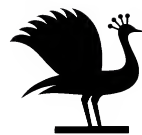
Shumskoye Memorial Book

Shumsḳ

THE STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY PROVIDES
ON-DEMAND REPRINTS OF MODERN YIDDISH LITERATURE

•

MAJOR FUNDING FOR THE
YIZKOR BOOK PROJECT WAS PROVIDED BY:
Harry and Lillian Freedman Fund
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
David and Barbara Margulies
The Nash Family Foundation
Harris Rosen
David and Sylvia Steiner
Ruth Taubman

•

Original publication data

TITLE	Shumsḳ : sefer zikaron li-ḳedoshe Shumsḳ she-nispu be-shoʻat ha-natsim bi-shenat 1942 / ha-ʻorekh, Hayim Rabin ; ha-Maʻarekhet, Refaʻel Sapir, Pesaḥ Lerner.
IMPRINT	880-03 [Tel Aviv : ḥ. mo. l., 1968?]
DESCRIPT	477 p. : ill., facsims., map, ports. 25 cm.
SUBJECT	Jews -- Ukraine -- Shumskoye.
	Shumshkoye (Ukraine) -- Ethnic relations.
	Holocaust, Jewish (1939-1945) -- Ukraine -- Shumskoye.
ADD'L NAME	Rabin, H.
ADD'L TITLE	Sefer yizkor li-ḳehilat Shumsḳ

THIS BOOK MEETS A.N.S.I. STANDARDS FOR
PAPER PERMANENCE AND LIBRARY BINDING.

PRINTED IN THE U.S.A.

שומסק

ספר זכרון לקדושי שומסק
שנספו בשואת הנאצים
בשנת 1942

העורך:
חיים רבין

המערכת:
רפאל ספיר
פסח לרנר

מפת וולין ושומסק בתוכה — 50/26

תוכן ספר שומסק

מוסדות תנועות ושונות

שומסק במבע

מ כ ת ב י ם

דבר ארגון עולי שומסק

התארגנו עם הגיע בשורת השואה למלוא שתי מטרות: להוות גוף מסייע לשרידי פליטת שומסק ולשקד על זכר יקירי שומסק שלא יכחד.

חונכנו על סלידה מפני התגודדות והנצחת הבדלי מוצא גלותי במדינה, אומננו על שאיפה לאחדות האומה. ראינו בארגון רק מקום התיחדות עם יקירינו וחנוך בנינו אחרינו לכיבוד אב ואם וקדושת השלשלת שאינה ניתקת, ובפעולות הארגון נשארנו נאמנים לעקרים אלה בחנוכנו.

כגוף מסייע מלאנו תפקידנו, כפי שנדרשנו ואנו מתברכים בכך, אין נזקקים בין שרידי שומסק וביתם איתן במדינה.

כגוף השוקד על הזכרת שם קדושינו לא עלה בידנו אלא להתכנס מדי שנה ליום השנה העגום של קדושינו, ואנו רואים אותו יום — מוסד בעל חשיבות רבה ביותר ולא נפר מסרתו.

אולם שנים רבות ליותה אותנו ההרגשה, כי בכך לא יושלם מעשה הנצחתם ואם עם הספר מאמין, כי כוח ההנצחה הוא בספר, עלינו להוציא ספר שיעמוד לעולם, כתעודת דראון לפושעים הנאצים, כתעודת זכרון לקהלת שומסק אדורת האימים ויפי אנשיה וכאמצעי מחנך לבנינו, אשר בדפדפם בו יחובו גם הם חובם לשרשרת הדורות, יבינו אותנו ודרכנו וילמדו לאהוב את קודמיהם קודמינו, שומרי־גחלת יחודנו בכל תנאי ומצב.

לכן ניתנה התלהבותנו לספר, לכן רפדנוהו באהבה באמת ובמאמץ, כי בו נראה את גולת מעשיו של הארגון וכותרת השגיו.

הקדמת המערכת

יחד עם כל חברי ארגון עולי שומסק אנו מברכים ברכת שהחיינו והגיענו לסיום ספר הזכרון ליהדות שומסק.

אנו מרגישים כי פרענו חוב שחבנו להורינו, לאחיותינו, לאחינו, לחברינו, לידידינו, לשכנינו ולחברי־גדולינו־יחד בשומסק עירת נעורינו, אשר נטבחו, הורעבו והוכו־למות, רוטשו, נורו ונקברו־חיים במקום המתתם, בקברים בודדים, קבוצתיים ומשותפים ללא יד וזכר, ללא מצבה על קברותיהם.

זוהי מצבה יחידה, אותה יכולנו—הורינו מפי הגבורה והמצפון — להציב להם.

בהצבת מצבה זו שותפים כל עולי שומסק, מהם אלה שליוו את הוצאת הספר בעניין רב ובלב חם, מהם אלה שהעשירוהו בתכנו ועל־ידי כתיבתם הוסיפו רשמים, חויות והערכות, המצטרפים יחד להש־למת דיוקנה של קהלת שומסק היקרה ושותפים ראשיים לה חברי המערכת שטרחו בהכנתו לדפוס והופעה.

המערכת, שטפלה בארגון הוצאת ספר זה וחרדה, שמא תהא נכשלת ונמצא שם קדושי שומסק מחולל, מודה לכל אלה שסייעו בידיה כשותפים לחרדת קודש זו ומציינת בהערכה את חלקו של פסח לרנר, אשר עשה עצמו כלי־בצוע להוצאת הספר כשליחו המקובל של הצבור ובשמו.

המערכת מדגישה את עזרתה המלאה של צפורה ויסמן, שמילאה את שהוטל עליה במלא ההתמסרות ומודה לאסתר לרנר, אשר כשותפת לחרדת כולנו, אפשרה לפסח להעדיר עצמו מעסקי פרנסה וטרדת בית ונטלה על עצמה את הקשיים שבדבר והעמידה ביתה מקום ויעוד לצרכי הארגון והספר.

הרגשת כולנו היא, כי מה שעשו, עשו בשם ובטהרה, ולולא מאמציהם וביחוד מאמצי פסח היתה החלטת הארגון מתבטלת, חס וחלילה, לכן ציון הדבר והדגשתו היא לרצון לכל עולי שומסק.

*

בהבלטת דמותה האנושית הצרופה של חברת שומסק או לקהלות קדושות אחרות, גדלה ועולה אחריות העם הגרמני, ממנו יצאו חיות הטרף, שהרימו יד על תפארת אדם אלה, להצמיתם ולמחות זכרם. אין מצפון שישקוט אל מול אחריות כבדה זו.

ספרי הזכרון מהווים מזכיר עוון לגרמניה ואזעקת הרתעה לכל אלה המנסים ללכת בדרכיה, ובהיותם חרותים עלי לוח לדורות וכוחם יעמוד לעד, רב ערכם של הספרים האלה, כשם שרב ערכם לדורות כתיעוד בדוק לרשע הנאצי, שבדיקתו נעשתה בדם־לבב רושמי רשימות הזועה, אשר מבשרם חזוה ואחרי שנים ספרוה.

השתדלנו, אפוא, לא לגלוש אל אפיק הנקמה ולתת את הדברים כהוים, מפי עדים חיים — והשופטים ישפוטו. לכן גם הרבינו בפרקי השואה, כי תפקידם הוא ראשי במטרה זו.

בתפקידנו גם להציב גל־עד לשומסק שאיננה ולמטרה זו מצטרפים פרקי ההוי והחויות רושמי האישים ופעלם וכן פרקי המבע של אומרי רגשות בשירה. מכל אלה עולה ונצבת קהלת עדת שומסק כדמות אדם טובה, שראוי זכרה לעמוד לנו ולעמים לעד, כסמל של חברת האדם טובה, אשר שקדה על שמידת צלם האדם בכל הנסיבות ובכל התנאים וטבעה מדות לעצמה ועקרונות חיים שכולם טהרה.

בספר שומסק אנו מפרסמים לראשונה „יומן מסע וולוס" בשם „אַ בריוועלע דער מאַמען" מאת צפורה ויסמן (רויכמן). ראינו ביומן זה שקוף נאמן של יסורי נערה משומסק, המתיסרת בקשיי עליה בלתי לגלית ובתוך לבטי הנפש והגוף הכבדים והממושכים בלב ימים, מופנות פניה אל אמא שומסק, שסימנה כוונה בחייה וציוותה עליה את ההתרחקות משומסק והיא בכל זאת נשארת קרובה אליה ומת־רפקת עליה.

היומן שמור בארכיון העבודה כתעודת־נכס לתקופה שחלפה, ופרסומה בספרנו הוא פרסום ראשון ויחיד עד עתה.

המכתבים המתפרסמים בספר משלימים את המשקפה הזאת.

בספר ניתן מקום גם לפרקי הפולקלור של מ. חזן אחיו של דוד, אשר דרך אגב השאיר רשימה מענינת של פולקלור והוי מגוון ורב תוכן.

*

על שניים מצטערת המערכת.

1. על שנפקדה הערכת דמותם של מוטיל פיירלס וקופל צורף, שני עמודי התוך של הציונות ההמונית בשומסק, שהודות להם הפכה שומסק לחטיבת חזון ומעש ציוני;

על שלא נמצא גם מי שירשם דמות דיוקנם של הרצוג מילמן, יוסל ניימן ואחרים, מאמצי מימד ההגשמה לציונות שומסק, אשר הודות להם נדרך נער שומסק למתח של עליה וחלוציות ובהשארותם הם בשומסק ציוו לעולי שומסק את החיים, פשוטם כמשמעם.

תהי תודת חיינו להם הערכתם.

2. על רשימת שמות הנספים שאינה שלמה מסבות ברורות.

*

עם הוקעת מעשי הפשע של הנאצים ועבדי רצונם, מפנה המערכת את תשומת הלב לפרקים ברשמי השואה, בהם מובלט חלקם של גויים בודדים, שמסרו נפשם על קדוש הצלת נפשות יהודים וביחוד חלקם הגדול של השטונדיסטים, אשר במעשי ההצלה התרוממו לספירות העליונות של הוד־שבגבורה וראויים הם, ששמם יתנוסס לתפארת בספרנו ולאות שלא כל האדם כוזב.

ראינו את המשימה שהוטלה עלינו ככבדה וקדושה בכבדה, ותודתנו נתונה לכל אלה שסייעו לנו במלואה.

אם נפלו השמטות — אנא סלחו נא, זה קורה.

פסח לרנר, רפאל ספיר וחיים רבין

ח. רבין

על שומסק ועל ספר שומסק

א. שומסק כמושג גיאו־היסטוריוגרפי (מקורות וסכומי נתונים):

1. אנציקלופדיה פובשכנה, הוצאת 1867:

...שומסק בפלך וולין (להבדלה משומסק שליד וילנה), מחוז קרמניץ יושבת ליד נהר ויליה הנופל להורין.

נזכרת לראשונה בשנת 1149, כאשר נכבשה על ידי וולודזימיזש, נסיך הליצה.

בשנת 1152 דורש איזסלב, נסיך קיוב מוולודזימיזש להחזירה לו, ידידו מלך הונגריה תומך בדרישה זו, אך וולודזימיזש אינו מחזירה לו.

בשנת 1224 אנו מוצאים את שומסק, כעיר בירה של נסיכות אמיצה הלוחמת על נפשה עם הטטרים הפושטים עליה. במלחמה זו מתפרסם בגבורתו הנסיך הלוחם סביאטוסלב שומסקי, אשר נופל גם בקרב זה.

בשנת 1260 נמצאת נסיכות שומסק בשלטונו של וסילקו (בזיליק) נסיך וולודזימיזש.

בשנת 1261 פושטים הטטרים על שומסק בשניה. ווסילקו נכנע לטטרים ושומסק הבירה נהרסת ומאבדת כל חשיבותה (!).

2. סלובניק גיאוגרפיצ׳ני (הוצאה אחרונה 1908):

...עיירה ליד הוויליה יובל שמאלי של ההורין, 10 וויאֶרסט מדדרקלי־גדולה, 35 — מקרמניץ. יש בה כנסיה ר.ק. ופרובוסלבית, בית כנסת אחד, 4 בורסקאות, 4 ירידים.

בשנת 1881 — יש בה 2300 נפשות, בהן 2000 יהודים. היהודים עוסקים בה בעיקר במסחר זעיר.

.. בצאתך מהעיר על ה„קמפה" שטופת המים משלושת צדדיה, מבצבצים מתוכה שרידי המבצר, שנבנה על ידי המלינסקים, כיום נראים עוד כל קירותיו החיצוניים וְהמחיצות הפנימיות.

מבצר זה היה מדויר עוד בימי שלטון הרדזיווילובים. הקוסציול נבנה בשנת 1852 על ידי לודביק מנז׳ינסקי. נפת המשטרה בשומסק מקיפה 4 מועצות אזור: דדרקלה־גדולה, בורקי וביאלוקריניצה.

בשנות פשיטות הטטרים היתה שומסק בירת נסיכות.

בשנת 1366 כבש קזימיזש הגדול את וולין ובברית שכרת עם הנסיכים הליטאים מסר את נסיכות שומסק ללוברכט („לוברט" כתיב) הנסיך הליטאי.

...בשנת 1575 מתקיים בשומסק בית הועד של כל פלך וולין.

...בשנת 1648 הורס חמלניצקי את שומסק עד היסוד. אז נחרבו גם הכנסיות שבה והמנזר (!) המפורסם של הבזיליאנים.

משנת 1637 (1837 כתיב) עוברת העיר להיות נחלתם של המלינסקים.
...אחרי חורבן חמלניצקי בשנת 1656 מוריש דניאל מלינסקי 4000 זלוטי לשקום המנזר הבזיליאני, אך יורשיו אינם מבצעים צוואתו. כך נשאר יסוד המנזר עומד ואין המנזר נבנה.
...כך גם הוריש 8000 זל. לשקום המנזר הפרנציסקני, אך גם הוא לא נבנה. רק בשנת 1715 מקיים נכדו את צוואתו.
מנזר זה היה אחד הבניינים היפים בסביבה ומפורסם בהקפו ובספריתו החשובה.
...בשנת 1752 מוכרים האחים מלינסקי את שומסק לנסיך מיכל רדזיבילוב, אשר נהג לבוא הנה (שמה צ"ל) לציד.
בשנת 1806 קונה רומואלד ביסטרי את אחוזת שומסק ורחמנוב.
1817 הוא מוכרן למנזינסקי.
1867 הן עוברות לרוזן אנטוני בלוסוב.
בשנת 1761 נשרפה כל שומסק בשרפה הגדולה, נשארה רחמנוב שמעבר לויליה, בה נמצא בית הדפוס של משפחת וישניובצקי.
...ביתר פרוט על שומסק אפשר לקרוא בספרו של סטצקי (הערת המערכת: לצערנו לא ניתן לנו להשיג ספר זה).

3. ייברייסקאיה אנציקלופדיה — בעריכת ד"ר ל. קצנלסון (ללא תאריך):
בשנת 1847 נמצאו בקהלת שומסק 1101 נפשות.
לפי מרשם תושבים של שנת 1897 היו בשומסק 1962 יהודים בתוך ישוב של 3991 נפשות.

*

עד כאן המקורות המצויים.
ביתר המקורות בשפה האנגלית והגרמנית וזו האחרונה, אנציקלופדיה מיוחדת ליהדות, אין שומסק נזכרת.
ממקורות אלה מצטיירת שומסק כנקודה רבת חשיבות, כבירת נסיכות וכמרכז תרבות דתי, אשר נסיכים נלחמים עליה, כי היא מהווה בשבילם מרכז בטחוני־כלכלי, שהזוכה בה זוכה גם בנסיכות נרחבת מיושבת אנשי עבודה ופרנסה, מיוערת יערות עד ועשירת מים, שני יתרונות כלכלה ובטחון בימים ההם, ימי פשיטה ומצור ובצור ותחזוקה לנסיכויות, יחידות מישטור עצמאיות.
נקודה מבוצרת על אם דרכי ווליו הרחבה, משמשת שומסק מוקד עניינם של שליטים אזוריים ופתיון לפושטים מרוחקים (הטטרים).
לפי כל ההסברים ההיסטריוזופיים היתה מטרת פשיטותיהם של הטטרים, פשיטות שוד בראש וראשונה, המכוונות ביחוד לאסמי המזון ומאגרי העושר המפורסמים, ששמעם הגיעה לאזנם, וכן פשיטות של האדרת כבוד הלוחמים של גדודי הטטרים.
שומסק היתה איפוא לפי זה נסיכות עתירת אפשרויות, כלכלה וגזל ומקום

מפורסם ביותר המקנה עטרת גבורים לפושטים, בדאגתם לפרסטיז׳ת הגבורה שלהם, כאמצעי מרתיע למתקוממים נגדם ומפיל חתית על רוקמי „אשליות התנגדות״.

מהמקורות שבידינו אין אנו יודעים פרטים על הרכבה הלאומי של האוכלו־סיה, חברתה, מבנה הכלכלי ויסודות בטחונה. אולם מסתבר מהם וביחוד מהמקורות הפולניים, כי מישהו דאג לדומיננד הפולני קתולי, שישרה בנסיכות שומסק, דבר המעיד על מיעוט דמותה האוקראינית על אף אוכלוסיתה המכרעת ורבוי עניניה של האצולה הפולנית בה, דבר הגורם להתנצחויות הידועות של הפולנים מעצבי צביון הישובים המאוכלסים מיעוט פולני ורוב האוקראיני, כשרוב זה מתמרד מרדים מרדים, שיש בהם מבטו׳ הזעם ואי־הנוחיות ואין בם שום תכנית מגובשת על משטר לאומי משלהם.

לא היינו עוסקים בכך ומבליטים פרט זה, לולא הנקודה היהודית הנצחית, שבהתנצחויות אלה אשר הגיעה לשיאה במרד הסייס חמלניצקי.

מרידה זו הידועה בקורותינו בשם גזרות ת״ח ות״ט בולטת ביותר במצבה הטרגי של היהודים, שנקלעו אליה כשעיר לעזאזל של שני הצדדים, המונים בהם בגידה ונאמנות חליפות ומכלים בהם זעמם ליריבם האחר.

לפי כל המסקנות ההיסטוריות היו שני הצדדים נלחמים מלחמות, שאין בהן אידיאות, להשגת יתרונות שבחברה ומשטר, אלא ליתרונות שבכלכלה ומחיה, בהן הפך הישוב היהודי הבולט בהשגיו הכלכליים גורם מרגיז — מקניא עם כל המרטירולוגיה הכרוכה בכך.

לגבי ענייננו מעיר דבר זה על גורם יהודי אשר ודאי, כי היה שם, אם כי אין הבלטן מצוי במקורות שתחת ידינו. יש להניח אפוא, אם ישוב היה בשומסק וחמלניצקי תוקפו, ישוב יהודי ודאי היה בו. נמצא, כי ליהודי שומסק רציפות של מאות בשנים היתה בישובים ולא כפי שחשבו רבים מבני שומסק עצמם. כידוע גם היו עמותי־תגרותיו של חמלניצקי בשטחים בהם ישבו יהודים, כי רק בשם שנאת ישראל ההמונית והבלתי מסוכנת בהפעלתה, יכול הוא להלהיב המוני האוקראינים, הנדכאים ולהביא אותם תוך כדי כך, למרוד באדוניהם הפולנים, שבשנאתם אליהם היה תמיד מהול יסוד הפחד המרתיע מפני מרידה פעילה. אפשר אפוא להניח, כי בשנת 1648 היה בשומסק ישוב יהודי ולכן כוון עמותו זה של חמלניצקי אליה.

על הישוב היהודי במפורש אנו שומעים רק בייברייסקיה אנציקלופדיה, דלת הטכסט ובדוקת הנתונים, אולם הואיל והיא עוסקת רק בנתונים, הנובעים ממרשמי התושבים הראשונים של הרוסים, ואלה השנים נעשו רק ב־1847—1897 הריהי נזקקת רק לנתונים אלה כשהתקופות שלפניהן אינן נזכרות כלל, וגם אלה הנזכרות נזכרות רק בגורמם המספרי ולא בפרטי דמוגרפיה אחרים, כגון עסוק הישוב, צביונה החברתי, הכלכלי, הדתי, הפוליטי וכו׳.

וחבל. אנו יודעים, כי ישובי וולין שבקרבת ההורין קמו ונהיו על ידי יהודים בודדים, שתקעו יתדות פרנסתם במכוון במקומות נדחי הציוויליזציה האנטישמית,

מחישובי מקלט דתי בטחוני ופרנסה מצויה, אשר אינם מתוחרים (פאַרקאָנקורירט) עדיין על ידי „מיוחסים״ יותר מהם ומוגני משטר יותר מהם.

אם בשנת 1847 מצויות בשומסק 1101 נפש בדיוק, הרי לא בין לילה קם הדבר ויש כנראה לשומסק היהודית היסטוריה יותר קדומה, אלא שלצערנו אין זכר ורישום לה במקורות שהם ברובם ספרי טשטוש של רושמי ההיסטוריה האנטי־יהודיים. קשה להסתפק בנתונים אלה, אולם אין לנו אלא לקבלם כיסוד והמניחים יניחו ויסיקו על יהדותה של שומסק כפי שיסיקו.

*

ב. שומסק כחברה יהודית מעוצבת:

מהחומר המופיע בספר זה מופיעה שומסק היהודית כחברה מלוכדת בעלת צביון מגובש על מעמדותיה ושכבות־יחוסה, ככל ישוב יהודי, פולני, אוקראיני בתקופותיו.

מהתקופה הקדם־ציונית אין בחומר זה הרבה מן המעיד והמאיר, פה ושם אפשר ללמוד מרמזי הרמינסצנציה, כי היתה זו עיירה „תוססת בשמרנותה״, שומרת על כבוד מעצבי דמותה המסורתית הקנאית ונאמנה לתופשי שלטונה, מכבדת לומדיה ועשיריה ונזונה מאגדות הפולקלור רווי הנסים ועל־טבעיות המהוים לה תחליף ותגמול לאגדות הגבורה והתיקוף החסרים לה בחייה (פרקי מ. חזן באידיש, גיילכן, בהט וסודמן בעברית).

בתקופה הציונית מוארת שומסק הארה נרחבת וכמעט מקיפה ומדויקת. במאמרים השונים שבספר, ביחוד בפרקי ההוי והזכרונות ובהערכת האישים שבה, קמים והווים לפנינו פרטי פרטים של העיר, הוויתה היהודית בים הנכר שמסביבה על יחסי חברה ופרט שבה ויחסי חברה בתוך חברה כלפי פנים וכלפי חוץ.

כאן מופיע יחודה המעניין. פה ושם מופיעים קנאי דת האוסרים מלחמה על כל „קדמה״ ו„השכלה״, שניצניהן נראים במקומם ופרין מי ישורנו. אך אין הם קנאים לשם „משטר וכוח״ ולהשגיהם האישיים שבחברתה, אלא לוחמים הם מלחמות מצוה לשמן וכשהם נוכחים במשוגתם, הם מרפים את קנאותם ומלוים את תהליך הקדמה בהסכמה של דורשי טובה, ואינם חוסכים גם את ברכתם משום נסיון לטובה וכוונות לטובה.

וזה יחודה.

(הפרקים הדנים בהקמת בתי הספר וכו׳, וביחוד במאמרו המעניין של י. סודמן „המעביר סדרה״ שהשארנו אותו בכתבו וסגנונו המקורי, בו משתקפת זהות התוכן והמעש של כותבו).

יש בשומסק הבדלי מעמדות, יש גבאות ומעמדות כבוד, יש נחותי מעמד והכנסה, יש מחלוקות לשם משטר וכו׳ אך כאשר בא מישהו ומנסה לשנות בדרך ההגיון והמוסר את הסדר, ניתן לו הדבר לעשות ואין זעזועים ותקופות־משבר מדכאות כמסופר על מקומות אחרים ברחבי פולין.

ניתן להגיד, כי בכל אלה לוקה הספר בטשטוש הצללים שבהווית שומסק

היהודית, אך דבר זה טבעי הוא בנושאים הנדונים לפי הזכרון וכוח הזכרון, שאינו סופג את הצל, אך יותר מכל מעיד הוא שתים: 1) שלא רבו הצללים בישוב זה; 2) שכותבי הזכרונות זכרו לה לשומסק את דמות דיוקנה הכללי והוא, כנראה היה כולו חיוב ועל כל פנים כולו רצון לתקון וחיוב.

ג. שומסק בתקופת השואה:

תקופה זו קצרת הזמן ורבת האסון, מובלטת בספר זה כיאות לספר זכרון לקרבנותיה, אשר להם הוא משמש מצבת־עד. שתי שלוחות תאור לתקופה זו: האחת המתפרשת על שטחי נוד נרחבים בערבות האדישות לאדם, שברוסיה והשניה המצטמצמת לשטח הצר של מצוק ומצור בשומסק, הכלואה בחומות האכזריות והרצח של הנאצים.

השלוחה השניה, היא החשובה בעומק שלה הטרגי ובחויות הזועה ואימת־המות־שלנגד־העינים שבה, לכן נסקרנה קודם.

בשלוחה זו מוסרים גבורי־ההשארות־בחיים תאור, שכולו יהודי ועיקרו שומסק ופרטיו מוצרפים בכור האמת האישית התמה. ומרובה חשיבותה התיעודית לגבי רושמי דברי הימים של תקופתנו הטרגית, ומרובה חשיבותה האנושית לגבי רושמי דברי הימים של גבורת הנפש וגלויה ביחידי יהדות בכל תקופה ותקופה.

בספורים אלה אנו פוגשים נערים ונערות, שנעתקו מחיק המסורת, של הוריהם ויונקים לשד חיים וחזות לנפשם מחברתם הציונית החלוצית הצעירה, שבמו עצמם גבשוה להם ואשר גבושה נתאפשר להם בשומסק עיירתם הליברלית ומלאת ההבנה ללבטיהם טרם שואה. לכן יקרה להם שומסק בבין השיטין של ספוריהם הטרגיים. גם אז יקרה היא להם כמוקד מרחק של געגועי ילדות, כעריסת חלומות שנתאמתו בכל זועת חזוים ויקרה היא להם בנופה, במחוז חויותיה ובאפשרויות החברתיות שהעניקה להם, בצאתם לדרך המרד־השקט־במקובלות שלה־עצמה. ממנה ינקו כוחם בדרכם האחרת, נאפדת האימים וכוחות ההתאזרות להתגבר עליהם.

חזותם זו כולה יהודית היא, כי זו דרכה של היהדות ליצור לעצמה משלטי אשליה חדשים לבקרים ולפורענויות ולהשאר למענם בחיים. ועיקרה שומסקאי היא, כי בשומסק עיירתם המתנערת ניתן להם ליצור לעצמם משלט־דמיון מלא הצלה, שכולו יסוד וקרקע וחזון מדינה ושלמענו נכונים היו להוסיף סבל על סבלם וימי זועה על ימים, ובלבד להשאר בחיים ולחיות חייהם האחרים וד״ל.

פרקי חויות תמימים אלה מהוים אפופיה נדירה של נדחי צבור ממותת, הנושאים בעול שקומו של צבור זה מחדש, על אדני נצח, קיום, מציאות ואמונה.

התמימות שבהם משכנעת באמיתותה ומהוה תעודת אמת למה שקרה ותעודת תושיה למי שזה קרה, והמיהות כאן חשובה ביותר, כי היא יהודית והיא שומסקאית גם יחד וחשובה לאין ערך לשומסקאים המשקעים עצמם בנבכי עברם הקשה והעגום.

השלוחה הראשונה גם היא, כשניה מאירה באור אמת תמימה את הקורות

לנדחי שומסק, אשר תוך בדידות ויתמות נושאים בנטל התבגרותם המכוונת אלי ציון, מטולטלים טלטלת מרחק אל נופים, משוללי אחוה ורעות ומופקרים לפגעי אוכלוסיה־עוינת־יהודים, בעת מצוקה מכוונת כמעט, בארץ האחוה והרעות כביכול.

קשה לתאר את סבל גמולי ממשפחה אלה, אשר גורל תקופתם הטיל אותם להתרחשויות תופת ועליהם להתמצא בטלטלת המצבים המשנים, כשבידיהם רק כוח האהבה להורים והרצון והתקוה להחזיר להם הביתה את בנם או בתם בריא ושלם, כדי להרעיף להם נחומים על ימי הנתוק הארוכים וללא כוח ואמצעי חיים אחר, וכשבידיהם רק תקות ההצטרפות לחיל הנוקמים את נקמת גורל היהודים במדינה המוקמת ולא כוח ואמצעי חיים אחר.

שנים עברו עד שיכלו שרידי שואת שומסק להתאושש כדי לחזור ולענות בפרקי תופת אלה שבחייהם, אך משנתאוששו וכתבו אותם, עולה מכתיבתם אהבה רבה לעירם שומסק, זו חממת כוח־קיומם־על־אף־הכל ועולה ממנה אמונה בדרכם אל עתיד חזונם שלהם, אך מעל הכל מופיעה בשורות התום של תאוריהם שומסק העיר שחשיבותה בזה שנתנה בנים אלה שאינם יכולים לשכוח אותה והיא איננה עוד.

תצלום זה של דוד חזן ואשתו רוזה ניתן בשער הספר לאות הוקרה לדוד, בנה היקר של שומסק ואשתו, גדולי הנפש וצנועי ההליכות, שסייעו בהוצאת ספר הזכרון לקדושי שומסק ואיפשרו את סיומו בתרומתם הנדיבה.

דאָס בילד פון דוד חזן און זיין פרוי רוזה ווערט געגעבן ביים אַריינפיר פון שומסקער בוך, אַלס צייכן פון פאַרהערונג פאַר דוד חזן, דעם טייערן זון פון שומסק און זיין פרוי, די צוויי גרויס־גייסטלער פון שטעטל, וואָס האָבן געהאָלפן ביים אַרויסגעבן דאָס בוך און מיט זייער געלט ביישטייערונג איז דערמעגלעכט געוואָרן אויפצושטעלן אַזוי אַרום אַ מצבה און אייביקן אָנדענק די שומסקער קדושים, קרבנות פון נאַציס אין די יאָרן 1941—1945.

פרקי שואה ונכר

מפי פייבקה וייסמן

בין משטר למשטר בשומסק

כשנכנסו הסובייטים לשומסק בסוף 1939 נתקבלתי כמנהל חשבונות ראשי של המ. ס. ט. (חברה עירונית לאספקה), אשר ריכזה חנויות מכולת ומאפיות, בתוכן המאפיה של מוטל סגל, אשר נשאר להיות מנהלה ועובד בה. לאחר שהס־ ברנו ל„משטר", כי הוא כל חייו פרולטרי היה.

באחת החנויות שבביתו של נתן פינקלשטיין היה שוליק קרמר (שייקיס) המנהל. גם הוא לפי אותו „פרינציפ", אחרת היו הם נאשמים כמעבידים ודינם סיביר.

החיים התנהלו כמעט ללא הפרעות יתרות כהמשך המתכונת הישנה של עיירתנו.

בראש הנהלת החברה הנ"ל עמד יוסקה מדניק ולייב לנדוי היה הקופאי. המשרד היה בבית נחום כץ.

ב־1940 היתה אספה של כל בעלי המניות ובדרך מקרה הוצע על ידי אנשי המפלגה לפטר את מדניק ואת לייב לנדוי כבלתי תואמים לתפקידם, בעוד שאותי השאירו על כני וגם זה במקרה.

כך המשכתי עד 22.6.1941, יום פרוץ מלחמת רוסיה—גרמניה. תוך יומיים החלו אנשים לארוז את החפצים וריח של עזיבה נישא בכל.

ביום 25.6.1961, ביום החמישי בשבוע, אזכור זאת כהיום. ראינו כי הבנק

הממלכתי ומוסדות אחרים מעבירים נירותיהם על עגלות שלידם ומתכוננים לעקור, היה זה סימן לכולנו, הבינונו מצבנו.

בהלה השתררה בכל, אזרחים רגילים ובני נוער החלו לנדוד והכל בכוון חודאק, הגבול הפולני־רוסי הקודם, שמשום מה נשאר סגור גם בתקופה הקצרה של הסוביטים ולא היה מעבר דרכו לרוסיה הסוביטית המקורית.

הלכו מאות. היתה זו תמונת נדידה מזעזעת, הלכו שומסקאים, הלכו גם יהודים זרים שמצאו מקלטת בשומסק מאימת הנאצים משנת 1939. מסכנים הם חשבו למצוא כאן מנוחה יותר ממושכת. שלא כבמקומות אחרים לא היתה הנדידה והעקירה משומסק מאורגנת על ידי הסוביטים. כששאלו אותם לפשר הזעזוע, היתה תשובתם שקטה כביכול, כמי שמאמין כי תוך שבועיים הכל יסתדר, אולם אנו הרגשנו כי גם הם במבוכה רבה ואין לסמוך עליהם.

הרגשתנו היתה, כי אם נעבור לטריטוריה הסוביטית המקורית, לא תשיג אותנו יד הנצים.

כפקידים רשמיים של המשטר, סדר לנו זלמן ברגר, שהיה סגן יו"ר המ.ס.ט. עגלה להקל על הטורח.

בעגלה היתה אחותי לייצי, הרצי מילמן, ליזר לנדוי, ברגר, אשתו ובנו ועוד.

נדמה היה לנו כי אנחנו הראשונים והיחידים, אך כשיצאנו מתחומה של שומסק היתה כבר הדרך סתומה מנוודים. המוני יהודים עקרו רגליהם משומסק הדוויה בכוח תחושתם.

ליד סורג' עמדו האוקראינים ולעגו לנו גלויות, תוך קריאות בוז ליהודים והבולשביקים גם יחד, כי בא יומם. וברכו על הרגע, בו הם נפטרים משניהם גם יחד.

בלהט השמש היוקדת הגענו עייפים ורצוצים עד גבול חודאק. כאן קרה דבר מדהים: שומרי הגבול הסוביטים לא נתנו לנו לעבור. הסוביטים בשומסק נתנו לנו ללכת תוך רמזי עדוד למעשינו ואלה חבריהם מחזירים אותנו חזרה. מדהים ומזעזע, זכרנו את לעג האוקראינים וחרדה תקפה אותנו משהעלינו על הדעת, כי נשאר במלכודת הזועה שלהם.

אחרי תחנונים קורעי לבבות נענה המפקד שלהם לבקשתנו, הלך למפקדה והביא פקודה המרשה לנו להמשיך לתוך התחום הסוביטי.

שם נפרדנו קבוצות קבוצות ונפזרו דרכינו. העגלה שלנו פנתה לכוון מקביל לאוסטרוג. כשהגענו לכפר פלוז'נה, כעשרים ק"מ מאוסטרוג, נשמעו רעמי תותחים והשמועה היתה, כי באוסטרוג נחתו כבר גרמנים. ידענו, כי יש יסוד לשמועה, הפסקנו הכוון ופנינו ללכוביץ.

ביום ששי לפנות ערב, אחרי יומים של נדודים, חלקם הרב ברגל, מאחורי העגלה העמוסה, הגענו ללכוביץ. היהודים קבלו אותנו באחוה עמוקה, פגישת אחים זו היא בלתי נשכחת גם כיום. יהודים מנותקים מיהדות אלה, היו צמאים לאחוה יהודית, בעיניהם ראית זאת ברור ברור. מצאתי שם דודתי והתאכסנתי אצלה יחד עם אחותי ועם הרציג מילמן.

בשבת פשטה השמועה, כי הגרמנים נהדפו והפליטים יכולים לשוב למקומות מגוריהם.

שמחנו לידיעה ובוקר אותה שבת חזרנו הביתה לשומסק. לפנות ערב הגענו אל חיק עיירה יקרה לנו שומסק.

חזרנו וכאילו לא קרה כלום. אני ארגנתי מיד רשום המלאי במשרדנו ובחנויותינו, כמתכונן להמשיך, כממשיך כתמול שלשום.

עבדנו בשקט, אולם היה זה שקט כבד, מלא מתח וחסר בהירות.

ביום שני בבקר החלו אנשי המפלגה והבולשת לגייס עגלות למכביר, מבלי להסביר דבר לתושבים, ושוב ראינו את עצמנו נודדים וחוזרים, מטלטלים ללא סבר, ללא מטרה.

מבוכה איומה ומדכאה תקפה את כולנו, הדעות נתחלקו, היו גם כאלה שהזהירונו מפני גורל דומה לשל הפליטים שהגיעו לשומסק. נסתם מקור החכמה, נתבלעה חכמתם של חכמי שומסק ונבוניה, והמבוכה נתגלגלה והפכה פחד.

אנשים חדלו מלדבר, למקטן ועד גדול יצאנו לרחובות. יהודים רצו להיות יחד, פחדו מגורל מפריד. עד היום מלוה אותי רשמו של אותו יום, כשל ערב יום כפורים, שחל וירד עלינו באמצע יומו של חול, יום דין והרגשת חטא בלתי ברורה העיקה על כל לב ונפש.

מבוכתי אני היתה כפולה, משפחת אשתי, יוסף, אחיה, שרה ואמם, אשתי קוקה וילדנו בקרו אז בויזורודק אצל אחיהם ואני נותקתי מהם ולא ידעתי מה לעשות ואיך, באיזו דרך אוכל להפגש אתם עוד, אם בשומסק כשאשאר בה, או בדרך אם ארחיק נדוד.

אבא הרגיש במבוכתי ושדל אותי להשאר. הוא לא האמין בשמועות, לא רצה להאמין בהן, בשבילו היה מספיק, שאין שומעים יריות, כדי שיוכל להאמין ש„אצלנו כדבר הזה לא יקרה".

אמא מצדה הפצירה בי להשאר ולא נתנה לאחותי ללכת אתי. ואני משום מה ידעתי, כי עלי ללכת, לא להשאר בשומסק, עבדתי אצל הסוביטים, הגרמנים במצב מלחמה עמהם ואני סוביטי, מאידך רציתי להלחץ להורים, להיות אתם. מה לעשות ?

מצוקתי היתה גדולה. יצאתי מהבית בכוון דירתי, אצל גרישה אקרמן. נכנסתי אליהם, נדבר, נשוחח, נראה.

פגש אותי יוסקה מדניק ואמר: „מה אתך ? אתה מהסס ? הרי אותנו ודאי יחסלו הראשונים, כי היינו פקידים סוביטיים".

זה הכריע.

נכנסתי לחדרי, לקחתי חליפה ותרמיל גב. סגרתי את החדר, את הכסף שהיה בכיסי ואת מפתח הדירה מסרתי לגיסתי פאניה ובקשתי ממנה שתשמור על קוקה והילד כשתחזור, ונעקרתי.

יצאתי, הלכתי בכוון הגמינע (המועצה העירונית), שם ראיתי אורחה ארוכה של עגלות עם פקידים סוביטיים, שהתכוננו לפנוי, ביניהן היתה עגלת המ.ס.ט. וזלמן ברגר נוהג בה. עליתי גם אני.

ישבתי ונסעתי עם כולם.

מהורי לא נפרדתי.

לפנות בקר הגענו ליאמפולי, חשבנו כי בעיירה סוביטית זו נוכל לנוח, אך גם שם היה הפנוי בעצומו.

אנשים ובקר, עזים וחיילים, פקידים וסוסים, כולם משכו ונסעו, ליד העגלות ובעגלות חליפות, השיירה הלכה וגדלה והפנוי נמשך בכבדות.

אחרי נדידה ממושכת, מיגעת ומדכאה הגענו לסטארו־קונסטנטינוב.

הדרכים היו גדושות אדם ובהמה, ללא אפשרות של עקיפה. דרך של ארבע שעות משומסק לסטרוקונסטנטינוב נמשכה פי חמשה כמעט.

לננו אצל אטיל ברנשטיין בת קובקה. היא קבלה אותנו בחמימות רבה כאחות וקרובה. היינו כעשרה—שנים עשר איש, כאן נפוש ימים ספורים ונזוז. נראה. הלילה היה נעים ומרגיע, שינה עמוקה השכיחה הכל.

בקר השכמנו לקול רעמי תותחים, שפרצו מכוון שפטובקה. ליד ביתה של אטיל היה בית הנ.ק.וו.ד. פקידיו עמדו ושרפו תעודות. חשנו, כי משהו מתרחש ונחפזנו לכוון הרכבת להצטרף לפנוי. אינני זוכר, איך נפרדנו מהמארחים הנאמ־נים, פרשנו והלכנו.

בדרך נתקלנו ביחידת הצבא האדום שנסוגה בבהלה מלבוב, בראשם היה רב־סרן יהודי. הוא ספר לנו על הזוועות שקרו להם ומפיו נודע לנו, כי הסכנה כפולה היא, גרמנית ואוקראינית. כי האוקראינים רואים זאת לעצמם כהזדמנות היסטורית לטהר ארצם מיהודים ואויבים אחרים, והם יורים בשתוף עם הגרמנים שבדרך אל יהודים וסוביטים גם יחד.

בדרך לרכבת רציתי משום מה לחזור לשומסק, געגועים תקפו עלי, געגועים לאשתי, לילדי החמוד, להורי המסכנים ו... לבית. אך לייב לנדוי הפציר בי להמשיך והמשכתי. אם כי געגועי אלה לשומסק ולמשפחתי תקפו אותי לא פעם, ולו היתה לי אפשרות יתכן כי הייתי נשאר יחד אתם שם. נשארתי אצל אטיל ברנשטיין מספר שעות, התעכבתי בכונה, אולי יקרה משהו ואחזור.

בסוף, ב־3.7.41 הצטרפתי אל ההולכים לרכבת, מצאתי את השומסקאים בתחנה, חכו לרכבת וחכו.

עלינו לרכבת והתחלנו לנסוע מבלי לדעת לאן.

למחרת היתה הפצצה על הרכבת, התפזרנו מתוך הקרונות למצוא מחסה בשדה. כשחזרתי כבר לא יכולתי למצוא את חברי.

הדרך לדונבאס ולרוסיה הפנימית היתה דרך יסורים של רכבות מופצצות, איבוד ידידים, בדידות ומות ירדו עלינו כרוכים. נטלטלתי מהסכנה ליהרג אל הקושי להשאר בחיים בודד ונעזב במרחבי הנכר. אך המשכנו.

ביום 18.7.11 הגענו לקאווקאז הצפונית. היינו כארבעים יהודים שהתלכדנו במקרה יחד בתוך המהומה הגדולה. הביאו אותנו לקולחוז אחד, ומוזר מאד: אותם סוביטים אשר זוממים כיום ומזה עשר שנים ומעלה להשמידנו, אותם בני אדם קבלו אותנו אז בלב פתוח, הם האכילונו, השקונו, סדרו אותנו בבתים נוחים והחזיקו אותנו עד סוף השנה.

זה תמוה כיום, אך לציין את זה אני מוכרח.זה גם נעים לזכור, בכל זאת, את הטוב, גם את הטוב שבהם.

בסוף השנה גייסו אותנו לשרות אזרחי, מסייע לצבא האדום. כך נשארנו ברוסיה עד סוף המלחמה.

*

הדרך עד לעלייתי לא היתה חשוכת פגעים וטלטולים, רעב ומחסור, בדידות ונכר, אך אלה הם פרקים אישיים, שאינם שייכים לשומסק ולשומסקאים ואינני רואה אותם שייכים לכאן. על כן אסיים בזה פרק זכרונות של שומסק ואנשיה, בפרוס השואה וביחוד פרק זכרונות שלי, כאחד מאנשי שומסק אשר בגלגולי השונים חשתי, כי תמיד אחזור למקור שהוא שומסק, העיירה היקרה ואחי בה שהיו ואינם.

וולף ברנשטין

ככה זה התחיל

היה זה ערב יום כפור. ערכנו „מנין" בבית אברהם וילסקר. בא ויסלר אלינו, — היה זה פליט מקטוביץ, מורה לגרמנית בבית הספר הרוסי — וסיפר, כי קראו לו לקהלה, שיבדוק, מה הגרמנים רוצים ומה בכוונתם לעשות. הוא פנה למשרד הגרמנים שבבית ד"ר יעקובסון והם דרשו ממנו שיסדר למענם 4 חדרים עם כל הנוחיות.

פשטו היהודים טליתותיהם והלכו לחפש חדרים.

נבחרו לענין זה משה חסיד, י. אקרמן, הרציג מילמן, מוטל סגל ופרומקה גיטלמן. הם סיירו בין הבתים ומצאו רק את דירת יעקובסון — 4 חדרים עם מטבח וחדר אוכל, וקבעו אותה למטרה זו.

מצאו דקורטורים, שיערכו את פנים הדירה. בעל האחוזה הגרמני מברזיץ, אשר דיבר בשם הגרמנים, טיפל בזה ואמר: „אם לא תעשו זאת תוך 35 רגעים, יהיה רע מאד". ובעת דיבורו תפש את אחד הנציגים באזנו, משך אותו אל הרובה והוסיף: אם לא תעשו בזמן, הרובה עצמו יעשה זאת.

תוך יום הכל היה ערוך.

ליד קבר האחים

ויסלר הלך אל המאפיות, שהיו אז בידי הגרמנים וביקש שיחלקו לחם לקהל. עבד אצלם אוקראיני, סרגייב מטליווקה, שהיה ממונה על מנות החלוקה והוא הודיע, כי הוחלט לתת לכל נפש 140 גרם לחם ליום.

אז גם הכריזו הגרמנים ע״י עושי דברם המקומיים, שצריך להקים גיטו תוך יום ולרכז שם את היהודים. לפי המידות הגדר צריכה להיות 2.5 מטר גובה ותימשך מהברובר של חיים ווילסק עד ביתו של שפרכר ותעבור על יד ביתו של נחמן קוציק. סוף הגדר היה בכל זאת ליד שפרכר.

וכך הוקם הגיטו:

היה זה יום חורף, יהודים הלכו בסך ובמרץ והביאו על גבותיהם דלתות שהורידו מכל הבתים והורכבה הגדר תוך הזמן הקצוב. אז ניתנה הפקודה להעביר תוך 3 ימים את כל היהודים לגיטו.

תוך 3 ימים נעזבו הבתים ועברנו לגיטו. מול דוכובני יהושע היה פתח השערים, בו נכנסו כולם.

ליד השער עמדה בקרה של יהודים ושוצמנים אוקראינים, תושבי שומסק, רובם ככולם בעלי בתים משלהם, החלו להסתדר משפחה משפחה בחדר אחד. למחרת הקמת הגיטו הודיעו ליהודים, כי הם צריכים לספק כוחות עבודה כפי שיידרשו. מיד צץ ועד כמאליו. אורגנה רזרווה של פועלים יהודים, שיהיו מוכנים תמיד 80 איש לעבודה, לכל קריאה דחופה.

הפועלים היו מסודרים לנקוי כבישים, הטענת תבואה וקמח מהטחנות.

עבדו במשוריה בסורג׳ ובאנדרושיבקה והיו כורתים עצים ביער מרחק קילומטר מאנדרושבקי. חיים ציסין היה מספק לחם לגיטו מהמאפיות יחד עם בוזיה אחיו.

לפני כל קבוצת פועלים היה יוצא אחד ואחריהם אחד שהיו אחראים להם. המשטרה שליד השער היתה בודקת את הפועלים לדעת, מה הוציאו ומה הביאו.

היה שם גרמני אחד בשם אדנאויר, שאירגן את המשטרה היהודית, אשר היתה מלווה את הפועלים גם למוסקליבסקי, שם היתה מייבשת „דהידרציה״ של עשבי מרפא, אשר אורגנה עוד על ידי הפולנים. אני הייתי האחראי על כך. האחריות היתה גדולה, צריך היה לפקח גם שלא יתפזרו היהודים ויברחו.

בחמש היינו יוצאים ובערב בשעה 5 היינו חוזרים. הייתי סופר את האנשים בבואם ובצאתם. כשסיימנו את כל העבודה בעשבי המרפא, יצאנו לעבוד בכבישים ממלינוב עד חודאקי.

עבודת הכבישים היתה קשה והשתרעה על הרבה עבודות צדדיות שליד הכבישים.

יום אחד באה פקודה, שעלינו לבצר את הגשרים, כדי שהארטילריה תוכל לעבור עליהם. העבודה היתה קשה, כי הביצור נעשה על ידי אלונים כבדים של 6 מטר ובעומק של 3—5 מטרים.

כל אחד היה צריך לסחוב על גבו את הקורה הזאת ולשקע אותה במים. „השכר״ היה מריש של 1 מטר, בעובי של 4 אינץ׳ וכל אחד שלא יכול היה

לסחוב זאת עד הבית, היה מקבל מכות. את ישראל בריק הם היכו עד התעלפות. הוא היה זקן וחלש ונאלצנו לסחוב אותו הביתה על כפיים. זו היתה התעללות לשם התעללות.

בינתיים הקטינו את מנות הלחם מ־14 ל־12 דיקו ליום. אחר כך לשבעה ואח״כ ביטלו את הלחם בכלל ורבים מתו מרעב לאחר שהתנפחו.

בגיטו אורגן מטבח לנצרכים בביתו של קרל ווסטרול הצ׳כי ומלכה אופנ־גנדלר היתה המנהלת. כל יהודי היה מביא פרודוקטים למטבח מהמלאי שהגניבו לגיטו וממה שהביאו בגניבה מהעבודה, ושם חילקו את האוכל לנצרכים.

את היודנרט אירגנו מיד עם בוא הגרמנים, לפי „פקודת יום אל היהודים״. נכנסו בו סגל מוטל, י. אקרמן, נפתלי אקרמן ומרדכי אקרמן ור׳ יוסילי. הגזבר היה גרישה אקרמן, אני הייתי ממונה על הבריאות, יחד עם גרינוף, גם הוא פליט. היו״ר היה ויסלר הנ״ל, האחים ציסין היו ממונים על הלחם. בועד היו גם פרויקה גיטלמן (הרציג מלמן לא היה), משה אופנגדלר, איצקה די מזשי, אחד סוחר סוסים שליד אברהם בויצ׳וק ומוטל חזן. נפתלי קנפר היה ממונה על הבורסקי והיה עובד שם.

היו אנשים רציניים ביודנרט והיו גם כאלה, אשר ניצלו מעמדם לטובתם. אצל ויסלר מצאו הרבה זהב והתברר, שהיו כאלה שלקחו כספים מאנשים, גם שלא לפי פקודה. אולם יש לציין, כי ויסלר זה כיפר על עוונו ומת כגבור בעל כבוד יהודי, הוא היה הראשון, אשר פשט בגדיו ואמר, שאין הוא רוצה להשאר בחיים, למרות שהגרמנים הציעו לו זאת. הוא קפץ לבור, אחריו קפץ מוטל חזן.

התנאים הסניטריים היו איומים. הילדים היו במצב איום. הם לא למדו והיו מבלים רוב שעות ימיהם בהאזנה לשיחות מבוגרים. זמן רב בילו בחברת הוריהם וספגו לתוכם את כל היאוש והחדלון, הציניזם ואזלת היד ומי יודע מה התרחש בלבותיהם הקטנים.

בית הכנסת הגדול, שהיו בו 36 ספרי תורה, הפך לבית שמוש צבורי. כאשר הערתי את לבו של הרב, שכדאי להציל את הספרים הקדושים, פרש הרב את ידיו ביאוש ואמר: היו ספרים, אך עתה הם אינם ספרים, הם „שמות״. עשה כרצונך, אותי זה לא מענין.

חסולו של הגיטו:

קיומו של הגיטו ארך 8 וחצי חדשים, שאורכם כאורך שנים—דורות. חיסול הגיטו היה בהדרגה, קודם הוציאו את מוטל חזן, הרב והרופאה ד״ר פיירשטיין, גרישה אקרמן ועוד. קבוצה זו התלבשה בלבן וצעדה לקבר בנכונות. שמעתי את הר׳ יוסלי, כשהוא קם בביתו של מאיר שטיינברג ואמר בערך כך: אנו צריכים להיות מאוחדים, זהו גזר משמים ואין לעמוד נגד זה. הוא קרא לפועלים להישמע להוראות היודנרט ולבוא לעבודה בזמן ולספק את צרכי העם, כדי שלא יתעללו בחברי היודנרט. את האנשים הוליכו בסך לבור ואת הזקנים ערמו לערמות על עגלות כעצים, והובילום מוכנים לטבח. לא התקוממו, לא היה

כוח, היו מקרים בודדים מאד של התנגדות. נחמן סוסנה היכה למוות אוקראיני אחד, שוצמן, כאשר הלה עצר אותו.

דוד זאק עשה 4 נורמות במשוריה, כי חשב שיישאר. זה לא עזר לו. הוא נשאר חזק עד הסוף.

אידיל זאק בא לרב ר׳ יוסלי ואמר אני רוצה לחלק כסף לעניים לפי רשימה. הרב עשה רשימה והוא הביא כסף ושילם. אז בא איצקה די מזשי ואמר, כי מגיע לו יותר. הוא רב עם דוד וסטר לו, אולם הלה היה כל כך חזק, שתפש את איצקה והניפו אל על. בקושי הצילו אותו מידיו.

לימים הגיעה הידיעה, כי חופרים בורות של 14 מטר רוחב ו־22 מ׳ אורך, 4 מטר עומק. 3 בורות כאלה לגברים לחוד, לנשים לחוד ולילדים לחוד. ראשונים נלקחו הילדים היקרים, כדי שהאמהות תראינה במות היקרים להן מכל, אחר כך לקחו את הנשים. את הגברים חילקו למספר קבוצות, השתמשו בכוח האדם עד הסוף ועד היום קשה להבין איך ולפי מה הם קבעו את הסוף.

במלינוב שמעתי מפי גוי אחד, כי היה אצלו גרמני ומסר לו, שהגיטו יתחסל תוך ימים ספורים. חזרתי וסיפרתי זאת לרב. מיד ערכו ישיבה של המועצה, שקלו בענין לפי האיש, שמסר לי את הדברים וקבעו, כי השמועה נכונה. האיש שמסר על כך נאמן היה על כולם. אולם החליטו, כי אין מה לעשות. אני החלטתי אחרת, הואיל ואני שחיין מצטיין, אמרתי לבנותי, שאם יתאמתו הדברים והגיטו יתחיל, נברח דרך הנהר.

אשתי עם בתי הקטנה לא רצו ללכת. אשתי האמינה, כי היא תינצל ע״י הכסף והבת לא רצתה להשאירה. קפצתי עם בתי הגדולה דרך הסניל ליד הברובר, עברנו אותו בשחיה ונמצאנו מחוץ לגיטו. שלושה ימים ישבנו בין קני הסוף, שמענו את היריות הבלתי פוסקות בגיטו. בינתיים הלכו מספר גרמנים לחפש אותנו. אנו ראינו אותם. הם הסתובבו מסביב לגדר הגיטו וירו ללא הפסק לעבר הגיטו. אחרי כמה זמן התיאשו וחזרו לתוך הגיטו.

טכסנו עצה והחלטנו ללכת לאוליביס. ברחמנוב נכנסתי לשוטר הפולני, חתנו של פלישקי. הוא אמר לנו, שעלינו לברוח מהר, מחשש סכנת כל רגע. אולם אנו לא אכלנו כבר שלושה ימים וביקשתי קודם כל לחם. הוא נתן לנו. אכלנו מעט ואת הנותר תחבנו לכיסים. אז קמנו וברחנו בכיוון לבית יוזיק לשצ׳ינסקי, כדי לקחת דבש. כשאמרתי לו בחיוך „תן לי קצת דבש" הוא חשב שהשתעגעתי. „בורות חופרים ולמה לך דבש לבורות". בכל זאת נתן לנו 2 ליטר דבש ולקחתי אותם כדבר יקר מכל.

הלכתי למוסקליבסקי, שם היה יהודי ששם משפחתו היה קוזקוביץ, שגר שם, אולם בדיוק אז הקיפו הבנדרובצים את ביתו, לקחו ממנו את הרובים וכל הנשק שהיו ברשותו כשומר יערות כביכול. מה שקרה אתו כבר לא הספקתי להוודע. שמעתי רעש וברחתי. הלכתי לבנקובסקי, אלא שגם הוא היה מוקף.

ברחתי חזרה לאיסרנו.

השלג כבר היה בכל, עשינו לנו בקתה מרעפי עץ. עבדנו שנינו במרץ,

אני ובתי פרידה בת ה־22. בבקתה ישבנו מספר לילות והלכנו, כחיות נרדפות הלכנו. כשיצאנו, פגשנו שודד אחד, שר מאה אצל הבנדרובצים. הכרתיו מיד, היה זה בנו של אולסקו, מכר טוב ולקוח שלי. נתתי לו פעם 80 זלוטי והוא היה צריך להביא לי עצים ולא הביא. אצל הבן היה אקדח ובתי רעדה מאד. אני הרגשתי משום מה, שלא יעשה לי שום דבר. הוא שאל אותי באוקראינית: „מה אתה עושה כאן?" אמרתי לו: אולסקו, אני רעב, תן לי לאכול. הוא ענני: הייתי מזמין אותך לביתי, אולם אצלנו מחפשים כל לילה נשק ולא אוכל להזמינכם. מפיו נודע לי, כי יש שם פרטיזנים רוסיים. אמרתי לו: „אתה מכיר אותי". יותר לא שאל דבר, רק הפליט: השאר כאן, אביא לך קש וכאן תשאר. הבת לא האמינה, רצתה לברוח, אך אני אמרתי: אם הוא יבוא, לא לבד, אאבק, אוציא ממנו את האקדח ונברח, אך אם יבוא לבד, סימן כי הוא אינו מתכוון להרע לנו.

כעבור רבע שעה ראינו אותו קופץ־מדלג עם סלי אוכל ביד וידעתי, כי כוונותיו טובות. בסל היה מרק חם ולחם. הוא אמר: ביום תוכל לבוא לביתי, אך בלילה אל תבוא.

ואז הוא הוסיף: „אתה יודע, יש לי חשבון אתך". נבהלתי ומעי נחתכו בבטני. בכל זאת הרהבתי עוז ואמרתי: לא באתי לחשבונות. אך הוא אמר בהחלטיות: „לא ילך כך" וסיפר, כי אביו מת ולפני מותו ציווה עליהם לשלם את 80 הזלוטי. „לא יאה לי למות בעל חוב", אמר. ויתרתי לו, כמובן. אך הוא ציווה עלינו לשבת כאן. „מחר אבוא ואביא לך „פריוויק" (ראשונית), מין יי"ש מתעשיה שלו. סיכמנו, כי הוא צריך להקיש בעץ פעמיים לסימן, כי הוא זה שבא אלינו.

ישבנו, לגמנו את המרק החם ולבנו טוב עלינו.

למחרת אנו רואים אשה באה בריצה, כולה בהלה וסיפרה, כי הבן השתכר וסיפר לחבריו על היותנו כאן. היא סיימה „אל תשארו כאן. רוצים לבוא לשחוט אתכם, הסתלקו מפה מהר, לטובתכם". אמרתי לה, אם אולסקו אתם, אינני מפחד. לכי לשלום.

רק נפנתה ונעלמה, ברחנו לאיסרנה, בדרך ראיתי על הגשר 2 בנדרובצים עומדים ומעשנים סיגריות. לא היה זמן לחשוב הרבה וגם לא כל אפשרות לשוב. הלכנו לאט והמשכנו כאילו חיפשנו דגים. לבושים היינו כגויים, עברנו לידם. הם לא הרגישו בנו ועברנו את הגבעה וברחנו עד חודק, 6 ק"מ בערך ממקום בית אולסקו. בכניסה ראיתי רוסי עומד מזויין והוא מכוון את הרובה אלי.

היכרתיו. היה זה סמולינסקי, גוי מן הטובים שבימים ההם. לא רציתי להאמין כי הוא השתנה. אמרתי: מה, מפניך עלי לברוח? איני יודע אם הכירני או לא, הבעת פניו היו חמורות והוא הפליט: „אנחנו ביער, ביתנו נשרף, תבוא אתנו. כל משפחתי ביער. יש דבש, יש לחם, בוא אלינו. באנו אחריו והגענו אל אהל צוענים — מספר סדינים על העצים וזה הבית. אמו תפשה את בתי, חיבקה אותה ולחשה: את לא תמותי ברעב. מה שיקרה לנו, יקרה לך. אל תפחדי, הכל שלנו כאן במשותף.

בינתיים באה פקודה, כי מותר לפולנים לחזור לשומסק.

הם עזבו אותנו והלכו. נשארנו לבדנו. אך הם לא שכחונו. מביתם ארגנו בשבילנו נקניק ולחם ושלחו ע״י גלאושוק, צ׳כי שכן שלי בשומסק, שימסור לנו את האוכל ופתק, כי למה שאזקק אפנה אליהם ויתנו לנו הכל.

שלושה ימים חיפש אותנו גלאושוק ביער ומצא אותנו. בינתיים החלו האוקראינים לשרוף את בתי הפולנים והם ברחו ושבו אלינו משומסק, עם מלאי של אוכל ופירות.

יחד סבלנו ותיכננו דרך הצלה משותפת, עד שהגיעה אלינו יחידה של פרטיזנים רוסים.

הפרטיזנים החלו להלחם עם הבנדרובצים שהיו מרוכזים באלפיהם ליד איסרנו־ז׳לני־דוב והרוסים נאלצו לסגת.

נשארתי עם בתי יחידתי ביער. יומיים שלושה הייתי אובד עצות חשוף לסכנות רעב, קור ומות.

בינתיים נודע בשומסק, כי אני בודד ביער, מנותק מכל קשר ועד היום לא אדע איך נודע הדבר. ידוע רק, כי משנמסרה הידיעה לאיסידור רובלבסקי, פולני בעל המלבנה בשומסק, הוא שלח אלי את סמילאנסקי (גם כן פולני) עם מפתחות ביתו בידיו ופקודה אישית של ידידי, כי עלי להסתלק מהיער בהקדם, לבוא לצ׳רינקי, חצי קילומטר משומסק — ישר לביתו.

שמעתי בקולם ובלילה שוב עברתי קילומטרים בדרך יערות וסכנות, בלילות כפור ושלג אחרי 19 חדשי נדודים. הגעתי לביתו. פתחתי את הדלת. הבית היה ריק.

בעלי הבית התכנסו בביתו של ירמולינסקי יחד עם עוד פולנים, שהתבצרו שם עם רובים ביד, לשם הגנה עצמית מפני הבנדרובצים, אשר החליטו לטהר את אוקראינה משרידי הפולנים.

הבית הריק הטיל בי מורך. חשתי, כי משהו לא טוב מצפה לי כאן. עצם הדבר, שהם מפקירים את הבית עם כל רכושם והמשק החי שבו, סימן הוא כי המות מובטח כאן.

שעות של ספקות ופחדים היו אלה בשבילי. לא ידעתי מה לעשות. לעת ערב בא אחיו של ורובלבסקי. הוא החליט להשאר בבית, לשמור על הרכוש ושידל אותי לעשות כמוהו. כמעט ונתפתיתי לו, אך חוש סמוי של זהירות, שנתפתח אצלי במשך היותי „חיה נרדפת״ לא נתנני להשאר שם. לקחתי את בתי והלכתי להצטרף אל הפולנים, כדי לעמוד אתם יחד על הנפש.

ואכן, באותו לילה התנפלו אנשי בנדרה על בית רובלבסקי, הרגו את אחיו, שדדו את הבקר והסוסים והרסו את הבית.

סמולינסקי קיבל אותי באחוה וידידות, הציע לי מטתו לשינה ואוכל לרוב. הוא סיפר לי אז, כי נמצא בקרבתם פנחס גלדי (עתה גלעדי) והוא חבוי בבור של בית שמוש סמוי זה מספר חדשים.

דרשתי, שיראו לי היכן הוא נמצא, והלכנו אליו. מצאתיו מצונף בבור, כשתא בית השמוש סוגר עליו. דפקתי בדלת ובקשתי לפתוח. הוא שמע את קולי,

הכירני ויצא אלי. כולו פרוע ונפחד כפרא יער, אך התנגד ללכת אתנו, כי את מגפיו נתן במתנה לנותן לחמו, פרט לחמשיות הזהב שנתן לו. ואין הוא מעז לצעוד יחף בקרה הזאת ובשלג העמוק.

הוא סיפר לי, כי איש חסדו עזב אותו. אך לפני זה מסר את הדבר לבר־יארסקי השטונדיסט המפורסם וזה טיפל בו באהבה ובסכון עצמי ממש ולא עוד, אלא שלבקשתו הביא לו ספרים לבור ועששית נפט, שם היה יושב וקורא והורג את הזמן בקריאה בלתי פוסקת.

הוא הצטרף אלינו עם ספריו ומאז הוא נשאר אתנו.

אלינו הצטרף גם חיים ציסין.

כשהיו עוד הגרמנים בשומסק נזדמנו בצ׳רינקי שני יהודים מהונגריה, אשר כל הזמן התחננו בפני הגויים, שיראו להם יהודים שניצלו.

ינקובסקי קיבל מהם שני זוגות מגפים והוביל אותם אלי.

בתחלה התיחסתי אליהם בחשד, אולם משהראה לי אחד מהם תצלום של אביו, רב ידוע בהונגריה, נחה דעתי ודברתי אתם.

הסתבר, כי היו אלה 2 קצינים רפואיים, שהגרמנים השאירו אותם בחיים משום מקצועותיהם הדרושים להם, אחד רופא ואחד רוקח. עתה הם ברחו מהצבא הגרמני, כשבידיהם רכוש רב שהשאירו הגרמנים בברחם.

הם שאלו אותי במה יוכלו לעזור לי. אמרתי להם, כי אני בעל מקצוע ברוקחות ואם יתנו לי קצת תרופות, אודה להם מאד.

למחרת שיחה זו בא הרוקח עם חיל, שסחב שק של תרופות. נפחדתי מפני החיל עם מדי הגרמנים, אבל הם הרגיעו אותי וקבלתי את התרופות, אשר סייעו לי רבות בחיים. כעבור שבועיים עזבו הגרמנים את שומסק והרוסים באו. נכנסנו לשומסק.

התחילו אנשי שומסק להתכנס. בא בנו של דודי שרייער החייט הגדול, הנמצא עתה בארה״ב. יצחק שצ׳וגל, כשהוא חולה ותשוש, הוא היה שעון ותודות לזהב, שהיה לו, שמר עליו הגוי. נסינו להצילו, אך לבו לא עמד בו והוא מת. קברנו אותו ואני זוכר, שחסר היה לנו אחד למנין ולקדיש.

חזרו גם יעקב ומלכה, בני מיכאל הנפח. הם עתה בארה״ב. יתר הבנים, שמעון ופייסי, נספו או נשארו בברית המועצות.

בא הבן של „בעל העגלה״, שהיה אחר כך בעל מכונית; בא משה מאנדרו־שובקה ועוד.

שומסק הפכה לעיי חרבות. כולה מגרש ורובה חורבות. בית הכנסת הגדול שרוף, יתר בתי הכנסת ללא גגות. חנותי נשארה, כי היא שימשה להם משרד. נשאר גם ביתו של ברנשטיין קובקה, ועוד בתים.

הרוסים גייסו אותי מיד למשרד־הבריאות ונאסר עלי לצאת ללא רשות הרופא אלכסנדר טומינסקי. רופא זה היה אדם נהדר, הוא השפיע עלי שפע של בגדים ואוכל מכל טוב.

אצלם עברתי קורס רפואי ונתמניתי כמפקח רפואי תברואי מחוזי.

באותה תקופה הצליחו הגרמנים להדוף את הרוסים ושוב נאלצתי לרדת למחתרת. אולם זה ארך ימים ספורים. הרוסים חזרו ושוב חזרתי לתפקידי.

בינתיים גייסו את בתי למנהלת חשבונות במשרד השלטון. בעיני לא מצא חן הדבר, היא היתה אז אחרי שנתיים של למוד רפואי, גם החבורה שהקיפוה לא מצאה חן בעיני. השתדלתי לקבל פקודה לנסוע לקניות ללבוב, שם מצאתי באוניברסיטה את ניירותיה מהפקולטה הרפואית. הבאתי את התעודות ומיד שחררו אותה לפי החוק להמשכת הלמודים.

העברתי אותה ללבוב ואני נשארתי בשומסק. משם היא כתבה לי, כל היהודים עוברים לפולין. הצטרפתי אליה ועברנו ללודז׳ ולא חזרנו יותר לרוסיה.

בתי המשיכה ללמוד בלודז׳ ואני עבדתי בשלונסק התחתונה.

כשהיא סיימה את לימודיה, נשארה שם לעבוד 4 שנים כרופאה ואחרי זה עברנו לוורשה ועלינו לארץ.

בתי באה לפני וששה חדשים אחריה עליתי גם אני.

רות שטינמן

ימים אחרונים של שומסק

(מעין יומן)

אוגוסט 1941. — העיירה עמדה באחרונה דוממת כבית עלמין גדול, דלתות ותריסים היו מוגפים יומם ולילה, נפש חיה לא נראתה ברחובות, אלא בשעות מסוימות ביום.

עם דמדומי בוקר אחרי שנת לילה מוטרדת נשמע טרטור אופנועים מחריש אזנים, מבעד לחרכי התריסים ראיתים, כארבה פושט, הלב דמם, אם כי בפנימו נתנבא משהו רע.

יהודים לא פתחו דלתות, לא פתחו תריסים, בשעה 8. השמש עמדה ברום רמקול התרעש וקרא את הצבור לצאת לרחובות.

על הכנסיה התנוסס כבר דגל עם צלב הקרס, זוהי הפעם הראשונה שראינוהו, לא ידענו מה טיבו מה עתידו.

במקום נקראה עצרת תושבים, נשמעו דברים מרגיעים:

מבקשים שהצבור ישמור על השקט, שום רע לא יאונה לו, ראוי שהוא יקבל מרות, המתנגד מות ימות.

כדברים האלה נאמרו גם במודעות שהודבקו. המודעות נכתבו בגרמנית, באוקראינית וברוסית, אך לא באידיש. המודעות נתלו בכל המקומות. הרושם היה שכל העיירה כוסתה מודעות.

אחרי זה נסתלקו האופנועים, נשארה רק סיירת של 3—4 גרמנים, הם גם נשארו אתנו עד הסוף והם עשו את מלאכת ההשמדה ללא תגבורת גרמנית, הם ניצחו והאוקראינים פעלו.

שקט נשתרר בעיירה, החיים החלו לזרום במסלולם הרגיל. החנויות הקואופ־

רטיביות שאורגנו ע״י חרוסים, שנסוגו נפתחו על ידי היהודים למכירה כרגיל; אך האוקראינים, שהרגישו כי הגרמנים אינם חושבים לחזור, החלו מיד בשוד, ותוך יום יומים רוקנו את החנויות.

היהודים החלו להתכנס לתוך בתיהם, להכין לעצמם מלאי של מזון מכל הבא ביד. עברו שעות וברחובות החלו להראות יהודים, ושוב באו ימים של מסחר זעיר.

ספטמבר 1941.

הגרמנים מינו יהודי מקשר, שהיה צריך לגייס פועלים לעבודה בתקון כבישים וגשרים, כריתת עצים וכריית אבנים מדרכים סלולות לכבישי מסע. כמקשר נבחר פליט מקטוביץ דובר גרמנית, אשר נמלט משם לפני בוא הרוסים לשומסק.

משרבתה העבודה מונתה מועצה, מועצת יהודים, יודן־ראַט, בראשה עמד ר׳ יוסילי, רבה האהוב של שומסק וד״ר ויסלברג שימש לו מתורגמן.

הרב קרא לעצרת בבית הכנסת. הקהל נדרש לשלוח נציגיו למועצה. אין אני זוכרת את שמות כל חברי המועצה, זוכרתני רק, כי נבחר ישראל אקרמן, מונדרר, שני המורים הותיקים האהובים, מוטיל חזן, הרצוג מילמן, וולף ברנשטין, הרצל מוסיונז׳ניק וחודורוב. זה האחרון היה סוחר עצים שהשתקע בעיירה, כולם יהודים טובים ואנשי קהלה מסורים ומקובלים על כולם.

המועצה עסקה בגיוס אנשים לעבודה ובבצוע דרישות הקונטריבוציה של כסף, זהב, תבואה, שאר מיני מזון ואחר כך גם פרוות ותכשיטים , מיחמים וכלי נחושת ונחושת וכן מכונות שונות. בשוק עבר המאַרק כמטבע המסחר, הכסף הרוסי לא הומר, המסחר נעשה בחליפין, אך כל יהודי היה צריך לשלם מדי פעם בפעם כופר נפש בסך 20 מאַרק לגולגולת. כולם התחילו למכור את מה שנצבר במשך שנים, בגדים יקרים, פרוות וחפצי ערך, כדי לקנות צרכי אוכל שישמר לימים יבואו וכן להשיג את כופרי־הנפש.

על הסדר מונו השוטרים האוקראינים. יחסם היה שונה. היו ששמרו על צלם האדם והיו שאבדוהו, התאכזרו, התעללו והוציאו את הנשמה.

במשך הזמן הועברה משרת ראש המועצה מר׳ יוסילי לד״ר ויסלברג, הרב התמסר לעניני סעד.

השלטון הגרמני החל להקציב לחם למחיה. קצוב הלחם הוטל על היודנראַט, הוא קבל את הקמח, מסרו לאופים ובכסף שפדו שלמו לגרמנים בעד הקמח.

המנה הקצובה היתה 200 גרם לאדם ליום. עד הקמת הגיטו הסתפקנו במנה זו. עיקר המזון היה במלאי שהכינו ובמנות מזון אחר, שנקנה בסחר החליפין עם האוקראינים.

שלהי ספטמבר 1941.

על העיירה הוטל עוצר לילה כבד. עם ערב כלתה רגל מן השוק וכל המראה פניו ברחוב נורה. המשטרה האוקראינית הוגברה ופעלה במרץ בפקודו של אחד הגרמנים. למעשה שלטו הם בעיירה, את הגרמנים הרגשנו, רק, כאשר היה מופיע

הגרמני שומן, שמושבו היה ברובנה. בואו היה מלווה תמיד בגזרות חדשות. שמו היה מחריד לבבות ומזעזע, בואו בישר מכסות נוספות, תביעות כספיות ואחרות. משרד מרווח נשמר למענו בעיר.

אני מוניתי יחד עם עוד 8 בנות כמנקות המשרדים של הגרמנים. משונה, אולם מכל אלה אזכורה רק את בריינדל שרמן ושפרה שרייער; את יתר אחיות גורלי לא אוכל לזכור. קשה להבין דרכי הזכרון.

בתי הכנסת היו פתוחים ומשמשים בתי מועד ליהודים, יותר מתמיד נמשכו לשם כולם, כאל מרכז ולב של הקהל, שם שמעו שמועות חשובות ממרחקים, שם קראו פתקים שהובאו מקהלות אחרות, שם נועצו לעשות מה שניתן, שם דפק הלב היהודי והמוח הופעל לתגובות. התפלות היו אז דבר שבדרך אגב העיקר היה בהוועדות, בתפילת הערב היו נחפזים לכלותה לפני שקיעת החמה להספן בבתים לשעת העוצר.

ילדי שומסק בגיטו ולפניו

ילדי העיירה השתתפו בכל וויעוד של מבוגרים, הם הקשיבו לכל מה שהתרחש, נאמר או נרמז באנחה, בגניחה, במנוד ראש, את הכל הם הבינו, את הכל ספגו בלבותיהם הקטנים. ימים שלמים היו הם שוהים בין גדולים (בתי ספר לא היו הרוסים סגרו את בית הספר „תרבות" האהוב והמקובל על כל העיירה. לבית הספר העממי הממשלתי לא רצו ההורים לשלוח את ילדיהם, הוא היה מחוץ לעיר והלב פחד מפני פרידה של שעות מהילדים היקרים).

יש לזכור כי המדובר הוא בקטינים. ילדי יהודים בשומסק עבדו עבודת כפיה אצל הגרמנים מגיל 12—14, הכל לפי גודל הגוף ואפשרות נצולו, היו הילדים הגדולים נתונים לסדר חיים בדומה לסדרם של הוריהם והקטינים לומדים בתלמוד התורה שאורגן ע"י הקהלה בזמן הרוסים כתחליף ל„תרבות".

קשים מנשוא היו הערבים.

פסקו טיולי זוגות הנעורים, אשר פעם היו ממלאים את רחובות העיירה. הרחובות נתרוקנו מרודפי פרנסה מבוגרים לעתות ערב ומזוגות הקבועים שחדלו מלהפגש. המשפחות היו מצטופפות בבתיהם לשמור על היחד להיות מה שיותר יחד. אבא, אמא והילדים. תחושת הפרידה כבדה מנשוא והיה רצון להיות יחד, להרגיש אחד את השני קרוב קרוב לגוף, להישג היד, לעין, ללב, יחד. פה ושם נפתחה דלת ושכנה נכנסה להפיג שממונה, לגוון קצת את המועקה הכבדה, לשתף אנחה עם שכנים ולהחליף גניחות של אזלת יד משותפת.

אוקטובר 1941.

בקורי שומן תכפו. מדי פעם היה בא מרובנה לבקור חטוף, אולם כל בקור כזה זעזע את נפשות היהודים והרטיט לבבות. לפני הבקור ואחרי הבקור היתה מועקה אפלה משתררת בעיירה. יהודים היו נחרדים לשמע דבר בואו ונאנקים לשמע דבר

צאתו. היה הוא בא תמיד, כדי לסחוט כספים, דברים יקרים, פרוות, זהב ועוד. יוצא הוא היה כשאחריו שובל של גזרות מסמרות שער.

את גזרותיו היה הוא מעביר ליודנרט, עליו הוטל לספק את דרישותיו ולקצב מכסות דברים, שכל אחד היה צריך לתת. היה אדם מתנגד, היה נאלץ היודנרט להשתמש בכוח המשטרה היהודית והיא לקחה את מה שהוטל לקחת בכוח מידי המסרב האומלל, והיתה מועקת המאלצים גדולה משל הנאלצים.

המשטרה היהודית מנתה 40 איש, בראשה עמד נפתלי אקרמן. קשה היה לראות את אנשי המועצה היהודית ועושי דברם אנשי המשטרה היהודית בנגישתם את אחיהם, אולם שום טינה לא שמרנו להם, ידענו מצבם האומלל וסלחנו להם. יחסי יהודי שומסק אל נוגשיהם היהודיים היה יחס של כבוד והערכה והם היו ראויים לכך. מיטב יהודינו היו אלה, אשר נטלו על עצמם משימה שהוטלה עליהם ע"י שולחיהם לטובתם, כי האמינו, שועד זה, מה שיעשה, יעשה זאת כיהודים נאמנים לאחיהם.

אנשי היודנרט לא נשאו טלאי צהוב, סימנם היה — חפתים צהובים על השרוול.

פורים תרצ"ב (1942).

השמועות על הגיטו נפוצו עוד קודם לכן ולפתע. נתפתח אצלנו חוש כזה, שאת הכל חזינו מראש, ואולי הן הגיעו ע"י פתקים שהועברו מקהלה לקהלה.

הגרמנים הכריזו על הקמתו תוך שלושה חדשים, ובאחד מימי ה' סמוך לפורים עמד הגיטו על תלו.

תוך יום אחד הוכנסה כל העיר בנעוריה ובזקניה לתוך הגיטו, חמשת אלפים נפש משומסק ובנותיה.

עם בוא השמועות ארזו יהודי שומסק את המטלטלים ומאז חיינו על צרורות, ביום ההעברה תפשנו את הצרורות והחלה הנדידה.

העברת המטלטלים נעשתה בכל כלי רכב למיניהם: עגלת ילדים, מריצות, ארגזים נגררים ועוד, אחדים תפשו אוקראינים שבאו העירה בעגלותיהם ושלמו להם כמה שרצו, כדי להשתמש בעגלות. היה גם מקרה, שגוי הביא עצים למכירה ויהודים שלמו לו בעד העצים שיפרק, היכן שיפרק ובלבד שיפנה את העגלה לצרכי העברת חפצים.

ידענו, חשנו והבינונו, כי מה שלא נספיק להעביר אתנו לגיטו. ישאר הפקר לשוד ולביזה.

בפקודת הגרמנים ניתנו ליהודים עצים והם הקימו לעצמם את חומות העץ בגובה של 3—4 מטרים ושערים, שנסגרו ונשמרו על ידי המשטרה האוקראינית.

עם כניסתם לגיטו ניתנה פקודה לא לזוז ולא לנוע בתוך הגיטו ומחוצה לו. ביום הראשון ניסה אחד היהודים להתקרב לגדר והאוקראינים הרגוהו במקום. ביום ו' למחרתו נכנס אחד הגרמנים, לבוש חליפה חדשה, קרא אליו את אשר שפריץ, אמן חייטי שומסק ואמר לו: תודה לך בעד החליפה, תפרת אותה תפירת אמן

ועתה עלי לשלם לך, שלף את האקדח והרגו פנים אל פנים. פנה והלך, איש לא הגיב, איש לא עשה דבר.

בגיטו הסתדרנו משפחה משפחה בחדר, בבתים שנשארו בתוך הגיטו.

הגרמנים לא עשו כל סדורים לחלוקת חדרים בתוך הגיטו. מישהו אמר, כי כך רצו לחולל מריבות בין יהודים לבין עצמם כדי לשמוח למשבתם או להתערב בסכסוכם, אולם העניינים הסתדרו. בעלי הדירות בתוך הגיטו מסרו חדריהם תוך הבנה, אמנם כל אחד חיפש לו שכן כרוחו, אך „ההתחלקות" בוצעה בשקט וללא קשיים מרובים.

היו גם מקרים שאוקראינים או פולנים אשר גרו בבתים עירוניים שנכללו בגיטו מסרו חדריהם ליהודים תמורת דירותיהם שמחוץ לגיטו.

בד בבד עם הגיטו ארגנו הגרמנים צכים של בעלי מקצוע יהודיים, אשר עבדו בשביל האוקראינים, לפי הזמנותיהם ומסחורות שלהם. אני הייתי פקידה רושמת הזמנות והמורה מונדרר היה ראש הצכים.

הסדנאות היו מחוץ לגיטו ובעלי המלאכה היו יוצאים ממנו לעבודה בבוקר וחוזרים אליו בערב. בשובם היו מביאים אתם דברי מאכל וחמרי מזון. מאושרים.

ארגון חיים בגיטו

בימים הראשונים של הגיטו נמצאנו מאורגנים באיזו יד נעלמת, מבלי להרגיש איך קרה הדבר נמצאנו נתונים במסגרת צבורית.

אנשים יצאו לעבודת כפיה ביערות ובמנסרות או בעבודות שרות בבתי המגורים של הגרמנים והמליציה האוקראינית. האנשים הביאו אתם צרכי מזון מן החוץ תמורת חפצים, שנתנו לגויי הסביבה. נוצר מצב של יהודים גדושי מלאי מזונות ונצרכים, שאין להם פת לחם ואורגן מטבח לנצרכים.

היו משפחות שהביאו אתם מלאי מזון לשנים ואלה היו מרובים. כמעט רוב אנשי הגיטו היו כאלה, אך היו גם שחייהם לפני הגיטו היו חיי רעב ואת מחסורם גררו אתם לתוך הגיטו, ויש ואלה שעבדו בחוץ ונהברכו בתוספות מזון היו דוקא מצוידים בצרכי אוכל משלהם. נתבקשה כאן חלוקה פחות או יותר צודקת. על כל פנים חלוקה של המצרכים המתווספים.

הגויים מהסביבה ידעו, כי יהודים מחליפים בגדים, בדים, כלי שולחן ומטבח במצרכים והם היו צובאים ליד רכוזי היהודים היוצאים לעבודה והחוזרים ממנה, כשבידיהם צנצנות דבש, תרמילי גריסים וקטניות. היהודים היו מנשלים מעצמם את הבגדים שלקחו על גופם, מתקלפים ומוסרים צרורות לגויים ואת המצרכים היו לוקחים לשרוולי המכנסים, לחיקי החולצות המהודקות לגופם ומבריחים את הדברים היקרים לגיטו. הדברים היו יקרים, היתה הרגשה, כי בהם תלוי עתידנו, ככל שנאריך ימים ולו אך ימים, נבלה את אויבינו, נמשיך להתקיים ונתקיים כבר אחרת, בין יהודים ברכוז יהודי עצמאי. הציונות קבלה פתאום המחשה ברורה, מובנת לכל אחד, כשהיא קשורה ומותנית באוכל, באמצעי הצלה, זה המציל יהודים, ימים, שבועות, חדשים ויש להציל כל יהודי.

תודעת קהלה היתה תמיד בעיירתנו, אך הפעם היא זוהתה בשתי קצותיה במטרת הקיום ובאמצעיה הראשוניים ביותר.

שקיעות שמש של תוכן היו שלהי היום בגיטו. כלואיו היו מחכים לשוב יקיריהם מהעבודה בצפיה לעצם שובם ולשובם מצוידי צרכי אוכל וחיים.

המשטרה היהודית פקחה על היציאה והשיבה, אנשיה ידעו מה חמור העונש על הברחות מזון, אך הם סייעו לכל. היה גם, שלא יכלו החוזרים להופיע בשער מעומסי חבילות בולטות ביותר והם היו משאירים את צרורותיהם ליד דפנות הגדר, היו אנשי המשטרה אוספים את הצרורות וזורקם פנימה למשפחות המיועדות, הם גם ארגנו את התור בעבודה שכל אחד יגיע לפרודוקטים, לצרורות.

הברחת המזון הפכה מעין מבצע של הכלל, מבוצע בידי יחידים, מכאן התוקף לארגן מטבח לנצרכים ממצרכים אלה, שהם בחציים של הכלל ובעדודו.

מטבח לנצרכים בגיטו

הגרמנים נתנו צרכי אוכל לכל עובד לפי ימי עבודתו וטיב עבודתו, וכן גם אילו מצרכים תמורת כופר הנופש, שלקחו חדשים לבקרים. המצרכים ניתנו ליודנ־ראט וזה השתמש בהם לנזקקים. היה זה אוכל דל שכולו מרק מים דליל ופרוסת לחם, אך הם שקדו לתיתו יום יום שלוש פעמים ביום.

מהמטבח נהנו כל הפליטים, שנתקבצו לשומסק בתקופת הסובייטים הקצרה, הם היו חסרי כל, נהנו גם אחדים מתושבי שומסק. רוב משפחות העיירה לא רצו ליהנות מקצבה קהלתית זו והיו מבשלות אכלם בחדרים והם עמדו בזה כל כמה שיכלו, אך ערכו של המטבח היה גדול מאוד, והוא הקיף עשרות עשרות נפשות.

בית הבשול יחד עם חדר האוכל היו בביתו של ינקובסקי וזוג פליטים מקטוביץ עבדו בו וספקו את כל הדרוש. הם נקבעו מטעם היודנראט, אשר גם מינה עליהם מנהל משק.

כשאני משקיפה עתה על פעולת ההזנה הזאת ואני רוצה להזכר באוירת הדבר, מצטיירת אצלי תמונה חיובית: קהל הדואג לנצרכיו, יחידים העוקפים את ההזקקות לעזרת הצבור לא מתוך התנשאות, אלא כהרגל וחנוך, ומי שנזקק יודע כי אין רואים אותו כטפיל על גוף, אלא כשותף למשימת הקיום, שהפכה מטרה בפני עצמה. ועל הכל היודנראט והמשטרה, אלה קדשו חיי יהודים בסכון עצמי, במאמץ וברצינות של יושר ההולמת את השעה.

ילדים, משפחות בגיטו

בעצם לא רק על זה אספר אך בעיקר עליהם.

בתוך הגיטו היה עוצר מתמיד מערב עד בוקר. ביום נסגרנו ליום בתוך כתלי הגיטו ובערב בבתים, ובבתים משפחות משפחות מצופפות נלחצות בתוכן, אבות ובנים קרובים מאוד קרבת גוף מתמדת, שהיא קרבת נפש קרוב קרוב, והילד בתוך המשפחה ללא מחיצות. הכל הוא רואה, הכל הוא שומע. פתאום נעלמה

הילדות ויצור מעוט שנים זה, שעל ידך שותף לשיחה, לדאגה, לחזות הקשה ולנחמה, אשר מי יתן ותבוא.

אנשים קטנים, מבוגרים לכל צרכיהם, היו הילדים נתונים רק לעניני משפחה, פסקו עניני ילד בילד, אין ילדים משחקים עם ילדים ואין ילדים מתיחדים עם ילדים לעסוק בדברי ילדות. נקודת הענין עברה למשפחה, ובחיקה הכל נחרץ. כל מה שבגורל כל יחידה ועל ידיהם גם קטינים אלה במשמע.

היו ילדים זוחלים מתחת לגדר הגיטו בגופיהם הצנומים, כדי לקושש עצים לבשול ולהבריח צרכי מזון מכל אשר ניתן, דואגי משפחה פעוטים אלה, יש וסייעו בקיומה יותר מן הגדולים.

היו ילדים אלה פוסקים במשפחה ויחד אתה, אם יצא אבא או לא יצא, אם יחזור אבא או לא יחזור. המשפחה לכודה ומלוכדת יחד והילד בתווך. הוא נרעד אתה ברעד החרדה לשובו של האח שאיחר, של אבא שכשל, והוא אשר בנימי חושיו הרגישים קולט את דאגת המשפחה שלא תפגם, שתשאר שלמה ומלוכדת. ואין לו בחייו אלא זה, להיות חלק מהמשפחה נושא בעול קיומה, כי בה ובה עניין כל חייו.

תפילה בצבור

בתוך הגיטו היו גם ארבעת בתי התפלה, בית הכנסת הגדול אדום הלבנים, בית המדרש האפור והקלויז של חסידי ירמלינץ ובית הכנסה של הרבי ר' ביירניו ז"ל, עתה של ר' יוסילי היקר.

יהודים כדרכם ויותר מכדרכם נוהרים לבתי התפלה בוקו' וערב, מקיימים תפילותיהם כסדרם, מנחה ומעריב נחטפים בקוצר רוח, כי עם שקיעה יש להיות כבר בבית. עוצר.

והתפלות כרגיל, מיעוטן תפלה ורובן טעם ההתוודעות ביחד. ויהודים מתפללים ומדברים, ומרכז הדבור: צרוף שמועה לשמועה על מצב החזית, מצב יהודי הסביבה, פתקים, שהגיעו מעירות אחרות וכולם תפלה אחת בלבד: קרב נא רבונו של עולם קצו של אשמדאי זה. בקצו האמינו כולם ותפלתם היתה רק שלא יאחר לבוא, אחרי שלא ישאר זכר חס וחלילה לעמך ישראל.

ניתן להגיד: מרכז היהדות, גם של החפשיים, היה בית הכנסת ובמרכז זה נקודת המרכז — מפלת הצורר ובטחון ישראל בכך. וגם כאן הילד בתוך מחיצת המחתרת הפרוצה ללא חציצה שותף ליחול, לדאגה ולמחתרת המסוכנת מאד, שכל פליטת מחשבה בה מסכנת נפשות רבות.

עם שקיעת שמש פסקו חיי רחוב בגיטו, רק חברי היודנראט הותרו בתנועה בתוך הגיטו, אלא שגם הם, משנתכנסו לישיבה, לא ניתקו ממנה עד הלילה המאוחר, והענינים היו מרובים, סדור עניני עבודה, כלכלה לנצרכים, כופר נפש לגרמנים, גזירות חדשות מפעם לפעם ועוד ענינים כיוצא באלה.

מגפת הטיפוס בגיטו

עיר מתים. ללא פעיית תינוק עורג לשד אמו, לא רננת משחקי ילדים וגם לא זוגות נעורים משלחי־לחשיהם הגנוזים ורבי־סוד אל הלילה. כזה היה גיטו שומסק מיום היווסדו, ושום דבר לא שינה דמותו במשך כל תשעת חדשי קיומו.

אך פעם, לזמן קצר, הופר בו השקט המדכא הזה. היה זה, כאשר פרצה מגפת הטיפוס. בגיטו למעשה „התרכזה" המגפה ברובע הנצרכים, שגם מפאת תזונתם הירודה היו במזמני מחלה זו וגם בשל תנאי דיורם הקשים והנקיון הבלתי ניתן לקיימו.

מיד הוקם בית חולים, בבית השיכר של חיים וילסקר. הרופאה היהודית ד"ר פוירשטין טפלה בחולים. החרדה לחולים תקפה את כל יושבי הגיטו והיתה ראשית מעינם. עם פקיחת עינים נשאלה השאלה מה שלום זה וזה, וביום אחד מתו יחד אח ואחות וולך, ואסתרקה ציזין, דוקא לא מן הנצרכים. זה היה השיא. עדה שלמה, ידועה בתושיתה תמיד, עמדה חסרת אונים מול פגע טבעי זה אשר — מי יודע למה — נוסף על פגעי הסבל המרובים בלאו הכי.

אז רוקן הגיטו גם ביום. נשים עסקו בנקוי מתמיד של „הבית", חדר צפוף אשר שימש חדר מטות, חדר בשול, אוכל, מנוחה וחברה, שימש גם אסם ומזוה למלאי המזון, וכל סנטימטר של נקוי בו, היה כרוך בקשיים עצומים. הזזת מטה למטה, העברת חפץ לחפץ, בדיקת המצרכים אגב אורח וקפול כל דבר לצמצום שטחו. ימים תמימים עברו על כל בני המשפחה במלחמת מנע זו נגד המגפה. נס קרה, שהמגפה פסקה וקרבנותיה לא רבו. מעניין שהישישה המופלגת אופנגנדלר נחלצה ממגפה זו למרות רצונה ונכונותה למות. היא לא מתה, כדי להגיע לאקציה יחד עם כולם ואז ברצון עז דוקא לחיות עוד ועוד.

יום יום בגיטו

ההשכמה בגיטו היתה עם שחר, כאילו עבודה חשובה מחכה ומיד קפצה עליך הדאגה ליום, לצביונו, מה יהא מראהו, אם יהיה לחם, אם יחלקו את המנות, מה יהיו החדשות, אילו שמועות יגיעו מהסביבה.

על פי רוב היינו מנותקים והשמועות לא הגיעו, אולם היתה צפיה לשמועות. פעם היה נכנס שכן לחדר, ביחוד מן הקרובים ביותר, מן הסמוכים ביותר לחדר. קראו הרבה ספרים, זה היה החומר היחיד. עתון לא היה בנמצא ולא הבחינו בסוג הספרים. תמיד שוחחנו עם אחותי על זה שעלינו לעלות ארצה, בהזדמנות הראשונה, והשיחות נמשכו ומשנמשכו נתנו עדוד. השיחות היו כל כך רציניות עד, כי כמעט ראינו עצמנו ממש מצויים כבר בארץ.

קשים היו דמדומי הערב והערבים. עם שקיעת השמש השתרר חושך מוחלט בגיטו. בבתים היו יושבים לאור נרות ושרידי עששיות נפט. בבתים בהם היה חשמל — לאור נורות חשמל. החשמל פעל למרבה התמהון. עתה זה לא מובן לי, מי דאג להפעלתו, למה לא גבו דמי שמוש, היכן השיגו נורות? לגמרי לא מובן לי. אולם בגיטו שרר חושך מוחלט, התריסים היו מוגפים.

החיים במשפחה היו מרים, אחד מרר את חיי השני. אחד צחק, לגלג על השני, היו גם האשמות הדדיות „למה נשארנו", „למה לא ברחנו עם הרוסים". הערבים עברו על האשמות ההדדיות ומשאלות מתי תבוא הישועה. תמיד רצו להיות יחד אך כאשר היו יחד היו מוררים אחד לשני.

מעניין שלא היו משחקים בגיטו, לא שח ולא קלפים. השומסקאים לא שחקו אף פעם, אולם הפליטים שיחקו בוקר וערב בקלפים.

הכנות החסול

פעם החלו להגיע שמועות על משהו שהתרחש, איש לא ידע מהו המשהו. היו אוקראינים, שספרו כי ראו במו עיניהם שחופרים בורות בדרך לקריליץ, כפר במרחק 2 ק"מ משומסק, אולם מעניין שאיש לא נתן דעתו על כך.

היה זה בלילה, שמענו לפתע מעבר לגדר רעש בחוץ, רעש של פעמי אדם מרובים, המתקרבים ומסובבים את החומה. העיר אותנו שכן, הוא שאל, אם אנו שומעים ואנו שגרנו בדיוק מול השער, לא שמענו. היתה זו התפרצות חזקה ומכוניות פרצו לשער וזרם אנשים והזרם פסח עלינו. כולם האמינו, כי בבית הראשון ודאי כבר היו קודמיהם וכך נצלנו. הספקנו לרדת לבונקר (את הבונקר הכינונו במשך הזמן על ידי טיוח של הול עם כתח בעלייתו. דרך הפתח השתחלנו פנימה. הוא היה מוסתר ע"י ארון ומידותיו 2 מטר × 1 מטר), בו הסתתרו 20 איש. במקרה נקלע אלינו גם איש שלא מן הבית, מוני אפרת, בחור חסון, רחב כתפים ובריא בשר. ביום הראשון נשבר הגבר והחל לצרוח, עד הערב השתלטנו עליו. סתמנו לו את הפה, אך בערב הוא יצא ולא חזר עוד.

בבונקר שהינו 6—7 ימים, ללא אויר, ללא מים. לחם החזיק כל אחד אצל עצמו ותיאבון לא היה. הבעיה היתה מים. היינו מסתכנים למענם. בערבים היינו נכנסים לחדרנו ומביאים מים. בחדר למעלה הורגש, כי היו חפושים, הפכו את הכל, את יתר הבתים לא ראינו. משאזלו המים בחדרנו נאלצנו לנדוד לבתים יותר מרוחקים והסכנה גדלה.

בבונקר הסמוך ישבה בתו של מרדכי גייליכן עם 2 ילדיה ובעלה. הילדים היו קטנים, ילדה בת שלוש ותינוק. התינוק החל לבכות, היא ניסתה להשקיטו. שמענו את הבכי. האם ידעה את הסכנה. היא ניסתה להשתיקו, חלצה לו שד ולחצה אותו אליה ולא הרגישה כי התינוק נחנק. משהרגישה בדבר והילד היה ללא רוח חיים, החלה היא לצרוח. האנשים בבונקר שלהם בקשו מהם לצאת. כשהם עלו לדירתם נתפשו וע"י זה נתגלה כל הבונקר שלהם. הסכנה התקרבה גם אלינו. הגרמנים הרגישו, כי יש כאן עוד נפשות חיות והם הסתובבו סביבנו וצעקו כל הזמן שנצא בטוב ולא — יפציצו אותנו. לא נתפתינו (בלילות שמענו אנחות וגניחות, בכי והתיפחות של אנשים שנתפשו). את הצרכים היינו עושים בבונקר. אם לא הספיקו לצאת בלילות. מאותו יום, קשה היה לצאת החוצה והצחנה בבונקר היתה ללא נשוא, עד שאיך שהוא גילו אותנו.

באור בוקר אחד נתגלינו. מי יודע איך? כשיצאנו, הם עמדו וההערה הראשונה היתה: בנות כה יפות וכה מטונפות ומסריחות.

הם אמרו לנו להסתדר בשורות והובילונו באמצע הכביש. ליוו אותנו 2 שומרים אוקראינים מזויינים. אמא הלכה בנעל אחת וברגל אחת יחפה. הלכנו אל משכן המיליציה. לאורך כל הרחוב הסתכלו האוקראינים עלינו במנוד ראש, תוך תמיהה על יצורים אלה שעוד מעיזים להתקיים, עוד מעיזים לרצות לחיות.

הגענו למגרש הגדול של בית המשטרה בבית ינקובסקי, אשר על הכביש לכיוון טחנת הריקע, בערך בשעה 2. הדבר הראשון שביקשנו היה מים. שתינו כמויות מים ללא גבול. עד היום קשה לי להבין, איך יכולנו להכיל כל כך הרבה נוזלים.

במגרש מצאנו הרבה יהודים שומסקאים. הושיבו אותנו על הארץ. שם מצאתי את הוריו של זאב ברג, שהוא כיום מנהל בית ספר בירושלים. אביו התנחם, כי בנו כלומר זאב, הנמצא עתה ברוסיה, ינקום את דמו. היו אנשים, שהיה להם מה לאכול התחלקנו כולנו ואכלנו. ישבנו, אכלנו וחכינו בלי לדעת למה מחכים. האוקראינים הקיפו אותנו ושמרו עלינו.

בינתיים חלף הזמן.

שאלנו מדוע אין לוקחים אותנו מיד לבור, מדוע אין מחסלים אותנו, כי ידענו שזו המטרה. ענו לנו, כי פיצ׳קה נסע לקרמניץ לקבל נשק, שאזל אצלם בינתיים, ומחכים לו.

לעת ערב כלאו אותנו בבית הסוהר. בחדר של 6×6 מטר הוכנסו כמאה חמשים עד 200 איש. היו בינינו אנשים זקנים, שלא פסקו מלזעוק לשמים בתפלות רחמים. זקנות יבבו בקול קורע שמים. תינוקות יללו. כל משפחה היתה מכונסת סביב עצמה וכל אחד ניסה לנחם את השני לידו. כך חכינו עד בוא הבוקר, בלי לעצום עין במשך כל ליל זוועות זה.

בו בלילה נולד בי רצון עז לברוח והחלטנו, אני ודינה אחותי, לברוח. כל אחת תברח לעבר אחר ויקרה מה שיקרה. כך החלטנו.

בינתיים בא הבוקר ולא הוציאו אותנו.

סמוך לצהריים הגיע שוטר אוקראיני, שסיפר לנו, כי פיצ׳קה חזר והביא אתו פקודה להשאיר מאה איש מצעירי הכלואים, שיעבדו „בנקוי" הגיטו, סדור החפצים ומיון הרכוש שנשאר. לשם זה העמידו אותנו בשני טורים ארוכים, צעירים, זקנים, אמהות וילדים. בראש הטור עמד פיצ׳קה עם מגלב קטן, כל אחד שעבר לידו קיבל סימן במגלב: לפנות ימינה או שמאלה. כשעברתי עם אחותי הוא היפנה אותנו ימינה, את אבא ואמא שמאלה. הבננו כי מפרידים בינינו. התחלתי להתחנן לפניו, שיקח גם את אבא ואמא אתנו. את אבא העביר לצד שלנו ואת אמא, שהיתה תשושה ואכולת חולי השאיר בנפרד, תוך „לא" מוחלט, בלווי צליפת מגלב.

אתנו הלכה גם בתה של חנה וילסקר לבית ריזמן עם אמה. האם הופנתה לצד שכנגד, אך היא התעקשה להצטרף לבתה. באותו רגע דחפה הילדה את אמה

הורתה וצעקה: „זו לא אמא שלי, לכי ממני", תוך כוונה, שאולי כך תינצל האם. הילדה היתה בסך הכל בת שבע.

משהפרידו בינינו, הורחקנו מן המגרש. ראינו את אלה שנשארים. ראיתי את אמא, שניפנפה בידה אלינו לאות פרידה לנצח. הבינונו למה מכוונים אותנו.

משם העמידו עלינו משמר והובלנו לבית הכנסת שבתוך הגיטו. אמרו לנו, כי אנו נשאר בחיים, נקבל תעודות עבודה. בבית הכנסת קרה דבר מוזר ומשונה ביותר. אנשים נתקפו רצון של אגירת דברים. הם אגרו ללא אבחנה. הם התפזרו מבית הכנסת אל הדירות הפרוצות ולקחו מכל הבא ביד, אולי כדי להשתמש בזה להבא כדברי ערך, בהם יקנו צרכי קיום. הנשים התחילו לבשל בכמויות עצומות, לחבות חביתות מעשרות ביצים, שקנו מהאוקראינים, אשר בינתיים התאספו, כדי להחליף חפצים. וכל זה תוך 10 ימים.

הדבר הראשון שעשינו בבית הכנסת היה לארגן אוכל לאנשים שהופרדו מאתנו. את האוכל שלחנו ע"י השוטרים, כשהוא נישא ע"י מספר אנשים שלנו. אולם אלה חזרו והאוכל בידיהם. לא היה כבר למי לתתו. הם חוסלו בו ביום.

פיצ'קה — ערב החסול הסופי

לא ידוע לי איך, אולם פתאום נתגלו יהודים נוספים, שהצטרפו אלינו, אשר נודענו בכינוי „המאה" — „פון די הונדערט" — אלה ראו עצמם כבלתי ליגליים והיו מסתתרים כל פעם שהיה מופיע מישהו. אנו המאה היינו אוספים חפצים מהבתים ומסדרים אותם בערימות לשם סיווג ומיון.

האוכל היה מרובה בבית הכנסת, גם חמאה וגבינה לא חסרו, קנו אותו מאוקראינים. על יד בית הכנסת סודרו ערימות חפצים ממוינים, שהגרמנים היו באים, מטעינים ומוציאים. היו שם מטות, כסתות, דברי זכוכית וכו'. ערימות, ערימות והיהודים היו באים, נוטלים מן הערימות ומחליפים עם האוקראינים. השוטרים האוקראינים, שהופקדו למשמר על „רכוש ממשלתי" זה, העלימו עין, כי בזאת זיכו את קרוביהם ואת עצמם בחפצים שהיו בשבילם בגדר של חלום ימי חלדם.

עשרה ימים ארך הדבר. בעשרת ימים אלה לננו כולנו בבית הכנסת. בוקר בוקר היה נערך מפקד בנוכחותו של פיצ'קה או הרמן או שניהם יחד. המפקד היה רק משל „המאה" הרשומים. פעם במפקד כזה הוציא זיאמה רויכמן מלה מסויימת. בו ברגע שלף פיצ'קה את אקדחו, צלף לו כדור ישר לתוך הפה והרגו במקום. אנו הספקנו לראות איך פיו מתנפח והוא קורס תחתיו, תוך שניות ספורות הוא נפח נשמתו, כל זה לנגד עינינו.

באחד הימים קרה הדבר הזה: אודה וילסקר, שהיתה שנים רבות עקרה, הרתה פתאום בגיטו וכאשר קרבו ימיה ללדת, דרשה מבעלה דרישות שונות. היא רצתה, שהלידה תהיה לידה של ממש, חגיגית, אנושית ורבת רושם. לא רצתה המסכנה לצאת מהבונקר ולא הספיקה להרגיש את החוויה הזאת על אף הכל.

בשעה שהוציאו אותנו מהבונקרים הם עוד נשארו חבויים ולא גילו אותם.

אך לפי דרישתה יצא הבעל מהבונקר, אסף מצעים זוהרים מלובן, בחר באחד הבתים המסודרים, ביתו של בעל בית החרושת לגזוז. בבית זה ערך לה מטת לידה מפוארת והלידה היתה בכל מלוא הפאר המקובל.

במקרה עבר שם פיצ׳קה לתומו, שמע את קול בכי הרך הנולד, נכנס הביתה ונדהם למראה הזוג המאושר, המעז להיות מאושר במאורע כזה. באקדח שלוף אילץ את הבעל לכרות בור ליד הבית. אז ירדה האשה מאושרת, שעונה על זרוע בעלה ובידיה התינוק. משקרבו לבור ירה בהם פיצ׳קה, הרגם והכריח את הבעל לקבור אותם ולכסותם בעפר.

את הבעל הביא אחר כך אלינו. הוא עוד הספיק לספר לנו כל זאת ותוך כדי סיפורו השתגע, החל לצרוח, לילל, לדבר לתינוקו. הוציאו אותו מיד וחיסלוהו.

דינה שטינמן

פעם לפנות ערב נכנס הרמן לבית הכנסת. זעזוע עבר על כולנו. הוא העיף מבטו עלינו, התעכב ליד אחותי שהיתה יפה, בת 17, קרא אותה אליו, הושיבה על ברכיו, החל מלטף שערותיה ואמר: „בת כזו יש לי גם כן בבית". חשבנו, כי משהו מתרחש בלבו והתקוה התעוררה, אולם הוא היה ראשון מחסלי ה„מאה".

כל 10 הימים עברו עלינו בנקוי הבתים והחצרות. קשרנו קשר עם אחדים מהשוטרים האוקראינים ע"י שוחד וחפצי ערך, שיודיעו לנו מתי יבואו לחסל אותנו, כי הם חיכו לפקודה מקרמניץ (המעניין ביותר, כי בשעות המפקד ראינו איך פיצ׳קה מוציא פנקס קטן מכיסו ועורך חישובים, כמה יהודים חסרים לו,

בינתיים היו בבית הכנסת 100 ליגליים ואליהם הצטרפו עוד כ־50 בלתי ליגליים, שהיו מסתלקים כשהגיעו גרמנים. אלה הסתירו את הילדים על עליית גג בית הכנסת והילדים עצמם, שנתבגרו טרם עת, קיימו משמעת של שתיקה ביניהם. רחל דוכובנר־גליניק מלנובצי ניגשה אלי באחד הימים, שלפה טבעת זהב ואמרה לי: אני לא אחיה, שמרי על בתי חנה׳לי בת 16 ותיעזרי בטבעת.

הצעירים מבין 50 האנשים החליטו ביניהם לברוח ויהי מה. הזקנים בחלו בחיים. באותו זמן הרגשנו, כי השוטר, שהיה קשור אתנו, מסתיר מאתנו משהו הידוע לו. התחלנו להתחנן שיגיד לנו מה הוא מסתיר, ואז הוא גילה לנו, כי הגיעה הפקודה לחסל אותנו. אבא הסתתר במשך המפקדים האחרונים לפי בקשתנו (המשטרה היתה שומרת על בית הכנסת לבל נברח). השעה היתה אז 6 לפנות ערב, תוך רגעים ספורים, בהיותנו לבושות חלוקי בית ונעלים מרופטות, לא לקחנו שום דבר מן השפע שמסביבנו, עברנו את הגדר לתומנו, כאילו הולכים לעבודה, התחמקנו לבית ינקובסקי שעל יד מבשלת השכר (בראוואר בלע״ז), היתה זו משפחה פולנית אשר נודעה לנו כנוטה חסד ליהודים. האשה הסתירה אותנו בעלית הגג שבמתבן בתוך קש. למחרת אבא העביר אלינו תוך סיכון עצום כמה דברים ונפרד מאתנו. כעבור מספר ימים באו לשם גם השרייערים, אשר למעשה הם שהכינו לעצמם משפחה זו למקלט. הם סיפרו לנו, כי החיסול מתעכב בגלל העדרנו, פיצ׳קה דורש שנחזור ומתחנן אצל כל היודע עלינו לגלותנו, הוא יסלח לנו, והוא חיכה. כחודש ימים השהה את החיסול על מנת שהאנשים יגלו אותנו אליו. כשמצאו אותנו במקלטם, התרעמו עלינו השרייערים ודרשו שנעזוב את המקום. לא שמענו להם ונשארנו. אבא הביא לינקובסקי בגדים וחפצים אחרים, כדי לקנות לנו זכות במקלטם והם הבטיחו זאת.

בינתיים הופצה שמועה והגיעה אצל ינקובסקי, כי ישנם פרטיזנים רוסיים ביערות שבסביבה וחייל רוסי שנשאר אחרי שהתחתן עם בת העיר מקיים קשר אתם. הסתכנתי פעם לפנות ערב, מחופשת כאוקראינית בבגדים שניתנה לנו ינקובסקי ונגשתי אל החייל, שגר בבית שטינמן, כדי שיפנה אותנו לפר־טיזנים. הוא הזמין אותנו. הרגשתי במלכודת ולא באתי. ולמחרת באמת היתה שם משטרה, כדי לקחת אותי.

מבית ינקובסקי ראינו יום יום את נצנוצי האורות בבית הכנסת והספק כרסם בלבנו, אולי כדאי לחזור, כי סוף סוף אין מחסלים אותם וכל השמועה היתה בשקר. והלבטים היו גדולים מאד. לא פעם אמרנו לבוא לפיצ׳קה להתחנן לפניו. ובראש השנה, כשראינו את בית הכנסת מואר, כבימים כתקונם, כאילו תפלה מתקיימת שם, החניקו דמעות את גרוני ובלבי החלטה: לגמור עם ההווה.

פעם לפנות ערב נכנסה אשת ינקובסקי ומסרה לנו, כי דבר מחבואנו נתגלה ועוד מעט יגיעו אליהם. היא אמרה לנו זאת תוך חרדה ונקישת שינים, כשכולה אחוזת בהלה. שפרה שייער אמרה, כי זה שקר, אולם אני האמנתי לה וסיכמתי עם דינה כי נצא. באותו לילה יצאנו לשטונדיסט. שפרה נשארה אצל ינקובסקי ובאותו לילה היה חיפוש. הגרמנים חפשו בכידונים במעבה

התבן, אולם לא גילוה, כי היא התחבאה במלונת הכלב וכך ניצלו גם הינ־קובסקים. (שפרה נשארה בחיים, התחתנה עם רוסי וחיה עד היום בשומסק).

מיטיבנו זה הסתיר אותנו לילה זה והיום שלמחרתו ובלילה השני באה אשת ינקובסקי והעבירה אותנו לשטונדיסט אחר בכפר קריליץ.

היה זה לפני עלות השחר. ינקובסקה יצאה ואנחנו אחריה במרחק מה ממנה, כדי לא לסכנה. עברנו ליד כפר אחד והשחר האיר. ינקובסקה נעלמה מעינינו. פתאום נמצאנו הולכות לתומנו לאור הבוקר בכפר. ראה אותנו אוקראיני אחד, הכיר שאנו יהודיות ואמר לנו לאן אתן הולכות, הרי בכיוון זה הגרמנים נמצאים. הכניס אותנו לביתו, נתן לנו לאכול ולהתחמם (הימים ימי ערב יום כפור לבשנו קיצית ורעדנו מקור). אחרי יומיים חזרנו ממנו לינקובסקי, ושוב חזרה היא על אותו טכסיס והפעם הוברר לנו, שכוונתה להיפטר מאתנו. שוב הלכה ואנחנו אחריה עד שהגענו לאנדרושובקה, כ־12 ק״מ משומסק.

שטונדיסטים זכורים לטוב

באנדרושובקה השכינו אותנו בביתו של אכר בשם ארסן מלניק, שטונ־דיסט, אשר הסתיר אותנו בביתו, תוך קדוש כבוד האדם, וללא בצע כסף. תקופה של חצי שנה. אז החלו להופיע הבנדרובצים, הם היו באים אליו להחרים אצלו תבואות וצרכי מזון לכנופיותיהם. אנו ראינו אותם והוא בכל זאת המשיך במשמרתו עלינו, תוך סכנת נפש לעצמו.

בכפר זה היו מספר משפחות שטונדיסטים והם רצו להציל את נפשותינו וכך גם לזכות בנו כבני אמונתם. אצלם הסתתרו עוד יהודים שומסקאים (שייקה כץ, בת מיכל גרינוך מלודז ועוד). הם רצו להקל על סבלנו וסידרו לנו אפילו מפגשים בינינו. היו אלה ערבים שלא נשכחם.

פעמיים אף נפגשנו עם אבא שלנו. בפעם האחרונה אבא היה אופטימי, כי שמע שהחזית הגרמנית נפרצה בימי סטלינגרד והבטיח לבקרנו עוד פעם.

בוקר אחד נפוצה שמועה, כי הגרמנים היו בכפר הסמוך המיושב ע״י פולנים והם הרגו מספר יהודים ואז נודע לנו, כי אבא הסתתר בכפר זה וכי הוא היה בין אלה שנהרגו, אחרי שאוקראינים הלשינו עליהם. אז גם נהרגה חנה׳לי דוכובני, שבשבילה שמרתי על טבעת אמה והיא אתי עד היום הזה.

תוך מלחמת הנאצים בעולם כולו התנהלה בשנים 1942/3 מלחמה בין הבנדרובצים — האוקראינים הלאומנים — והפולנים. הגרמנים הבטיחו לאוק־ראינים אוקראינה עצמאית והם הבינו שזוהי הזדמנות לטהר את ארצם מהווטרנים הפולנים, אשר שלטונות פולין העבירו מפולין המרכזית, כדי שיהוו חגורת מגן בגבולות עם רוסיה וכדי שיחישו את תהליך ההתבוללות של האוק־ראינים. הבנדרובצים הבעירו אחוזות הפולנים וגרמו לבהלה בקרב הפולנים,

אולם לא התגרו אתם פנים אל פנים. את זה השאירו לגרמנים על ידי עלילות שהעלילו על הפולנים.

בכפר הפולני סטארה־הוטה הסתובבה קבוצת יהודי שומסק כבתוך שלהם בחסות הפולנים, אשר ראום כאחים לצרה. האוקראינים הלשינו על כך בפני הגרמנים, שנכנסו לכפר לערוך חפוש. הפולנים הספיקו עוד להבריח את היהודים לשדות, אך הגרמנים הדביקום שם והרגום.

חורף 1942.

היה זה חורף קשה מנשוא וכך הוא נרשם בעולם כחורף, שאירופה לא זכרה כמותו עשרות, עשרות שנים. ואנו ערומות ויחפות. הינקובסקים לקחו מאתנו הכל. כשנאלצנו לעבור אל השטונדיסטים, הגענו אליהם ללא כסות מספיק לעורנו. השטונדיסטים עשו למעננו רבות והכל לשם שמים, אולם מה יעשו וגם הם עניים בבגדים. הם האכילו אותנו פעמיים ביום במאמץ רב והביאונו ללילה לביתם להתחמם קמעה, אך את הימים בלינו במתבן הפרוץ לרוחות ולסופות השלג, בתוך ערימת תבן, בקור שלמטה מאפס.

החזקנו מעמד, אך פעם הצטננתי קשות, חשתי דקירות קשות בגב ולא יכולתי לנשום. הייתי בטוחה, כי קצי קרוב. כך גם הרגיש ארסן מלניק מטיבנו הטוב והרגיש. בערב לקח אותי הביתה והבהיר לי, כי לדעתו הגיעה שעתי למות ועל שנינו להחליט איך תהא קבורתי. היה זה דיון לגופו של ענין, חדור כובד ראש. הוא מדבר על הסכנה שבדבר, על ההכרח שבצנעה ואני משתפת אתו עצה, כדי לא „לקבור" אותו וגם להקל עליו דאגתו הכפולה לגורלי וגם לעצם הסכנה שבכך. זכורני שאמר: „להחזיק הגופה הרבה זמן לא נוכל, כי הכלבים יריחו בדבר. האדמה קפואה ואין לכרות בור עמוק ומה יהיה כשיוודע הדבר".

באותו יום נפוצה שמועה, כי הבנדרובצים הגיעו לכפר. בשבילו זה אמר, כי יבואו אליו, הואיל והוא עשיר וידרשו לכלכל את גייסותיהם. להוציאני מהבית לאור היום לא יכלו, למתבן לא היתה אפשרות להעבירנו כדי להש־אירנו שם והוא החליט להעלות אותי על עלית התנור (פעקעליק), לכסותני בסחבות ושם אשכב עד הסוף. הפקליק היה חם, מוסק לאפית לחם. התחלתי להזיע פתאום, נרדמתי לשעות רבות וכאשר התעוררתי, הרגשתי כי הוקל לי והחלמתי. אז שחטה הגויה תרנגולת והאכילה אותי. היתה זו סעודה חגיגית־מבריאה, לאות תודה לאלהים על חסדו אתי.

בשעת המחלה ידעתי, כי יש לי ברונכיטיס, הבא תמיד משהייה ממושכת בצינה, אולם מארחי האמין, כי כל זה בא לי, משום שאין אני עדיין מאמינה שלמה ואלהים ענש אותי. אולם כאשר הבראתי, היה זה בשבילו אות משמים, כי שלומי לרצון להם, הוא אסף את אחיו לאמונה ונערכה תפילת הודיה לאלהי השטונדיסטים על חסדו הגדול.

באותה תפלה נחה רוח הקודש על אחד המתפללים והוא ניבא לנו אריכות

ימים. כידוע נערכת תפלת השטונדיסטים בכל מקום. תחילתה בתפלה שבלב על דברים שלעצמם ולגופם, אחר מספר שעות של שפיכת שיח ממעמקים, נכנסים לדבקות גדולה ולפי שהם ממש מאמינים, נחה עליהם רוח הקודש, הם מתרוממים מעל לדאגות יום יום ומהסובב אותם וחזיון גדול „משתקף" להם ועומד לנגד עיניהם, מה שנקרא בפיהם „ווידזניה", חזון נבואה, ראיה.

אחרי המקרה הזה רצה בכל זאת ארסן להפטר מאתנו, כדי להניח לבני משפחתו, ביחוד לאשתו, אשר סבלה מפחד מתמיד, ואשר לפי דבריה איננה די מאמינה ודבקותה אינה מסייעת לה להתגבר על התלאות ואין לה אמונה פודה „שלא כדניאל בגוב אריות", לפי דבריהם. הוא גם הסתמך על כך, שארי־כות הימים מובטחת לנו. לכן הוא חפשי מאחריותו לנו. הוא את שלו עשה.

אז עברנו לאח אחר, בשם יוסף הגדול (שם משפחתו לא זכור).

הוא שיכן אותנו בגורן. באחד הלילות, באו שני יהודים ממזריץ', נקלעו שלא ברשות ובאקראי לגורן הזה ונתקלו בנו. הכלבים החלו לנבוח, יוסף נבהל מאוד, הוא חשב שעורכים חיפוש וכשנודע לו סיבת נביחתם, גירש את שני היהודים, איש ואשתו. באותו לילה הם באמת נתקלו באוקראינים, שבלשו אחרי יהודים והם נהרגו. אז הוא פחד גם למחבואנו והכריח אותנו לעזבו. כעבור ימים העביר אותנו לאח שלישי „עד אשר יירגעו הרוחות". היה זה יוסף הקטן, אדם פטפטן וקטן נפש. הוא החזיק אותנו רק מספר ימים. חזרנו אל בית יוסף הגדול ושם נשארנו ימים רבים.

היה זה בית על גבעה רמה, ליד היער אפוף ריחות שרף וצפצופי צפרים ונחל מפכפך לידו. אשתו אשה גבוהת קומה, נדיבת לב, מלאת תקוה ומפיקה נחומים, היתה מרעיפה נחומיה בזו הלשון: „הימים הקשים יחלפו. עוד נכונו לכם ימים טובים והתקוה לא רחוקה". לולא האסון הגדול וסכנת הכליה הבטוחה, היו אלה עשויים להיות ימי אידיליה, שיפיים עומד לעד, כשהוא חרות בזכרון העולם בורוד. אלא שאז כמעט שלא ראינו את היופי האופף אותנו, יופי הטבע והאדם. כל יום למעשה היה ארוך כשנה ולעתים נדדנו מבית לבית בתוך משפחת ה„אחים" וגם זה נמאס.

פעם אחת, בשבתנו בבית סגור אצל סטפן, באביב 1943, הבחנו מבעד לחלון בשפעת חיילים לבושי מדים גרמנים שמלאו את ככר הכפר. פחד נפל עלינו, לא ידענו מה הסבה. פתח סטפן את עלית הגג, העלה אותנו מהר לשם ובזמן, כי מיד נכנסו החיילים הגרמנים. הם החלו לחפש ברחבי הבית, הגיעו לגג ומצאו אותנו. היינו בטוחים, כי נוצא להורג יחד עם מטיבנו. בכלל היתה דאגתנו תמיד יותר למארחינו־מטיבנו מאשר לעצמנו. ובמעמד זה נעמדנו ארבעתנו, זוג המארחים חשוכי הילדים ואנו, פעורי פה בלי כל תגובה מת־אימה. בינתיים קרה משהו בלתי מובן: החיילים הגרמנים הוציאו מתרמיליהם דברי אוכל משומרים והאכילו אותנו ואחד שהבחין, כי אני יחפה, פרש לשעה קלה וחזר עם זוג נעלי פרטיזנים, אשר שימשו אותי ימים רבים.

התברר, כי היו אלה מדיארים הונגרים, אשר הגרמנים לא נתנו אמון

בהם והוציאום ממעמקי החזית לשוליה. הרגשתנו היתה, כי היו אלה גם כן שטונדיסטים. אולי?

לא הבינונו שפתם והם לא הבינו אותנו, אולם בן רגע הוקל לנו ולמטיבינו. במשך ימי שהותם בכפר ביקר אותנו אותו חיל הנעלים לבדו, כשותף לסודנו, שגם הוא שמר עליו. משנעלם הוא, נעלמו גם היתר והכפר שקט.

במשך הזמן השתדלנו לעזור למטיבינו עד כמה שזה ניתן ולהיות להם לתועלת. חלבנו פרות, בררנו תפוחי אדמה, למדנו מהם טויית פשתן ועבדנו גם בפלך ובכישור. תפרנו בגדים בתפירת יד, עסקנו בהטלאת בגדים דבר, הנוטל רוב זמנם של אכרי אוקראינה בערבים ובימי חורף הבטלים. היו ימים שאני (קרי מרוסיה) ואחותי דינה (קרי טוסקה) השתרגנו לתוך המשפחה כאחדות מהם וזרותנו המיוחדת נשכחה.

ברגעי אתנחתא, בין בהלה לפחד, שקדתי על כתיבת יומן. היה זה ספר גדוש עלים ומאורעות. בפתיחתו כתבתי „אינני בטוחה אם אעבור תקופה זו ואם בכלל יתקיים העולם, אך אם עוד ישאר מישהו מאתנו, שייעזר ביומני ויספר לעולם על כל מה שעשה לנו".

היומן אבד, אולם כל העובדות שניתנו כאן אלה הן העובדות ללא כחל ושרק. על היומן שמרתי מכל משמר, אולם כאשר נסוגו הגרמנים והגיעו הרוסים בסיירת הראשונה, הם עשו חפוש בכלינו והיומן נלקח לחקירה ולא הושב לנו.

קיץ 1943

הורגש רפיון אצל הגרמנים. בטחונם אבד להם, שקידתם על הרג וחיסול נתרופף. היהודים נעלמו ולא נראו כבר, ואתם נעלם גם ענינם.

באחד הימים אחרי טלטולים מגג לגג נקלענו שתינו עם שני גברים אחד שומסקאי, שייקה כץ בן מיכל כץ ואחד גרינוך, פליט שעבר את ימי המלחמה בשומסק. היהודים שהסתתרו, היו מסתתרים זוגות זוגות, לפעמים ללא הכרות והתאמה, רק כדי להפיג את הבדידות והפחד. הם ביקשו מאתנו לסייע להם בהשגת אוכל. שייקה סיפר לנו, כי הוא מסר שעון יקר לגוי אחד בקרוליץ (כפר על יד שומסק), שעון זה לדבריו עשוי היה להצילו. הם נשארו בחיים אודות לזה, ששילמו לכל מסתיר בדברי זהב ועתה האמין שייקה, כי ללא חפץ יקר ערך זה לא יוכל להמשיך „און דערלייבן" את הגאולה. אזרתי עוז, התלבשתי כאוקראינית ויצאתי בהשכמת הבוקר ברגל לקרוליץ, מרחק של 20 ק"מ. הלכתי דרך כפרים ועברתי את שומסק. האמת, ששומסק משכה אותי. היא משכה אותי כתעלומה, בה גלום כל סוד רצוני להמשיך ולחיות. למזלי אף איש לא הכירנו ועברתי את הדרך ללא תקלה. נתקלתי בגרמנים וחרדתי גדלה, אולם המשכתי עד שהגעתי לבית הגוי הזה. הגעתי אליו לפנות ערב, בעת שישב במסיבת משפחתו על מפתן ביתו. קראתיו הצידה, כדי למסור לו סוד כמוס. הוא נכנס אתי הביתה וכששמע ספורי, התפלץ ממש, הוא היה

בטוח, כי שייקה נעלם מזמן מעל פני האדמה. תגובתו היתה: „אין לי, לא אתן את השעון". הטפתי לו מוסר, דברתי למצפונו, אז הוא אמר: אם לא תפסיקי לדבר, אקרא למיליציה ויקחו אותך מיד". אך לא נרתעתי ואמרתי לו, כי שעון זה יתקתק לו כל חייו ביום ובלילה ולא יתן לו מנוחה בחיים, כי בו תלויה תקוות כל ארבעתנו. זה השפיע, הוא נמלך, החל לחפשו כביכול והחזיר אותו. הבאתי אותו לשייקה, ובאמת זה הציל אותו. ידוע לי, כי הוא לקח את השעון לארה"ב, כקמיע. בארה"ב סיים חוק למודי הרפואה, אך הוא מת מסרטן בגיל צעיר, אחרי שהגיע למטרתו, להסמכה ולחיים מבשרי תקוה.

גרינוף נמצא בארץ והוא פקיד בעירית נתניה.

כל זה באני באנדרושובקה, כפר שלא אשכחנו. בו עברו רגעי הראשונים והאחרונים בברחי, בו כל בית הוא סמל של אנושות, בהיותו מסתור לאנשים נרדפים, תוך סכון נפשי וקדוש שם האדם וכבודו. איך אברכך אנדושיבקה ותבורכי כפר ואם לישראלים.

סתו 1943 — פרטיזנים

במשך הזמן שקע ארסן זה בפעלתנות של גאולה לנרדפים. עד היום לא אדע לאן היה נעלם ומה הוא עשה, אולם אחרי כל יציאה כזו מהבית היה חוזר עם עלונים מודפסים בסטנסיל, בהם ידיעות על החזית. היו אלה למעשה שמו־עות קלוטות, לרוב בלתי בדוקות, אולם כך קיימנו קשר עם העולם הנבוך, הבוהה ומצפה לימי תמורות לטובה. אח"כ הסתבר, כי בשמועות היה בכל זאת משהו מן האמת. בלילות החלו לפקוד אותנו התפוצצויות בודדות, מהדהדות בחלל ואיש לא ידע פשרן. הלילה הביאן ממרחקים בלתי מאומדים. שערנו שזה בא מהסביבה הקרובה ואלה הן פעולות פרטיזנים רוסיים.

ובאחד מימי סתיו ראשונים של 1943 הופיעו ראשוני הפרטיזנים הרוסים, ביניהם בלט מספרם הרב של היהודים.

באותו זמן היתה לבנדרובצים מלחמה מפנים עם הגרמנים, אשר הכזיבו אותם בהבטחת „הסמוסטיינה אוקראינה" ועם הרוסים מאחור, אשר אצלם ודאי היה להם, כי לא יגיעו לזאת. היו מקרים, שהם היו באים בברית חולפת עם הגרמנים נגד הרוסים ולהיפך. לנו זה אמר, כי עלינו להסתתר הפעם מזעם השניים, מהבנדרובצים והגרמנים.

בינתיים החלה אשת ארסן, החלשה בגופה והחלשה באמונתה (לפי דבריה) להתאונן על מיחושי גוף וחולשה כללית, שבאו לה מפחד תמיד וממתח בלתי פוסק. הרגשנו, כי סבלנותם של מטיבינו, אנשי החסד־של־אמת־ממש, פוקעת ועלינו לשחררם מעולנו, מגורם המתח.

מצד שני גם שמענו, כי הפרטיזנים הרוסים מבקרים ופוקדים את הכפרים בסביבה והחלטנו לצאת ליערות, למצוא את הפרטיזנים ולהצטרף אליהם.

לפנות בוקר אחד אמרתי לדינה, כי אנו יוצאים ליער והלכנו יום תמים הלכנו רעבות ועייפות, ללא כל מטרה וכיוון מסויימים. הלכנו בחוש. והנה

לפנות ערב הגענו לאחד הכפרים, מיושב צ׳כים ידוע, ליד דובנה או רובנה ונתקלנו בחיילים הנוסעים במשאית. עצרנו אותם, הרגשנו, כי אלה אינם גרמנים וביקשנום לקחת אותנו אל המטה. היו אלה רוסים. הם הביאונו למטה, חקרונו, לקחו את היומן שלי והחזיקו אותנו מספר ימים, האכילונו, השקונו ושם... גם נזכרנו כי אנו נשים. אחרי ימים ארוכים ללא הרגשת יחודנו הנשיי נטפלו אלינו חיילים אחדים ואחרי תלונתנו בפני המפקד, השכינו אותנו בחדר לחוד ושמרו עלינו.

פברואר—מרץ 1944

הגענו לרובנה. היתה זו נקודה משוחררת בידי הפרטיזנים, ללא מגע רצוף עם הצבא האדום. אי שכולו שליטה פרטיזנית רוסית.

השמועה על רובנה החפשית, כשעוד ורשה היתה כלואה בגיטו, פשטה חיש בסביבה וביומיים הראשונים התקבצו ברובנה כמאה יהודים ממקומות שונים בסביבה. בלטו בין הפרטיזנים היהודים הרבים בלבושם המעורב. בחורים, לרוב מבחורי העיירות שבסביבה, אשר זכו והצטרפו למחסלי קיני האנצים בסביבה, בהם בלטה ביחוד קבוצת רופאים יהודים, פרטיזנים, ביניהם גם בעלי לעתיד, ד״ר מלכיור ז״ל, איש ראדום. שם הפלוגה היה „אוטריאד דיאדיא פטיה״. (פלוגת הדוד פטיה).

יתר היהודים שנתלקטו, היו חשוכי צלם אדם, מזי רעב ומזוקנים, שנזדקנו ללא עת, תשושים, ללא רצון לחיות ולהמשיך — אכולי אדישות ויאוש. ביניהם היו גם מספר ילדים, חולים, חוורים ושקופים כגידולי מרתף.

בינתיים הגיעו גם שני הגברים, שמסלולם התפתל במקביל לשלנו. שייקה וגרוניך גם הם נראו כרפאים. אנו שתינו היינו היחידות, שנשמרנו לנפשנו איך שהוא ושמרנו גם על צלם האדם.

הסובייטים מסרו ליהודים בית אחד לשרותם. קשה לשכוח את ההתנהגות של חלכים אלה. מרוב אדישות עשו צרכיהם בחדרי המגורים, על המדרגות ואבדו כל חוש לנקיון ולאסתטיקה. אנחנו לא יכולנו ללון שם יותר מלילה אחד. פניתי למפקד העיר והוא היקצה לנו חדר לחוד. הדבר הראשון היה להתחיל לעבוד, עבדתי בהנהלת חשבונות בעיריה ובצרכניות שארגנו הרוסים. וכשששבתי קצת לחיי עבודה התחלנו בארגון עזרה ליהודים האומללים.

עשינו מפקד. אספנו אותם לבית הכנסת, נאמנו נאומים ציוניים על ההכרח בעליה. אלינו הצטרפו אברהם לידובסקי, לב ושוסטר. הטפנו לציונות והרוסים גילו סובלנות מוזרה לכך. ארגננו עזרה הדדית. זכורני ד״ר מורגנשטרן, אחד „שהגיח״ עם אשתו וילדיו רצוצים וסכופים עד כדי כך היה הוא תשוש, שלא היה מסוגל לעבוד גם במקצועו. נאלצנו להאכילו ולהחלימו.

אז נודע לנו על העזרה שהושיטה קבוצת הרופאים הנ״ל ליהודים שהת־לקטו ברובנה. ביחוד אזכור את ד״ר ארליך מקובל, פרטיזן ד״ר רטנובסקי מוורשה וד״ר מלכיור מרדום.

כשהגענו לרובנה, היא עמדה עוד על תילה, מפני שהיתה עיר מעורבת ומשום מה לא נפגעה כיתר הערים. היתה שכונה אחת הרוסה על יד „בית החולים החדש". הרחובות 3 במאי, סוביסקי ואחרים היו ללא פגע.

אולם בשל היותה עיר צומת חזרו הגרמנים והחלו להפציצה ללא הרף לילה לילה. ואנחנו בתוכה. אז נהרסה רובנה. מעניין, ששם ברובנה, תוך ימים סתומי־גורל אלה, החלטנו, אני וד"ר מלכיור להתחתן. עשינו זאת בטכס נשואים אזרחיים והיה זה סימן, שהאמונה בעתיד חזרה. עוד יחיו החיים וימשיכו.

ברובנה גרנו עד מאי 1945. לילה לילה היינו יוצאים אל מחוץ לעיר, 5—6 ק"מ, כדי להנצל מההפצצות. פעם היה בעלי בתורנות וחבר אחד ביקש ממנו להתחלף אתו בתורנות ובעלי יצא אתי לטייל. באותו לילה הופצץ בית החולים. נהרגו עשרות חולים ואנשי הצוות וביניהם גם הרופא הזה.

פעולתנו ברובנה היתה ענפה מאוד והשתרעה על שטחים שונים ומשונים, גילינו מרץ לא ישוער. אולם כל זה תוך דחף של שיבה למולדת ולחוף מבטחים.

כל אנשי רובנה דאז עלו באמת ארצה, קודם הגרו לפולניה כרפטריאנטים ומשם עלו.

מבט אחרון על שומסק

לפני עלותי החלטתי לבקר את שומסק, עיירת מולדתי הנענה, מצאתיה הרוסה כליל. מה שלא כילו הגרמנים עם הקמת הגיטו, השלימו האוקראינים שהשתמשו בחמרי הבנין של בתינו. רק פה ושם נשמרו בתים טובים, שנתפשו ע"י אוקראינים למגורים.

לא יכולתי ללון שם. היתה שומסק לעיר, בה הופקרו חיי יהודים ולנצח.

הדבר הראשון נכנסתי לינקובסקי. היא שמחה מאוד לראותני חיה, והשמחה היתה לבבית באמת. לעומת זאת כשנכנסתי לבקר את השטונדיסט, שהעביר אותנו אליהם, מצאתי בביתו כסות מיטה שלנו. כשביקשתי שיחזירנה לי, הוא הפך את עורו, לא רצה להחזיר. הוא אמר, שהיא לא שלנו ועוד.

הוא נאלץ להחזירה לי, כשהוכחתי לו, כי רקומים מספר וראשי תיבות של שמותינו ובינתיים נודע לנו, כי הוא התעשר מאוד. לא עמדה לו אמונתו. יצר הביזה גבר עליו, גבר עליה.

לפני שפרשתי משומסק, החלטתי להקים גדר סביב בורות הקרבנות היקרים לנו. הלכתי לבית קוסטיוק. הוא היפנה אותי למועצת העיריה. לפי יזמתנו התארגן ועד של פקידים נוצרים להקמת הגדר. נאלצתי לנסוע והם הבטיחו לעשותה גם בהעדרי, אולם התכחשו להבטחתם. למעשה הלכתי לבית קוסטיוק, כי נאמר לי, שאצלו מתגוררת שאירה פעוטה משומסק — פלה מונדרר — ילדה בת 9, בת מורי מונדרר. רציתי לקחתה אתי, אולם היא התנגדה והקוסטיוקים לא רצו להיפרד ממנה. הם התקשרו אליה מאוד. לא ידוע לי גורלה.

מפי חיים ציסין

ימי האחרונים עם שומסק

(בשולי זכרונות)

— —· — כשנכנסו הגרמנים החלו מיד לקחת יהודים לעבודת כפיה. לא אזכור מדוע נראיתי להם כאיש המטבחיים ונלקחתי לעבודה בבית המטבחיים בבתי ה„גראלני״.

העבודה הזאת נטעה בי אדישות קשה. החיים הפכו לדבר זול ונגררתי ללא יזמה בכל הגלגולים של סוף־שומסק בהרגשה של היינו־הך.

בגלל זה אין לי זכרונות בולטים מתקופת הגרמנים בשומסק ומהגיטו. רק פרטים פה ושם, וזה הכל.

אולם מספר דברים נחרתו משום־מה בזכרוני ואנסה לספר אותם:

— — — כשנוסד הגיטו היה המעבר בשבילנו קשה. בעלי הדירות, שנכללו בגיטו לא הסכימו בקלות להכניס דיירים נוספים לדירותיהם. היו ימים קשים. אחוות יהודי שומסק עמדה למבחן, אך זה נמשך ימים מספר, יהודינו עמדו במבחן והסתדרו איכשהו.

— — — זמן קצר לפני הקמת הגיטו יצאה הפקודה לכל היהודים המזוקנים, לקצץ זקניהם. הגרמנים ועל ידם אנשי המשטרה האוקראינית החלו להיטפל לזקנים של זקני שומסק, כשאני חושב על זה עתה נראה לי, כי כל כוחו של קידוש השם, שעליו התחנכו יהודים לדורותיהם, נתגלה עתה, בשמירה על הזקן, או שנתגלה ונסתלק, או שלא נתגלה בכלל.

ימים דיברו על זה וספרו כדבר מעניין: אידל זק ואידל בלובשטין התעקשו

קצת, אך לבסוף נכנעו. במו ידיהם קיצצו זקניהם. לעומת זאת לא נכנעו ושמרו על פרעות הזקנים בנימין שוחט, שמחה גרבסקי, יוסיל ציסין והרב מקונסטנטין וזכו ארבעתם למות מוות בידי שמים, לפני הקמת הגיטו ולקבורת ישראל — כך סופר בגיטו. יהודים, בימיהם האחרונים, כשפשו במעשיהם: אולי לא עמדו בנסיון.

— — — אחרי חיסול הגיטו נשארתי עוד מספר ימים בבונקר, מוסתר עם אשתי וילדי, ואף אחד לא הצליח לגלותנו. מי יודע, אולי היינו כולנו יחד נשארים בחיים, אלא שאי אפשר לחיות בלי מים, וזה אשר היה בעוכרנו: הגרמנים הרעילו את באר המים הקרובה שליד ווסטרל. נאלצנו להרחיק לחפש מים ונתגלינו.

נתגלו עוד יהודים וכולם הופרדו ממשפחותיהם ומאז לא ידעתי אני ולא ידעו הם, מה עלה לבני משפחותינו ומתי זה קרה.

אחר כך נודע לנו, כי הם חוסלו מיד עם התגלותנו, אמהות על ילדיהן.

— — — היינו עשרים וחמשה אנשים שנתפשו בלילה הראשון. הלינו אותנו במשטרה. למחרת הובילו אותנו לגיטו ואמרו לנו „לנקות" את בתי היהודים, להוציא מהם חפצי ערך ולרכז אותם, כדי להוציאם לגרמניה.

אותי ואת שלמה שרייער הפרידו. ציוו עלינו ללכת, לכרות בור קבר ליד ביתו של דודי גורינדר החצוצרן המפורסם של שומסק. גמרנו את כריית הבור, נצטווינו להוציא את אודיה ווילסקר, שילדה ילד אחרי שנים־שנים של עקרות. הולכנו אותה לקבר ובידיה ילדה היחיד והוא מת. הוא מת בסמוך ללידתו. הגרמני, שפיקח על עבודתנו אמר לנו להתרחק מהמקום.

מהמרחק ראינוהו שולף אקדח, שמענו את הד היריה וראינו את אודיה נופלת מלוא קומתה לקבר שכרינו. מעניין, הגרמני תקע אחרי המעשה את אקדוחו בנרתיק, התכופף. זרק מספר רגבים על גופה המת. מידת אנוש תמוהה בתוך מחול הרצח שלהם. אחר כך קרא לנו ולפי פקודתו כסינו את הבור.

— — — מקרה אודיה ווילסקר זעזעני והוציאני מאדישותי. החלטתי לברוח ויהי מה.

באותו לילה חמקתי מהגיטו. הלכתי בכיוון למיזוץ׳. למה למיזוץ׳, אולי משום ששם היתה לי משפחה.

שלושה לילות הלכתי, ללא אוכל ושתיה, ביערות. ביום הסתתרתי במערות ובמחבואי יער. מיזוץ׳ היתה ללא גיטו, היהודים היו אמנם ספונים בבתיהם ברובעים, מוגבלים בתנועתם, אך קיוו לטוב. משפחתי קבלה אותי בחמימות רבה. שבועיים אלה, שביליתי אתם, השיבו רוחי והפיחו בי רצון לחיות. אולם לא יותר. עם תום השבועיים החלה גם שם הליקווידציה, ואתה היאוש שתקפני. בקשתי נפשי למות בעירי, בשומסק, ליד קרובי לבי.

נפרדתי מאנשי משפחתי במיזוץ׳ וחזרתי לשומסק. ושוב יערות, לילות, פחד, רעב וצמא.

בגיטו מצאתי עוד כעשרים יהודים וגם אותם החליטו לחסל. הגעתי בדיוק ביום שלפני מועד חיסולם. הם ידעו זאת, כי מילר בא במיוחד לשם כך מקרמניץ.

בין העשרים היו עוד יעקב גלר, אביו חיים גלר, אברהם ברייזבלט (חתנו של פייוול), הוא ומשפחתו, סוניה גינזבורג (חי כיום בשומסק), חנה׳לי בת זליג דוכובני, משה גרינוך, שייקה כץ, שלמה שרייער, פנחס גלדה ועוד שתי ילדות קטנות, שקשה לי לזכרן. יתר שמות הנותרים נעלמו מזכרוני, אולם ידוע לי, כי רובם נשאר בחיים.

עם בואי נתבשרתי על החיסול ועל ההחלטה לברוח. יצאתי עם גרינוך ועם סוניה, וניצלנו.

— — — את הדחיפה לברוח נתן לנו, לכולנו, וולניק בויארסקי, סנדלר משומסק, שקיבל עליו את דת השטונדיסטים. הוא לא הרפה מאתנו ושכנע את כל אחד ואחד מהעשרים, כי אלהי השמים רוצה בהצלחתנו. לכל אחד סימן את כיוון בריחתו והדריך אותו בדרכו להצלת חייו.

היה זה ממש מאמץ והעזה, שבקידוש השם, שמו של האדם ואמונתו.

— — — בינתיים התרחש ובא החורף. חורף קשה מאד. הלכנו דרך היערות לכיוון זלני־דוב. מצאנו שם מצפה־יער עזוב ונדח והסתופפנו בו.

בערבים היינו יוצאים אל הכפרים, מיושבי השטונדיסטים, ביניהם גם לקור־חותינו משכבר. קבלנו מהם דברי אוכל ובגדים, בבתים פחדו להחזיקנו. ובמצפה — קור ללא נשוא. היאוש תקפני שוב.

— — — בינינו היה גם שמואל וילסקר. הוא עשה אתנו כברת דרך. פתאום נמאסו עליו החיים. הוא עזב את מיטיבו השטונדיסט, שמילא את מחסורו, מבלי להגיד לו מלה, יצא והסגיר עצמו לגרמנים. הם קבלוהו ברצון ותלו אותו.

— — — לא יכולנו יותר לשאת את הקור במצפה. החלטנו להתפזר ולבקש כל אחד מקלט בית אצל אכרים, שטונדיסטים טובים. מה שחסרנו זה קצת חום. חום ממש, להחם גופנו הכחוש והמעונה.

אני וסוניה גינצבורג נשארנו שנה תמימה מוסתרים אצל שטונדיסט אחד. שמו היה ליאון וכינוהו ליאונקה. היה זה אכר עני שבעניים, בכל זאת היה הולך כל שבוע העירה וקונה לנו צרכי אוכל.

— — — במשך השנה הזאת היו מצודים של גרמנים, שחיפשו מכתירי יהודים ודינם מות, כדין היהודים עצמם. היו גם מצודים של אנשי בנדרה — במטרות משלהם.

הפחד נפל על מיטיבינו. נאלצנו לעזבם. נפרדנו מהם בלבביות והלכנו. לא רצינו לגרום להם צרות. כל אחד מאתנו קבל מהם כתובת של אנשי דתם, אליהם היינו צריכים לפנות ולא ליפול בידי אוקראינים־נוצרים, המשתפים פעולה עם הגרמנים.

כל אחד תפש כיוונו. אני הלכתי ללנוביץ, שם מצאתי לי מקלט אצל שטונ־דיסט, אליו הופניתי על ידי ליאונקה מיטיבי.

שנה שלמה החזיק אותי מיטיבי בחוה שלו המבודדת, המרוחקת מעיר ומכפר.

אז החלו להגיע שמועות על מפלת הגרמנים. משהתחילו השמועות תוכפות נפרדתי ממנו וכוונתי פעמי שוב... לשומסק.

הלכתי בזהירות רבה. כנופיות בנדרה השתוללו בדרכים והסכנה רבתה. הגעתי לשומסק בסוף 1944. התגוררתי אצל שטונדיסט ליד אברהם בודר. גם הוא מומלץ על ידי מסתירי הקודם.

— — — הרוסים הגיעו לשומסק כעבור שבועות מספר. יכולתי להישאר בשומסק, אך הפעם לא רציתי. לא יכולתי לראות במו עיני את הפולנים, שהשתכנו בבתי היהודים ורכוש אנשי שומסק בידי זרים.

הפעם עזבתי את שומסק לנצח.

בשיירות צבא נסענו לרובנה, משם ללובלין.

הדרך ארכה. כל יום הביא חליפות רצון להשאר וללכת. היו ימים שעשיתי כסף בפולין.

בשנת 1949 הגעתי ארצה.

מפי מניה קסל
(לבית גולדה ומשה כץ)

מגיטו שומסק לגיטו שומסק חמש פעמים

(קורות ילדה בת 9 בגיטו שומסק)

בת 9 הייתי, כשהכניסו את יהודי שומסק לגיטו. לפני הקמת הגיטו אסור היה ליהודים להציץ מחלונות בתיהם החוצה. ובחנויות היה כתוב „ליהודים המכירה אסורה, הכניסה אסורה". אני, שהייתי דומה לארית, הלכתי לקנות ולא נגעו בי. כך החייתי את משפחתי.

כשהוצאה הפקודה להכנס לגיטו, אספו הורי כל מה שניתן לקחת. מותר היה לקחת הכל, אך לא לקחנו הכל. נכנסנו לגור בחדר, שהיה שייך לאחות אמא.

במשך הזמן חליתי בטיפוס, בשכבי על מיטת חליי נערך מצוד, ובלילה, כדרכם של הגרמנים לעתים קרובות. אבא יצא יחד עם אחי הגדול ומאז נעלמו מבלי שנדע בדיוק מה קרה אתם. אולם ברור לי, כי הם נהרגו יחד עם מאות רבות שהכינו לעצמם את קברם המשותף.

אחרי זה הורידה אותי אמא אל הבונקר, שאבא הכין ושם היינו שבועיים.

גודל הבונקר היה מטר על מטר וחצי.

זכורתני, שום דבר לא העיק עלינו, גם לא המות. הדבר היחיד שהציק לנו היה חוסר מים, לפחות טפה לו היתה ניתנת לי.

המשטרה האוקראינית שוטטה בגיטו המרוקן לחפש יהודים שהתחבאו. הם מצאו אותנו וציוו עלינו לצאת מהמחבוא. כשיצאנו לא בקשנו דבר, רק מים, והם נתנו לנו לשתות.

את היהודים שנחטפו מיינו לקבוצות. אותי כילדה העמידו בשורה מרוחקת מאמא ומאחי. הביאו אותנו אל בית הכנסת הגדול, שם עמדו עוד קבוצות ילדים, אשר צריך היה להובילם אל הבור ולהוציאם להורג.

המשטרה האוקראינית שמרה עלינו כל הזמן, לבל יברח מישהו.

אני הבינותי במה אמור, וכאשר הסתובב השוטר לכוון השני, התחלתי לברוח. הוא צעק אלי: עמדי, חזרי ולא אהרוג אותך, אך משום מה הוא לא ירה בי ואני הספקתי להתחמק. חזרתי והתחבאתי בתוך הגיטו בעלית גג אחת.

במקרה נזדמן שם אוקראיני אחד, אשר שוטט שם, כדי לשדוד לעצמו משלל הרכוש היהודי. כשהוא ראה אותי הסברתי לו, כי אני נוצריה וגם אני באתי לחפש לי שלל. הוא לא האמין לי ואמר, את „זידובקה", משך אותי למטה והביא אותי בחזרה אל בית הכנסת. מאז בריחתי עברו בסך הכל שעתיים, אך הילדים הקודמים לא היו שם כבר. הם הוצאו להורג.

פתאום יצאה אמא מאיזה שהוא מקום והבחינה בי. היא כמעט התעלפה,אך מיד התאוששה, הביאה לי זוג נעלים על עקבים גבוהים ומעיל כדי שאיראה יותר גבוהה, וכשהשוטר הסתובב במקופו, היא תפשה והעלתה אותי לעלית הגג של בית הכנסת והסתלקה. שם היו עוד כמה ילדים. מאז היתה מביאה לי אוכל לשם. מאין לקחה, זאת עד היום לא אדע. הדבר נמשך כשבועיים, עד שגם אמא הוצאה להורג.

כשראיתי, שאמא נעלמה, ירדתי מהגג לחפש אותה, אך בלבי ידעתי, כי לא אותה אני מחפשת. אני התכוננתי לברוח.

בינתים שוטטתי בפנות הגיטו השומם ואספתי דברים. הרבה דברים לא היו. אוכל לא היה. הגיטו היה מלא נוצות מעופפות. אתי נסחבה גם פוליה מונדרר. לפי עצתי גם היא התכוננה לבריחה.

רעבנו ללחם ובכל יום שכבנו במטה אחרת שנעזבה. שתינו תחת שמיכה אחת. למזלנו היו אלה ימי קיץ ולא סבלנו קור.

באחד הימים הופיע בגיטו נוצרי מידידי משפחתנו בשם פנסיוק, שבא לחפש ולהציל את משפחתנו. כשספרתי לו, כי כולם נעלמו, רגז ואמר: האם אבא לא ידע, כי ביתי פתוח לפניו? למה לא ברח אלי, ידידי היה. אני חייב לו הרבה. מעתה את תבואי אלי ואל תדאגי.

הוא הלך. אני הייתי צריכה לבוא אליו בערב, בחשכה. לא רציתי להשאיר את פוליה. היה זה יום א' יפה, נגשתי עם פוליה אל הגדר ובאחת הפרצות נסינו לעבור פתאום הבחנו בשוטר. רצינו לחזור, אז הוא התרגז וצעק: „כל היום רק שודדים ושודדים". תפש וזרק אותי החוצה, בחשבו, כנראה, שאני נוצריה. פוליה נשארה בפנים.

מתחילה הייתי נבוכה מאד. מצאתי עצמי בין אנשים רבים ונדמה היה לי, כי כל אחד מביט עלי. אך אחר כך התאוששתי. תמיד נראיתי כגויה ולבושי היה גם הוא דומה עתה לשל „שיקצה". התחלתי ללכת באופן חפשי, טיילתי לי בעיר והגעתי לביתנו הקודם.

אך לא נכנסתי בו.

הלכתי לכיוון כפרו של פנאסיוק. המרחק היה 12 ק"מ.

לעת ערב הגעתי לכפר. פחדתי להיכנס לתוכו בשעות היום. התישבתי מאחורי בית מבלי לדעת ביתו של מי הוא.

פתאום יצא בעל הבית, שאל לחפצי. עניתי לו, „כל חפצי הוא פרוסת לחם". הוא הכיר אותי מיד, הגיש לי לחם וציוה עלי להסתלק. „אין הוא רוצה לשלם בחייו בגללי".

הלכתי הלאה. בבית שני הרשו לי ללון בתנאי, שאסתלק עם בוקר.

על פנסיוק פחדתי לשאול. ילדה בת 10 כבר הבינותי, כי זה עלול להזיק לו.

ביום המחרת המשכתי הלאה בחפושי, אך אל פנסיוק לא הגעתי. אולם נזכרתי בעוד גוי מידידינו, בוטנסקי שמו. את ביתו הכרתי והגעתי אליו. כשנכנסתי לביתו, החויר כסיד, הגיש לי לחם וכוס חלב ויצא. כעבור רגעים מספר חזר עם שוטר אוקראיני וגרמני והסגיר אותי אליהם באותו מעמד היה גם מוכתר הכפר והוא הטיף לו מוסר ושאל אותו: „מדוע? הרי יכולת לגרש אותה וזה הכול". הגרמני הטיף לי מוסר. אני בכיתי מאד למחשבה, שאחזור לגיטו. אז הוא הראה לי את חגורתו, עליה היה חרות „אלהים עמנו" ואמר: „אלהים רוצה בנו ואתם נגדו, יש להשמיד אתכם בשם ד'".

הם לקחו אותי והובילוני לדדרקלי, אל המפקד האוקראיני. הוא שאל אותי לשמי. הוא הכיר אותנו. נזכר בשם משפחתנו גיטלמן והאדיב אלי. התחננתי לפניו, אמרתי לו אנקה לכם רצפות, אשרת אתכם, אך תנו לי לחיות, אל תהרגו אותי.

הוא ענה לי: בינתיים עלי לאסור אותך, אח"כ נראה.

נזרקתי לבית כלא, מסורג ונעול במנעולים כבדים, יום יום הוציאו אותי פעם ביום בלווית שוטר לאכול צהרים בחדר אוכל שלהם. ובכל פעם חזרה אותה תמונה: הוגש לי האוכל. טעמתי. כמעט הקאתי. הוא היה מלוח מדי, לא יכולתי לקחתו לפה. הזזתי אותו הצדה והם עומדים סביבי וצוחקים. ובכל יום, במשך 4—5 ימים, חזרתי לרבצי רעבה, נפוחת רגלים וקפואת תנועה, מבלי לאכול, כשהם מלווים אותי בצחוקם ושואלים: „מדוע אינך אוכלת, האם אין האוכל שלנו טעים לך?"

בקשתי לראות את המפקד. הוא בא אלי, בקשתי שיהרוג אותי, אך לא יתעלל בי. אולם אם להרוג, רציתי ליהרג על יד הורי ובקשתי זאת ממנו.

תשובתו היתה, כי היום יבוא מישהו משומסק ויחליטו בדבר. בו ביום בא דוברובולסקי, גוי מווסקוביץ. הוא פתח את הדלת שאל אותי: את מכירה אותי? עניתי כן, אתה דוברובולסקי. והוא בהתפארות פנה אל אנשיו ואמר: „רואים, מכירים אותי כל היהודים, כי הרבה דמים משלהם שפכתי".

אני הכרתיו כרוצח להנאתו. הוא הרג את בת דודי חיה גיטלמן לעיני. זכרתי איך היא נשקה מגפיו וביקשה על חייה והוא בעט בה וזרק אותה אל הבור.

הוא לקח אותי אתו, העלה אותי על העגלה ונסענו. בעגלה היו מלבד דוברו־בולסקי עוד 3 שוטרים. הובאתי לשומסק, לא לגיטו, אלא למפקדת המשטרה, משם יצא שוטר אחד והציע לי לאכול. עניתי לו, כי אם לא יהרגו אותי אוכל, אך אם לא, לא אוכל. הוא הבטיח לא להרגני ואכלתי.

כששמע דוברובולסקי את שיחתי עם השוטר הגרמני, בא ואמר: תראו אותה, כזאת מצומקת, הלכה כל כך הרבה קילומטרים ברגל. זכרי, כי אם עוד פעם תנסי לברוח, אני אנקב אותך ככברה באקדחי זה.

את זה לא יכול השוטר הגרמני לסבול. הוא התערב ואמר, מה אתה מפחיד אותה, היא הרי ילדונת, תינוקת ממש. ודוברובולסקי נשתתק.

הובאתי לגיטו.

לקראתי רצה פוליה — פליוניה מונדרר. היא היתה היחידה מבין הילדים שהכרתי, את יתרם לא הכרתי. כל מכירי הושמדו כבר כנראה. לא דברו על זה, אחר כך הכרתי שם את ליבה גולובוב ואחיותיה שרה ולאה. וחמשתנו החזקנו מעמד משותף, היינו חבילה בלתי מפורדת, וכך כשבועיים עד חסולו של היהודי האחרון בגיטו שומסק.

באחד הלילות שמעתי, כי עומדים לערוך חסול אחרון. עלינו מיד על הגג באחד מבתי הגיטו ואת הסולם העלינו אתנו. ראינו איך הוצאו והובלו היהודים האחרונים בדרכם האחרונה. וליבה ראתה, איך הוצא אביה לנגד עיניה והובל לדרכו האחרונה.

כשנגמר החסול, נשתרר שקט בגיטו. הכל דמם. גם שוטר לא נראה. חשבנו. הציעה ליבה לרדת, להתחפש במטפחות כשיקצות ולצאת מהגיטו. קרענו את הכותונות, עשינו מהן מטפחות וכשהחשיך ירדנו. יצאנו והתחבאנו בקנה הסוף של הנחל. נכנסתי אל גויה אחת ממכירותינו, היא היתה בפטיסטית ולא תסגיר יהודים. היא האכילה אותנו לשובע אחת אחת, אחר כך אמרה ליבה, כי עלינו להפרד, אחרת נתפש. כל אחת תלך לדרכה.

נפרדנו אז. הן לכוון שלהן ואני פניתי לכוון קורדישיב. עברתי ליד קברות האחים ודרך האחו הגדול שמתי פני בכיוון אל פנסיוק המוזכר.

הלכתי בחשכה. בלילה הגעתי אל בורקי. התישבתי מאחורי בית אחד, קטפתי שזיפי בוסר ירוקים וחכיתי עד יעלה השחר. לפני עלות השחר הלכתי בשדות השלף הדוקרניים, כשרגלי זבות דם. היתה אז עונת הקציר. הגויים הכירוני, אך הם הפנו פניהם ממני כלא רואים, כדי לא להסתכן ולא להרע לי.

השמש החלה לשקוע. התישבתי באמצע השדה והתיפחתי מרות: מה לעשות? שוב הלילה בא ושוב פחד ההסגרה ומה אעשה?. נזכרתי בפולני אחד בשם לוודיק, מן הטובים שזכרתי. החלטתי ללכת אליו. בדרך ראיתי עומד אחד וחוטב עצים. שאלתי אותו אם כאן גר לודויק. הוא ענה בחיוב. התפלאתי, לא האמנתי, כי כאן בבקתה עלובה גר לודויק העשיר. בכל זאת דפקתי בדלת. אשה פתחה לי, ראתה ילדונת ומיד אמרה: הכנסי, הכנסי, ילדתי. אל תפחדי. התיפחתי נורא למשמע מלות אנוש אלה, בפעם הראשונה אחרי תקופה כה ארוכה, ארוכה.

היא רחצה אותי, הלבישה אותי, העלתה אותי על התנור והסתירה אותי במחבואו החמים.

בערב, כשחזר לודביק, אמרתי לו, כי לפי דעתי מסוכן בשבילם כפולנים להחזיק אותי ואני רוצה לעבור לטובתם לפנסיוק, אך הם התנגדו ובקשו ממני להשאר אצלם זמן מה ואז הם יודיעו לפנסיוק.

הייתי אצלם כשלושה שבועות. המשפחה היתה כולה משפחת חסידים ממש. הילדים טפלו בי כבאחות קטנה, כשאני מוסתרת על גג המתבן. בינתיים נוגעתי

בצרעת קלה וכל גופי דגדג לי עד כאב. אז בא פנסיוק, לקח אותי לביתו וטפל בי כבבתו. הוא רחץ אותי במו ידיו, טפל בי, נשק אותי, ליטף אותי, היה מביא לי סוכריות ומעריף עלי דברי נחמה ותקוה. תמיד הצטער על אבא שנעלם. הוא היה מאושר על מעשהו זה, כמלוי חובה קדושה לאבא או לכלל האדם, זאת לא אדע.

היה זה גוי מגודל, מצומח שערות, מפחיד כשודד, אך לב היה לו רך ואנושי מאין דומה לו.

בערבים היה מוציא אותי לטיול. הוא שינה את שמי מבלה למניה. „כך יותר בטוח" ונשמעתי לו. עד היום נדבק לי שם זה באהבה.

ביום מן הימים הרגישו השכנים, כי הוא מסתיר ילדה יהודיה והטיפו לו מוסר על כך. אשתו אף היא עשתה לו סקנדלים ודרשה „שיוציא אותי לעזאזל". אך הוא התחנן לפניה: „איך אפשר להוציא אותה, קטנטונת כזאת, חלשה וערומה". הוא לא יעשה זאת.

בינתיים נתרפאתי מהצרעת על ידי משחות שהוא השיג בשבילי.

פנסיוק לא יכול יותר להלחם באשתו ונאלץ להעבירני למקום אחר. הוא השיג לי מקום נאמן, הטמין אותי בעגלה והעביר אותי למקום מקלטי החדש. אני בכיתי. קשה היה לי להפרד ממנו אחרי 5 חדשי טפול כזה. אהבתיו כאבא. אך מה יכולתי לעשות? במקום החדש השאיר אותי והבטיח לבוא אלי יום יום לבקרני. במשך הזמן נודע לי, כי בנו נלקח לעבודות כפיה לגרמניה והוא הפיג כאבו על ידי טפול בי וביהודי אחר, שהיה מוסתר אצלו תקופה ארוכה מאד.

כעבור שבועיים־שלושה ערכו הגרמנים מצוד על הכפר, כדי לחפש אנשי בנדרה והגויה ציותה עלי לברוח. הואיל ואנשי הכפר עזבו אותו, התעטפתי גם אני במטפחת ויצאתי אתם.

בכל זאת פחדתי להיות אתם ובאמצע הלילה, בשעה 12 ברחתי, כדי להגיע חזרה אל לודויק. הוא פחד מאד, הסביר לי כי סכנה מרחפת עליו.

בכל זאת נשארתי אצלו, לפי עצת אשתו שכבתי במטה, מתחלה כחולת טיפוס וכאשר נכנסו הגרמנים לערוך חפוש, הראתה עלי והסבירה, כי זה מקרה טיפוס. הם פחדו מאד ממחלה זו והסתלקו.

כך נשארתי אצלם עד הפסחא שלהם, תקופה של חודשיים־שלושה. באותו זמן נזדמנה אליהם גויה מהחוות הצ׳כיות שעל יד דובנה והיא הציעה להעביר אותי אל אמה, הגרה גם היא באחת החוות. שם אוכל להיות, לעבוד בגלוי. אולם לא יכולתי לעמוד על רגלי וללכת, מרוב שכיבה במסתור, שסידרו בשבילי אחרי ביקור הגרמנים. אבדתי את שווי משקלי. הוחלט ללמדני קודם ללכת ואז אגיע למקלטי. ילדי לודויק היו מוליכים אותי ומלמדים אותי תורת ההליכה בשעות הלילה. כשהוכשרתי להליכה, לקחה אותי הצ׳כיה והלכנו. ברגל הלכתי אתה כשלושים קילומטרים. ברגל משומסק עד דובנה. ברגל.

הלכנו יום תמים והגענו לדולגופולה, 12 ק"מ מדובנה.

שם נקראתי מריה פבלוק. ספרתי, כי אני אוקראינית, כי הרוסים הוציאו את הורי בנסיגתם ואני נאבדתי בדרך. נשארתי שם כשנה, עד בוא הצבא האדום.

בחוה זו עבדתי קשות בכל עבודות השדה רק בעד האוכל. הזקנה היתה אשה רעה ולא פינקה אותי. לבושי היה קרוע ובלוי. באחד הימים אמרתי לה, כי ברצוני ללכת עם עוד נערות לעבוד בחוץ, כדי להרוויח לשמלה ונעלים. היא לא רצתה בזאת והציעה לי את נעליה. הייתי בת 12 אז ונעליה גדולות משל מדתי ב־5—6 סנטימטרים. התעקשתי לא לנעול אותן. אז היא סטרה לי על לחיי פעמיים־שלוש. זו הפעם הראשונה.

לפנות ערב התחמקתי וברחתי לדובנה.

לימים הוברר לי, כי הזקנה לא ידעה, שאני יהודיה. בתה הסתירה זאת ממנה, אחרת היתה ודאי מסגירה אותי.

אני בכל זאת מזכירה את דולגופולה לטובה, אולי מפני ששם אינה לי גורלי זכות מיוחדת: כ„אוקראינית" יכולתי לשוטט באופן חופשי בחוצות הכפר הקטן ופעם גיליתי שם יהודים מסתתרים וחיי קיבלו תוכן מיוחד. זכיתי להביא להם אוכל בהסתר וגיליתי להם מדוע. הוקל לבדידותי.

כשברחתי לדובנה, היה כבר הצבא האדום בדולגופולה ולבי היה קל עלי.

בדובנה מצאתי משפחה יהודית, אשר הסתתרה אף היא בדולגופולה ועתה עברה לעירם. הייתי אצלם מספר ימים ועברתי לקרמניץ. למה לקרמניץ?! כדי להתקרב לשומסק.

בשומסק השתטחתי על קברות יקירינו ובכיתי ממושכות. את ביתנו מצאתי עומד על תלו. נרשמתי לבית יתומים בקרמניץ וחזרתי לשם עם שרה גולוב.

בשומסק חיכתה לי אכזבה קשה. שרידי היהודים בשומסק התנכרו לי. הם ידעו מי אני, אך לא ניסו לעזור לי.

רק פנסיוק הגיע אלי לבית היתומים מיד כשנודע לו על קיומי. הוא רצה לקחת אותי ולאמצני כבת, כתחליף לבן שנהרג, לשלוח אותי ללמוד. „לא תהיי אצלי רועה חזירים". אך אני הסברתי לו, כי מסוכן בשבילי להיות בכפר. וכך נפרדנו בנשיקות חמות ודמעות אמת.

ב־1947 חזרתי לשומסק לקבל חזרה את ביתי. הייתי אז בת 17 ונהלתי משפטים בכוון זה. באחד האינסטנציות זכיתי לקבל את בית סבתא. רציתי למכור אותו, היה לי גם קונה עליו, אך אחת משרידות שומסק, רחל ברונשטיין, ששימשה כ„מלשינה" במשטר החדש, הלשינה עלי שהוצאתיו במרמה ואבדתי אותו ואת תמורתו שיכולתי להציל למען הקמת משפחתי כאן.

באחד הימים נקראתי לנ.ק.וו.ד. יצאתי החוצה, עמדה עגלה. בעגלה ראיתי את דוברובולסקי. כמעט והתעלפתי. אך התגברתי על חולשתי ובמשפט העידותי נגדו במלוא העוז. את מהלך המשפט לא אזכור,אך זכור לי, איך לגלג עלינו והתחצף. אנו תארנו אותו כמפלצת והוא חייך ואמר: „שאלו אחרים ויגידו לכם, כמה טוב הייתי לאומללים האלה ברגעים האחרונים. זה שהם נהרגו, אשמתם היא. היינו בסך הכל שבעה אנשים והם היו מאות. למה לא התנפלו עלינו? למה לא נמלטו? על כל פנים, אני לא אשם.

עדויותינו השפיעו והוא נשפט לעשרים וחמש שנות מאסר עם עבודת פרך.

לובה שפאק־גולוב

פרקי גיטו וחויות מנוסה

במוצ״ש הקיפה המיליציה האוקראינית את הגיטו, בחצות לילה נעשה הדבר. כשקמו בבוקר יושבי הגיטו והחלו בתנועה, ישבו האוקראינים על הקיוסק של אטיל וצחקו ואוקראיני אחד, שראה את אשתו של פרבר יוצאת עם בתה, כיוון רובהו, צלף אליהם והרג את שתיהן בכדור אחד.

באותו יום נהרגו עוד 9 אנשים. הם נקברו 3 ימים אחרי מותם בקבר אחים בתוך הגיטו. לא נתנו לקבור אותם. כל המבצע הזה היה מכוון למנוע מהיהודים מלראות, כי כורים כבר את בורות קבורתם. אולם היהודים ראו מעליות הגג את המוני האכרים הבאים עם מעדרים והבינו.

באותו יום הוציאה גם המשרתת־הגויה של פרילוצקי את אלי פרילוצקי מהגיטו ותושבי הגיטו ידעו את פירוש הדבר: זה שפרילוצקי נעלם והיא איננה מבקרת עוד בגיטו, סימן לא טוב הוא.

עם פתיחת הגיטו הורכבה מועצת היהודים. וזה הרכב היודנרט: יו״ר ויסלר מקטוביץ, ישראל אקרמן, גרישה אקרמן, הרב ר׳ יוסילי. במשטרה היו 15—20: נ. אקרמן המפקד, אחים סטיס, בנו של ליבוביץ הליוורנט, זיידל, גיסו של נ. אקרמן, דוד גרמן ועוד.

אנו גרנו בחדר של ברכה אופנגנדלר בת 100. היא היתה נפוחת רעב ואותה השליכו השוטרים ראשונה לבור הקבר, כשפתחו ב„אקציה״.

ביום 14.8.1942 הוציאו מהגיטו אנשים בקבוצות של חמשה־חמשה, בתואנה, כי מעבירים אותם למקום מבטחים. היוצאים התרכזו ליד בית הכנסת הגדול ומשם צעדו בחמשיות דרך הניי־שטאט לכיוון הקבר. קבר אחים זה היה מאחורי בית הקברות הנוצרי שאחרי הגרלני, בגבעות קריליץ. הבורות כרויים מבעוד יומיים־שלושה, כאמור.

באחד הימים השיג אבא 8 ק״ג חטה והלך בהחבא למגרסה, שהיתה בתוך הגיטו, כדי להכין קמח גרוס למלאי. היתה זו מגרסה פרימיטיבית, שהקים יהודי אחד משתי אבני ריחיים, אשר הניעו אותן בידים. עמדנו יום תמים וגרסנו אותה וכל הזמן שמרנו על הקמח בבונקר, כמלאי ליום רעה, בצאתנו ממנו.

כאשר אספו אותנו ל„בערגלעך״, למקום הרכוז, „אומשלאגס־פלאץ״, משם הובילו אותנו ליד בית הכנסת, היה הדבר הראשון — הקמח. אני לקחתי אותו ולא הוצאתיו מהיד, ליד ביה״כ היה השער היחיד של הגיטו. אבא ניגש אלינו ואמר, שהו אמתחמק, כי זוהי השעה האחרונה וציווה עלינו לעשות כמוהו בהזדמנות הראשונה, ונעלם.

באותם ימים התאספו ובאו אוקראינים לשלול שלל. הם באו בעגלות. התגלגלתי מתחת לעגלות והסוסים והתחלתי להתחמק. הצלחתי לברוח. את אחותי הקטנה השארנו אצל סבתא.

משם ברחתי לבונקר שלנו שבתוך הגיטו. לא מצאתי בו איש ממשפחתנו. אנשים אחרים תפשו את הבונקר ובתוכם מצאתי לפתע את אבא. למחרת הביאה הדודה נחמה, אחות־אבי, את אחיותי השתים. גם הדודה נשארה אתנו בבונקר. שהינו בו 9 ימים, אני הייתי מתחמקת מדי פעם מהבונקר להביא מים. אבא ניסה פעם לעשות זאת, אולם הוא נתפס ע״י אוקראיני אחד. הוא אמנם שחרר אותו תמורת פרווה שנתן לו, אך יותר לא ניסה. אותי ליוותה תמיד הרגשה שלא יהרגוני ולא יתפסוני. הרגשה זו נסכה בי בטחון סמוי.

מדות הבונקר היו כשני מטר על מטר והיו שם 9 אנשים. ישבנו צפופים ודחוקים. למעלה גרה ברכה אופנגנדלר, ישישה בת 100, אשר היתה כבר מטוש־טשת. אסור היה לה לדעת על הבונקר. אבא חפר אותו במו ידיו לילה לילה ופיזר את האדמה בשקיות נייר על פני השטח.

חרדנו על הבונקר והמתח היה גבוה מאוד. הזקנה הדאיגה אותנו. בחלק מה־בונקר לא היה אויר. לאבא היה בקבוק ספירט־שרפה וכל אחד היה מריח לפי תור. את הצרכים היו עושים בתוך גומה, שאבא חפר, וכל ערב היו מוציאים את הצואה לפי התור. לא היה גם מה לאכול, היינו נזונים רק משארית החטה הגרוסה.

אחרי 9 ימים הביאו הגרמנים 100 יהודים עובדים, שיגורו בבית הכנסת. יהודים אלה האמינו בתומם, כי מותר להופיע והם צעקו אל כל המסתתרים שאפשר לצאת. יצאתי מהבונקר לראות אם זה נכון. חזרתי וסיפרתי לאבא, כי אמנם מסתובבים יהודים מבוגרים. אז יצא אבא וחזר, כשבידו שרידי פרוסות לחם עבש עם קצת מלח ומים. את הלחם לא נתן לנו בבת אחת. הוא הרגיש, כי עוד נזקק לו במשך הימים.

אחרי זה יצאתי גם אני. בבוקר הייתי יוצאת, מסתובבת בין האנשים ובלילה חוזרת לבונקר. אבא סידר בינתיים כירים על פחמים והייתי מבשלת אוכל בחוץ לאחיותי הקטנות. כך המשכנו כחודש ימים.

הגרמנים היו מוציאים מבין האנשים, אשר בינתיים התרבו, קבוצות אנשים, שלא חזרו יותר. והיהודים הלכו והתמעטו. אלינו הצטרפה אז פוליה מונדרר, כבת 8—9. ילדה שתקנית מדי היתה. לא יכולנו להציל מפיה מלה על הוריה, על גורלם וכו׳.

למזלנו לא מצאו את הבונקר. אולם בשבת אחת ריכזו את כל אנשי הגיטו במגרש. אבא הרגיש משהו ואמר היום לא נצא למפקד. הוא גם אמר זאת לדודה רחל וינר עם 2 הבנות, אולם היא לא שמעה בקולו. היא יצאה. כאשר הוא רץ להחזיר אותה ולהצילה, תפסו אותו ומאז הוא לא חזר עוד. האמת היא, שרחל וינר, לאחר שהרגו 2 בניה לא רצתה יותר לחיות, וכך שילם גם אבא היקר בחייו בגללה.

נשארנו שלושתנו מיותמות בבונקר. היינו רעבות מאוד. ידעתי, כי היהודים היו מכינים צ׳ולנט לשבת. יצאתי לחפש ולהביא בשבילנו אוכל מהצ׳ולנט. חזרתי

אמנם ובידי סיר גדול, אשר ממנו אכלנו כל ארבעת הבנות. הבחנתי אז, כי כל ה־100 אינם, נשארו מהם כ־15 ואין לי מושג מה שעלה להם בסופם.

ביום א׳ בבוקר, אחרי המפקד, יצאתי עם הבנות, כדי לברוח. פגשתי את הרבי ר׳ פינילי ורציתי לדעת, אם אפשר להצטרף אליו. שאלתיו, לאן הוא הולך עם אשתו ושלושת ילדיו והוא ענה לנו, כי הולך לנהר לקדוש השם. אחר כך נודע לי מפי הגויים, שהם פשוט הלכו להתאבד. ובאמת נבלעו בתוך המים.

הלכנו והמשכנו עד שהגענו אל גוי אחד, שגר על יד הדואר בשם פילרט בונדרצ׳וק. גרנו אצלו לפני שנים. שאלתיו אם הוא מוכן לעזור לנו. אמרתי לו, כי בבונקר יש לנו עוד דברי ערך ואני מוכנה לשלם לו בדברי הערך. תשובתו היתה, שהוא מוכן לעזור לנו, אלא שעלינו להביא לו קודם את החפצים ואז הוא יעזור לנו. סיכנתי נפשי ובאמצע היום חזרנו לבונקר דרך השדות והבאנו אתנו את שק החפצים. השארנו אותם לו, אז הוא אמר לנו להסתלק וגירש אותנו באיום שהוא יביא גרמנים אלינו.

ברחנו ממנו. נכנסנו לבית ריק ע״י פרילוצקי והסתופפנו שם מספר ימים. הרעב גבר מאוד. רצינו לאכול ובשדות היו גזרים ועוד גידולים. הייתי יוצאת אוספת אותם ומאכילה את פעוטותי. הסתיו היה אז בעיצומו והגידולים היו מעטים, אך איכשהו התפרנסנו מהם.

אז עלה רעיון במוחי לבקר את חברתי הפולנית דנקה דולינסקה, אשר היתה באה אלינו שנים לאכול בפסח ומאכלינו היו אהובים עליה.

היא קבלה אותי בחמימות, היתה גונבת אוכל מהוריה, שמה אותם במקום מותנה והייתי באה בערב לקחת את זה, עד שהוריה הרגישו והדבר נפסק. היא פחדה לספר להם על כך.

הפסקתי לבוא אליה. אולם פעם הייתי רעבה מאד והחלטתי לנסות גורלי עוד פעם. כשהתקרבתי לביתה, ראיתי ביתה מואר, היתה זו כנראה מסבה. נכנסתי לפרוזדור, ראיתי צנצנות ובגדים, לקחתי 2 צנצנות וערדליים וברחתי.

לביתה כבר לא הגעתי.

התברר, כי היו אלה צנצנות דבש, ונזונונו מהדבש. הוא גרם לנו צרבת ומים לא היו לכבותה, אולם המשכנו לאכול אותו בלית ברירה.

שבועיים המשכנו בבית הזה, הסתובבנו בהסתר בעיר עד שהרגשנו, כי מישהו הבחין בנו. החלטנו לעבור „אויף דער נייער שטאָט״, הסתופפנו בבית אחד ושם הצטרפו אלינו משפחות בלובשטיין אברומציק, בעל, אשה ושלוש בנותיהם. ישבנו כולנו במרתף. לזוג הזה היה מה לאכול, אך הילדות לא רצו לטעום דבר. היא רצתה להכריח אותן וצעקותיה בקעו עד השמים. לא עזרו אזהרות בעלה, היא המשיכה בשלה. בבית הסמוך גר נוצרי אחד שהתפרנס משבת גויות בעיר לאחר שתפש לו בית טוב, כשהוא שמע את גערותיה, הוא הלך הביא משטרה אוקראינית ותפשו אותנו.

היה זה לפנות ערב. הם ציוו עלינו מיד להתפשט. החלטתי כי לא בקלות יהרגו אותי, הייתי נכונה תמיד לברוח. אמרתי לאחיותי לעיניהם, תרוצו אחרי.

אחותי לאה פחדה, היא לא שמעה לי ונשארה לצערי, אך אני קפצתי דרך החלון והקטנה אחרי. רצתי תוך הרגשה שיירו אחרינו. מסביב אמנם עמדו גויים, אולם הם לא הפריעו לנו. בבית אחד ראיתי אורווה קטנה, לא היה כבר לאן לרוץ ושם במקרה גר בן פולצ׳כה השטונדיסטית, אשר גידל חזיר באורווה במכלאה פנתית. החזיר היה גדול מאוד. התחבאנו במכלאה, אתו שכבנו והתחבאנו. (פוליה מונדרר בינתיים נפרדה מאתנו, היא הסתתרה במרתף אחר עם מניה קסל (גייער).

הרגשנו כי מחפשים אחרינו. המשכנו בכל זאת לשכב עד שנהיה שקט מסביב, אז יצא בעל הבית להאכיל את החזיר ומצא אותנו. הוא נבהל ואמר, כי למרות רצונו הוא נאלץ לגרש אותנו מפני הסכנה לעצמו.

יצאנו ומצאנו את המרתף בו הסתתרו פוליה ומאניה ונשארנו אתן. שם היו עוד יהודים — בנפרד.

למחרת יצאנו לחפש אוכל. כשחזרנו למרתף הזה, מצאנו כבר כי המרתף ריק. תפילין וטליתות התגוללו והבינונו, כי היהודים חוסלו. לא היתה לנו אפשרות להמשיך בשומסק. החורף עמד מאחורינו ונאלצנו לחפש מחסה ואוכל לימי הקרה הקשים.

מניה אשר נולדה בכפר, נפרדה מאתנו ופנתה אל מכיריה בכפר מולדתה. אנו נשארנו שתינו עם פוליה. הלכנו גם אנו לכפר, הלכנו בכוון הפוך מהבורות, הלכנו לכוון לווסקוביץ. פוליה שהיתה יחידה מצאה לה מיד מחסה אצל שטונדיסט, אני שלא יכולתי ולא רציתי להפרד מאחותי, קשה היה לנו בהיותנו שתים למצוא מחסה. היינו מסתובבות בשדות במשך היום ובלילות הלכנו להתגנב בחצרות לחפש אוכל. סבלנו פחד לילה, נביחות כלבים ונשיכות.

בינתיים נזכרתי, כי סופר פעם שבקוטי אנשים יותר טובים. אמרתי לאחותי הקטנטונת, כי אני מתכוננת לעבור לקוטי, הראיתי לה את הכוון ואמרתי, שאם אתפש עליה להמשיך בלעדי, ושם תמצא מחסה.

לא הספקנו לצאת את וסקוביץ, לפני שיצאנו תפשו אותנו. נכנסנו לבקש אוכל, אמרו לנו לחכות והם הלכו והביאו יערן מזוין, הוא לקח אותנו והוביל אותנו לשומסק. התחלנו לברח כל אחת לכוון אחר ונפרדנו, אבדנו אחת את השניה, הרי כך נדברנו שכל אחת תברח לכוון אחר, שאז אולי אחת תנצל. בכל זאת חשך לי בלב.

הגעתי לבדי אל חוטור אחד, באחת ההוטות שבקרבת קוטי. נכנסתי למשפחה אחת, בקשתי מחסה, והם שאלוני אם אני יודעת לסרוג, עניתי כן מוחלט, אף כי לא ידעתי אלא קצת ממה שלימדה אותי סבתי.

כך נשארתי שם לסרוג. התברר, כי הם היו אנשים טובים. הם ידעו בפרוש מי אני ובכל זאת הסתירוני והחזיקו אותי. גם הם היו שטונדיסטים. היה לי טוב, אך לא יכולתי להיות שקטה מבלי לדעת גורל אחותי הילדה. אמרתי ללכת לחפש אותה והם לא נתנו לי. באחד הימים בא בעלה וספר, כי הוא פגש ביער ילדה קטנה והיא שאלה את הדרך לקוטי. מיד ידעתי, כי זוהי אחותי. רציתי ללכת

לחפשה, אולם הוא לא נתן לי, באמרו, כי הוא הראה לה את הכוון והיא כבר נמצאת שם.

כעבור יום כשישבתי וסרגתי, נכנסה בעלת הבית ואמרה לי להסתתר, כי ילדה קטנה נכנסה ומבקשת לחם, ואין לדעת מי היא ומה כוונותיה. במקום להסתתר פרצתי החוצה, אמרתי לה: בטוחה אני שזוהי אחותי. הם לא האמינו לי, אולם נתתי להם סימן שיש לה כתם על רגל ימין, כמו שיש לי על רגל שמאל ולאחר שנשתכנעו כי נכונים דברי, נתנו להם להכנס וכך נפגשתי במקרה עם אחותי.

היינו מספר ימים יחד, זה היה אושר מיוחד במינו. אולם לפתע אמרו לנו ללכת, כי דבר היותנו אצלם נודע בכפר.

היה אז ערב חג המולד וכפור ושלג מסביב. עזבנו אותם היערה. היערן הבחין בדבר, תפש אותנו והחזיר אותנו אליהם, כדי להביאנו לשומסק. ביאושי הנורא קללתי אותו זרם של קללות ואמרתי לו בסוף: „אני רואה שיש לך הרבה ילדים, מי יתן וכולם יכלו לך״, ואני המשכתי לקלל. בינתים שמעה זאת הגויה, אשתו שהיתה מקושטת ועדויה בשעוני זהב משלל היהודים, נבהלה מקללותי ונתנה לנו לברוח.

ברחנו לקריליץ והגענו לשומסק. לא ידעתי את הדרך לקריליץ דרך הכפרים ונסיתי ללכת דרך שומסק.

בעיר עברנו דרך ביתנו. הוא היה הרוס עד היסוד. אחותי מצאה את החתולה שלנו, שישבה על המגרש של ביתנו לשעבר והיא התחילה לרדוף אחריה, כדי לתפשה ולקחתה אתנו. לא הספקתי להזהירה. ילדי הגויים שהכירונו התחילו לרדוף אחרינו. הצלחנו לברוח לקרבת הגרלני, אני נפלתי לתוך בור מכוסה שלג עמוק ואחותי נכנסה לתוך ביתו של קרסיצקי, אשר היה בזמנו ראש המשטרה האוקראינית, איש טוב, שרצה מאוד לעזור ליהודים. נעלמנו מעיני הילדים, אך לא ידענו אחת מהשניה. החלטתי לא להשאר כאן, יצאתי מהבור והמשכתי ללכת לקריליץ לבדי לגוי אחד, אשר מטיבי הקודמים אמרו לי לפנות אליו.

אחותי שידעה לאן עליה לפנות, ספרה זאת לקרסיצקי והוא הביא אותה בערב אלי. הוא לא נכנס הביתה, אולם כשאחותי ספרה בתמימותה, כי קרסיצקי הביאה, נבהלו הגויים מפני שמו ואמרו לנו ללכת.

והלילה קשה וסופת חורף משתוללת, השלג והקור גברו ואנו נודדות. ואחרי הלילה עוד יום וכך ימים ולילות. עד שביום אחד כשהיינו קפואים, רעבים מדי ומלוכלכים, שמענו עגלת חורף נוסעת, לא עמד בנו כבר הרצון לברוח. העגלון נזדעזע למראה שתי הילדות הנודדות כרוחות רפאים בערבת השלג ולקראת חשכת הליל. משנתאושש שאל אותנו מי אנו. אמרנו לו את האמת ושהוא יכול לקחת אותנו לכל מקום שיקח, כבר לא איכפת לנו.

הוא העלה אותנו על עגלתו, הביא אותנו לביתו בחוטור שבמיכילובסקי. אשתו רחצה אותנו, האכילה אותנו וטפלה בנו בחום מיוחד, אחר כך הורידה את אביה הזקן מעל גבי התנור החם והשכיבה אותנו במקומו.

נשארנו אצלם יחד כמה ימים, אח"כ הם החליטו להעביר את אחותי לאחותם בסורג'. שתים יחד קשה להסתיר, אני נשארתי אצל האנשים האלה. לימים נודע לי ששמם זאַדיריי, בקרבתם היתה משפחת שטונדיסטים בשם קראצ'ון, שם הסתתר חיים ציזין. גם הם ידעו, כי אני יהודיה, בכל זאת הייתי חפשיה ואולי בגלל זה, היתה זו זאת שותפות של סכון.

אצל משפחת זאַדיריי נשארתי עד בוא הרוסים.

גם אז לא נתנו לי ללכת והחזיקו אותי עוד 3 חדשים מפחד שמא יחזרו עוד הגרמנים. נפרדנו כשהיו בטוחים במפלת הגרמנים.

עם הרוסים חזרתי לשומסק לראות את עיירתי, סתם לראותה, שהיתי בה שנה תמימה.

בינתיים התחלתי ללמוד מקצוע בדפוס בקרמניץ, כשסיימתי למודי חזרתי לשומסק, שם נוסד עתון אוקראיני, עבדתי ביום ובערב למדתי בבית הספר, כדי לגמור את חוק למודי. הצטיינתי באוקראינית ובספרותה.

פעם שלחו אותי עם עוד נערה רוסיה שעבדה אתי יחד, לצ'ורטקוב להביא אותיות דפוס, הדרכים היו בחזקת סכנה. מבוגרים פחדו לנסוע מפחד הבנדרובצים שהשתוללו ביערות. הגענו לצ'ורטקוב, הבאנו מה שנצטוינו וחזרנו לקרמניץ. שם מצאנו גויה אחת, שבנה היה כלוא בגלל שייכותו לבנדרובצים, אמרו לה להוביל אותנו לשומסק בעגלתה. היא הובילה בקבוקי חומץ שקנתה בקרמניץ. באמצע הדרך אני רואה חיילים רבים, אמרתי לחברתי לדרך, כנראה שיש מצוד על הבנדרובצים ונוכל להגיע בשלום לשומסק.

בינתיים התקרב אלינו פרש במדים סוביטיים, הוא שאל אותנו לאן אנו נוסעות. עניתי לשומסק. משהוצאתי מפי שם זה מיד הצטערתי על כך. מתוך מעילו בצבץ צווארון רקום וזה גילה לי כי נפלתי לידי בנדרובצים. הרוסים לא לבשו אף פעם חולצה רקומה. נסיתי לתקן ולהגיד כי למעשה פנינו לדרך ארוכה משומסק והלאה. הוא חשב שבבקבוקים יש וודקה ולא האמין לנו, כי זה חומץ. כל מעיניו היו לזכות בוודקה. הוא הבחין מיד, כי אני יהודיה, העגלונית אוקר־אינית והנערה שאתי „לכובקה", כלומר פולניה, אך לא זה היה מענינו עכשיו, בקבוקי הוודקה סנוורו אותו. הוא ציוה עלינו לסוב אחורנית לכפר, שהיה ידוע כמקום רכוז הגזלנים האלה. הוא ליוה אותנו עם עוד מספר מאנשיו. בדרך ראינו משאית תקועה בדרך מחוסר בנזין. הבנדרובצים הכירו מיד, כי זו משאית רוסית והתנפלו עליה. בין השנים התפתח קרב דמים. נצלנו את ההזדמנות וברחנו.

כשהגענו לשומסק ספרנו מיד לנ.ק.וו.ד. על המקרה והם שלחו תגבורת. המשאית נמצאה בוערת כולה, אך הם הספיקו להקיף ולתפוש את החיילים הבנדרובצים. אנו זהינו אותם ולפי עדותנו הוציאו אותם להורג.

אז ידעתי שעלי להסתלק. בשנה זו היו אתנו בשומסק שפרה שרייער, שלמה שרייער, מלכה ויעקב בורשטיין, בני מיכאל הנפח, הרצל (הקוזין של מוני פוקס) שנהרג אחר כך על ידי הבנדרובצים ועוד אחד שנשאר בשומסק עד היום.

בשומסק היה גם פרילוצקי, שנשאר עם מצילתו הגויה, ועוד אחדים.

אחותי נשארה אצל מטיביה מספר חדשים אחרי, הם לא רצו לתת לה ללכת מתוך דאגה לה. היתה זו משפחה חשוכת ילדים והם רצו לאמץ אותה לבת. כשבאתי לקחתה ניסו גם אותי לשכנע להשאירה אצלם. לא יכולתי לריב אתם אחרי כל הטובה שעשו אתה, אך רציתי להציל אותה מהם וחפשתי דרכים. באותם הימים גר קצין אחד סוביטי אצל פרילוצקי, ואני ספרתי לו את כל המקרה, הדבר נגע ללבו והוא אמר, הואיל והם נוסעים מדי פעם בפעם לכוון סורג׳, אסע אתו והוא יעזור לי. כעבור מספר ימים לקחו אותי, מצאתי את אחותי בחצר. בעלי הבית לא היו ולקחתי אותה אלי לשומסק.

האשה באה אח״כ לבקרנו, אך לא העזה לקחת אותה, למרות דבוריה על זכותה עליה. הבאתי אותה לבית ילדים בקרמניץ. עברנו מספר חדשים, עברנו עם הרפטריאציה לגליביץ שבפולין ומשם עלינו ארצה.

יעקב גלר

שומסק בסופה

(יומן משוחזר)

אנחנו נמצאים תחת שלטון הרוסים, עד חודש אוגוסט 1941. בשנת 1941 כובשים הגרמנים, ימח שמם, את עירנו. לפני הכיבוש הגרמני נלקחו לצבא האדום הרבה מאנשי עירנו. היו גם כאלה ששרתו בצבא מחוץ לעיר על שדות רונץ.

המלחמה בין גרמניה לרוסיה לא ארכה הרבה זמן. פתאום שמענו, שהעיר דובנה נכבשה על ידי הגרמנים, והיא שלושים קילומטר משומסק. שומעים את היריות הנוראות, יריות הקרב המתנהלים אי־שם. אנשי עירנו עומדים על רגליהם בצפיה, ובלילות ללא שינה. באחד הלילות, בשלוש בלילה, נהפכה עירתנו למחנה. משפחות הרוסים, אנשים, נשים וטף מתאספים מי באוטו משא ומי בעגלה, באים ויוצאים. גם המשפחות הרוסים שחיו ועבדו בעירנו, אורזים מה שבא ליד ויוצאים לדרך ופניהם לרוסיה, יותר רחוק מהקרבות.

הנוער היהודי בשומסק התאסף והחליט, שכדאי להסתלק בעוד זמן באנדרלמוסיה עם פקידי הממשלה, בדרך עם הצבא האדום.

היו כאלה שהצליחו להמלט והגיעו רחוק, והיו כאלה, שחזרו הביתה עיפים, רעבים ורצוצים.

הקרבות גברו מיום ליום והתקרבו לעירנו. פתאום פסקו הקרבות ונדמו היריות. חשבנו שהרוסים הדפו את הגרמנים, אולם לשוא. הגרמנים סבבו את עירנו ואת העירות הסמוכות וכבשו את הסביבה בלי קרבות. כמה אנשי צבא ששרתו מחוץ לעירנו בשדות רונץ, ביניהם אחי מתתיהו, דוד ספקטור, משה

קנינסקי, נול שלמה ועוד, עזבו עם יחידתם את העיר, אולם הם כבר לא הספיקו לברוח ונלקחו לשבי הגרמני. מאחי יצחק לא שמענו דבר, הוא היה בקיבוץ גרוכוב וידענו שכל תקוותו וחלומו היה לעלות ארצה.

יהודי שומסק אחוזי פחד, החלו להכין לעצמם כל מיני מחבואים מפני הגר־מנים שלא יתנקמו בנו.

בימים הראשונים היינו בלי שלטון, ואוקראינים שונאי ישראל מכל הסביבה, שבכפרים התאספו עם שקים בידיהם לגזול ולשדוד מכל הבא ליד. היה שקט. בלילה ישנו בשקט ולמחרת עם עלות השחר גברו יריות סביב העיר, ידענו שהגרמנים מתקרבים ונכנסים לעיר.

✶

זה היה באוגוסט 1941, ט״ו בתמוז בבוקר. כל העיר היתה מלאה אנשי צבא גרמני. האוקראינים היו מאורגנים והקימו באותו בוקר משטרה אוקראינית. עניני העיר נמסרו לידיהם תחת פיקוח גרמני. מתחילה הלכו לבתי היהודים והוציאו אנשים לעבודה. העבודות היו קשות ולא נעימות. היו, שמצאו יהודים עטופי טלית ותפילין, בתפילת שחרית. הוציאו אותם והעמידום באמצע השוק וכך עמדו כל היום וכל האוקראינים צוחקים. באותו יום עבדנו כחמישים יהודים בפרוק אבני הכביש מהשוק, שהיו נחוצים לגרמנים לסלילת כביש לחזית, והגזרות על היהודים הלכו וגברו, ספגנו מכות ועלבונות מכל צד וצד, התפללנו הבט משמים וראה כי היינו לעג וקלס בגוים.

האוקראינים שדדו חנויות, שהרוסים השאירו, הגרמנים נכנסו לחנויות, זרקו הכל החוצה כדי שהקהל ישדוד. שבוע ימים שדדו החנויות ובגמרם לשדוד את החנויות התחילו לשדוד את בתי היהודים. בינתיים התבסס קצת השלטון הגרמני בעיר והאוקראינים המשיכו לשדוד. פתאום החליטו הגרמנים לאסור אסיפת המונים, אולם האוקראינים לא שמו לב לאזהרה ובאו לשדוד כבכל יום. באותו יום נכנסו לביתו של מאיר שטינברג, שעל יד קרל ווסטרל והוציאו מכל הבא לידם. חתנו שהיה מגרמניה, רץ למשטרה הגרמנית, שבבית דוד ציסין והתלונן על האוקראינים. בשמעם את סיפורו, קמו שניים מהם והלכו אתו. בהתקרבם לבית ראו מה שנעשה, הוציאו את אקדוחיהם וירו בשודדים, שניים נפלו במקום מת־בוססים בדמם והיתר ברחו על נפשם. מאז שרר קצת סדר.

✶

באחד הבקרים קמנו ולא מצאנו אף גרמני אחד ואף שוטר אוקראיני אחד. חשבנו, שהרוסים מתקרבים אלינו בחזרה, כי שמענו יריות תותחים והדי קרב. האמת היתה, שפלוגת חיילים רוסים נשארה ביערות והגרמנים החליטו ללכד אותם. יומיים נמשך הקרב. לבסוף הביאו את הרוסים שבויים לעירנו.

הגרמנים המשיכו לסרוק את היערות ובעיר היה שקט מוחלט ובלי שלטון. באחד הבקרים הגיעה פתאום מכונה גרמנית ונעצרה על יד חנותו של וולף ברנשטיין, מתוכה קפץ גרמני, הוציא אקדחו ורץ מול כמה יהודים שעמדו על יד בית דוחובנה זליג. היהודים התפזרו, אולם דב פרימר לא הספיק לברוח וקבל

כדור. המשיך לברוח, אך הגרמני הספיק לירות בו בשנית והוא נפל מתבוסס בדמו. הגרמני עזב את דב והמשיך לרוץ בסמטאות לא סימטאות עם אקדחו השלוף. בסביבה לא היו יהודים, כולם התחבאו בבתיהם. אך בהגיע אל בית חסיה רוכמן, בו גר דב קרימר ומשפחתו, עמדו כמה יהודים על יד הבית ושוחחו ביניהם, הם שמעו מה שהתרחש לפני רגעים מספר. אולם בראותם את הגרמני, התפזרו לכל עבר ורק כמה יהודים נשארו לעמוד. הגרמני המשתולל ירה בדב קרימר והסתלק.

דב קרימר נפגע ביריה, אולם יצא מכלל סכנה, וחי עם כל יהודי שומסק עד הרגע האחרון.

*

עברו ימים והשלטון התחיל להתבסס יותר ויותר, היהודים הוצאו שוב לכל מיני עבודות ובלי תשלום. שמועות הגיעו, שבעיירות הקטנות סמוך לעירנו, מתנפלים האוקראינים והורגים יהודים ושודדים את רכושם. בחרו אנשי שומסק בועד שילך למנהל המשטרה האוקראינית, מר קראשוצקי, שיבטיח להגן על העיר מהתנפלויות פתאומיות. הוא הבטיח ובאמת קיים את הבטחתו. בעירנו שומסק לא היו בזמנו התנפלויות פתאומיות, הוא אף הגן על יהודי עירנו שהגרמנים לא יוציאו אותם לעיר אחרת לעבודה.

את עניני העיר ניהלו אולי עשרה גרמנים. המשטרה והפקידים היו אוקראינים ופקודה נתנה, שכל בוקר יתיצבו כמה עשרות אנשים (יהודים) לכל מיני עבודות. גם בחלקי — הילד הצעיר — נפל להיות בין הפועלים. באנו בבוקר השכם למקום המיועד, על המגרש הגדול, שעל יד הכנסיה הפולנית, סמוך לבית האַקרמנים, שם חיכו לנו כמה גרמנים עם אוטו משא. לפי פקודה הסתדרנו בארבעות ברווח מסוים מאחד לשני, עשו אתנו כל מיני התעמלויות, ובסוף ניתנה הפקודה: קדימה צעד ובשיר! צעירים וגם מבוגרים היינו, שרנו את התקוה ואנחנו צועדים לכל אורך השוק הגדול ורחבו, סביב בתי היהודים ושרים בקול רם. אלה שלא הצטיינו בהרמת קול, קבלו מכות. גמרנו לשיר את התקוה וארבעה הגרמנים שפקחו עלינו לא נתנו ללכת בשקט, כי אם בשירה. שרנו גם את „תחזקנה ידי כל אחינו", בקול רם ובהתלהבות יוצאת מגדר הרגיל. הגרמנים לא הבינו משמעות השירים ונהנו. אנחנו צעדנו כחיילים ממש ואחרי הסיבוב הגדול סביב השוק הגענו למקום משם יצאנו. שם חיכו לנו עם כל העבודה. השעה שבע והפקודה ניתנה להתחיל לעבוד. רוב היהודים עבדו בעקירת האבנים מהכביש, בנקיון משרדים, צחצוח מגפים וכו'.

בעד העבודה קבלנו חצי ככר לחם במחיר נמוך. בינתיים הלך והתארגן ועד מצומצם שיהיה המטפל בעניני היהודים היוצאים יום יום לעבודה, שיקבלו שכר מינימום עבור עמלם. אולם לשוא, עבדנו חינם. הועד הגיע רק להסדר שזקנים, נכבדים ועשירים לא יצאו לעבודה ושלמו כופר לפועלים היהודים שיצאו במקומם. אבל לא תמיד הצליח הענין הזה. הגרמנים היו תופסים אנשים בבתים והוציאום לעבודה.

הימים ימי תמוז הלוהטים והעבודה בעקירת האבנים מהכביש קשה מאד והמפקחים הגרמנים לא נותנים לנוח מהעמל ומהזיעה הניגרת על פנינו וגופינו, מי שנח קמעה מקבל מכות הגונות. גם אני טעמתי מכות נאמנות לא פעם, כי הייתי עוד צעיר לעבודות כאלו, ובערבים הייתי חוזר הביתה הרוג מהעיפות.

הזכרתי אז לסבתי, איך הן בכו כשדודה ציפורה נסעה לארץ־ישראל. אמרתי, הלואי והיינו אנו זוכים להיות בארצנו, מי יודע מה יביא הזמן תחת שלטון כזה אכזרי. סבתא רבקה הזילה דמעה לאות הסכמה אתי. החלטתי אז לעבוד ולחיות ולעבור את כל הרע, כדי לעלות ארצה ולספר על כל מה שעבר עלינו.

*

התחלפו המשמרות ששמרו עלינו, ואלה היו יותר פראים, יותר רצחנים והרביצו לכל אחד מכות על לא דבר. רוביהם בידיהם היו נטויים נגדנו כאילו עומדים לירות בנו, וכל הזמן רק צרחו: „יהודים נבזים, תעבדו מהר, כי אם לא תעבדו מהר מהר, פה תהיה היום קבורתכם. אנחנו היינו מתאמצים ועובדים קשה מאד, אולם לשוא, כל אחד קבל חנם מכות נאמנות. מלאי פחד וכעס בכינו, מי יתן ונוכל אי־פעם לעמוד נגדם ובלבנו תפילה: „הבט משמים וראה", מה עוללים לנו על לא עוול, למה זנחתנו, למה לא תצא לעזרתנו.

העבודה בעקירת האבנים נמשכה כחודש ימים, אולם לאנשים שעבדו בו, מסתמן בזכרם שעבדו הרבה יותר זמן.

*

סוף סוף התחלפו הגרמנים וחדשים באו במקומם. החדשים תבעו לבחור בוועד יהודי מוכר על ידי היהודים והגרמנים ואליו תבואנה כל דרישותיהם והוא גם יבצע את פקודות הגרמנים. התאספו אז נכבדי העיר ובחרו את היודען־ראַט, לעזרתם הקימו גם שוטרים יהודים. הגענו לשלטון יהודי. היודען־ראַט מנה כעשרים־שלושים איש, כזה היה גם מספר השוטרים. בראש היודען־ראַט עמד יהודי מכובד, פליט גרמני, שהשתקע בעירנו, הוא היה יהודי נאמן וטוב ויכול היה לבוא בדברים עם השלטון הגרמני במקום והציל הרבה פעמים את עירנו משואה. המצב קצת השתפר, נעשו רשימות מכל היהודים, לעבודה יצאו לפי תור. בעלי המקצוע עבדו לפעמים במקצועם, כשהיתה עבודה כזו. על הנגרים הוטל לצאת לתקן גשרים, שנהרסו בימי המלחמה, גם אני ואבי היינו נגרים, נמסרנו כולנו לידי גרמנים בעלי מקצוע, שעבדו אתנו זמן ממושך ביחד. הגרמנים האלה היו נדיבי לב ונתנו לכל אחד הביתה ככרות לחם וקופסאות שימורים. זה היה השכר. היינו מרוצים, כי בעיר קשה היה להשיג לחם. עבודת הקשרים שליד טחנת רייך לא ארכה הרבה זמן ורוב נגרי העיר הועברו יותר רחוק למלנווה, שם עשו תריסים, חלונות, דלתות וכו'. בינתים נדרשו אנשים לעבודת יער ונרשמתי לצאת ליער, שם עבדנו בהפלת עצים, בנקוים וסדורם בסוהרים. היו כאלה שיצאו לעבוד במסילת הברזל הרחק מהעיר, עבדו והתרגלו לצרות, לעבודות, החליפו חפצים במזון עם תושבים אוקראינים והביאו טרף לילדיהם.

*

בתשרי 1941, ערב יום הכפורים, הוצאה פקודה שכל אחד ואחד, יתפור לו על חזה בגדו ועל הגב טלאי צהוב וישאהו במגולה יומם ולילה. מתחילה היה זה משונה, רגש של בזיון ליוונו, אולם התרגלנו בלית ברירה. כעבור יומים הודיעו במודעות, שליהודי אסור לבוא לכפר, עליו להמצא אך ורק בעיר. האכרים היו מביאים העירה תוצרתם החקלאית והחליפוה בכל מיני חפצים וסחורות. היו יהודים, שלמרות האיסור התגנבו ויצאו בדרך לא דרך לכפרים והחליפו עם התושבים חפצים במזון וחוזרים העירה, אולם או ואבוי לאותו אדם, שנפל לידי המשטרה האוקראינית.

הרעב החל להציק, מהגרמנים קבלנו שלוש עשרה דקוגרם לחם ליום ומי יכול להתקיים ממזון זה? גם אני הייתי יוצא לא פעם לכפר, עם עוד בני נוער לאגור תבואה, מזון וירקות לעת צרה.

*

בינתיים דרשו הגרמנים כמה נגרים לעבודה בעיר קרמניץ, וגם על אבא שלי הוטל לנסוע. תארו לכם את מצבנו אז. מתחיהו האח הגדול היה בשבי הגרמני, יצחק גם הוא לא היה ולא ידענו היכן הוא, עכשיו שולחים את אבא לעבודה לקרמניץ ומי יודע מה יהיה. מצב כזה לא היה לא רק בביתנו. צרות לא חסרו. למזלנו עבד אבא וחבריו מספר שבועות בקרמניץ והחזירו אותם הביתה.

והחורף מתקרב ובלאי מזון אין. התחלנו לרכוש מזון על ידי עבודה או על ידי החלפות חפצים עם האכרים. ידענו כי סוף סוף יכניסו אותנו לגיטו ולא יתנו לנו להיות חפשיים. כעם ואני חוזר מהכפר ראַכמאַנאָוו ברגל ועל כתיפי שק עם קצת תבואה, תפוחי אדמה, בצל וכו׳. בלכתנו בדרך פחדתי פחד מות. לו תפסו אותי היו הורגים אותי, וגם האכר לא היה מלקק דבש. פעם קרה לי מקרה שיצאתי מהכפר עם קצת תבואה ובחוץ סערה ושלג, קור, לא רואים אף זכר אדם. אני בוטח בשק שמכסה את ה„לאַטע" והולך. פתאום בצד השני, שני אנשי משטרה צועקים, שאעצור, אולם אני עושה את עצמי כאילו לא שומע וממשיך לי בדרכי. בראותם שאני לא נעצרתי, התכעס אחד ורץ אחרי, אולם השני עצר בעדו ואמר, יתכן שזה אחד משלנו מהכפר, והולך לטחנה לטחון קמח. אותו יום היה לי מזל, אולם הפחד שעבר עלי נשאר. למחרת בבוקר ספרתי לאבא על המקרה והוא לא נתן לי יותר ללכת, מאז היה האכר מביא את התוצרת הביתה בלי בעיות.

*

חודש מר חשון, הגשמים מתחילים לרדת. בוץ, חושך, רטיבות, אנשים קמים בוקר בוקר ב־4 והולכים ברגל לעבודת הנגרות ועבודת הטרטק. לפעמים היה כל כך חושך וביצות עד שהצטרכנו להחזיק אחד בשני וללכת, כך המשיכו ועבדו יום יום. בעיר הגיעו מדי יום ביומו דרישות מהגרמנים לבגדי חורף בשבילם, לחיילים הנמצאים בחזית וזקוקים לחפצים חמים. דרישותיהם סופקו. כעבור מספר

ימים דרשו הגרמנים לשלם להם 20 מרק לכל אדם כופר נפש, גם נטל זה סופק להם במלואו ויהודי עירנו ממשיכים בעבודתם, כל אחד לפי גורלו.

לא קלה היתה העבודה בלי תשלום ובלי ארוחות מתאימות לעבודה הפיסית והמעיפת. היו שרעבו וגם סבלו מהקור, כי לא יכלו לרכוש עצים לחמם את בתיהם שהילדים יהנו. חיינו, אבל לא חיי אנוש. חגורת המשטר הנאצי סבבה אותנו טוב והכל לפי תכנית מראש. אחרי שמלאו את דרישותיהם וספקו להם הכל מה שיכולנו ומה שהיה ניתן, לא הסתפקו החיות הנאציות בכך, ובבוקר בהיר אחד, סוף חודש שבט שנת 1942, יום חורף של כפור ושלג, ופקודה נתקבלה ביודען־ראַט, שעל יהודי שומסק להקים לעצמם גיטו במו ידיהם וגדר מקרשים בגובה של שלושה עד ארבעה מטרים. הקרשים צריכים להיות אחד על יד השני, בלי שום ריוח בין לוח ללוח, כך שלא נראה את הנעשה מחוץ לגיטו. הפקודה ניתנה למועד מסוים ועל היודען־ראַט לבצע אותה תיכף ומיד בלי שום התחמקות. ארגנו פועלים, צריכים היו לחפור גומות לעמודים והאדמה קפואה ואין כל אפשרות לנעוץ בה מעדר. הדליקו היהודים מדורות ליד כל בור, כדי שהאדמה תתחמם ונוכל לחפור.

*

גדר הגיטו התחילה מבית וויינער אברהמ׳צע, החיט ובית מאַטל סגל האופה ונמשכה עד בית כץ מיריל, ירדה לרחוב ההולך לדואר, רחוב הדואר עצמו היה מחוץ לגיטו, הבתים שבצד ימין כשהלכו לדואר היו שיכים לגיטו עד בתי חיים ווילסקער. כל השטח והבתים שהיו שיכים לחיים ווילסקער נכנסו לתוך הגיטו עד הנהר, לאורך הנהר מווילסקער עד בית שפרעכער נמשכה הגדר ומבית שפרעכער נמשך הגדר עד בית פוקס, וקוציק, פמרנץ, דחבנה, כץ נחום, זיסי גרמן, יהודה זק ונתחבר עם הגדוד שעמד על יד בית וויינער אבראמצי החיט. שטח זה של מספר רחובות עירנו, הקצו הנאצים ליהודי עירנו וליהודי הכפרים שמסביב לעירנו להצטופף בו ולחיות בו.

לפני בית דחבנה יהודית הקימו שער גדול שרק דרכו יכלו להכנס ולצאת, דרך אחרת לא היתה.

בגמר העבודה ניתנה הפקודה שכל יהודי ויהודי יכנס לגור בגיטו ושם יהיה מקומו. בערב חג הפורים 1942, היו כבר כל יהודי עירנו ומהכפרים שמסביב לעירנו מרוכזים בגיטו.

*

את הצפיפות והדוחק אין לתאר במלים. היהודים מסרו את בתיהם לאוקר־אינים. חפצים יקרים שלא היה מקום להביאם לגיטו נמסרו חינם לאוקראינים. מי שיכול היה קבל כמתנה קצת קמח, תפוחי אדמה וכדומה. מובן שהעשירים הכינו להם מלאי גדול, גם העניים הכינו ממה שידם השיגה, אבל מה יכלו להכין. וכי מי ידע על כמה זמן המעצר הזה, אולם כל אחד הכין בשביל משפחתו לחם, תפוחי אדמה וכו׳, כמה שידו השיגה.

הגיטו נסגר. בחוץ הקימו משטרה אוקראינית לשמור על היהודים שלא

יתחמקו מהגיטו ובפנים משטרה יהודים להגן על הסדר. הימים ימים ראשונים בגיטו ואנו יוצאים לעבודת חוץ. לפני השער אנו מסתדרים שורות שורות ובודקים אותנו, השער נפתח, אנו יוצאים. המשטרה האוקראינית בודקת אותנו וסופרת כמה אנו יוצאים וממשיכים בדרכנו, כשהמשטרה היודית האחראית עלינו מובילה אותנו למקום העבודה שורות שורות כמו אסירים שנידונו על... מה ?... ולמה ?... העבודה היתה קשה ומיגעת. חזרנו לפנות ערב עייפים ורצוצים מהעבודה ומהליכה ברגל. לפני השער בדקו אותנו שוב אנשי המשטרה האוקראינית, אולי אנחנו מגניבים דבר מה לגיטו, מזון או מי יודע מה, וכך סבלנו יום יום בעד מה ? רק בעד שאנחנו יהודים.

חיינו בגיטו היו כחיי אסירים. פקודה רדפה פקודה וסחטו מהיהודים כל מה שהיה ברשותם, כסף, זהב, תבואה, מלבושים. הדברים הגיעו לידי כך שבתוך הגיטו הקימו היודען־ראַט והמשטרה היודית בית־סוהר. כל יהודי שלא רצה להשתתף בנטל, שהטילו הנאצים על יהודי הגיטו, היו אוסרים אותו עד שהסכים לתת את החפץ או הסכום שדרשו ממנו. הפקודה ניתנה עד תאריך מסוים, ואם עד התאריך הנ״ל לא סיפקו לנאצים את דרישתה היו מאימים שיקחו עשרה או חמשים יהודים להריגה. היודען־ראַט, שלא רצה שיוציאו להורג יהודים, השתדל בכל האמצעים והכוח, כדי לספק את מה שהגרמנים דרשו. אנשי הגיטו התרגלו למצב ולא עבר שבוע בלי דרישה לכל מיני דברים מצד הגרמנים.

*

אנחנו המשכנו לעבוד בטרטק ומשוריה עבודה קשה ומפרכת, וכל אחד התאמץ לעבוד. אני עבדתי, למרות שהרגשתי שכוחותי לא אתי. צרות לא חסרו וסבל על אחת כמה וכמה.

אמי חנה, זכרונה לברכה, היתה בוכה מר על גורלי־גורלנו. נחמתיה, תראי אמא, עוד נזכה לראות במפלת הגרמנים. עם ישראל קיים אלפי שנים ויתקיים. את עם ישראל לא ישמידו. יש לנו אחים יהודים בכל העולם והם ינקמו בהם על העוול, הצרות והעינויים, שהגרמנים עושים לנו.

המצב בגיטו הלך והחמיר, להרבה משפחות אזל מלאי המזון והם רעבו ללחם, פשוטו כמשמעו. היו באים בבוקר על יד היודען־ראַט והיו מתישבים על האדמה מרוב חולשה ורעב. היודען־ראַט אז הקים כמין מטבח לנצרכים וכל נצרך היה מקבל מרק עשוי מים, קמח וכמה תפוחי־אדמה, פעמיים ביום, ולא תמיד הספיקו המים לכולם. תארו לכם אדם מבוגר עם אוכל כזה צריך לעבוד כה קשה.

היודען־ראַט ראה, שמלאי המזון בגיטו הולך ואוזל וכל יום יש יותר ויותר נצרכים, מה עשה, הלך ושלם למשטרה האוקראינית שעמדה בצד השני שלמונים, כדי שאנשיה יעלימו עין וירשו להכניס קצת תבואה ותפוחי אדמה לגיטו, וכך אפשר היה מדי פעם להגניב לגיטו קצת מזון, תבואה, תפוחי אדמה וכו׳.

*

על פי צו הגרמנים, הקימו מחוץ לגיטו בתי מלאכה משותפים, סנדלריה,

מתפרה ומספרה, ששרתו את הגרמנים ואת השוטרים האוקראינים. גם מוטיל (מרדכי) חזן עבד בבית המרקחת שלו, שמעבר לגיטו, גם יוחנן אינגערלייב ואשות עבדו בריפוי שיניים בביתם הקודם, אולם לפנות ערב הצטרכו לחזור לגיטו.

חיי הגיטו היו מלאי צרות, פחד, רעב וקור, ומוזר שהתרגלו לכל אלה אט־אט והמשיכו לחיות. למי שהיה כסף וזהב עוד השיג איכשהו מזון, אך אחרים הצטרכו לחיות ממה שהיה להם.

באחד הימים בחזרי מעבודת הטרטרק, שמעתי שהגיעה דרישה ליודען־ראַט לשלוח שלושים בחורים לעבודה ברובנה. בין השלושים שיצאו למחרת היום לעיר רובנה לעבודה היה גם פנחס גלדי. לא בקלות אספו את הבחורים שהיו צריכים לנסוע, כי בימים הם, מי שעזב את העיר ונסע לעבודה בדרישת הגרמנים לא חזר במהרה הביתה. תארו לכם פחדת ההורים לגורל בניהם היקרים. הדמעות זלגו כמים ואת קולות הזעקה יכלו לשמוע בקצוי תבל. המשטרה היהודית בשתוף עם המשטרה האוקראינית הוציאו את הבחורים בקושי והשתלטו על המצב שנוצר במאמצים מרובים.

באותם הימים החלו מגיעות שמועות וידיעות, כי מתנקמים ביהודים בעיירות סביבתנו והורגים בהם, עושים פוגרומים ברכוש ורוצחים נפשות לאור היום. פלוגות גרמניות מיוחדות היו פושטים בעיר זו או אחרת, עושים טבח ביהודים ומסתלקים. פחד הידיעות תקף את כולנו וכל אחד החל להכין לו מחבוא, שיוכלו להסתתר בבוא היום. פעם הגיעה פקודה ליודען־ראַט ודרשו שני נגרים לעבודה בעיר אחרת, אך היודען־ראט לא יכול אז למלא את דרישתם, כי החלו מריבות וסכסוכים בין היודען־ראַט והצבור, והמשטרה האוקראינית בצעה את הפקודה, היא לקחה שני נגרים לפי ראות עיניהם ושלחו אותם. נשותיהם בקשו והתחננו שיעזבו אותם, אולם ללא הועיל. הנגרים היו פנחס שטוק וצאַלע. הם לא חזרו עוד...

*

ובגיטו פשטה מחלת הטפוס. ארגנו אנשי היודען־ראַט והקימו בית־חולים שהיה באחד הבתים של חיים ווילסקר. חולים לא חסרו, מצב הנפש, הדכאון, הרעב, הקור וכל היתר הביאו להתפשטות המחלה. והחיים בגיטו נעשו מיום ליום יותר גרועים. ידיעות ושמועות הגיעו לעירנו, כי הורגים יהודים ומחסלים עיירות שלמות, ואצלנו פקודה רודפת פקודה ודרישות הגרמנים רבות והולכות. יום יום הם דורשים שיתנו להם חפצים, מכונות תפירה, זהב, תבואה ועוד ועוד. חלק מהביקוש ניתן להם וחלק לא יכלו להשיג. בערב אחד הקיפו הגרמנים את הגיטו סביב סביב עם משטרה אוקראינית שגויסו למטרה זו. נכנסו ליודען־ראַט ואמרו כי יהודים ירו מאחד הגגות על המשטרה האוקראינית שמאחורי הגיטו. הגרמנים קראו את יו״ר היודען־ראַט אליהם ומסרו לו אי אלה פקודות ושלחו אותו בחזרה לגיטו המוקף משטרה וחיילים סביב סביב וכל המתקרב סמוך לגדר יורים בו. בבוקר לא נתנו כבר ליהודים לצאת לעבודה מחוץ לגיטו. היינו כלואים שלושה

ימים ושלושה לילות, ידענו שהשבר הוא גדול ואין מנוס. בינתיים הכנכנו למחבואים מזון, מים, קצת חפצים. כל משפחה ישבה על יד מחבואה וחכתה לרגע הגורלי.

במשך שלושת היממות של ההסגר בגיטו חפרו בורות, קברים ליהודים בעודם בחיים. החופרים היו אכרים מהכפרים הסמוכים, שגיוסו על ידי הגרמנים, ואנחנו בתוך הגיטו לא ידענו שום דבר מהנעשה בחוץ.

*

אני עוד הספקתי באותו יום מחריד לטחון קצת תבואה לקמח ואמי חנצי, זכרונה לברכה, הספיקה לאפות עוגות והכנסנו כל זה למחבוא שאבא הכין. גם מים הכינונו בעיקר. עליתי על גג הבית הרימותי כמה רעפים — לראות מה נעשה מאחורי הגדר. ביתנו עמד מול השער ויכולנו להבחין בנעשה בחוץ. עמדתי כשעה והסתכלתי, התנועה היתה מוגברת, מכוניות באו והסתובבו סביב סביב. פתאום הגיעו כמה רוכבי אופנועים עם גרמנים ופרצו את השער. בראותי את זה, הורדתי את הרעפים למקומם וקפצתי למטה והתחלתי לצעוק להכנס למחבוא. אך הספקנו להכנס למחבוא ואפילו עוד לא סגרנו היטב את הדלת, שמענו קולות צריחה איומים: „פערפלוכטע יודען”... איר ווילט פערניכטען די דייטשעשע אַרמע” וכל מיני קללות אחרות. ישובים היינו חוורים כסיד ושותקים. כעבור רגעים מספר שמענו שמוציאים יהודים: זקנים, אנשים, נשים וטף, חולים ששכבו במיטות. על המגרש שלפני השער הושיבו את כולם על האדמה, ומי שהעז לקום היו יורים בו. קבוצת חיילים קטנה התעסקה בהוצאת יהודים למאות מהגיטו, מאה אחרי מאה, ויהודים פחדו ויצאו. אח”כ סידרו אותם שורות שורות, על כל שורה הוצבו כמה חיילים או שוטרים שרוביהם בידיהם שלופים מול היהודים, המולכים לטבח ואינם יודעים לאן הם מובלים. להמלט אי אפשר היה, מי שהעיז רק לצעוד לא נכון קבל כדור במקום והיה מושלך מהשורה ושוכב זב דם ופצוע עד שבא אוטו ולוקח אותו לשדה, בו ניכרו הקברים, בזמן שמאה היהודים הראשונים נורו בידי כתת יורים גרמנים על יד הבורות, היתה המאה השניה מתפשטת קצת רחוק מהבורות ומתכוננת, והמאה השלישית צועדת בדרך לבור כשהמאה הרביעית יוצאת מהגיטו. היתר שנשארו לשבת על האדמה לא ידעו מהנעשה לקודמיהם. הגרמנים בפנים הגיטו אמרו שלוקחים את כולם ומעבי־רים לעיר אחרת לעבודה. האנשים האמינו או שרצו להסיח דעתם מן הגרוע ביותר.

*

אותו יום רביעי, ערב ראש חודש אלול 1942, נהרגו רוב יהודי עירנו ה־קדושים, זקנים, אנשים, נשים, ילדים וטף.

בין הראשונים שהוצאו להורג היו אנשי היודען־ראַט. על אנשי המשטרה היהודית בשיתוף עם המשטרה האוקראינית הוטל לשדל את יהודי הגיטו שיצאו מהבונקרים לאסיפת העיר, היו כאלו שנתפתו ויצאו ממחבואיהם, והיו כאלה שנשארו במקומם. אלה שנשארו בבונקרים נשארו בינתיים בחיים.

ההריגה נמשכה עד לפנות הערב, ופתאום קמה רוח חזקה והכל נדם. לפנות ערב התגנבו לגיטו תושבי הסביבה ושדדו מכל הבא לידם. למחרת היום באו גם הגרמנים לגיטו עם מכוניות והעמיסו חפצי־ערך, מלבושים, כלי מיטה וכו׳ וכו׳ והעבירו אותם לבית שטעפאנעק ועוד לכמה בתים מאחורי הגיטו שהפכום למחסנים.

אנחנו היינו מוסתרים במחבוא ולא ידענו שום דבר על הנעשה וגם לא מאין ולאן לקחו את היהודים.

בבת אחת נדם הכל ושקט. הגיטו דמה לבית קברות ללא קול ואושה, רק ניתן לשמוע טרטור המכוניות הבאות והיוצאות עם השלל. מדי פעם שמענו יריה שנורתה להפחיד איזה אוקראיני, שנכנס לגיטו לשדוד. כך גועה עיירתנו לקול טרטור מכוניות ויריות.

*

הימים ימי אלול, המחבוא גודלו מטר וחצי על מטר וחצי ואנו חמשה אנשים בו והמחנק גדל והולך. לאט־לאט אזלו המים בבונקר. אדם יכול להתקיים בלי אוכל יותר מאשר בלי מים. פתחתי את דלת הבונקר ויצאתי עם יוסילי, אחי הקטנטן, כשאנו זוחלים על גחוננו, עלינו הביתה והבאנו מיד ועוד משהו שמצאנו בבית.

באותו לילה שמענו גם בבתים הקרובים אנשים מסתובבים. יתכן שגם בבתים ההם הכינו מים ומלאו מזון לימים יבואו.

בבוקר שוטטו השוטרים האוקראינים לחפש יהודים על הגגות ובמחבואים וכל יום מצאו כמה עשרות יהודים והוציאו אותם להורג אל הבורות של קבר האחים. היורים היו שני גרמנים.

*

זה כמה ימים, שאנו יושבים במחבואנו ובשכנות לביתנו, בבית זליק דוחבנה זכרונו לברכה, גם כן היה מחבוא ושם התחבאו כמה משפחות עם ילדים קטנים. לבטח היו הילדים צמאים למים, מחום היום. ומים לא היו. והם בכו... שמעו האוקראינים את בכי הילדים ומצאו את כל האנשים שבמחבוא. באותו יום סובבו ועשו חיפוש מדוקדק בסביבה. הוציאו גם אותנו מהמחבוא. קודם ירו לבית ואחר כך פגעו במחבוא בכמה כדורים. ראינו שזה לא ענין, פתחנו את דלת המחבוא, אני ואבא זינקנו החוצה ובריצה קפצנו דרך האשנב לגג. בינתיים הספיקו מצד שני להכנס השוטרים והגרמנים לתוך הבית, בדיוק כשאמי זכרונה לברכה ואחותי דבורה עם אחי יוסלה, זכרונם לברכה, היו בדרך ליציאה מהמחבוא. כשראו הילדים את המשטרה והגרמנים נחרדו, ומרוב פחד התחילו לצעוק „אבא״. חלק מהמשטרה תפש את הדבר והתחילו לרוץ ולחפש בכל פינה, עד שעלו גם על הגג ומצאו אותנו. כשהורידו אותנו, קיבלנו מכות הגונות מהם והגרמנים שאלו אותנו לזהב ולדולרים. אבא ענה, שכל חייו הינו עובד ומרוויח אך ורק לקיום המשפחה. הם שאלו מה המקצוע ואבא ענה להם: נגר. הגרמנים ציוו על אבא לקחת את מיטב כלי הנגרות וללכת אתם.

בחוץ חיכו כבר עוד יהודים שכנים שהוציאו אותם מהמחבואים. עמדנו שורות שורות. לפקודה „ללכת", התחלנו ללכת. היינו כעשרים־שלושים יהודים. מחוץ לגיטו עמדו האוקראינים והסתכלו עלינו, מי בלעג ומי בדמעה בעיניו. לא הבינונו, מה מתרחש פה והלב שאל היתכן שמובילים אותנו להריגה? לא. הביאו אותנו לבית המשטרה, לבית זוניק יאנקובסקי. שם ישבו כמאה יהודים על האדמה והם בוכים ומיללים ואומרים תפילת הוידוי. שאלנום, מה הבכי והם ענו לנו, כי בארבע אחר הצהרים יובילו אותנו לבורות. מחכים לשני הגרמנים הורגי היהודים, שצריכים לבוא מקרמניץ. התחלנו לבכות. התפללנו, התנשקנו ונפלנו איש על צווארו של השני. בכינו, בטוחים היינו כי כעבור שעה־שעתיים יוציאו אותנו להורג על עוון היותנו יהודים. זה היה איום. תארו לכם את המצב: מסביב עומדים שוטרים עם רוביהם בידיהם ואנו כצללים, צמאים, רעבים, עייפים ורצוצים, שבורים לחלקים חלקים, עומדים חסרי אונים, מחכים למות בידיעה ברורה של שעת בואו, ואין לעשות כלום.

*

השעה ארבע הגיעה. ניתנה הפקודה לקום ולהסתדר שורות־שורות. ראש הגרמנים יוצא אלינו, בודק את העומדים ונותן פקודה להכניס אותנו למרתף לבית־הסוהר. שני הגרמנים היורים לא באו עדיין מקרמניץ. הם עסוקים ביתר העיירות בהריגת היהודים. השליכו אותנו למרתף בחושך וברטיבות. רוב רובנו בכה והתפלל. היו כאלה שאמרו תהילים והעייפים נרדמו על רצפת הביטון, וכך עבר הלילה.

בבוקר השכם פתחו את דלת הכלא והוציאו אותנו למגרש שלפני הכלא. סדרו אותנו בשורות, ארבעה־ארבעה בשורה, את הילדים הוציאו הצדה, אחר כך גם את הזקנים והחלשים. נשארנו מאה וחמש עשרה איש, ערוכים בשורות. הובילו אותנו חזרה לגיטו, לעבודה. הילדים, הזקנים והחלשים הורדו חזרה למרתף. לפנות ערב הובילו אותם לשדות, הרגום והשליכום לקברים. באותם רגעים ראיתי טרגדיות עמוקות מתהום. ראיתי אמא שעוזבת את ילדיה הקטנים ורוצה להינצל ממות. ראיתי אמא שבחרה ללכת עם ילדיה למוות, למרות שבחרו אותה לעבודה. היו בעלים, שהלכו עם האשה והילדים להיהרג ולהקבר יחד אתם בקבר אחד. תפלה היתה בפי: רבונו של עולם, תן לי לחיות ולספר על אותם רגעים לעולם וליהודים.

*

מרד גיטו שומסק

אותנו הביאו לבית הכנסת הגדול ואמרו לנו זה יהיה מקום מגוריכם מהיום. סדרנו לנו כל אחד מיטה. ישננו ולמחרת יצאנו לעבודה בגיטו. תפקידנו היה להוציא את כל החפצים והדברים הנמצאים בבתי הגיטו ולהביא אל השער. על יד השער ריכזו את כל הדברים והעמיסו על אוטובוסים והעבירו הכל למחסנים שמחוץ לגיטו ומשם לעיר אחרת.

המשטרה האוקראינית היתה מפקחת עלינו, שלא נתחמק ושנעבוד במרץ.

בינתיים ראו היהודים שהיו מוסתרים עדיין בבונקרים, כי אנו מתהלכים חפשיים והחלו לצאת ולהסתובב בינינו. בלילות היו אנשים שבכו מרוב צרות ויסורים והמשטרה ששמרה עלינו איימה לא פעם בנשק לבל נקים רעש. הגרמנים הרגישו ביהודים שהתווספו. הם נתנו גם להם לעבוד, אולם דרשו מהם להרשם ברשימה נוספת. כך המשכנו ועבדנו כשלושה שבועות. בבוקר השכם, באחד מימי אלול האחרונים של 1942, באו הגרמנים עם המשטרה האוקראינית וציוו עלינו להסתדר לפני השער. יצאנו מבית הכנסת והסתדרנו. גרמני אחד הקריא את הרשימה הראשונה, שנבחרו לעבודה עוד בבית הסוהר והוציאו אותנו הצידה. את היתר הקיפו אנשי משטרה בנשק שלוף. האנשים הבינו נכונה לאן רוצים להובילם. גם הפעם ניתנה הפקודה לצעוד וללכת, אולם הפעם התנגדו היהודים והתחילו לפרוץ את הטבעת ולהתנפל על השוטרים. הגרמנים בראותם את התמונה, נתנו פקודה לירות באנשים. המשטרה יחד עם הגרמנים ירו באנשים, אי אלו נפלו על המקום בוססים בדמם והיו שרצו כשהם פצועים, אך הגרמנים השתלטו על המצב והוציאו את האנשים מהגיטו, ושוב חזרה התמונה הנוראה: יריות באנשים. אוטו משא אוסף את החללים, זורקם לקבר והחיים מתפשטים, עומדים על פתחי הקבר וצרור הכדורים שהורגם, הוא גם שמפילם לבור האחים.

האנשים שנשארו בחיים בגיטו התחילו לחשוב על העתיד ולא עבר לילה שלא עברו לצד השני של הגיטו והתחבאו או שברחו ליער, או אל בית אכר טוב. היו אנשים שנתפשו מיד כשעברו לצד השני. התופשים עינו אותם אז נוראות, ירו בהם פנים ואחור והתעללו בהם. באחד הימים באו הגרמנים לגיטו, ציוו עלינו להסתדר והוציאו מכל העומדים חמש עשרה איש שעבדו בנגרות, חייטות ועוד. את היתר הובילו לקברים והרגו אותם. נשארנו קומץ קטן, מעט מהרבה. היינו מושפלים, מיואשים ונטולי כל תקוה. ואז, דווקא אז, נולד בנו הרצון להשאר בחיים ולשמוח במפלת החיות הגרמניות. המשכנו לעבוד וחשבנו מחשבות איך להינצל ולהשאר בחיים.

באחד הימים חזרו אלינו לגיטו פנחס גלדי וחיים ציסין, שברחו מקודם ליער והצליחו. כעת חזרו מרצונם לגיטו להשאר אתנו ומה שיהיה אתנו יהיה אתם. הם סיפרו לנו, שהמצב ביער ובכפר בכי רע. סובלים רעב, קור, פחד. מי יודע, אולי טוב ללכת יחד עם כולם לקבר אחים אחד. ולא ליהרג ביער בודד. היאוש פגע בהם נורא.

אולם אנו דברנו על ליבם וביחד החלטנו לנסות מזלנו עוד פעם נוספת. אמרנו: כל זמן שיש אפשרות־מה לברוח ולהינצל ממות, עלינו לעשות זאת, למרות שזה כרוך בפחד, ברעב, בסבל ובכפור. עלינו ללחום עם עצמנו ועם כולם, עד גבול היכולת. למרות שכוחנו לא אתנו, יש לנסות ולעשות צריכים.

ובאחד הערבים יצאו כמה מאתנו והצליחו להמלט. וואלעניק, שהיה ידיד של אבא, ביקש ממנו לסור פעם לביתו בהזדמנות. בביתו וואלעניק ביקש מאבא שיברח מהגיטו, ואבא שאל אותו: לאן יש לי לברוח? אין לי מכירים. וואלעניק הבטיח לאבא שהוא ימצא מקום בשביל מספר יהודים. רוצה הוא לזכות בחייו

להציל יהודים ממות. וואלעניק היה אדוק מאוד ומאמין בד׳ (איבנגלי). אבא סיפר לו, שחיים ציסין נמצא בחיים וכי הוא ביער. הוא נסע וסידר עבור חיים ציסין מקום מחבוא. באחד הערבים חמקנו מהגיטו, אני ואבא והגענו דרך כל מיני סימטאות לביתו של וואלעניק. שם חיכה לנו איכר, שהוביל אותנו ברגל לכפרו. אצל האכר הזה היינו מספר חדשים, וואלעניק ביקר אוהנו תכופות.

*

הגיטו נשאר בלי יהודים. כשהרגישו בכך הגרמנים, החלו לחשוד באוקראינים וחמתם בערה בהם. באותו יום הרגו כמה תושבים אוקראינים והחלו בסריקות בכפרים שלהם. אנחנו נמצאנו אי שם במחבוא ביער וצרות לא חסרו. לא פעם נאלצנו לצאת מהמחבוא ולנדוד ביער, כי הגרמנים שוטטו ביערות וחיפשו פרטיזנים רוסיים. גם האוקראינים הפכו אז לאויביהם של הגרמנים ולא פעם התנהלו ביניהם קרבות. בזמן ההוא קמו פלוגות פרטיזנים מכל מיני סוגים ואחד לחם בשני והאויב המשותף היו הגרמנים. נדדנו ממקום מחבוא אחד לשני, סובלים מפחד ורעב. הסבל לא נגמר ואנחנו סופרים יום אחרי יום, שבוע אחרי שבוע, חודש אחרי חודש. והנה כבר עברה שנה והישועה עוד רחוקה מאתנו.

*

בינתיים ההדקה טבעת החיפושים של הגרמנים בכפרים וביערות. האבנגילים המאמינים בד׳ ובישראל התקשו לעזור לנו, עזרתם היתה כרוכה בסכנת רכושם ומשפחתם. בכל זאת היתה האמונה בהם כה חזקה שהאמינו, כי אלהים יצילם מכל רע. גם אותנו, שרידי הפליטה, יציל. לו חס וחלילה לא היתה בהם האמונה העליונה הזאת, היינו אבודים. בזמן ההוא לא עבר יום או שבוע, שלא פקדו בית מחבוא וחיפשו אחר כל דבר חשוד. הפעם היו המחפשים לא רק גרמנים, כי אם גם כל מיני פרטיזנים. קבוצת פרטיזנים אחת חיפשה את יריבתה והפחד הלך וגבר מיום ליום. בלית ברירה התרגלנו לחיות בפחד מתמיד. לא פעם היה אבא אומר כי כשל כוחו והוא אינו יודע אם גורלנו יהיה שונה מגורל כל יהודי עירנו. הם לפחות מוטלים בקבר אחים אחד. למרות הכל החזקנו מעמד. במקום להתעמק בבעיה שלנו, היינו פותחים יחד ספר התהילים ואומרים תהילים. פעם הגענו לפרק האומר: ד׳ מה רבו צרי רבים קמים עלי. רבים אומרים לנפשי אין ישועתה לו באל סלה. ואתה ד׳ מגן בעדי. כבודי ומרים ראשי קולי אל ד׳ אקרא ויענני מהר קדשו סלה. אני שכבתי ואישנה הקיצותי, כי ד׳ יסמכני. לא אירא מרבבות עם. אשר סביב שתו עלי, קומה ד׳ הושיעני אלוהי כי הכית את כל אויבי לחי. שני רשעים שברת לד׳ הישועה על עמך ברכתך סלה״. ומעניין, מלים תמימות אלה עודדו אותנו. אין לתאר לאדם שהוא בחופש, מה מרגיש אדם הנתון שנים במעצר, במחבוא בתוך האדמה בקיץ ובחורף, ואינו יודע מתי יום ומתי לילה. רק כשהוא מתקרב לפתח הקטנטן והצר ומרים בשקט ולאט את האשנב, אז יכול היה להבחין בין יום ולילה. היינו אז מקנאים בכל נפש חיה המהלכת חפשיה באויר העולם והתחלנו להאמין כי רק ד׳ יחזיר לנו זכות זו.

*

הימים, השבועות והחדשים מלאי הסבל, הפחד והרעב נמשכו ללא סוף. באחד מימי מרץ 1944 והחורף עוד היה בעיצומו והשלגים כיסו את האדמה, נתבשרנו שהגרמנים נחלו מפלה עצומה והם עזבו את כל אורך החזית ובורחים בבהלה. למחרת היום הגיע הטור הראשון של הצבא האדום. הגרמנים בנסיגתם שרפו הכל, הרסו בתים וגשרים, הציתו יערות וטבעו את הסביבה בדם ואש ותמרות עשן. האבנגלי בישר לנו את הבשורה, שהצבא האדום השתלט על שטח היערות בואכה לעיר שומסק. לא ידענו כי שומסק עוד בידי הגרמנים. אז החלטנו שעלינו לצאת מהמחבוא ולהתמסר לשלטונות הרוסים. בדרך פגשנו בעוד מספר ניצולים משומסק. הרוסים חשבו אותנו מתחילה למרגלים, אולם חיש מהר האמינו למה שסיפרנו להם וקיבלו אותנו יפה מאוד. הם נתנו לנו לאכול, לשתות ולנוח. כעבור מספר שעות בא קצין ושאל אותנו לאן אנו רוצים ללכת. סיפרנו לו שאנו ילידי שומסק ורוצים להגיע אליה, הוא צחק ואמר ששומסק עוד בידי הגרמנים והוא מיעץ לנו לא ללכת לשומסק, כי אם לעיר יותר גדולה, איפה שיש ריכוז של יהודים כמו זדולבונוב, רובנה ואחרות.

*

הגענו לזדולבונוב. שם כבר היו כמה משפחות יהודיות. השלטונות הרוסים נתנו בית גדול והקימונו כמין קיבוץ גלויות.

באותם ימים נמשכו עוד הקרבות והחלו לגייס אנשים לעבודה בתוך רוסיה. היהודים החליטו כולם לצאת לעבודה לברית המועצות.

למחרת היום העלו אותנו לרכבת היוצאת מזדולבונוב לקיוב. הביאו אותנו למקום עבודה. אזרחי ברית המועצות קבלו אותנו יפה מאוד ונתנו לנו קודם לנוח כמה ימים ולהסתדר בדירה. אחרי שהסתדרנו יצאנו לעבודה.

עבדנו עד מאי 1946 ואז החליטו השלטונות הרוסים, שילידי פולין יכולים לחזור לבתיהם. אזי החלטתי, שזהו הזמן המתאים לצאת ולהגיע לישראל דרך פולין.

וכך עליתי והגעתי ארצה.

משה גרינוך

שומסק, מארחתי הטרגית

(צרור זכרונות של פליט בשומסק)

ב־1940 הייתי בבריסק בברחי מלודז, כבושת הגרמני, דרך הבוג. באחד הלילות עשו הרוסים מצוד על הפליטים שבסביבה ותפשו בין לילה 500 אלף פליטים בערך, כתשעים ותשעה אחוזים מכלל הפליטים.

אני גרתי אצל קרוב שלי, שם התגורר גם גוי אחד חבר מפקדת נ.ק.וו.ד. בדרגת סרן. באותו יום אמר לי לצאת ולא לבוא הביתה ללון. שמעתי בקולו ולא שבתי. נשארתי ללון במשרד עבודתי יחד עם אשתי. למחרת כשיצאתי החוצה נודע לי, כי את כל הפליטים שילחו לסיביר ולסביבות קרלה פינסקי (ע"ש פינלנד).

כשרציתי לחזור הביתה, ראיתי מרחוק משקיף הסרן דרך החלון. הוא יצא לקראתי ואמר: ארזתי לך את חפציך, שכור מיד כרכרה וסע לקרמניץ. אני לא ידעתי מה זאת קרמניץ, אך הוא הסביר לי כי זוהי עיר מורחקת מהגבול והרוסים קבעוה כעיר מקלט ממש. שם יוכל כל פליט להודות אפילו במוצאו ובכל זאת לקבל תעודה ולהשאר ללא מפגע.

קרמניץ היתה גדושת פליטים, נקבצו אליה כעשרים—שלושים אלף פליטים. הסויביטים שלחו את האנשים לעבודה מחוץ לעיר, אותי הפנו לשומסק כמנהל חשבונות.

כך נשארתי בשומסק כשנה עם הסוביטים ואח"כ עם הגרמנים.

כשפרצה מלחמת גרמניה רוסיה ביום 22.6.1942, נסיתי לברוח כרבים אחרים שניסו זאת, אולם לא הצלחתי. הייתי כבר 100 ק"מ משומסק ונאלצתי לחזור בסכנת נפשות. יותר רחוק היה יותר גרוע.

כשהגרמנים נכנסו, לקחו אותנו מיד לעבודה של סלילת כבישים.

היתה זאת עבודה מפרכת ללא מים ואוכל, תחת מטר בלתי פוסק של מכות. את היהודים סדרו מפוזרים בין חיל ההנדסה של הגרמנים. חיל ויהודי, חיל ויהודי. בעוד שהם אכלו לשובע ועבדו רק 6 שעות ביום, היינו אנחנו עובדים 12 שעות בלי אוכל ומים והם דרשו מאתנו לעבוד כמוהם.

מענין לציין, כי החיילים שעבדו אתנו ניסו מדי פעם לתת לנו לשתות מהקפה שלהם וקצת אוכל משלהם, אולם אם הבחין בזאת הסמל, היה מצליף בשוט שלו על החיל ועל היהודי גם יחד.

ראיתי, כי אינני מסוגל לעמוד בזה, התחמקתי משם ליערות וחזרתי לשומסק. שם הסתתרתי באורוות, ברפתות ובמרתפים, עד שנגמרה סלילת הכבישים ופלוגה גרמנית זו הסתלקה.

אחרי הגרמנים האלה באו אחרים והם הרפו מאתנו. הונח לנו כשבוע, הם גם הגנו עלינו, זה מוזר, אך כאשר התאספו אוקראינים לאלפים, שרצו לערוך

פוגרום כדוגמת לבוב וערים אחרות, היו אלה הגרמנים שהצילו אותנו והדפו אותם, הם אף הפילו קרבנות בין הפורעים והשקט חזר לעיר.

החיים בעיר החלו לנוע, החנויות היו אמנם סגורות, אסור היה למכור ליהודים דבר. כולנו היינו מצוינים בטלאי הצהוב ואסור היה לעזוב את המקום. השלטונות עשו הכנות להקמת הגיטו, בכל זאת חיינו תוך הרגשת חיים פעילים, מאבק חיים. מצאנו את קיומנו בסחר חליפין עם הגויים שבסביבה, הם באו אלינו בהסתר ובלילה והיו מביאים 5 ק"ג תפודים תמורת מכנסים חדשים ויקרים, חצי פוד קמח תמורת ארון אגוז יקר וכדומה וכך המשכנו להתקיים.

בסתיו הוקל לנו בכלל. כשהיו הסוביטים בשומסק הקימו משקים גדולים שלא היו שייכים לאף אחד, כאשר הם עזבום מינו להם הגרמנים מנהלים ואנו הוזמנו ע"י המנהלים לעבודת חקלאות ביחוד באסוף היבול. המנהלים היו אמנם נוצרים, אוקראינים ופולנים, אולם הם גילו הגינות מפליאה והתיחסו אלינו יפה. הם שלמו לנו כל יום בעד כל יום עבודה בפרודוקטים כדי שלא נהיה נאלצים לבוא מחדש, אם לא נרצה בכך. התשלום היה ביד רחבה, התפרנסנו די טוב והכינונו לנו מלאי גם ליום רעות.

באחד הימים נגש אלי אחד המנהלים, פולני, מהנדס לגידול דגים, הוא הכיר אותי מתקופת הסוביטים, כשהייתי מפקח על הצרכניות והציע לי לארגן לו קבוצת עבודה שתסייע לו בנקוי הבריכות הרבות אשר נמסרו לו ולטפל בהעברת הדגים, כי האוקראינים לא רצו אז לעבוד בעבודות כאלה, הם נלקחו למשטרה, לאדמיניסטרציה, לעבודה יותר נוחה ולבצוע דכוי יהודים.

ארגנתי קבוצה כזאת. היינו כ־16 איש והתחלנו לעבוד.

מהנדס זה היה אחד מחסידי אומות העולם, הוא העסיק אותנו בקבלנות, לא האיץ בנו ושלם לנו שכרנו כשכר המקבול לגבי ארים, מבלי לנכות את מס היהודים. נוסף על כך דאג שנקבל כל יום ככר לחם חם לפני העבודה. ברור, כי את הלחם הבאנו ברובו לגיטו כי בינתיים הוקם הגיטו ומהכלואים בו נמנעה השגת אוכל.

בהתחלת החורף הכניסו אותנו לגיטו, ותחת משמר כבד של אנשי ס"ס האוקראינים הגליצאים המפורסמים, נסגרנו ללא מוצא.

במשך השבועיים, שנשארו לנו עד כניסתנו לגיטו, השתדלנו למכור את כל מה שהיה לנו לגויים שבסביבה והצלחנו ע"י מכירת רהיטים ובגדים, להביא אתנו מלאי קטן של מזונות לגיטו.

לשבחה של שומסק, עייריתי המארחת, עלי לציין, כי לפני זה גילו אנשיה מידה צבורית למופת וארגנו מטבח לנצרכים, אשר המשיך קיומו בגיטו. הואיל וודאי רבים ספרו על כך, אדלג על הפרטים, אולם אציין, כי עד היום אני רואה בכך מבצע אנושי יוצא מן הכלל. המטבח האריך ימי האומללים והפיחו בהם תקוה, ומי שזכה וניצל, ניצל הודות לו.

נכלאנו בגיטו והרוח ירדה, היאוש נתגבר ללא שייר של מקום לתקוה הקלושה ביותר.

עד שהיו הגרמנים בינינו, והם היו מעטים, היה מקום לאשליות, מכאן ואילך נפלה עלינו אימה כבדה ומעיקה.

החילונו להסתגל לחיי גיטו.

לפקודת הגרמנים אורגנה משטרת עזר יהודית והתחילו להוציא קבוצות פועלים לעבודה במנסרות וביערות, בכריתת עצים להסקה, לבנייה ולעבודות נסור כחומר גלם למנסרות ויצוא לגרמניה.

היציאות מהגיטו היתה להן מעלה זו, שיצאו למרחב, היה מגע עם האזרחים הנוצרים ואפשר היה למכור חפצים ולקנות מזון. קבוצות הפועלים היו הספקות של המזון הדל לגיטו.

המשטרה שהיתה מורכבת מבחורי שומסק, מן המיטב שבהם, היתה ליברלית ונהגה באחוה ישראלית ממש.

אנשי המשטרה, אשר ארגנו את הקבוצות שמו לב לכך, שיצאו לעבודה הנזקקים לאכול. הם סכנו עצמם לעתים כדי להוציא את האנשים לפי זה, הם ראו זאת כתפקיד קודש.

האנשים היו מבריחים מהעבודה אוכל לגיטו, העבירו אותו במכנסים, בחול־צות, על גופם והשוטרים היהודים היו מסייעים להם להבריח את המזון מתחת לאפם של השוטרים האוקראינים האכזריים ולפעמים גם על דעתם, בהשפעתם האנושית המופתית. המשטרה גם נהלה מסחר חליפין בקנה מידה כללי יחד עם האוקראינים והצליחו להכניס לגיטו כמויות של מזון שסייעו לקיומנו, ימים, שבועות וחדשים.

ימי גיטו שומסק זכורים לי כימי מבחן לטובה ליושבים בו ול„מוסדותיהם".

היה מקרה, שהסעיר את הגיטו. היה זה כאשר הוטל על היודנרט, לספק כעשרים בחורים לעבודה מחוץ לשומסק, למרחק מסוים.

אין אני יכול להגיד איך ולפי מה סדרו את הרשימה של המוצאים לעבודה, אולם רבים התאוננו, הם חשבו משום מה, כי היודנרט ידע שזוהי שילוח ראשון להשמדה. מי יכול לדון בזה ובנכונות סדורם את הדבר. דבר אחד ידוע לי, הם נשלחו באמת לעבודה לחברת עבודה גרמנית דוגמת סולל בונה שלנו. אחדים מהם גם חזרו לשומסק. כפי שנודע לנו אחר כך, הם נשלחו לעבודה והצליחו ביזמת המהנדס הגרמני — שהיה מפקד ס"ס והתפרסם אח"כ כאוהב יהודים במקרים אחרים — להנצל ולברוח לפני שמסר אותם, כפי שהיה עליו, למסרם לפלוגות ההשמדה.

ביולי 1942 סדרו אותי לעבודה כעוזר למנהל החשבונות של המחלבה (צרכניה אוקראינית) ואתי ילדה כבת 16 ויסברוט (את שמה שכחתי). קבלנו אשורים לצאת. יצאנו כל יום, חזרנו לגיטו לצהרים וחזרנו. עבדו שם שני בחורים בתפקיד של סוסים. הם סובבו את גלגל החביצה הכבד של מכונת החמאה, אחד בשם ציסין, בחור חסון, יפה וגבה קומה והשני יותר מבוגר מנו, גם הוא ממשפחה עשירה.

בצבור עברה אז השמועה, כי הגרמנים מכינים השמדה כללית. העצבנות והפחד גברו במחנה והלכו. האנשים קנאו משום מה ביוצאים לעבודה.

באחד הימים קמנו בבוקר והשער סגור. לא נתנו לצאת לאף אחד, גם לא לי, למרות האשור שלי. הגיטו הוקף כוחות אוקראינים מוגברים במספר עצום. למחרת הוכרז על ידי רמקולים (נדמה לי כך), כי על כולנו לצאת למגרש שלפני בית הכנסת ועל המשטרה הוטל להוציא את כולם מהבתים.

באותם הימים נדמה היה לאנשים, כי למי שיהיה היתר יציאה לעבודה (אשור עבודה או כרטיס עבודה) הוא יחשב ככוח נחוץ וכך ינצל. החל לחץ על היודנרט, אשר מחלק, לסברתם, כרטיסים כאלה לכל המקורב להם, וההבהלה היתה מהולה גם חרפה. אני, שלא היה לי אשור לאשתי, החלטתי לא לצאת ויחד עם וולקה, בעל הבית שלי, הצלחנו להפוך את מרתפו לבונקר מוסווה וכך נצלנו לתקופת מה, עד שגילו את הבונקרים, אחרי ההשמדה הכללית. כשגילו אותנו, את שרידי הבונקרים, הוציאונו ואמרו לנו כי אנו נשאר בחיים, מכיון שנשארנו. רכזו אותנו בתוך בית הכנסת, שם גרנו תחת משמר כבד. הושלינו כנראה במתכון, היינו צריכים לשמש פתיון לכל יתר מוסתרי הבונקרים, כדי שיצאו ויתגלו, או אז נושמד כולנו.

בזמנו שמשתי חשמלאי בתחנת הכוח שבטחנת הקמח של רייך בתקופת הרוסים. לימים נעלמו שני העובדים הנוצרים מתחנה זו, נקראתי על ידי הגרמנים לתקונים שונים. לקחתי לי לעזרה את שייקה כץ שהיה אז בן 16 והוא נמצא לידי. לקחנו תרמילים, רכזנו כלים והחלונו לצאת לעבודה. כעבור ימים מספר שייקה ברח. הוא נצל— פגשתיו אח"כ במינכן לומד רפואת שיניים. עתה הוא בגרמניה. במקרה היה לוסיק גינזבורג דומה לו ולקחתי אותו כעוזר ואתו המשכתי השתדלנו להיות בחוץ, עסקתי בכל התקונים גם במסגרות ובלבד להיות מועסק מחוץ לגיטו.

ידענו כל הזמן, כי ההשמדה הסופית מתקרבת. אני קלטתי שמועה זו בחוץ והבאתי אותה לידיעת כולם, אמרתי גם כי למחרת יום הכפורים הדבר ייעשה.

בבקרו של יום זה השתדלתי לצאת למרות זאת שלא נתנו לי. הצלחתי לצאת עם לוסיק, כשחזרתי לעת ערב היתה כבר הקבוצה קטנה מאוד. גם אשתי כבר לא היתה עוד.

כל תקופת הגיטו הייתי המום, לא האמנתי, כי אנצל, אולם באותו יום הייתי ממש הלום ומדוכדך עד היסוד. גמל בי הרצון ממש לא לחיות, לא להתקיים, לא רציתי עוד לעשות משהו להצלתי.

והנה קרה המקרה.

פעם בזמן הסוביטים ישבתי אצל יהודי אחד בשומסק, והנה נכנס גוי בשם חמלניצקי. היה זה ביום „יריד" והגוי בא אל היהודי כנהוג בימים ההם, שהוא ימכור לו את רכולתו ויערך לו את הקניות, תמורת תשלום כקומיסיונר. אני נתבקשתי על ידי בעל הבית לארח לו חברה, כשהוא יצא ליריד. היה זה גוי מכובד, מנהיג השטונדיסטים, נעים שיחה ומעמיק מחשבה. היום הזה נחרת

אצלו משום מה בזכרון ואני לא ידעתי. והנה עתה כאשר עמדתי עם לוסיק לרגל עבודתי ליד תחנת הכוח, נעצר אותו גוי עם עגלת סוסיו במרחק של כחמישים מטר, פחד להתקרב אלי, שמא ישגיחו בו הגרמנים, עשה עצמו כמתקן רתמת הסוסים ובשעת מעשה קילל וצעק על הסוסים ולמעשה כוון דבריו בקול אלי, קרא בשמי ונסה לשכנע אותי, כי משמים נרמז לו, על ידי פגישתנו זו, שאני אנצל ואני חייב לעשות הכל כדי להנצל ובתוך השיחה הזאת שלובת הקללות והגערות, תאר לי במפורט כוון דרך ביערות שבין קוטי וסטרה הוטה, אגיע לבריכת ברווזים קטנה, ליד בית בודד, שם מתגורר תלמידו הותיק, עוזרו, אדם שחמלניצקי העשיר סייע לו בפרנסתו, לאיש קוראים סנקה, עלי להגיע אליו ולהגיד, כי חמלניצקי שלחני אליו.

דבריו שכנעוני, יצאתי מגדר אדשת־המומי והתחלתי לחשוב בכוון הבריחה, אולם גם זאת בעצלתים ובאדישות.

כעבור יום יומים, נפגשתי במקרה עם פולני אחד וגם הוא פתאום החל לשכנעני בכל לבו בכוון זה. הוא אמר לי להגיע לסטרה הוטה, הכפר הפולני, אשר תושביו יעזרו לי בהצלתי. ומעניין: הדרך שהפולני תאר לי, תאמה בכל לתאור של חמלניצקי. שני אלה נתנו לי את הדחיפה להנצל.

בשובי לבית הכנסת בערב, אמרתי לשרידים שלי, אחי לגורל וקשורי נפשי, כי אני עומד לברוח. זה עודד גם אחרים והתחלנו להתכונן. אני לקחתי לי את לוסיק גינזבורק כשותף לבריחה.

בשעה 10 הכל היה מוכן. גם סומן החור שבגדר, בו נחמוק בעוד שעה קלה ונזוז. והנה הופיע חיים ציסין, מאין הגיע, לא אדע. את חיים הכרתי מזמן הסוביטים, עבדנו יחד, היינו בקשר. ידעתי, כי הוא היה בין הבודדים, שברחו מההשמדה. באותו ערב הופתעתי לראותו. הופתעתי גם לראותו בכך. מראהו היה איום וארשת פניו כאדם שאינו שפוי בדעתו. שאלתי אותו בשביל מה בא, והוא פרץ בצחוק. הוא לעג לנו: לאן תברחו? אל מי? הגויים הורגים יהודים בורחים בגרזנים ובמשורים ללא הבדלה, ללא הבחנה, הורגים לאט לאט באכזריות. אני ברחתי בקושי מידיהם. רצוני למות בידי הגרמנים ללא ענויים יתרים, במות שקט, לשם זה חזרתי הנה ואתם אל תעשו את השטות שלכם, אל תשתגעו".

לא הושפעתי ממצבו ולא מדבריו, החלטתי נשארה איתנה, ולא עוד, אלא שהחלטתי לקחת גם את חיים ציסין אתי בכוח.

הייתי נאלץ לאחוז באמצעים דרסטיים, כדי לסחוב אותו אתי, ורק כשהגענו באמצע הלילה ליער העמוק, רק אז הוא נרגע והמשיך אתי מרצונו החפשי.

לפנות בוקר הגענו לאותו סנקה.

מאותו יום הופקדו חיינו בידי אותו כת מבוטלת כביכול, של השטונדיסטים, אשר נתכנו בסביבתם בשם „גוביע יעברעאי" ולמרות זאת שנדמה היה לרבים, כי אין אמונתם זו איתנה ועמידה בפני מבחנים אישיים הצילו הם את חיינו במסירות נפש ובשקידה רבה תוך סכון גדול לעצמם, למשפחותיהם ולילדיהם. הודות להם נשארנו בחיים. הודות להם, יספרו זאת רבים, שרדו גם רבים אחרים.

עברנו מיד ליד. בהתקרב סכנה למקום מסתרנו העבירונו למחבוא אחר ואם יש משהו אשר החזיר לי היום הזה את אמונתי באדם באשר הוא אדם, הרי זה הודות להם. אני רואה זאת כחובה יהודית קדושה ומכובדת להעלות זאת על נס ולהזכיר לכל העם היהודי, אשר יתעניין בפרשת הצלת נפשות מישראל, כי להם התודה להצלת שלשתנו. רבים כמונו יאשרו זאת.

שמו של חמלניצקי חרות בלבות רבים שעברו את טפולו המסור. ולא עוד, אלא שהוא נטל על עצמו לספק אוכל לכל אלה שהצילו יהודים מצפרני הכליה והיה מטיב בעשרו הרב לכל מי שהטיב ליהודים, כדי להפעילם ביתר שאת.

משנזכרתי והזכרתי את חמלניצקי אוסיף עוד פרט הראוי להזכר:

בערב פסחא שלהם קבלתי ידיעה מחמלניצקי, כי עלי לחכות לו ביום הפסחא במקום מסוים. מתחילה הססתי מבלי לדעת על שום מה נחוץ לו הדבר, אולם האמנתי לו, כי אין לו כוונות זדון, הרי לא השתנה האיש מאז. אני לא האמנתי, כי שמו משמש מלכודת בשבילי, כי הרי לא ידע איש מקום מחבואי, ובנס גם הוא יכול היה למצאני, וזה סימן, כי הוא בכבודו ובנפשו עוקב אחרי מחבואינו.

הלכתי למקום המועד.

היו שם כעשרים יהודים מלבדי. בבית המפגש הוכן כיבוד חגיגי. הפגישה עם חמלניצקי היתה פגישת אחים ממדרגה נפשית לוהטת ביותר. יום תמים בלינו יחד. שיחות שונות קלחו על דא ועל הא, וזה הכל.

ימים רבים הנני תמה עד היום: הלשם כך הטריח עצמו איש זה למעלה מ־20 ק"מ בהסתר ובסכון? ומי שהוא העיר לי, אחרי שנים רבות: מפליא ביותר, חמלניצקי לא ניסה אפילו להפוך מפגש זה לעשיית נפשות לאמונתו.

באמת, צדיק היה חמלניצקי.

*

ליל חורף קשה אזכור. סופת שלג עזה השתוללה ופיזרה קרחי כפור. לנתי אצל אחד השטונדיסטים. ישנתי על התנור כנהוג ובעל הבית היה ער ויצא כל פעם החוצה לשמור לבל תאונה לנו רעה. פתאום הוא נכנס בחפזון והודיע, כי גרמנים בכפר. תוך שניה קפצתי ובעזרתו חמקנו בדרך סתר והסתלקתי לתוך היערות. היה זה מבצע חפוש יהודים אחרון ונואש של הגרמנים.

היער היה עמק, עברתי ברוחב של 6—8 ק"מ לצד שם שרר שקט. הרגשתי, כי אני קפוא, כי יצאתי מתנור חמים לתוך שלג, כשאני לבוש קלות. החלטתי להכנס לדלת ראשונה שאתקל בה, לבית ראשון מחומם. דפקתי בכוח בכל הדלתות, כל הכלבים נבחו, אך אף דלת לא נפתחה לי. חזרתי על עקבותי ודפקתי בשניה באותן הדלתות, שנאטמו בפני. הרגשתי, כי אני נקפא למות. פתאום אני רואה לפני כניסתי לבית אחד עומד צעיר, נראה אחד מהם קוראני ושואל אותי באוקראינית מובהקת ורהוטה: מה חפצך בכאן, עניתי לו: מה זה עסקך? לפי חיתוך דיבורי ולפי תשובתי הבחין, כי אני יהודי וענה לי באידיש „ביזט אַ איד"? בוא אפוא והכנס מהר. היה זה בחור יהודי בשם לייבקה, מחופש לאוקראיני,

יליד אחד מכפרי הסביבה, שגדל בין גויים וגם הוא ברח באותו לילה מפני מיודעיו הכפריים והגיע לכאן, לביתו של פולני בשם קרסיצקי, והכפר הוא זלני־דוב. נכנסתי פנימה, האכילוני אוכל חם, עשו לי מסג׳ים והצילוני ממות בטוח וקרוב.

משפחה זו היתה ברוכת בנים, אשר גויסו לעבודת בצורים גרמניים בגבול הבלגי נגד האנגלים. בתוך העבודה נפלו שם אלפים והם ברחו וחזרו הביתה. ברור, כי גם הם הסתתרו עתה והיו במצב דומה לשלנו, ערים יחד אתנו לסכנה.

הזקן חילק בינינו גרזנים להגנה עצמית, באם נופתע על ידי הגרמנים ללא מוצא.

שקט שרר בלילה זה. עמדנו כבר להתפזר והנה נשמעו דפיקות בדלת. נבהלנו. הסתדרנו עם הגרזנים מאחורי אלומות הקש שבתוך הפרוזדור, מוכנים לקבל פני אויב. הזקן נגש לדלת לפתוח. הוא שאל: מי הדופק? מעבר לדלת נשמע קול ילדותי רך, מלא תחנונים: „אדוני, תכניס אותי, אני ילדה קטנה קופאת מכפור״.

הדלת נפתחה ונכנסה ילדונת כבת 8—9, ערומה כולה, בכותונת קצרה עד הברכים. היא נכנסה וברכת „ערב טוב״ יפה ומנומס בפיה. הזקן נבהל. תפס את הקטנטונת בזרועותיו ונצטעק הו אלי, אלי! דמעות חנקו גרונו. הוא הכניס אותה למטת אשתו ושניהם התחילו לשפשף אותה בספירט ולהחזירה לאיתנה.

התברר, כי היתה זו פלוניה מונדרר, בת מנהל בית הספר תרבות בשומסק, שהיתה מאומצת למשפחה פולנית מרובת ילדים בכפר רוסקה הוטה, ממנו ברחתי אני. הילדים המרובים שמשו לה שם מסתור. אולם באותו לילה מישהו מהשכנים הלשין עליהם והלך להסגירה לגרמנים. כשבאו הגרמנים הוציאוה מהמטה אל המגרש, כדי לירות בה. בשעה שהגרמני הענק היה עסוק בשליפת הנשק, היא ברחה ממש בין רגליו המפושקות של הגרמני הענק לשדות, לכיוון היער. הגרמני פחד מפני אפלת הלילה וחשכת היער. היא לא.

וזה היה מזלה. הסתבר גם, כי האם המאמצת היתה יושבת אתה כל יום ראשון ליד החלון והראתה לה את היער ואת המקום הזה, שהתבלט בשלושת האלונים הענקים שלו. היא הכינה אותה לבריחה אל הבית הזה, שהם ידידיה משכבר, מעבר לגבעת היער, וכך הגיעה פלוניה לאותה בקתה וניצלה יחד אתנו באותו לילה.

פגשתיה פעם בתל־אביב. נזכרנו בכך. עתה היא אם לשני ילדים ופרטים רבים טושטשו בזכרונה. למען הילדים.

אברהם קרמר

מגיהנום לגיהנום

באמצע שנת 1939 נשלחתי לסמינר החלוץ הצעיר, שהתקיים ליד ורשא. הסמינר ארך חודש וחצי, אחריו נשלחתי לקרקוב לעבוד בסניף החלוץ הצעיר שם. בספטמבר פרצה המלחמה והיה ברור לי, כי עלי לברוח מכאן. כולם ברחו, גם הצבא הפולני, גם הפקידים. לא ידעתי מה כוון בריחתם, אולי מעבר לגבולות הארץ המותקפת. לי הכוון היה ברור, אני ברחתי הביתה, אל שומסק עיירתי.

בן 16 הייתי. בודד ועזוב, כל מסגרות חברתי וחיי התפרקו ואני נעזב בעולם זר ונגרש. לא היה אל מי לפנות, לבקש עצה והדרכה. נגרפתי עם הזרם האדיר של הפליטים והלכתי. משיצאנו את קרקוב מצאתי את עצמי נבוך ותועה. כולם הלכו מערבה, אני הייתי צריך מזרחה והדרכים סתומות. בינתיים ניתך עלינו מבול של הפצצות חיל האויר הגרמני ואני תופש כוון שלי לבד ויחידי נגד הזרם. היו הרבה רגעים קשים בנדודי הבודד, אך הרגע הקריטי ביותר היה כשהגעתי לנהר בוג לפני סוקול, היה זה נהר רחב וזורמני ולא היה מי, שיראה לי היכן מקומות מעבורת שבו, רצתי ככלב מסומם ונפחד לאורך גדותיו עד שמצאתי את הגשר היחיד. עברתיו רגעים לפני שהופצץ.

הלכתי לכוון אורוחוב, שם היה סניף גדול של החלוץ הצעיר, היו לי שם מכרים רבים. הם קבלו אותי יפה, אך לא התעכבתי שם, כי אצה לי הדרך להורים, לשומסק, לא להיות בודד. המשכתי ללכת משם לברסטצ׳קי, מברסטצ׳קי לקרמניץ, משם הביתה.

כל הזמן הלכתי ברגל. הדרך מקרקוב לקרמניץ היא בת 500 קילומטר בערך,

וכל זאת עשיתי ברגל. ילד בן 16 הייתי, הולך בלילות וישן כחיה נרדפת בימים בפאתי שדות ומערי יער. האוכלוסיה האוקראינית, בכל אורך הדרך הזאת, חגגה את חג התמוטטותה של פולניה בהתפרעות שאין לתארה, חיי אדם שאינו משלהם הופקרו ליצריהם המשולהבים. אז למדתי לדעת כי ילד הופך פתאום מבוגר וקשוח בלחץ הכרח החיים והלילה הופך כּתאום מסתור לחיי אדם. שונו סדרי מושגים בילד שבי. היתה גם סבה נוספת שהביאתני לנדוד לילה. ספטמבר יפה שלא כרגיל בפולניה, היה הספטמבר של שנת 1939, הגשם כאילו נעצר גם חוא, והיה חם מדי ללכת ביום. בן 16 הייתי, עשיתי 30—35 קילומטר ליום, אך לא יותר. אוכל לא היה לי, הייתי נכנס לבתי אכרים שבקצוי הכפרים ובקשתי פרוסת לחם, והם רחמו ונתנו לי. ביום הייתי נובר בשדות והוצאתי שרשי־ירק מהאדמה לכלכל רעבוני הגדול, מצטנף לי בפנה חבויה בשפולי שדות, מוצא לי מחסה מההפצצות הבלתי פוסקות ונרדם, כדי לקום לעת חושך, להמשיך נדודי.

מצחיק להזכר שהדרך היתה זרועה מכוניות מופקרות. לו היה לי קצת דלק הייתי יכול להגיע הביתה במכונית הדורה בשעות ספורות, אך הדלק לא נמצא ובמקום שעות ספורות הגעתי לשומסק אחרי 20 ימי הליכה מסוכנת וקשה.

*

את שומסק מצאתי נבוכה מאד. הגעתי אליה לפנות ערב. אני זוכר, כי ליד ביתו של שמעון סיבקער מחוץ לעיר, פגשתי כמה בחורים יהודיים, כילד לא ידעתים והם כנראה עמדו בשמירה. מפני מי ולמה — לא אדע עד היום.

בהגיעי, פשטה מיד השמועה, כי הגעתי. כל שומסק דאגה יחד עם הורי את דאגת הבן האובד. משהו התרחש אז בנפש יהודי שומסק, אך לא אדע פשרו של דבר. בשומסק, בחמימותה של עירי זו, הפכתי פתאום להיות שוב ילד כגילי ולא עמדתי בחקירות דברים. אני רצתי באפס נשימה לראות את הורי, דאגתי גם לאחותי, שהיתה בקבוץ לוצק ורציתי לדעת אם גם היא הגיעה. לכן לא אזכור מה היה זה שהטביע בפניהם חותם של מבוכה עמוקה ואזלת יד. לי היתה שומסק חיק משפחה שעליו ערגתי, לגבי כל היתר היתה היא מלכודת. כך על כל פנים, נזכר לי רישומה מאז, היתה מעין הרגשה של שואה קרבה שאין ממנה מנוס ואין לך מנוס אלא לשבת ולחכות לה.

*

עברה שנה של שלטון הרוסים בעיר לטוב ולרע ופרצה מלחמת רוסיה־גרמניה. משיחות עם פליטי גרמניה בקרקוב נחרת בזכרוני היטב זועת הגרמנים וגליתי יזמה לברוח. אנשי שומסק לא הסכימו לכך. היו שחכו לקצו של המשטר הקומוניסטי. אני החלטתי לברוח לרוסיה ויהי מה. את רגשותי אלה מסרתי להורי, לחוג חברי. דברי מצאו הדים בלבם, הניעונו רבים לעזוב. אני זוכר, כי כמעט 50% מתושבי שומסק יצאו לדרך עם הרוסים העוזבים, לרוסיה. בטוחני, כי מרביתם היה ודאי נשאר בחיים, אלא שפתאום פשטה שמועה — והיא כנראה זדונית היתה — כי הגרמנים נוחלים מפלות ונסוגים, ורבים חזרו לשומסק. טראגי מאד לזכור זאת, אך היו כאלה שקשה היה להם להפרד מרכושם הדל, היו כאלה

שבכו על ארון שהשאירו בבית, על סירים וקומקום — וחזרו, מתפתים לשמועות שוא מרוב חולשה... וכך לא זכינו, אלא למשפחה קטנה של בני שומסק במדינה.

גם אני חזרתי.

בריחתי מקרקוב נטעה בי בטחון בהחלטות־מנוסה ויזמה. באחד הערבים, זוכרני, יצאתי מתוך תחושה סמויה לטייל בעיר, ראיתי פקידים רוסיים אורזים מטלטליהם, קפצתי וחזרתי. הלכתי אל חברי הקרובים ועודדתים לבריחה. הפעם בהחלטה ברורה, לא לחזור מאמצע הדרך.

שדלתי את הורי שגם הם יצטרפו אלינו, אך הם לא רצו, חבל היה להם לעזוב את המטלטלים העלובים שלהם. גם אחותי לא רצתה לעזוב. קרבנות מטלטליהם היו הורי היקרים ואחותי היקרה. מי יקל על הרגשתי זו? נפרדתי מהם בדמעות מרות. לצערי לא הצלחתי להשפיע עליהם. היו רבים שלא שעו לשידולי. הפעם יצאתי רק עם חמשה חברים נאמנים: יצחק מלנבוים, יוסל ארנברג, אהרון זובר, עזריאל ברגר ומשה סאסנה. בלילה יצאנו אל מחוץ לעיר, עלינו בכוח על עגלת אכרים, שהובילה משפחה רוסית ונסענו. עם בוקר הגענו לסטארא־קאנסטנטינוב, הרוסים, מסתבר, רצו להגיע לתחנת רכבת ושם היתה התחנה קרובה, ממנה אפשר היה להמשיך אל רחבי רוסיה.

הדוחק בתחנה זו היה רב, אין לתארו כיום. נדחקנו בכוח לתוך אחד הקרונות, עלינו ממש על גופות ונסענו. כך נצלנו.

היתה זו הרכבת האחרונה שחמקה ונצלה מההפצצה הכבדה, שפקדה את תחנת קונסטנטינוב רגעים אחרי עזבה.

פרוטה לא היתה לנו, בגדינו גם הם לא תואמו לקור, שהגיע וגבר גלים גלים תוך כדי נסיעה. בכל תחנה ירדנו לתפוס גם אנו קצת „קיפיאטוק״ (מים רותחים). „ארגננו״ קופסאות שמורים, פרוסות לחם, גלינו כשרון נדיר של דאגה משותפת ו„פעולה״. מאד רצינו לחיות.

*

הרכבת הביאה אותנו לסטלינגרד, הדרך נמשכה ימים, מטוסי הגרמנים ליוו אותה בהפצצות רצופות וכבדות, כל כברת דרך נאלצנו לקפוץ מהרכבת ולחפש מחסה בשדות השלף, והנסיון להדחק חזרה לרכבת היה קשה מן הקפיצה החוצה. אנשים היו עצבניים, אגואיסטים וכילו זעמם אחד בשני. ביחוד קפץ רגזם עלינו. לפתע מצאנו עצמנו מנודים מכל, דבורנו היהודי הרגיז אותם, הם חשבוני לגרמנים או סוכניהם ובמצב המתח והחשדנות המופרזת היתה ממש סכנת נפשות בדבר. בקושי הצלחנו בכל פעם מחדש לשכנע את הנטפלים אלינו, כי אנו יהודים, נרדפים על היותנו שותפים לייצוב הכבוש הסובייטי במקומותינו ועד שנקלטו הדברים עברנו גיהנום חוזר ונשנה של פחדים וסכנות עד שהגענו לסטלינגרד.

כאן אמרנו להשאר זמן מה, לא יכולנו להמשיך, היינו רעבים ומורעבים, מלוכלכים ומכונמים.

בקשנו שישלחונו לעבוד. נשלחנו לקולחוז ב„נובי אוליסק״ באזור סטלינגרד. שיכנו אותנו במשפחה אחת, נתנו לנו לאכול והתיחסו אלינו יפה.

כל בוקר יצאנו לעבודת נפוי גרעינים, שנעשתה שם בשיטה המיושנת של מפחת אשר אליה נזרקים הגרעינים והיא מזרה מהם את המוץ, אלא שהיא עושה זאת לא בבת אחת ויש לזרוק את הגרעינים מערימה לערימה. עד היום לא אבין איך זה קרה בברית המועצות זו של הטרקטורים המצולמים והמיכון המפורסם שיעבדו עוד בשיטה זו.

לפנות ערב היה בא הבריגדיר ורושם לנו את ההספק ולפי זה קבלנו את מנות מזוננו. במשך הזמן למדנו לקיים יחסים כאלה עם הבריגדיר, שפתאום הגענו לנורמות יתרות ונחשבנו לסטכנובצים. היה לנו אוכל טוב, לחם לבן, בשר וחלב ויכולנו להנות גם את בעלי הדירה שלנו.

*

בינתיים הגיעו הגרמנים עד מבואותיה הרחוקים של סטלינגרד. היינו פועלים טובים וחרוצים, הנהלת הקולכוז לא רצתה לשחרר אותנו. היינו הצעירים היחידים במקום, כל היתר היה מגויס ולא יכולנו לעבור בלי רשות ההנהלה. אך אותנו הטרידה המחשבה מה יהיה אתנו היהודים, אם הגרמנים יצליחו לכבוש את העיר. ההנהלה לא שעתה להסברתנו, נאלצנו לעזוב ללא רשות.

בלילה קמנו בלאט ויצאנו. עד התחנה היו כ־30 ק"מ, הלכנו ברגל. כשהגענו לתחנה לא ידענו לאן לנסוע. הרכבת הגיעה בלילה. אמרו לנו, כי היא מועדת לטשקנט. שמענו, כי „טשקנט זה טוב", שם חם ויש לחם. עלינו ונסענו. היו שם הרבה יהודים וזרם נוסף נמשך שמה. נסענו לאוזבקיסטן, נעצרנו בנומנגד. החורף שם דומה לזה, שבמדינתנו, אולם הסוודר האומלל שליווני מהבית, התרפט בינתיים והמכנסים נתבלו, חורים חורים וקור הלילה עינה אותנו עד מות. לקולחוז לא רצו לקבל אותנו, הרעב שרר שם בכל, על המדרכות שכבו אנשים נפוחי רעב, מבלי שאיש ינסה לעזור להם. בקשנו אנשים שידריכו אותנו מה לעשות, כדי לחיות. התחננו, אך כולם היו אדישים לגורלנו, חיי אדם נעשו שם זולים מדי. התיאשנו עמוקות, נעשינו אדישים לכל, שוטטנו חמישתנו לחפש שיירי אוכל באשפה ולא מצאנו. היינו מאושרים, כאשר מישהו השאיר שיירי אוכל ופסולת סעודה בבתי האוכל ויכולנו להחיות את נפשנו הרעבה.

*

ימים על ימים שוטטנו בנומנבד האומללה, כשרגלינו נתקלות באנשים גוססים ואין איש שם על לב.

באחד הימים נחו עיני על אחד הגוססים. הרגשתי כי הוא מוכר לי, אם כי הוא היה נפוח פי שלושה מגדלו הטבעי נשאר הפרצוף מוכר לי. חזרתי והתבוננתי, היה זה סנדר פרילוצקי. הוא שכב בלי נוע, משותק כולו מאפיסות כוחות ובהכרה מלאה. הכרתיו, כי שנים רבות התגוררנו על יד ביתם. דברתי אליו, הוא ענה לי. היה זה מחזה מחריד, קולו בקע מגופו המת למחצה כקול מאוב, התעלמנו מהמצב הכללי וממצבו, דברנו על דא והא והוא שתף אתנו שיחה, אם כי ידע מצבו. לא יכולנו לעזור לו, גם אנו היינו מועמדים למצבו. נפרדנו ממנו במלוא האדישות כאילו זה היה מובן מאליו. מה עלה בסופו, לא אדע, אני רק מתאר לי.

*

דאגנו, מה לעשות? להתחיל במסחר? היינו עושים זאת לו היה לנו במה. על סף היאוש ומעבר לו מצאנו עבודה.

יהודי טוב מוילנא או מריגא, גם הוא פליט, שנהל בית דפוס רוסי, ריחם עלינו וקבל שנים מאתנו לעבודת סדור אותיות ומודעות והדפסתן. היתה זו טובה כפולה. קבלנו לגליזציה עם כל הכרוך בזה, כרטיסי אוכל, ולא נזקקנו לבית לישון בו. סדרנו לנו משכבים על ערימות הנייר וישננו. היה חם ונעים וטוב.

את מכונת ההדפסה הניעו אנשים — במקרה זה אנחנו — אנו סובבנו את הגלגל הגדול במשמרות. היה קשה מאד והיינו מתחלפים אחרי מאה וששים עד מאתים סבובים. פעם שאלתיו מדוע אין מרכיבים מנוע לדפוס, הוא התרעם וענה: אם אתה רוצה לעבוד מוטב שתשאל פחות. הבינונו את הרמז והמשכנו.

נאלצנו לעזוב את המקום. התבססנו יותר מדי. היה לנו אוכל למכביר ומלאי של דברי שמורים. בחוש המתפתח בברית המועצות אצל כל אחד, הרגשנו כי עלינו לעזוב.

*

בינתיים תפשו את אחד הבחורים משומסק. ידענו שמסתירים אותו מפנינו, רצינו שישחררו אותו, אבל אמרו: לא תוכלו לעזור לו גם בעד כסף.

בלילה אחד, אני זוכר, לא היה מלנבוים בחדר, הוא עבד בדפוס, אני כבר לא עבדתי. הגיעה אנשי הנ.ק.וו.ד. דפקו בדלת ועזריאל ברגר אתם. הוא אמר אתם יודעים שאני גר אתכם יחד. זה לא היה אמת, הוא לא גר אתנו. לא יכולנו להגיד לו שהוא גר, כי היה רישום מדויק אצל בעל הבית. אמרנו כן, לא, לא, כן. הם העירו את בעל הבית ומצאו כי הוא לא היה גר אתנו. נעשינו חשודים עליהם והם החליטו לעשות חפוש. היה חושך, הדלקנו את פנס הנפט המסכן להאיר להם. חפוש כזה עוד לא ראיתי. הם פתחו כל תפר בבגדים. לשמחתנו לא מצאו אצלנו כלום. הם עזבו את המקום. לפנות בוקר ומלנבוים הגיע מהדפוס. אמרתי, חברה אני רוצה שנעזוב ומיד. כל רגע יהיה מאוחר. הם שמעו לי, גם ברגר שנשאר וגם מלינבוים. לא יכולנו לעזור לברגר. אינני זוכר, מי עוד היה אתנו, בכל אופן זובר, הבן של ברל זובר נשאר בחדר. הוא אמר שהוא עוד ישאר, הוא לא מפחד, הוא נקי וכו׳.

פחדנו לנסוע ברכבת, שמא כבר מחפשים אותנו. באוטו לא עלה בדעתנו לנסוע, אולי לא הלכו שם אוטובוסים ועשינו את הדרך ברגל לקולחוז, היכן שהיתה גרה רייזל ברגר, היא עתה בארץ. ידענו, כי היא גרה שם ובאנו אליה, ספרנו לה, כי אנו בצרה. לא רצינו לגרום לה צרות. היא קבלה אותנו יפה, כמו אמא. בעלה היה אז חולה מאד. היינו אצלה יומיים־שלושה ואולי שבוע. עזבנו, פחדנו להשאר ונסענו לסטלינגרד.

נכנסנו לעבוד לטחנת קמח. לא היינו בעלי מקצוע, עבדנו כסבלים. בינתיים הצטרף אלינו גם זובר. היינו משמרת של חמשה, העבודה היתה קשה מאד,

הנורמה היתה אם איני טועה 150 טון ביממה. קבלנו שקים של 80 קילו מהטרנס־מיסיה והיינו צריכים לסדרם במחסן וכשהגיעו קרונות, לקחנו אותם מהמחסן לקרונות, היו מעירים אותנו בלילה לשם כך.

פחדנו להתאונן, קבלנו שכר חדשי שהספיק לפרנסת שבוע, אלא שחדר האוכל היה צמוד למפעל וכפועלים טובים קבלנו תלושים לשתי ארוחות ביום וכך חיינו. לא יכולנו להתקיים מיגיע כפים, התחלנו לחשוב איך מתקיימים פועלים אחרים שהם בעלי משפחה, ושמנו לב, כי כל אחד, כשהוא יוצא יוצא עם משהו, עם קמח, גריסים וכו׳ עשינו גם אנו כמוהם.

שפכנו גריסי פנינה, קמח וכו׳ לתוך המכנסים התחובים במגפים ובבית הוצאנו זאת לתוך שקיות והיו כבר אנשים שהיו באים לקחת זאת.

✶

המשכנו עד שהלשינו עלינו, כי הוצאנו יותר מדי, הושיבו את מלינבוים ואותי בבית סוהר. בינתים שחררו את מלינבוים והוא יחד עם עוד יהודים שכרו עורך דין להצילני. עשו לי משפט ואף על פי שאשמתי לא הוכחה, קבלתי 3 שנים מאסר.

עד המשפט ישבתי בתנאים אל־אנושיים. אני ישבתי בכלא גם בארץ, אצל האנגלים, אך אין להשוות בין גן עדן זה לבין הגהינום ההוא. בחדר צר מדוחסים הרבה אנשים בחום ובמחנק. הלכנו ערומים, עם דלי הצרכים בתוך החדר, ואני יהודי יחיד בין 60—70 פראי אדם. למזלי היו שם 5 רוסים שקבלו אותי לחברתם, היתר היו טג׳יקים.

במשפט לא נתגלו הוכחות, בכל זאת דרש הקטיגור עונש של „למען ישמעו וייראו״, אך העורך־דין היהודי ניגש אלי ואמר: אתה תקבל מאסר, אולם כשכאן יצמחו שערות אתה תשב. אל תפחד. בכל זאת, יהודים הם יהודים.

לפני שעמדתי להשלח לסיביר. הועמדתי בפני ועדה רפואית ומצאתי חן בעיניהם. אמרתי להם שהגשתי ערעור ונחכה עד שהוא יהיה. ראיתי, כי הרופאים רובם יהודים הם, שאלו שאלות שלא לעניין־זה דווקא. לא לקחו אותי לסיביר.

אח״כ עברו עלי כמה ועדות והוחלט לשלוח אותי, בכל זאת, לסיביר. לפני הנסיעה נכנסתי לבית המרחץ להתרחץ. פתאום שמעתי קוראים בשמי ברם־קול ואומרים לי לקחת את הבגדים ולארוז הכל. אמרתי, כי זה כל רכושי. התלבשתי, נכנסתי למשרד, אמרו לי: אתה חפשי ויכול לנסוע, תגיד לאן אתה רוצה, ניתן לך כרטיס וקצת כסף. בחרתי לנסוע אל מלינבוים, שהיה כאח לי ולמעלה מזה.

באתי אליו לסביבות סטלינובד, עבדנו שוב כסבלים והרווחנו יפה.

✶

ביום בהיר אחד בא חבר לא־שומסקאי ובקש שנקבל אלינו ללינה מכיר שלו, שבא ממרחקים. הבחור נכנס אלינו, התחיל לדבר עברית, זה היה דבר נדיר. הוא ספר שהוא מוורשא ,חבר השומר הצעיר מאז, הוא שפך לבו לפנינו וגם אנו העלינו זכרונות, בתוך זה הראיתי לו גם תצלומים, שהיו אתי, קבוצתיים מהחלוץ הצעיר ממושבות קיץ ועוד.

הבחור קם למחרת, נפרד והלך.

עברו שבועות והנה מופיעים בעבודה וקוראים את מלינבוים ללשכת הגיוס. זה היה חשוד. ידענו, כי אין מגייסים בחורים מאוקראינה מחוסר אמון בהם. כשחזר לחדר הרגשתי, כי הוא שבור, הוא לא רצה לדבר. בלילה אמר לי, אברהם, דורשים ממני, כי אתחייב לעבוד בבולשת שלהם. דברו אתי יפה, אך רמזו לי, כי כל הדרכים סגורות בפני. קבעו לו גם מועד שני ואז שאלו אותו שאלות יותר רציניות, בין היתר שאלו על התצלומים שלי, הפעם כנראה לא פנקו אותו, הוא היה מדוכא. יצאתי החוצה, היה לילה, בדקתי אם אין איש עוקב ומצותת. חזרתי והוא אמר, תזכר למי הראית את התצלומים ונזכרנו בבחור הזה ונזכרנו גם לפתע, כי בחור זה בקר לפני זה בנומנבד אצל שני בחורים מוורשא כאורח שלהם והם נעלמו. ידענו אז, כי הדבר רציני מאד ויש לצפות לכל דבר.

החלטנו להתגייס לצבא, זו היתה הדרך היחידה להצלתנו. זה לא היה קל, זה עלה כסף ומתנות יקרות מאד.

התגייסנו. בדרך כשהרכבת עמדה באו והורידו את מלינבוים. חששתי לגורלו. לפני שהרכבת זזה הוא חזר שבור ורצוץ. הוא קבל מכות ואיומים באקדח, אלא שהוא בעל אופי חזק ולא הלשין עלי. הגענו למחנה מעבר, שם השתחרר מלינבוים ואני החלטתי ללכת ממש לצבא לוחם. נמאס לי לחיות חיי חשדות ונמאס לי לראות כי מצביעים עלי: הנה בעלי בחזית וזה עושה חיים ועוד ועוד.

*

השנה היתה 1943 וחויילתי. אחרי שבועיים של אמונים נשלחתי לחזית. התנאים היו קשים לכולם, ובאחת הקרבות בתקיפה על העיר פסקוב היה עלי לצלוח את הנהר ווליקה שרחבו כרוחב־ים.

נפרדתי מאהרון זובר. כשיצאנו את שומסק כחברים טובים, אמר לו אביו: אהרון היכן שאברהם ילך, תלך אתו והוא תמיד הלך אתי, אך כאן אבדתיו, אינני יודע מה קרה אתו. נהרגו אז רבים מאד, אני נפצעתי. אחרי שכבשנו את פסקוב, שלחו אותי לבית חולים אחרי לנינגרד.

*

בבית החולים דמדמתי בחום והנה אני שומע כמו בחלום, גוי אחד מדבר אוקראינית במבטא שומסקאי. נצבט בי לבי, ידעתי, שמעתי מה עוללו אלה ליקירינו.

רציתי לשמוע פרטים מפיו ובכל זאת לא לגלות לו זהותי.

התחלתי לדבר אתו בזהירות „היכן נפצעת", „מאין אתה" וכו', כשאמר לי כי הוא מזאפאדנאיה אוקראינה, אמרתי לו, כי אני הייתי ב־1941 עם הצבא האדום בסביבות אלה. לחצתי עליו שיגיד ברורות מאיזה מקום הוא, והוא אמר: לא תדע, זוהי עיירה קטנה ע"י קרמניץ. התאפקתי, ובהמשך הגענו לזה, שהוא משומסק, מרחמנוב. לא יכולתי להתאפק וגליתי, כי אני משומסק, בן זה וזה. ראיתי בו, כי הוא כן מכיר את אבא ומתעלם. שאלתי אותו דוגרי, מה נשמע בשומסק. הוא נראה כאיש שעברו זרם חשמלי. רצה להפסיק לדבר, אך לא הרפיתי

ממנו, בתקיפות וברוך בקשתיו לספר לי מה הוא יודע. הוא אמר כי אינו יודע הרבה, הוא לא היה בזמן הכבוש, אבל הוא יודע, כי בחור אחד משומסק נשאר בחיים וזה הוא הבן של נחום־אשר גלדי שהיתה לו חנות ברחמנוב. ידעתי כי היה לו רק בן יחיד וזהו פנחס. נתתי לו סימנים, נמוך, שמנמן. האם הוא בטוח כי הוא נשאר בחיים? אמנם ידוע לו, כי אכרי רחמנוב מצאוהו מסתתר מפני הגרמנים ,רדפו אחריו, הרביצו בו מכות, אחד גם זרק בו מקל ופגע בראשו ופצעהו עד זוב דם, אבל הוא הצליח לברוח וזה היחידי שידוע לו עליו.

*

היה זה בסוף 1943.

אני בינתיים הבראתי ונשלחתי שוב לחזית. שוב נלחמתי ושוב נפצעתי. באותו זמן נודע לי, כי מוקם צבא פולני וניתן לאזרחי פולין לעבור ליחידותיו. החלטתי כי רק כך אוכל להגיע לשומסק. להגיע לפחות לחזית הקרובה לעיירתי. הצלחתי לעבור לצבא הפולני ונשלחתי למאידנק.

במאידנק הספקתי עוד לראות את הכל „טרי". הגרמנים לא הספיקו לכסות את כל קרבנותיהם, הכל היה עדיין פתוח, הבורות עם המשקפים, הבורות עם הנעלים, העצמות והכל, בשבילי היתה זו אפתעת זועה, לא ידעתי עד היכן הגיעו הוואנדלים באכזריותם.

עם הצבא הפולני הגעתי לחלם. הלכתי לחפש יהודים, כך עשיתי גם במאידנק ולא מצאתי אף יהודי, גם לא בלובלין.

זה היה מיד אחרי השחרור. יתכן שהיו יהודים, אך הם פחדו ל„הופיע".

*

כאן קצת נשתבש לי הלוח: זה כבר היה בשלהי 1944, חלק של פולין היה משוחרר עד הויסלה, ורשה עדיין היתה כבושה.

בכל זאת לא עייפתי מלחפש יהודים, ונודע לי בחלם, כי יש מקום, בו נפגשים יהודים מהצבא הרוסי, מהפולני מעיירות הסביבה.

עמדתי בתוך הבית, היו בו כמה חדרים, ועד שאני עומד עם קבוצת חיילים אני נפגש במבט עם פנחס גלדי.

הפגישה היתה קשה מאד. לא יכולתי להוציא ממנו מלה. במשך הזמן, הוא ספר לי קצת, תכננו אז לעזוב את פולין יחד, משום מה זה לא יצא לפועל. שנינו היינו ביחידות נפרדות, תכנוננו היה בצורה של עריקה מהצבא. אצלי זה לא יכול היה לצאת לפועל, פנחס כנראה כן עשה זאת.

מלינבוים בארץ, זובר כנראה הוגלה לסיביר. מכל החמשיה נשארו משה סוסנה תחת שם בדוי, בברית המועצות. יוסף פרבר גם הוא שם, ברגר עזריאל מת בשומסק אחרי השחרור.

*

כשנסתיימה המלחמה הייתי בדרגת סגן משנה בצבא הפולני, מפקד החטיבה היה רוסי, התידדתי אתו. בין הפולנים הוא ביכר להתידד דוקא עם יהודים, הוא

סמך עליהם יותר מאשר על הפולנים. בקשתי ממנו חופש לבקר בעיירה, ללכת לחפש שרידי המשפחה.

עמדנו אז ליד ורשה. בינתים נפגשתי עם חברים מאז ימי החלוץ הצעיר ועם אנשים שהיו מדריכי, ביניהם אנטק (צוקרמן) וצביה לובטקין. התחלתי לדבר אתם על זה שאני רוצה סוף־סוף להגיע מכאן ארצה. העניין תוכנן אתם, קבלתי את החופשה לחודש ימים, כנהוג וכחוק, עם אוכל מהמחסן, עם התלבושת והאקדח. הייתי חודש ימים בפולין בקבוץ ליד בנדין, קבלתי ניירות של פליט יהודי מיוון שהועבר ע״י הגרמנים למחנות וחוזר ליוון כביכול.

באחד הימים עברתי את גבול פולין—צ׳כיה בסביבות קטוביץ והגעתי לצ׳כיה. היתה לי כתובת למי מאנשי הבריגדה להתקשר. הם קבלו אותי יפה, הלבישוני מדי הבריגדה, עברית דברתי עוד מהבית והייתי ישראלי לכל דבר.

נסעתי לבלגיה, הייתי בברגן בלזן, שם היו חיילי הבריגדה, שפעלו להצלת הפליטה. פעלתי יחד אתם, בברגן בלזן לא נטשטשו עדיין העקבות, גם היהודים בהם טפלנו, היו נצולי המחנה, עדים חיים למקום וחותם קלון של אכזריות הנאצים עליו.

הדרך ארצה היתה כמקובל: הכשרה קצרה ליוצאי פולין, אניית „תל־חי״ בלתי לגלית, מצוד אנגלי, מחנה עתלית ומדינת ישראל.

מרדכי גורביץ

ח ז י ת ו ת י

(אזכרת קדושי שומסק בגרמניה)

יום ששי בבוקר, האחד בספטמבר 1939. הרדיו הפולני מודיע על פרוץ המלחמה בין גרמניה לפולניה. אימה ופחד נפלו על האוכלוסיה היהודית, אשר זכרונות מלחמת העולם של שנת 1914 עדיין לא נמחו מזכרונה.

ימים מועטים וזרם חיילי פולין הנסים משדה הקרב, העיד על תבוסת צבא פולין ונצחונה של גרמניה הנאצית.

רושם בל יימחה משאירים הפליטים הזורמים, מי ברגל ומי ברכב לעבר הגבול הרוסי, בתקוה כי שם ימצאו מנוחה לזמן מה לפחות (חלק פנה לגבולות רומניה).

בצדי הדרכים אפשר לראות מכוניות שנעזבו ע״י בעליהם מחוסר דלק, פגרי סוסים ובהמות שנפגעו והושארו ללא קבורה — מראות מלחמה עגומים ומזעזעים.

ב־17.9.39 ניתנה הפקודה לצבא האדום, לחצות את הגבול ולהתקדם לעומקה של פולין, נתחדשה חלוקתה של פולין ושוב עיירתנו תחת שלטון רוסי־סובייטי.

✶

האוכלוסיה היהודית הרגישה, כי האויר טעון חומר נפץ וכי משהו איום עומד להתרחש... הניחושים גברו לאחר שגויסו כמה שנתונים ונשלחו מי לרוסיה ומי לאזורי הגבולות החדשים.

מהשטחים בהם שלטו הגרמנים, החלו להגיע שמועות איוב על הזוועות, שנעשו ביהודים, על מחנות ריכוז, והשפלת כבוד האדם...

באותם הימים גברה שוב השנאה „המסורתית" של האוכלוסיה האוקראינית כלפינו — והדבר דיכא את רוחנו עד מאד, כי לא שכחנו את מעלליהב של אנשי פטליורה וכנופיותיהם.

*

ב־22.6.41 פרצה המלחמה בין רוסיה לגרמניה. כבר ביומה הראשון נהרו המוני הפליטים ברכב וברגל ופניהם לרוסיה. מפציצים גרמניים עוברי־ם בשמי שומסק לעבר ערי רוסיה ובדרכם משלחים הם ברד של כדורים בפליטים ובעלי הרכב הנעים ממזרח לשומסק.

בעצומם של ימים אלה הולך וגובר הגיוס מצד השלטונות הסוביטים ואינו פוסח גם עלי.

באחד הימים מצאתי את עצמי עם המגוייסים, כולם אוקראינים בדרך ללאַ־נובצה. תקצר היריעה מלספר על גלוי השמחה לאיד, שאחזה במגוייסים אלה אשר לא פחדו מלהשמיע בקול רם, את אשר רחש לבם ואשר קיוו לראות במלחמה זו...

את עצמי ראיתי כשבוי בין משנאים, אשר סופו מי ישורנו. שומע אני את „נבואתם" ליום המחר, כשיקבע גורל הקומוניסטים והיהודים גם יחד.

בתחנת הרכבת בלאנובצה ראיתי עין בעין את תוצאות המלחמה — קרונות הצלב האדום היו גדושים פצועים שהוחזרו משדה הקטל.

*

הדרך מלאנובצה לטשורטקוב ארכה כמה ימים. ההפצצות הבלתי פוסקות עלינו גרמו לאנשינו אבידות בפצועים והרוגים. מדי פעם נעצרה הרכבת וקפצנו מהקרונות לשדות הקמה, אשר בשולי מסילת הברזל. בשכבי כך עוברת לנגד עיני עיירתי השקטה והצנועה מהימים שלפני פרוץ המלחמה על אנשיה, רחובותיה וסמטאותיה — אולם מישהו מפסיק את המחשבות ומאיצים לחזור לקרונות ולהמשיך בדרכנו.

*

ב־29.9.39 הגענו אל מקום יעודנו. תחנת הרכבת שרוייה באפלה, על המשטח לפני התחנה ובפנים על הרצפה שרועים פצועים והאויר מלא ריח תרופות.

מעיני יהודי צ׳ורטקוב ניבט הפחד, הדכאון והדאגה למחר...

בגדוד בו הוצבתי מצאתי הרבה יהודים, רובם יוצאי גליציה — הם היו לי כמוצא שלל רב. נדבקתי אליהם ולא עזבתים.

ביום המחרת קבלתי את הציוד הקרבי ונשלחתי לחזית — בדרך נזכרתי בדברי אבי ז"ל. בפעם האחרונה ראיתיו בלאנובצה בבית אחותי חיה ז"ל ובהפרדו ממני, אמר: „הייתי חייל 5 שנים ומנסיוני למדתי שיש לקיים זהירות, קור־רוח וה׳ ישמרך מכל רע".

לאחר יומיים נתקבלה פקודה לסגת. אין ביכולתי לתאר את מראה הנסיגה — הדרכים מלאות אדם, כלי־רכב, טנקים ותותחים ממינים שונים עזובים בצדי

הכבישים ובדרכי עפר — שדות תעופה ארעיים בצד קמה שלא הספיקו להורידה — ועל כל אלה צליפת מקלעי האוירונים שהצלב השחור מתנוסס עליהם.

הידיעות שהגיעו מפליטים והחדשות הבוקעות מהרדיו מבשרות מדי פעם על כיבוש ערים נוספות ע״י הנאצים — וכל זה מעיב על רוחנו מאוד...

*

בגשם שוטף ובלילה אפל נמצאנו לא הרחק מהעיר הוסיאטין, רטוב עד לשד עצמותי מצאתי מחסה מאחורי גורן בשדה — אולם פצצות תבערה גרמניות הבריחוני לשדה פתוח. במשך כמה שעות — ועד עלות השחר לא התאוששתי מהפצצה זו (נזכרתי בספרו של רימרק „במערב אין חדש״).

באותו לילה הופצץ גם הגשר על נהר זברוץ, עליו היינו צריכים לעבור את הנהר — תלי תלים של גופות הרוגים נערמו על גדותיו (חברי לנשק היהודים התפזרו ולא מצאתים עד הגיעי לאזור פרוסקורוב).

*

הרובה על הכתף האחת והנעלים על השניה צעדתי יחף בשטח רוסיה הסוביטית המקורית עד הגיעי לאזור פרוסקורוב — שם נדהמתי לשמוע מפי אוקראינים שכדאי לי לשוב הביתה. היתה זו תעמולה שניהלו גורמים שונים, כי אין הגרמנים זוממים רעה על היהודים — ואמנם למחרת בבוקר חזרו חיילים רבים ובתוכם, לצערנו, גם הרבה יהודים אל מקומות מגוריהם.

כעבור יום יומיים עברתי דרך עיירה ושמה ירמוליניץ (זה היה יום ששי בערב) . בתים קטנים, אורות בצבצו מתוך האפלה ונשים ישבו על סף בתיהם (משום מה נשארו היהודים? למה לא ברחו?). מראה זה החזיר אותי במחשבותי לעיירתי שומסק ולבית הכנסת בשם ירמוליניץ בו התפללתי אני, אבי ואבי זקני.

*

לאחר שעברתי את הדניפר התמקמה יחידתי לזמן מה בעיירה זולוטונוש (שם פגשתי בפנחס פומרנץ, הספר בן רפאל), אולם קלגסי היטלר התקדמו בעקבותינו כשפצצותיהם הבלתי פוסקות מורטות את עצבינו, וכך נסוגונו לחארקוב, שם הוצבנו באחד המקומות היפים שבאזור בשם בננואה. מסביב חורשות אורנים ואויר צח — התיאבון גדול והמנה קצובה. .

*

מפי אחד הפליטים היהודיים שנדד בדרכים נודע לי, שיום כפור חל ביום פלוני. העברתי ידיעה זו לכל היהודים שביחידה (30 במספר). התאספנו עם שקיעת החמה ובקול חרישי מלמל כל אחד בע״פ תפילת כל נדרי, כשמגל הלבנה מציץ עלינו מבין אמירי העצים. בטרם הסתיימה תפילתנו, בה בקש כל אחד מאתנו להשאר בחיים ולזכות לראות בתבוסת הנאצים, נשמעה פקודת „הכון״. המשכנו כל הלילה עד אור הבוקר לצעוד ואנו צמים.

תפילת כל נדרי זו לא אשכח לנצח.

מראות קורעי לב חזיתי בתחנות הרכבות שבדרך, כשמגוייסים נפרדו מבני משפחותיהם וההרגשה של כולנו — אולי כבר לנצח, כמונו כמוהם.

*

ימים מלאי הרפתקאות עברו עלי עד הגיעי לגדות נהר הדון ושוב הדבקנו שיירות של פליטים, חלק גדול של יהודים, ילדים תועים (זכורה לי תמונה: עגלה רתומה לשני סוסים ועליה אשה הרוגה ובחיקה תינוקת חיה), סוסים ובהמות שנעזבו משוטטים בדרכים.

ליד העיר צמליאנסק. אני וחברי היהודים נמצאים בחורשה ששטחה קילומטר מרובע וכולה מופצצת. חלק מהגשר הופצץ ואנוכי לצערי לא יודע לשחות וכיצד אצלח את הדון? חברי אריה פילד ז"ל (מלוצק) החליט להשאר אתי ויחד לצלוח את הנהר, בקחתו אותי על גבו... להצלחתי תוקן קטע הגשר המופצץ ועברנו עליו.

*

עייפים עד מוות שרכנו דרכנו בלילה ולפתע נעמדה מכונית ולקחה אותנו — אולם כעבור שעה קלה הותקפנו מהאויר וקלע כדור פגע במנוע המכונית ושוב נאלצתי לצעוד רגלי — וברגל עברתי כפרי קוזקים רבים, הנזכרים בספרו של שולוכוב „הדון השקט".

בכפרים האלה נשאלנו אנו היהודים: איך נראה יהודי, מה פרצופו, ומה האמת שבדבר, כי היהודים הם שגרמו למלחמה, האם נכון הוא שבפולניה חורשים עם בני אדם.

עם כל חנייה בכפר — עזרנו להורי המגוייסים ונשותיהם בניהול משקם.

בדרכנו לוולגה עברנו את ערבות קלמיקיה, עם אשר עיסוקו גידול צאן והמשקה האהוב עליו הוא תה עם חלב מעורב בשומן מן החי.

צליחת הוולגה לא נתאפשרה מיד, עקב ההפצצות הבלתי פוסקות של הגרמנים — בלילות הבחננו באיתות מן הקרקע אל טייסי המסרשמידים, שכוונו לריכוזי צבא וכן לאניות המובילות דלק. אלה הופצצו והועלו באש ותמרות עשן כיסו את פני הוולגה לאורך קילומטרים (שם ראיתי כמה גדול חורבן רוסיה וסבל אוכלוסיתה).

*

התארגנות הכוחות מעבר לוולגה ליד סטלינגרד התקדמה במהירות. ושוב התלקטנו קומץ יהודים מארצות שונות ועזרנו איש לרעהו בעיקר במצרכי מזון, שהשגנו אצל האוכלוסיה והתחלקנו בהם שווה בשווה (זרימת האספקה לחזית הופרעה לרוב ע"י ההפצצות מן האויר).

בתקופה זו הלכה והתארגנה החטיבה הפולנית וחלק גדול מקרב חיילנו נתיני פולניה הופנו לעורף לשם התארגנות (אני נשארתי בחטיבה הרוסית ולא הוצאתי).

באחד הבקרים בהיותי בסיור הבחנתי בחייל והכרתי בו את אחיו הצעיר של יעקב בן שמואל שטיינברג הנמצא אתנו פה בארץ, הוא היה פצוע קלות והופנה לעורף לשם רפוי. קשה לתאר את החוויה בפגישת בן־עיר בהר־געש זה

הנקרא סטלינגרד. ימים ולילות לא משה מזכרוני פגישה זו, והיא נמשכה בס״ה רגעים מועטים בלבד.

*

ההתקפות הבלתי פוסקות של הגרמנים, ההרעשות ההיטלריות הכבדות — הכרוזים בשבעים לשון שהוטלו ע״י הנאצים ובהם דברי בלע על העם היהודי, על מיעוט הסיכויים לפתיחת חזית שניה ע״י המעצמות הגדולות וההכחשה על קיומו של מרשל ז׳וקוב — כל אלה ליכדו את החיילים היהודים, איחדו אותם בהחלטה נחושה ללחום עד טפת דמם האחרונה, לא לבייש את עם ישראל במל־חמתם נגד הצוררים הנאצים. בימים ששמינו הועבו מאוד, היה חברי אריה ז״ל מעודדני ואומר: התחזק חברי, עוד תזכה לראות בתבוסת הנאצים.

*

עם כיתור סטלינגרד וצבאו של פון פאולוס ע״י הצבא האדום — התקדמה יחידתנו לעבר הדון בימי קרה וכפור קשים מנשוא — את חדשי האביב בילינו במשלטים באזור רוסטוב על גדות הדון.

נבצר ממני לתאר את המצור על העיר טגנרוג, את קו ההגנה של הגרמנים, מעין קו־מז׳ינו בזעיר אנפין. כשנפרץ הקו נדהמתי לראות את הביצורים התת־קרקעים שהיו שם.

*

עם נפילת טגנרוג התקדמנו לעבר חצי האי קרים ושוב ההתארגנות של מספר חדשים, שם קבלתי את המדליה להגנת סטלינגרד. בהיותי באיזור גשר צ׳ינגארסק התעניינתי לדעת מפי יושבי המקום, מה עלה בגורל הישובים היהודים שהוקמו מטעם איק״א — ונמסר לי כי כפרים אלה נמחו מעל פני האדמה.

*

— — — שוכננו בבתים פרטיים. באחד הבתים התגוררנו שלשה, אני וחברי אריה ז״ל ויבדל לחיים, חברי דובמן. בשיחה עם בעלת הבית הקשישה נודע לי שמקום הולדתה הוא ע״י רדזיבילוב. היכרות זו הביאה לנו תועלת, הזקנה עזרה לנו בהשגת אוכל עד כמה שידה השיגה. אחרי עזבי את ביתה, היתה נוהגת לשלוח אלי את אחד מנכדיה מצוייד בפתות, תפודים ודגים מיובשים. ועל כך תבוא על הברכה.

*

עם נפילת סבסטופול ושחרור קרים מידי הגרמנים — נסתיימו הפעולות המלחמתיות והועברנו ברכבת מיוחדת לחזית רוסיה הלבנה. זמן הנסיעה היה לנו מעין תקופת נופש. אנו, קומץ היהודים, התרכזנו כמעט כולנו בקרון אחד וכל אחד מאתנו ספר על ביתו בעיירה פלונית, כיצד בילו בשבתות ובמועדים, על המאכלים הספציפיים, אחדים פצחו בשירי חזנות, פיוט, סתם שירים. הבטחנו לעצמנו כי אם חיה נחיה ונזכה לראות במפלת הנאצים — נקדיש את חיינו להח־יאת העבר ההוא.

במצור על מינסק קבלתי את הידיעה על גורל הורי ומשפחתי...

מינסק נחרבה כליל על בתיה ויושביה. כשכבשנוה מחדש מצאנו אותה שוממה וחרבה.

✶

ליתר ערנות נקראנו בדרוך רגלינו על אדמת פולין לשעבר (מחוז גלובוקה) אמנם השפה הפולנית עזרה לנו ליהודים לבוא במגע עם האוכלוסיה המקומית, אולם נפגענו מאד מיחסם העוין של הליטאים, שגם עתה לא נמנעו מלהשמיע באזנינו דברי בלע על עמנו.

עם שחרור קובנה נפגשתי לראשונה עם ניצולים פרטיזנים. סופר לנו כי אחת הניצולות היתה אשה, שבעלה מסרה למוזיאון העירוני ושם התחבאה עד שיחרור העיר.

שם ראיתי את הטמפל שנשאר עומד על תילו כשריד יחיד לזכר תושבי העיר היהודיים.

ראיתי גם את המבצרים בהם ניספו אחינו בני ישראל ואת סלובודקה החרבה.

✶

עם סיום המלחמה התמקמה החטיבה שלנו באזור קובנה, שם חזיתי בשחרור הגויים המגויסים הראשונים ואת שמחתם הרבה בשובם הביתה. שונה לגמרי היה שחרורם של אחינו בני ישראל. נאלמנו דום ותשובה אין בפינו, כשנשאלנו ע״י הפקידים מה מקום מגורנו...

בינואר 1946 עזבתי את קובנה והגעתי לעיר רובנה עם חברים ששירתו אתי בצבא, הסתדרנו יחד 7 נפשות בחדר ד׳ על ד׳ אמות.

בתקופת שהותי ברובנה הגעתי עד לקרמניץ וראיתי בחורבנה — לילה אחד לנתי באכסנית וישניוביץ ושם נפגשתי עם אכר מכפר ביקוביץ, אשר תיאר בפני את העינויים והזוועות שעברו על יהודי שומסק.

✶

במרס 1946 הגעתי לעיר ביטום, אשר בפולניה ונכנסתי לקיבוץ של חיילים משוחררים. בהפגנה של האחד במאי שמעתי את הסיסמה הידועה: „בוז ליהודים"...

הפוגרום בקילץ והיחס מצד השלטונות לשארית הפליטה החיש את יציאתי מפולניה.

בגבול אודר—נייסה עוכבה הקבוצה ע״י שומרי הגבול. אחדים מאתנו הוחזרו לפולין ואנוכי טענתי, כי נתין גרמניה אני, יליד עמדן (למה דווקא עמדן? כי נזכרתי שלאבי ז״ל היה סידור של ר׳ יעקב עמדן) ואמנם השומרים נוכחו לדעת על קיום עיר בשם זה והרשו לי להמשיך דרכי לגרמניה.

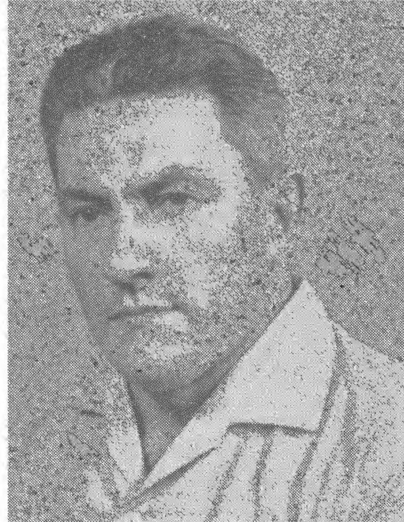
אנשי הקבוצה ובתוכם אני הובאנו למחנה „אונרא" בשם הרצוג ליד אשווגה.

בבואי למחנה מצאתי ועד מקומי וכן מוסדות שונים. אני צורפתי למשרד התרבות — וכעבור זמן קצר הוקם בית־ספר עברי „תרבות" וגן ילדים, אשר

במשך הזמן הלכו והתרחבו בהגיע פליטים מכל קצות אירופה המשוחררת ושוב נשמעו בחוצות המחנה צלילי השפה העברית מפי ילדים עבריים. עשינו עסקה עם בית דפוס גרמני, שהסכים תמורת מצרכי מזון להדפיס מחברות עם אותיות עבריות על הכריכות.

משרד התרבות דאג לחלק הרוחני של יושבי המחנה והוקמה להקה דרמטית, קויימו נשפי חנוכה ופורים, ונחוגו ברב פאר מועדי ישראל וחגיו.

בהיותי בגרמניה המערבית קיימנו ביום 17.8.47 בפעם הראשונה בעיר וצליאר את האזכרה לזכר קדושי שומסק.

מפי קראקוביאק
נכדו של לייב שמעון

לאחר שואה

בסוף שנת 1941 ברחתי משומסק ואני בן 17½. ברחתי לבד ללא קרוב ואח, רק עם מספר חברים. ההורים לא רצו לעזוב את הוריהם ואת המשפחות הקרובות. החלטנו כמה חברים, לברוח חדשים מספר אחרי שהרוסים כבר עזבו את שומסק.

הלכנו 120 ק״מ ברגל ביומיים, הסתתרנו והמשכנו. בדרך הצטרפנו לחבורות יהודים נודדים מקרמניץ וגם משומסק היו: איציק צאפ, יצחק ספקטור, עזריאל ברגר (דונדק), אברהם קרמר ועוד. עד שהגענו לתחנת רכבת במחוז קמניץ־פודולסק. בדרך נתלוינו אל רוסים אזרחים, אשר יחד אתנו חשו להם מפלט מפני הגרמני המתקרב.

למעשה היתה זו בריחתי השניה. הקודמת היתה ב־28 לחודש יוני 1941, שבוע אחרי התחלת המלחמה בין הרוסים לגרמנים. אז יצאו אתי הרבה בחורים ובחורות משומסק, ביניהם זכורים לי אריה מורדוש ואחותו עם בעלה, משפחת דמב, הרצל וצבי מסיוזניק. היו רבים ולצערי לא אזכרם. הגענו אז לכפר חודק בגבול השומסקאי, אולם הרוסים לא נתנו לנו לעבור. הם עוד ראו זאת כגבול שלהם. אחרי בקשות ותחנונים הם העלימו עינם מאתנו ועברנו את הגבול.

הגענו ללכוביץ, לננו שם לילה וביום, כשהתעוררנו, פשטה שמועה, שעד היום לא אדע מי היה מעונין בהפרחתה. על כל פנים, לא הרוסים הפיצוה.

השמועה אמרה, כי הרוסים הדפו את הגרמנים עד ברודי וכל האזור שלנו משוחרר. לא היה קץ לשמחתנו וחלק מאתנו חזר לשומסק.

אולם בשומסק נוכחנו, כי היתה זו שמועת שוא והחלטנו שוב לברוח.

בתחנה זו כבר לא פעלה הרכבת, נאלצנו לעבור לתחנה אחרת ושוב אליה הגענו ברגל.

וכך עלינו על רכבת משא והגענו לדניפרופטרובסק, אחרי שבוע של טלטולים ורעב. למזלנו התנהלו הרכבות באטיות כל כך ובהפסקות, בגלל הפצצות הגרמנים, שהספקנו להוציא תפודים בשדות, לבשלם ולהמשיך במסע בלילות. למעשה היה זה המאכל היחיד שנמצא לנו.

לדניפרופטרובסק הגענו ללא כסף וללא כל סכוי לעבודה. הרוסים אמרו, כי אם לעבודה — יש להם יותר מבוגרים ואין להם בנו תועלת. אחדים מבינינו נראו באמת פחות מכפי גילם ושנת השבע עשרה היתה מאד מאד מצומקת אצלם.

גם לצבא לא רצו לקבל אותנו מטעם זה. הם ציידו אותנו בניירות והרשו לנו להמשיך הלאה בארצם.

כך הגענו אחרי שבועיים לסביבות סטלינגרד. מיד לבואי נכנסתי לעבוד במ. ט. ס. (תחנת תקון טרקטורים).

אחרי מספר חדשים גויסו חברי המבוגרים לצבא וגם אני הלכתי למשרד המחוז ובקשתי שיגייסוני.

בסוף 1941 נלקחתי לפי בקשתי לצבא האדום.

בגמר המלחמה חזרתי לשומסק, כשאני פצוע במשולש ונכה, ללא כסף ובגדים. המראה של עיירתי החרבה שנמחתה מעל פני האדמה, הטיל עלי פחד כזה ותדהמה, שבאותו יום ברחתי לקרמניץ.

לשומסק נכנסתי דרך כביש העיר החדשה. ידעתי היכן מתחילה העיירה, אולם משנמצאתי בגבולותיה ונסיתי לחפש בתים מוכרים — לא מצאתים, חציים נמחה כשרק מעשנות תנורים ותלי לבנים מעידים על בתים שהיו כאן ואינם.

עשבי הבר וצמחית הפרא שבצבצו מבין החרבות הזכיר את השמיר והשית שבתנ"ך ועל חיים שלא יחזרו יותר. השטח מהשוק הישן ועד בית הכנסת הגדול ועד הבראוועך מצד אחד ומבית הכנסת עד בית הפולקובניק בדרך לטחנת רייך היה ריק ממבנים ולא היה בו זכר לבתים וסימן לעברם.

בשטח שנאמר לי עליו, כי הוא שימש גיטו גרמני, נשאר רק בית הכנסת הגדול, ביתו של אידל זאק ושל יוחנן אינגרלייב וכל השטח היה שומם ללא סימן של רחוב.

מקום זה, אשר מלא היה בחיים שוקקים, בהם רגיל הייתי לתעות בימי ילדותי, היה כולו שטח ריק ללא זכר של חיים, רק שרידי חורבות העידו על בתים שהיו כל כך קרובים לי והיוו לי רחובות ילדות וטיולי נעורים.

ברחוב של הברוואר נשאר רק ביתו של זיידה ציסען, של יעקב לינסקי

ושל הסבא שלי. שלושה בתים חדשים, אשר הגרמנים הפכום למחסנים שלהם ויד הפורעים לא נגעה בהם.

עמד גם ביתם של הוויצמנים, שהיה גם הוא כלול בגיטו, אולם לא גמור היה עד בוא הרוסים, הם גמרו בנייתו והוא שימש להם חלק מבית החולים שהקימו שם.

גם ביתו של ינקובסקי והדואר הישן עמדו על תילם.

בכניסתי לשומסק פגשתי את וולוול בריק, בן דודו של מוני, הנמצא כאן אתנו, את ליובה וובר, את בן דודו של חסיד ליוסי גינזבורג, משה רויכמן ושפרה שרייער.

הלכתי לכל המקומות הקדושים לנו, אל קברות האחים בגבעות קריליץ. לבי לא עמד בי, דמעות כיסו עיני. לנתי לילה או לילותיים וברחתי לקרמניץ.

היתה זו דרך קשה ביותר, זרועת יערות שורצי בנדרובצים, שאין לעשותה ברגל ולא במסע, רק בדרך של הצטרפות לצבא. כעבור שעות הגעתי לקרמניץ.

את קרמניץ הכרתי היטב מלמודי שם ב„אורט" שנתיים. הרושם שלי כיום הוא, שהיא לא היתה כה הרוסה כשומסק, פרט למרכז העיר ששימש כגיטו ונהרס כולו, עמדה קרמניץ ברובה בלתי הרוסה, רחובות שומסק, וינשוביץ ודובנה היו שלמים כמעט כולם.

התחלתי שם לעבוד כפקיד ממשלתי ושהיתי שם עד 1947. התחתנתי וחפשתי דירה. הסביבה שקטה בינתיים והיתה תחבורה מסודרת. החלטתי לעבור לשומסק, אל דירת סבותי ליד שמעון קרקוביאק. הרוסים הכירו בזכויותי כנכד־יורש בדרך משפטית ונכנסתי לגור בביתי.

בשומסק לא מצאתי כבר את ברוך. הוא נהרג ע"י הבנדרובצים יחד עם חברו הפחח, כאשר הם נשלחו יחד עם שני רוסים לחודק בעניני עבודתם. יחד אתם נהרגו גם עוד 2 רוסים.

אולם היו שם עוד כל אלה שפגשתים קודם. הם עזרו לי להסתדר בעבודה. הדבר לא היה קשה, חסרו ידים עובדות. למזלי מצאתי שם את מכרי הרוסי מטולין, אשר ניהל את הקואופרטיב עד 1941 והוא ידע את מוצאי. כך המשכתי עד 1952.

בינתיים גדל מספר השומסקאים שחזרו. בוריס קסל, שפיר שמואל ומשה רויזמן (אשר נשארו עד היום בשומסק). תקופת מה היתה גם רחל בורשטין מהליפיסיבקה, ליובה ווילסקר, עזריאל דונדיק, שיקה יקירה ועוד, רחל וליובה חזרו לרוסיה ועזריאל מת ממחלה בלתי ידועה בבית החולים.

היינו כמשפחה אחת. נפגשנו ערב ערב ובכל הזדמנות שהיתה. הבדידות ליכדה אותנו, העבר היה הנושא הראשי בפגישותינו והדרך לברוח מכאן ובהקדם.

לצערנו לא יכולנו לעזוב את שומסק, כפי שרצינו. הגבול לפולניה נסגר ונשארנו. אולם ב־1957, כאשר עלה גומולקה לשלטון בפולין והגבול נפתח, לא חיכינו הרבה ויצאנו לפולין ומשם לישראל.

במשך היותי בשומסק נפגשתי גם עם אוקראינים מוכרים, אשר עבדו אתנו, עם שכנים לשעבר. הם ספרו לנו הרבה על תחילת הגיטו, על מה שעבר על קדושינו ויקירינו.

בשיחותיהם היו כולם טובים, אולם בהזדמנויות שונות ספרו אחד על השני אמתות שבדקנו אותן והסתבר, כי האפתעה היתה ממש מדהימה. אוקראינים, אשר חשבנום לשונאי ישראל ולרוצחים בכוח, גילו מדה אנושית והושיטו עזרה לכל יהודי, שנזקק להם. לעומת זאת אלה אשר מהם צפינו לאנושות וליחס הוגן, נתגלו כרוצחים ממש או כאדישים לגורל הניספים.

כדוגמה בולטת לאפתעות היוו שכנינו הפולנים ינקובסקי רפאל, אשר בתקופת שלטון הפולנים נודעו כאנטישמים, עזרו רבות ליהודים, לליוסיה גינזבורג, לשפרה שרייער ולעוד רבים. לעומת זאת שכנינו הטוב רומן מטרופצ׳וק, הטוב והמיטיב, לא עמד בפני מקסם הכסף, חדר לבית סבא לחפש מטמונים וכאשר מצא את סבא ודודי ודודותי בבונקר, הוא לא חיכה הרבה וגילה מחבואם לגרמנים, אשר באו וחיסלו אותם. ומי יודע, לולא הוא, אם לא היו נשארים בחיים.

מפי רבים, יהודים ואחרים, שמעתי על אנשים וחיות בתקופת הגיטו, הואיל ואיני בטוח אם הדברים סופרו כבר, ארשה לעצמי להעלותם לזכרון, ואם יבוא מי שיבוא ויתקן מכוח ידיעתו את הדברים יותר אישית, אשמח לקבל התקונים.

שיפקה די באבע (המילדת):

כשמדברים על הגיטו, מדברים כעל מקום סבל לאנשים בריאים, ואין זוכר, כי היו גם חולים בגיטו. אשר דוקא בעת מחלתם התגבר אצלם יצר החיים ואנו שואלים את עצמנו, מי סעד מטת חליים? מי רפא אותם? במה רפאו אותם? איך חיו ומה הם היוו לכלל העסוק בצרותיו?

הרבה דברים סופרו, אך להבלטה יתרה זכתה שיפקה. מוטל חזן זכור לטובה על ידי כולם בעזרתו בהעמידו לרשות החולים את כל ידיעותיו, אך שיפקה, עליה מדברים כעל שליחת אלוה משמים.

את שיפקה רוזנברג־רוכמן, המילדת של שומסק, זכרתי עוד מימי ילדותי, בהיותי בן 5. מה שזכור לי ביותר הוא, כי היתה פונה לכל אנשי שומסק, כקטון כגדול, כמי שפונה אל נכדים. ידעתי אז, כי היתה שריד מתקופה שחלפה. היא עוד האמינה ברפויים פרימיטיביים, היא השתמשה תמיד בירקות ועשבים מבר־שלים ובסממנים משלה, אשר גם היא וגם הפאציענטיות שלה האמינו בהם יותר מאשר ברפואה הרשמית.

בגיטו היתה שיפקה עובדת ללא ליאות ואז הופיעה כאיש במקום הנכון ובזמן הנכון. רפואות לא היו, רופאים לא היו ולא היו יכולים לרפא בלי תרופות היתה שפרה מלקטת עשבים שונים, שולקת מהם משקאות חמים ומרים ונוסכת אמונה בריאות ותקוה בלב חולי כלל ישראל בגיטו שומסק.

לא אחד שהבריא האמין, כי בזכותה הוא חי ולא אחד שמת, מת בתודה על מדת האמהות שהעניקה לו כאשר זו חסרה לו.

מאשה: כדי לא להזיק לה, שניתי במשהו את שמה. אך כולם יבינו במי המדובר.

באנדרושובקה היו לפני השואה מעט יהודים. מספרם לא הספיק אפילו לכדי מנין לשבת, אך משה גדל בכל זאת שם, כי יתום היה ורק אחות אחת היתה לו בכפר זה.

מילדותו היה עוסק בפרנוס עצמי, היה קונה מה שקונה ומוכרו מיד ליד, וכך הגיע והיה סוחר פירות גדול, שהיה קונה את הפירות מכל הגנים וכולם נזקקו לכספו.

כל גויי אנדרושיבקה ידעו את משה כמיטיב ונוטה חסד לכל נצרך. כולם היו חייבים לו כסף ועבדו קשות כדי להחזיר לו בכבוד את ההלוואות.

אחת מהנצרכות האלה היתה מאשה, גלמודה היתה מעבדת את משק בעלה המת בקושי ומשכירה עצמה למלא את החסר לה.

משה הצליח לצאת כל עוד נפשו בו מהגיטו ברגע חיסולו האחרון וברח למיזוץ, דרך היערות שהובילה משומסק היתה ידועה לו על כל שביליה ולא קשה היה לו להגיע למחוז חפצו, אך גם שם נתחסל הגיטו מהר ושוב ברח משה שוטט ביערות, הסתתר במערותיהם, לן על אמירי העצים, אך משצבה מרעב ממושך, החליט לבוא לאנדרושיבקה ולבקש אוכל גם אם ידוע היה לו, כי יסגירו אותו לגרמנים.

בכפר עשו הגויים רבות לגמול לו כטובתו, אך להחזיק אותו לעת לילה לא רצה אף איש, משום הסכנה שבדבר. חדשים היה משה מתגנב אל בתי מיודעיו הטובים, מחיה נפשו ונמלט היערה ללילה. עד שהגיעו חדשי החורף והקרה הפילה אותו והתישה כוחו.

באחד מלילי דצמבר 1942 השתרך משה והגיע במקרה אל בית מואר. הוא דפק על השמשה הכפורה ומיד נפתחה הדלת ואשה לבושה סחבות, בודדה, הזמינה אותו לחלות אצלה את מחלת רעבו.

היתה זו מאשה.

זו הפעם הראשונה שלא נדרש לעזוב את הבית אחרי האוכל, שבועות וחד־שים היתה מאשה מסכנת חייה כדי להסתירו בביתה ושנים היתה יוצאת לעבוד עבודה קשה כדי להרויח ללחם שניהם.

לא פעם היו שוטרים גרמנים פוקדים את הכפר במטרה ברורה לחפש יהו־דים, שרידים שיש להשמידם ותמיד היו שניהם משתפים את רגעי הפחד ומת־מלטים מהם, היא מחשש הלשנה ועונש קשה בעד הסתרת יהודי והוא ממות במקום.

ופעם היתה הלשנה ממש, כי בכפר התגוררו מספר יהודים מלבד משה.

השוטרים באו בתגבורת והשתכנו לתקופה ממושכת, כדי לחסל את היהודים המסתתרים, כפי שסופר חוסלו כמעט כולם, אך מאשה עמדה במבחן הקשה עד שפעם ראתה אותם מתקרבים אל ביתה ממש, ומשה גם הוא ראה זאת אך רגליו לא נשמעו לו, הוא נשאר תקוע ליד החלון ועיניו נעוצות בשוטרים המתקרבים

בית אחרי בית, מבלי שיוכל לזוז מהמקום. דקות מספר לפני הגיעם לביתה עטפה אותו מאשה בסודר עבה שלה ואמרה לו לצאת אל הכנסיה הקטנה שבקצה הכפר ושם לחכות לבואה.

קטן קומה היה משה והסודר עטפו מלמעלה למטה. הגרמנים לא הבחינו בו כבמשהו מיוחד, ביחוד כשהוא עבר לידם ממש.

משה ניצל, אך ביתה היה מן החשודים והיא החליטה לחפור לו מחבוא מתחת לאבוס הכבשים שבדיר ושם הסתירה אותו שנתיים ימים עד שחלפה הסכנה.

שנתיים היה משה מוסתר במחפרה שלו, בה יכול היה רק לשכב בקרה הגדולה, ובחום ובמחנק. במשך שנתיים אלה היתה מאשה דואגת למחסורו ונודדת למרחקי קילומטרים כדי לעבוד או ללקט דברי מאכל מן היער.

ביער הגיעה לידי מגע עם פרטיזנים יהודים והיא סיפרה להם על סודה. הם ראוה מאז כאשת סודם ולנו אצלה לא פעם בדרכי התקפותיהם על מתקני מלחמה גרמניים או בסיוריהם השגרתיים.

עם אחדים מהם נפגשתי ומאשה אצלם אגדה של מיטיבה, אשר מי יודע אם רבים יעמדו במחיצת מבחנה האנושי הגדול.

באחד מימי הקיץ של שנת 1947 בשומסק, ניגש אלי לוסיק גינצבורג, כולו סמוק מזעם, ואומר לי: יריד היום בעיירה ונמצא כאן דאבראוולסקי, האם ידוע לך מיהו דאבראוולסקי? זהו הרוצח הגדול של סביבתנו. מאות קרבנות יהודים נפלו מידו, בנותינו הוא טימא ואכזריותו כלפי בני עירתנו היא מן המפורסמות, בוא נרצח אותו לעיני כולם.

אני ידעתי, כי לוסיק סבל ממנו אישית, כשם שכל יהודי שומסק סבלו מהאכזריות ומהסדיזם שלו, אך איך אפשר לרצוח אדם ללא משפט ובירור? עיכבתי בעדו, שידלתי אותו להמנע ממעשה נחפז והוא שמע בקולי. אך הוא לא נרגע ויחד אתי הבאנו את ענינו לדין הרוסים. העידו בדבר מאניה קעסעל לבית גיטלמן, שהיתה אז עם שפרה שריייער ומשה הנ״ל. בינתיים הרוצח הסתתר, אך הרוסים מצאו אותו באוסטרוג והוא נדון לעשרים וחמש שנות כפיה. וחבל, כי ב־1957 אחרי 15 שנות מאסר הכריז כרושצ׳וב על חנינה והוא שוחרר. אני עצמי ראיתי אותו בספטמבר אותה שנה, ימים מספר אחרי שובו מהמאסר.

באנדרושיבקה הכפר היתה משפחה יהודית בשם בורדמן, האב הרצל ושני בניו סיוניה הבכור והשני בוזיה. כאשר הגיעו אליהם שמועות על המזימות הנציות, נכנסו שני הבנים לפארטיזנקה הסובייטית, אתם היתה גם ז׳ניה קופיט, הנמצאת עתה בשצצין שבפולין.

בהיותי בשומסק ובקרתי באנדושיבקה, לא פסקו האנשים מספר את עלילות הגבורה של שני האחים בורדמן, אשר הטילו פחדם על הבנדרובצים ונקמו מהם את נקמת דם קרובינו. ביחוד הצטיין סיוניה הגדול. לפי הספורים והעובדות היה הוא גבור במלוא מובן המושג הזה. הוא קיבל על עצמו תפקידים מסוכנים ביותר ועמד בהם. היה נכנס אל תוך מחנות הנצים לצרכי סיור, אך משראה הזדמנות

לכך, היה הוא לבדו מפוצץ מחנה ומטיל בהלה בין הגרמנים, אשר פחדו רק לשמע שמו.

כפי שנמסר לי, תפשה פלוגת שני האחים את פיצ׳קה, משמיד גיטו שומסק בהורביס ורצחו אותו במו ידיהם.

סיוניה התגייס אחר כך לצבא האדום, הגיע לעיטורי גבורה גבוהים ונפל במלחמה.

בוזיה מצא את אביו ושניהם הגרו לצרפת וחיים שם עד היום.

מפי מוני פוקס

נדודי נער שומסקאי

כשהצבא האדום נכנס לשומסק ב־1939, קראתי במודעה שפורסמה בעיירה, כי בפודוולוצ׳יסק נפתח בית ספר ללמודי חרושת וטכניקה. הייתי אז בן 16. נרשמתי והתחלתי ללמוד.

זה היה בניגוד לרצון אבא, שלא רצה להפרד ממני, אולם שכנעתי אותו. הוא ידע, כי בשל מצבו הרע לא יכולתי אף פעם להמשיך ללמוד על אף רצוני העז ולהגיע ללמודים טכניים מכוונים ודאי שלא יכולתי. והוא הסכים.

אתי יחד יצאו משומסק טודרוס מזור וגייליכן אברהם, מהעיר החדשה ועוד בחור אחד, לזר, ששם משפחתו לא זכור לי.

היו אלה ימים טובים בשבילי. הלבישו אותנו טוב והאכילונו יפה. את מגורינו סידרו בקרונות־רכבת, שלא פעלו, גרנו ארבעה בקרון. היתה הרגשה טובה גם מבחינת המגורים.

למודנו הראשון היה בהנחת פסי רכבת. במהרה הגענו לעצמאות בעבודתנו והנחנו את הקו קיוב—לבוב כמעט בעצמנו. לא היה גבול להרגשתנו הטובה. מי חלם, כי נחלץ פעם מהעתיד הצפוי לנער שומסקאי להיות סוחרון הנאבק על קיומו, ביסוסו ועצמאותו עד גיל זקנה.

אך פתאום, משהתרחקנו יותר מדי מהבית עם בית ספרנו הנודד, נצבט משהו בלב ונפשנו הילדותית החלה להתגעגע לאבא־אמא, לבית, לעיירתנו שומסק.

הגבול הישן בין וולוצ׳יסק, שהשתייכה לרוסיה מאז 1917 ופודוולוצ׳יסק הפולנית ,אשר עברה לידי הרוסים בהסכם מולוטוב—ריבנטרופ היה שמור מאד ואי אפשר היה לעבור אותו, אנו נתקענו שם ללא עבודה והגעגועים הגבירו כרסומם ביותר עם העדר העסוק. החלטנו ללכת לשומסק, ולו גם ללא רשות מהממונים עלינו.

בשביעי ביוני 1941, שבועיים לפני פרוץ מלחמת גרמניה—רוסיה, יצאנו לשומסק. יצאנו על מנת לחזור אחר כך ללמודים. רצינו רק לראות את ההורים. רק זה, רק לחוש קמעה את חמימות הבית ולשוב.

הגענו לשומסק ושהינו בה 4 ימים. מדינו הרשמיים, מדי בית־הספר היו מרשימים וקבלו אותנו יפה, היינו סנסציה בעיר ותעמולה למשטר החדש המאפשר לבני עניים ללמוד. היו אלה ימי גאוה והרגשה טובה בשבילנו, בעיירתנו החביבה אשר העניק לנו הרגשת בית חמימה.

אחרי 4 ימים הודענו, כי עלינו לשוב והלכנו. אבא ליוה אותי עד קריליץ ברגל. בדרך שתקנו שנינו, רק כאשר נפרד ממני הוא אמר לי, במקרה של מלחמה, חזור בני אלינו לשומסק, אל תשאר לבד, מופרד מהמשפחה. לא טוב בשבילך.

היה זה בהשכמת הבוקר. שומסק נראתה לי מעל גבעות קריליץ, ישנה ומצפה לשובי. במוחי נקרה משום מה, האם אזכה עוד לראות את שומסק.

הלכנו ברגל עד לנוביץ, שם ישבנו ברכבת ונסענו עד טרנופול. היינו צריכים לעבור לקו פודוולוצ׳יסק. כסף בכיסנו לא היה, רצינו להמשיך לנסוע, לעלות לרכבת ולנסוע. פתאום אנו רואים חייל עם רובה מכודן עומד מתוח בפנת הקרון וסופר אנשים, נכנסנו גם אנו ונכללנו בספירתו. מיד נסגרה עלינו הדלת ונמצאנו כלואים תוך סוגר, כעין בית סוהר.

התחלנו לשאול את האנשים מה הדבר הזה, הוסבר לנו, כי הם אסירים שונים שנאסרו ע״י הרוסים והם מובלים לרוסיה העמוקה לרצות עוונותיהם בעבודת כפיה.

התחלתי לדפוק בדלתות כדי להודיע, כי נכלאנו בטעות. לדפיקותינו נגש חיל ואמר: שבו לעזאזל בשקט פושעים צעירים. אך אני לא ויתרתי והמשכתי לדפוק עד שנגש אחד מאנשי הנ.ק.ו.ד. המפורסמים בכובעם הירוק. משנודע לו פשר הענין, הוא פתח את הדלתות, שחרר אותנו והוכנסנו למשרדו שהיה באותו קרון. הוא חקר אותנו איך נקלענו הנה. הסברנו לו הסבר והוסף את הטעות, והוא חוקר וחוקר ובינתיים הרכבת הולכת. כשהוא בדק את תעודות בית־הספר שלנו אמר, כי עלינו לעבור לקרון אחר באותה רכבת, אלא שזה צריך להיעשות תוך כדי הלוך והואיל ואין מעבר בקרונות האסירים עלינו לצאת החוצה ולדלג ממדרגה למדרגה בזהירות, שלא נפול וניהרג. פחדתי, בכיתי, אולם האיש המחיש לנו איך ללכת ותוך פחד ונקיפת לב עברנו מקרון לקרון עד שהגענו לקרון כתוח ממנו הועברנו לקרון שני.

בקרון השני, נשאלנו לכרטיסים. לא היו כרטיסים ונצטוינו לרדת בתחנה השניה. היה זה בשעה 1 בלילה ואנו בתוך אפלה אטומה מאיימת ומפחידה. ידענו, כי אם נשאר פה ואבדנו. קפצנו חזרה לקרון ממנו נזרקנו. אותו חייל היה שם. הוא רחם עלינו והדריכנו איך להתנהג, כאשר יבוא המבקר. נסענו לפודוולוצ׳יסק, בשבתנו על הרצפה מוסתרים וחרדים.

ב־2 בלילה הגענו למקומותינו.

למחרת כבר היינו בעבודה. בלילה הרגשתי בתנועת צבא מוגברת, ביום הבחנתי גם באזרחים מזויינים הנעים בזרם בלתי פוסק לידנו. הוברר לי, כי אנו עומדים על סף מלחמה.

ב־21.6.41 בבקר שמענו ברדיו נאומו של מולוטוב כי הגרמנים בגדו והכריזו מלחמה על רוסיה.

הלב היה כבד. אנו המשכנו עוד לעבוד אלא שהדבר הוכבד מיום ליום. הדרכים היו סתומות ע״י נשק כבד וטנקים. סוסים כבדי גוף משכו תותחים והעבודה היתה מופרעת.

כשנכנסנו לאכול, ראינו כבר בחדר האוכל אנשים פצועים נשאים על אלונקות ועל ידי, במקום אכילתי, מונח היה גם חלל מכוסה שמיכה כשרגליו המיוחפות מבצבצות מתוכה.

הרגשתי הקאה, לא יכולתי להמשיך לאכול. בינתיים האיצו בנו שנפסיק הכל ונתחיל בהעברת פצועים, שהגיעו באותו יום גלים גלים.

בעת שסחבתי פצוע התחלתי לחקרו אם ישנה מלחמה? היכן נפצע? האם ראה גרמנים?

תשובתו היתה מזעזעת: לא רואים דבר, כי אם זרמי אש המכסים את כל הסביבה והבהלה גדלה והולכת.

למחרת ראיתי כבר במו עיני מלחמת אוירונים בשמי פודוולוצ׳יסק, ראיתי אוירונים נופלים, עולים בלהבות ובהם טייסים נשרפים חיים ומתרסקים יחד עם אוירונם.

בבית הספר היו למעלה מ־300 תלמידים אך יהודים היינו בס״ה 12. הגרמנים זרקו כרוזים מאוירוניהם שדברו על הצורך בהשמדת היהודים „העם הטפיל", „מבעיר המלחמות מתמיד"„ מוצץ הדם" וכו׳. זה השפיע על חברינו ומצבנו הורע מרגע לרגע. הרגשנו סכנת חיים ממש מרגע לרגע, הרגשנו כי משהו מתרקם במוחות חברינו הגויים.

ב־1.7.41 בלילה הופיע מנהל בית־הספר והודיע באספת תלמידים, כי מפנים את בית־הספר ואנו עוברים למרחקי הדון־באס,מי שרוצה יכול להצטרף אין אונס.

התכנית היתה לדבריו לקשור קטר לקרונות השינה שלנו ובהם נמשיך בדרכנו.

פחדנו לשהות יותר בין חברינו אך נוכחות מנהלנו הרגיע אותנו.

אנו התקנו את הפסים במו ידינו שיהיו ראויים לנסיעה ולהעברת קרונות מגורנו אל הפסים הכלליים.

כשהתחילה הרכבת לזוז החלו התלמידים הנוצריים להסתלק אחד אחד לביתו. נשארנו רק אנו היהודים, אלינו הצטרפו 50 גויים סתם.

נסענו יומם ולילה עד שהגענו קילומטרים אחדים בסמוך לתחנת פסטוב שלפני קיוב.

הקרונות היו דחוסים, החום היה גבוה ומחניק. החלטנו אני וטודריס לעלות על גג הקרון ושם להסתדר בנוחיות ובאויר.

היתה זו שעת בוקר, אנו שוכבים שרועים על הגג ופתאום אני רואה 2 אוירונים טסים נמוך נמוך. לא נבהלתי כלל, חשבתי כי אנו בתוך הארץ הרוסית ואלה מטוסים שלנו, אולם משהסתכלתי למטה ראיתי אנשים בורחים ורצים בבהלה איומה לכוון היער שבסמוך, קפצנו גם אנו מתוך הקרון. שמעתי פתאום התפוצצות איומה, נפלתי וגלי עפר נערמו עלי. הייתי בטוח כי נהרגתי. ילד הייתי ולא ידעתי איך נהרגים. ראשי היה המום ואזני היו אטומות (כחודש ימים אחרי זה לא שמעי על אוזן אחת).

ידעתי, כי אין דרך חזרה לקרונות, נשאתי רגלי היערה ואתי גם טודריס. בדרך ליער הנמיך אחד המטוסים וקריאה נתמלטה מפי מישהו והיא היתה כפקודה: לשכב!!! נשכבנו, המטוס המטיר כדורי מקלע ממטרים ממטרים, למזלנו התכוון המטוס לקרונות ואנו נצלנו.

ביער המשכנו לרוץ כשלושה קילומטרים המומים. לא הרגשנו ברעב, רצינו רק לרוץ, לרוץ, לברוח, אלא שהיער היה מלא תותי בר אדומים, הם השכיחונו את הזוועות, לקטנו אותם והחילונו בזלילה תוך כדי הליכה והתקדמות.

בפסטוב מצאנו את קרונותינו שהגיעו בינתיים גם הם לשם. בחדר שלי מצאתי את המרק הפוך, הקרון היה מנוקב כדורים. מצאתי שם יהודי אחד, שאלתיו מדוע לא ברח יחד אתנו, והוא הסביר לי, כי הוא החליט ליפול או לקום יחד עם כולם, עם יושבי הקרונות. המזודה שלי היתה מנוקבת ככברה ואיך נשאר הוא בחיים בין כדור לכדור לא אדע עד היום.

בקיוב לא נתנו לנו לרדת, המשכנו בדרך לדונבאס. בסירגו, עיר מכרות הפחמים. ירדנו ונצטוינו לעבוד בכריית פחמים, אם כי צורפנו מיד כתלמידים לבית־ספר פ.ז.או. כשלנו הקודם.

עבדנו שם כשבועיים שלושה, בינתים התקרב הגרמני אלינו. הוציאו אותנו בלילה בהחבא לסביבות קרסנוב שליד חרקוב לחפירת מחפרות הגנה.

והימים ימי סתו. הגשמים ירדו בלי סוף, הבצות גדלו, הלחות והקור התישו כוחנו ורעמי תותחים הגיעו עדינו. ראיתי, כי חיילים רוסיים עוברים בנסיגת בהלה לידנו ואף אחד לא ישתמש במחפרות שלנו, אולם אנו נאלצנו להמשיך בחפירה ללא תכלית, כי לא היה מי שישנה את הפקודה.

לימים ראיתי, כי נשארנו מעטים, הרוב נמלט. ברחנו גם אנו, התגנבנו לתוך קרונות דחוסים והגענו שוב לדונבאס. לא הכרתי את המקום. העיר היתה מלאת צבא וחפורה ומנוברת כולה.

מנהל ענייני העיר ציוה עלינו לפרוק מטעני עץ מתוך הקרונות כדי שנוכל, לפי דבריו, „לנסוע בקרונות אלה לכזכסטן, לעיר קרגנדר״. כשהסתכלתי במפה היה זה מרחק של 7000 קילומטרים.

בינתיים לא ניתנו לנו הקרונות שפנינו, הם נלקחו מאתנו. הלכנו לסטלינגרד ברגל. כשבועיים ימים הלכנו יומם ולילה מוורושילוב עד סטלינגרד. הלכנו בדרכים צדדיות מפחד ההפצצות ואכלנו בקולכוזים שבדרך.

בדרך הלכה הרגשתנו ורעה מיום ליום. האוכלוסיה גילתה סימני שנאה כלפינו. התלוצצו על חשבון פחדנותנו היהודית, אמרו, כי אנו מתחמקים ממקומות הסכנה, וכי לנו נחוץ רק „רובה עקום״ שיורה על אחרים, אולם לא יכלנו להגיב ולא רצינו לענות, כי בינתיים היתה זאת שנאת שפתים בלבד מבלי שתהיה מלווה „במלאכת ידים״.

סטלינגרד היתה כבר מופצצת, בבואנו, לא היה מה לעשות בה. עלינו לרכבת והמשכנו לקזכסטן. נסענו כחדשיים באותם הקרונות מבלי להחליף רכבת אבל לישון לא יכולנו. בחניות היינו יורדים וגונבים משהו ומתחלקים בזה. פעם פתחתי שק קמח שבקרון האחורי, מלאתי צפית של הכרית שלי בקמח, היתה זו מציאה נדירה ויקרה. את הקמח לשנו במים ועשינו בצק, את הבצק הדבקתי למעשנת הקטר וכשרק נתיבש הבצק פתחנו באכילה.

היו אלה ימים משונים מאד, מיום ליום נתחדשו הפקודות ונתחלפו החדשות,

בכל פעם היינו צריכים לנסוע לכוון אחר, אך הרכבת המשיכה בכוון שלה כאילו לא שאלה איש מה לעשות ועשתה דרכה לפי כוונה ורצונה.

כך הגענו לכוון צלבינסק.

בדרך לצ׳לבינסק הותקפו 50 איש בטיפוס, 28 מהם הורדו מהרכבת. אנחנו נשארנו עם היתר. האנשים בקרונות הותקפו ע״י כנים שהתרבו רבדים רבדים על גוף האדם, עד שאפשר היה לחפון אותן בידים מלאות. כל בוקר היה המדריך שלנו מימי בית הספר נכנס לקרון, מצוה עלינו לפשט את הבגדים ולעסוק בהשמדת הכנה.

בינתיים בא חורף קשה מאד, בגדינו היו קלים מדי, את הרגלים עטפנו איכשהו בבלויי סחבות, אולם הגוף היה חשוף לכפור ולמחטיו המקפיאים את הידים. היו רגעים ושעות שבכינו מרוב כאבי כפור מבלי יכולת להתגבר על עצמנו. כשהגענו לקרגנדר היה החורף קשה ביותר, כי הכפור גבר וסופות השלג שאינן פוסקות שם גברו אז שבעתיים וקשה היה לאדם לצעוד שני צעדים מבלי להסתנוור על ידי השלג ומבלי להחנק מלחץ תאוצתו.

הורידו אותנו מהרכבת, הובילונו למרחץ ונתנו לנו בגדים אחרים והועברנו לפנימיה שהיתה כולה בתוך האדמה, מין מערה מכוסה בגג, הקרויה בפי הרוסים זמליאנקה. ישננו על דרגש עץ.

מיד לאחר שהסתדרנו נשלחנו לעבוד בתוך מכרות הפחם, 150 מטר באדמה.

בינתיים נלקחו אחדים מאתנו לצבא האדום, ביניהם חברי משומסק ואחדים מחברי היהודים. נשארתי לבד. למעשה הושארתי, כי הותקפתי מחלת ריאות. חייתי כל הזמן בין האוקראינים שגם הם באו מרחוק והם הציקו לי מאד. שנאת היהודים שלהם היתה גדולה מדי, הם היו זורקים לי מידי את דוד התבשיל, וכשפעם נגש אלי אחד ואמר שלי אין זכות לאכול כאן, הרבצתי לו מכות רצח התנפלו כולם עלי להרוג אותי. נחלצתי מהם בנס, במרחק מה תפשתי יעת ברזל מהתנור, עמדתי כמו מטורף וצעקתי „מי שיתקרב אלי ייהרג״. הם נרתעו, אך נאלצתי לעבור לפנימיה אחרת של רוסים מבוגרים, הם לא עשו לי דבר.

בכל זאת נאלצתי לעבור למכרה אחר כי יהדותי החלה גם שם להפריע לי. חליתי אז ושכבתי בבית החולים שלושה חדשים, לא יכולתי לאכול מרוב חום וחולשה, אולם כעבור 6 שבועות הוטב לי והייתי צריך לעזוב את בית החולים.

בית החולים היה במרחק של 3 ק״מ מהעיר קרגנדר במאיקודוק, שם היתה באה רופאה עירונית לבקורת, היא היתה רופאה ראשית ובמשך הזמן נודע לשנינו כי אנו יהודים, היא היתה בודקת אותי ממושכות ומציגה לי שאלות. ספרתי לה הכל, היא לא ספרה לי כי היא יהודיה, מראה היה לא יהודי, אולם שם משפחתה מלקינה, רמז לי כי היא יהודה. היא הוציאה אותי מיד לבית חולים העירוני וצותה לתת לי מזון יותר טוב. כשרציתי לצאת מבית החולים, היא אמרה לי: מה לא טוב לך כאן, השאר כאן עד האביב, יהיה לך יותר חם. בינתיים נודע לה שאני גלמוד כאן, שאלה אם אקבל את אמה יפה כאשר תביא לי מתנות. האם היתה באה אלי יום יום בשעה מדויקת והביאה לי מאכלים

טובים והבראתי מאד. משנאלצתי לעזוב את בית החולים, אסרה עלי להמשיך במכרה וקבעה לי עבודה בחוץ כשומר המכרות.

לפי דרישתה הייתי צריך לבוא למרכז שלה לבדיקות מדי חודש. היא גם נתנה לי את כתבתה הפרטית שאבוא לבקרה בביתה. בביתה הייתי אוכל תמיד ארוחת צהרים עם משפחתה, יחד עם הוריה ובנה, שם היתה בודקת אותי מחדש בכל פעם.

משנגמרה המלחמה ב־1945 נשלחה חזרה לוורונזש, עיר מולדתה, כדי לארגן שם את משרד הבריאות מחדש. לויתי אותה לרכבת, עזרתי לה לעלות וברכבת זכרה עוד להאכילני בפעם האחרונה ולתת לי הוראות ואזהרות איך להתנהג כדי לא לחלות מחדש.

מוורונזש קבלתי מספר מכתבים ממנה, אך חליפת המכתבים בינינו הופסקה משום מה באמצע.

לימים נפגשתי עם בחור לנובצאי, סגל, הוא היה בן אחיו של שלום סגל ומלכה סגל. הוא ספר לי, כי הוא עובד באחד המכרות ע"ש קירוב והזמינני לבוא אליו לבקרו בעבודה. שמחתי להזמנה להפגש עם נער יהודי. באתי אליו. בפנימיה שאלתי עליו, הראו לי דרגשו, ישבתי וחכיתי עד שובו. הוא לא חזר עד הערב. כששאלתי לפשר הדבר נודע לי כי הוא נהרג במפלת במכרה, הם לא נתנו לי לגשת לראותו ועד היום לא אדע איך נהרג.

ב־1945 נסתימה המלחמה, התחתנתי והמשכתי לגור עם אשתי. אחרי שלוש שנים החלטנו שנינו לצאת לחיות בין יהודים ולראות מה קרה עם קרובינו. נסענו קודם לבנדר, שם היו אחיותיה וקרוביה. בבנדר (בסרביה) ראינו כי אין לנו כל אפשרות לחיות, בית לא היה לנו, הרעב שרר שם. אשתי הסכימה לזה שאסע לעיר שומסק, כדי לקחת חזרה את ביתנו ושם לבנות את משפחתנו.

הגעתי ללנוביץ בלילה. תחבורה לא היתה שם, האוקראינים היו הולכים ברגל, אולם פחדתי להצטרף אליהם, כי הדרכים שרצו כנופיות בנדרה, שהיו רוצחים יהודים ואחיהם היו מודיעים להם על כל יהודי שנחשד כיהודי.

לנתי בתחנת הרכבת על הספסל ובבוקר השכם הלכתי עם פסי הרכבת לשומסק. את הדרך לא ידעתי, שאלתי בכל פעם והפנו אותי והגעתי ברגל עד לפני שומסק. רגלי היו נפוחות מהליכה רבה. עברה עגלה, עצרתי אותה בפנותי ברוסית והלה ענה לי באוקראינית. המשכתי ודברתי רוסית עד שאחד מביניהם פנה אלי גם הוא ברוסית והזמיננו לעלות עליה. ספרתי לו שאני נוסע לחפש הורי ואחי. אז התברר, כי הוא כיום מושל מחוז של שומסק והסביבה. את האנשים שלי הוא אינו מכיר ואינו יודע אותם. העגלון התערב ואמר, כי הוא כן הכיר יהודים, אך לפי ידיעותיו הם אינם כיום בשומסק ורבים נעדרים. לבי ניבא לי רעות. רציתי לקום ולברוח, אך העיירה שלי משכה אותי בכוח של קסם סמוי וטמיר והמשכתי.

בשומסק ירדתי ליד הקוסציול, משם השקפתי על עיירתי: הכנסיה היתה עזובה, הצלב עמד רכון כמשקיף על העזובה מסביבו. רגלי נעתקו ממקומן

והתחלתי לשוטט. פגשתי יהודי אחד, הוברר לי כי הוא עזריאל דונדיק. נזכרתי, כי הוא היה שחקן הכדורגל הטוב ביותר של שומסק, הוא חי כאן והוא מנהל השוק לפי דבריו. הלכנו יחד לפגוש עוד שומסקאים, לפי הצעתו. בדרך עזב אותי, אמר לי ללכת לבדי לכיוון השוק. בלכתי הכרתי עוד יהודי בשם משה קופיט מרחמנוב, הושטתי לו ידי, אך הוא לא הכיר אותי, לפי שם אבא, התוודענו והוא לא עזב אותי ומשכני אליו, „לביתו", הלכתי ברצון.

הוא גר בבית איציק חלבינה, הציג לפני את אשתו, שהיתה מאוקראינה והתברר, שהכרתיה מקרגנדר. לנתי שם. בערב בא עזריאל דונדיק. למחרת הבטיח עזריאל לקחת אותי לסיור בין שומסקאים. בבוקר הוא בא והלכנו אל בוריס קעסעל, אל קראקוביאק ועוד אחד, ששמו שכחתי, האחרון לא היה שומסקאי, כי אם מאנדרושיבקה.

אלה היו כל היהודים שנשארו משומסק. בקשתי מעזריאל שיראה לי את קרובי, הוא הובילנו בדרך קרילוביץ, נעצר על תל שבין שתי גבעות ואמר אלי: כאן 3 בורות אלה, הם קרוביך וקרובי. סוסים ופרות רעו עליהם וחיללו עפרות קדר־שינו. שני בורות היו של המבוגרים והשלישי של הילדים, ילדי שומסק היקרים התמימים והקדושים. עזריאל סיפר, כי הם חרשו מסביב, כדי שלא יעלו עליהם הבהמות, אך זה לא מועיל.

השקפתי מלמעלה ואני תמה, איך נפלו כל כך הרבה גברים כילדים?

בלכתי על הגבעה ראיתי תרמילי כדורים לרבבות. הוברר לי, כי כאן הועמדו יקירינו ותחת איומי מות וברד כדורים נאלצו ללכת בכיוון לקבר עצמם. בכיתי כילד. אחר כך קיבלתי אישור לדבר, שאכן כך נפלו אנשי שומסק.

עזריאל סיפר, כי לפי מה שמסרו לו הגויים, יצא הרב ר' יוסלי בדרשה בה הסביר, כי זה גורלם ועליהם ללכת תוך אמונה בגורל העם. הוא נפל הראשון.

אחרי כל זה הלכתי אתו לבית הקברות הנוצרי. שם הראה לי שני קברים והסביר לי, כי אלה יהודים משומסק שחזרו הנה לביתם האומלל, אחרי המלחמה. אחד מהם היה בריק, השני לא ידוע. הבנדרובצים דקרו אותם בדרך. על מצבר־תיהם סומנו כוכבים סובייטיים, ללא שם.

ליד קברים אלה היו גם קברים של מנהיגי בנדרובצים, שהסובייטים תפשו אותם וקברום קבורת כלבים, בבגדיהם.

שהיתי בשומסק יומיים ולא יכולתי יותר. לפני שנסעתי, אמרתי לעזריאל שיעזוב את שומסק. התחננתי בפניו, הזהרתיו מפני הסכנה, אך תשובתו היתה: אני נשאר כאן, כדי לנקום את נקמת היהודים.

הסברתי לו, כי מסוכן להשאר שם. הוא בודד במערכה ולא יוכל לנקום לבדו נקמת אלפים, אך הוא התעקש ונשאר.

כעבור כמה חדשים נודע לי, כי הוא מת בבית החולים מנשיכת כלב כביכול, אולם השמועה אמרה, שהרעילו אותו.

כך ניספה אחרון השומסקאים וכך נותקתי אני משומסק עיירתי היקרה.

א. קרמר

מחתרת ציונית בשומסק הסוביטית

משבאו הסובייטים לשומסק, באו כגואלים ומגינים על חיי היהודים בעיירה, אך הנפש הרגישה בחוש, כי אם את החיים הצילו את הנפש לא גאלו.

חיי היהדות בשומסק על אדיקותה בעבר וצפייתה לעתיד נכנסו לצינוק. הדת הפכה לדבר שיש לעשותו ללא פומבי והציונות הפכה אובייקט של התכוז־שות, מעין „ונשמרתם לנפשותיכם".

היו יהודים מתפללים בהחבא, ביחידות בבית, באין רואה, ללא סיכון מיוחד ונתקיימה היהדות והדת. אך את הציונות אי אפשר היה לקיים בהחבא, כי כל כוחה לפנים היה בצבור, ואם אין צבור, הציונות מאין תבוא?

השלימו הציונים ואף הפעילים שבהם, עם המצב ולא עשו דבר לתיקונו. ההרגשה הכללית היתה, כי בא הקץ לכל מה שהושג בשטח זה במשך עשרות בשנים. וכל החינוך הציוני ייעלם ללא הכר, אך לא נמצא המוצא להביא את הציונות למצב של חוקיות ולא נמצא מי שיסתכן נגד החוק.

גרוע מכל היה מצב בני הנוער. פתאום ניטל מהם כל חזון העתיד, שעליו התחנכו והעמיד עצמו נדחק לשנים רבות רבות.

בני הנוער, שהיו מאורגנים בתנועות שונות וראו טעם בגווני השוני שבהס־תדרויותיהם אוחדו פתאום בדאגה משותפת לעתיד תנועותיהם ואזלת היד הקיפה את מרביתם ועשתה אותם לאחד.

גם השיחות על כך היו מסוכנות והיו הם משתמטים מלהיפגש אחד עם השני, שלא למשוך אליהם חשדם של השליטים ונושאי כליהם. אך הלב הצעיר והחם לא יכול לרגוע.

לא עברו ימים מרובים וטובי הנוער נמצאו בפעילות הקומסומול, מבלי שהרגישו בכך, ללא כל אפשרות להיחלץ ממצב זה. הכול ירד לטמיון, כל החנוך החלוצי, כל נכונות ההגשמה, הכול הועמד בספק אחד גדול ולא היה מי שיתווה דרך מיוחדת לנוער, שתתאים למצב החדש. כל המנהיגים, המחנכים והמדריכים השלימו כביכול עם המציאות. הם היו עסוקים עם עצמם יותר מדי ולא יכלו לדרוש מהם כל עצה וסעד בלבטינו החדשים, שלא ידענו כדוגמתם מעודנו ואולי גם לא ידעום דורות קודמים לנו.

מצב זה נמשך למעלה משנה עד סוף 1940.

בחדשים האחרונים של שנה זו החלה תזוזה בלבות הנוער. אלה שטעמו את טעם הפעילות של הקומסומול ראו בו תנועה של טמיעה לאומית וטשטוש עיקרים יקרים לנוער. הלב הצעיר החל להתקומם וטעם של בגידה בעבר היקר, מלא התוכן והיעוד, נתלווה למעשיו והם חיפשו איך להיחלץ מזה.

תנועה זו לא דברה אל לבותיהם והזרות העמיקה ודחתה אותם מבלי כל רצון להמשיך. אלה שלא נגרפו לקומסומול, התהלכו בהרגשה של ריקנות וחוסר כל חזון, אשר בלעדיו חיי הנוער אינם חיים.

פה ושם נזרקה הברה, שהפיחה תקוה ונתנה עידוד למעשים. מעברים נרמז להם, מעצמם לעצמם, ובינם לבין עצמם, כי יש מה לעשות ואפשר משהו לעשות וכדאי הדבר שייעשה בהקדם.

אינני יודע איך היתה ההתפתחות של מפנה זה בתנועות אחרות שבעיירתנו, אך על הדברים שהיו בתנועתי, תנועת „החלוץ הצעיר", אוכל לספר וכדאי שהדברים יירשמו בספר שומסק לדורות.

*

עם פרוץ המלחמה בסוף 1939 מנה סניף החלוץ הצעיר בשומסק 110 חברים מגיל 10 עד 17. היה לו „סניף" (מעון) משלו, מרווח, בו היו מתקיימות הפעולות לכל הגילים, גיל גיל בנפרד וכולם יחד. עם בוא הסובייטים נרמז מאלה שנבחרו על ידיהם ככשרים, כי טוב יהיה, אם פעולתנו תפסק ולא תהיה עוד כתובת לחטאי הציונות ולעושיה הצעירים.

מתחילה קבלנו זאת כגזירה וכחלק מהשנוי שחל בחיי העיירה. אח"כ התחלנו להתגעגע לסניף והערבים נעשו ריקים ונטולי טעם. כשצרפנו את כל ההרגשות האלה ראינו, כי אין אלה געגועי ילדים וחפושי תוכן לערבים חולפים, אלא שיש כאן משהו יותר מהותי, אשר בהעדרו חסרנו הליכה לקראת חיים נרצים והכשרה לעתיד, שהותווה לנו על ידי חנוך של שנים ותודעה יהודית ברורה.

לא רצינו להשתלב בחיי הקומוניזם. לא ידענו על מה ולמה עלינו לוותר על צביוננו הלאומי, ובלבנו בשלה ההחלטה, להמשיך לקיים את פעולתנו התנועתית, ללא כתובת, ולרכז סביבה חברים ככל האפשר, גם אם אין באפש־רוהנו לפתח ולהחזיק סניף שמקומו מסויים ושעותיו סדורות.

למעשה הגענו להחלטה שיש לקיים את החלוץ הצעיר במחתרת.

ממאה ועשרה החברים התלכדו קרוב לששים איש מהשכבה הבוגרת יותר.

השיחות התקיימו בבתי חברים, בשדות, בחורשות, תוך כדי טיולים מחוץ לעיר ומשחק רעים בבתי חברים. ידענו, כי אין אנו עושים זאת נגד המשטר וכי ברצוננו פשוט להמשיך בחנוך לעליה, שנפסק מסבות חיצוניות, אך אין כל סבה לראותו פסול. בכל זאת היה ברור לכולנו, כי אנו עוסקים בדבר אסור ומסוכן לנו ולמשפחותינו, ולא יכולנו אחרת. יש נסיבות, שהדבר הפשוט והמובן מאליו, כשהנך עושה אותו תוך איסור וסכנה, הופך הוא לדבר שבקדושה, שיש ליהרג עליו ולא לעבור.

התארגנו ב־12 קבוצות. בכל קבוצה 5 חברים. קבוצה אחת לא היתה צריכה להכיר את רעותה. ראש הקבוצה היה מקבל הוראות פעולה ממישהו, שבאמת לא היה ידוע לחברי הקבוצות והפגישות התקיימו.

פעמיים בשבוע, לא במקומות קבועים, ולא בימים קבועים, היו הקבוצות מתכנסות לשיחה וברור, בנושאים שהוגשו על ידי ראש הקבוצה. השיחות היו מלאי להט וחזון, כל פרט קטן מישראל הלהיב ועורר תקוות, לא הורגש כלל, כי קטנה הקבוצה ומבחר החברים בה מועט. העינים יקדו, הלב פעם והדמיון גמא

מרחקי זמן ומקום, היינו מאושרים. אם כי לא פעם נצבט הלב לערבים ההם, בהם רבתה התנועה בסניף ועשרות נפגשו עם עשרות. הרגלים רצו לצאת ברקוד לוהט כמאז, אך עצם האיסור כמוהו כטעם תחליף לטעם שברקוד עצמו ונרגענו. התוכן ההוא שחסר הפך אוביקט לכמיהה והעמיק גווניו על ידי כך.

הקבוצות הורכבו מבני גיל אחד או מחברים ש„יצאו" יחד גם קודם. העיירה היתה קטנה, אחד הכיר את השני וידוע היה מי יוצא עם מי, כל שינוי בהרכב ה„חברה" היה גורר אחריו ניחושים בלתי רצויים ומסוכנים.

השיחות הבטוחות ביותר היו בחדרי בית־הספר דוקא, ליד מפות הקיר אפשר היה לדבר על ערכים ועקרונות חברתיים ישראליים, לתת הבחנות ברורות בין קיבוץ, קבוצה, מושב ומושבה ולהעמיד פנים כמחטטים במבוכי הקוים של מפות הגיאוגרפיה.

מתוך ראשי הקבוצות נבחרו שני רכזים, רכז רכז לכל 6 קבוצות. הרכזים נפגשו עם מישהו מסוים, לא ביחד, ולפי סמנים מוסכמים מראש. השיחה עם האיש נלמדה בע"פ כשעור, שכל פרט בו קובע, כי היא שנתנה את השראתה לפעולות השבוע.

ידענו כי האיש נפגש עם שליחי הארץ, עם אנשי מרכז שהתפרק, דובר על חומר בכתב, שמגיע בדרכים לא דרכים, אך אנו לא ראינו אותו ונעלם מאתנו איך ומתי נפגשו ובאו אנשי החוץ עם האיש שלנו.

בראש החלוץ הצעיר בשומסק עמד מזכיר, שהיה יודע ואינו ידוע, הוא הכיר את כולנו, הוא ראה אותנו לכל דקדוקי התנהגותנו, אך אנו לא הכרנוהו.

לידו עמדו שתי בנות, האחת שהיתה מזדמנת „במקרה" לביתו של הרכז בכל מקרה רציני היא היתה דואגת שהמפגשים יהיו סדירים ותואמים להוראות האיש. דייקנותה וגמישותה נראים לי עד היום כמשהו נדיר, שרק יחידים נחנו בו. השניה ניהלה את יומן הפעולות, לאחר שקבלה דוחות מקודמתה.

יומנה שיקף בדייקנות פרטרטת את פעולות הקבוצות ונרשמו בו גם ההח־לטות, שנתקבלו על רקען על ידי הקובעים בדבר, אך הוא היה כתוב בצורת יומן תלמידה תמים וכל פרט בו היה צופן מוסכם ומובן רק לקובעין, אחר אם נתקל בו היה רואו כיומן שאין בו ענין מיוחד. היו בו תאריכים, שעורים, שמות מורים, מקצועות, שעות שלמראית עין לא היה בהם משום חדוש, אולם כל דבר לעצמו היוה סימן מוסכם לפרטים שנראו לנו־להם אז חשובים לאין ערוך.

היומן היוה קשר בין האנשים וקשר בין הנושאים וקשר בין היום ומחר. כשהיה היומן, יכול היה מי שצריך לקחתו ממקום המצאו, לקרוא בו ולדעת מה ואיך מבלי להפגש פגישות יתרות. תפקיד גדול מילא היומן.

הודות לפעולה זו, הודות לעושיה, כשהיומן משמש כרתך חוליות בשרשרתה נתקבצו ועלו אלה שעלו ונשתמרה מטרת החנוך החלוצי.

זמן קצר לפני השואה מורגש היה באויר שמתקרב אסון. נסינו לפי מיטב יכולתנו להתחשל, שנוכל לעמוד נגדו, אך אמצעינו היו דלים מאד. הזמן קצר והסביבה עוינת.

בודדים נשארנו מהתנועה של הימים הקשים ההם. לא אפרט שמות, גם לא בשמו של אחד, אשר נמצא רחוק רחוק מאתנו מאחורי מסך הברזל. אך על בודדים שאינם בחיים, שנרצחו יחד עם הורינו, אחינו ואחיותינו וכל אנשי העיירה, אספר ואכבד את זכרם במספר מלים.

אילו רק יכולתי להעלות על ניר את רגשותי עליהם, על פעלם ואישיותם ודאי יכולתי לכתוב הרבה הרבה, אך אין לי הכשרון לזה. לכן אמעט ויהי זה כבודי, וארשה לעצמי ואראה זאת כבוד לי להעלות את זכרם.

*

הראשון, ביראת כבוד אני מעלה את זכרו של משה שפריץ ז״ל. מתוך היותו יותר מבוגר מאתנו, לא נתאפשר לו להפגש אתנו בקביעות, אך ממנו שאבנו את

העצות והעידוד. לעולם אזכור את פגישותי עמו בלילות במקומות סתר. התענינותו והדרכתו, הם שעזרו לנו בעבודתנו המסכנת. רבים מאתנו הנמצאים בארץ, חונכו על ידיו. משה היה המדריך לדוגמא, בהתנהגותו הצנועה, בידיעותיו הרבות, הרבות מאד.

הערכנו אותו כגאון, כבדנוהו כחבר ישר, מסור לזולת המוכן תמיד להקשיב, ליעץ ולעזור. דמותו תשאר חרותה תמיד בזכרוני.

השניה שאעלה את זכרה, היא שינדל זילבר, בת איציק זילבר.

חברה, אשר פעלה רבות וסיכנה את עצמה למען הצלחת הפעולות במחתרת. היא אשר היתה נפגשת בקביעות עם שני הרכזים הראשיים, מקבלת הדו״חות ומיעצת, מתקנת, מדריכה ומסבירה את המשך הפעולות עד לפגישה הבאה. יהי זכרה ברוך.

השלישית שאעלה את זכרה היא חנה בט, בת פסח בט. מנהלת היומן. חנה אשר היתה טרודה ועסוקה בזמנים ההם במסעדתם בדאגתה לפרנסתן, שלה ושל אמה החולנית, מצאה את הזמן, אחרי שעות רבות של עבודה קשה, לרשום ביומן מתוך מסירות וסכנה מרובה ובדיקנות רבה כל פרט ופרט. הרישום ביומן לקח הרבה זמן. היא עשתה זאת באהבה. יהי זכרה ברוך!

אהרון זילבר

שומסק בעיני פליט

בסוף 1939 החלו להגיע פליטים מגרמניה לקרקוב עירי. הדבר בישר רעות ואני עשיתי לי מסקנה שלי, שקרקוב איננה מפלט מגרמנים ויש לנדוד הרחק מגבול גרמניה. התקנתי לי זוג אופנים ושמתי פעמי — גלגלי לעבר גבול רוסיה וכך הגעתי לשומסק.

מצאתי את העיירה שקועה במבוכה רבה, האנשים התהלכו כצללים. בית הכנסת היה המקום המושך ביותר, יהודים רצו להיות תמיד יחד, לשמוע, לקלוט, לא להפסיד אף רמז של ידיעה שיש בה מהארת המצב.

אני כחניך „השומר הצעיר" ואיש הכרך ראיתי אותם בעינים אחרות. מתחילה חשבתי, עיירה נדחת בקצוי תבל, פגור ובערות מסביב, אשב לי ימים מספר ואלכה.

אך הימים נמשכו קצת וכשהמשכתי לשבת שם, נתגלתה לפני תמונה אחרת לגמרי.

הסתבר משיחותי עם האנשים, כי היו אלה אנשים מתקדמים בדעותיהם, „פגורם" המדומה היה תריס מחושב היטב נגד ההתבוללות הפולנית. דבקותם במסורת של המבוגרים וציונותם הברוכה של הצעירים, אינם אלא עמידה איתנה על יהדות שלא רבים בכרכי פולין עמדו בה.

התדהמה, המבוכה ודכאון שריחפו על פני כל מעשי העיירה לא אפשרו הסתכלויות מרובות, לא לשם זה גם באתי הנה, אך היה משהו באנשים אלה שאפשר לקרוא לו: השקפת עולם. הקרתנים האלה החלו לעורר בי דרך ארץ כלפיהם ותרבותם נראתה לי עמוקה מני השגותי.

אל נשכח, כי הייתי פליט, ללא רזרוות למחיה ודאגתי היתה נתונה לעצמי, למצוא עבודה, עסוק, כלכלה ופרנסה. זה היה קשה להשיג בשומסק. היא עצמה עמדה בסימן צמצום פרנסות, חסר סיכוי לדור הנוסף, לשכבה המתבגרת המת־חתנת הזקוקה לבית משלה. דוכאתי, לא ידעתי איך אחיה, איך אתקיים, ולפי הסדר — אלה דברים שקדמו לכל מה שכתבתי לעיל.

כאן אני מגיע לשיא החיבה שאני נושא בלבי לעיירתכם ז"ל, שומסק היקרה.

בבואי לא הייתי פליט יחיד, הסתובבו בה עוד כעשרים איש, פליטי פחד ורצון לחיות כמוני. מיד יכולת להכירם בנבדלותם מאנשי שומסק. נפגשנו, שוחחנו בהסתייגויות, כי היינו „מהחרים" כביכול על דאגה־חסרת־פתרון אחת משותפת. בכל זאת כולנו הרבינו לדבר במיוחד שבעיירה זו והיא, האחוה העמוקה לכל יהודי והנכונות לחלק את פת הלחם עם אח רחוק. היחס המשפחתי הזה, נדמה לי גם כיום, איננו בנמצא במקומות אחרים.

תחילה התאכסנתי בבית אופה, שהוריו הגיעו אז לא מזמן מארה"ב. היה איש המעלות ומעלת האינטליגנציה שלו עלתה על כולן. כל מחסורי היה עליו,

שום דבר לא חסר לי, כאילו שחייב היה לעשות זאת למען שלמותו עם השקפת עולם יהודית מעמיקה.

אח"כ „הוזמנתי", ממש הוזמנתי לבית מהנדס שרייבר ואשתו רופאת השנים, ושוב אותו יחס, אותה דאגה כאילו פרעון חובה — חוב למשהו עמוק ויסודי ביותר. הבית היה תרבותי, כל שיח ושיג במשפחה, כל פנה בבית, כל סדרי החיים, ההליכות והנוהג היה בהם משום תרבות גבוהה ביותר.

אינני יכול לשכוח את הלקח שלמדתי משומסק היקרה הקטנטונת בממדיה, העמוקה בתרבותה והרמה עד לידי עליונות ביחסיה לאדם, ליהודי לזקוק לעזרתה.

כאשני נזכר לעתים בחויות העמוקות והטרגיות שלי במשך נדודי עדי הגיעי הנה, מופיעות חויותי בשומסק כמרתקות ביותר וברגעי משבר באמון בבני אדם, אני חוזר ומשנן לעצמי, יתכן שעוד נחזור ל„שומסק", לא שומסק הגיאוגרפית, כי אם שומסק כמושג אנושי, תרבותי עמוק ונשגב — ורווח לי.

הרבה תודותי נתונות לשומסק ואני מברך על הזדמנות זו לפרוע חובי לכם, שרידי שומסק, שאני תלמיד שלה שבלב ובהשקפה.

ימים מעטים שלי בעיירתכם ז"ל, אינם נמחקים במהרה. שומסק אוניברסיטה של לב ומכללה של נפש לכל באיה.

אברהם קרמר

נ ק מ ת ־ מ ה

אחרי „טיול" של שעות בטנקים כבדים,
עיפנו מרדוף אחרי הגרמנים הבורחים.
ניתנה הפקודה: עצור! עמוד!
מלא החסר! התכונן להכות!

יערות מסביב. חרבו, נכרתו על ידי הנסוגים
על כל שביל גדעים של עצים וגדמים.
אין קול ואין עונה. רק ציפצוף צפרים
ולעתים קרובות שריקת כדורים.

טנקיסטים יושבים בצוותא וסועדים,
מתווכחים, מבררים, איזה יינקטו הצעדים...
חלפה המנוחה הקצרה בין רגע,
האות ניתן: למקומות! אף הגה!

הטנקים עומדים מוכנים במקום.
הקצינים לבסוף מסרו פקודתם.
אך אות ההתחלה טרם בא.
הלב מתרגש, הלב נע...

סגורים ומסוגרים בטנק מבפנים
אני ושמואל יושבים פנים אל פנים
שקט ודממה שוררים מסביב,
אך בינינו ויכוח עד ריב.

בשביל מה ועל מה נקריבה חיינו
האם לא שמעת אתמול השמועות
שואלני שמואל בענים דומעות —
על רצח אחים יהודים „במולדתנו"?

האם לא שמעת אתמול כנויים
„אבראשא", „שרהצ'קי" מפי הרוסים?
ובהתחלת הקרב הבטוח הינך
שלא יהרוגך „החבר" מאחוריך?

גם לא שמעת מפי יהודים
על גויים אתם התהלכו עשרות שנים,
על אוהדינו, חברינו האוקראינים
איך בשעת הכושר שחטום בסכינים?

מדוע אינך עונה חברי הטוב?
הן מיד יתחיל להרעים התוף
בטרם יינתן אות זה להתקפה
רצוני לשמוע ממך תשובה.

אך טרם הספיק עוד שמואל לגמור
הורם הדגל — הדלק המוטור
רק עשרה רגעים נשארו מעתה
לרעימת התוף — התחלת ההתקפה.

רעש, דפיקות. התכוננות לכיוון.
ברדיו מוסרים: היכון! היכון!
עיני נשואות ישר למטרה
מתאמץ להפיח בשמואל הכרה.

הלב מתאבן, הגוף מתכווץ
בעוד רגעים צריך להתפרץ
אך יש לענות לשמואל דברים,
לעודדו ולחזקו לרגעים הנוראים.

מה שלומך? שואל באלחוט יהודי לודז׳אי,
הנמצא מימיני. הוא קצין יהודי.
לבי מנבא לי קשות ורעות,
אולי לא נזכה יותר להתראות...

תזכור חביבי את חירוף הנפשות
של יהודים לוחמים בשורות ראשונות.
מי יתן וזכית לנקום ולחיות
ולספר לנשארים בארץ האבות...

למסור לאחים הרחוקים, הקרובים,
על קרבות רבים במקומות זרים,
על הדם הנשפך בשדות נכרים
והכל, והכל, כדי לנקום באויבים.

לא על „קידוש־השם״ אנו רוצים ליפול
לא בעד עמים זרים ללחום ולפעול
לא להחניף ולהיחנף בעיני הגויים,
לא בעד זה... בעוד רגע יוצאים...

רק בעד אחינו שנשרפו בכבשנים,
בעד הורינו שנקברו בחיים,
בעד עמנו השואף להגאל,
בעד כבודנו, כבוד־ישראל.

...פתאום תפופי תופים וזיקוקין אדומים.
זה סימן הוא לצאת, להכות באויבים!
רק במלים ספורות מסרתי לשמואל
את דברי הלודז׳אי, נאמן ישראל.

*

עם התחלת הקרב הלודז׳אי נשרף
עת הושמד רכבו, הטנק שהותקף.
„גבור הברית״ קיבל הוא במותו.
נקמה! נקמה! הוא חיפש במלחמתו.

הקרב נגמר בנצחון השלם
אך מעיק על הלב... ושמואל אלם
יושב וחושב, כאילו שואל:
האם זו באמת נקמת ישראל?

שומסק בראי החויות והזכרונות

ר' ישראל סודמן

ה„מעביר סדרה" לשומסק

הערת המערכת:

זוהי פרשת שומסק כתובה אחור וקדם, ראשית ואחרית ואין מוקדם ומאוחד וגו' כפי שנכתב על ידי איש תם וישר, שדבריו מהימנים ומאירים. וראויים הדברים שייקראו באזני ילדי ישראל למען ידעו להכיר ולהעריך כמו, עיר ועיר בארצות הגולה ויושביהן על ארחם ורבעם בזכרם את ציון לעד. והדברים ניתנים ככתבם וכלשונם, אין מוסיף ואין גורע.

ועוד הערת מערכת:

„המעביר" זה מסופר בדרך הפרט, שילמד על דרך הכלל ואין בכלל אלא מה שבפרט וד"ל. ואם מספר המספר על עצמו אין בכונתו אלא להאיר מזכרונותיו על העיר היקרה כולה, והדברים ידועים בכל מעשי ספור, שהסופר מספר מעצמו ובינתים אנו נמצאים למדים על הענין המסופר, פרטים ופרטי פרטים המאירים עינים ומחזקים הזכרון.

הבה ונכיר תודה לר' ישראל סודמן ז"ל, שטרח והעלה את זכר שומסק במחלצות ספור לפי מדתה וערכה. ח. ר.

בזכרוני נחרת ולנגד עיני תמיד תמונת עיר שומסק מסקירה הראשונה שבאתי בפעם הראשונה בחיי, להתחתן להנשא וגם להשתכן בה לפני יובל שנים.

ביום השלישי לחודש זיו, השמש לוהטת, הרוח מחמם, האויר מלטף כמו מרתיח, והנה אני בחבורת משפחתי ואנשי קרובים וידידים על עגלות מרותקים לסוסים דוהרים עומדים על אם הדרכים, המובילים לתוך העיר מימין ומשמאל בכביש ימינה ובדרך לא סלולה מימי קדם שמאלה, מחכים לקבלת פנים מהודרת. והנה רואים אנחנו את המשלחת שלנו חוזרים רכובים על סוסים מכל מיני צבעים, בתלבשת עורות מאדמים, עם מסכות על פניהם וכובעי נייר מכל הצבעים בכל מיני ציורים על ראשיהם מחודדים בגובה אמה וחצי, ובידיהם דגלים ועליהם קול מבשר באותיות גדולות יותר מקדוש לבנה, מבשר ואומר „מהרה יישמע קול ששון וקול שמחה קול חתן וקול כלה".

אחריהם שיירה מרכבות עם מחותנים ממשפחת הכלה עם כל מיני כלי זמר וגם אנשים, נשים וטף עולים אחריהם.

אותי העבירו על המרכבה והושיבוני באמצע. התענגתי למראה עיני, את גיסי יקירי הר' מרדכי פלץ נ"ע היושב לידי והר' שמעון וקסלר נ"ע איש יקר רוח מצד השני עם הדרת פנים וטוהר לב, חכם ונבון, הכרתי בשניהם מעלות המדות והנה נוסעים אנחנו העירה דרך ימינה, עברנו דרך פרבר העיר הנקרא „עיירה חדשה", רחוב מרחבה ומשני עברים על גבעה בתים מסודרים ועל המדרכות עומדים צפופים אנשים מכל הגילים עד בואנו למרכז העיר, אשר שמה חזיתי חנויות ברבוע באמצע הנקרא שוק, והתחלנו להסתובב מסביב להחנויות, וגיסי היקר מסביר לי, כי ככה נהוג, והכלי זמר מנגנים ומצלצלים והעיר כמרקחה. לפי הראות נדמה היתה לעיר גדולה. באותו ערב סודרה „סעודת חתן" (חאָסען מאַל) בבית חותני נ"ע ואולם לרקודים, חדרים לסעודה ואולם לסעודה בשביל עניים (אָרעם־מאָלצייט).

וביום השני בהליכה למגרש, אשר לפני ביהכ"נ הגדול בנגינה ובזמרה לאור היום ואור נרות ואבוקות מסביב. אין לתאר את המראה הנהדר. נתרשמתי מרחובות העיר ומחוצותיה מארבע רוחות השמים בשטח ישר עד לבית הכנסת הגדול והקדוש, יקר וגדולה מבית ומחוץ וכל הסביבה אומר כבוד.

בראותי מול עיני מתחת לחופה את הרב הצדיק, היקר באדם מו"ר הר' ר' מרדכי זצ"ל מגזע הקדושים ופניו מאירים ומזהירים ועיניו מפיקים נוגה גדול(ה) וכבוד ותורה ואורה, הרגשתי בו אדם המעלה איש נעלה וגאון, ומראשית אחרית אספר בכאן במאמר מוסגר: חרות על לוח לבי דבר הקדוש זצ"ל זי"ע. פעם נכנסתי יחד עם חותני ע"ה להסתופף בצל קדושתו והנה השמיע אלה הדברים לחותני ז"ל „שתדע לך שחתנך הוא קרוב משפחתנו הרמה ועליך לשמרו שיהיה בריא וחזק. לפי ראות עיני הוא מעט נחלש ופניו נתדלדלו מעט. יכול להיות שהוא התרגל לאכול ארוחת בוקר בזמן הנכון. ועכשיו בהליכתו לבית המדרש ומתפלל עם הזריזין ולומד את שעורו היומי(ת) ומאחר בסעודת הבוקר עד הצהרים, זה לא בסדר. מקובל מזקני ז"ל כשהתחתן עם הצדיק מראדזיווילוב

זצ"ל ומנהגו היה לאחר עם התפילה וסדורים שלו עד אחרי חצות היום, וכשזקני זצ"ל בקר אצלו פעם אמר לו, כי אצלו מקובל לשתות ולטעום בכל בוקר, כדי להתפלל בלב טהור ובנפש חפצה, ולא להתפלל, כדי לאכול ולשתות. לכן דעתי לזרזו בקומו ממטתו שישתה ויטעום כדי שיתפלל בצלילות דעות ובלב ונפש שבע ורענן.

הפסקתי לספר כדי להקדים ולספר על מעלת קדושת הר' מרדכילי זי"ע ואני ממשיך.

ביום השלישי שוב פעם, שלישית, רינה ושמחה ברחובות עם להקת כלי זמר רוקדים ושמחים עם הכלה, קוראים לזה אולישצ'ינה. אין אומר ואין דברים לתאר כמו חי את העונג וגם את השמחה מכל המשתתפים כמעט מכל תושבי העיר. כן ראיתי שיש קשר של ידידות ושל ריעות בין אבי מורי ז"ל ובין הר' הרצל מלמד ז"ל המורה והמדריך לדור הצעיר בדרך היהדות ובנתיב המסורה, מלמד להועיל, אשר שניהם באו בברית הנשואים ביום אחד בעיר מולדתי וישוגרודק והמשיכו בלמודים שם בהקלויז כמו אברכים תלמידי חכמים, חברים לדעה, בינה והשכל, גם הרבה מכירים וחברים באו לקחת חבל בשמחתנו. לא חשוב שהיו גרים רחוק ממקומנו וגם קשרי מסחר וקנין בין העיירות האלו כמעט ולא נשמע, אבל נפגשו יחד אצל האדמו"ר הצדיק המגיד מטריסק זי"ע באהבה, אחוה וריעות כחסידים בכל לב ונפש.

ובשבת בבואי לבית התפלה הקטן על יד פרוזדור בית המדרש הנקרא אוליקר קלויז, יורדים במדרגות למטה והתנור לחמום עומד כמו על כרעי תרנוגלת בלי ארובה. תיכף נצנץ במוחי תכנית לתקן ככל האפשר שיתאים לקלויז נאה ויאה. לא נחתי ולא שקטתי עד שמלאתי את חזון נפשי וסדרתי תנור לחמום מעשה ידי אומן ארובה לעיני השמש מחת השמים להפליא. בכל ימות השנה התפללתי וגם למדתי בקלויז ובביהמ"ד הגדול, בית תפלה מהודר, ושם נפגשתי עם תלמיד חכם מצוין הר' פייבוש, שהוא גם הביע רצונו ללמוד אתי דינים והלכות ב„יורה דעה" לפי טור אור החיים.

לאט לאט הכרתי כמעט את כל תושבי העיר, אנשים כנים וישרים, יהודים מבית ומחוץ, בהכרת פניהם לפי כל מנהגי היהדות כאילו לא מארץ גושן אשר „שם לא היה ברד" (זקן בלע"ז), כולם מוכשרים וראויים לחיות באהבה ואחוה כבני משפחה אחת.

*

אבל יש בינינו מדורי דורות אנשים שהשטן שולט בהם, היצר הרע, קופצים בראש ורודפים אחר הכבוד, מחרחרי ריב ומפרידים בין הדבקים, כמו בימי יציאת מצרים מימי קורח ועדתו דתן ואבירן המפריעים לשלום וסדר ומביאים לריב וקטטות לזלזול וחרבן.

גם העיר שומסק לא יוצאת מן הכלל, וקומץ אנשים הביאו לידי פלוג וחלוק בהקהלה הקדושה. קודם כל בין רבנים ושוחטים, יוחלקו בזה את העדה לשני צדדים, אשר להצד האחד אסור היה ליהנות מהצד השני כמו פגול וטמא, וזה

הביא לידי חלול השם, פירוד ושנאת אחים עד כדי כך אשר השו״ב הראשון הר׳ יצחק בעל „חזקה״ מדור דור, איש ישר, מושלם בכל המעלות והמדות של יושר וצדק והכנסת אורחים, מאכיל לרעבים מהסעודה המצומצמת אפילו בשבילו, גם הוא סבל וגופו נחלש, ואחיו השני, נחמד לבריות, אוהב נאמן לכל אדם, שואל בכל לשון של שלום לכל אדם באשר הוא פוגשהו, הר׳ ר׳ בנימין ז״ל, בילה בבית האסורים באשמת האנשים המענישים, המחרימים והמחריבים כל דבר טוב ויפה. הוא היה אומר: „ד׳ הצדיק, לו הייתי אני במקומו גם כן הייתי עושה בדיוק ככה ואין לערער כנאמר „צדיק הוא בכל דרכיו״.

ור׳ אברהם שו״ב תלמיד חכם מלא וגדוש כמעין המתגבר, מורה ומחנך כהוגן.

הפלוג הביא חילול בכל הקדוש לנו, וכאשר זכיתי להכניס את בני יחידי נ״ע בבריתו של אברהם אבינו ולסדר סעודת מצוה בבית חותני שהיה איש ישר, מעורב בין אנשים מכל הסוגים ולא התערב במחלוקת, כי היה חסיד משני הצדדים ורציתי לכבד את שני הרבנים עם שני המוהלים, שני השוחטים ולחלק ביניהם מצוות ואת הידידים מכל העיר, הזמנתי את האדמו״ר מזלטיפול בן האדמו״ר מרחמסטריווקה שהיה ביאמפאלע, הבטיח לי לבוא להשתתף במצוה, וגם הזמנתי את המוהל מיאמפאלע כדי שלא לגרום שנאה וקנאה, או גם ריב ומדון.

והנה מקרה, שבדקו יומים לפני המילה ומצאו כי נשתנה מראהו ולא יכולים לסדר את הברי״מ וגם האדמו״ר מוכרח לשבות השבת ביאמפאלע. ביום הראשון בא הרב הצדיק לעיר שומסק והתאכסן בבית הר׳ פנחס מגזע קדושים, והנה כשנכנסתי לחדר של הצדיק הקדוש, אמר לי בזה הלשון: אשתתף בהברי״מ, הכל תהיו (יהיה) בסדר. חזרתי ובדקו ומצאו, כי התינוק בסדר גמור וסדרנו את הברי״מ בבית הכנסת הגדול.

הרב הצדיק נתכבד לסנדק בהשתתפות הרבנים והשו״בים ומכל בני העיר וסדרנו סעודת מצוה ממאכלי חלב ומשקאות וכל הטעמים בבית חותני.

והנה ראיתי ומצאתי, כי ח״ו לא שנאה ולא קנאה שורה ביניהם וגם בין כל תושבי העיר, ולא קשה להשכין שלום, אחוה ואהבה ורק להפריד את המקלקלים, המפרידים. התיעצתי עם ידיד שכן טוב ר׳ יונה קרייזלמן זכור לטוב, שיחד היינו ועד היחידים להפיץ שקלים על אף איסור הממשלה ופקודת מאסר לעובר על האיסור, בהרגשתנו את גדל רעיון התחיה של עמנו הנרדף והצלחנו להחיות את רעיון התחיה בלבות רבים מתושבי עירנו המסורים נגד איסורים ויסורים, והסכים אתי להתמסר להחתים את הרבנים והשו״בים לכתב התקשרות והתחייבות הדדית על משכורת ושלם לכולם, והשתתף אתנו לדבר חשוב זה גם המנוח ר׳ זיסיע אהרון רוזין.

שלשתנו ברוב עמל ויגיעה ומרץ רב, עלה בידינו להחתים את כולם ובזה נסתם כל חזון מאלו המפרידים והמפליגים, שאין באפשרותם לחכור הטאקסע מהממשלה ולשלם משכורת חדשית רק לאחד הרבנים ולאחד מהשוחטים.

אז נקראו כל אנשי העיר לאסיפה כללית מטעם הממשלה לבחור בהנהלה לנהל הטאקסע ועניני שחיטה עד לחכירה חדשה מחדש.

נבחרו לפי דעת הרוב, שנמאס להם המחלוקת והפרוד, בחרו באיש אל־מפלגתי, הוא חותני בשם ר׳ מנדל ישיעוס, איש תם וישר, אוהב צדק ורודף שלום באמת ודרישתו לאשר קצבת משכורת להרבנים והשו״בים נתמלא(ה) ג״כ באסיפה זו.

אז מסר לידי את ההנהלה ודרש ממני להתמסר בלב ונפש, כי גדול הדבר וישכון שלום על ישראל, אמן.

כך הבאנו את הרבנים והשו״בים כמעט לידידות ונשכחה השנאה והקנאה וחמת המלך שככה וכל בני ובנות העיר התקשרו לידידות וריעות כמשפחה אחת והתרגלו לשני הרבנים והזמינו אותם לכל השמחות וחגי המשפחה, וכולם נעשו ליהודים כשרים במאכלי בשר מכל השו״בים ללא חלוק ופלוג.

למדנו מהנסיון הזה, כי עם ישראל כשרים ומאושרים להיות יחד עם אחד ומיוחד לשם ולתפארת, חזק ואמיץ מכל העמים על פני האדמה, כי להם תורת אמת ומנהגים ישרים של חסד ורחמים מקושרים עם הגוף והנפש, הטבע והמדע, הרוחניות והגשמיות.

*

עוד דבר, שהממשלה דרשה לתקן ולסדר את הבית־מרחץ האחד והיחיד בעירנו, וכשלא שמו לב נסגר בית המרחץ וקשה לתאר את מצב העיר בכלל ולכל הפרטים.

בכל ימות החורף סבלו כל בני העיר מאין מקום להתרחץ ונשים הכריחו (הוכרחו) לנדוד לעיירות אחרות לטבילה, עד שאחד איש ישר, הר׳ יעקב חזן, התאמץ וסדר הבית מרחץ ולא עבר זמן רב עד שנמסר(ה) הנהלת בית המרחץ לאחד כפרי ושמו ר׳ לייב יאנינגר, איש יהודי מושלם, מסור לטובת הכלל.

סדרנו מטעם הקהלה עם החוכר יאניגר לחמם את המקום שלוש פעמים בשבוע עם כניסה חפשית רק בעד אמבטיה, הקצבנו לו מחיר מינימלי, ככה שבכל פנה שרר שקט וסדר, ימין ושמאל, שמאל וימין היו כאברים בגוף אחד שלם ובריא.

כן הצלחנו בהפצת השקלים להחיות את רעיון התחיה בלבות רבים מאנשי עירנו המתארים נגד אסורים ויסורים, כמו כן בהפצת הקופסאות של הקק״ל בכל בתי היהודים בשומסק, השתתפו גם הנוער הציוני ובכל חודש היה מה להוציא.

פעם נכנסתי להר׳ הנכבד עם הקופסה בהצעה שישתתף בהמצוה החשובה „גאולה תתנו לארץ״ ואמר לי: אבל יש עוד ארגונים שאוספים לישוב הארץ. אמרתי: מקובל אצלנו „נעשה ונשמע״ ועלינו לעשות, אבל גם לשמוע... דינים וחשבונות ולהתחשב עם הידיעות בכל שנה מהנעשה ומהפעולות ורכישת אדמה לשיכונים להחיות את הארץ לקיים וזרעתם ונטעתם, והרבנית הנכבדה ז״ל קבלה תיכף את הקופסה בהסכמתו וכל חודש היה מה להוציא.

חובה עלי להזכיר במיוחד את הרב ר׳ בייריניו הגאון, שלשלת מגזע יוחסין ז״ל זי״ע, שהיה לא רק שופט צדק, רק הרבה לעשות חסד וצדקה בהשתתפות אנשי העיר, בלי מפלגות, רק עם הכלל בתוך הכלל והצלת נפשות בימי חירום ומסירת נפש עד להפליא עד להפליא בעמל ובסבלנות, כידוע לכולנו. על זה כדאי לדבר במיוחד ספור מזעזע.

וכן היה עם קרן היסוד, נכנסתי לר׳ פנחס זצ״ל מגזע צדיקים, גאונים שיחתום גם הוא על קרן היסוד ובנין ארצנו הקדושה וברצון הסכים וחתם.

*

את האוליקר שילכל שכבר הזכרתי, שהיה על יד הפרוזדור של בית המדרש הגדול, היה קטן ונמוך וגם צר מלהכיל, ומפני שרוב המתפללים היו בה (בו) מבני הפרברים של העיר, ואחד זקן איש האשכולות, ה״ה הר׳ צבי נטע ז״ל, ופעם שהלכנו יחד במוצאי יום כפור מבית התפלה שלנו עד הבית שלו והוא

עיף ויגע מהדרך הקשה, ואחרי הצום ובגיל זיקנה, אמרתי לו, שכדאי לחשוב למצא מקום מתאים בסביבה שלנו לסדר את בית הכנסת מהודר. ענה ואמר „אני מוכן להפרד מהמגרש שלי שעל יד ביתי לדבר הכי חשוב ולהמצוה הכי גדולה״.

והיה תיכף, בחג הסוכות הודעתי לכל באי בית התפלה על דבר המגרש, וכולם בפה אחד הסכימו להשתתף בבנין בית הכנסת בשם „אוליקר קלויז״ בהמגרש הזה. משפחת וילסקר היו הראשונים מהמיסדים ולאט לאט הוקם בית תפלה מפואר, אבל הרגשתי שעוד לא הכל בסדר, הוספתי לפני הכניסה פרוזדור וחדר בשביל שמש ושומר הבית ולמעלה עזרת נשים בסידור גמור ובפנים בית הכנסת סדרתי באמצע שלחן ערוך מעשה חרש וחושב ע״י הר׳ מתתיהו ז״ל ובניו אומן בעל מקצוע ממשפחת גלר, שכנים(?) ומסורים להדר ולפאר. אבל ארון הקודש עוד לא היה משוכלל. הכינותי תכנית בלי הסכמתם(!) והכרחתי להכין כל החומר ומכשירי בנין ובונים מוכשרים הכל בלילה(!) ופרקתי באמצע כותל מזרח ובניתי סביב מקום לארון הקודש.

את ארון הקודש סדרתי בשכלולים מהודרים להפליא, קשוטים וציורים מסביב, היינו: „הוי עז כנמר וקל כצבי וגבור כארי״ ועוד פסוקים על כבוד ויקר לתורת ד׳ תמימה לברך לעלה ולקלס ואז הסכימו כולם להכניס את ארון הקודש בשמחה ובצהלה, ברינה וזמרה מביתי לבית הכנסת בהשתתפות קהל רב.

ובית הכנסת הזה הנקרא אוליקר קלויז כמעט היחידה (היחיד) ביפיה וסדרה לכל אספות ציוניות היתה פתוחה. הנוער שלנו, ציוני כולו, סידר מנין לתפלה בכל יום עם ש״ץ משלהם והקפות בליל שמחת תורה עם דגל ציון ושירי ציון באהבה ואחוה, באורה ושמחה.

בזכרוני דברי הרב הנכבד שביקר אצלנו בשליחות דבר הקרנות באסיפה הכללית בהקלויז שלנו, אמר: „כאן בביהכ״נ הזה אני מרגיש אוירא דארץ ישראל וכמדומני שזאת היא (היתה) הרגשת כל יהודי בהכנסו הנה.

הייתי המנהל לא בשכר ולא למען הכבוד, גם את השם גבאי מסרתי לאחר. כן סדרתי את העליות לתורה לפי סדר צעיר וזקן, גדול וקטן, בלי „מי שברך״, בלי „בעבור שנדר״, כל אחד שילם חדשית לפי יכלתו לכיסוי ההוצאות הביהכ״נ.
תושלב״ע.

ר. ספיר

שומסק ז״ל

(ציון לעיירה)

היתה שומסק עיירה ככל העיירות — עיירה יהודית שרשית, וולינאית טיפוסית על כל אורותיה וצלליה, שמחותיה ויגוניה, עסקניה ומוסדותיה. אולם היה בה מעין נופך משלה, שייחד אותה מרבות אחרות, זו שרשרת הדמויות היפות, מקוריות, אב טיפוסיות, איתנות ומוצקות.

אני הכרתי את העיירה משנת 1915. בשנה זו באנו לשומסק פליטים מעיירה אחרת ע״י הגבול האוסטרי, שנכבשה אח״כ בידי האוסטרים. לא רבות שהיתי בה, רק מספר שנים, מעין גר ותושב הייתי בה. אבל גם הזמן הקצר הזה הספיק לי כדי לעמוד על חן ערכם של בחירי תושביה. כולם יקרים, כולם קדושים, שמסרו נפשם על קדוש השם. ולו אמרתי להציב יד לכולם, לא הייתי מספיק ע״כ אמרתי: אעלה מתהום הנשיה דמותם של אחדים מאלה, שהתרשמתי ביותר, ופרטים אלה ילמדו במדת מה על הכלל.

כמו חיה עומדת את שומסק לנגד עיני. אעצום עיני לרגע ודמותך תעלה על לבי. הנה השוק שלך, הנתון במסגרת של רבוע בתים. בתיך הדלים ובתוכם יהודים המושכים בכובד עולה של פרנסה; לעיני עובר הנוער שלך, העובד בהת־להבות ובמסירות למען ארץ ישראל.

ביער קדושי שומסק

אעצום עיני לרגע שנית, ואראה את עטרת תפארתך — הגורקה — זו חורשת החן עלי גבעה. ימת השבלים המקיפים אותה ושומרים על חביון היער המלא רזין מעולם קסמיך והנה הנהר הנתון במסגרת כרי דשא, שכל חן יופיו מתגלה לשטים בסירה על חלקת מימיו בלילות ירח. הנה אריח את ריח השחת ובושם שדות הכוסמין. בכרי הדשא הטלולים שעל שפת הנהר ספגנו טל של תחיה ורקמנו חזון גאולה. עדים היו הירח והכוכבים המפיקים נוגה.

והנה עולים בזכרוני תושביך על ארחם ורבעם, תורתם וצדקתם. אראה אותם ביגונם וששונם. באבלם ובשמחתם, שכולה כרובה שמחה של מצוה היתה. הנה שמחת נשואים, מה רבתה ההמולה במשתה. כמה שמחה טבעית בלתי מלא־כותית, בלתי תלויה בדבר היתה, בחגיגה מעין זו. המחותנת רוקדת לעומת הזוג, נרות דולקים בידיה ונוגה הנרות מוסיף על האור הפנימי השופע ממנה ומגיה את פניה הדלים, הלאים.

מי יודע בכמה עמל, יגע ויזע הגיעה להגשמת מאווייה. כמה ימים מנעה את לחמה מפיה וכמה לילות נדודים פקדו אותה בעטיה של החתונה הזאת. יתכן, שהמחר יראה לה פנים זועפות, יבואו הנושים לתבוע את חובם, אבל כל זה עכשיו ממנה והלאה.

שמחתה שלמה ומלאה — היא הגיעה לשיא מטרתה — המשך הדור — אללי! ההמשך לא בא. האויב קעקע את ביצתה עד סוף כל הדורות.

מ. גורביץ

לשומסק עיירתי בהמית לב

מדי העלותי בזכרוני עיירתי שומסק הומה לבי, לתומי חשבתי, כי עם חלף השנים תחלוף המיית לבי, אולם טעות היתה בידי, להיפך רגשותי מתגברים רק לזכר השם שומסק, קורה גם שאזני קולטת שם עיר באוקראינה, ומיד שבה וצפה לנגד עיני עיירתנו שומסק הבלתי נשכחת.

ביום בו הוכרז על הוצאת הספר התלבטתי קשות. מה יהיה חלקי בו ומה הנושא עליו אכתוב.

חשבתי אולי ארשם קווים לדמויות אנשי עיירתנו, או אנציח את התפתחותם של מוסדות חינוך ותרבות, תוך שימת הדגש על מבנה העיר, רחובותיה, בקתותיה ובניניה המודרניים, שגדלו וצמחו בשנים האחרונות. אחד מרחובותיה הווה השוק על חנויותיו הישנים, שמטו לנפל והחדשים וה-„יריד״ השבועי מקור פרנסתם של חלק גדול מתושבי העיר, ואולי אתאר את נופה הטיפוסי האוקראיני על מרחבי האפרים, שהשתרעו לאורך נהר ה„וויליה״ הנשפך לנהר הורין — ואולי החורשה גורקה בלע״ז, אשר בצל אורניה ערכנו טיולינו בימי חג ומועד.

ואולי אציין רשמים עמוקים, שנחרתו עמוק, עמוק בלבי על ערבי שבתות, חגים ומועדים שנחוגו ע״י האוכלוסיה היהודית.

חשבתי לרשם על פלישותיהם של צבאות זרים לעירנו עם חילופי המשטרים כל אימת שפרצה מלחמה עולמית — ואשר עיירתנו כעיירת גבול, סבלה במיוחד משינויים אלה.

ידע אדע, כי אין מנוס ממאמרים ומדברים, שנאמרו כבר אולי ע״י אחרים, אולם אני ורבים כמוני יראו זאת כהכרח לחזור על דברים, הזכורים לנו ולו רק כצורך של השתפכות הנפש על דברים שהיו, ועצבו את אישיותך, חרתו רשמים בנפש ואינם.

אזכור את שמו של רבי ברניו ז״ל, אשר ביתו עמד מול ביתנו וראיתיו בבואו ובצאתו, יהודי, אשר גלם בתוכו את כל הטוב באדם. הדרת פניו וחיוכו המלבב הבלתי נשכח, עומד לנגד עיני, כתר קדושה, הערצה כבוד ושם טוב היה לראשו — עליו ייאמר „חבל על דאבדין ולא משתכחין״.

כן אזכור יהודים בני העירה, אשר חפשו אורח לסעודת שבת, למרות שפרנסתם היתה דחוקה, או סייעו לזולת ב„מתן בסתר״ ובמיוחד לאלה, שירדו מנכסיהם ופשיטת יד היתה זרה לרוחם.

אחד מיהודים אלה הוא ללא כל ספק ר׳ בנימין שוחט ז״ל, שהקדים בשלום כל אדם, כקטן כגדול וקבל כל אדם בסבר פנים יפות, התחלק עם זולתו בפרוסת לחמו האחרונה, שמח בחלקו, משמח חתן וכלה, פעיל נאמן במפעלי צדקה שונים בעיר, מקדים בכניסת השבת ומאחר ביציאתה (האריך גם ביציאת חג הפורים). קרן אור היתה מלווהו בכל צעד ושעל. הילת האדם והיהודי עטרה פניו.

לא אפסח מלהזכיר עשרות יהודים שהתגוררו בכפרים סביב שומסק, יהודים טובים, שעסקו בכל מיני פרנסות, על מנת לכלכל משפחתם ואשר מעל ליכלתם השתדלו להקנות השכלה וחינוך לילדיהם.

לא אשכח את ר׳ יוסף לרנר הספר, שמיזג בתוכו, אדם ופרולטרי, עזר לזולת ללא פרסומת. הערותיו האבהיות לדור הצעיר, היו מתובלות באמרות כנף או בדיחות, שהרמז יפה להן.

האם אוכל לשכוח את היום בו נהפכתי לתלמיד בי״ס „תרבות״, שתחילתו בעזרת הנשים של בית הכנסת הגדול ומורי ורבי הראשון ללמוד שפת עבר היה רפאל ספיר (ספרים).

בית הספר, כידוע הוקם לפני שהממשלה הפולנית נתנה לו גושפנקה חוקית וביוזמתו של ועד בית הספר (ביניהם אבי ז״ל) ובהשתדלותם אצל „הסטרוסטה„ בקרמניץ נתקבל הרשיון ומקום משכנו הראשון והאחרון היה בביתה של רויכמן בריינצה ז״ל (המורים: אקרמן, הרמן, גרומן, פוליאקובנה מונדרר, זילבר מרדכי (לימוד קודש) פיניקר ויבדל לחיים רוזנברג (סגל) צבי.

ומי לא יזכר את הספריה בביתה של משפחת רויכמן, אשר נהפכה לחלק מחיי הנוער של שומסק.

לשבחם של מוסדות אלה ייאמר, שרמתם היתה גבוהה והשפעתם רבה על האוכלוסיה היהודית.

מוסדות תרבות אלה הוו מקור מים חיים, ממנו שאב הנוער את כסופי הגאולה ואת גאותו הלאומית.

כן פעלו בבית זה ועדי קרן הקיימת וקרן היסוד, אשר פעולתם גדלה והת-פתחה עם הזמן בכוון גיוס כספים ע״י תרומות, בקורי בית להרקת הקופסה הכחולה, או עריכת נשפיות ומסיבות שונות, כולל חנוכה ופורים, שמטרתן קודש לקרנות אלה.

נסיתי במילים אלה לדלות ולהעלות במעט מן המעט ובקווים קצרים את דיוקן עיירתנו, פעלם ופעולתם בשטח התרבות והחנוך. יהיה שמם זכור לעד וזכרם יירשם בספר החיים של עמנו הנצחי, כי הם צוו לנו את החיים, חיים של יהודי זקוף־קומה וגאוה לאומית להמשיך ולהתקיים על אפם וחמתם של שונאי ציון וירושלים.

שמחה רויך

שומסק — נוף נעורים

ב־1925 עליתי ארצה יחד עם שמואל יוקלסון, חלוצי שומסק ראשונים היינו בעליה הרביעית.

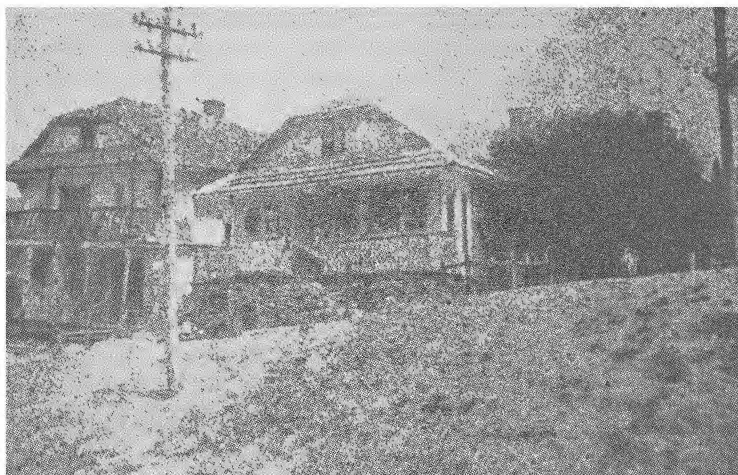
מאז עברו 41 שנה. לא בקרתיה יותר בקור של מציאות והלב נמשך לעתים לפקדה שוב, את זו עיירת נעורי, שאיננה, שפסקה מלהיות מציאות.

ובזכרוני אני מבקרה לעתים תכופות, זוכר אותה ושוקע בקפלי עברה היפה, על אישיה, נופה ועונותיה, טפוסיה, שקיעות שמש בה ונערות, רחובותיה, בשמי אביביה ופשוטי קהילה שבה — הכל במעורב, אדם ונוף, חויה ומקום, שמש ורעידות לב — משמשים בזכרוני בערבוביה, כחטיבה אחת שאין להפריד.

ערש אישיותנו, מולדת געגועינו למולדת של ממש, אבניים לעיצוב דמות בנים נכספים למשהו משלהם, מבלי לשכוח לה את חסד ענוגיה המעטים, שהאצילה עלינו כמיטב יכולתה המועטה מאד.

*

אביב, יופי וגיל, פסח — שבועות. השמש שוקעת, יורדת אט אט בשלל גונים מאחורי רחמנוב, זו העיר העתיקה, שקדמה לשומסק, פגרה והפכה לכפר ופס אדום משתקף לו במי הנהר המבדיל בין רחמנוב לשומסק, בין כפר לעיר, ומתמשך אל מאחורי בית המרחץ העירוני, שם שוכן כבוד האדון נפתלי פומרנץ

מסורזש. מי לא הכיר את האיש הזה? במיוחד את הבת, היפה בבנות שומסק — איטה פומרנץ. את נפתלי פומרנץ היו שומעים מרחוק, לפני התקרבו עם הצחוק המסולסל, הפורץ מגרונו שברים שברים של תרועה בתקיעת שופר. הוא היה מביא לידי צחוק את כולם. צחוקו דבק בכולם. הוא גם ידע לשיר יפה, והיה עוזר לחזן בבית הכנסת הגדול בימים הנוראים, כמין תרומת נדבה ממה שחננו השם, מקולו הערב, הטינור הטוב. בתו איטה היפה, שכל עין בחור נמשכה אחריה לראותה בהילוכה ולשמוע את שירתה הרוסית, שהיתה משמיעה בהטעמה נכונה, כאילו נולדה רוסיה. היא למדה מחוץ לעיר, בניקולאיעוו, רכשה השכלה גבוהה, למדה ספרות רוסית, מוסיקה ושירה, וחזרה משם סלבית מושלמת, בלי כל זיקה ליהדות, למרות הכרתה הברורה בעמה ומוצאה, לא יכלה שוב להשתרש אל אדמת עמה ונפשה קרועה — קרבן התרבות הזרה, שנאלצה לרכוש באין תרבות משלה. ואמנם התחתנה עם רופא חיות פולני, ואיש לא ידע גורלה.

*

והנה ערב אחד של טיול בשומסק.

היו הטיולים בעיירה כעין הליכה למרחקים, פריקת מיצר התחומים הצרים של הקהילה, הבית, המסורת והניוון היתה ההליכה נמשכת ונמשכת. והלב נמשך ונמשך אל המרחק הגואל, אולי הוא יביא אל הארץ הנכספת.

מתחילים על יד הקושטשול, הכנסיה הקתולית, שבסמוך לשמעון דוחובנה, עוברים ע"י איטה־פיגה, מורדיש, קרייזלמנים, פייוויל חנות המכולת, הולכים דרך השוק הרחב, עוברים על יד מלכה, אמו של פסח לרנר, מגיעים אל אברהם משה גליקן. עוברים הלאה ומגיעים ועוברים על יד דוד שטיינברג, נחמן מילמן, דורכים מרקדים על מדרכות העץ, רחבות כחצי מטר, נכנסים לסמטאות, מקום משכנם של עניי עירך, בעלי המלאכה וחסרי הכל. ואחריהם שוב לרחוב מכובד. הנה סנדלר, חייט, כובען, בית פיני, מנדילס, הסוחר, סוחר דבש, כבוד הרב, דער נייער רב, שמזמן כבר אינו חדש אבל כך נקרא בבואו לכהן בעירנו וכך קוראים לו. ובביתו רחל בתו, זו בת הרב החיננית, שהיתה באה בחברה ונפגשת גם עם בחורים.

ושם בפינה בוקעים קולות מקהלה מתרוננים בבית חסיה רויכמן. המנצח על המקהלה הוא מאיר אקרמן המנוח. כמה שמחה, מרץ ואמונה! כך רנים צעירי שומסק, החושבים על עליה ומאמינים בעתיד עמנו, קולות צעירים מתרוננים של בנים ובנות וגם מבוגרים, אנשי תנועת החלוץ. והשירים שונים: הבה נצא למלחמה! הידד המכבים! בחורי עמינו, שישו ושמחו יומם ולילה, ועוד ועוד. והשיר בוקע חזק ומעורר וקורא לכל בחור ובחורה מהעיר והם באים ונמשכים למקום הזה, ואין תעמולה יותר טובה לענין ארץ־ישראל מהשירה הזו, הקוראית לכל נער ונערה להצטרף להחלוץ, לבנות את הארץ, להלחם ולעבוד.

בשכנות עם חסיה רויכמן היה בית ר' אליהו ומרים רוכמן. בבית הזה היה המועדון, הספריה של העיר, המרכז של החלוץ והנוער. זה היה בית, אשר לא עבר יום שלא ביקרנו בו, והיה הוא בית מפגש נעים לכל הבנים הטובים של העיר, ובני הבית עם הוריהם יחדיו חברים טובים לנו, מאנוש, פסי רוכמן וצפורה רוכמן הם היו חברים אמיתיים לכולנו. את הבית הטוב הזה לא נשכח לעולם.

*

בוקר אחד אנו יוצאים עם הנץ החמה לטיול בכיוון סורז'־חודק. אנו יוצאים ואלינו מצטרפת א. סי. יוצאים דרך קובקה, ברנשטיין, יודיל גרשנס, פייגע די סטולירקה, דרך סמטאת דיוואנעס היפה, עם הגנים, שם גרים איזיק מולר הבנאי־הטיח ומיכאל מוליער אחיו, הסייד־הצבע, שמואל בלעכער הפחח. הולכים דרך שביל גן ירוק. לטחנת הקמח הגדולה, די ריקע מיהל, השייכת לקובקה ברנשטיין, יענקיל מעכיל לעזערס ואברהם ווילסקער. אנו עוברים את הגשר, הולכים בשביל זה השביל על חוף הנהר וויליה, חותכים את האחו הפורח, מדשדשים בדשא הריחני וצועדים עם זרם הנהר המוליך לסורז' וחאדאק. טובעים בשלל צבעים של פרחי שדה שבשפלה. האזניים מלאות ציוצי צפרים, ניסור שרצים, רחש רמשים וניתור קפצנים. זמזומיהם ושכשוך המים — כל זה ממלא את לבך שמחה גדולה ורצון לחיות ביקום הנפלא וההדור הזה!

אנו הולכים על חוף הנהר ומגיעים לכפר הגדול סורז', ומשם שוב דרך גשרים ונחלים, גבעות ובקעות, בואכה לכפר חאדאק, לממשלת ר. יואל, זליג רויך, דער חאדאקער. המשפחה היהודית היחידה בכפר הגויי.

והנה טחנת קמח בחאדאק, שהחוכר שלה ובעליה הוא ר' ישראל סודמאן ז"ל, איש שומסק, ציוני בלב ובמעשה.

הטיול כוון ללינה בכפר. ויש בלינה זו משום פריקת עול העיירה ויבושת מסורתה וכבלי מקובלותיה. ליל ירח, נוף בשום ולבך טועם את טעם הארץ, אליו אתה מתכונן להעביר עומס חייך.

למחרת אנו חוזרים לשומסק.

בדרך רוחצים במים הצוננים של הנהר. ושוב הולכים דרך שפלה ירוקה ופרחונית, שטיח אלהים יפה ומרבדי קסם צבעוניים חולמניים במרחביה, חוזרים הביתה לשומסק.

*

שבתות לפנות ערב. בחורים יוצאים עם בנות יחד ברוחב הכביש, רצוף אבני סולינג. מטיילים למאחורי בית הקברות אל הגורקה. שם מרשים לעצמם בני שומסק צעירים עם צעירות לבלות יחד ואין בילוי יותר טוב בימים התמימים ההם, מאשר לשיר, לקפוץ, לרוץ, לספר בדיחות, לדבר על ספרות, לערוך השוואות בין הרוסית והעברית ולחלום, לחלום. להתרחק, ולו גם לרגע, ולו רק בחלום, משומסק האהובה, אשר נשתלה בנכר. בשבתות אלה היו גם מתלבלבים ניצני האהבה הראשונים. כאן, על רקע הנוף הזה של הטבע, נמשכו חיים אל חיים והלב גאה.

*

הנה כזאת היא שומסק במרחקי זכרונותי. עיר הנוער והגעגועים, סדן לחלר מות שהולידו רחשים גדולים בלב.

לא נשכחנה.

פסח לרנר

שומסק כפי שאזכרנה

בדחילו ורחימו, ברטט ובחרדת קודש, הנני מתפלל לשר הכתיבה והזכרון לבל יכשילני ושיעזרני במשימתי — העלאת זכרונותי בספר יזכור לקדושי שומסק.

בשומסק נשמתי לראשונה אויר העולם, התבשמתי בה מאויר יערותיה ושדותיה שהקיפוה, ורויתי ריח בוסתניה הרבים.

חממה נעימה היתה לי עיירתי בימי ילדותי הרכה ובשנות התבגרותי היפות והמאושרות שבחיי.

למרות 40 שנות חיים המפרידות ביני לבינה, מאז עזבתיה, רואה אני אותה בעיני רוחי כעומדת על תילה, על אנשיה החביבים והישרים, חדורי החמימות איש לרעהו, שרגש אחריות לפרט ועזרה הדדית ליחיד שררו בה, וחיים תוססים ושוקקים בשטחים חברותיים ולאומיים כאחד.

בקור אחרון בקבר הרצל

הצטבר בה בעיירתי המקסימה, ועמד בה לעד כל היפה והאנושי שעדוה במשך מאות שנות קיומה.

שומסק! לכאורה היו מאות ואלפי עיירות יהודיות עסיסיות פזורות ומשובצות באדמת אוקראינה הברוכה והארורה שברוסיה. למרות זאת היתה שומסק מין עיירה מיוחדת, אופיינית ליהדות ווהלין, מין חמימות משפחתית בלתי מובעת היתה שופעת כל פינה שבה. זר כי נקלע אליה, היה מרגיש הרגשה נפלאה בתוכה, כאילו נולד בה, והרגשה זו של אחוה הובילה במישרים אל המסקנה הציונית הנוסכת אמונה באחוד האומה ובקשר הלב של בניה.

אולי זה נבע ממיקומה הגיאוגרפי המיוחד. שלא כמו שאר העיירות שהיו סמוכות לעיר גדולה או לעיר מחוז והיו מושפעות מבחינה חברתית ורוחנית מהן, היתה שומסק שוכנת על פרשת דרכים בין קרמניץ ואוסטרוג, רחוקה היתה משתיהן, ושום השפעה מבחוץ לא הגיעה אליה. לכן התפתחה בשומסק מין סינטזה מיוחדת במינה אשר לא היתה בנמצא בשום מקום אחר.

נוסף לכך ידוע שהתחלת הקבוץ היהודי בשומסק, התחיל ממשפחה אחת שהתענפה במשך הדורות (ביחס לשם אותה משפחה חלוקות הדעות, יש אומרים כי שמה היה „בהט" ויש אומרים „שומסקי") וזה אולי מסביר את רגש החמימות והמשפחתיות שקננו בה לדורות.

מספר תושביה לא היה גדול מבכל עיירה אחרת. בכל זאת נדמה היה לך, כאילו מונה היא עשרות אלפי נפשות, חייה שקקו ותססו. היו בה למדנים מתמי־

דים, בני ישיבות ובני תורה, וסטודנטים יצאו ממנה וגלו למקומות תורה וכל אחד היה חוזר אליה כאל בית חייו, שטעם בו אחרי הפגישה עם הכרך והנכר.

בית ספר עברי ללא רשיון, היה קיים בעיירה עוד בימי הצאר ניקולאי ימ״ש, וקיום בית ספר עברי באותם ימים היה כרוך בסכנת נפשות. למרות זאת קיימו אותו יהודים פשוטים ותמימים אלה כצורך ראשון שיש ליהרג עליו.

המסחר בעיירה היה מפותח והתבסס על סחר עם אכרי הסביבה. בשל יחסים אלה עם האכרים התפתחה גם תעשיית שכר ויי״ש, האחרונה בממדים מקיפים לפי מושגי התקופה ההיא. טחנות קמח היו בה מהמפורסמות במדינה, אשר הופעלו בכח מי הנהר ובאותו כח הוארה כל העיירה בתאורת חשמל.

מוסדות צבור מסודרים, פרנסי עיר נבחרים, בנק קואופרטיבי, קופת גמ״ח, חברת לינת צדק, פעילות ציונית דינמית, מפלגתיות מגובשות במסגרות כוללות, ויחד עם זאת הסתדרות ציונית אחידה, המאחדת פלגים מפלגתיים שונים, כדי שעבודתה תהיה יותר מעשית באיסוף הכספים לקרנות הציוניות.

בית הספר העברי „תרבות״ בשומסק עמד על רמה גבוהה. השפה העברית צלצלה בפי כל בני הנוער השומסקאי, ואפילו הקומוניסטי כביכול, להקת חובבים דרמתית, אשר המצטיינים בהם היו מירמלשטיין צבי ז״ל, הבמאי והשחקן הראשי, רעיתו שיינדל ז״ל, שהצטיינה בתפקידים יהודיים טיפוסיים של האידישע מאַמע, מילמן הרצל ז״ל בתפקידים טרגיים, דיקלום והקראות, קונינסקי ז״ל בתפקידים קומיים, חיים קליינשטיין ז״ל ואחרים, אשר תפקידיהם, כפי שגלמום, נחרתו שלמים בזכרוני.

נופה של שומסק בלט ביופיו הציורי, אם קרמניץ נקראה שויצריה הקטנה של המחוז, הרי שומסק היתה פינת החמד של שויצריה זו.

סביב לעיירה היה הנהר הרחב, העליז, שהפיץ צלילי זרמו כמנגינה ערבה. למבוגרים של שומסק היה הוא מקור פרנסה מצוין למחיה, אך לנו היה הוא מוקד־חברה ומרכז החוויות, בשמשו מקום לשחיה ולשיט בקיץ ולהחלקה ושע־שועים בחורף. יער עבות עתיק יומין, שתחילתו על יד העיר וקצהו בזמנים קדומים עד קיוב הגיע, יער זה שימש נקודת משיכה למטיילים והעניק שפע של אגוזים ותות שלא נזקקו לחיטוי כי נקיים ומבריקים היו מטל הלילה, בוסתן עצי פרי רחב ידיים בתוך העיר, בדרך למשרפת היי״ש, שריחותיו בפרוח האביב שכר את יוש־ביה, חורשת ארנים על הגבעה המפורסמת „גורקה״, אשר טבעה בתוך שדות ואופק ללא גבול ופלג מים רגועים ממעין נסתר זורם סביב לה. ועוד פינות חמד רבות העניק הטבע לעיירה. כזאת היתה עיירתנו היפהפיה והנעימה שומסק.

י. תרן

חויות וזכרונות

פגישת שרידי הקהילות והיהדות שנחרבו והושמדו ע״י הצורר הנאצי ימ״ש הפכו למסורת. ימי אלול, נוסף לתפקידם לעורר לתפילה ולתשובה, קבלו תפקיד נוסף והוא התייחדות עם היקרים והאהובים, שהושמדו בשואה הגדולה.

ב׳ אלול הוא יום ההתייחדות עם יקיריהם של שרידי קהילת שומסק, בעמידה וברטט מקשיבים לקולו הערב של החזן, יזכור את הקדושים והטהורים של קהילת שומסק. עיני הקהל מזילות דמעה והחזן ממשיך ארץ על תכסי דמים, ואתה יחד עם כולם נמשך ומובל לאותה כברת ארץ רוויית רמים, שם בגיא ההריגה על יד הבורות הפתוחים, מובלים קבוצות קבוצות, אתה רואה את הרוצחים שליחי השטן ואתה ממלל בפיך: ארור!

החזן סיים זה כבר את תפילתו, נאמר גם הקדיש המסורתי, אור החשמל הוחזר ומאיר את האולם ואתה עומד דומם צמוד למקומך ומהרהר, מנסה לדלות מנבכי נשמתך זכרונות על אותה עיירה יהודית נפלאה, השוכנת בין גבעות בקרבת נחל, על אדמת ווליז.

עיירת שומסק מושרשת מסורת אבות ויחד עם זה כמהה לגאולה עם נוער מפואר, המחפש נתיב לחיים חדשים, עיירה שיש בה מהישן והחדש יחדיו. הגיגים לביאת המשיח וגם חלום ציון, תורה ותילוניות, השכלה ועמי ארצות, מסחר ועמל, עשירים ועניים, ועל הכל מסירות נפש וקירוב כל הבא בצילה, בחינת ואהבת לרעך כמוך.

נקלעתי לשומסק בתקופה סוערת ומסעירה. רוחות חזקים נשבו מכל צד, היו אלה ימיה הראשונים של המהפכה הגדולה ברוסיה, אשר השפעתה ותוצאותיה הורגשו והגיעו לכל פינה במדינה הגדולה, בראש וראשונה, כמובן, הרגישו בתופעות הזמן היהודים, חייהם נפגעו תיכף. תקות האדם לגאולה ולדרור הפכה חיש לאימה ופחד, חבורות שונות של פורעים החלו לשוטט בעיירות, כדי לשדוד ולרצוח והטילו את חתיתם על היהודים. פטליורה, מכנו, דניקין, ורנגל ועוד. ששמותיהם לא זכורים לי כבר. כולם התפרסמו באכזריותם.

הרי כמה רשמים מהימים ההם, אולי אוסיף בזה אבן לנדבך באנדרטה לזכר אותם היהודים הטובים, שאתם עברתי באותם הימים:

* פגישתי הראשונה עם הנוער של שומסק. הוזמנתי להשתתף באסיפה של חולמי־ציון והנה ויכוח סוער סביב נושא אשר בשבילי היה חדש לגמרי. הנושא היה מה נעשה עם הערבים בארץ ישראל. יו״ר האסיפה, הח׳ מוטל סגל, כאילו עכשיו רואה אני את דמותו היפה, על ידו ישב גצל צורף, בעל זקנקן קטנטן ולשאלה הנידונה עונה אחד המשתתפים (את שמו לא אזכור כבר). הערבים — הוא אומר — יהיו שואבי מים וחוטבי עצים. כמה תום ואמונה! כמובן, שבתשובת

האיש לא היה כדי לענות על השאלה, ביחוד לי, שכבר אז השתייכתי לפועלי ציון, אולם החברה כולה קשרה אותי בעבותות ומאז עד עזיבת שומסק הייתי כאחד מהם.

ממהפכה ללאומיות — 1917
במרכז מוטיל פיירלס

✶ חורף שנת 1917. קשים ביותר הכפור והשלג, רוב הימים שקועים אנשים בדאגות ונוסף לדאגות פרנסה הידועה וצרות אחרות, נוספה גם מגפת טיפוס. לא היה בית ללא חולים. ד״ר יעקבסון ואוסטופטשוק הפלדשר מתרוצצים מחולה לחולה ללא מנוחה, את הרופא מלווה בחור צעיר, מנדל בן השוחט, נפשו חשקה ללמוד רפואה והוא נכנס ויוצא בין החולים ובז לרעיון של התדבקות. את מטרתו להיות רופא השיג אחרי שנים באמריקה, אולם את חייו הפסיד ובדמי חייו נפטר מוכתר בתואר דוקטור.

באותם הימים בהם השתוללה המגפה בכל עוזה בבתים העניים כעשירים, התבלטה דמות אחת בלתי נשכחת, בת עניים היתה לאביה בעל העגלה, שמה חוה בורדמן. בימים קשים אלה, בימי הכפור והחולי, עשתה לילות כימים בישיבה ע״י החולים, בהחלפת שקיות הקרח על ראשם, זו היתה אחת הדמויות האצילות אשר לא ביקשה שום תמורה עבור עמלה, מלבד להביא מזור לחולה ולמדווהו. היא הגשימה את חזונה, אולם יחד עם הגשמת חזונה כאחות ראשית בהדסה ירושלים, התאכזר גורלה אליה וממחלה ממארת מתה בדמי חייה, ז״ל.

* החורף חלף ואתו גם צרת המגפה, בא הקיץ ואתו צרות חדשות, המהפכה הולידה חבורות של שודדים ורוצחים, שלטון יציב לא היה וכל המיצר ליהודים נעשה ראש. לא עבר שבוע שלא יהיו נפגעים ברכוש ובנפש. והנה מעשה בדבש, אשר באותם הימים כנס יראה, כי בגללו ניצלה שומסק מרצח המוני. וכך היה המעשה: לאחר שכבשו הבולשביקים את הסביבה, מצאו אצל בעלי כוורות בכפ־רים הרבה דבש. הוציאו צו לרכז את הדבש בחביות, על מנת להעבירו לרוסיה. בינתיים ריכזו את החביות בגרלני (ברובר) בשומסק, תוך זמן קצר גברו הפט־לוריים על הבולשביקים וכמובן שהדבש נשאר, באותו הזמן החלה הסתה פרועה בכפרים, בהדרכת הפטלוריים, נגד היהודים „האשמים בכל" ויש לעשות בהם שפטים. תוך זמן קצר הרגישו באוירה דחוסה ומסוכנת, שנוצרה והפורענות התקרבה.

היה זה יום ראשון. כשרק הפציע השחר, החלו להראות ראשוני הפורעים, אכרי הסביבה, על עגלותיהם ונשיהם. עד מהרה היתה התנועה בכל הדרכים. אחדים מהגויים החלו להתקרב לבתים, כדי להתחיל במלאכה, פה ושם שמעו צעקות. פתאום שקט, תנועה בין ההמונים וריצה לכיוון הגרלני (הברובר). מה קרה? מי גרם לריצה המבוהלת לצד זה של העיירה, איש לא ידע, רק לאחר כך, כשהגויים והגויות פשטו בכל הבתים לשוד, ושדדו רק סירים, דליים ופחים וכו' נתגלה הסוד. הגויים, שנמצאו ע"י הברובר, גילו את הדבש בחביות והשמועה פשטה חיש בין ההמונים והשכיחה את היהודים ורכושם. וכך ניצלה העיירה, בזכות הדבש שהבולשביקים השאירו.

* כניסת ההלרצ'יקים לשומסק: היה זה גדוד צבא פולני בפיקוד צרפתי ע"ש הגנרל הלר. לכאורה היה זה צבא מושיע וגואל, אשר גרש את הכנופיות למי־ניהן, אולם בכניסתם לשומסק נראו אחרים. היה יום קיץ בהיר וחם, ראשוני החיילים נכנסו לעיר, חיל רגלי על עגלות אכרים שגויסו לשם הסעתם, כמנהג אותם הימים, את אמי ובני משפחתי מזמן לא ראיתי, כאמור הייתי זר בשומסק ומשפחתי התגוררה בקרמניץ וחיפשתי הזדמנות כדי להגיע אליהם. קודם לכן לא היתה כל אפשרות לצאת לדרך, אולם עם כניסתם של הצבא הפולני ראינו יכולת תנועה וההזדמנות הגיעה.

הכרתי גוי אחד, אשר שוחרר מהצבא וחזר הביתה. פניתי אליו בבקשתי והוא נאות לקחתני. שמחתי על כך, התישבתי בעגלה ואנו נוסעים. כשבאנו לפרבר רחמנוב עמד משמר של חיילים ופקודה בידיהם להחזיר כל עגלה מהמשך המסע. הגוי שלי, כשראה שעומדים להחזירו, החיש את מרוץ הסוסים וברח ואני בתוך העגלה. המשמר פתח ביריות אחרינו. למזלי החטיאו, אולם החיילים לא נואשו וברכיבה רדפו אחרינו וכמובן שהשיגונו. על השאלה מדוע ברחנו ענה הגוי, שהיהודי היושב בעגלה הסית אותו. התשובה הספיקה, כדי לשחרר אותו (את הגוי). אולם את היהודי הצעיר הבולשביק כפי שכינוהו, בו החלו לטפל. השעה בערך 11—10 לפני הצהריים, כשהחלו המכות בהפסקות קצרות להשבת רוחי, וכך עד ערוב היום. עם חשכה הביאוני לפני המפקד הצרפתי.

העיירה היתה כבר מהבוקר כמרקחה ופרנסי העיר רצו ממקום למקום, כדי להצילני וכשהובא הסטרוסטה, גוי פולני (שעלה לגדולה עם כניסתם של הפרלנים), שיעיד לטובה, שאינני בולשביק, ענה שאינו מכיר אותי, וכך עמלו היהודים הטובים ללא מנוחה, עד שלפנות בוקר השיגו שחרור עבורי במאמצים בלתי רגילים, והוצאתי מידם.

זאת היתה שומסק באותם הימים, כפי שהכרתיה, על יהודיה היקרים, הטובים הנאבקים על קיומם והמשכיותם.

האכזר באדם כרת הכל. שומסק זו ודומות לה לעולם לא יקומו יותר.

אם הצלחתי להעלות מה שהוא מאותם הימים לזכר היהודים הטובים ולהוסיף אריח למצבת הזכרון, והיה זה שכרי.

א. מ. גייליכן

שומסק בשנות המלחמה העולמית הראשונה

(דמויות והוי)

שומסק, כמו רוב עיירות ווהלין, דומות היו אחת לשניה. בבתיהן וברחובותיהן, בבתי־הכנסת ולהבדיל בבתי־הכנסיות ובכפרים הסובבים אותן, כמו־כן בעסוקים ובפרנסות ובכל יתר הדברים.

בשומסק לא היתה קיימת שום תנועה ציונית לפני מלחמת העולם הראשונה. היו אי־אלו שוקלי שקלים ותו לא. גם חיים ציבוריים אחרים לא היו מורגשים באופן מיוחד בעיירה. הציבוריות באה על ביטויה בפעילות בבתי־הכנסת, בבחירת גבאי פעם לשנה בבית־כנסת זה או אחר ובחירת זקן העיר, ה„סטרוסטה".

רוב עניני העיירה היו נחרצים בבית הרב, וגם בביתם של כמה אנשים בולטים. בית בולט במיוחד בשומסק, היה ביתו של יעקובקי ברנשטין ז"ל, תמיד בערבים אפשר היה לפגוש שם מספר בעלי־בתים מכובדים, יושבים סביב שולחן גדול בחדר הגדול הקדמי. מיחם רותח מצוחצח על השולחן ובראשו בעל הבית עם כיפת קטיפה על ראשו, מסביר פנים לכל אחד, בעיניו הנוצצות־הפקחיות.

יעקובקי ז"ל היה לא רק אחד ממנהיגי העיירה, אלא גם מקובל אצל כל אחד בעיירה כאיש חכם הנותן עצה טובה וישרה לכל הפונה אליו. כאשר ניתקל מי שהוא בבעיה עם הרשות, הדבר הראשון שעשה — פנה אליו. ואדם זה לא מנע מעצמו כל טרחה ומאמץ על מנת לעזור וכמובן שלא לשם קבלת פרס.

הוא היה אחד השותפים לטחנת הקמח הגדולה שנקראה „ריקה מיל". שני השותפים האחרים היו אברהם וילסקר ז"ל ויעקב גליכן ז"ל, במותו התאבלה כל העיירה והמונים נהרו אחרי ארונו. יהי זכרו ברוך! במותו השאיר משפחה ענפה, שחלק גדול ממנה הושמד וחלק קטן ניצל ונמצא עמנו בישראל.

*

חלק מן הנוער קבל את השכלתו בבית־הספר העממי הרוסי, בו למדו רק רוסית. הורים רבים לא שלחו את ילדיהם לבקר בו, כיוון שהתלמידים נאלצו לבקר בביה"ס בשבתות ובחגים. רובו של הנוער למד ב„חדר" גם קרוא וכתוב ובעיקר תנ"ך ותלמוד. חלק קטן למד גם רוסית אצל מורים פרטיים.

ספריה לא היתה בימים ההם, אולם אפשר היה להשיג ספרים לקריאה עברית יהודית וגם קצת רוסית, בהשאלה ובשכר, אצל יהושע הכורך. מקור חשוב לקנית ספרים בעברית היו, מוכרי הספרים שסובבו בעיירות בעיקר לפני החגים. תחנתם הראשונה היתה בבית־המדרש. שם היה מוכר הספרים פורק את החבילה הכבדה מעל שכמו ושם אותה על השולחן, והתלמידים מה„חדרים" היו צובאים עליו. בין הספרים בלטו בעיקר תשמישי קדושה, הגדות לפסח, מחזורים, סדורי תפילה, חבילות ציציות, „בענטשערלעך" וכדומה. נוסף לכך היו ספורי מעשיות על צדיקים, ספרים באידיש וספרים בעברית.

דחיפה ראשונה להחיאת השפה העברית ולהכרה ציונית נתן מוניה חזן ז״ל. בימים ההם העז לפתוח בי״ס עברי בלא כל תקציב ועזרה ציבורית אחרת בעזרת מתתיהו פרידר. הרבה הורים שלחו את ילדיהם לבית־ספר זה, בו למדו גם רוסית

וגם שירי מולדת. היה עוד נסיון רציני ע״י רבי ביירינין ז״ל לארגן שעורי ערב לתלמוד, באמצעות יודעי־תלמוד בהתנדבות, והוא הטיל על אברהם שוחט ז״ל, ליב גרינברג ז״ל, אפרים גולדנברג ז״ל, אהרן גליכן ז״ל ויצחק מאיר ז״ל, שכל אחד יתן שיעור בתלמוד פעם בשבוע. התחילו במסכתא שבת. השתתפו בשעורים הללו כשלושים בחורים ואחרי חורף אחד לדאבון כולם התבטלו השעורים. עזרה קונסטרוקטיבית בשביל נצרכים, כמו בנק לגמילות־חסדים או עזרה אחרת מאור־גנת, חוץ ממעות חטים לפסח, שזה היה בידי הרב של העיירה, לא היתה קיימת. עזרה לנזקקים התבטאה בצורות שונות ע״י אנשים שונים. ביום ששי היו יוצאות כמה נשים צידקניות ואוספות חלות שבת לעניי העיירה, או איזה זוג היה מסובב בעיירה ואוסף כסף בשביל יורד או ניצרך אחר. ככה התנהלו ענייני העיירה במסלולם הרגיל ללא תנודות רבות או מאורעות בולטים. עד שפרצה מלחמת העולם הראשונה. הרבה משפחות נפגעו ע״י זה שבניהם ובעליהם היו מוכרחים להתייצב לצבא. חלק התייצב וחלק ירד למחתרת והתחבא במחבואים שונים, כי לא רצו לשרת צבא וממשלה שהיו חדורים רוח אנטישמיות. והודות לזה נשארו הרבה בחיים. במיוחד סיכן את עצמו הרבי בערעניו ז״ל, שאצלו בבית־הכנסת התחבאו הרבה יהודים וניצלו.

כשנגזרה הגזירה האיומה ע"י הצורר הגדול ניקולאי ניקולאיוויטש, דודו של הקיסר, הרמטכ"ל, שעל כל יהודי הגר בעיירות הספר לעזוב את מקומות מגו־ריהם במשך כמה שעות ולנדוד לפנים רוסיה, עברו השיירות הראשונות שגורשו מהספר דרך שומסק. העיירה התארגנה אז ספונטנית להגיש עזרה ראשונה, למגורשים שעזבו את מקום מגוריהם בעירום ובחוסר כל בלי יכולת להציל חלק מרכושם שנשאר לבז. חלק מהם שוכנו בבתי הכנסת, ורבים שוכנו בבתים פרטיים. בני שומסק טפלו במגורשים במסירות רבה. הגישו עזרת אחים נאמנה, בלי תעמולה והטפה ובלי כתיבה בעתונות, אלא מתוך צו פנימי, אנושי יהודי. מהמשפחות המגורשות, נשארו כמה משפחות בשומסק והסתדרו בעזרת אנשי העיירה בכל מיני צורות. אחת מאלה היתה משפחת ספרים מרדזיבילוב, המבורכת בבנים ובנות. סנדר ספרים ז"ל הניח את היסוד להחיאת השפה העברית. תלמידיו היוו את היסוד לתנועה הציונית והחלוצית בעיירה.

✶

קרוב לשלושת אלפים נפש חיו בעיירה. חלק אמידים, חלק בעלי־בתים בינוניים וחלק עניים.

תעשיה: שתי טחנות קמח היו בעיר, שסיפקו קמח לעיירה ולסביבה ומספר ניכר של משפחות התפרנסו סביב טחנות הקמח. בית־חרושת קטן לעיבוד עורות של משפחת קנפר. בית־חרושת לתעשית רעפי מלט של משפחת קליינשטיין, שעבדו עבודה עצמית וכל המשפחה עבדה בזה. וגם גגות היו מכסים בעיר ובכפר (שלום קליינשטיין נמצא בארץ). בית־חרושת לשמן של צבי וילסקר ז"ל. ובשנים האחרונות היה בית חרושת לשמן לשמעון ווילסקר. ארבע טחנות לגריסים לישעיהו הנדיס, למשפחת כהניר, ללייבצי זיידליס ועוד אחד, שני בתי־מלאכה לניקוי צמר כבשים. האחד לחתנו של יהושע דוכונה והשני לליב גליחן. בית חרושת גדול ליי"ש שנסגר בזמן המלחמה ובית חרושת לשיכר הנקרא בראוער, שאחרי סגירתו היו הבנינים משמשים להצגות.

בריאות: הרופא היחידי בעיירה היה יקובזון ז"ל, מפורסם היה לתהילה בכל הסביבה, עבד גם בתור רופא בבית־החולים הממשלתי (בולניצי), חובש נוצרי אחד היה בשומסק ועוד יהודי שקראו לו אלתר רופא, לא מוסמכים היו השניים. בכל זאת, כשחלה מישהו מבני הבית, קראו לאלתר רופא. הוא היה תיכף בא ובודק ושואל ולא רושם תרופה. בע"פ היה אומר מה לעשות, כשהוא עומד כבר ביציאה, היה מקבל מה שמקבל והולך.

מסחר ומלאכה: בעלי מלאכה היו במספר די ניכר. חייטים לגברים ולנשים. וגם לכפריים מהסביבה, שעבדו מהבוקר עד הערב, ומרוויחים את לחמם ולא יותר. סנדלרים במספר קטן, מצבם היה עלוב למדי. רצען אחד או שנים, נפח אחד, אב ובנו. בעלי־עגלה אחדים שבחורף קפאו מקור ובקיץ אכלם השרב. כביסה מסרו לנוצריה מהכפר הסמוך פעם בשבוע, ולאחר מספר ימים היתה מחזירה את הכביסה נקיה ומסודרת. מוכרי דגים וקצבים אחדים. בנאים וסיידים, נגרי בנין ורהיטים. שני פחחים, שעיקר עבודתם היתה בנית גגות

ותיקוני גגות וצביעתם מחדש בבתי־כנסיות נוצריות. מלאכתם היתה קשה ומפרכת ודי מסוכנת ועיקר עבודתם היה בקיץ, על גגות גבוהים ופח לוהט. שלושה זגגים לכל הסביבה, שנים שלושה עושי חביות (באדנערס), קברן שאמרו עליו שהוא בן מאה ואינו נותן לאחר לכרות הקבר. שתי מאפיות, שוחטים אחדים, בעיקר התבלטו שני האחים יצחק ובנימין שוחט ז״ל, מלמדים היו ולמדו אצלם גם תלמוד. בלט בהם שמואל המלמד המתקדם. אצלו למדו גם כתיבה וחשבון וקצת רוסית, ובעיקר תנ״ך. מי שלמד אצל שמואל תנ״ך בניגון ההפטרה, לא ישכח את זה לעולם. מנקי־ארובות, חוטבי־עצים, ורועים את פרות העיירה היו גויים. שני ספרים היו בעיירה. קיבה הבונדאי שהפך לקומוניסט והשני יוסף לרנר ז״ל, יהודי הגון וטוב לב, הוא ושני בניו עבדו יחד, משתתף היה בכל מגבית ביד רחבה. רוב בני העיירה היו מכריו והתייחסו אליו בכבוד. אוסף היה כסף בשביל נצרכים יורדים ל„מתן בסתר" ורחשו לו אימון מוחלט. מלבד כל מיני חנויות היה מסחר התבואה מפותח מאוד. שומסק היתה מוקפת כפרים רבים ואת התוצרת שלהם מכרו לסוחרי תבואה מהעיירה. בין סוחרי התבואה הגדולים התבלטה במיוחד אשה שקראו לה ליפכי (פריידע וילסקר). היא לא ידעה קרוא וכתוב גם האוקראינית שבפיה היתה נלעגת ובכל זאת סחרה בעיקר עם פריצים וגראפים והם התיחסו אליה באימון וחלקו לה כבוד לגברת מכובדת.

דת ומנהג: חמישה בתי־כנסת היו בעיירה. בבית־הכנסת הגדול עבר לפני התיבה על־פי רוב חזן עם משוררים. רושם מיוחד עשה על המתפללים החזן שלמה׳לי ז״ל, עם שני בניו. מכל בתי התפילה היו נוהרים המתפללים לשמוע את שלמה׳לי עם שני בניו ומקהלתו.

רוב תושבי שומסק היו בעלי מסורת, אבל חסידים כמו בפולין או בגליציה לא היו שם במיוחד ואלה שהיו, השתייכו לשתי החצרות טריסק ואוליק — הרביים שהיו באים פעם בשנה לעיירה לשבת, היוו מאורע צבורי מלהיב ויהודים היו הולכים לשמוע תורה מפיהם.

חתונות ערכו בשומסק ברוב פאר, בשבת לפני החופה ליוו את החתן לבית הכנסת וכשהעלו אותו לתורה, זרקו הנשים ממתקים ואגוזים למטה, והילדים מוכנים היו מבעוד מועד ולחמו בחירוף נפש לחטוף אותם. חופות היו עורכים באמצע השבוע, בעיקר ביום שלישי בערב ע״י בית הכנסת הגדול. את הזוג ליווה לחופה קהל הקרואים, שאליו הצטרף המון רב, בעיקר נוער שבא למאורע המשמח וכולם נדחקו להחזיק את מוטות החופה, לראות איך החתן שובר את הזכוכית, ובסוף לעזוב את המוטות שיפלו על ראשם של הזוג. בגמר החופה צעדו הכלי־זמר בראש התהלוכות במנגינות עממיות עליזות, ואם היתה סבתה לבני הזוג, היתה רוקדת לפני כולם בדרך לבית הכלה. הורים אמידים היו עורכים משתה וקראו לזה „הסעודה" וכטוב לב כולם באמצע הסעודה, הכריז הבדחן על מתנות לבני הזוג. קראו לזה „דרשה געשאנק". פלוני הגביר הנדיב 5 קרבונים דרשה געשאנק מצד החתן; פלוני הנגיד המכובד חצי תריסר כפיות

כסף דרשה געשאנק מצד הכלה וכן הלאה. והשמחה היתה נמשכת עד לשעות המאוחרות של הלילה והכל בחוץ כמובן, מתחת לחלונות עמדו בחורים ובחורות ומסתכלים סתם לנעשה בפנים.

שמחה גדולה היתה, אם מי שהוא נדב ספר תורה לבית־תפילה. היתה זו השמחה הכללית שהקיפה את כולם, מנוער ועד זקן. החגיגות נערכו במוצאי שבת אחרי שבועות, שאז מתחילות גם החתונות.

דמויות מדמויות: זוג מעניין היה מאיר לייזר ואשתו, שמכרו לכפריים עיטרן למגפיים, משחת זפת לעגלות וגלגלים, מבוקר עד ערב. היה זה זוג נוצץ; הידים, הפנים, הבגדים והכל היה נוצץ מזפת ומריח העיטרן. וכדאי היה לשמוע את מאיר לייזר בעברו לפני התיבה ביחוד בימים הנוראים, קולו היה ערב ומתוק, ותענוג היה לשמוע אותו. הרבה הלכו לאותו בית תפילה לשמוע את מתיקות קולו. מאיר לייזר היה גם השדכן של העיירה.

בלט באישיותו אפרים גולדנברג, איש התבונה העמוקה. בהרבה בירורים ודיני תורה, שהתקיימו בין אדם לחברו, שימש בתור בורר או טוען והיה מצליח תמיד לאחות את הקצוות ברוחו הטובה ושלא על מנת לקבל פרס. הוא היה דתי, למדן ובכל זאת העז אז למסור את המחסן שלו לאסיפות ציוניות ראשונות אחרי המלחמה. וגם להצגות ראשונות של החוג הדרמטי הראשון, ולא שעה לבקורת החרדים, שהאשימוהו כי הוא גורם להפקרות. במשך הזמן היה לציוני מתורמי קרן־היסוד ביד רחבה. הוא לא זכה להיות יחד עם רוב ילדיו הנמצאים אתנו כאן וכואב הלב.

צבי וילסקר היה יהודי טוב לב, שידו פתוחה לצדקה ולמתן בסתר. הכפריים שאתם סחר האמינו בו כחסיד ברבי. קרה מקרה, שרוב בתי כפר „ספקה" נשרפו. טרח צבי למחרת, נסע לכפר עם כסף והילוה לכל אחד כספים, כדי שיוכלו לבנות בתיהם מחדש. בזמן הפרעות, כשבית צבי וילסקר נשדד והוא נשאר בחוסר כל והשמועה הגיעה לכפריים הללו, הביאו מכל טוב והעמידו אותו חזרה על הרגליים.

אלתר יוקלסון, יהודי שמצא ענין עם צעירים ממנו ומקובל עליהם כאיש חברה להם. בקי היה בתלמוד וגם בספרים חילוניים. השתתף תמיד בפעולה ציונית. תענוג היה לדבר אתו. חידודיו ובדיחותיו היו מן המפורסמות בעיירה.

אברהם ריך, בעל טחנת קמח ועשיר מופלג, משכיל ופוקר. מינותו גבלה בהתבוללות ועל אף פקחותו הרבה התייחס בשלילה לכל דבר יהודי צבורי בכלל, ולציונות בפרט. בזמן איסוף כספים לקרנות ציוניות, היו נכנסים גם אליו הביתה, אך לא היו פונים אליו, אלא לאמו הזקנה, שהיתה מקבלת את כולם בסבר פנים יפות ואומרת לבנה: אברהם תן לילדים כמה זהובים, והוא היה נותן.

הרציק מילמן, בחור עניו וטוב לב, היה פעיל בכל מוסדות העיירה, מקובל היה על צעירים ומבוגרים כאחד. ביום היה עובד בתור מנהל חשבונות ובלילות היה מקדיש את כל זמנו לפעולה ציונית: לחלוץ, לחוג הדרמטי והיה מדריך

ומרצה בחלוץ ונואם באסיפות ציוניות אחרות. כמו כן דרבן אחרים לפעולה. השתתף בכל הצגה דרמטית בתפקיד הראשי. הוא ביחד עם ועד החלוץ היה מאשר לעליה כל חברי החלוץ. הוא היה ממונה על קרן החלוץ וכמו כן היה מבין מיסדי המפלגה „התאחדות", שרוב רובו של החלוץ השתייך לה. הוא שלח וליווה הרבה חלוצים ארצה ובעצמו לא זכה. ספרה דינה שטינמן ז"ל, אחרי חיסול הגיטו נשארו כמה בונקרים. הרציק היה בבונקר עם עוד חמישה אנשים. בלילות, כשהציק להם הצימאון, יצא עם דלי לשאוב מים מהבאר הקרובה. תפסו אותו האוקראינים, שעדיין שמרו על הגיטו ודרשו ממנו, והבטיחו לו את החיים, שיראה להם את הבונקר. הוא בשום פנים ואופן לא רצה להראות להם, הם עינו אותו עד מוות ובקתות הרובים הרגו אותו, כשהפשיטו אותו ערום. יהי זכרו ברוך.

תמורות בעיירה: **כשפרצה המהפכה ב־1917 והיהודים קבלו שוויון זכויות יצאו כל העריקים שחיו במחבואים לאויר החופשי והתגייסו לצבא, בהכרה, שגם עליהם מוטלת החובה להגן על המהפכה, וקיימו אותה הלכה למעשה. כל אחד ענד סרט אדום על דש בגדו ונקרא „אזרח", ההרגשה היתה נפלאה. הנוער כאילו נולד מחדש ופרץ לרחוב. פתאום שמעו שירים בעברית, יידיש ורוסית. והשירים כאילו קבלו משמעות אחרת. שמעו אחרת, הבינו אחרת.**

המהפכה היתה צריכה ללכד את כולם כאחד, ללא הבדל דת ולשון. אך בשומסק משום מה נתרגמו הדברים אחרת: „אם שויון, אז שויון לבחור לי חיים משלי". כמו מאליה החלה פתאום לפעם ההרגשה הלאומית הציונית

בלבות הנוער ולהתפרץ החוצה. החיים הצבוריים בעיירה קבלו מפנה כביר. זכורני בעצרת העם הגדולה הראשונה, שהתקיימה בכיכר לפני הכנסיה הקתולית, נאם קוסטיוק באוקראינית והשמיעו סיסמאות מהפכניות. אז עלה על אותה במה מוטיל סגל ונאם יידיש, כשקולו רועד מהתרגשות ו„אימתא דציבורא". היה זה הנאום הציוני, הלאומי הראשון. אפשר להגיד כי מוטיל סגל הניח אז את היסוד להסתדרות הציונית בשומסק. מאז התחילו באיסוף תרומות לקרן קימת, לפתח פעולה תרבותית ולבוא במגע עם מרכזים יהודיים אחרים בערים גדולות, כשבראש כל הפעולות עומד מוטיל סגל, הצעיר בן העשרים ושלוש.

עזרו על ידו נחום אשר גלדי, טוביל וילסקר עם כתב ידו היפה שימש כמזכיר וגזבר. גצי צורף, אברך המשי, נעים ההליכות ויפה התואר. מפלגות לא היו אז ובבחירות הראשונות הצביעו כולם בעד הציונים הכלליים. הנוער היה צמא לכל דבר, למדו עברית באופן אינטנסיבי אצל מורים פרטיים. אספו כספים לפני כל חג, מאורע ושמחה. בשמחת תורה בזמן עליה לתורה ובחתונות. ניכו אחוזים לקק"ל מהצגות חובבים.

במחסן של אפרים גולדנברג היתה מרוכזת כל הפעולה הציונית: האסיפות הציוניות, ההצגות הראשונות של החוג הדרמטי והחזרות. הבית שימש כמועדון שבכל ערב התאספו שם. אז הופיע פסח לרנר מברדיטשב וייסד אגודה של בוני ציון. והוא הראשון עם זלמן וקסלר, סנדר מילמן, חוה בורדמן ז"ל וליב צורף היו את החלוץ הראשון לעליה השלישית משומסק. בזמן ההוא ארגנו הח"ח ישראל אקרמן, הרצי מילמן ורבקה וילסקר, בעזרת מרכז החלוץ, את החלוץ בשומסק, בו נקלטו הרבה מן הנוער.

החלוץ בשומסק היה כללי בתחילתו. חבריו עזרו לכל פעולה ציונית בעיירה. היו חברים בלהקה הדרמטית, בהדרכתו של מרמלשטין ז"ל, שקראו לו „דער יידישער דראמאטישער קרייז". במרוצת הזמן התפלג החוג וחברי החלוץ יסדו לעצמם חוג דרמטי בהדרכתו של הרצי מילמן, כדי לעזור בהכנסותיו לעולים חסרי אמצעים.

למעלה מארבעים שנה עברו מאז עזבתי את שומסק, אך זכרה מתגבש והולך כבית היוצר לדמויות, שהיוו יחוד לדורם וזכרון לדורות וחייהם — הווי תוסס מלא יצירה שלא יישכחו.

חיים (לבנה) יוקלסון

שבת של קיץ

צביון מיוחד היה לשבתות העיירה בימי הקיץ החמים.

עז ולוהט היה נופה של העיירה, בשבת שלפני שבועות, ירוק, מלבלב, ופורח, וכן גם נפש הצעיר שעז רצונו לצאת את העיירה הצפופה, לטייל בחבר צעירים וצעירות לפרוק עול מסכמות של יום־יום וסייגי הברה, בעיקר סייגים שבינו־לבינה. עוד מבוקר השכם, היו כאלה, שעם זריחה ולפניה, טבלו גופם במי הנהר וילה, שתחם את העיירה ממערב וצפון, כמובן שעסקו בזה המבוגרים, שלקחו איתם ברוב חסדם את הצעירים יותר. מופלאה היתה הקימה וההליכה אל הנהר, או אל אותה מנהרה שקרקעיתה מלט, ואמת המים הזורמים בה, היו מניעים את גלגלי טחנת הקמח של רייך, הקופלניה נקרא מקום רחצה זה, והיה מיועד לאלה שקשרים להם עם המנהל או האחראים של הטחנה. האוזן קלטה את רינת הבוקר המתעורר, וכלנו נים ולא נים, רועדים מצינה כשעקבות השנה הערבה עדיין חתומים על שמורות העיניים. הטבילה נעשתה בכוונה מרובה, כמו של חסידים או מקובלים, והמים הזכים והקרירים מטהרים את הגוף ומציפים את הלב באהבה לקראת שבת של קיץ.

בחזרה מטבילת הבוקר כבר נראו ברחובותיה של העיירה, יהודים ראשונים אצים להתפלל תפילת שחרית, היו אלה בעיקר בעלי מלאכה: סנדלרים, חייטים, ובעלי עגלה, שרגילים היו להשכים קום מדי יום ביומו למלאכתם, הכרוכה בכיתות

רגליים, או בנסיעה של שעות הרחק מהעיירה, ואולי אצה להם השעה... לפטור עצמם מחובותיהם כלפי שמיא... ולהאריך בתענוגות של שבת קודש.

עוד בעלי הבתים פוסעים מעדנות, וילדיהם נכרכים אחריהם סוחבים טליתות, ויש אשר גם אשה תהלך מתונות ברחובות עיר גמה, כשתחת בית שחיה הסידור של טייטש, וכבר בעלי מלאכה חוזרים מהשילעכל מברכים בקול שבתא טבא (גוט שאַבעס) פניהם מפיקים זיו והתפשטות הגשמיות, נמשכים אל ארוחת הצהרים ה„מחיה נפשות" או אל קידוש של שמחה אצל ידיד וריע.

לתפילת שבת רבים היו ההולכים, כמובן שזה לא כלל את הרופא והרוקח, ועוד כמה אינטלגנטים... שלא היתה להם תקנה. לתפילה הלכו גם אלה, שרחוקים היו מאמונה, הלכו משום, ששם נפגשו, קלטו שמועות ומשום שהיה זה מקום לראות ולהראות. לא חמורים היו תקנות ההתנהגות בבית הכנסת, היו התרחשויות, ומעשי קונדס מהנים את הלב, כמסורת החסידים. לפיה העצבות מביאה לחטא. ואם גבאי בית הכנסת היה איש נוח, אוהב חידוד ובדיחה, רואה בעין טובה בתעלולי הנוער. היתה שעת התפילה הופכת תענוג שבממש, התפילה עצמה הופכת ענין ומצטרפת לתענוגות השבת, והנה ה„בעל שמחה" הגבאי מזכהו במפטיר, על חשבונו יועמד הקידוש על שולחן הרב, בבית הסמוך לבית הכנסת. הוודקה והתרגימה משלהבים את הקרואים, שצרפו והזמינו עצמם לקידוש זה, דברי תורה ומילי דבדיחותא קול-חים בעת הקידוש עד שנדם הכל, ומתפזרים לארוחת הצהרים המסורתית.

מחלונות הבתים בוקעים ניגוני קידוש, הצנון והבצל המתובלים בשמן נותנים ריחם... מגרים את התאבון, ראש המשפחה וסביבו אשתו וילדיו מסבים ליד השולחן. ואוי לו לילד שמשום מה איחר ולא נמצא ליד השולחן, מבטי ההורים נחים מפעם לפעם בתוכחה על כסאו הריק. אחורו לארוחה חריגה היא ממסגרת ההתנה-גות הטובה, תוכחה אילמת, או מתובלת בדברי מוסר קשים החודרים בטן, תהיה מנת חלקו. מיועד הוא לזה שתשלל ממנו ארוחתו, ואם רחמניה... תגישנה לו במס-תור באין האב רואה זאת... לא כדאי לאחר לצהרים של שבת, אין זה מהדברים הנעימים! אחר הצהרים קורא דרור לנוער, המבוגרים פונים לשינה של שבת, שיש בה מתענוגו של גן עדן.

והנוער פורץ ויוצא לטיול בגבעות האורן הנקראות „גורקיס", או ליער סור'ז, טובים הם שני המקומות קשה היא ההכרעה, בשני המקומות בעונה הסמוכה לש-בועות מזומן התענוג לאכול בכל פה גרגירי השמש הנקראים סיניצעס, ובימי הקיץ לאכול פרות מהעץ וכי חסרי פרות היינו? אבל אין דומה אכילה מדוכן המוכר, לאכילתו מהעץ אגב טפוס עליו, טעמו אחר לגמרי. והעיקר שבטיולים אלה הם מאורעות הדרך והחברה.

חבורות, חבורות הולכים, ואוי לזה, שאין הוא מצורף לחבורה (קומפניה) קוב-עים כאן גיל כיתת לימוד, ויחוס, אמנם לא העיקר הוא היחוס, אבל אין לזלזל בו, אם תשאל מן דהוא בעיירה בן מי הוא פלוני אלמוני? ויגידך הנשאל, הלז הוא הבחור של פלוני אלמוני וידעת שמעמדו של זה עליו שאלת נחות הוא, ואם יענוך בן פלוני ואלמוני הא, וידעת מעמדו של זה עליו שאלת, — טוב הוא, בתשובה

„בן" ו„בחור" מקופלים עולם ומלואו, משמעותן שונה, ומעידות על יחס שונה אל האחד, בתכלית השנוי מהשני, קבעו כאן זכות אבות, ולא במעט זכות הבנים עצמם.

התקבצות בנים ובנות בעיר, סתם ככה, לאור היום, בפרהסיה לעיני המבוגרים, אין זה מקובל, נכון שאפשר לטייל יחד טרם חשכה ובחשכה, אלא באמצע היום לאור השמש לא נאה הדבר וגובל עם פגיעה במוסר, אבל בטיולים אלה, שאני. כאן נותן הדבר להעשות בלי חשש, כאן חבורות של בנים ובנות דוקא, בן ליד בת אליה מרגיש הוא קצת סימפטיה..., או שהרחיק אל רגשי האהבה בת השמים..., בשעת טיול ממין זה, הולך הוא על ידה, מזין את עיניו בה ובנוף הירוק של כרי הדשא הזרועים פרחים בשלל צבעים בואכה סוראז׳. או בינות קמה גבוהה כקומת איש בדרך לגבעות האורן של הגורקה.

נוער: החל מתלמידי בית־ספר וגמור בזוגות העומדים על סף הנישואין, או חלוצים העומדים לעלות ארצה, טיול ממין זה אצל הצעירים הוא מבחינת טעימת טעמה של ארץ ישראל אגדית, אליה עורגים ועליה שומעים ולומדים במשך השבוע בבית-הספר.

ההליכה לשם היא הרפתקה, יש ולפעמים צרה עינו של גוי בתענוגם של יהודים, והוא מנסה להשבית שמחתם, יש והדברים בינו לבינה אינם מסתדרים במשך הדרך, וגדול מפח הנפש וגדולה ההתיסרות שבלב, אבל יש והטיול הוא חוויה, שמזינה את הנפש ימים רבים.

מגיעים היערה, או אל גבעות האורן, מתפרקדים על העשב, נהנים מקרירות הצל, מתעסקים בכל מיני עיסוקים היפים לכל גיל, צעקות־שמחה מהדהדים,

המבוגו״ם מעשנים את סיגריות השבת הטעימות לחך משום האיסור, מתעלסים עם כלותיהם למרבה הפליאה והסקרנות של הצעירים, ואוי לו למי שילשין וימסור מהמתרחש למי שלא צריך! דינו אז נחרץ, אף פעם לא יוכל ליהנות מטיול כזה.

בעונת הגרגירים ילקט כל אחד ויאכל עד להתפקע, השפע מתגולל על הארץ, רק התכופף ואסוף.

גדול הוא יער סוראז׳ עד לאוסטרה העיר יגיע, מעטים הם אלה שעברוהו, הגבול הרוסי קרוב, מנותקת אוסטרה משומסק, מעטים הם קשרי המסחר לבינם, אוסטרא עיר יורדת מגדולתה. גבעות הגורקה גם הן קרובות לגבול הרוסי, מקום שם שינה האדם סדרי בראשית, שם עולם המעורר סקרנות, אבל עם זה מפחיד...

חוזרים מהטיול לפנות ערב עם שקיעה, החבורות מתפרקות לזוגות זוגות, יחידי הולך הנער שעיניו לא מלאו לשבוע את הדר הטבע הולך הוא יחידי ונפשו מלאה מלאה עד גדותיה...

דאגות הורים וסעודת מנחה מחכה לחוזרים הביתה. המבוגרים יושבים לפני פתח ביתם. ובעיניהם נשקף הצער על השבת שחלפה. בבתים מועלות מנורות הנפט, מעטים הם אלה שבביתם חשמל, האמהות משתפכות בתפילה אל אלהי אברהם, יצחק ויעקב.

קרקור צפרדעים מנהר וילה מחרישות אוזניים, הכביש העולה לקרמניץ גדוש המוני מטיילים. הנוער מסכם רשמים מחוויות השבת שחלפה.

כזאת היית לנו שומסק ז״ל.

פסח לרנר

יהודי שומסק — חטיבת אופי אחת

יהודי שומסק בכללותם, וללא יוצא מהכלל, הוו יחידה לדוגמא בתכונותיהם הנפשיות, ברחבות לבם, ברגש האחים לצרה, בהכנסת האורחים, והעזרה לזולת. זר כי נקלע לשומסק הרגיש מהרגע הראשון כאילו נמצא בין בני המשפחה אחת גדולה. החמימות הלבבית, בה נפגש על כל צעד ושעל, העזרה שכל אחד מוכן היה להושיט לו, ללא כל טובת הנאה, נסך בו את ההרגשה הנפלאה כי נמצא הוא בין אחים מלידה.

נזכר אני באפיזודה אחת, ממלחמת העולם הראשונה. באחד מימי הסתיו הסגריריים בשעות בין הערביים, בשנות 1914—18, הזדעזעה העיר על כל יושביה מידיעה מבוהלת, שנתקבלה ע"י רץ מקרמניץ, כי עומדת להגיע שיירת פליטים, ללינת לילה בעיירה. היו אלה פליטים, שהוצאו בחפזון לפי פקודת השלטון הצבאי מרדזבילוב, לאחר שהחזית נפרצה והתקרבה לעיר. אזרחי העיר והסביבה הקרובה לחזית חייבים היו לעזוב ולפנות את השטח העלול תוך שעות ספורות ליהפך לשדה קרבות. היהודים ארזו ולקחו אתם מכל הבא ביד, בהשאירם אחריהם הפקר את בתיהם ורכושם וכל היקר להם, עמלם וחסכונם משנים ודורות.

עייפים ורצוצים נפשית וגופנית הגיעו למבואות עיירתי הקטנה שומסק, בזקניהם ובנעוריהם. בן רגע הפכה העיירה למרקחה, כולם נרתמו לפעולות

האקטיבה הציונית החלוצית

הצלה וסעד, איש לא אבד את עשתנותיו למראה הנוודים האומללים מעוררי הרחמים, אף כי זאת להם הפעם הראשונה לטפל במנושלים.

ראשית מעשה הוחרמו המאפיות לעבודות לילה, כל בית צבורי ובתי הכנסת בתוכם הועמדו לשרות אנשי השיירה הגולים, כל הנוער התיצב מעצמו להגשת כל עזרה שתדרש ממנו, וכל אחד רצה להקדים את רעהו בעשיית המצוה הגדולה, שנתגלגלה לידיהם, הבתים הפכו למסעדות בזעיר אנפין ושתיה חמה ואוכל הוגשו בכל מקום, וכך נתקבלו בזרועות פתוחות לרוחה, אוירה זו ורגש האחים הלבבי, שנגלה לאנשי השיירה עודד אותם, הם התאוששו מהדכאון שהיו שרויים בו, ושאפו כוח ותקוה להמשכת הדרך. וכאשר עמדה השיירה לעזוב לכוון שנועד למענם, ארגנו השומסקאים עגלות וסוסים ושלחו הודעות מוקדמות ע״י רצים רכובים לכל המקומות, שהיה עליהם לעבור, כגון: קוניב—אוסטרוג.

בהשפעת קבלת פנים חמה זו נשארו כמה משפחות מאנשי השיירה בשומסק, מאהבת המקום ויושביו. היו אלה המשפחות ספרים, סטריט, טפר, פרידל, קוזולקה עוד שמות שנשכחו כרגע מזכרוני.

שאלת הדיור לא הטרידה את הפליטים ולא עמדה בפניהם, כי כל בית היה פתוח לרוחה לקבלם עד יעבור זעם, והם הפכו להיות תושבי שומסק כאילו נולדו במקום.

דוגמא זו של אחוה נעלה ותכונות נעלות דומות של אבותינו, מיסדי שומסק ותושביה מהוות בשבילנו דגמי חנוך לאזרחות נפשית ואחוה לוהטת. מי יתן ויעמוד בנו הכוח להיות ממשיכים נאמנים למסורתם, אנו ובנינו אחרינו. עמנו הדווי עודו זקוק לה.

אריה מורדוש

שומסק — עיירה שזוכרים

26 שנה עברו מאז עזבתיה, פני היו מועדות מזרחה, כשתקוה בלבי, כי במהרה אשוב לעיירתי, לביתי בו חיו וגרו הורי והורי־הורי, לסמטאות בהן שוטטתי עם חברי וידידי.

זה היה בלילה ב־26 ליוני 1941 — באותו לילה עמדנו, אני ואלקנה ויצמן, על משמר הגשר של טחנת הקמח של רייך. התנועה המרובה באותו לילה לא הביאה שמחה בלבנו, כי ראינו צבא שנסוג מזרחה וחברי מכלגה קומוניסטים מוציאים את משפחותיהם ומטעינים מטלטליהם בחפזון על עגלות מוכנות. כל העיירה היתה עומדת על רגליה באותו לילה, כולם הרגישו שמשהו עומד להת־רחש. התיעצנו שנינו התיעצות קצרה והחלטנו, אני ואלקנה, כי עלינו לעזוב את הגשר, להכנס הביתה ולפנות מזרחה, לפני שנאחר את המועד.

זכור לי, כי בהגיעי למגרש הגדול ע״י בתי האקרמנים עמדה קבוצה וביניהם שני מורי, י. אקרמן ומונדרה ז״ל והתיעצו מה לעשות, לאן ללכת. אבל לתת תשובה ברורה אף אחד לא ידע.

עם שחר עזבנו את העיירה בכיוון הכפר סורז׳, אני, אחותי לאה ובעלה ומשפחת רייזמן אלתר ז״ל — למרות שמשמר הגבול לא נתן לעבור, הצלחנו לעקוף אותו ולנוע מזרחה. החלטתי היתה נחושה בכל מחיר לא להשאר אצל

הגרמנים. לפני עיני עמדו התמונות מהעתונות על שריפת בתי־הכנסת בברלין ב־1933 וספורי אבי לייזל ז״ל על הגרמנים האכזריים ומה שהם עוללו כבר לעמנו, אם כי אז לא חשב עוד אף אחד על ההשמדה. החלטנו לברוח מאימת האכזריות הגרמנית, השיטתית, המתוכננת.

קשה היתה הפרידה משומסק, זכור לי היטב כשעלינו על הגבעה לפני סורג׳, הסתכלנו בעיניים דומעות על עיירתנו ושאלנו את עצמנו בלבנו: מתי נראה אותך שוב עיירת נעורים יקרה?

באותו יום כשעברנו את הגבול, מתחנו קו על תקופת חיינו בעיירה וצעדנו בלב כבד לקראת עתיד בלתי ידוע.

ילדותנו היתה קשה. הרגשנו בנפשנו את עול הפרנסה שרבץ על שכמי הורינו, וקבלנו הכל בשמחה, התיחסנו בכבוד להורינו והיינו שמחים בחלקנו, הסתפקנו בכדור מסמרטוטים ובעיגול מתנור מטבח; צנועים היו צרכינו וצנועים מהם דרישותינו מהחיים, אך השמחה שבלב והקשר להורים ולחיי העיירה ריתקו אותנו אל שומסק בכבלי נאמנות. בעיקר היו נעימים ערבי שבת בחוג המשפחה וערבי חג הפסח, שבישר את גמר הבוץ וכו׳. העיירה היתה משפחה אחת, הכרנו איש את רעהו, על שמחה או אסון באחת המשפחות ידעה כמעט כל העיירה. חיינו ללא עתיד, אבל התאספנו בערבים בקן של החלוץ הצעיר, השומר הצעיר או בית״ר ורקמנו חלומות על הארץ הרחוקה, אליה היינו מלאי געגועים. לא מעט תרם לאהבתנו את הארץ מורנו ישראל אקרמן ז״ל, שהקדיש הרבה זמן בשיעוריו לארץ ישראל ולציונות.

ב־1939 חל מיפנה בחיינו, הרצינות קפצה עלינו בבת ראש. בשמחה פגשנו את מצילנו הצבא האדום, שכה רבות התנגדנו לו קודם. נעשינו יותר רציניים והתבגרנו מאד בתקופה קצרה זו. ופתאום, כרעם ביום בהיר, באה פלישת הגרמנים.

✶

עברו עלינו שנים קשות של מלחמה וב־1944 שוחררה שומסק ללא תושביה. מפקד הפלוגה, בה שרתתי בצבא האדום, הקריא לפלוגה את ההודעה על השמדת משפחתי וקרא לנקום את דמם. ב־1951 בקרתי לראשונה בשומסק. קשה לתאר את ההרגשה, כשאתה בא אחרי 10 שנים לעיירה בה נולדת, גדלת, למדת, בה היה לך בית ומשפחה, בה היו לך חברים וידידים, אתה רוצה לראות אותם, להרגישם לפגשם להחליף מלים ורשמים להיות שוב שומסקאי בין שומסקאים והכל איננו... אתה צועד ברחובות הצרים מסתכל על הבתים הבודדים שנשארו ונדמה לך שמאחורי החלונות גרים אותם האנשים שהכרת ואהבת, אבל זה דמיון תעתועים. המציאות איומה והיא מתגלית לעיניך כשאתה עומד לפני הבור איפה שמצאו את קברם תושבי העיירה, שקט שורר מסביב, דממת מות, אין אתה יכול להבין, להאמין, שזה קרה אבל זאת היא המציאות, זאת היא האמת המרה.

*

ארבע פעמים בקרתי בשומסק אחרי המלחמה. עליתי לקבר אבות ולגיא ההריגה, בעוברי על יד הבתים, שנשארו, היה נדמה לי, כי מאחוריהם מתהלכים אותם האנשים להם הם שייכים, אבל שם התהלכו זרים. רציתי לראות את חברי לנפש, את מוטקה מירמלשטיין, צבי מיסונזוניק, גרשון בלובשטיין, שרה בלובשטיין, שפרה גלוזמן, חנה בט ואחרים — אבל לשווא...

בקרתי בחיי נדודי בערים רבות ומפורסמות, אך לבי נתון לעיירתי שומסק הקטנטונת, בה התרכז כל הטוב והיפה שנחרת בזכרון ילדותי וכוח טמיר מושך אותי אליה. היתה לי שומסק יצירה יהודית נפרדת ומיוחדת במינה. ביצירתה נטלו חלק אבותי, הורי, מכירי וחבר, שהשקיעו בה ממיטב חוויותיהם ויצקו אותה מקשה־דיוקן שיש להתברך בו.

איכה נפלה שומסק.

אהרון לוקצ׳ר

ארבעת הרוכבים

שנת 1919—1918. תקופה ללא ממשלה ומשטר באוקראינה הדרומית בכלל ובעיירתנו הקטנה שומסק בפרט. השלטונות התחלפו חדשים לבקרים. יש ושכבת לישון ברשות פטלורה וקמת והנך בשפוטם של הבולשביקים, מאכנו או מי שהוא אחר.

והנה קרה והעיר נשארה ללא שלטון בכלל. שלושת השוטרים והפריסטב שומרי העיר, אין יודע מה קרה אתם? האם נהרגו ע״י אחת הגיסות או שראו לטוב להם להסתלק בעוד מועד ולמלט את נפשם? איך שיהיה, ושומסק נשארה מחוץ לכל שלטון ולכל גבול.

כאן מתחיל עצם המעשה. באחד מימות הקיץ בערב שבת בצהרים. היהודים היו שקועים בהכנות לשבת. השוק כבר התרוקן לגמרי, על אף היות היום עוד גדול. אפילו האכרים, שנהגו לחזור על פתחי החנויות אחרי פונט מלח, שהיה אז יקר המציאות, גם הם חזרו לכפריהם ואוירה שקטה של ערב שבת, השתרעה ברחובות. הילדים שחקו על פתחי בתיהם, פטורים מעול החדר, הנשים עסקו בהכנסת הצ׳ולנט לתנור והגברים מהרו לבית המרחץ. בכל הס וחוסר דאגה. על אף אי השקט, ששרר אז בסביבתנו, היה שקט!

לפתע ארבעה רוכבים דוהרים על סוסיהם, לבושים כמנהג הימים ההם במדי צבא רוסי, לפיהם לא ידעת להבדיל למי הם שייכים. חמושים ברובים ובתת מקלעים הופיעו מאי שם ופקודה בפיהם להתפזר ולהכנס לבתים.

בהלה אחזה את התושבים. כולם מהרו להסגר בבתיהם ולהגיף את התריסים. בן־רגע התרוקנו כל הרחובות וארבעת הרוכבים דוהרים על סוסיהם ועושים בעיירה כבתוך שלהם באין מפריע — בוזזים, שודדים ואונסים. קרבן ראשון משפחת אקרמן (מהעיר החדשה). את האב אהרן הרגו ואת אשתו רחל, שחבקה תינוקת בזרועותיה, פצעו. היו נאלצים לקטע את היד (שנים מילדיה הגיעו ארצה, בת בקרית מוצקין ובן עובד ותיק בהמשביר המרכזי בחיפה).

קרבנם הבא היה פרילוצקי הזקן.

הדבר כנראה מצא חן בעיני הרוכבים עלומי השם והם חזרו והופיעו מדי פעם בפעם וכל יום שישי נהפך ליום מועד לפורענות ואין מי שיעמוד בפרץ. עיירה שלמה, על הגברים והנוער שבה, ביניהם גם מי שהיו חיילים, לא העזו להראות סימן של התנגדות.

מי יודע עד היכן היתה מגעת הרעה, לולא חשקה נפשם לפגוע גם באחד הכפרים בסביבה. לא היתה פגיעה זו כפגיעתם בישוב היהודי. כאן הם רצו רק מספוא לסוסיהם ללא תשלום, כי התרגלו כבר לחיות על הגזל. אלא שכאן הדבר עורר חמת האכרים בכפר. הם הקיפו אותם, תפסום והעמידום לדין העדה.

משום מה חל באמצע השפיטה מפנה לטובתם ועמדו לשחרר אותם. אבל ה„סטרוסטה", שהיה בין ראשי תופשיהם, חשש לנקמתם כשישוחררו. הוא פרם חולצתו, חשף חזהו ואמר: אם אתם משחררים את השודדים האלה, בואו וירו בי.

דבריו הטילו מבוכה באנשי העדה ופסק דינם נחרץ למות.

לפני ההוצאה לפועל נשאלו ע"י זקני הכפר מה מבוקשם האחרון ויעש. משאלתם לפני המות היתה למנה יפה של „וורניקס". נשי הכפר התנדבו למלא בקשתם זאת. ובעוד בלעם בפיהם הוצא פסק־הדין לפועל.

או אז נשמה עיירתנו שומסק לרווחה.

במשך הזמן נודע, כי ארבעת הרוכבים לא היו שייכים לאף מחנה צבאי, אחד היה נוצרי בן־עירנו, אשר נולד בה וגדל יחד עם היהודים. גם היתר היו מהסביבה.

בבואי ארצה ובכניסתי לשורות ה„הגנה", בלילות על המשמרת יחידי במקומות מסוכנים, הייתי נזכר במאורע ההוא ומשווה את המצבים השונים והתגובות השונות. אז הבנתי יפה, מה נתנה לנו הארץ. כאן זקפנו קומתנו. כאן לא יתכן שישוב שלם, אפילו הקטן ביותר, יירתע מפני מספר כה זעום של פורעים.

חנה רוזנברג ז״ל

בקור אחד בשומסק

במקרה נודע לי ע״י חבר ליבנה שאתם מוציאים ספר לזכר קדושי שומסק וברצוני לתרום את חלקי הזעום לצרור הזכרונות.

שומסק היתה עיירה כעשרות עיירות הפזורות ברחבי פולין ווהלין. הספציפי שבה, שהיתה עיירה ציונית וערה למתרחש בעולם בכלל ובעולמנו היהודי בפרט. התארחתי אצל דודי כמה שבועות, בהיותי חברה בהסתדרות החלוץ הייתי מבקרת תדיר בסניף והקשרים החזקים ביותר היו לי עם נוער החלוצי, והרבה זכרונות נעימים נשארו לי מאז. על ערב אחד שקשר אותי במיוחד לעירכם רוצה אני לכתוב כמה מלים.

היה ליל שבת חורפי, יצאתי על מנת להגיע לחברתי מניה שטיינמן ז״ל. בחוץ היה שקט, השלג כיסה את העיירה במעטה לבן והיא דימתה לכלה בלבוש צחור המחכה לדודה. בהיותי לבד יכולתי להתבונן ולהרהר. עברתי על פני בתים נמוכי־קומה, מכל חלון וחלון קרצו אלי בידידות וחמימות נרות שבת, היקרים תמיד לכל יהודי. הרגשתי, שהעיירה נחה ולבשה את גלימת השבת אחרי תלאות ועמל מפרך של השבוע. היה לי רצון לחבק את כל זה, שפתאום נעשה לי כה קרוב ויקר והר־גשתי את עצמי אז כבת-בית. אינני יודעת למה תקפני עצב פתאום ולא הרפה ממני. אולי היתה זאת תחושה תת-הכרתית.

היתה עוד סיבה שמעוררת בי זכרונות. בעיירה הזאת נשמתי בפעם הראשונה אוירה ישראלית (היו אז בביקור צורף ומשפ. גיילכן), אנו הנוער שתינו בצמא את דבריהם על החיים והמתרחש בארץ. זכורים לי הויכוחים הסוערים בהסתדרות, הרצאות של הרצוג, מ. סגל ואחרים... לבי דואב על השטיינמנים הוילסקרים ויתר היהודים היקרים שלמרות הכרתם הציונית מנע מהם הגורל להגשים את שאיפתם.

לבי עם אלה שמיאנו לעזוב את עיירתם, ובלי כל טעם וללא כל צורך בצורה אכזרית וזדונית נמחקו מהעולם. אין ביכולתי להשלים עם הגורל, ועמוק עמוק בנפשי חי זכרם ויחיה לנצח.

פרידה בנדמן

ח ו י ה

במסיבה, שחברי עיירתנו בחיפה ערכו ליוצאי שומסק, קבלתי השראה לכתוב על הצגת חנוכה שאנו תלמיד בית הספר „תרבות" הצגנו על הנושא: „חנה ושבעת בניה". תפקיד חנה שחקתי אני. השתתפו בהצגה ישראל וילסקר, דב (ביירישׁ) גלר, זיידיל זילברג, שניספו בשואה ומונקה צורף (כיום בארצות הברית) ביים והדריך היוזם של החוג הדרמטי בעירנו מרמלשטיין ז"ל.

הכול היה מוכן להופעה, רק הרשיון של ראש העיר, שהיה כמובן גוי, לא התקבל. והנה חוזר המארגן מארמלשטיין עצוב ונבוך ובשורה מרה בפיו, ה„וויט" מסרב לתת את הרשיון וההצגה תתבטל.

בשמעי את דבריו הזדעזעתי. דמי רתח בי, ואמרתי: אלך אני אליו, נראה, אם יסרב.

הייתי אז רק בת שתים עשרה. אבי עליו השלום היה בקשרים עם הפריצים וגם הוואיט היה מבאי ביתנו. באתי ל„גמינה" (מועצה), התייצבתי לפניו וטענתי: היתכן, עמלנו, שקדנו על הצגת המחזה בחנוכה. והכל מוכן ובגלל סירובך, המחזה לא יתקיים? אינני יכולה להאמין, שכזה איש רע אתה ותאכזב אותנו. אני מזמינה אותך להיות נוכח בהצגה. דברי עשו עליו רושם. הוא ליטף את ראשי ואמר: „הא לך, ילדה, את הרשיון והצליחו". חזרתי בשמחה וצהלה עם הרשיון וההצגה התקיימה בנוכחות הוואיט ועוד כמה מוזמנים מהעיר אויסטפצוק והרופא. והאור ניצח את החושך.

שלמה בהט

שומסק כפשוטה

שומסק עיירה עלובה היתה, נידחת כמו כל העיירות הקטנות בפלך ווהלין, מנותקת מעולם התרבות, ללא דרכי תחבורה וללא קשר אחר, ולו אף אל ערי מחוזה ופלכה. אנשי העיירה ברובם התעסקו במסחר קמעוני, רק חלק קטן מאד התפרנס מעבודת כפיים ומלאכה כגון: נגרות, סנדלרות וספרות ובקושי רב הוציאו לחמם ממשלוח ידם. ניתן להגיד, שרוב רובם של אנשי העיירה פירנסו עצמם, פרט לאי אלה בישי גדא בודדים. אבל היה ביהודים אלה משהו שלא מהעולם הזה המעורר בי תמיהה והתפעלות עד היום.

כמעט כל העיירה היוותה מעין משפחה אחת. כמעט כולם היו שותפי הדדיות בשמחות ובצרות, למרות הבדלי היחוס, ששקדו על טיפוחם, היוו אחדות שלמה, כשמדובר היה בציבור וקיומו.

עד למלחמה הראשונה לא היה קיים בית ספר בשומסק. הילדים חונכו ב„חדרים" ורק יחידים העיזו לשלוח ילדיהם לבית ספר העממי־רוסי שבעיר. היו שהצליחו לצאת לעולם הרחב ללמוד, אך אלה היו בודדים וספורים. מפנה חשוב לדעתי היה הנסיון של המורה דיקשטיין, שבא מלוצק ויסד בית ספר עממי פרטי משלו. אינני זוכר מי היה מארגן הדבר מצד שומסק, אך מישהו ודאי סייע לו.

יחודו של בית ספר זה היה בכך, שההורים ראו לפניהם אפשרות חדשה לקדם את חיי הילדים ועתידם. ומאז החל חינוך פחות או יותר מסודר, אשר הביא גם להשפעה ניכרת על העיירה. גם ההורים התחילו לחשוב אחרת על חינוך הדור הצעיר, וזה עזר אחר כך הרבה מאד לייסוד בית ספר עברי „תרבות" שאנחנו זכינו לקבל חינוכנו בו.

בית הספר הזה נתן אחר כך את הדחיפה להתחלת פעולות התנועה הציונית והביא חיים חדשים לעיירה. רוב רובם של אנשי העיירה היו ציונים מסורים לא רק במלים, אלא בעבודה ציבורית ובעזרה של ממש. קמו עסקני ציבור שלא על מנת לקבל פרס, שפעלו בהתנדבות ומסירות יוצאות מהכלל.

המוסדות, שהיו בעיר, כפי שאני זוכר אותם: א. סוציאליים; ב. כלכליים; ג. תרבותיים וציוניים. כמו בכל עיירות פולניה, וביחוד בנידחות, שבה היתה רמת החיים נמוכה מאד, בדרך כלל. אבל גם בתוך המצב הזה היו הבדלים ניכרים מאד, היו שהרוויחו פרנסתם במלואה, אבל היו הרבה מפרנסים שבקושי יכלו לפרנס את המשפחות וזה יצר ממילא צורך בהושטת עזרה ותמיכה להם. היו לעזרה זו צורות שונות, בחלקן במאורגן מטעם פרנסי העיירה, כגון מעות עצים לחורף, מעות חיטים לפסח, הכנסת כלה ועוד. ההישגים היו קטנים והעזרה היתה קטנה ולא יכלה לספק את הדרוש, אבל היתה מגמה של עזרה הדדית ולמגמה זו יש ליחס את הכיוון של הקמת מוסדות לעזרה הדדית, כגון: לינת הצדק וביקור חולים, שאורגנו ע"י צעירים וצעירות. המוסד האחרון נוסד כשפרצה

מגיפת הטיפוס ופקדה משפחות שלמות, ולולא העזרה ההדדית, שהופעלה על ידי מוסד זה, היו תוצאות מגיפה זו איומות. אני זוכר שד״ר יקובסון ז״ל היה עובר כל יום לבקר את החולים ולא היה בית, בו לא היו חולים. היו אז הולכים אתו אברהם שוחט ומנדיל בנו. הרופא היה נותן להם הוראות והם היו עושים לילות כימים שלא ישאר אף חולה בלי „לינת לילה״, והכל בהתנדבות.

המוסד הנ״ל נשאר והתפתח מאד אחר כך בהנהגתו של לייבצי ווסקבוניק, שהיה מסור לו בכל לבו. בימיו היו אוספים כספים ומגישים עזרה רפואית לנצרכים. נקנה גם מגרש במטרה להקים בית־חולים.

בשנים האחרונות הוקם גם בנק ביזמתו הברוכה והמסורה של ר׳ ישראל סודמן ז״ל. הרבה שנים ותעמולה השקיע להקמת הבנק, אבל המאמץ היה קשה מאד. ליהודי שומסק היו הרבה חשדות ופחדים, אך משהוקם הבנק היה לברכה והרבה נעזרו על ידו.

במקביל לבנק היה גם מוסד לגמילות חסדים, שנוסד בכספי יהודים מארצות הברית, בהנהלת מרדכי חזן, שהיה גם הקופאי, ואתו היה ועד מצומצם לשם בקורת ציבורית. יש לציין, שמוסד זה מילא שליחותו המצומצמת ביושר ובמסירות יוצאת מהכלל. זוכרני, כשנבחרתי למנהל הספריה שלנו, הייתי נעזר בו בהלוואות לקניית ספרים. היה קשה לשכנע את חזן, שיסכים לתת לנו הלוואה למטרה זו, אבל הרצל מילמן ז״ל ואני שכנענו אותו אחרי הרבה ויכוחים, שהמטרה קניית ספרים לספריה המקומית היא חשובה מאד, הוא טען שמטרת הבנק היא הלוואות לנצרכים, אבל לבסוף הוא הסכים ואני הייתי שומר בדייקנות על סילוק ההלוואה ועל לקיחתה מחדש.

משפחת בהט

הבהובי זכרון

זכור אזכרך עיירתי שומסק ועל ראש שמחתי אעלך. כל אבן מקיר תזעק חמס על חורבנך. לעיי מפולת היית. התיתמת מבניך. שוכלת מבנותיך, נפלת בידי טמאים.

לא גבוהים היו בתיך, נמוכים היו, צנועה היית עיירתנו ובצניעותך גם גדולתך היתה.

קשים היו חיי תושביך. ממותרות העולם ותענוגותיהם לא נהנו. קשה נלחמו על פת־לחמם. למרות חייהם הקשים, על חלומותיהם לא ויתרו. וחלום אחד גדול היה וזה „ארץ־ישראל". הנה שליח בא מהארץ. ומי בבית ישאר? זקן ונער, איש ואשה, ממהרים לשמוע דרישת שלום משם... משם...

הלא תזכרו יום פתיחת האוניברסיטה. חג גדול היה היום הזה. יום חול רגיל וכל החנויות סגורות, כולם ממהרים לבית הכנסת הגדול. הלא תזכרו את בית כנסת זה, עם שני האריות בצבע זהב בכניסתו. מוטיל סגל ממהר ליטול את ידיו ואת פניו, מהקמח שנדבק בו במאפיה. הוא יעלה על הבמה. קצרים היו דבריו, אך אני אותם אזכורה: „כי מציון תצא תורה ודבר ה' מירושלים". והיה בדבריו כוח טמיר ודבקות ואמונה שירש מאבות אבותיו. ורוח האמונה דבקה בכולנו. האמנו וקוינו.

והנה תמונה אחרת. ליל סתיו רגיל, בוץ וגשם ושלוליות מכל צד, והמדרכה עשויה עץ מתנדנדת וחלקלקה, ופוסעת אשה זקנה עטופה בסודרה מפני הרוח והקור, מקלה בידיה והולכת. לפני כשעה סגרה את חנותה. כל היום מכרה סרטים צבעוניים, קצת צבע, סיכות ועוד מיני נוי וסדקית, ועתה היא ממהרת. ביקור חולים דחוף יש לה. אשה בודדה חלתה ואין מי שיטפל בה. ובכן, אספה קצת כסף, אוכל וממהרת אליה. ורבות רבות כמותה עוד היו וחיו.

זכור גם אזכרך שומסק עיירתי ופעלך התרבותי. לא יאומן כי יסופר, איך שקדת על התפתחותך הרוחנית. בימי הפוגרומים באוקראינה, בשעה שהכנופיות השתוללו בסביבתה, ידעו בניך ובנותיך לטפח את תרבותם. זו ספרית „תרבות", קרן האור הרוחנית, אשר הלהיבה והקיפה חוגים חוגים של קוראים בצמא ובהתמכרות. האם זו אגדה?

והנה כל אלה אינם יותר בחיים. הרסוך עיירתי ואת בניך הוציאו להורג.

והחוגים הדרמטיים שלך, שומסק עיירתי. גאה אני, כשאני מעלה על זכרוני את המסירות הנאה של בניך ובנותיך. ערב, ערב היו מתכנסים חברים וחברות, כדי לשקוד על לימוד התפקידים שהוטלו עליהם. כדי להטעים את הצבור מטעם התרבות והספר ולהוסיף לקרנות הלאומיות את הכספים הדרושים. כמה עמל וכוחות הושקעו בשטח תרבותי זה. כיצד טובי בניך ובנותיך הקדישו מזמנם, ממנוחתם לטובת הקרנות.

בית משפחת סודמן היה הומה מאדם. הרקת קופסאות, יום פרח ואפילו ביום היריד, וכל זה משום שבניך רצו תמיד לעמוד בראש הרשימה. ללא לאות, יומם ולילה, עמלו ושקדו ללא שינה, במטרה אחת: לאסוף עוד כסף לקרנות.

זכור אזכרה את מסירותם של חברינו וכמה עמל השקיעו בשטח זה. כל ללא הפרשה לטובת הקרנות. נצוצות אור אלה הלא ירשנו כולנו.

חיים (לבנה) יוקלסון

שומסק מחדש

רצה הגורל, וניתנה לי האפשרות להציץ לעיירתנו שומסק, שנתיים לפני מלחמת העולם השניה, ארבע שנים לפני השמדת יהודיה הטובים, בידי חית הטרף הנאצו־אוקראינית.

באניה רומנית קטנה הפלגתי מנמל חיפה בואכה קונסטנצה. לא מעטים היו הנוסעים מבני הארץ ילידי פולין, שנסעו כמוני לבקור־געגועים. בכל זאת היה הבדל בין הנוסעים, היו בהם אלה שישראל נספגה בהם במידה כזו, שגינוניהם, דבורם והליכותיהם היו ישראליים, עבריים, והיו כאלה שעם עלותם לאניה הפכה שפתם והיתה פולנית, וכל כולם — סתגלנות ל„מולדת" שעזבוה... ואליה עומדים להגיע כתיירים או כיורדים. את פסיפס הנוסעים גיוונו מספר קטן של קומוניסטים יהודים מפולניה ורומניה שגורשו מהארץ בלווי סוכני משטרה בריטיים לארצות מוצאם.

זכורני שצעדי הראשונים בפולניה היו מלווים בתקרית מצערת. לא גדושות כל טוּב היו מזוודותי, שכללו חוץ ממטעני כמה מתנות צנועות בשביל בני מש־פחתי, וכן כמה בקבוקי יין ומאות סגריות, מתנה לאבי ז"ל. בעיירת הגבול הפולני, חייבוני שלטונות המכס הפולני בסכום כה גדול, שדיו היה בארץ, לקנות

עשרת מונים מזה, למרות שנקטתי את האמצעים הדרושים, ונתתי סמנים — שמתנות אלו הן רק לשמושי האישי, היין הוחרם, ועמדו לפני שתי ברירות: להשאירו במכס עד לשובי בחזרה, או לנדבו דרך מצוה... לשוטרי המכס ועובדי הרכבת. מתוך רוגז בחרתי באפשרות הראשונה, אולם אחרי ריכוך מטעם חברי לנסיעה הפולניים הארצישראליים... התפתיתי, וכך רוקנו בקבוקי היין בין רגע, על ידי פועלי הרכבת ושוטרי המכס, שהוזעקו לשמע המילה „שותים״... כך נמנע ממני להביא יין כרמל לשולחן הקלויז — ולהנאת אבי.

לשומסק הגעתי באוטובוס. היהודים שישבו אתי, לא שמו אלי לב, אולי גם לא ידעו שחזרתי אחרי 4 שנות ישראל, למרות שלבושי ענה בי שמהארץ באתי, אבל כנראה לא עשה עליהם שום רושם ותגובה מיוחדת. היו אתי יהודים בהולים וטרודים בעסקיהם, בין פשיטת רגל אחת למשניה... הם ישבו בפנים קמוטים ודאוגים וחישבו את חשבונותיהם.

לאבי משום מה לא הודעתי על בואי, וכמובן שאיש לא ציפה לי, וכך ניצבתי יחידי בתחנת האוטובוס, שהיתה על הרחבה שליד הכנסיה הפולנית. עד מהרה צצו פני יהודים, שבאו לקבל פני שבים, או סתם סקרנים שזו להם התעסקותם האהובה ביותר...

לראשונה קבלני תמהוני העיירה, מר נתן פינקלשטיין ז״ל. אני הכרתיו כתמהוני אז, בימים אלה היה נחשב כאדם שאבד את חוש המציאות — עד לאובדן גמור של השכל הישר. כאן עלי לפרש מי הוא נתן זה? כפי שאזכור ספרו עליו, שאביו סוחר מהגדולים בשומסק היה. בית אבותיו, בית בעל שתי קומות, היה מהמעטים בעיירה, סגנונו וצורתו העידו על אמידות בוניו. בבית זה גרו נתן ואמו לוזיכה (על שם בעלה לוזיה). כן סיפרו שבעת עומדו בבחינות, אחרי מאמץ של שינון שעורים וכשלון בבחינה — מחמת הנורמה שהיתה קיימת כלפי יהודים, פקע משהו במוחו ונשתבשה דעתו, והתחיל להיות רגיש לצדק כלפי העולם כולו, „מצר בצער העולם״, כותב מכתבים לקברניטי עולם: לצ׳רצ׳יל, פילסודסקי, הובר, שטרזמן, קלימנסו, לפוליטיקאים ולאנשי מדע, בהם היה מתריע על אי הצדק בעולם, אגב שיגור עצות והדרכה, בקורת והערות. כך היה מבזבז חלק מדמי השכירות שקבל מהשכרת דירות ביתו, שהיו מיועדים לכלכלתו הוא — ואמו הזקנה. משחק שח חריף היה נתן פינקלשטיין ובין משחק למשחק בבית השכברים היה מדבר באידיש ורוסית לסירוגין על אלוהים ומשיחו. לי היה אומר אתם!... ולאבי אתה!... דבורו היה שנון, חריף, בשכלי הילדותי היו נקלטים בעונג המונולוגים הבלתי פוסקים שלו. לא הרבה היו רואים אותו בעיירה. היה זה שעשוע לילדים להסתכל בערב לחלון הקומה השניה בה התגורר, לראות את צלו החולף בדייקנות של שעון, עושה הליכתו באולם חדרו מסביב לשולחן, עד שהתהווה ברבות הזמן עקבות מסלול דרוך על הרצפה הצבועה מהימים הטובים שעברו. כך היה תפוש מחשבות, כשהוא מדבר אל אמו, אל עצמו, עושה את טיולו הנצחי. הערכנו אותו אז ספק משוגע, ספק ציניקן, בורח מהחיים, מצד אחד, ומצער עצמו בצערו של עולם מצד שני.

הוא זיכני ראשון ב„שלום עליכם" קולני, אגב שאלה עניינית בטיב הסיגריות הארצי־ישראליות, וכמובן שדרש ממני הוכחה לקלוסם כתריסר סיגריות. בו במקום הפליט הערה באזני קהל השומעים, כי סיגריות מארץ הקודש מצוה לעשנן בשבת. עד כאן היה בסדר, אך בסיום פגישתי קראני הצידה וסיים באזהרה כידיד ורע לאבי „שאראה להשמר מהשלטונות הפולניים ומשרתיהם היהודים, הכולאים ושולחים אנשים חפים מפשע לברזה־קרטוסקה וליתר מקומות רכוז", אשר משם אין דרך חזרה. לא יתחשבו עם נתינותי הזרה, מספיק שימצאונו יהודי ויעשו בי כרצונם בלי חוק ובלי דין. כן הזהירני להזהר מרשת מרגלים יהודים שעובדים בשירות הבטחון הפולני, ותוך כדי דיבור הורה באצבעו על שלושה יהודים, ביניהם אחד מחברי... סופר לי שהפחד מפני מאסר, השתלט עליו בזמן האחרון, כת ליצים או ילדים שובבים היו עושים סימנים על סף ביתו, וסימנים אלו שימשו לדעת נתן הוכחות, שהבולשת עוקבת אחריו מה שהיה מסעיר אותו במשך כל היום, להנאת אלה ששיטו בו...

עד מהרה הוסיפו לגשת אלי יהודים, שפגשוני בשמחה ומסרו לביתי על בואי ואבי וגיסי הגיעו. לבית אבי הלכתי מוקף חברים, מכרים וסתם יהודים, אגב שיחה ושאלות סקרנים על הנשמע „שם" בארץ אבות ותשובות שלי, הבא „משם".

לימים התחלתי תוהה על השינויים אשר חלו בעיירה. לא רבים היו, אבל היו. מה שהזדקר לעין היה הפער המעמדי שהעמיק בין אחים לגולה. גם לפני

מתמונות העגמה...

זה היו הבדלים ברמת החיים בין האמיד לבין הלא אמיד, אך בביקורי זה ההבדל גדל והוכר. לכמה יהודים היה טלפון בבית, מערכות רהיטים, שהוזמנו בעיר הגדולה פארו את הטרקלינים, מקלטי רדיו היו פולטים נגינה ושיחות, והשפה הפולנית, מרוסקת ומשובשת, נצטלצלה בראש חוצות והיוותה סמל מסחרי כביכול למעמד נעלה. חיי הסוחרים הקטנים נעשו יותר קשים, המדפים בחנויותיהם היו ריקים מכול, ובעליהם היו מבלים את יומם בציפיה לפדיון שהיה מועט ביותר. הקואופרטיבים בכפרים מטעם האגודות האוקראיניות והפולניות סיפקו לאכר את כל תצרוכתו, ומעטה הזדקקותו של האכר לעיירה, לבד מהירידים הגדולים, שעליהם הוא לא רצה לוותר משום הבידור שמצא בהם.

הנוער היהודי עמד בפני חוסר סכוי להסתדר בחיים. התנועה החלוצית היתה חסרת אונים לפתור את בעיית הרוצים לעלות ארצה, אחרי שחלוצים ישבו שנים במקומות הכשרה, עבדו בפרך והתקיימו על פת לחם חרבה. לא מעטים נרתעו מדרך חתחתים זו ובחרו ללכת בדרך אבותיהם, שהיתה מעוטת סכויים, אבל יתרונה היה בזה שלא דרשה עקירה ממשפחה, מהבדלי חיים ועבודה. אמנם היו גם מעטים, שהתעשרו והזכרתים לעיל, מחמת עיסוקם במסחר התבואה וצמחי מספוא, שפרח אז לרגל המסחר עם גרמניה הנאצית, שהחלה אוגרת מזון למלחמה הבאה. בלי ידיעתם נמצאו המסכנים מסייעים בידי מלאכי חבלה, שיבואו ליטול נפשם.

בימי חופש מלמודים היתה כל משפחה הגונה יוצאת מהעיירה לכפרים הסמוכים, לחורשות אורן לשם נופש וקיט. מנהג שהיה חדש בעיירתי. רבים עשו זאת כדרישת הזמן והאופנה.

דלים היו חיי התרבות בעיירה. לא עוד עומדים קהלות קהלות ומתווכחים על בעיות עולם. לא עוד פולמוסי נצח ועמדות מגובשות על עתיד האומה ודרכה בעמים. אדישות שררה בכל. הנוער נטה לבלות את זמנו ברקודים מודרניים לצלילי תזמורת מקומית, לשתות כוסית לבזבז כספים וכך להמנות עם מבלי עולם כביכול.

חוגי בעלי המלאכה הצעירים היו נוטים בסודי סודות לקומוניזם, שהיה מתבטא במלל אנטי־ציוני ובאורח חיים כמעט לא שונה מיתר בני העיירה. בו בזמן שגבול גן העדן הקומוניסטי היה קרוב כדי הושטת יד.

הופעת ישראלי בעיירה לא היה בה מהחידוש. לפני הופיעו והגיעו מספר שומסקאים ולא שמשתי שום נושא מיוחד לסקרנות. נדמה לי אז כאילו דהה זיוה של הארץ ופנה הדר חלוציה.

נזכר אני בזמן שהופיע בעיירה הח׳ ל. צורף, זוכרני ששעות הייתי משתאה לו, מזין את רואותי... בחמדת פניו הקמוטים וגופו הרזה מזה־הקדחת ומזדהה עם דמותו ודרכו. אמנם הוזמנתי לחלוץ הצעיר לספר על הארץ והיה על מה לספר: על מאורעות תרצ״ו, על עמידת הגבורה של הישוב, עלילות הפאר של ההגנה, על עליות ישובים ועוד, אך מוזר ביותר, דוקא אלה לא שמשו נושאים מרתקים, הנוער ראה במועדון רק מקום מפלט ממועקת הבית ולא נתן דעתו

על מה שסופר ודובר בארץ והבוגרים ענינם היה נתון לבעית הגירה ובריחה מהגיהנום שנוצר בפולין ושוב לא אלה ריתקו ענינם. אלה שאלו רק למצב הכלכלי בארץ לאפשרויות וכו׳ ומהדהדים עוד באזני דברי ר׳ נחום כץ ז״ל. ווי אזוי אַנטלויפט מען פון דאַנעט?

שנת בחירות לקונגרס היתה אז וביתה של חסיה רויכמן ז״ל בסימטת הרויכמנים, הוא המרכז הציוני ותרבותי בעיירה. אבי ז״ל מנצח על הבחירות ופוטר כל אחד במהתלה, בחן, בנועם ושנינות לשון המהנים את כל המזדמן למחיצתו, באי כוח הסיעות יושבים ליד הקלפי, מחליפים ביניהם דעות מלוות קינטור מפלג. היום קודר, וגשם טורדני שירד והמשיך זה יומיים, הפריע לתנועת המצביעים. על הסף מופיע יהושע העשיל ווייסבליט ז״ל, שגר אז בכפר רחוק משומסק, כשהוא רטוב עד עצמותיו ומספר את ספורו על הדרך הקשה שעשה, כדי לבוא להצביע.

„הרי כל רכושי בארץ ישראל יהיה, ואיך לא אחווה דעה?״ וכאילו מדבר אל עצמו המשיך, כמובן שאצביע בעד החלוצים, הבונים האמיתיים של הארץ. אבי מזהירהו לבל יפר את התקנות, האוסרים תעמולה במקום הקלפי, אבל יחד עם זה נראה ששבע רצון היה מהתגלות הלב של הבוחר הציוני. קודם כל הפטיר באימרה שאין שליחי מצוה נזוקים וחזקה על יהושע העשיל שיחזור בריא ושלם למקומו. ואם ירצה השם, הרי אם נוכל לראותו במהרה בקלויז מברך את ברכת הגומל וברור שלא ישכח לנדב ליטרה י״ש של תשעים ושש...

וקוריוז קטן המדגיש בתאורו את האבסורדים, בהם שקעו אנשי שומסק, מן הטובים שבהם: נזדמנתי לבית המרקחת של מ. חזן ז״ל, ותוך כדי שיחה על הארץ הוא ציין בעמקות: לארץ, בה צריך לסחוב מים על הראש וממרחק של קילומטר הוא אף פעם לא יחשוב לבוא. עמלתי להסבירו ולהוכיח שכמעט אצל כל יהודי המים נמצאים בברזים בתוך ביתו וליד ביתו וכי מעטים בתי היהודים שאין בהם שרותים סניטריים על מים. הוא לא האמין לי, כי בעיניו היו דברי כצ׳יזבט של תעמולה, אשר שליחי הארץ נצטוו עליהם בהופעתם בפני יהודים בחו״ל. כשלושים שנה עברו מאז ועד היום ארגיש ברחמנות שמלאה את לבי לאלה שנשארו בעיירה שקועים בקטנותם, אפסותם ורדיפתם אחרי קיום עלוב.

השתוממתי לאותה השלמה פטליסטית עם הגורל, שבאה מחוסר אפשרויות ובררה, או מחוסר יזמה ורצון לעקור על אף התחושה שקננה אצל רבים על משהו רע העומד להתרחש ואין לאל ידם למנעו או לעקפו.

ארכו לי מאד שלושת החדשים, למרות שבביתי הייתי, וידוע ידעתי, שזה לי ביקור אחרון בבית ובעיירה.

כי גם אותי תקפה אותה אזלת היד ותחושת הזוועה שזעקה מכל קיר ב־שומסק. לא יכולתי להזעיק אותם להצלה עצמית, לא יכולתי לעזור להם, לכל תושבי שומסק וביחוד לאנשי משפחתי היקרים, נחפזתי וברחתי חזרה הנה לביתי לקבוץ שלי וכי מה אפשר היה לי לעשות.

שלמה בהט (בט)

אנטישמיות בדורות ומשטרים

ספרו לי על מקרה שקרה לסבא שלי ז״ל, שקראו לו „דוד הרשס״. זה קרה לפני מלחמת העולם הראשונה ובעיירה שלנו שומסק לא היה עדיין חשמל, אבל המשטרה החליטה שצריך להאיר את הרחובות לנוחיותה. נקבעו אז מקומות לסדור פנסי הנפט ובעלי הבתים שעל יד בתיהם היה פנס היו צריכים להדליק את הפנסים כל לילה וגם לשמור עליהם. על יד בית סבא שהיה במרכז העיירה נקבע פנס והוא היה צריך לשמור עליו. אבל קרה המקרה והוא שכח להדליק אותו. עבר שוטר, קרא לסבא שלי החוצה וצעק עליו, למה לא הדליק את הפנס. הסבא הסביר שהוא פשוט שכח והוא הולך לקחת כסא, כדי להדליקו, אבל השוטר רץ אחריו בצעקות ובגדופים. אז הסבא התרגז על היחס הגס של השוטר, הרים יד ונתן לו סטירה. השוטר מסר אותו למשפט וברור שהוא קבל פסק דין של שלושה חדשי מאסר, אבל הוא לא ישב.

*

כשנה בערך אחרי שפרצה מלחמת העולם הראשונה, אני הייתי אז בערך בן 7, קרה לי מקרה שאני זוכר אותו לכל פרטיו. אני למדתי אז בחדר של שמחה מלמד ז״ל. הוא היה גר על הגבעה (אויף די בערגלעך). בחורף היינו נשארים ללמוד בלילה ואחר כך היינו הולכים הביתה, כל החברה יחד, כשבידיהם פנסים ובפיהם שירה אדירה עד שמגיעים הביתה. אבי ז״ל הביא לי מתנה פנס קטן ויפה מאד. ערב אחד כשחזרנו הביתה בשירה ופנסים מוארים והגענו כבר עד הבית, תפס אותי חייל וצעק עלי לכבות את הפנס, אני שלא הבנתי פקודתו, נבהלתי מאד והתחלתי לבכות ולצרוח והוא לא עזב אותי. זה היה לא רחוק מהחנות של פסיה לרנר—גרצפלד. היא היתה עוד בחנות עם אמא שלה וכנראה הכירה את קולי. כשראתה אותי בוכה תפסה בידי והתחילה לדבר עם החייל וגם לריב אתו למה הוא נוהג כך בילד קטן, ואמרה שתפנה לקצין הממונה עליו, אז הוא התכעס ונתן מכה בפנס שלי ושבר אותו. אני המשכתי לצרוח, אבל פסיה לקחה אותי והביאה אותי הביתה. זה היה המקרה האנטישמי הראשון שקרה לי בתור ילד.

*

בהמשך המלחמה העולם הראשונה היתה עיירתנו בקו הגבול, בצד אחד עמדו הרוסים או האוקראינים ומצד השני הגרמנים. ברור, שבמצב כזה היו חסרים בשומסק כל מיני דברים חיוניים. אבא שלי ז״ל היה נוסע להשיג נפט והיה צריך לעבור את הגבול. לרוע המזל תפסו אותו חיילים גרמנים והביאו אותו עם העגלה עם חבית הנפט לקצין הגרמני, הוא כנראה היה עסוק ולא קבל אותו תיכף. אחרי כמה שעות הוא יצא. אבא קם ונגש אליו, אבל כנראה שכח להסיר את הכובע לפניו, הקצין הגרמני התחיל לצעוק בכעס, כובע מטה, כובע מעלה.

בגרמנית זה מצלצל כחרוז צורם וכך התעלל בו יותר משעה. זה השפיע מאוד על אבא, שלא אכל כל היום והוא התעלף. כשראה זאת הקצין ובידו מגלב, נתן לאבא מכה בראש ופגע בעינו השמאלית, שהתנפחה והכחילה. המכה העירה אותו מההתעלפות ושני חיילים הרימו אותו אז והחזיקוהו שלא יפול. הקצין נתן פקודה והחיילים לקחו אותו וישימוהו על העגלה ויעבירוהו את הגבול עם חבית הנפט. מאוחר בלילה חזר אבא. אני, שפתחתי לו את הדלת וראיתי את המכה בעין, התחלתי לבכות אבל הוא אמר לי שזה יהיה בסדר ושלא להעיר את אמא.

ב־1933 כשהיטלר הגיע לשלטון הרבה לספר על המקרה הנ״ל לבאי ביתנו והיה מוסיף „מתחילה תקופה רעה מאוד".

*

בסוף מלחמת העולם הראשונה לא היה קיים שום שלטון במקומנו. בכל פעם התחלפו השולטים, פעם היו הבולשביקים, פעם הפטלורים ופעם סתם רוצחים, שהיו מתנפלים על תושבי העיירה. הרבה קרבנות נפלו אז, כמעט כל יום שישי היו מופיעים במרכז מספר רוכבים מזויינים והיו צועקים להתפזר. כשכולם היו בורחים ומתחבאים היו פונים לבית הרב ונותנים לו הזמנה של דברים לספק להם תוך מספר שעות באיום ,שאם לא יקיימו הפקודה יהיה רע מאוד. הרב היה מתחיל לחזור על פתחי בני שומסק לאסוף את ההזמנה ואליו נלוו מספר חסידיו. פעם יצא לי לראות את התמונה הזאת: היה זה מזעזע. גם הרב וגם ההולכים אתו פנו אל כל בעל בית בדמעות ותחנונים והיו מקבלים מבוקשם לפי יכולתו של כל אחד, אך אף פעם לא הצליחו לאסוף את כל ההזמנה ולא קל היה להם להסתדר עם הרוצחים.

יום שישי אחד קרה שהרוצחים נתנו פקודה להתפזר, כולם ברחו והם פנו אל בית פרילוצקי, דפקו בדלתו, וכשלא פתחו להם פרצו בכוח והתחילו להרביץ לפרילוצקי ודרשו שיתן להם כספו, לא היתה לו ברירה ובכל זאת הם הרגו אותו. באותו יום הרגו גם את מילמן. אני וחברי זנבל גינדעבורק רצינו לראות מה נשמע במרכז, כדי שנוכל לספר להורים שלנו מה נשמע בעיירה. טפסנו על שער בית סבא שלי שפנה למרכז וראינו את הפרשים כשהם בורחים כבר מהעיירה. שמענו קולות בוכים ויצאנו לראות מה קרה. הגענו עד לבית מילמן וראינו את הרצח.

ביום אחד תפסו שני חיילים מזויינים את לייזל מורדוש ודרשו ממנו שיתן להם טבק. הם הובילו אותו עד המרכז ואמרו לו, שאם לא יתן להם הטבק הדרוש יהיה רע מאוד. פתאום עבר אבי שהיה חברו של מורדוש ומורדוש פנה אליו שיעזור לו. החיילים עזבו את מורדוש ותפסו את אבא. אבי הוביל אותם אל ביתנו, שם היתה לנו מגירה עם טבק, שאמא ז״ל היתה אוספת משאריות, נתנו להם את הטבק והם דרשו עוד כמה זוגות לבנים. אמא הלכה לחפש אבל מצאה רק לבנים שהיו מוכנים לכביסה, הם לא רצו לקבלם ורצו להרביץ לאבא. רצנו לשכן שלנו יוסף הקצב והוא נתן לנו כמה זוגות לבנים נקיים. הבאנו להם והם הסתלקו.

*

ובמשטר הפולני:

בשמסק היתה תחנת משטרה כמו בכל העיירות, היה בה קצין עם מספר שוטרים אשר חשבו, כי תפקידם לדכא יהודים. פעם ביום ראשון בערב, שמענו צעקות בחוץ ולא ידענו מה קרה. רצתי החוצה, פתחתי את הדלת ומצאתי את הרליך פצוע וזב דם. אספתי אותו הביתה, הושבנו אותו אל השולחן והוא ספר שפגשו אותו שני אנשים עם מקלות עוברים ע״י הבית, הכרתי אותם, גם הם אמרו לי שלום ואמרו לי להכנס הביתה והם פנו לבית המרקחת של מוטיל חזן והתישבו על הגדר. היו אלה שני שוטרים מלובשים אזרחית. כשפניתי להכנס הביתה, שמעתי רעש וצעקות של אנשים, היו אלה בחורי שומסק אמיצים, הם תפסו את השנים, נתנו להם מכות, למרות זאת שהם הכירום. אח״כ הובילו אותם למשטרה, כשודדים כביכול, שהולכים למסור אותם למשטרה. גוי אחד יצא החוצה ותיכף הכיר אותם, אך גם הוא היה סובל מהם, רץ והביא סיר גדול ושבר אותו על פני אחד השוטרים. הקצין הכיר תיכף מי הם ה„בנדיטים״ שמביאים לו, התחיל לנהל משא ומתן עם החברה, שילכו הביתה וישאירו לו את השנים והוא יטפל בהם, אך החברה לא רצו מתחילה. לבסוף הסכימו. לימים נודע, כי השנים עברו טפול רפואי בבית החולים ואח״כ פוטרו מהמשטרה, אך הדבר נחרת בזכרוננו, כשאנו חושבים על הפולנים, שטעמו שנים רבות טעם של שעבוד ובכל זאת האנטישמיות מעבירה אותם על דעתם.

*

פעם בקיץ התקיים בסביבה שלנו תמרון של הצבא הפולני. הקצינים רצו לסדר, בסיומו של התמרון, ארוחת צהרים מיוחדת לקצינים. הם פנו לראש העיר הפולני, והוא שלח אותם למסעדה שלנו והמליץ שאצלנו יקבלו ארוחה טובה עם דגים ממולאים. הקצינים באו אלינו עם שליחו של ראש העיר. לאבא שלי לא היה חשק רב, היות והיו יותר מ־50 קצינים והזמן קצר להכין כ״כ הרבה אוכל. במקרה היה אצלנו דודי שלום וקסלר והוא הבטיח לאבי לבוא לעזור. היה זה קיץ בזמן הקציר והעסקים בעיירה חלשים מאוד. בקיצור הסכמנו והתחלנו בהכנות מאומצות. הארוחה היתה צריכה להתקיים בבית החדש שלנו איפה שגרנו ולא במסעדה בבית הישן. סדרנו שולחנות וכסאות בחדר הגדול והכל היה מוכן. על קירות החדר הזה היו תלויות תמונות גדולות של הרצל, ויצמן, סוקולוב, בלפור ועוד, שאני ואחותי גזרנו מעתון ומשבועון.

באותו יום שהיתה צריכה להתקיים הארוחה, באו שני קצינים בעלי דרגות גבוהות לבדוק אם הכל בסדר. הם נכנסו הביתה ובדקו הכל ומצאו הכל בסדר. הקצינים באו והתחילו להתיישב סביב השולחנות ואני ואחיותי והדוד שלי שלום התחלנו להגיש לשולחנות. כשהלכנו להבא את המנה השניה, שמענו רעש וצחוק. לא הבינונו מה קרה, אבל כשהגענו לחדר נעשה לנו חושך בעינים, כל התמונות שהיו על הקירות היו קרועות ומפוזרות על הרצפה. אני ידעתי כבר לדבר פולנית

ורציתי להקים שערוריה, אבל הורי לא נתנו לי. כשכולם גמרו לאכול והלכו ושני הקצינים גמרו את החשבון, אמרו לאבי ז"ל שישכח את כל הענין. אך אני לא שכחתיו. היתה זו לי הוכחה נוספת על יחס הפולנים המשוחררים זה עתה מעול השעבוד, אל רחשי עצמאות של עם אחר. ידעתי, האנטישמיות לא תרפה מאתנו והסקתי מסקנותי.

*

בשומסק לא היה קיים בית משפט קבוע והיה צריך לנסוע לקרמניץ להשפט. בזמן האחרון סדרו שפעם בחודש היה בא שופט כל־כמה ימים והיה מסדר את כל המשפטים, אתו היו באים גם עורכי דין והם היו הקליינטים שלנו, גם השופט היה אוהב געפילטע פיש.

פעם בא עורך דין אחד פולני צעיר עם קליינטים שלו בבוקר. הם אכלו ושתו ושלמו והלכו לבית המשפט. בצהרים חזרו והעורך דין הזמין בשביל כולם אוכל ושתיה. הוא הראה לי שיש לו כסף רב וזה יהיה בסדר וגם הזמין מקום ללון. אני עשיתי החשבון והיה ברור לי שהמזמין ישלם הלכנו לישון, השארתי לאבי את החשבון. כי אבא היה קם מוקדם. העורך דין קם בבוקר, שתה תה ושילם, וכשאבא הגיש לו את החשבון הגדול לא רצה לשלם והלך. אז היה כבר אוטובוס בשומסק שהולך משומסק לקרמניץ ותחנתו היתה ע"י הכנסיה הפולנית. אבי העיר אותי, התלבשתי מהר ורצתי לאוטבוס ומצאתי אותו בדיוק נכנס לאוטו, נגשתי ואמרתי לו למה לא שלמת? הרי הראית לי שיש לך כסף ואתה משלם? הוא התחיל לצעוק עלי, אמר לי, יהודי מלוכלך ונכנס לאוטבוס. אני לא ויתרתי, נגשתי לצד השני, הוא התיישב ע"י יהושה דוחובנה ז"ל, שנסע גם הוא לקרמניץ. קפצתי על הגלגל ודרך החלון ירקתי לו בפנים וצעקתי לו „פולני מזופת". יהושע דוחובנה שהיה הסנדק שלי, קם וצעק עלי, בני איך אתה מתנהג, אני אספר לאבא שלך. בינתיים נסע האוטובוס ואני חזרתי הביתה וספרתי לאבא על מה שקרה. כעבור כמה שבועות עבר שוב העורך דין הנ"ל ע"י ביתנו וראה את אמא יושבת בחוץ, אמר לה שלום, נגש אליה ואמר: „יש לך בן חצוף מאוד. בכל זאת הבטיח לבוא ולשלם. הוא קיים את הבטחתו, אך בלבי נשאר טעם מר מכל המקרה הזה.

אישי שומסק ומיוחדים בה

הרב ר' שמואל הלוי יוזפוב
(חבר רבנות חיפה)

רבי מרדכי לרנר ז"ל אבד"ק שומסק (ווהלין)

הרבי מרדכי לרנר היה נכד הצדיק הקדוש הרבי מרדכי מלכוויטש (פולסיה), חתן הצדיק הקדוש רבי יוסף מרדוויל.

הוא שימש בכתר אדמו"ר רב אב"ד בעיר שומסק קרוב לארבעים שנה והיה מפורסם בגאונותו ובצדקתו לשם ולתהלה בכל מחוז ווהלין.

בנסעו לברית מילה לבתו שבעלה היה הגאון הרבי מיכל טובמן אבד"ק סלויטה ובחזרו לביתו דרך עיר קינוב נחלה פתאום ונפטר שמה ומנוחתו כבוד בקינוב, היות שציוה לפני מותו שלא יעבירוהו משם.

כל תושבי שומסק השתתפו בהלויה שלו והיה אחד חסידו הנאמן שצעק אז על קברו „באם רבו הצדיק כבר איננו הוא רוצה להיקבר על ידו" וכן תיכף הוציא את נשמתו וזכה להיקבר אצל קברו.

אשתו הרבנית הצדקת ריזלה היתה מפורסמת בתוארה, בחכמתה ובנדבת לבה הטוב, שתיכף אחר פטירת בעלה הצדיק נדבה את כל החדרים שהיו מתחת לקומה הראשונה לתלמוד תורה לבני עניי שומסק ומכיסה החזיקה את התלמוד תורה, מכספה שהרויחה ממכירת תכשיטי זהב במשך הרבה שנים ולכל כלות עניות נתנה דרשה געשאנק טבעות ושאר תכשיטי זהב.

בנם הבכור היה דודי הגאון המפורסם רבי ישראל דוב־בערינו לרנר זצ"ל. בחיי אביו היה רב אבד"ק וולוטשיסק ואחר פטירתו בשנת תרס"ח נתמנה תיכף לרב אב"ד ממלא מקום אביו בשומסק.

אשתו הרבנית פיגלה, בת הרב הגאון הצדיק רבי יצחק וורטהיים מבענדר. היות שהם היו חשוכי בנים, שניהם הקדישו את ביתם למצוות הכנסת אורחים ביד רחבה לכל עוברי דרך עיר שומסק.

במיוחד דודי זצ"ל החזיק בביתו בחורים ואברכים מופלגים בהחזקתם הכלכלי והרוחני. הוא בעצמו לימד אותם ש"ס ופוסקים זמן ממושך עד שהגיעו להוראה וסמך ידו עליהם להיות מורי הוראה בישראל.

אני הכותב שורות אלה זכיתי להסתופף מקודם בצל אבי זקני זצ"ל ואחרי כן

שומסק הרב ר' **משה** בהרב ר' יחיאל יוסף הלוי **ווינעקאר.**
(פלך וואהלין)

נולד—תר"כ, ונתמנה לרב—תר"נ.

Мошко Винокуръ м. Шумскъ (Волын. губ.)
Moschko Winokur Schumsk (gouv. Wohlyn.)

שומסק הרב ר' **ישראל דוב** בהרה"צ ר' מרדכי זצ"ל **לערנער.**
(פלך וואהלין)

נולד—תרכ"ח. בשנת תר"ס נתקבל לרב ומ"מ בעיר וואלטשיסק, ובשנת תרס"ו נתקבל לרב בעיר שומסק הנ"ל למלאות מקום אביו הרה"ג הנ"ל זצ"ל שהי' ג"כ רב בעיר הנ"ל

И. Б. Лернеръ м. Шумскъ (Волын. губ.)
I. B. Lerner Schumsk (gouv. Wohlyn.)

שוקיאן הרב ר' **יעקב** בהר"ר יהודא ליב **פרלגעווער.**
(פלך קאוונא)

נולד—תרכ"א, למד בוואלאזין, ונסמך להוראה מהגאון הנצי"ב זצ"ל. בשנת תר"נ נתקבל לרב בעיר וואייגעווע, ואח"ז בעיר שוקיאן הנ"ל. נדפסו מאתו ספר „דברי יעקב" ע"ל יו"ד חלק ראשון, וספר „נחלת יעקב" על דרוש [מחיר כל אחד חמשים קאפ'], ובכתובים יש בידו מסודר לדפוס ספר „אמרי יעקב" על התורה.

Янкель Пралгеверъ м. Шовкяны (Ковн. губ.)
Jankel Pralgewer Schowkiany (gouv. Kowno.)

לימדתי כמה שנים אצל דודי הגאון הרבי ברינו זצ״ל וקיבלתי ממנו סמיכת הוראה ומעוד רבני גאוני ווהלין.

סבת מותו בגיל של חמישים ושמונה שנים נמשך מזמן שהרוצחים הפט־ליורים ושאר מיני באנדעס, שנכנסו לשומסק והטילו קונטרובוצי מסכומים גדולים ולקחו אותו בערבות במאסר וכשלא היה באפשרותם לאסוף את הסכום שהטילו על תושבי שומסק, עינו אותו בעינויים קשים ומרים, עד שלא קם כבר ממטתו ונפטר ביום ב׳ לחודש ניסן תרע״ח. ד׳ ינקום דמו.

אחר פטירתו נתמנה לרב אב״ד בשומסק גיסי הרב הגאון רבי יוסף רבין בן דודי הרב הגאון מלאניויץ. גיסי הרב רבין היה ג״כ מתלמידי דודי הרב הגאון רבי דוב־ברענו לרנר משומסק. הוא ניספה יחד עם כל משפחתו בשנות השואה ע״י הנאצים המרצחים הי״ד.

הבן השני של זקני הרבי מרדכי זצ״ל היה הרב הגאון רבי יצחק לרנר אבד״ק רדיוויל. הוא ניספה יחד עם כל משפחתו החשובה בשנות השואה. הי״ד.

בנו השלישי היה אדמו״ר הצדיק רבי אברהם לרנר באוסטרה, שהוא נספה יחד עם כל משפחתו החשובה בשנות השואה הי״ד.

בתו הבכורה של זקני הצדיק הנ״ל היתה אמי הצדקת מרת יוכבד׳ל, שבעלה הוא אבי הצדיק רבי ברוך יוזפוב הלוי אדמו״ר בדובנא זלל״ה, שהוא נפטר בשנת תרצ״ו. אני זכיתי עוד להיות בעת פטירתו ולצערי הגדול אמי הרבנית נספתה יחד עם כל משפחתנו המסועפת בשנות השואה הי״ד.

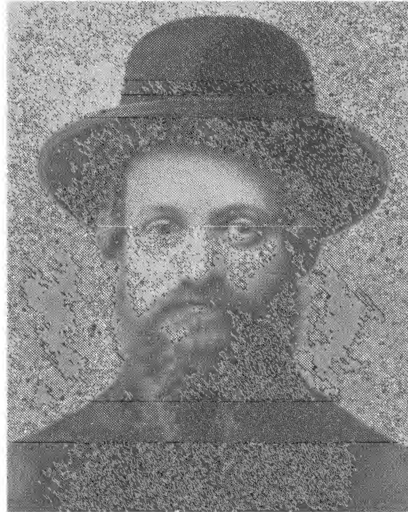
בתו השניה חוה׳לה נספתה יחד עם כל משפחתה בשנות השואה בעיר סלאויטה. הי״ד.

בתו השלישית, הרבנית פיגה־לה, שבעלה היה אדמו״ר בקרעמיניץ, זכתה לבוא לארץ ישראל ונפטרה בשיבה טובה.

בתו הצעירה היא הרבנית מלאניויץ, שנספתה יחד עם כל משפחתה בשנות השואה. הי״ד.

רפאל ספיר (ספרים)

ר׳ בעריניו זצ״ל

של נעליך מעל רגליך!

בדחילו ורחימו אני נגש לתאור קוים בודדים מדמותו המאירה והמזהירה כזוהר הרקיע של רבי ר׳ בריניו. מעין הרגשה של סופר סתם בימים עברו, כאשר נגש לעבודת הקודש שלו מלוווני עתה. צר לי מאד על שאיני יכול לגולל את כל יריעת מעשיו המופלאים ולהקיף את כל דמותו המאירה ונפשו החצובה ממקור האור ומתפארת שבחסד, כי הכרתיו זמן קצר מאד. הבדילה אותי ממנו גם מחיצת השקפות ודעות. איאלץ להסתפק בקוים בודדים, שגולת הכותרת בהם היא — הצלת יהודים מידי גויים, מעשה שהיה עושה וחוזר ועושה תוך הקרבה עצמית ללא שיור כלשהו.

היה הוא איש אמת בכל דרכיו ומקיים במלואה את המצוה האמורה בתפלת שחרית: לעולם יהא אדם ירא שמים בסתר ובגלוי ומודה על האמת, כהוראה הניתנת לו ליהודי מעצמו לעצמו.

קבלת פנים הראשונה למשפחתנו מצדו היתה לא נעימה ביותר. אחרי שברחנו בפרוץ מלחמת העולם הראשונה מעיירת הגבול מחמת המציק בעירום ומחוסר כל, עקרנו דירתנו לשומסק, שהיתה רחוקה במדת מה מהחזית ופתחנו שם בי״ס תרבות, אבא ז״ל ואנוכי. מיד הוזמנו אליו דחופות. משבאנו אליו, התנפל עלינו בשצף קצף: „אני ארדוף אתכם עד חרמה״. לא אתן לכם להפיץ דברי מינות ע״י ספרי קרינסקי (חרסטומטיה, שהשימוש בה נפוץ היה מאד בזמן ההוא). קשתה מאד המחלוקת, היתה זו שאלת חיים לשני הצדדים.

מצד אחד רב אדוק, שומר מצוה, נזהר בקלות כבחמורות ואחראי כלפי צאן מרעיתו, שלא יצאו לתרבות רעה. על אף היותו כולו חסד ורחמים, לא ידע פשרות בענינים מסוג זה והיה זורק מרה ונוקם ונוטר כנחש, כיאות לתלמיד חכם; ומהצד השני, משפחה גדולה שמילטה נפשה בעירום ובחוסר כל מעיירה הנמצאת בתוך החזית, שמקצועה בהוראת עברית ופרנסתה וקיומה על בית הספר. וכשם שהיה ר' בריניו אדוק לצד שכנגד, ראו המייסדים את חזות הכל בתפקיד הנעלה של הפצת תרבות עברית. ברור, כי לא מעטו ההכשלות והתקלות, אולם על אף כל המכשולים נפתח בית הספר וקיומו נמשך.

לימים עבר על ספרי קרינסקי ונוכח לדעת, שהשד אינו נורא כל כך, כפי שתיארהו לעצמו, וכי יש בספר הלימוד הזה מאמרי חז"ל ואגדות מהתלמוד וקטעים מכתבי הקודש. משראה זאת, לא היסס ושינה את דעתו ולבסוף אף הקצה חלק מדירתו הגדולה להשכנת בית הספר, אשר גדל בינתיים והיה נודד ממקום למקום, מחוסר בית מתאים למספר התלמידים, אשר הלך ורב.

את הצדקה, ולו גם הקטנה ביותר, היה רואה כאחד מתנאי קיומו של העם היהודי בגולה והיה עושה צדקה בכל עת. אך בכל שעור גדולתו נתגלה בזמן מלחמת העולם הראשונה. קורנס הנכונות מצא כאן את סדן הצריכה. מולך החזית דרש יותר ויותר קרבנות, וצעירי ישראל לא מצאו כל ענין במסירת הנפש על הגנת ממשלת האימים של ניקולאי השני והיו משמיטים עצמם מעבודת הצבא ככל אשר יכלו.

אז פתח ר' בעריניו זצ"ל לרווחה את דלתות ביתו המרווח לכל משתמט ובעיקר למשתמטים מבני העניים, אשר בתנאי דירתם לא יכלו לסדר מחבוא הראוי לתפקידו. צבורי צבורי משתמטים ממרחקים היו באים להסתתר בצל כנפי ר' בעריניו.

הדבר נודע. הגיעה השמועה למקומות שונים במרחבי רוסיה הגדולה, שאי־שם, בעיירה נידחת, נמצא אדם פלאי, המסתיר משתמטים בביתו, מאכילם, משקה אותם ומלינם בתוך ביתו — פנסיון מלא חינם אין כסף.

התלקטו ובאו אנשים מעיירות הסמוכות וממקומות רחוקים, שגם את שמעם לא שמענו. בימים כתיקונם היו הצעירים הללו, שמספרם עלה לעשרות, ממלאים את בית המדרש אשר בביתו הגדול ובינתיים גם תורה מתקיימת. בני תורה שבהם לומדים גמרא, ומי שאינו בקיא בתלמוד, קורא תנ"ך ופרקי תהלים. חזקה עליהם מצות הרבי, אשר האמין כי בזכות התורה יינצלו מדינה של מלכות הרשעה.

מספרם של המשתמטים גדל מיום ליום וקטן הבית מהכילם. אבדה לו לרבי השליטה על הענינים ופסק להיות „בעל בית" בביתו. ואם היה מנסה לדחות את מישהו מלהסתופף בביתו מחוסר מקום, היה עושה זאת בשפה רפה. היה הלה לא שומע לו וקובע את דירתו בביתו, היה הרבי נאלץ להשלים עם זה. כי איך יגרש מביתו יהודי, שהגיע אליו תוך סכנת נפשות? וכך גדל מיום ליום מספר „חובשי בית המדרש", שבטחונם ופרנסתם על הרבי. מהיכן ובאיזה אופן ריכז

הרבי את האמצעים הכבירים לפרנסת „בניר" (הוא היה חשוך בנים), כפי שכינה אותם, סוד זה נעלם ממני עד היום.

יש לשער, שהסכומים ניתנו ברובם ע"י אנשי העיירה, אשר גם בזמנים רגילים היו שולחים לו „פדיונות" ומתנות, פרט למשכורת הזעומה שהיה מקבל בתור רב, ושלא הספיקה אף פעם לכסות את הוצאות החזקת ביתו, שהיה בית הכנסת אורחים כל ימיו.

בימים שקטים היה בית מדרשו ומספר חדרי מגוריו מאכסנים את „הבנים" — רובם שלא מאנשי המקום ואלה האחרונים היו חוזרים כל אחד לביתו אחרי עבור בהלת החיפושים. מה שאין כן בימי בהלה. כשהגיעה השמועה על תכונת חפושים ע"י „הפלוגה המועפפת", שהיתה באה כרגיל במפתיע, היו כל המש־תמטים הקבועים, גם מבני המקום, יורדים למרתף. היו בעיירה גם משתמטים שאינם מבני ברית, שלא נעלם מעיניהם מה שנעשה בבית הראבין. והיה מעשה ואחד מאלה אמר: לכשיבוא הגדוד המעופף אחבש זקן ופאות, אשב בבית הרבי ואלמד בספרים הקדושים — „טאטלי, מאמלי". (חיקה באופן יוצא מהכלל את ניגון הגמרא). ברם, הדברים לא הגיעו לידי כך, כנראה מצא מקום יותר מתאים ובטוח ממרתפו של הראבין.

וזה מעשה המרתף:

מתחת לרצפת הבית היה מרתף גדול ורחב ידים ובו אשנב המחדיר בקושי את אור היום. הכניסה אליו דרך חור כרוחב איש. והחור מכוסה בדלת קטנה הנסגרת בווים מבפנים, וקשה היה להבחין את מקומה ברצפת העץ. למרתף זה היו יורדים המשתמטים בשעות הצורך, ושעות אלו לא היו נדירות כלל. האורחים הבלתי רצויים היו פוקדים אותנו מזמן לזמן. לפעמים היו הענינים מסתדרים ע"י מתן בסתר, אך היו מקרים ויצא הקול, כי הבאים הם שונאי בצע ונקיי כפים, והבהלה הקיפה את כל העיירה. טובי העיר היו פונים אז לרבי בתחנונים וגם באזהרות חמורות, שלא יסכן את נפשו, וכי הגיעו מים עד נפש. אבל דבריהם לא היו מוצאים הד בלבו. במומנטים של סכנה היתה לובשת אותו רוח עוז וגבורה ולא ניכרו בפניו כל סמני פחד ובהלה. הודות לתכונה זאת הצליח לא פעם להציל את המצב. ורק כעבור הסכנה ניתן היה להבחין, מה עוללו לו הימים הטרופים, לו ולאשתו בעלת הנשמה הזכה, הצדקנית פייגיניו זצ"ל, שהיתה שותפת למפעל הגדול של הצלת נפשות, שהיו בו מהוד שבגבורה ומתפארת שבחסד. אחרי כל חיפוש היו שניהם נופלים למשכב לימים ולשבועות.

על חפוש כזה אחד, שהייתי לו עד ראייה, אספר ביתר פרוט: הרבי זצ"ל פנה אל אבי מספר פעמים, שאבוא גם אנוכי החייב גיוס להסתופף בצל מרתפו: וכה היו דבריו: „הרי אין מקום בביתך להצפינו; והוא, הבן, כידוע לי, בר אורין הנהו, יבוא גם הוא אלי, ישב בבית המדרש ויעסוק בתורה, היא תגן עליו ותצילהו מכל רע, וכי אמנע את ביתי מבן עיר בזמן, שאני מאכסן גם את אלה שבאו ממרחקים ?".

ואני, נוח היה לי להתפס ולהשלח לחזית, מאשר להיות אחד הגורמים לסכון שלומו של אדם יקר וקדוש זה. לא נעניתי להזמנתו, נשארתי ספון בביתי מבלי לצאת החוצה אבל גם מבלי להתחבא מחוסר מקום מתאים בדירתנו. למזלי היה המלאך המשחית פוסח תמיד על דירתנו.

אך פעם בדמדומי בקרו של יום ששי אחד, הקיפה הזעקה את העיירה: „הגדוד המעופף" בא במפתיע; וכפי שמסרו, אכזרים הם ולא ירחמו וכסף לא יחשיבו, ונסחבתי ע"י אבי ובעל הדירה שלנו למרתפו של הרב. גדולה היתה עגמתי על כך ורגשי חרטה תקפוני, אולם יחד עם רגשי החרטה היתה לי בדיעבד גם הרגשה של קורת רוח; זכיתי לראות את תפארת האדם במעשה ההצלה שלו. היתה זו הרגשה שגיאה מעין זו שהיתה לי במומנטים ידועים בחזותי בהוד פלאי הבריאה.

כשהובאתי למרתף, היו כבר כל המשתכנים בפנים, עוד לא הספקתי לפלס לי דרך באופל המרתף וקול אימים נשמע: פתחו! הצילו!

היה זה צעיר והוא נגלה ומחבואו נפל בידי הבולשים, אבל הצליח להשמט מידם ולברוח, כשרודפיו כנראה הבחינו, שהוא נעלם בבית הרבי ודלקו אחריו. לקול האימים נפתחה דלת המרתף, אבל הידים שפתחוה רעדו מרוב התרגשות ובשום פנים לא יכלו לסגור את הווים. היה זה רגע של אימה, האנשים שנוכחו במעמד זה עצרו נשמיתם. בטוחים היו כי הכל אבד, הרבי ייעצר והעריקים יתגלו וגדול קלון העיירה ואימת הפרעות. הרבי לא אבד אף לרגע את עשתנותיו, הוא נעמד על מכסה המרתף הפרוץ כששולי חלוקו הרחב — חלוקא דרבנן — מכסים על הפתח ודלתו נסגרה סוף סוף אחרי מאמצים משותפים בפנים. בו במקום קבל את פני הבולשים ובידו צרור מפתחות של החדרים הרבים אשר בביתו.

על שאלת ראש הבלשים אם יש משתמטים בבית, ענה הרבי בשלילה וכשנשאל אם הוא מוכן להשבע, הניע הרבי את ראשו בחיוב; תפש לוא לראש החבורה בזרועו ואמר: בואו אתי! הנה בידי כל המפתחות, אפתח לכם את כל הדלתות ותחפשו כאוות נפשכם.

הבלשים נפרדו ממנו בידידות ובברכת שלום.

עוד לא נרגע הרבי מהבהלה, שנתנה בו את אותותיה וכבר הוא דופק בדלת המרתף, מעודד אותנו ומבשר לנו, שהסכנה חלפה. וככה, כמעט כל כמה רגעים היה דופק בדלת המרתף ומוסר לנו על הכוון בו הלכו הבלשים ובאיזה בית הם נמצאים כעת. כעבור זמן מה הכניס לנו למרתף עוגות, תה עם חלב ולארוחת הצהרים את הצלי המסורתי של יום ששי וחלות; והכל במו ידיו ולא ע"י שליח. לא ארכו הימים הצאר הורד מכסא המלכות, ויאסף הרבי את כל „הילדים" ויאמר להם: „בני! עד כאן נתתי לכם מקום סתר, אולם עכשיו שאני — המלכות מלכות של חסד היא, ודינא דמלכותא דינא. לכו לכם לבתיהם, התיצבו לצבא ועשו את חובתכם, וה' ישמרכם מכל רע.

זמן מועט בלבד ניתן לו לרבי לחיות בשלוה.

אחרי מבצע ההעזה של הצלת צעירי ישראל אותו בצע בכל מאודו זה הנפש. עברו ימים מועטים והחלו פרעות הפטליורצים, הסוקולוביניים וכל מיני

„בנדות" (כנופיות) בעלות שמות שונים, אלא שהצד השוה שבכולן, שהן מת־כוונות לשוד ולהרג ביהודים.

כנפי מלאך המות נפרשו על העיירה והעיבו על חייה. וכך כשנה וחצי. כנופיה באה וכנופיה יוצאת. כל אחת פותחת בשוד, ברצח ובאונס. עצם בואן הוא כדי להפסיק את השוד מצד האויב ולמעשה מתכננות הן עצמן שוד עצמי.

נוסד ועד הצלה, והרבי עומד בראשו. הועד פותח במגביות, שהן קשות לתורמיהן וקשות למתרימיה, קשה לעושים וקל וחומר למעשים. הצרכים מרובים ורבה היא כופר הנפש, צריך לכל „בנדה" להמציא בגדים, מגפים, לספק צרכי אוכל, מתנות לראש הכנופיה וסגניו ומתנה מיוחדת לסגל שלו, והכל מקהלה, שנשתבשו דרכי כלכלתה ואזלה המטבע מאוצרה. הימים טרופים היו, שבתו בהם המסחר והמלאכה והפרנסה היתה בחזקת אינה מצויה; ומי שהפרוטה מצויה אצלו, שומר אותה כעל בבת עין, כי מי יודע מה ילד יום.

חברי ועדת הצלה עמוסי עבודה, יש לבקר בכל בית פעמים מספר עד שמצליחים לקבל את המכסה, שהוטלה על בעל הבית, והליכה ברחוב סכנה כרוכה בה, וגדולה הסכנה ביותר בעת הפגישה הראשונה עם מטה הפורעים החדשים, כי מי יודע מה כונתם, שמא אין הם מתכונים לכופר הנפש כי אם לנפש עצמה, ואם כך, שמא יכלו קודם כל את חמתם באלה שבאו להם מעצמם ללוע הארי, בעוד שהאחרים נמצאים במחבואים. והרבי מצטרף לכל שליחות של שליחי העדה, הוא הראשון לחדור לגוב האריות, הוא הראשון להיכרות ראשונה, שאיש אינו יודע מה תוצאותיה. ופעם קרה והפורעים פגעו ברבי ופצעוהו קשות בראשו, אך הוא המשיך בדרכו כשראשו שותת דם, קורן כולו מזו הזכות שניתנה לו להיות מגן על כל נפש מישראל וכלי־זעם העתים למענם.

שנים רבות מונו לו עוד כרועה עדתו, אך מגפת הטיפוס שפרצה בסוף המלחמה קפחה את חייו הטהורים.

יהי זכרו אתנו לנצח.

ח. רבין

מאישי שומסק ומשהו מההוי שלה

...וזיו להון ועין הוד, איכא דגרסי „מעין הוד"
ולפע"ד צ"ל „כעין הוד" שהוא ספירה בינונית היינו
תחתון של העליונים ועליון של התחתונים.
ר' חיים ויטאל

הרבי ר' ביירניו.

בן חמש אז הייתי כשראתיו במו עיני שלי. תמיד ראיתיו בעיני אמא שלי, אשר כך תארה לי אותו, או אחרת, אך הפעם בעיני שלי ראיתיו והוא פשוט בגדלותו וגדול בפשטותו.

היה זה בשנת 1916. התבשרות המהפכה הגיעה עד שומסק, פה ושם פורץ אחד מבין נאספי היריד מעלה עצמו על חבית הפוכה, על עגלת סולמות גבוהה ומלהיב המונים לחרות, לשמיטת עול, לפריקת פחדים, והסטרז'ניקים מתחבאים מזעם העם, לפחות עד עבור המיית־הנפש־של־אחרי־התלהבות, ששפטים בעקבותיה וכדי שלא ליפול טרף למכותיהם.

אולם למחרתו, כשהעיירה נשארה מיותמת — רגועה והככר המרכזית, ששמשה אתמול בימת־חזיון לרכוז כוח המונים, לרוממות הנפש, לתנופת ידים מאוגרפות, השתרעה דוממת מתחת לגלגלי הסוסים, שעמדו כאן להמכר ולא נמכרו, היו יהודים מתהלכים קודרים מתחושת האימים המתקרבות: יש שוב לסמוך על היושב בשמים, מבלי לדעת, אם יגן או לא, שמא חשבון לו אתם והסבל מגיע להם ומזומן על ידיו, אז היו מופיעים הסטרז'ניקים במלוא הדרם המשופם, המכופתר, כדי לשפוך שלטונם מחדש על השטח. ושוב החל ביהודים וכלה... ביהודים.

פה ושם נפערת דלת וסטרז'ניק ארך סגין נפלט מפתחה, משעט רחבות, כאילו אצה לו השעה. נקלט בדלת שניה וחוזר חלילה. ויהודים בעלי דלתות אלה, מלוים אותו לבית השכן כאילו הוזמנו לחינגה, שתתקיים או עדות שתינתן מפיהם שם בבית השכן, ואנו הילדים מדרדסים אחריהם, מתפתלים בין רגליהם, מלוהטי סקרנות, לראות הכל ולא לאבד אף תמונה מהתמונות העומדות כאן להקרן, וכאשר לא רואים כלום אנו מתבשמים מהמבוגרים מפשילים „רואשנים" קטני־פדחת אל על בתמיהה: מה קורה פה? מה הרעש? ועצם התמיהה מותחת, מרתקת, נותנת טעם לשעות הקטנות של היום, ההולכות ומתארכות ומפיקות את הלב הקטן, רופש של ילדותנו, אי אז קרה הדבר: לפתע ניתן הצו להימין, ימינה, ימינה, לצאת מככר השוק המוקף דוכני דוכנים וללכת במעבר הדרך ההולכת בין פיניע שיע־השל'ס ובין חנותו המפורסמת של דוד אהרון, זיידה שניידר למטה למטה הישר אל בית הכנסת של הרבי.

הצעדים נעשו אטיים, יהודים החלו מקרטעים רתיעות רתיעות, משל מתקדמים

על מנת לחזור וחוזרים על מנת להתקדם, והגויים, נציבי השלטון שלשתם כמכוונים על ידי במאי סמוי החלו לעשות בשפמיהם וידם השניה מתהדקת ונאחזת בחרב הנגררת, כמי שמחפש אחיזה וקיום לקראת משהו איום, העומד לקרות. והצעדים נעשים אלמים, אטיים: אם הולכים אל הרבי מוטב לפשפש קודם, אם לקרב אליו, או לא, וטוב לא למהר, כי פגיעת קדושתו קשה היא לממרי פיו ורצונו.

ואנו הילדים מתלבטים בין הרגלים הכושלות, שבטחון שעיטתם פתאום ניטל מהן, הולכים בדריכות: כאן יקרה משהו — — —

הכניסה אל בית הכנסת היא גם מצד המרחץ, שבסמוך וגם מצד הקרלץ (אקסדרה), שנמשכת מביתו של הרב־הרבי. והכניסה השניה, שהיא עתה הראשונה אל מורד השוק רק תרים רגליך ואתה על סף מדרכת העץ המובילה אל האקסדרה. אך הרגלים נמשכות רוטטות רוטטות אל הכניסה השניה: לא להתקל ברבי, לא להכוות בלהט אישוני שחורו. הכניסה סגורה, בית הכנסת סגור בשעות היום, רק קול בוקע ממנו ושירה ערבה מתנהמת ויוצאת אלי חלל עולם וממלאה את האויר ערגון של כמהה לטוב, ל„כדאי לחיות".

הסטרז'ניקים עומדים על עמדם, והיהודים, עשרות מלויהם חיוך משתפך על פניהם, סמוי, כנוע, בלתי מתחצף: רואים רבותינו הסטרז'ניקים נציבי שלטון הכוח, יש והרוח מנצחת. אך עדי רגע; ראש השלישיה מגלה אומץ, מרהיב, מפנה עצמו בדריכות ומשעט ישר אל הכניסה המשותפת של בית הרבי ובית הכנסת, עוד דקה והנה הם על מרצף הקרשים המקשר את שני בתי הקדושה, רגע והנה הם מתקרבים אל הדלת הסוגרת משום מה על מרתפון קטן ונמוך, שמתחת למשטח הזה, הרבנית פייגיל או פייגה'לע, מציצה מן החלון הסמוך, פימת הוורד משתפכת לה על פני חזה ועיניה הפוזלות מביעות חרדה ובטחון גם יחד: הדבר לא יקרה, הרבי בבית הכנסת, הוא מתפלל ואין שתפילתו לא תתקבל.

הכבודה כולה נשארה תקועה על עמדה. מבין רגלי המבוגרים צצנו אנו הראשונים, עמודים על פני המשטח, פנינו אל הרבנית ואל הסטרז'ניקים חליפות. על מה היא נחרדת, ומה הם עומדים לחולל כאן? סימן שאלה גדול ומותח. והרגעים נמשכים באין סוף אחד, מנקיף לבבות רופסים ומגרה ומגרה. ראש הסטרז'ניקים עמד כבר על מרצף הקרשים הגונח תחת כובד מגפו, עיני משייטת מפה לשם, שני צירי הברזל שעל פני המרצף אומרים פתח, מסגרת מרובעת שבמרכזו אומרת דלת. כאן, מתחת לדלת משהו ישנו, ועיני בולשת ורואה. יש לפתוח, הוא פונה לאחוריו: חברה אחרי! והם עולים, אך בפנותו שוב לצד המשטח נעלם הפתח ואיננו. טליתו המבודרת הגדולה הרחבה המעוטרת עטרת זהב כבד של רבי ר' ביירינגיו מכסה את הפתח והרבי עומד מול הקלגסים פנים אל פנים, הוא פני שושן לוהטים, עטור זקן שחמחם, מכסיף, הם — פני צוהב משופמים, הוא עינים מטייפות, חייכניות, מרגיעות כאומרות: עם קצת תשובה שבלב תוכלו גם אתם גוייעצים להיוחד בקהלנו, והם — עיניהם מפלבלות מטומטמות אומרות אי־שקט ופקפוק.

— הוד קדושתך, נאמרנו, כי אצלך מתחבאים כל חייבי הגיוס היהודים, שמשתמטים מעבודת הצבא. חובתנו לגלותם ולהביאם למשפט בעד עריקות. העונש גדול, גם העונש שלנו, אם לא נעשה זאת.

הדברים נאמרו מתלהלהים, נמשכים, הססניים וראש הקלגסים גנח בסיומם ונח.

כולם דרוכים לשמוע מה יענה הרבי, האם הבין בכלל, הרי אין הוא מבין מלה גויית, והרבי מחייך, פיו מפזם פיזום, המתמשך כעשן לבנבן דקיק השמימה, ישר ישר השמימה, הגוי מתרתח. עוד מעט והוא נוגע בכתף בטלית ההוד הקדושה עוד מעט והוא דוחפו מעמדו, להניעו להגיד, אך הרבי עומד פשוק רגלים נטוע כבמסמרות על פתח המרצף ומפזם והפעם עיניו כלפי שמים: רבונו של עולם „העלף, דריי און צוואַנציג בחורים וועלן חלילה פאַרטריבן ווערן קיין סיביר. עסען חלילה טריפות, פאַרגעסן יידישקייט, שוויג נישט רבונו של עולם".

הגוי אינו דוחף, הגוי נרתע, והרבי מראה לו יד מושטת מרוצעת רצועות תפילין שחורות כלפי הבית, ביתו:

— אין דבר, צריך לחפש, חפש, אל תרתע, הן בטובתך אני דורש, גש בטובך, הכנס הביתה, הכנס לבית הכנסת. מותר לך וחובה לך לחפש.

כך היד אמרה והזמינה, אולם בפיו אמר:

— הער נאָר אשה געה אַרויס, זאָלען די ערלים אַריינגעהן.

הרבנית יצאה והגויים נכנסו.

זמן רב חפשו, על כל פנים כך אני רואה זאת כיום, זמן רב מדי ואחרי הבית, אל בית הכנסת נכנסו וחפשו, בארון הקודש, על התנור, מתחתיו, בין הספסלים, בפלוש, בעזרת הנשים ולא מצאו. יצאו, לא מיד. ועיני ר' ביירניו נעוצות בהם ומכתיבות להם דין וחשבון: לא מצאנו עריקים יהודים!

אני, עיני היו תקועות ברבי שכולו נבטל ואיננו, ואין הוא אלא קולב לטלית מעוטרת, רחבה המכסה על פני 23 עריקים שהתחייבו בנפשם, ואשר צריכה להיות כאן תלויה ועומדת שעה ארוכה עד עבור החפוש. כי... טליתו כסתה על פתח המרתף, בו הסתיר הרב 23 עריקי גיוס יהודים.

כך, במו עיני ראיתי את הרב, ר' ביירניו, בשעה ההיא, במו עיני. ומה שסיפרו לי עיני אמא הוא כאין וכאפס ממה שראו עיני, ואדע טעם חיינו שם בשומסקים היה בזה, שקיימנו פריטי־אדם כאלה, ולאורם אור גם לנו.

*

ימים רבים הייתי בא לבית כנסתו, מנצל תפילת מבוגרים לשובבות, שאין לה גבולות, אך מפעם לפעם משמט הייתי עצמי מחבורת משתובבי וקרב לקיר המזרח לראות „אותו".

כן, הוא עומד, חיוך זה, דאז משוך על פניו, קפוא, גבוש ותמידי, סלע שחרוציו נצחיים ואינם משתנים וגדולתו בכך, שאין הוא נתון לחליפות. כך זה:

— יהדות מגובשת, חרוצה כל־הזמנית, סוף־פסוק־במחשבת־האדם־ותכליתו: יביאו חיצי גרעין ופצצות מימן ותפארת־המצאת־שטן־האדם, אך תכלית האדם לא

תשתנה, ר׳ ביירניו, תכלת רקיעים בעיניו ושום אדמומית אדמה יוקדת לא תכבה זהרם.

ואחרי שנה, המהפכה שהתחוללה במעמקי רוסיה נתנה אותותיה גם בשומסק וסביבתה.

קודם כל הוסרו כתפות זהבם של שני הסטרז׳ניקים, הם שהשליטו חוק בסביבה שנים רבות, בשם הצאר הקדוש, היו קרבנות ראשונים אחרי „התפטרותו" ומותו. אחר כך נטלו לידיהם את החוק כל מי שרצה בשלטון, מי שעזר במוחו ולבבו לחשל תורת הפיכת משטרים לטובת העם, ועבר השלטון מיד ליד ועין העם צופיה ידו של מי תגבר על מי ובידי מי ינתן גורלו, כדרך קריות כאלה בקורות האדם מאז ומקדם. בינתים הפחד מהלך בין השכבות, שליטים, קיקיונים עולים ונעלמים — מפחד, ההמונים סוגדים היום לשליט זה ומחר לי־ריבו — מפחד, ובבין זמנים של שליט לשליט הפחד מקנן בבתי היהודים, ופה ושם צצות כנופיות מזוינות הפוקדים את העיירה, מטילים קונטריבוציות על עם הסוחרים, שהתעשר: עליו, כלומר, על היושב בשומסק הוטל לכלכל את הכנופיות, אשר לא באו, אלא להגן על ההמונים הבלתי מזוינים כביכול.

ראשון מפקד הכנופיות היה אחד פולקובניק רוסי, אשר נעל ערדל לרגלו האחת ומגף מרופט לרגלו השניה. ליהודים הוגד, כי אחד מראשוני המהפכנים היה, בולשביק, שלא נהרה לו עוד דרכו במהפכה והוא בא לכבוש בכוח אישי משלו, שטח אוקראיני זה למען האימפריה הרוסית המהפכנית המתגבשת ברוח והמתפוררת בשטחי שליטתה. היה פולקובניק זה מתגורר ביערות העד של בירג וסורזש, מסתופף בחצרות אוקראינים, מסביר להם אפני פעולתו ומטעים להם את טעם טובתם הגלומה בדבר. לשומסק היה בא עם שעות שאחרי צהרים, כאשר הפדיון בחנויות נגמר והמזומנים עודם בעין, במגרות החנונים. משבא נכנס ליוסיל סטרוסטה, מצוה להביא לפניו חמשה ששה מנשואי העדה, כבני תערובת, וכועד שעליו יוטל לאסוף את כספי הקונטריבוציה.

פעם לא הופיע. השמועה פשטה, כי אֲרוין הסנדלר תפש ממנו את הפרינציפ, הרגו, עטר כובעו בסרט אדום ופשט על שומסק בראש אותה כנופיה עצמה, אשר הבינה כי נוח יותר לחלק כספי יהודים בינם לבין עצמם סמוך לגבייתם, מאשר להניחם פקדון למשלוח למרכז המפלגה, ובינתים להסתפק בקב חרובים ולחם יבש.

כך היתה שומסק נתונה לעשק, שעשקוה גוייה, ידידיה מאז, שידעו מבואיה ומוצאיה, יהודיה ועשיריה, והיו עושקיה מחליפים סרטי כובעיהם מיום ליום, הכל לפי השמועה. אם היתה השמועה, כי גברו האדומים שם במטרופוליות, אדום יהיה סרטם, ואם הלבנים בגוברים והיה סרטם לבן, והיו פוקדים אותה אחת ליומים, אחת ליום ולעתים גם פעמים ליום.

עד שכשל כוח נתינתם. לא רוצים, אנחנו היהודים, זאת אומרת, לתת יותר, ובכלל, מי אתם, כי תעשקו תושבים שקטים השומרים כספם משמרת למסים, לשלטון, שיבוסס.

וצרה גדולה התרחשה. בפעם הראשונה הפילו השודדים קרבנות והשתמשו

בנשקם לשם הפחדה ורכוך הלבבות. הגיפו יהודים תריסיהם על עצמם ולא יצאו מפתח ביתם עד יעבור זעם, אך יד העושקים לא רפתה. בסוף הוטלה האימה, כי אם לא ישלמו מרצונם הטוב ייבוזו חנויותיהם וגם לדירות יתפרצו לחפושי כספי קונטריבוציה לכלכלת צבא העם למען העם.

רצו יהודי שומסק רפואה למכה ושני פלגי הקהל פנו אל ר׳ ביירינ׳יו:

— שיצא הרבי מגדרו. לא עת תפלה עתה שיעשה משהו. פשיטא. האמינו היהודים, כי רק יצא הרבי אל הפורעים והכל יסודר.

חששה פייגילה, שמא יקחוהו כבן תערובת וסכנה לחייו, החלה רוגנת:

— מה לכם תפריעו לאיש בתפלתו, כוחו וכוחכם בתפלתו.

אך הרבי מפייסה:

— נו, אָט, אשה, קול המון כקול שדי, אם העם רוצה, סימן כי מן השמים רוצים בזה ואל תתריסי רחמנא לצלן.

פייגילה חרדה אם חס וחלילה ירצו במותו מה יהא עליה והיא גלמודה ללא בן תומך גורל, ללא גואל ומה יהא עליה. עמדה ובכתה בכי רב, ור׳ ביירניו מרגיעה:

— נו, נו, מה טעם לחיים כשאין עמהם מעשה הקרבה למען יהודים, ושענער געזאָגט (סגי מניה), מה טעם לחיים, כאשר טעם ההתחמקות מסכון הנפש ימלאם תמיד ויעיק על הנפש.

הבטיח הדבר לאנשים.

יום ששי היה זה. ליד סיפי הבתים האפירו כתמי אדמה ,שנרטבה ממי שופכין של שטיפת הרצפות לכבוד שבת. ילדות מצומתי שער, חפופי ראש התהלכו מעומלנות בשמלות שבת מבהיקות, ילדים הילכו כבוד ומעדנות מקושטי שבת, ושכינת הרווחה נתרבצה על פני העיירה, משל יצור גדל־מימד גנח גניחת רוחתו הגדולה — וינפש, נפישה שיש עמה השכחת עמל ואפרוריתו של יום.

פתאום נתבהלו ילדים ונתפזרו כלהקת תרנגולות, שאבן נזרקה לתוכה ופרצו בבריחת יללה הביתה, כל אחד לביתו ומאחרי ענן אבק, שנתאבק במדהים הופיעה ברחובות, שנתרוקנו מאדם קבוצת רוכבים ממושטרת ופניה הישר לבית יוסל סטרוסטה.

כיום קשה לי ללקט פרורי תדהמה זו ולצרפם לשלמות־תאור אחת, כי גדול מדי מספר קטעי זוועה אלה וגדולה מהם התדהמה עצמה,אך אחת אזכור ואתארה:

אוטמי תריסים נפתחים בחריקה, הצצות בהלה משתלחות מהן אל ככר השוק, סמוך לדוכנה של טאכע שיינדלס. בככר שקט ודממת מות. באזיק ברזל של פרשים מיוחמי־סוס־ורוכבו מסוגרים כמה מנכבדי עדת שומסק, מצונפי אימה ופחד־הבלתי־ברור, וצפיה כבדה רבוצה בין השובים והשבויים. כולם עיניהם נשואות למורד המוליך אל בית ר׳ ביירניו, במעלה המורד הולך הרבי ומשני צדיו אבא שלי זכרונו לברכה וחיים וילסקר, כשמאחוריהם איציק מאיר ואיציה שכוור. הרבי צועד בראש כהלוך בצו־דם־של־עקדת־מצווה ויש לכוון היטב את הנפש למען קדוש שמו, והם מצדיו ומאחוריו, כשומרי על כל תגיו ודקדוקיו, למען יהא בו משום מיתה־צורך־חיות.

משהגיעו לככר האמורה נפתח האזק ור' ביירניו הקורן קרינת ורד לחיים רוגע רגיעת־בכל־מאודו־זה־הנפש העומד מול ראש הקלגסים, פנים אל פנים, זה פניו מבהיקים בלובן ורד של לא מכאן וזה פניו חורים ועצבניים של מאמץ־התרסה־כלפי־קודש־ממך.

— אתה הרבי של העיירה — פנה השחץ אל הרבי — ראשי קהלתך יודעים, שאין עמדי משחקים ואם לא יתנו את הכסף הדרוש לי, אשכיב את כולם בצרור אחד, לך השפע על יהודיך והצל אותם.

ר' ביירניו שלא ידע גוית פלבל בעיניו ושפתיו שמלמלו פסוקי זמרה המחזקים את הרוחות ומעמדים את הגוף, ענה בזה הלשון:

— אדון ראש, קח את נפשי ותן להם ללכת, שבת היום לד' ויש לקדשו על התפילה ועל היין וכידוע מוטב להקדים בכניסת השבת ולאחר ביציאתה, תן להם ללכת, שבת היום לד'.

הדברים תורגמו לקלגס מעודנים במקצת ע"י חיים וילסקר וצווחת אימים פרצה מפיו של הגוי:

— איזה שבת שחורה על ראשכם, כסף תנו ולא, יהיו דמיכם הפקר, כסף אני צריך.

הר' ביירניו, נראה ידע כוונותיו מבלי תרגומו של חיים וילסקר, אך מה טעם יש להציל יהודים, בנצול עדיים ונישול כספים הדרושים לפרנסה, מה טעם יש להחמיץ מצוה כזו של קדוש שם ישראל ע"י כופר נפש בנפש ממש, והרבי הוסיף:

— שבת, ממצוא חפצך ודבר דבר, די אין מדברים עוד על כסף, השמש שוקעת, את נפשי אוכל לתת לך.

ובדברו התקרב אל השודד אף אל אף ועיניו מאירות ומשלחות חיוכים ישר לעיניו הרצחניות. השודד נרתע קמעה, אך עד מהרה התאושש אישוש של יוקרה ובהנף יד הטיל אקדוחו אל פניו של הרבי ושני שומרי ראשו ספגו את המכה, אך לא הצילו את הרבי ממהלומת סנוקרתו של הגוי הנזעם, והרבי עומד וסופג את המכות על דיוקן קדשו ועל עורף־מדושנו והדם מציף את עיניו להחשיכן, ומרטיב רטיבת רותחים את ערפו הצורב. והרבי עומד, ובעמידתו רומז לקהל בני עדתו לא להתערב בקרב, שנצחונו שלו בטוח, ואל יתגלגלו הדברים למלחמת גוג ומגוג, שלא בעתו ונמצא חס וחלילה שם שמים מתחלל בפחד יהודים ונצחון גויים, המזוינים מרגל עד ראש.

ונצחונו של ר' ביירניו בא.

אהדת הכנופיה ניתנה לרבי והיא התפזרה בבהלה היערה.

בו במקום נרטבו מגבות והיו לאספלניות לפצעי הרבי, שלא יגיע זב דם ופצוע לביתו לחלחלת פייגיניו הרבנית המפניקה. ומשהגיע הרבי בלוית פמליתו לבית הכנסת היו פניו משורטים פה ושם, אך חיוך שביעות המצוה שלו לא ירד מהם. ושמש שוקעת ומבשרת שבת הוורידה פני ר ביירניו החוורים מאד.

ר' ביירניו נצחת ואני זוכרך עד היום.

פ. לרנר

ד"ר יעקובזון ז"ל

דורות אדם ורבדי ישוב ידעו את טיפולו של ד"ר יעקובסון ז"ל, בני עדות ודתות שונות הודו לו לא פעם על הצלת חייהם וכל כפרי הסביבה, שמסביב לשומסק משכו אליו לחסות בצל כוחו הרפואי.

אזכרהו והוא כבר זקן וכבד שמיעה, והורי שזכרוהו לפני לא זכרוהו אחרת: זקוף גו, בעל הילוך של שבע ימים ואזניו כבדות משמוע. אך כשנכנס לחולה, היה מטה אליו את אזניו ומבחין כל ניד של לבו וכל סטיה מהקצב הדרוש לא נעלם ממנו, וזה ללא מכשיר או מתקן.

במשך שנותיו הרבות כרופא היחיד בשומסק והסביבה, עברו תחת ידיו המסורות אלפי אנשים. את כולם הכיר וידע חולשותיהם ויחודם האנושי, הוא לא הירבה לדבר. סגור היה ומסוגר, שקוע במקצועו וסודותיו כאדם, אשר משהו מעיק עליו ואינו נתון לקלות ראש וזחיחות דעת.

מופרש היה מבני קהלת שומסק, כאיש שהשכלתו מבדילה אותו מהם, אך לא נדחק אל חוג האינטליגנציה הרשמית ולא מתבלט בהתנשאות כמוהם.

כפי שסופר, היה הוא בחור ישיבה מצטיין בנעוריו, שהגיע גם לסמיכות רבנית ופרש. איך הגיע לרפואה לא ידעו, כנראה עמדו לו כשרונותיו הבלתי רגילים והוא הספיק את מה שאיחר בין כתלי הישיבה. לכן לא היה מתפעל מידענותם של פציינטים נכבדים משלו, שניסו להתגדר לפניו בבקיאות תלמודית, בכובד ראש, שמעל לענינים כאלה היה עובר על זה, כאילו לא אליו כוונו הדברים וכמי שאין שעתו פנויה לעיסוקים אחרים, מלבד לבריאות הגוף, שהיא גם בריאות הנפש. האדם, חיי האדם, זוהי המשימה ואם יחשוב כל אחד בכיוון זה, ייקרו חיי האדם ורצונו לחיות יכובד ולא יהיו עוד מלחמות. וקץ הימין והגאולה לאדם.

אך לא בידיו הדבר.

והמלחמה פרצה. אל הסבל הרב נוסף גם סבל המגפות, שליוו את שלהיה כעורבי מחרשה. הייתי נער ובעיר השתוללה מגפת הטיפוס. אנשים נפלו למשכב אחד לאחד ואלה, שלא חלו עדיין, התהלכו כצללים מחוסר שינה, מעייפות ודאגה.

התנדבתי יחד עם נערים רבים בעיירה ל„בקור־חולים" לסעוד את מטת החולים בשעות הלילה.

המגפה פקדה את כל בתי העיר והפילה חללים לא מעטים. היאוש תקף את כולם. עם כל חולה נוסף חשך עולמם של בני ביתו וקרוביו. האנשים נסתגרו בבתיהם, פסקו חיי החברה המעטים, המסורתיים והמקובלים בעיר. אלה שחלו בודדו ואלה, שלא חלו עדיין, נשמרו לנפשותיהם.

היחיד שעבר ממיטה למטה ללא פחד ולאות, היה ד"ר יעקובסון. על אף

גילו הגבוה ובריאותו הרופפת היה פוקד כל חולה בכל שעות היום והלילה. במצב היאוש הזה היה ד"ר יעקובסון מגדלור של תקוה וישועה. כולם האמינו שמגעו יביא את ההצלה הדרושה.

בלילות גשם וכפור, בימי סגריר וזלעפות, היה משרך דרכו בבוץ הטובעני והגיע לכל סמטה וסמטה בעיר.

בלילות החושך היה מלוה אותו בנו הצעיר איליה, שהיה מפסיע לפניו בפנס נפט או נר ומאיר לו את הדרך. וכך ימים רבים.

אתנו, המתנדבים הצעירים, היה נוהג מנהג ריעות, נותן הוראות לטפול וסומך עלינו או נוטע בנו אמונה זו, שהוא סומך עלינו.

באחד הלילות הופקדתי על ידו לשמירה על יד שני חולים, ששכבו בחדר אחד. היתה כבר השעה מאוחרת מאד. הרגשתי, כי אחד החולים מאבד את ההכרה, משנה צורת פניו ומראה סימנים מדאיגים מאד. ידעתי, כי השעה מאוחרת ורק לפני שעה קלה פרש הד"ר הביתה. אך האחריות לדבר דרבנה אותי והגעתי אליו בריצה.

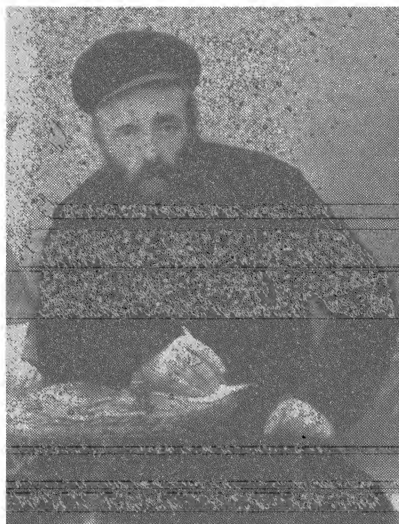
הוא כבר ישן. עוררתי אותו משנתו, נכנסתי למשרדו. הוא שמע אותי תוך דאגה ואמון, רשם תרופה עם פקודה מיוחדת לרוקח, הורה לי להיות ער ודרוך ולשבת ליד החולה, להמשיך בהחלפת שקיות הקרח על ראשו ואם אעשה כך — הרגיעני — יעבור המשבר והחולה יבריא.

תוך 4 שעות, אחרי ליל שינה קצר, היה ד"ר יעקובסון בבית החולה, כדי לשמוע על מצבו.

כשמצא שהוטב לחולה, השתפך חיוך נדיר על פניו זו הפעם הראשונה, נדמה לי, מאז הכרתיו. הוא לחץ את ידי, הודה לי בחום לבבו ואמר:

הצלנו עוד נפש מישראל.

איך אשכח את ד"ר יעקובסון, היהודי הגדול והאדם העמוק.

מפי בלה צורף

זכריה שרייבר (רוכמן)

הוא היה „מורה־מלמד" (את שתי המלים האלה יש לקרוא כשטעמם מלעיל).
למדנו אצלו הכל, וכל מי שרצה לתת לילדיו חינוך יותר מתקדם מאשר בחדר, ובכל זאת לא לסור מהמסורת ולא להחשיד עצמו על הבריות באפיקורסות, היה שולח ילדיו לזכריה רוכמן או כפי שקראו לו זכריה שרייבר.

תמיד היה גר „בשכנות", ללא דירה משלו על עצמו לא היה מספר הרבה, קשה היה להציל מפיו פרטים אישיים. אישיותו כנראה לא עניינה אותו ביותר, השתדל לדחות כל שיחה בנושא של עצמו.

אולם זכורני, כשהייתי פעם אצלו ואני אז ילדה בת 12, שאלתיו איך קרה שהוא התחתן עם אשתו זו. לרגע שתק, אך משחלפה תמיהתו, פתח את פיו ושיחה ארוכה החלה קולחת ומתמשכת. שיחה, שיש בה מן הארת אפיה של התקופה.

מסתבר, שסבו נולד בשומסק. הוא, נכדו, התגורר באורח מקרי ולא מובן — באודיסה.

יתכן, כי אבא שלו נדד אל „בירת ההשכלה והאור", וכך נשאר גם הוא שם. שם למד, נתחנך, גדל והשלים תלמודו, שכנראה היה ביתי ולא רשמי. משהגיע לגיל צבא מצאו, כי הוא „נכתב שומסקאי" ואין לו כל רשות לגור באודיסה ומגיע לו עונש חמור.

בקשיים מרובים והשתדלויות הצליח „להשלח" לשומסק. העיירה טכסה

עצה איך להצילו ואחד מנגידי העיר, עקיבא שמעונס מצא, כי אם ישיאו אותו לבת שומסקאית, שהיא במקרה קרובתו, אפשר יהיה לקרוע את שתי הגזירות גם יחד, גם את גזירת גיוסו וגם את שילוחו לארץ גזירה. וכך... התחתן.

בשומסק התחיל לבנות את ביתו. מחוסר מקצוע, כספים וחוש לכספים, החל ללמד ילדים.

תוך זמן קצר מאד התחבב על הכול וכולם כיבדוהו ומסרו לו את ילדיהם ברצון. ידעו, כי זה כדאי ורצוי, משום שר׳ זכריה מלמד גם רוסית, שהיתה שפה שימושית מאד. הוא מלמד תנ״ך ו„שפת עבר״ מודרנית.

חדר משלו ללמודים לא היה לו ואת „תלמודר״ היה מטלטל אתו ומביאו לבתי תלמידיו שעות, שעות.

גם התלמידים חבבוהו, כי למרות היותו יהודי אדוק מאד, לא היה מקפיד אתם והיה נוהג בהם מנהג של רוח טובה ובדוחה, ולעתים גם סלחנית.

אפקים חדשים נתגלו להם בשיחותיו אתם, הילדים הרגישו, כי עוד עולמות ישנם, עולמות שמחוץ לשומסק ורחבות של דעת בהם ואפשרויות ודרכי חיים. בחברתו המראנו אל מרחבי מרומים קוסמים ומהנים.

בתקופת המלחמה הראשונה של 1914, כאשר שומסק היתה נתונה במצור של מבוכה וחוסר בהירות, מנותקת לעתים משכנותיה היהודיות ומנותקת ממקורות פרנסה, היה זכריה שרייבר ממשיך למודו מבלי לקחת כסף מתלמידיו. בעד שעותיו דרש רק צרכי אוכל בלבד: קמח, גריסים, מלח, סוכר, קטניות וכו׳. נשנשאל לפשר הדבר, הסביר את דרכו ארוכות, ללא לאות, ומדי פעם מחדש בערך כך:

העולם מתחדש ומתקן דרכיו. הקומוניזם עומד לשנות את יחסי האדם לטובה. הכסף יחוסל ושוב יחזור האדם לסחר חליפין, בו מקבל האחד את צרכיו מחברו, ולהיפך. האדם יאלץ ליצור מצרכים משלו, כדי שיהיה לו במה לשלם את צרכיו. אגירה לא תיתכן. צבירת הון לא תוכל להיות. האדם לא ידע אז מה ילד יום, מה צורך יביא המחר ונמצא כל העולם מלא מעתה עמל ויצירה ואין הבדלי מעמדות של אוגרים וצוברי רכוש והאדם נגאל ממלחמות וכו׳.

את דעתו זו — הסביר — ניסח כהצעה, שיש עמה משום תיקון השקפת עולם קומוניסטית ושלח אותה לבן בריתנו ליב טרוצקי, אשר הוא „משלנו״ וברי, כי יקבל את ההצעה לתקן עולם במלכות שוויון, מבוססת על אדני הצדק היהודי.

המכתב לא הגיע לתעודתו. הקומוניזם לא גאל את האנושות לפי תכתיבו של ר׳ זכריה שרייבער, אולם לתושבי שומסק השקועים בעולם קטן של מוסכמות קטנות־כובלות, היו דבריו מבשרי „יכול להיות אחרת״ והם הזינו את המחשבה והיפרו אותה. הנוער חשב על משהו אחר, אם כי לא בדיוק בכיוון זה. בדבריו ראה היתר למחשבה חדשה.

בשנותיו שלפני האחרונות התגורר ר׳ זכריה שרייבער אצלנו „בשכנות״ ואת פרנסתו הדלה היה משלים על ידי מתן שעורים בכפרים שבסביבה, לבני משפחות יהודיות בודדות, לילדים שנשבו לבין הגויים.

והשנים שנות 1917—1918. כנופיות פטלורה צמאי הנקם והדם משוטטות בכפרים וסכנת נפשות מרחפת על כל יהודי המזדמן להם בדרכם.

אך ורק זכריה, הוא לבדו, אינו חושש. הוא בא וחוזר לכפרים והעיר מצרה בצער דחקותו, המאלצת אותו לגלות למקום לחם, אם כי המות האפשרי כרוך בלחם עוני זה. והמות בטוח. אך מה לעשות?

ר׳ זכריה אינו מבין לרוחם, מדוע זה ינודו לו? הרי מי מעונין בדמו? מי זה יתנכל לו? ולמה?

אם נתקל ר׳ זכריה באימי המות או לא, לא נדע, אולם באחת השבתות, עם בקרו של קיץ מזיו, הופיע גוי רחב צעד, משעט לו בודד ברחובותיה הריקים של העיירה היהודית ושואל למקום משכנו של הרב. „היכן כאן הרב, ענין דחוף אליו״.

חששו היהודים, שמא שוב שליח כנופיה וסחיטה בכוונתו. לא נתנו לו להכנס לרב, לרבי ר׳ ברניו.

רק לאחר שנוכחו בתמימות שליחותו, הביאוהו לרב. הוא סיפר, כי יהודי נהרג בכפר ולפי אמונתו יש למסור זאת לרב, שיביאהו לקבר עמיו.

למחרת השבת באו לכפר והנה היהודי ההרוג אינו אלא ר׳ זכריה שרייבר. עטוף טליתו מצאוהו, שרוע על בטנו, מבוסס בדם, שהספיק בינתיים להתקרש סביב גופו הצנום.

על רגעיו האחרונים מסרו הגויים בערך כך:

קדוש היה היהודי וכעם קדוש התהלכנו אתו. רצינו בחייו, ושלא ימות. באנו אליו, הזהרנו אותו, אמרנו „אנחנו ערבים לבני כפרנו. משלנו לא יגעו בך לרעה, אך מה נעשה ושדים זרים פוקדים את כפרנו, ואלה רק את הנפש ידרשו, מאתנו את לחמנו יקחו, את פרותינו ישחטו, אך מן היהודי רק את הנפש ירצו.

אולם ר׳ זכריה לא האמין לנו: הוא התעטף בטלית, עמד שעות בתפלה ומשבאו אנשי פטלורה, אלה שודדים שבאו מן החוץ, הלך הוא אליהם והסביר להם: „כי היקרה מכל היא הנפש״, „כי חיי האדם קדושים ואין תענוג יותר גדול מקיום נפשות אדם״. ועוד דברים כאלה הסביר להם והרעיף על אזנם.

הם שמעו לדבריו בקשב רב. אנו נרגענו. חשבנו, כי הוא ינצל. „והלכתי הביתה — המשיך הגוי המבשר — בבית ספרתי לאשתי, למשפחה, על השפעת הפלא של הקדוש, על דבריו הגדולים. כעבור שעה קלה שמעתי כשתים־שלוש, ואולי ארבע יריות ולבי אמר לי, כי הם הרגו אותו.

פחדתי לחזור לבית, בו התגורר הקדוש. אולם משהו משך אותי. חשבתי, אולי עוד חי, אולי צריך להציל אותו.

מצאתיו מוטל מת, עטוף בטלית מוכתמת, ללא רוח. מת המסכן כקדוש.

ר. ספיר

רבי בנימין השו״ב ז״ל

אם אגדיר את ר׳ בנימין כטיפוס נדיר, שהיה ואיננו בבחינת „פוחתים והול־כים״, לא אקלע נכונה — טיפוסים כאלה, במציאות ימינו, לא היו ואינם.

נפשו נחצבה ממקור האורה, ממחצבי הבדולח לטהרה ואת נפשו היה הוא מפזר ומפיץ קרני אורה על כל מי שבא אתו במגע או נזדמן לו באקראי בדרכו. על הרשיל מאוסטרופולי סופר, כי בא לעולם, כדי לבדח את ר׳ ברוכל ממז׳ביז, שהיה, כידוע, בעל מרה שחורה. לרבי בנימין היה תפקיד יותר חשוב ומכובד בעולם הזה — לנחם ולעודד, לבדח ולשמח. כל איש דל ומצוק נגוע ריש ועוני. בנותיו הגיעו לפרקן וגואל אין להן — והוא, כדרך החסידים, מגרש בחוזק יד את העצבות והמרה שחורה ומקיים את הכתוב: „והיית אך שמח״. כולו פשטות ותמימות, טוב לב ואהבת הבריות, ואינו מפלה בין חרד לחפשי — כולם אהובים, כולם ברוכים, וישראל אף על פי שחטא — ישראל הוא. הוא היה מקדים בשלום כל אדם ואפילו נכרי בשוק ואפילו ילד בזרועות אמו ומסביר לו פנים.

בשמחת תורה היה הוא מבלה בשיר ורקוד, ע״פ רוב בחברת הילדים — צאן קדושים ועולה לתורה „עם כל הנערים״. בפורים הוא מנצח עליהם ומדריכם בהכאת המן הרשע. והקטנים אוהבים אותו אהבת נפש את זה המופלא, בעל הזקן הלבן, שנפשו נפש ילד.

בדרך כלל לא תשכוננה רגליו בביתו. תמצאו אותו בבית האבל, מנחם ומעודד. גם בשמחת מצוה לא נעדר מקומו, מבדח ומעורר את האנשים לשמחה, הוא היה שר ורוקד ומרקע במגפיו הכבדים — שהוא נועלם בין בקיץ ובין בחורף — ודוקא על השולחן, עליו היה עולה לרקוד. לעתות חורף יכולת לפגוש בו ברחוב, כשהוא מכתף ילד אשר רגליו יחפות וידעת, זה הוא ילד אחד השכנים, שזה לו כמה ימים אשר לא הלך ל„חדר״ ללמוד תורה, כי נעליים אין לרגליו וכשנודע הסוד לרבי בנימין, הריהו מרכיבו על כתפיו ומביאו למקום תורה.

זקן חביב היה ר׳ בנימין, תם וצנוע ואינו דורש במופלא ממנו, חרד וסובלן כאחד, תמיד מוכן להעניק לך משהו — מבט מלא חיבה, מלת עידוד או עצה טובה במאור פנים — בבואת האור שבנפשו. ומעלה יתרה היתה לרבי בנימין, שהיה מוציא יהודים מתוך הבוץ, פשוטו כמשמעו.

לא היו כבישים בשומסק והיה הבוץ מעמיק בה ומשקיע בו רגל אדם עד לברכים ולמעלה מזה. פה ושם היו מוטלות אבנים ללא סדר, במקום שהיה צריך להיות כביש. ע״פ רוב לא היו מתאימות לתפקידן או שהיו מרוחקות זו מזו או שהיו מחודדות בראשן. לעבור בשלום ממדרכה למדרכה היה ממש מעשה אמנות, שיש בו משום חישוב והתמצאות. וזר כי ייקלע למקומנו או ילד קטן — היו נכשלים בקפיצה מאבן לאבן ומשתטחים מלוא קומתם בבוץ הסמיך, לצחוקם של כל רואיהם. לא פעם היית נתקל באחד, שאינו מתושבי המקום, עומד זמן רב

ע״י המעבר, מחשב דרכו, מגשש, טובל רגל ומוציאה, טובל את השניה בבוץ שאין לו סוף ומוציאה, ואינו מעז לזוז ממקומו, וללכת הוא צריך. עומד יהודי כזה אובד עצות ותמה: מאין יבוא עזרי. וישועת ד׳ כהרף עין.

לתדהמתו הרבה הוא מרגיש פתאום והנה הוא מורם ונישא. לא סרה עוד תדהמתו והנה הוא רואה את עצמו במקום מוצק מעבר מזה ועל ידו יהודי בעל פנים מאירות, שאינו מחכה לתודה וממשיך לבוסס במגפיו הכבדים, אולי תהיה לו עוד הזדמנות כזאת. לא אחד מהם היה בטוח, שהיה לו גילוי אליהו באחד הלילות בעיירה שומסק.

אין לך אדם, שאין לו שעה. הגיעה שעתו של רבי בנימין, שעסק כל ימיו ב„קטנות״, לעשות דבר גדול בכל נפשו ובכל מאודו. הימים ימי הבלהות של רדיפת משתמטים בעיירה על ידי „הגדוד המעופף״, שעליו סיפרנו לעיל.

גם כאן לא היה יכול רבי בנימין לפעול גדולות. בדירתו של ד׳ על ד׳ לא היו תנאים מתאימים להסתרת משתמטים. לא נשאר לו אלא לצאת ידי חובתו בהשתתפות בצערם של הצעירים החבויים אי שם במחשכים ולבו חרד ונענה כהד לדפיקת לבם של יושבי חושך, וידו קצרה מהושיעם.

ואלוהים שראה בצערו, עמד וזימן לו זימון של הצלת נפשות. ומעשה שהיה כך היה:

בשכנותו היתה משפחה עניה, ששנים מצעיריה השתמטו מעבודת הצבא בימי המלחמה העולמית הראשונה.

קרה המקרה, ש„הגדוד המעופף״ בא במפתיע בלילה ונטרפה השעה ואי אפשר היה להגיע לבית ר׳ בעריניו, אל מרתף המשתמטים. האב התרוצץ אנה ואנה בהלל ואובד עצות. הבלשים, חלק מהם עושה כבר בבתים הראשונים של הסמטה ומי יציל? מתרוצץ האב ורבי בנימין לצדו, מנחם ומעודד, מפליט מדי פעם בפעם את המימרה השגורה על פיו: „שלא נבוש ולא נכלם לעולם ועד״, והוא עצמו מיצר וכואב עם האב. מה לעשות?

פתאום באה מחשבה בלבו ועיניו אורו.

— שמע נא, הוא אומר לאב — הבא את הבנים לביתי, כשהם מלובשים בבגדי שבת. תשיג גם כמה בקבוקים י״ש ומיני מאפה, תזמין גם מהאנשים שיזדמנו לך בדרכך והביאם לביתי. עשה מהר, כי השעה דוחקת. האב עומד נדהם בפה פעור ומחכה להסבר, ובלבו חשד: התמוטט הזקן.

— מה לך עומד? גוער בו רבי בנימין. מהר ועשה כי בנפש בנך הדבר. דחוף ומבוהל רץ האב לעשות את מצות בנימין. ורבי בנימין רץ לביתו ומצוה לשתי בנותיו אשר בבית לפרוש מפה לבנה על השולחן ולהדליק נרות של שבת ושתתלבשנה חיש מהר בבגדי שבת. הבנות מביטות בו נדהמות ותמהות, אבל הוא אינו מרפה מהן: „חושנה, השעה, השעה דוחקת לפקוח נפש. מהרנה. אין זמן לדבורים״ והוא עצמו לובש את קפוטת השבת ואת כובע השבת.

והנה בא האב השכן עם שני הבנים ועוד מספר מהשכנים, שנזדמנו לו בדרך. פעורי פה ונדהמים הם מסבים אל השולחן לפי מדות בעל הבית ומצפים

לפשר דבר. לאט לאט נתגלתה התעלומה. רבי בנימין מושיב את שני הבנים על יד שתי בנותיו, זה על יד זו ואומר להם: „אנו עורכים חתונה. אתם שניכם, מורה בידו על הצעירים, תהיו החתנים, ואתן, בנותי, הכלות. וכולכם — הוא פונה אל הקוראים, תהיו האורחים והמחותנים״.

והוא עצמו לוקח לידו בקבוק י״ש, שר ורוקד „שלא נבוש ולא נכלם״. לא עברו רגעים מועטים והופיעו האורחים הלא קרואים. „מה כאן? שואלים הבלשים בחומרה. „וסליה״ (חתונה), אומר רבי בנימין, שר ורוקד, מושיב אותם ע״י השולחן, חולץ את הפקק מהבקבוקים ומגיש להם י״ש בכוסות וגם לעצמו מוזג כוס, שר ורוקד: „וסליה, וסליה״. והערלים, כידוע, להוטים מאד לכוס משקה, אינם מרבים בשאלות, שותים, שונים ומשלשים, ועוד ידם נטויה. ורבי בנימין ידו לא תיעף מלמזוג להם, לעצמו ולכל המסובים, אגב שירה וריקוד, ובכל פעם שהוא מבחין, שמישהו מהבלשים רוצה לפתוח בשיחה עם החתנים, הוא מתקרב ומפריע לו ע״י כך, שהוא תוחב לידו כוס משקה או גורף אותו לרקוד במעגל עם כל המסובים. הבלשים, פניהם פני להבים, רוקדים עם כולם, חגים ונעים עד שהאחראי מעביר את ידו על מצחו, כנזכר במשהו, פונה אליהם בקול מצוה:

רעביאטא, לעבודה! יצאו, כשהם מלווים ברכת כל המסובים, הממשיכים עוד לרקוד זמן מה, כשאזניהם נטויות לצוד את רחש הצעדים המתרחקים בקול חריקה בשלג הקפוא הנוקשה. הנה דמו הצעדים ובחדר הושלך הס. הנרות כובו, המחותנים והחתנים יצאו אחד אחד לבתיהם ונשארו רק שתי ה„כלות״ הנכלמות והמבוישות, ורבי בנימין ממשיך במשנה עוז רוקד ושר: „ישראל עם קדושים״! „יהי רצון, שלא נבוש ולא נכלם לעולם ועד״.

לדברי פליטי שואת ישראל מגיטו שומסק נטפלו מספר פורעים גרמנים ואוקראינים והחלו להתעלל בו והיה ר׳ בנימין שותק ואינו משיב, עד שנגש אחד קרוב קרוב אליו, תפש בזקנו, כדי לקצץ בה. אז הושיט הזקן המופלג את ידו הגרומה, סטר לו על ידו הנפשעת אוחזת הסכין. משראה זאת הפורע שותקה ידו, הסכין נפלה לארץ והוא ברח על נפשו, כשחבריו רצים אתו מפחד הזקן בעל לבנת הספיר בפניו. והם לא ראו, כי מיד לברחם התמוטט הזקן, כרע נפל ולא קם עוד. השבץ אחזהו.

יהי זכרו עמנו לעד.

ח. רבין

אפרים גולדברג

לא הצליח אפרים גולדברג להשתמש בשכלו הרב לצרכי עצמו. היה נאלץ להעמידו לרשות אחרים ולקבל שכרו בעדו. אולם הואיל והשכל אינו דבר נדיר גם בהני גובריא יהודיא, היה שכרו מועט, למרות שכל היתר שלו, שנתברך בו עודפין עודפין.

רק עם קובקה ברנשטיין, גביר העיירה ותלמיד חכמה, עשה ר׳ אפרים עסק לא רע. היה הוא מעין השלמה משמים לר׳ קובקה ואם זה נתברך בשכל קומ־בינטיבי יוזם, הרי היה שכלו של ר׳ אפרים שכל מבצע, בבחינת מברך על המוגמר. יתן ר׳ קובקה רק רמז, מיד ישלימהו ר׳ אפרים בכוח הוצאה אל הפועל, אריחים אריחים להקמת הבנין ששורטט ע״י ר׳ קובקה.

היו השנים ידידים אהובים והאחוה שוררת ביניהם כממילא, ללא מבעי הע־רכה מיוחדים וללא החמאה הדדית, שיש בה מן הספק ספיקא של החנפה לצורך הונאה והנאה. ור׳ אפרים שוהה בביתו של ידידו שהיות שהיות, משל היה הוא ממלא החלל, שנוצר כאשר נסע קובקה למסעי מסחרו המרובים והממושכים. לא רק במסחר ובעסקי פרנסה והתעשיות, אלא גם בעסקי בית. כאן הוא שוקד על כך, שלא יחסירו הילדים בבקורי תלמודם, כאן משדל הבת להיות בת ישראל כשרה ושם מרמז בכתב חרטומיו המחרטט על גבי גלויה או גליון ניר להבת בלנובץ, כי טוב תעשה אם תחוש לבוא לבית הוריה, היינו ר׳ קובקה ואשתו, לא חס וחלילה שעניני סכנה ומחלה בדבר, אלא שכך מוטב. והכל במרומז, בהחסרת המכאוב והמבהיל ובהדגשת הדחוף והרצוי. וכך בכל עסקי הבית והמשפחה.

עלינו הטיל מוראו מתחלה באפו המעוקל הנשרי והמבוטבט, בשתי עיניו הירוקות, שנשתבצו לו במלוכסן, במצודד לאפו והציצו במשובה וערמה מבין סבכי ריסיו העבותים. היינו פוחדים לקרב אליו לדבר אתו, וקולו הצרדרד, שנשמע לנו ממרחקי שיחותיו עם הסבתא המטבחה, הפחידנו נוראות כנהמת חיות ברא־שית.

עד שיום אחד נתגלגל הדבר והוא ר׳ אפרים, הצילנו מידי סבא־רודן, שרצה לכלות בנו זעמו, לאחר שהפרענו לו במחשבותיו העמוקות, בהרהורי עסקיו והתעמקות בסוגיות גמרא, שהשאיר אותן, בטעון עיון, לשעות הערב.

בין רגע ראינוהו והנה גם אנו הנכדים לא נעלמנו מעיניו, גם עלינו חשב תמיד ונהי בעיניו ילדי טפוחים חביבים, שראוי הוא כי יעסקו בנו בחבה וחמימות.

מאז היה נוטלנו על ברכיו, מנענע אותנו נענועי דגדוג, סוחט מאתנו רעמי צחוק ונהנה בעצמו יחד אתנו. מקפדן מרושע ושונא ילדים לתיאבון הפך פתאום ר׳ אפרים למקורבנו הגדול ביותר, אשר לולא חכמתו המסייגת לעצמו סייגי זמן וחפץ היינו נטפלים אליו כל רגע מרגעי היום והערב, אלא שכות היה בו בר׳ אפרים, בו היה מטיל תחומים תחומים מסביבו מה שקוראים כיום „דיסטנס״

בלע״ז, ולא היה קרב אליו איש, אלא בתחומו המותר ובשעת פתיחת התחום, כך גם אנחנו הילדים.

לימים גדלנו ותהינו על המיזוג הזה של חכמה מעשית קפדנית ולבביות רופסת ורכה, שנשתרגו ועלו באחד אצל היהודי הזה. יצאנו לפתור זאת בפסי־כולוגיה ולא עלה בידינו, בשום מדע מן המדעים לא מצאנו סמוכים למיזוג כזה, שהוא אפשרי ומצוי, עד שהרכבנו מציאות יהודית מרה ומדכאה, המוצצת כל לחלוחית שבנפש, מיבשה והופכה לשכל יבש המשמש תריס בפני פגעי ההויה העגומה עם אהבת משפחה וילדים, שגם הם תריס בפני פגעי ההויה ההיסטורית היהודית ונמצאה התרכובת לא רק אפשרית, כי אם ממין אחד היא ואין סתירה.

כך היה הוא נציג בולט של יהודי, המהוה מפקד גורלו ונכנעו, מזומן לצרות ומתחסן נגדן, נושא בעול הווהו המר, בכוח העבר המבורך אל פני העתיד מחותל הערפל, ששניהם ברורים ומובהקים גם העתיד שיעורטל מערפלו וגם הערפל שנועד להתפזר ולהעלם.

לכאורה עסק בעסקי יום יום, אך לאמתו של דבר ולעמקו היה הנצח מקופל ביומיום הזה, נצח ישראל שיקום עם קיום ישראל יום יום, ויש להתאמץ ולהת־קיים, כי תכלית בקיום הזה, תכלית נוראת־חשיבות־אדם־ועולם.

אתגרים, אתגרים היה עשוי ר׳ אפרים, לא רק איתן אל מול פגעים שיעדוהו, אלא מתגרה עמהם על מנת לעוררם, לדחוק קיצם ולגבור עליהם.

כל פגישה שלו עם פריץ, היתה בה מהתגרותו של היהודי המיותם המופקר עם הפריץ, השתול בקרקע גידולו ויסוד חסנו, התגרות שנצחון היהודי בה מוטל בספק, שיש עמו ודאות ובכל זאת אין היא מסתיימת אלא בנצחתו לכל אורך המפגשים המרובים.

ומעשה שהיה ואפרים גולדברג נסע אל הפריץ בשליחותו של ר׳ קובקה, כדי לסייעם אתו עיסקה של רבבות, שתחלתה אלפים, ובכיסו שלושת אלפים רובל, שהם שלושת אלפים דולר באותם הימים, אולי יותר מזה. הפריץ קבלו בחמימות, הסכים לכל תנאיו, שנעשו כדרך הימים ההם בע״פ ותוך שעה קצרה נעשתה העסקה. ר׳ אפרים שלף מכיס חזהו את הסכום הגורלי הזה ומסרו לפריץ. וכאן קרה דבר מדהים. הפריץ, שהיה שבע מפלות שניתכו עליו מידי יהודים שפקחים ממנו, רצה פעם לטעום את טעם הנצחון על הבעל־שכל המפורסם שביהודים, עמד והושיט ידו אל אפרים לברכת פרידה, כשיד שמאלו תוחבת עמוק עמוק לכיסו את הכסף ואומר:

ובכן, ר׳ אפרים היקר, אני שמח לעסקה, ואני מבין, שמחר תביא את שלושת אלפים הרובל ונוכל לסכם סופית את העסק.

משמע, ניצל הגוי את היותם לבדם ללא עדים, הכחיש את קבלת הכסף ולך תקע בשופר גדול להוציאו ממנו. והכסף של קובקה וכבוד ר׳ אפרים על המאזניים. שמא ייחשד, וכבוד ישראל במבחן, שלא יירמס ברגל גאות טמטומו של המשופם, הכרסתן הלזה.

רגע היתה תדהמתו גדולה מני ים ואבריו לעו ושכלו נפוג פוגות

ללא אחיזה. פתאום הסכים ר׳ אפרים לסיכומו של הפריץ, קם מכסאו, כולו אושר ותקוה כביכול ומודה לו למארחו על כל הטובות שהשפיע עליו ויצא. והפריץ גאה ונדהם להצלחתו החלקה מדי, אולם לא הספיק הפריץ להתאושש והנה ר׳ אפרים שוב בסף: מבקש סליחתו של הפריץ, הוא שכח את מקלו כנראה בבית וחזר לקחתו.

ואגב:

— אל ישכח הפריץ לשלוח קבלה על 5000 הרובל שקבל! מה? התפרץ הפריץ איזו חמשת אלפים, בעצמך ספרת רק שלושה ובדברו, מלא זעם ומרץ, הוציא את חבילת השטרות, זרקם על השולחן וציווה על ר׳ אפרים למנותם מחדש.

— מנה, יהודי רמאי, מנה ואל תגיד חמשה, כשרק שלושה נתת.

בזאת רצה ר׳ אפרים. הוא לא ספר את הכסף. את הצרור שם בכיסו ויצא.

העסקה עם הפריץ לא נעשתה. ר׳ אפרים החזיר את הכסף לבעליו ויותר לא הועילו תחנוני הפריץ לחדש את הקשרים עמו. גשריו נשרפו על ידיו ברגע ההוא, בו עלה ברצונו להתגרות עם ר׳ אפרים גולנברג.

בית חרושת לחכמה והתמצאות־פלאים היה הוא ויקצר המצע מלמנות כל אמצאות חכמתו, חדשים למקרים, אך על עוד אחת נספר בזה בכל זאת, כי חכמה בה ולקח לדורו הוא ולדורות שלנו:

„ידידי נפש" מסויימים הדואגים תמיד לערויי ידידות שיש עמה מן הקינטור המכוון, באו וספרו לו, כי בין ערבי נחל שבשפולי העיירה מצא את בתו, אחת מבנותיו, מהלכת ושמלתה מחושפת מחשופי צואר ועורף, יד וברך כ„הני ברתי דשוקי", כאחת מבנות הדייטשען.

רצו הידידים לרתח את ר׳ אפרים, שירתח גם הוא רתוחים רתוחים ככל קפדני האידישקייט, שקודם לכול מתרתחין ואח"כ שופכים קיתוני מוסר על בן־מוטף־מוסרם וזהו זה, אך ר׳ אפרים לא התרתח, אפו הנשרי תקע לעומתם מין תרועה של „נו, קורה, מה אפשר לעשות", ובלבו שמר את הדבר.

בערב — כך נודע — זימן לו שיחת בית עם משפחתו. כדרכו, בדרך אגב, כאילו הואיל ונזדמן וקרה, והוא והם יחד נימא בה מלתא.

— חוהלי — כך פתח באמצע שיחה אחת ובשולי שניה — אשאל אותך חידה, תעני לי פתירתך.

בדברו הושיט כפו הקמוצה ושאל:

— למשל, מה לדעתך יש לי בכף?

ניסתה חוה לנחש:

— טבעת זהב לאמא, לא, יהלום, שעון יד בשבילי.

הכלל, נחושים שיש עמהם משום הפלגה לעולם המותרות והאוצרות ושלא באו אלא מתוך הפלגה לנוצץ, למפעים, למרגש, משלא נענתה בהן, ביקשה את אבא אפרים לפתוח ידו ולהראותה האוצר. ומה גדלה תמהונה, כאשר פיסת ניר מכודרת לכדרדר קטן, שאין בו ערך מילא את חלל כפו.

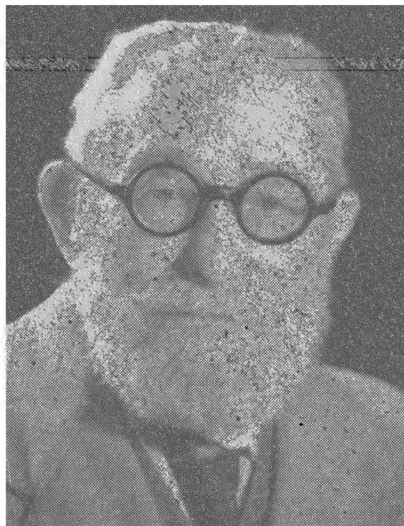
אכזבה ומרירות פקד אותה ואת כל בני הבית: נו, באמת, מה המתיחה הזאת?

לשם מה להוציא הנשמה לילדות? ועוד ועוד רגינות וטרוניות ור׳ אפרים צוחק, והצחוק רבוץ על ריסי עיניו הירוקות, על אפו הגמלוני, בזויות פיו ובשרירי חלקות לחייו, המבצבצים בים זקנו המשופע:

— ככה זה, אם עטוף הדבר וגלום חושב אדם אוצר כאן, זהב, יהלום וכו׳, אולם אם אתה בא ומגלה את הדבר, רואה העולם, כי פיסת ניר בידך והוא מסיט עצמו ממך ועוזבך לנפשך על לא ענין בך.

והפסקה תהומית:

כן, כלפי מה אמרתי זאת? כלפי החישופים היתרים, לא חכמה בהם ולא תועלת. בת ישראל כוחה באתכסיה. באתכסיה, חוהלי. זה ענינך, אך עשי בחכמה. משהו דמשהו מחכמתו המחנכת המאלפת. מקוצר המצע רק משהו.

יצחק גלר

ישראל סודמן ז״ל

קוים לדמותו

את ר׳ ישראל סודמן הכרתי לראשונה בהיותי עוד ילד, אבא שלי היה נוהג לקחת אותי בשבתות ובחגים לתפילה בבית הכנסת ל„אוליקער קלויז״, שם גם התפלל הסבא מתתיהו ז״ל והדודים הרש ויואל.

בית־הכנסת היה נתון להנהלתו וטפוחו של ישראל סודמן כשעוזר ומסייע לו בעבודתו הדוד הרש גלר וברוך זילבר שהיה גם חזן.

היינו הולכים לבית־הכנסת הזה ברצון בגלל האוירה החמה והנלבבת שבו והיחס הסלחני לשובבותם של הילדים בעת התפילה או קריאת התורה מצד זקני מתפלליו. אזכורה את הימים הנוראים, תפילות ראש־השנה, את הכל־נדרי של ערב יום הכפורים ואת יום הכפורים ותקיעת השופר בסופו וכן גם את החגים, אלה „מועדים לשמחה״. חג שמחת־תורה היה בשבילנו, הילדים, חויה מיוחדת במינה, בהקפות שלו בהדרכתו של סודמן, שארגן אותנו, הצעירים, לשירה בצבור, שירים עבריים, ציוניים ספוגי מסורת ורקודים עד שעה מאוחרת בלילה, דבר שלא היה מקובל בבתי־כנסת אחרים.

מאוחר יותר פגשתי את ישראל סודמן בעבודתו כמנהל־חשבונות בבנק בשומסק. בימים ההם נאלצתי לעזור לבית בתשלום שכר־למוד בעדי בבית ספר „תרבות״ ועבדתי בשעות שלאחר הלמודים בבית־המרקחת של מוטיל חזן ובין יתר השליחותיות וההליכות, הייתי הולך לבנק, שעל הגבעה ומתבונן בקנאה בעבודה השוטפת של סודמן שעבד ביחד עם יחיאל קנפר.

כחניך בתנועת נוער „החלוץ הצעיר״ הייתי מצטרף לא־פעם, לבני דודי המבוגרים ממני: דב, משה ומוטיל גלר אשר היו מבקרים, עקב פעילותם ב„החלוץ״

אצל משפחת סודמן שהיתה ידועה באהבתה המופלאה לארץ־ישראל, במסירותה לכל עבודה הקשורה לענין הלאומי, הציוני, היהודי ולפעולה למען קרן־הקימת־לישראל וקרן־היסוד.

בביתם היו נערכים מפגשי חברים, שם שמעו תורה, שם זרמו חיי תרבות.

לפני פרוץ מלחמת העולם השניה עזבתי את שומסק, נסעתי לורשה להשתלם בסמינר המורים שם ומשם להכשרה בגרוכוב. לאחר שנים שחלפו, שנות שואה וחורבן, הגעתי בקיץ של 1947 ארצה. משאת־נפשי היתה קודם־כל לבקר קרובים, מכרים וידידים. כך הגעתי באחד הימים לבית משפחת לרנר, אתו היו לי קשרי־מכתבים עוד מחו״ל. בבית זה קבלוני בסבר־לב והקלו עלי בדידותי הנפשית, על המעבר שלי מעולה חדש להתאקלמות בהוי החיים הארץ־ישראלי. שם, בבית לרנר, פגשתי שוב את ישראל סודמן.

זקן היה אז. זקן משנים ומצער על גורל המשפחה שהושמדה אי־שם בגולה, ועל היהודים שנשארו בשומסק ונרצחו ע״י הנאצים. דמותו הזקופה מאז, נכנעה לקשיי הגורל, רוחו נעכרה עליו, נעלמה שלוותו ועיניו שהיו תמיד מחייכות, שקעו בחוריהן, והציצו מהן בצער ובעצב רב, חיורון ושיבה זרקה בו טרם זמן.

הוא שמח מאד לבואי והיה מבקש ממני לספר על השנים שעברו עלי בעת המלחמה, מהתופת האיומה שם, ומי נשאר, מי שרד בחיים? והאם יבואו, יעלו ארצה ומתי? בקרתי הרבה בביתו הצנוע ברח׳ גדרה פינת אלנבי בת״א. הוא לא חסך את זמנו ולא חס על כוחו כדי לסייע לי בלמודי, בהשתלמותי בכלכלה וחשבון. עבדתי אז באגף הכספים והחשבונות של נוה־עובד שע״י המרכז החקלאי והייתי זקוק להדרכה מקצועית. קבלתי אותה ממר סודמן ז״ל, אף ספרי למוד מתאימים סיפק לי למען אוכל להקלט ללא קושי בעבודה, בעוד אשתו שרה מגישה לנו תה ודברי מאפה, מעשה ידיה להפליא, תוך עבודת הדרכתו בביתם.

הייתי הולך אליו גם למקום עבודתו בבנק הפועלים המרכזי ברח׳ מונטיפיורי בת״א, שהיה קרוב גם למקום עבודתי. שם פגשתי אותו רכון על ערימת כרטיסי חשבונות עו״ש, לקוחות הבנק, ועושה חישובי רבית ללא מכונה ואף משיג כמות יותר גדולה מזו של הצעירים הנעזרים במכונות־חישוב חדישות ומהירות.

הייתי משתומם על חריפות המוח וההפיסה המהירה שלו. רבות ונאצלות היו סגולותיו האישיות, מעמיק ויסודי היה בעבודתו, מסור וקפדן, ישר לב ונאמן.

לעתים קרובות שוחחנו על המצב בארץ ולבו דאב על הפלוג והפצול בקרב העם, על רבוי המפלגות והפרוד שפקדנו, במקום אחוד ואהבת ישראל שהיו צריכים לשרור אחרי השואה.

בשיחותיו עורר כבוד לאישיותו, לדעותיו, לנאמנותו ולאמונתו. הוא חשב וקוה להמשיך בפעילות עניפה, למען אחוד ישראל, כולל את ביתו, אותו בנה בתל־ברוך ומקום הקצה בו לבית כנסת, שעל שערו קבע שלט „כל ישראל חברים״...

היה פעיל בהקמת הארגון של יוצאי שומסק בישראל ובין היוזמים של קופת גמילות־חסדים שע״י הארגון, דבר שגרם לו סיפוק ופורקן בעבודתו השוטפת האפורה בבנק. בטפלו בעניני כספים שקד על כל פרוטה צבורית, נהול הקופה

על ידו שמש ערובה לסדר וקפדנות. זכורני, שבאחת האסיפות נבחרתי עם הח׳ שרגא ויסמן לועדת הבקורת של קופת גמ״ח. בקרנו החשבונות והשתוממתי על החסכון המופרז שהיה נוהג ברשום פעולות חשבון בכתב צפוף במחברת פשוטה. הערנו תשומת לבו שהדבר מכביד עליו בגילו, ומן הראוי לרכוש ספרים יותר טובים ומועילים, אך הוא לא היה תמים דעה אתנו, כי חסך כל פרוטה, זה היה בנגוד להשקפת עולמו, למוסר הצבורי וטוהר המידות.

הוא היה מתכתב עם אבא שלי שנשאר ברוסיה, היה שמח לכל מכתב שהבאתי לו ממנו. הם הכירו והיו ידידים עוד בשומסק, היו להם זכרונות משותפים, מבית־הכנסת (אוליקער קלויז). הייתי מעביר מכתביו לאבי ששמח לקבלם ואשר שמשו לו מקור עדוד בנכר. אבא חשב לעלות ארצה, לפגוש את חברו, ידידו ישראל סודמן.

לאחר בקשות חוזרות ונשנות התירו השלטונות הסובייטיים ב־12 במאי 1965 לאבי לצאת את רוסיה והוא קבל רשיון עליה. בבואו אלינו התענין לדעת מה גורל השומסקאים בארץ ובמיוחד מה עם ישראל סודמן ואשתו. רוחו נעכרה עליו משנודע לו שסודמן איננו עוד בחיים.

ב־25 במאי היתה אזכרה לזכרו, הוא הפציר בי לנסוע אתו לבית־הקברות בקרית־שאול. שם בבית הקברות התייחד עם זכרו של חברו, ידידו, אמר קדיש לעלוי נשמתו.

חבל על דאבדין. יהיה זכרו ברוך.

יעקב וינר

ר׳ ישראל סודמן

כמזכיר כללי של „החלוץ הכלל־ציוני" בפולין, עברתי בשנים 1933־34 את רחבי פולין. וכאשר הגיע תורי לבקר בווהלין, הזדמן לי לשהות שבוע ימים בעיירה שומסק.

נקלעתי לעיירה שקטה. רבו בה החנויות, שציפו לקונה. אפשר היה להכיר שאין האוכלוסיה עתירת נכסים, וכי מורגשת מצוקה חמרית. ומאידך הרגשת, על כל צעד, כי שומסק היא עיירה ציונית. הרבה מבניה הצעירים נמצאו אז בהכשרות כשהם מצפים לעליה. ההסתדרות הציונית שם היתה מפותחת. היו בה תנועות נוער, ובעיקר — מה ששבה את לבי, היו בשומסק הרבה דוברי עברית.

ועוד פרט, הגלות לא נתנה אותותיה בעיירה קטנה זו. במקום שביתר המקומות אפף הנכר את ההוי היהודי והרעיל אותה, הרי כאן הרגשת, אוירה יהודית חמה, בבית־הכנסת, בבית־הספר ובפעילות סדירה למען הקרנות הלאומיות ולהיפך, הסבל היהודי בלט, גברה ההכרה הציונית ורוחה של ארץ ישראל החדשה ריחף על כל מחשבת הצבור ופעילותו.

זוכרני איך באחד הערבים, בסניף „החלוץ הכלל־ציוני" בשומסק, התלכדו גילים למחנה חולם אחד ובקעה מגרונות כולם שירה עברית, שתקוות העתיד

היפה הומיה בלב כיין עתיק, שפקקו הוסר. מחנה אדיר של חולמים־לוחמים לעתיד אחר ובקרוב, נסתמן לנגד עיניך, אדיר בנכונותו, אדיר בכשרו, אדיר ברצונו, אם כי קטן במספרו.

בלב שומסק בין הגויים בקע רצון עז „נעלה ציונה, „נעלה־ה־ה"...

*

באקראי נקלעתי אל ביתו של ר' ישראל סודמן, נשתהיתי ימים מספר בביתו החם והבלתי נשכח. בשומסק שתיתי ממימיו הצלולים מרווי הצמאון ונהניתי משכינת ציון שלא סרה מביתו.

היה זה בשנת 1934, קיץ נהדר, ימי אורה, השמש הציפה את כל היקום באורה הצח וחמימותו החלה מפעפעת בכל היצורים.

ימי אורה אלה תאמו לתענוג שלי להתאכסן בביתו של ר' סודמן.

רבי ישראל סודמן נ"ע היה שפל רוח. ענוותן, צנוע, שתקן, מכונס בתוך תוכו. כולו אומר שלווה ומתינות. ומאידך היה הוא זריז, חרוץ, ער לכל דבר שבקדושה. כל הסגולות הטובות חברו יחדיו באפיו ואישיותו של סודמן. שליחו של צבור, ממלא שליחותו ומקיימה בכל לבו ומאודו ולמעלה מזה.

ר' סודמן היה סמל הצדקה. אוהב צדקה וחסד. רודף שלום וכולו מסור לצרכי ציבור שבהם עסק באמונה רבה. היה ידוע כעסקן נאמן בלב ובנפש. בכל הויתו היה קשור לציון ולציונות ועמד שנים רבות בראש המפעלים הציוניים־צבוריים־קונסטרוקטיביים בשומסק.

ביתו, כבית אברהם אבינו, היה פתוח לרווחה לכל דורש ושימש אכסניה לכל אורח חשוב בעיניו בשל ציונותו, במיוחד התכבד עם שליחי הארץ וטרח ועמל להנעים את שהותם ולהעלות את כבודו בעיני הציבור.

לבו החם, הדופק באהבה לכל נצרך לכל דבר קדוש ונשגב דחפו בלי הרף, לפעול למען מוסדות חינוך, ישיבות, ארגוני צדקה וחסד, שהיו בשומסק. מצפונו היהודי הטהור היה מלא רחמי אנוש.

היה מבורך במידות תרומיות, ביושר־לבב ובשכל ישר, והיה אהוב על הבריות. קבע עתים לתורה, ועשה להאדרתה.

כל חייו שאף להצטרף לבוני המולדת, ואכן, זכה לכך.

*

כאשר הגיע ארצה, נפתח לבו החם להאזין למיצעד הדורות שהוליך אל ארץ גדולה ומשוחררת. נשא מבטו אל אופקי־המחר ורוחו חבקה מרחבי זמן ועומקו.

כמה שמח, על החירות הפנימית במולדת כיסופיו, חירות המושתתת על הוויית־חיים מוסרית, על אנשים בני חורין ברוחם ובנפשם, שהם תנאי לעמידה במבחני הזמן ומאבקיו.

לבו של סודמן התרונן בעצמה כי חלום דורות נתגשם לעיניו ממש.

עם זאת לא הזניח את דאגתו לפרט. שלא כמרבית העסקנים המפסיקים פעילותם העיירתית האינדיבידואלית עם בואם ארצה, המשיך ר' ישראל סודמן

במסירותו לטפל בעניני עולי שומסק בכל אחד ואחד מהם בחינת „כל המקיים נפש אחת וכו'". היה מיוזמי ארגון יוצאי שומסק בישראל וממקימי קופת הגמ"ח לפליטי השואה וממנו לפעילות בארגון עולי ווהלין העולמי.

*

ר' ישראל סודמן עבד בהנהלת פנקסים. ברם, הוא העלה את מקצוע הפנקסנות מדרגה של מלאכה לדרגה רמה של חכמה והתייחס אליה, לא כאל ידענות מיכנית של צירוף מספרים ואיזון חשבונות, אלא כאל מדע הנתון לחוקים מסוימים, שהומצאו על ידי אנשים ישרים, כדי לאפשר שהישר ישמר ויבדק.

חבלי הקליטה עדוהו וכבדו עליו כעל כולנו, אך בסוף מצא מקומו בבנק הפועלים ולא היה מאושר בעולם ממנו.

מהרגע הראשון נתחבב על חבריו בעבודה. צניעותו, ישרו, דיקנותו בעבודה וחריצותו הפכו סמל לצעירי חבריו בבנק.

הוא הגיע למקום עבודתו בגיל גבוה, אך כשבא המועד לדון בקביעותו לא פקפקו הקובעים בדבר והעניקוה לו ללא היסוסים. היתה זו קביעות מלאה עם כל הזכויות הניתנות רק לצעירים, אך לגביו חרגה ההנהלה וועד העובדים מן המקובל, לא מדדוהו במדד הגיל והיה זה עיטור של כבוד לאיש התכונות הרצויות העומדות מעל לממדי גיל.

נסתלק ר' ישראל סודמן, כאחד האנשים הצנועים הצועדים כרגיל בצדי דרכים, ומאירים עם זאת באישיותם הקורנת את הדרך כולה. ואנשים כאלה כה מעטים בעולמנו החמרני. הוא היה אחד המוהיקנים האחרונים של התקופה הרומנטית בישראל, שהלכה ללא שוב, בנועם הליכותיו, הגיונו הבריא ונפשו הרוגשת הזכיר את ראשוני התנועה הציונית.

ארשת פניו הענוגים, מאור עיניו שקרנו רוך ועדנה, הילת ההוד שהעטירה את ראשו הנאה העידו, כי סודמן הוא יפה נפש, נקי דעת ועדין נימוסין.

צנוע היה האיש, נחבא אל הכלים ועם זה חי ותוסס, רב פעלים ומעלליב. לב יהודי היה לו, לב מבין וכואב לזולת.

כך ראיתיו אני, אורח בשומסק, בהיותי אצלו בביתו קרוב אליו רגע רגע ומעשה מעשה. כך ראיתיו כאן בארץ בפגישותי עמו מפקידה לפקידה.

ראוי הוא ר' ישראל סודמן ז"ל, כי נזכרנו ונעלה שמו בגעגועים על סמל יפי האדם שהיה ואיננו.

דבורה שניידר סחיש

אלתר יוקלסון ז״ל

מאז שעמדתי על דעתי, קסמה לי אישיותו. ועוד כיום אראינה בעיני רוחי ניצבת לפני חיה ומלבבת מאד.

בין שלל הטיפוסים המעניינים בעיירה התבלט דיוקנו של דודי אלטר יוקלסון בדינמיותו הרבה, שמצאה לה פורקן בפעולה למען מוסדות שונים בעיירה. כאדם בקי ביהדות, במנהגיה ובתורתה, הוא היה מקובל מאד כבורר בין שני יריבים. כטיפוס של משכיל שיד לו בספרות העולמית בתרגומה הרוסי ובספרות הרוסית עצמה, היה הוא דמות שלמה הממזגת בתוכה קדמת העולם החדש והמסורת הדתית. אלא שהמסורת והדת מהולים היו עממיות יהודית, שפילוזופית הפשטות שבה היוותה את מסד החסידות והצעידה את היהדות בראש תנועות העם האמיתיות ,כמו החסידות. כן גם חדור היה מושגי מוסר אנושיים אוניברסליים, הכרת נפש האדם ואהבת כל מה שנברא בצלם האלוהים.

עת כבר כהו עיניו, עודו מעיין היה בספרים שונים, שפעם עניינם עניין החוק הדתי, המוסר והאגדה, פעם ספר עברי הדן בשאלות המנסרות בעולם היהודי, ועד לרומן עברי, אידי או רוסי. הספר היה בן לוויה נאמן לדודי, בשעת האוכל ועת ישב בחנות הסידקית הקטנה. לא פעם היה קורה, שקונה נכנס לחנות, רצה לקנות משהו ולא הצליח להתיק את עיניו מהספר ולעורר התענינות בו. והיה קונה זה תוהה ומתפלא לאוצ׳ניי יברעי, המוקיר את הספר יותר מהפרנסה. אשתו ביילה אף פעם לא העירה לו בנידון זה, מתוך רגש הכבוד שרחשה לו.

בימי הצאר שימש כטוראי ראשון בצבא הצאר בסביבת קאווקאז ובכל הגדוד היה ר׳ אלתר החייל היחיד שידע קרוא וכתוב רוסית, לכן נתמנה כקורא יחיד... של פקודות הצאר בגדוד... במשך 5 השנים ששרת בו, כמנהג הימים ההם.

הוא ידע יפה לכתוב תאורים פיוטיים ורחשי לבו בוטאו באמנות במכתביו, עד שכל מכתב שימש מעין יצירה ספרותית. אנשים קשי יום בקשוהו שיתנה במכתב את צרותיהם לקרוביהם נדיבי הלב באמריקה העשירה, ולא פעם היו נשים וגברים פורצים בבכי, לתאור צרותיהם במכתב, והיו ממלמלים לעצמם מתוך דמעות, כי עד המכתב הזה לא ידעו מה קשה מצבם. מכתבים אלה נשאו פרי, והיו האנשים מאצילים ברכות על ראש דודי על העזרה שקבלו הודות לו.

עסקן שלא על מנת לקבל פרס היה דודי ז״ל. אם זה כיושב ראש של ההסתדרות הציונית במקום, או של הקרנות הציוניות, ואם זה כמפעיל מוסדות כלכליים וצדקה, „גמילות חסדים״ ו„לינת הצדק״. בכל המקומות השקיע מרץ ויוזמה בלי גבול.

ראש המטה של מוסדות החסד היה מוטיל חזין ז״ל ודודי כיועץ ראשי לו. בבית המרקחת של חזן אפשר היה לראות אותם שעות רבות ממתיקים סוד בדיו־נים בעניני עזרה וסעד לנזקקים. לא פעם שימש כשליח ציבור ושתדלן למען העיר וצרכיה. השתדלותו בורשה בפני העסקן היהודי צ. פרילוצקי ז״ל נגד גזירת הריסת החנויות של השוק והצלחתו בה היתה מן המפורסמות בשומסק. גם פרטיים היו מוסרים לו השתדלויות שונות, והוא ברוב תבונתו, חינו האישי המקסים, מביא תוצאות חיוביות לכל מיני אנשים.

אלתר יוקסלון היה איש עממי, מיטיב שיחה, אוהב בדיחה ומהתלה. אהבו לשומעו כזקן וכצעיר ומדי לכתו ברחוב היה מוקף אנשים, שאהבו את שיחת החולין שלו. בהתעכבו ברחוב היה מקיפו מעגל שפרץ מדי פעם בצחוק לשמע בדיחה טובה או הערה שנונה.

דודי ז״ל היה איש שקול בלי פניות אישיות, אוהב אמת עד הקיצוניות. מתוך זה רכש לב כל החוגים בעיירה.

כמחנך לילדיו היה עקבי ומתקדם, ולא פעם בחושי הילדותי הייתי מעריכה את עקרונות המוסר והאנושי שהדריכוהו.

שני מאורעות עיקריים בחייו היו: הגירתו לאמריקה בשנת 1906 ושובו משם ב־1912 וכן עזיבתו את רוסיה המועצתית ב־1920 ובואו לשומסק.

את סיבת שובו מאמריקה הסביר בזה, שקשה היה לו להתרגל לרדיפה אחרי הכסף והבצע והאוירה החמרנית האמריקאית. הוא, האידיאליסט, לא יכול היה לסבול את ההשגות והתגובות של החברה האמריקאית דאז. ומתוך התנג־דותו הפנימית לערכי חיים אלה, חזר לאירופה הדוויה, שמלאה רוחניות ושאיפות אנושיות.

את שובו מברית המועצות הסביר במהתלה מפורסמת: אם לוז׳קה היחפן (בוסיאק) הוא ראש עיר של אודיסה, אין לאלתר יוקלסון מה לעשות ברוסיה. בעיני רוחו ראה את הסתאבות המשטר לפני שראוהו רבים אחריו.

נמנע מדודי לראות את קץ הקהילה היהודית, לפני האסון בפסח 1940 הוציא את נשמתו, בזמן ששומסק היתה בחלקה של רוסיה, אחרי ההסכם עם גרמניה.

ר׳ נחמן מילמן

נחמן הפקח קראו לו בשומסק, כי כזה היה. איש הפקחות הבהירה עד להד־המה. כשנפל סכסוך בין שני אנשים בשומסק ידעו, כי דרכם לנחמן והוא היה הבורר והפוסק ביניהם ודינו מקובל עליהם.

רבות קרה, שהרב דשומסק לא נגש לדון בדין תורה מסובך בין שני שותפים, אם לצדו לא ישב ר׳ נחמן מילמן כבורר.

בחייו הפרטיים נתנסה ר׳ נחמן מילמן קשות. שלוש פעמים בנה ביתו מחדש. כששלוש בנותיו עלו ארצה רצה לבוא אחריהן, וכותב שורות אלה שלח לו ב־1937 אשרת כניסה לו ולאשתו, אבל משהוברר לו שבנו האהוב הרציק לא יוכל להצטרף אליו, דחה את עלייתו עד שתתאפשר עלייתו של הרציק.

בינתיים הגיעה השואה והוא נספה יחד עם כל קהילת שומסק ובנו אהובו אתו.

יהי זכרו ברוך!

חתנו: **צבי רביק**, רעננה

הרץ מילמן (הרציק)

אי אפשר להזכיר את שומסק מבלי להזכיר את הרציק. לא היה מפעל מרכזי, לא היתה פעולה ציונית, בקרנות, בהחלוץ, בשטחי התרבות ובכלל בחיים הצבוריים שידו של הרציק לא היתה בה. אף אספה כללית גדולה בשומסק, לא התקיימה מבלי שהרציק יהיה הפותח או הנואם בה. הוא היה תמיד המפעיל והפעיל ובלי לפגוע ביתר מנהיגי שומסק הציונית.

הוא זכה להערצת הכלל ואפילו מתנגדיו הפוליטיים לא העזו לדבר על הרציק בלי הערצה וכבוד.

לא היה בית או חוג שלא נחשבה נוכחותו של הרציק בו ככבוד. לא היה בעל בעמיו או בעל יחוס בשומסק שלא חשב לעצמו לכבוד להשיא לו את בתו, לו הרציק רק רצה בה.

קצרה היריעה לכתוב כאן את כל הביוגרפיה שלו, על לבטיו וסבלותיו האישיים המרובים, שנשא בהם לבדו, ברוח סטואית, מבלי לשתף בהם אף אחד, וכשהתחיל באחור לחשוב על הקמת משפחה לעצמו הדביקתו המלחמה ואתה השואה.

אנו, משפחתו כאן, קווינו שאולי יעלה בידו להמלט, וכשנסתיימה המלחמה והתחילו להגיע האודים הנצולים משומסק, קווינו שאולי גם הוא יהיה ביניהם, אבל אבוי, במהרה הגיעתנו בשורת איוב, כי הרציק נספה יחד עם קדושי קהילת שומסק, וידענו כי שכולים אנחנו.

זכרו ינון לעד בלבנו ובלב כל מכריו ומיודעיו.

גיסו: **צבי רביץ**, רעננה

שלום פריידר

רבנו ר׳ יוסילי — והספורט

הספורט בעירנו התחיל כרגיל במשחקי כדורגל. הקבוצה הוקמה בשיחת חברים, במאמצים גדולים ציידנו את השחקנים בתלבושת אחידה, אני שנב־חרתי ראש קבוצה, בקרתי בקרמניץ, למדתי חוקי משחק מפי מושקה מרגלית ז״ל ולימים החלטנו לצאת למבחן.

הזמננו את קבוצת „הכוח־קרמניץ״ לשחק נגד „מכבי שומסק״ והעיר צהלה, בחורים מתהלכים בחוצות עיר כליצני קרקס, בלבוש משונה ומגוחך, ילדים לעשרות מקיפים את החזיון הזה, וכך עבר שבוע של אמון מוגבר, כשכולנו מתוחים לקראת השבת, בה יתקיים המשחק.

באותה שבת הלכתי עם אבא לבית הכנסת כרגיל, אלא שבשעה 10 בדיוק חמקתי מהקלויז והלכתי למגרש לאמון אחרון. כמוני עשו גם היתר. לא רצינו שהאורחים ידעו על אמוננו הנוסף ושמרנו את הדבר בסוד.

קבוצת קרמניץ באה העירה מאתמול, הלננו אותם במלון של שמעון סיפקר ולפי החוק נשאנו כקבוצה מארחת בכל ההוצאות.

באמצע האמון התפרץ פתאום ילד לתוך המגרש כולו מבוהל ונרגש סיפר, שהר׳ ר׳ יוסלי מתקרב יחד עם כל מתפללי בית הכנסת למגרש. אין

הם רוצים, כי בניהם ישחקו בשבת, ימכרו כרטיסים וכו׳. צריך להפסיק את המשחק.

מצבי היה בכל רע. לא ידעתי מה להגיד לאבא. הייתי במבוכה רבה, כמעט שעלה בלבי לברוח, להסתתר, לא להיות, אלא שהילד פנה ישר אלי ומסר, כי הרב מבקשני לבוא אליו.

רצתי. הוא עמד מופרש מכולם ורחוק מהם, כולו זוהר, מחייך ופניו — להבים, עטורי שכינת שבת.

ברכי רעדו ופי אלם, במה מתחילים? אך הוא פתח ואמר:

הבטח לי, כי לא תשחקו. זה לכבוד הוריכם שומרי השבת המובהקים, הנהרגים עליה דורות, ובמוצ״ש הכנס נא אלי.

והלך.

גם אני הלכתי. רגוע הייתי ונכנע. סיפרתי לחברה, כי החלטתי לא לקיים את המשחק. יש לדחותו — אמרתי — ליום א׳, אלא שבעיית ההוצאות קצת מטרידה. ביום א׳ אמנם סגורות החנויות, אך מי יבוא אז וישלם בעד כרטיס. מי יבוא לראות משחק באמצע השבוע?

הוחלט לבקש את האורחים להשאר עוד יום בתירוץ, כי בשבת לא יבואו צופים וזה חבל. התביישנו לספר להם את הסיבה האמיתית. בקרמניץ היו משחקים רק בשבת.

במוצאי שבת לקחתי אתי את ראש קבוצת קרמניץ והלכנו לבית ר׳ יוסלי.

הוא ישב בראש השולחן, כולו מלכות ולב ופניו מחייכים ומזהירים. לידו ישבו נשואי העדה, ר׳ אפרים גולדברג, ר׳ בנימין שוחט, ראובן חיים ניסליס ועוד.

התכוננתי למנת מוסר קשה ונרעדתי. האנשים, כפי שידעתים, היו תקי־פים ללא חת ועומדים על דעתם. הכרתי את כולם. סמכתי על הרב, הוא ודאי יגן עלי.

*

עד היום אזכור את הערב הזה.

שוב היה הוא הפותח:

— אתה שלום בר׳ ישראל — אמר — זכית לזכות גדולה להיות ראש קבוצת ספורט יהודית בעיירה. עשית היום דבר גדול — הצלת אותנו מחרפה איומה. לא נתת לבחורים לחלל את השבת בפרהסיה, להשתולל, למכור כר־טיסים ולהתעייף. אתה מבין — הדגיש — להתעייף! יום מנוחה הוא השבת ואין להתעייף בו. בטוחנו, כי בזכות זו תהיה בחור בריא ותצליח בכל אשר תלך.

אחר פנה אל הקרמניצאי:

— אתה רואה איזה ילדים גידלה שומסק? ילדי תפארת, נוער שאינו חצוף, מכבד הורים. תלמדו מהם. תחזור לקרמניץ, תספר זאת ותפסיקו לחלל

את השבת. המשחק אינו נורא, אך במשחק יש מכירת כרטיסים, יש עישון סיגריה בפרהסיה, ולא כדאי.

המסובים הוסיפו גם הם משלהם, אולם בדבריהם היה הקנטור מרובה מאד והטפת המוסר יותר ממנו. משגמרו, התכופף אלי ושאל אם היה גרעון. „הרי ההוצאות הן עליכם" — הוא אמר — אמור לי כמה כסף הפסדתם ואני אמצא דרך להחזיר לכם ההפסד.

התבלבלתי ושתקתי במבוכה. אז הוא הוסיף:

— נו מילא, אחרי המשחק מחר תדע ותגיד לי. אצלי מוכן הכסף. אל תתבייש ותספר. הוא קם מעם השולחן, טפח לי על כתפי ואמר:

— נו קינדער, תלכו ותצליחו! פארשעמט נישט די שטאט, שפילט מיט חשק. ומחר אם יהיה לכם הפסד, תבוא ואם ירצה השם תקבלו הכל לכסוי הגרעון.

*

למחרת קרה הנס. יום א' היה. החנויות היו סגורות כולן. השוק שקט והרחובות ריקים מאדם. פתאום בשעה 9 בבוקר התמלאו הרחובות אנשים. הם עמדו קבוצות קבוצות ושוחחו רק על המשחק, העומד להתקיים. כולם דברו על ספורט, כולם ציפו לשעת המשחק ושאלו למחיר הכרטיס.

כשהגעתי בשעה שתיים למגרש, הוא היה הומה מאדם. ידי מוכרי הכרטיסים היו מלאות עבודה, טפסי כרטיסים אזלו. מכובדי העיר, נשואי פנים, נשים כבודות ונערות פטפוט — כולם זרמו למגרש. נאלצנו לקנות פנקסי קבלה רגילים ולמכרם ככרטיסים.

המשחק היה למאורע. אנו אמנם הפסדנו שערים, אך לא הפסדנו כסף, ההכנסה הספיקה לכל וקופתנו התעשרה בבת אחת.

*

אינני יודע אם סיפרתי פה על ספורט בשומסק או על ר' יוסילי היקר באדם. עתה משסיימתי נדמה לי, כי לא הספורט כאן עיקר. כזאת וכהנה קרו וקורה, אלא כשאני נזכר בהקשר שבין המקרה לבין תגובת ר' יוסילי, אני מרגיש כי סיפרתי על אדם שכולו הלכה ויבושת, כביכול, אך ראו נא ראו בכמה נפש והבנה לצרכי הנוער התברך האדם, ובכמה חכמה וטקט לכיבוי שריפות שבין זקנים ונערים, שבעטין נהרסים עולמות, חלילה, ביהדות.

היה לנו זכור וברוך רבינו יוסילי ז"ל.

הר׳ ד״ר אהרון וורטהיים

רבה האחרון של שומסק

הרב ר׳ יוסלי רבין ז״ל הי״ד, רבם האחרון של תושבי שומסק, הי׳ בנו של הרב ר׳ אהרלי הי״ד מלנוביץ, חתן הרה״צ ר׳ מרדכי ז״ל משומסק, מצאצאי שושלתית של רבנים ואדמו״רים מפורסמים, ממיסדי תנועת החסידות ומנהיגי׳. מצד אביו הי׳ הדור השביעי להרה״צ ר׳ צבי ז״ל, בנו של ר׳ ישראל בעל שם טוב ז״ל ממזיבוזש. ומצד אמו הי׳ מגזע הרה״צ ר יחיאל־מיכל ז״ל, המגיד מזלוטשוב ומגזע אדמו״רי נסריד וקארעץ.

עוד מילדותו התנכר הנער, בהיותו מתמיד בלימודיו, תמים וירא חטא נהחנך על ברכי אביו, הרב ז״ל, כמנהגם של החסידים הראשונים, שעשו את ביתם לבית ועד לחכמים ולא רצו לשלוח את בניהם למרחקים ללמוד בישיבות, רק השתדלו לחנכם תחת עינם הפקוחה של מורים והורים.

עוד בימי עלומיו רכש לו ידיעה עמוקה ורחבה בש״ס ופוסקים, כאחד הרבנים המובהקים וזכה להיות תלמיד מובהק לדודו הצדיק הרה״ג ר ישראל דוב ז״ל, רב ואדמו״ר בשומסק, שנקרא בפי כל „דער רבי ר׳ בערינױ״, אשר בימי מלחמת עולם הראשונה החביא בביתו במסירות נפש ממש, פשוטה כמשמעה, והציל הרבה צעירים מלהתפס בחיל הצאר ניקולאי ימ״ש ולסכן נפשם במלחמה האיומה.

נתקיים בו בהרב ר׳ יוסלי מאמר חכמינו ז״ל רוב הבנים הולכים אחרי אחי האם, וגם הוא הצטיין כדודו ורבו במדותיו התרומיות להיות עניו ותמים, אוהב

את הבריות ואהוב ונכבד על כל מכיריו וזכה למלאות את מקומו ולשבת על כסא הרבנות של דודו ואבותיו למעלה בקודש.

הרב ר׳ יוסלי הי׳ חתן דודו הרה״צ ר׳ ברוך ז״ל מדובנא — מגזע קוריץ וברעזנא — וזכה לעזר בחיים, כי אשתו הרבנית חאסיא הי״ד היתה טובת לב כמוהו וביתם הי׳ פתוח לרווחה והי׳ להם ארבעה בנים, כולם חכמים ונבונים, יפים ויקרים ולא זכו לגדלם, כי כולם נספו עם הוריהם יחד בשואה הנוראה, הי״ד.

לספר בפרוטרוט על עבודתו בשדה הרבנות לא אוכל לדאבוני, כי מרחק של אלפי מילין של ארץ וימים הבדיל בינותינו, רק זאת ידוע לנו, כי הרב ר׳ יוסילי ז״ל השתתף באספות הרבנים של מדינת פולין ושל חבל וואלין, ולבו הי׳ ער לכל הבעיות בעולם היהדות הדתית, ובייחוד השתדל להפיץ תורה בין הדור הצעיר וייסד בית ספר דתי להגדיל תורה ולהאדירה.

חבל על דאבדין ולא משתכחין.

בן זקוניו של ר׳ יוסלה
שנספה יחד אתו וכל משפחתו

דוד חזן (ניו־יורק)

„שרה· די צדקת"

ילד הייתי, כאשר שמעתי, כי קוראים לאמי „שרה די צדקת".

עיירתנו שומסק כיתר עיירות וואָלין, מפורסמת היתה כעיירה מלאה וגדושה נשים יהודיות, כשרות וחסודות, אשר הקריבו את עלומיהן ויפין, אהבתן וחדוותן למשפחה, לסביבה, ומסרו את שנותיהן היפות ביותר לחברתן ולעמן. חושבני, כי היו בעיירתנו נשים למרבה, אשר לפי כל המושגים האנושיים יכולות היו להקרא בשם צדקות, איך אפוא זכתה רק שרה חזן, יחידה ואחת בשומסק לשם התואר וההוד „צדקת"?

משנתבגרתי שאלתי אנשים רבים לפשר הדבר ובקשתי מהם הסבר לדבר.

מתשובותיהם, ומחוויותי האישיות שלי נצטיירה ברוחי דמות אשה־אדם, אשר בכל זאת היה בה משהו מן היחוד, משהו הנדיר והבלתי מצוי בכל חברה, בכל מקום ובכל תקופה מתקופות האדם.

*

ילד הייתי. בפקחי עיני עם בקר אור, היתה כבר אמי רחוקה מהבית. השכם בבקר היתה קמה משנתה, מלאת חובה ואחריות, כממלאת עבודתה בשכר, היתה מחישה צעדיה החוצה. בחוץ היתה קרבה אל בקתה דלה, פותחת דלתה הצרה חרש, חרש ונכנסת, שלא תתעורר האשה העניה החולה. היתה שמה בסיר את כנף העוף, שהביאה, שופתת הסיר ומבשלת לה מרק עוף להחיות נפשות, מוסרת הוראות לבני ביתה, איך לנהוג עם החולה בקומה ו...הולכת.

חיש הולכת כי לא יחידה היא זו החולה, יש עוד כאלה וצריך להספיק. צריך גם את הילדים שלה, של עצמה לסדר, להלביש, להאכיל ולשלח לבית הספר, לחדר, וגם לבעל להכין משהו עם בקר־קום, כי מה אשם הוא, כי שרה שלו חולת דאגה היא לכל חולה ועני, גם הוא ראוי לדאגה וטפול, הוא צריך לקום לצאת לעבודתו. יש אחריות.

בבואה הביתה, ובזמן, היה חיוך של ספוק מתרווח על שפתיה. הספיקה. בתנועות יד ענוגות לוטפניות היתה נותנת לכל ילד את אכלו, את לבושו, מלוותהו במלה מעודדת ולבית הספר שולחת. הבעל, אבי ז"ל, גם הוא כבר הלך והיא, נשארה שוב עם עצמה, עם עדנת רגשיה אל אותם חולים, חלכאים, נזקקים, המחכים לה, לה ולעזרתה.

*

אבא ידע את חולשות אשתו, ידע את תכונותיה האלה והיה מוכן ככל בעל נאמן לספק לה את הדרוש לה ל„חולשותיה". אם בעל אחר מספק לאשתו את נטיותיה לתכשיטים ועדיים יספק גם הוא את נטיותיה היא ולו גם בכסף.

סירים מלאי סוכר, שזיפים ופרי יער היא צריכה, ולעתות קיץ בשלהיו, לפני ראש השנה וימי ה„סליחות", יש לתת לה להתישב באמצע, משולהבת פניה מאש הדוד הרותח לבשל, לרקח מיני מרקחת, ממרחים וריבות, כדי שתוכל

למחרתם לקום עם שחר למלא צנצנות וקעריות, צלחיות וקדרים במיני המרקחת שהכינה, לרוץ אל אלה דורשיה המסכנים, לחלקם, למען יהיו להם משיבי נפש לעת צורך, ויש שאמרו אפילו, כי יותר משעזרו להם מעשי רוקחתה, עזרו להם עצם בקוריה ברגעי בדידותם, ומלות דאגתה ואחוליה הרעיפו להם טללי־מרפא יותר מכל התרופות שבעולם, כי הם נפלו להם על מקומות המדוה שבגוף ונקודות המכוה שבלב. ויש שאמרו אפילו, כי יותר משצפו לדברי מתיקתה, צפו החולים למתק דבריה ולבקוריה מפיגי הבדידות.

*

כל יום מימות הלוח היו לו חובות משלו אצל אמא. זה היה בימי „סליחות" וסתו. לעומתן שונים היו תפקידיה בימי טרם־פסח ואביב. לפני בוא הפסח, חודש ימים לפניו ויותר מזה ימים, היו כל בני משפחתנו עסוקים במעשי אמא. למעשה החל הדבר עם בוא החנוכה והכפור הראשון, אז היו 40 אווזים בערך מגעגעים בכלובים, מתפטמים, מעלים פימה עלי חזה ומטליות שומן. כל יום היתה אמא מבלה ליד מפטמות אלה, מלעיטה את האווזים בכוח ומכריחה אותם למלא חובתם הקדושה — ליצר הרבה שומן, כסל הרבה, כי יש ילדי רזון, חוורים שקופי גידים ועצם, המחכים לגלדי השומן והשויסקים שיטגנו מהם בבוא עת. יש לדאוג לכך, שילדי ישראל דלים אלה יעלו בשר על גופם ובריאות בנפשם ואם ירצה השם יגדלו יהודים חסונים, לומדי תורה ועוזרים להוריהם בקיום ביתם הדל.

החל בי"ד באדר היו שוחטים את פטום האווזת מסורבלת השומן. כולנו היינו עסוקים, ימים על ימים בפשיטת העור ובתירתו לבתרים־בתרים, נתחים־נתחים, ערמות ערמות של קוביות צהבהבות מבריקות והכנתם לעבוד. אז היתה אמא סמוקת פנים וקורנת, נגשת לערמות העור המוכנות, ממלאה מהן יורת האש המוכנה מבעוד שעה, מטגנת ומטגנת, בוחשת ומשחמת שויסקים ובצלים ואח"כ מחלקת אותם סירים סירים וצנצנות צנצנות, רצה אל ילדיה הכחושים „קחו פעוטי שלי, יהודי־של־עוד־מעט, מרחו מצה עם בצל, התפטמו והיהנו מחג החרות". ואח"כ, ימים עוד יימרחו לכם אמהות לחם מצוקתים במוח בריאות זה. ולואי שלא תכזיבו, תהיו יהודים טובים ומדושני טעם היהדות.

שבועות היו מתנדנדים אווזים קפואים על קורות שבעלית הגג, מעומלני כפור ונוקשים, מעורטלי נוצה וחשופים, מחכים לבואה של שרה הצדקת, שתבוא ותעשה עמהם חסד של אמת כמגיע להם.

חדשים היינו אנו הילדים מחכים ליום המקווה, בו ייעשה מעשה הטגון, ונתלקק בבשמו של ריח המטגן, המתק־המלוח הנודף משויסקי מצוה אלה של אמא, תוך צפיה לטעם את טעם גלדי הזהב המרקדים בתוך סיר טגונם, ואז כאשר הכל מוכן למאכל, היתה פורשת אמא פתאום, עמוסת צנצנה אל... הילדים „ההם" האלה שם „שלה".

אמא אהבנוך מאד, כי מלבד ילדיך, אהבת כל ילד נענה וסובל ופורשת כנף אמהותך על כולם. אין כאמנו אם בעמים, רק „אידישע מאַמע" מסוגלת לזאת.

*

אומרים: הכל בא לו לאדם בירושה ועובר ממנו בירושה.

לשרה הצדקת היתה אמא כזאת, כנראה כמו שלי. סבתא שלנו במשמע, קראו לה בעיירתה „דבורה המיוחסת". יחוסה היה שלה עצמה, היא היתה מראדיוויל ואנשי עיירתה ודאי יכתבו עליה רבות. אשר לי, זוכרני ימים שהייתי בא למתארח אצלה, והיא היתה חומקת מחדירה בהשכמות „לעשות למען נצרכיה".

ביחוד היתה עושה זאת בלילות— ה׳־בשבוע אור ליום ו׳, שאז היתה רצה ממטבח למטבח ל„הזמין" אצל בעלות־בית אופות חלות לשבת, חלות לעניים. כששאלנוה: סבתא, את, שעשירה את, למה אינך קונה חלות לענייך? היתה עונה: טפליא טפשיא, „לקנות" מצווה אינה רבותא, הרבותא היא „לעשות" מצוות, פרט לכך אין האדם צריך להיות אנוכיי להחזיק מצוותיו רק לו לגופו, יש לסייע גם לאחרים ולשתפם במצוה הבאה לידך.

הנה כך, בירושה עבר הדבר לאמי.

בוש אני במקצת לדבר על עצמי. אך כשמדובר בירושה אין האדם מדבר נכבדות בעצמו וכל מה שנאמר, נאמר על המוריש. לא פעם מרגיש אני, כי חייב אני משהו לאמא ולאמא שלה. וכאשר מגיע ערב חג הפסח בניו־יורק רבתי, אין מנוחה לנפשי, ואני אץ לפרוע חובי להן. אני רותם אז את מכונתי ומעביר מנות מצה לנצרכים. משלוש חבילות שלפני שנים הגעתי ברוך השם הודות לקודמותי־מורישותי, ל־150 חבילות מצות, עופות ותפודים. מעמיד החבילה, נקוש בדלת „קומו קחו המצות".

אינינ מספר זא תבשלי, בשלהן בא לנו כל הטוב המעט שיש בנו. חוב אנו חבים להן ונסלקו.

את אבא שלי אהבתי מאד והערכתיו. אנשים אומרים שהיה ראוי להערכה. גם במעשי אמא היה לו חלק גדול, כי הוא שאפשר לה את הדבר, הודות לו נהנו אלה, שנהנו ממעשיה הטובים. אך מדוע זה הרחבתי את הכתיבה על אמא? כי משהו גורלי קשר את שנינו להדדי:

שבעה ילדים היינו במשפחה ואני הקטן שבהם. כאשר חשה אמי, כי חייה עתירי הנפש והמעש כלים והולכים והיא צעירה עדנה, היתה מחזיקה אותי במטתה, חששה היקרה, שמא פגעה משהו בגוזלה הקטן, שמא שללה תרומת לבה ממני ואצלה אותה לילדים אחרים. רצתה אפוא לתקן מה שניתן לתקן ובימיה הספורים לגמול לי ממיטב אמהותה במרוכז, במדוחס, בשעות ספורות יקרות.

ואמרה: „ילדים יקרים אני הולכת, קרבה שעתי למות. אינני רוצה שילדי הקטן ישאר עד הבוקר ליד גופת אמו המתה".

בלילה, בליל חייה האחרון, הרגישה כי היא גוססת. היא העירה את הילדים

־צי אחי לקחת אותי ולהעבירני למטה אחרת, כי כיהתה בהם:

— חלילה אמרה — הילד עלול להתעורר. חבל להעיר ילד בשנתו.

בשארית כוחותיה הסיטה גוף הכבד־המות אל המטה הסמוכה, בשארית כוחותיה.

תוך שתים־שלוש דקות השיבה נשמתה הטהורה השמימה.
לכן נמשך איזה קשר סמוי ממנה אלי. אף אם את אבא אהבתי בשוה אליה.

*

עולם נזכור נא אמהותינו. כך נהיה טובים יותר, כך נשאיר לילדינו ירושת אמת חשובה.

ח. רבין

ר' בנימין שוחט

מאחורי בית סבא קובקה ברנשטיין המתנשא בהדר, מזוגג שמשות, שמשות אין סוף, בצדו השמאלי ביותר, השתרעה בקעה מכוסת מי־ירוקת נצחיים מבאישים ומשריצי חרקי כנף וסנפיר למיליונים. אמור הייתי, כי פעם בי כנישתא שלהם עמדה כאן, זקורת צלבים ומתחצפת כלפי שמיא, שמיהם של היהודים, שכאן מרכזם וחלון ראותם, ולא יכלו היהודים לשאת בעלבונם, היו זרועות הצלבים מדקרות עיניהם ונמאס כבר למלמל עשרות פעמים ביום: שקץ תשקצנו וכו' ולירוק יריקות עשרות פעמים ביום, כשאתה הולך לשוק, לבית הספר, לבית הכנסת, לחנויות, לטייך של רייך (לנהר של רייך בעל הטחנה), ביחוד קשה הדבר לצדיק אחד, אחד כנראה מ„לאמעד וואוו", והוא ביקש לפני מותו, יעשו נא עמדו חסד אחרי מותו ויעבירו לויתו ליד הכנישתא הזאת, תמהו יהודים, אך מצוות שכיב מרע ידוע כוח חיובה. נענו לו, וכאשר העבירו גופתו עקודת התכריך ליד הטומאה נזדקף הבר-מינן ועיניו נתיקדו מתחת לעטיפת הלבן של התכריכים ושפתיו מלמלו: „רבונו של עולם שקץ תשקצנו וכו'. שקצהו נא כי חרם הוא", ושב להשתרע על אלונקתו.

באותו רגע פערה האדמה את פיה ו... מאז במקום הכנסיה קימת כאן ביצת קדומים זו משפעת הצחנה והשרצים.

כך אמור הייתי.

פחד היה לעבור על פני הבקעה או לידיה. סבא שעשיר מופלג היה כשגידר חצרו המרווחת בגדר גבוהת קרשים למעלה מקומת אדם, מישך גדירתו גם לאורך הבקעה, היו אנשים רואים אותה דרך חרכי הקרשים לומדים לקחו של שקוץ, הקונה שביתה במרכז היהדות וגאים על כך. אך בערב הס מלהזכיר, מי יהין לעבור כאז. ושוב משום שאמור הייתי, כי בלילה צלבי הכנישתא נראים טובלים ומיט-בלים באגם הירוקת הנבאשת ומצדיקים על עצמם את הדין, אך פרצופים אלה המוקעים בדרך הטבע וחרותים על גבי הצלבים, נראים זועמים ומזרי אימות ואין לעמוד בפני מבטם.

באמת, עמדה בקעה זו ואין יהודי רוכשה בכלום. לא כדי להקים לו בית ולא משהו. סחור סחור השתרכו בריחוק־רחוק ממנה, מפחד, מאימת מות.

רק בקתה אחת עלובה עמדה ליד בקעה זו, מצטנעת ורגועה ואינה מפחדת — בקתתו של בנימין שוחט.

יהודי גבוה היה, רחב גרם ורזה מעדף־חסר־אוכל, הוא היחידי לא פחד להקים ביתו שם, לגור, להוליד בנות שתים עשרה (לבנים לא זכה) ללייל לילותיו ליד שממון צחנתו ולקבוע שם עתיו לתפילתו ולתורתו.

גוי לו היה, היה ודאי ר' בנימין נקרא איוואן והיה מנצל גרמיותו לזלילה והעלאת בשר, כדי להטיל אימיו על סביבתו וליהנות הנאת כוח גוף שבסתם, של אך־ורק־לשמו, אלא שהוא נולד יהודי. ויהודי כל כוחו, לא בא אלא לטשטש כוח

הגוף המתרבה כידוע על חשבון כוח הנפש, וכל המרבה בטשטוש זה הריהו משובח, וכל שנתברך בכוח, טשטושו צריך להיות גם בכוח וגם בפועל, עדי ידע זה הגוף, שאינו אלא נושא כליה של הנפש.

היה ר׳ בנימין נהנה מעניו ונענה מהנאתו זו, שמא חלילה הפריז בתענוג זה של הנאה מעניו ונמצא נהנה הוא מתענוגות העולם הזה חס וחלילה, היה ערוב של שמחה ותוגה עומדות ומתנצחות על דל שפתותיו הרועדות תמיד ומשלימות זו בזו, עומדות ותלוית על פתחי פיו ושגור היה עליו:

— אַ מחיה, ס׳איז מיר גוט, וואָס ס׳איז מיר נישט גוט (תענוג, טוב לי על כי לא טוב לי).

— כלומר מה חסר לי, הנה הולדתי בנות ורק בנות, זה עצמו סימן שלא התנגדתי לרצון הבורא, כך הוא רצה ואין אני מתריס נגדו. חסרים החתנים ומאחרים? זה נכון, אז מי אני, כי אעזור לו לדאוג לכך. הוא כבר ידאג ואת מי מהן שיפקד יפקד. הכלל, טוב לי ואינני חוטא בהנאת יתר מן הטוב הזה, כי אני יודע שזה ממנו וממילא לא שלי. אין לי שליטה על טובה זו כל אימת שירצה יטול אותה ממני, ועצם החרדה הזאת, שמא יקחנה, כבר פוטרת אותי מתענוג יתר בעולם הזה.

הרבה עופות לא שחט באיפרכיה שלו. ולא תמיד הכל שלמו בעד השחיטה, היה ר׳ בנימין משופע בזמן פנוי, מה יעשה בזמנו ואין זה ראוי גם לשבת כל הזמן במחצת אשה, מה היה עושה? היה הולך ליהנות משיחת חולין של תלמידי חכמים ולהנות ילדים בשמחת יהדות. יידישקייט. איי, איי יידישקייט.

אלינו היה סר לעתים תכופות, קודם כל לחטוף שיחה עם סבתא בקשר להכנסת כלה, ויש להוציא מסבא עוד קצת כסף, נוסף על מה שהוא עצמו נדב, שנית היה הוא מטייל עם הדודה שרה׳קי, אשר כטעם הנעורים ההם משנות העשרים של מאתנו היתה לומדת בגימנסיה רחמנא לצלן, שבמרחקים, נועלת מגפיים וחובשת פרוות כובע, כדוגמת הקוזקים. היה הוא מטייל איתה, כדי למהול טעם טמיעתה רחמנא לצלן בקצת „יידישקייט" (יהדות) ולהציל נפש מישראל, ביחוד, שהיא בתו של קובקה ברנשטין והוא כל כך טרוד בעסקי עשירות עד שאין שעתו פנויה לילדיו רחמנא לצלן.

דרכו בשיחה היתה מנעמות מנעמות, לא תוכחה, לא מוסר, גם לא הנאה מחכמתו הנאורה כביכול, כמי שמחלק פתו עם אחרים. כך היה מתחלק עם אחרים חכמתו וזיו ראותו העמוקה.

ביחוד אהב הוא ילדים ואת השיחה אתם. למראם היה זקן שיבתו המרטיט הופך מעין זקן מלאכותי, שאין בה בשיבתו לא שנים ולא חכמה, להפך גדולה תמימות ילדים, שתכלית כל החכמות בה ויש ליסוד עוז מפיהם, ביניהם היה כולו התבטלות, משל היה הוא ילד מלאכותי הרוצה לחקות את מקורו הילד הטבעי, הנכון. בחינת בנים אנו למקום.

בולט ביותר היה הדבר בשמחת תורה, אז היה ר׳ בנימין שוחט מפשיל קפוטתו כגויה המפשלת שמלתה בשעת כבוס לבנים בנהר, כדי שלא תפריע לו במעשי

הקונדס ובכרכוריו וכך היה מכרכר ומפזז מבמת הכנסת של ר׳ בעריניו עד הרחבה, שבין פונדקו של קיבע שפרכר ושייקע בעל עגלה, כשאחריו גייסי־גייסין של ילדים מכל בתי הכנסת, הוא כאלון נטוע בתוכם והם שיחי ערבה נגסים מסביבו, מפעם לפעם היה ר׳ בנימין מרכין ראשו בתפנית לצד ימין חילופו לצד שמאל, לפנים ולאחור ומצעק „צאן קדשים" והם עונים אחריו מה מההחה בהרקדת קנה וּשׂט, מעשה צאן אמתי, משהגיע לרחבה היה משיג ממקום שהשיג שולחן אורחים מכובד, מעמידו ברחבה, עולה עליו ומרקד רקודי אלתור רבי תנועות ונענועים ומקהלת הילדים שרה לעומתו „האדרת והאמונה לחי עולמים" או „אנא בכוח", וכאשר היה מגיע לשירו — לחינו „היו כל צמא לכו למים ואין מים אלא תורה". היה העולם מתלהט ככבשונו של עולם וכל אדישות וקרירות הליבין היו נמסות וכלות, שלהבתו אחזה בכל הסובב אותו ונשים פורצות חוצה מאחורי מסגרות חלונותיהם, מביאות קוגעלים וכרעי ברווזים משוחמים היטב בתנור החמין הידוע, והחלה הזלילה, שיש בה מן החברותא וזה טעמה, לא כל אחד ספון בביתו וזולל לבדו־לבד, לא פתיחת שערים לכל דכפין תוך יוהרה של מזמין אחרים, אלא כיס אחד ופה אחד, וכולם יחד בזלל מזללים ובקלס מקלסים ה„אדרת והאמונה", „החוסן והטוהר" וכו׳ והגבולות מטשטשים אין מאכיל ׳ואוכל, אין משביע ורעב, די אין גבולות, כי במקום שיש תורה והמתת-האדם-באהלו-של-תורה שם אין גבולות.

לא יכלה שומסק לשכוח לו חסד ימי שמחת תורה והיו מכבדים אותו בני שחיטתו מפלג־עדת ר׳ ביירעניו והיו מכבדים אותו גם בני פלג השוחט השני, כי לגבי ר׳ בנימין לא היו גבולין, לא של השקפה, לא של עמדה ולא של עקשות.

וכך, זכורני, נזבד לו חתנו הראשון וזכה החתן בפרנסה ובקהלה משלו הודות לכוח טשטוש הגבולין, שנטבע בו בר׳ בנימין חותנו ותודות לזבידתו, שנזדבד לו. ומעשה שהיה כך היה:

זכריה, אברך תמיר וחסון שחור תלתלים וערב קול, שברח לשומסק כדי לערוק משרות צבא הטרפה, לא מצא לו מקום במרתפו של ר׳ ביירעניו ונאמר לו למצוא מקלט אצל ר׳ בנימין. ובביתו הדל בן החדר וחצי, בהם הסתופפו 13 נשים, האם והבנות וגבר אחד שכח זכריה, כי מחסה הוא מחפש כאן, ואורו של חותנו לעתיד נגלה לו מזדרח, כשביט מבין גרוטאות־גניחותיהן של נשי הבית, שעסקו תמיד בסוגית „ואם תאמר מה נאכל". לא ידע זכריה אם שלמו ימי גלותו ואם מותר לו כבר לדאוג לביתו הוא, לא בדק הדבר גם ר׳ בנימין ונעשה השידוך בין הגבר השחרחר לבין בתו הצולעת של ר׳ בנימין.

היתה זו חתונה שלא תשכח, כל שומסק „היתה" בחתונה זו רווי שמחה ולוגמי שפעת זמירותיו של ר׳ בנימין מבלי לשאול לכיבוד ולמשקה. ולא נתפרדו הנאספים, אלא עם אור שחר, כאשר נפל ר׳ בנימין מתעלף למחצה מרוב ריקוד ושירה. ונדם כבשון שמחתו ולהטו צנן.

למחרת מחרתה של החתונה התעוררו שני הגברים עייפים ותשושים, מרוב ריקוד ומתיקות שבשמחה ור׳ בנימין אמר: נו, זכריה לעבען, יש ללכת לעבודה. אתה תלך ללנוביץ! שם תקבל חזקה ותוכל להיות שוחט של פלג הקהלה. אין

אתי דבר אחר, גם לא דברתי עדיין עם ראשי קהלה זו, אך בטוחני כי אלהים יכוונם לטובה ותתחיל לשחוט.

רבו כן רבו בעלי החזקה למשרה זו בלנובץ, אך לר׳ בנימין אין מסרבים, כשם שאין הוא מסרב לאיש. עם ר׳ בנימין אין עושים חשבונות של תחומים, כשם שאין הוא יודע תחומים בחיים.

וכאשר רצו גבאי לנוביץ להיזכר פעם איך קרה והם מסרו חתיכת פרנסה כזו לאברך זר לא משלהם, היו עונים:

— זה עבר לו בירושה מהחותן ואם ירצה השם יתקיים בנו הפירוש חתן דיוקן צלמו של החותן הוא, ויהיה זכריה ללנוביץ מה שהיה ר׳ בנימין לשומסק.

וכך הווה. זכותו של ר׳ בנימין עמדה לה ללנוביץ והיה לה זכריה מה שהיה חותנו לשומסק. סוכן ראשי של אידישקייט פשוטה, עממית ואמרגן ראשי של שמחות־תורה בראש חוצות עיר, וידעה גם לנובצה, כי כל כך לא בא לה אלא מזיו־קרינת־נפשו של ר׳ בנימין שוחט. שו״ב דק״ק שומסק, זכר יהודי גדול להתברך בו.

רחל ורדי

נר למשה שטיינברג

כן אבא, עת קשה עברת
עד אשר גדלת ובגרת.
לא קלים הם חיי יתום...
(זאת מרגישה אני בעצם היום)

כאשר רק יצאת לאויר העולם
באו עליך ימים של פוגרום ושל דם.
אתה אז תלמיד באודיסה הכרך,
ידעת לא בקלות תעלה ותצלח.
אך כבר אז גמלה בלבך ההכרה
רק תגדל תתגבר ותעלה למכורה.

ומלא עליזות וצמא החיים,
הרימות כוסך לחיי החיים.
במרץ רב, כדרכך תמיד
במשנה אהבה ודביקות מתמיד,
דבקת ברעיון הקרוב ללבך,
אהבת ציון ובנין ארצך.
ובבוא היום אספת רכושך הדל,
בעצם היה זה מטען די קל
את אמי — היא אשת נעוריך
ואתי הקטנה חמדת לבך.
כאן גרנו, כאן חיינו
ודי בכך, כך קמנו ועלינו.

לעיניך הצטיר עתיד בהיר
חיי חלוץ בונה כפר ועיר,
לחמך בזיעה לאכול רצית
לכן באת הגעת ועלית.

כן אבא, כפועל פשוט סחבת הלבנים
על כתפיך העדינות — לבתים הגבוהים
אך בחזרך לעת ערב ובידיך הפרוטות,
לא היו כמונו מאושרים עלי אדמות.
השעון תקתק, המחוג נע,
ועברה שנה ועוד שנה,
באו לארץ סבי וסבתי,
(הם שניהם הורי אמי)

נטית שכמך בעול כבר יותר
לקחת שניהם לביתך — הוה אומר —
נתת להם קורת גג ומחיה,
וכך חיינו כל המשפחה.
קרנך כפועל עלתה לרום,
כשרך הרב סגלך למקום.
בינתיים נוספו עוד שני הבנים
(שיזכו לחיים ארוכים וטובים).
וצר אז הבית וקטנה הדירה
ובארץ אז שפל אין סכוי וברירה
אך אתה כתמיד האמנת גם בזה
כי נגיע לביתנו נרחיב לנו נוה,
התגברת, המשכת ולבסוף הגעת
— אחר שמונה עשרה שנות עבודה
שהשקעת —
לדירה נאה, לכלים לרווחה
סוף סוף — חשבנו — באה המנוחה.
אבל אתה עמוס היית בחובות
שנטלו שלותך וכילו הכוחות.
בינתיים חצי שנה עבר
ופקד את ביתנו המות המר
מתה סבתנו אם אמא יקרה
ויגון בביתנו, עצבת אבל מרה.
כך עברה שנתך האחרונה
ספוגת צער ורבת דמעה.
עד אשר נפלת, חלית מאד
לא יספת כוח ומרץ עוד.

✶

תהא נשמתך צרורה לעולם
כאיש פשוט, שחי ופעל לעם
יזכרוך בני שומסק העיר
כאחד משלהם פשוט ובהיר
שחלם והגשים, הרהיב ופעל
ביתו כאן הקים עד כרע ונפל
שחייו היו קדושים לבנין המדינה
בדרך של ישר עבודה ובינה.

רפאל ספיר (ספרים)

השניים ועוד...

ועוד על שניים משומסק אספר: שניים, אשר לא היה להם שם בגבורים ולא יצא שמם מחוץ לגבולות העיירה ולא נטעה אם נשער, כי גם הם עצמם לא עלה על דעתם כי מעשי גבורה הם עושים.

בשנים כתקנן לא הצטיינו השניים בשום דבר שיש בו מן היחוד. האחד הוא ר׳ ליב ברילס — בר אורין וסוחר אמיד והשני יצחק חלבנה, גם הוא סוחר מן האמידים שבעיירה. והנה באה השעה הגדולה של מאבק לחיים ולמות והעלתה את שעור קומתם לגובה לא ישוער. היה זה בין משטר למשטר והשתוללותן של כנופיות פטליורה, סוקולוב ואחרים מהגברדיה הלבנה נמשכו בעיירה בהפסקות קצרות במשך של למעלה משנה. כנופיה יוצאת וכנופיה באה ומספרן מרובה ולא ידעו כבר את שמותיהן. היה ידוע רק, שבאו לקחת את הרכוש עם הנפש.

עם דמדומי בוקר, בשעות הצהרים או בערבו של יום היתה עוברת בעיירה כעין רוח של סערה. תחילה באה ריצה מבוהלת כאותה ריצה של תרנגולות בהולות רדופות סופה. רצים אנשים, נשים, צעירים וטף, זקנים וזקנות. מישהו כדור פוגע בו בשעת ריצתו והוא כושל ונמלט, נמלט וכושל. מישהי אינה עוצרת כח ונופלת לידי הרוצח — קרבן לאונס והתעללות. באמצע הרחוב מוטל חלל ורגליו יחפות, פשוטות ותובעות עלבונו של אדם שנרצח בעבור נעלים.

פתאום, בכל העיירה הושלך הס. תריסי החלונות מוגפים. מבעד לחרכים מציצות עינים נפחדות, אין עובר ושב. והנה שם בפנה מתחילים להתלקט פרחחי הגויים ובידיהם שקים לשלול שלל ולבוז בז, לכשיגיע הזמן. פה ושם מטייל לו להנאתו יצור שנתמזל מזלו והוא לא נולד אדם, אם זה כלב, חתול, חזיר או בהמה כשרה אחרת. כלתה רגל מן השוק וטוב להם פתאום לטייל כאן במרחב החיים שנתרוקן מאדם ולפתע זעקת אימים מסביב. קולות אימה בוקעים מכמה בתים שבקצה העיירה, שם התחילו במלאכתם השודדים והאנסים. בעוד אתה עומד מרעיד ומרטיט: מי יציל?

מבעד לחרכי התריס נראות שתי דמויות, הצועדות באמצע העיר הריקה ואתה רואה את ליב ברילס ואת יצחק חלבנה. הולכים הם לשכך את זעמו של ראש הכנופיה, המתקראת „הבולשביקים״ ולקנות את חיי הקהילה תמורת כופר נפש. גדולה מאד הסכנה. עשויים הם ליהרג ע״י כל פורע שיזדמן בדרכם, לפני הגיעם למטה הראשי של הפורעים. וגם שם אין הבטחון, כי כוונתם לכופר נפש. יתכן, שמתכוונים הם לשניהם יחד, לכופר ולנפש, ויתכן גם, כי רק לנפש.

משהצליחו פעם, ניסו פעם שניה. השימו עצמם שליחי צבור לדבר סכנה. וכך לא יום, לא שבוע, כי אם ימים על גבי ימים, חרפו נפשם להציל ולמלט נפשות מישראל. ומדי אזכור אותם, אתפלל בלבי: מי יתן וידעו בני הנוער בימינו, כי שרשרת הגבורה נמשכת עוד מאלה קודמיהם, אנשי שומסק ודכוותה, לא נופלת גבורה מגבורה ואל יסוף זכרם מאתנו ומנעורינו.

אם אני בא להציב יד לכל הראוי לכך מאנשי שומסק, אין אני מספיק. כי לא מעט היה מספרם בעיירה קטנה זו, שעסקו בצרכי צבור באמונה ובמסירות שלא על מנת לקבל פרס, מהם גם בני הנוער, שהיו פעילים מאד בהסתדרות הציונית ובתנועת „החלוץ". אסתפק בהדלקת נר נשמה לכמה מהם בלבד, וישמשו אלה פרט, הבא ללמד על הכלל:

מוטיל פיירלס, מחניכי ר' בעריניו, שבבית מדרשו קיבל את חנוכו התורני והוסמך על ידיו לרבנות. עסקן מסור ומכובד, עושה ימים ולילות למען התנועה והרמת קרן התרבות בעיירה, מדריך הנוער, השותה בצמא את דבריו וגם זקנים מהדרים את פניו.

הרצל מילמן הטהור והתמים. האידיאולוג של התנועה, מדריך החלוץ. בו נמזגו תום ילדים ובינת ישישים. את הראשון ירש מאמו והשני מאביו.

מוטל חזן הרוקח. כשהוא לעצמו היה רחוק מתרבות עברית, אבל השקיע אונו ומרצו והרבה מזמנו לביסוסו ושכלולו של בית הספר העברי „תרבות" בעיירה

ישראל אקרמן, איש הדעת, שמאליו צמח, עבד בתור עוזר לרוקח. במשך הזמן נתעוררה בו נטיה לעבור למקצוע החינוך והתמסר בכל לבו ונפשו למקצוע החדש. אם כי ידיעותיו בשפה ובתרבות העברית היו קלושות בהתחלה, השלים אותן במשך זמן קצר, תוך כדי העבודה בבית הספר. כעבור זמן לא רב התבלט ונחשב למורה מצטיין.

הצלם מירמלשטיין, ראש הלהקה הדרמטית, השקיע מאונו, מרצו וידיעותיו בשטח זה להקמת המפעל של אמנות דרמטית ולהתפתחותו. המוסד הזה, שטיפח אותו מירמלשטיין, תרם תרומה חשובה להתפתחות הנוער בעיירה. מלבד תפקידו הישיר היה הוא מכסה בהכנסותיו גם חלק מתקציבם של כמה מהמוסדות.

ר' הירש שובר

בין הטיפוסים המקוריים יצויין עוד טיפוס מעניין, בעל אופי יציב ורצון כביר, שגזר על עצמו אלם בימי שבת ומועד. בימי קודש אלה לא היה מדבר „דברי חול" או בלשון של חול, כי אם בלשון קודש. ומכיוון שהשפה לא היתה שגורה בפיו, גזר על עצמו יסורין שבשתיקה דוקא בימים, שמטבע ברייתם הם כאילו נועדו לשיחה משפחתית ולשיחת רעים. אני מתאר לי את הרגש המעורב של שמחה וצער, שהיה מלוה אותו בימים אלה. כשנוסד בי"ס „תרבות" בעיירה, כעבור זמן קצר בלבד, סיגלו להן נכדותיו הקטנות את הדיבור החפשי בשפה זו, בעוד שהוא, רבי הירש שובר, שעסק כל ימיו בתורה ותפלה, לא הצליח להביע בשפה זו את רחשי לבו והיה נאלץ להשתמש במלים בודדות, שהיו ניתנות לו בקושי, בהברות קטועות, בלווי תנועות הידים ובעיקר בתנועות הראש מצד אל צד או מלמעלה למטה.

ייזכרו כולם בזכר אישים גדולי נפש ומעש, שעסקו בדברים קטנים בעיירה הקטנה שומסק ובזאת גדולתם.

מרדכי גרביץ

יוסיל׳ דער שערער

ר׳ יוסף לרנר ז״ל היה הספר המודרני הראשון בעיירה, שהקים תלמידים ממשיכי מלאכתו.

אלא שלא סתם ספר היה ר׳ יוסיל, הוא היה טפוס עשיר אפקים וגוונים, עסקן היה ונכבד, מעורב עם הבריות ומקובל על ה„דורות״ השונים בעם, אך יותר מכל היה מספר בדיחות ומנעים סיפורים.

את בדיחותיו היה נוהג לספר בעת הצטלצלות המספריים שלו על ראש הקליענט, שלא ירדימהו הצלצול החדגוני, בין תפלה לתפלה בירמליניצר קלויז, בבית ר׳ ישעיה כץ, בזמן הקידוש בביתו ובכל מקום, שהופיע כמוזמן וכקרוא שהופעתו רצויה על כולם.

כשהייתי ילד הייתי „קרבנו״ של ר׳ אייזיק מילר, אשר פרט להיותו טייח, היה גם ספר ילדים, המבקר בבתים ומספרם בכל מקום שבחר. אך כשגדלתי תבעתי את זכותי להסתפר אצל ר׳ יוסל לרנר, לא התכוונתי כל כך לתספורת כשם שהתכוונתי לספוריו.

הכרתיו עוד מהירמלינצר קלויז, בו היה הוא הרוח החיה, הוא העובר לפני התיבה ומשמיע סלסולי תפלה ערבים לנפש היהודי, הוא המרכז את חוג שומעי ה„עין־יעקב״ ושומר על קיומו, הוא הדואג לקיום השלש־סעודות לעתות מנחה בשבתות, מכספו קונה את החלות הקלועות הקטנטנות ל„המוציא״ והוא הדואג ליין שלא יחסר והוא המושך יהודים להתכנס בקלויז, סתם לשם שיחת חולין וספורים, שלרוב היה הוא המספר אותם.

רבים היו הסיפורים שסיפר, רבים מלזכור אותם, אך בכולם היה איזה מוסר השכל עמוק ועממי גם יחד ונשמעה מהם תמיד השקפת עולם של יהודי שאיננו מתגאה ביהדותו, אך נהנה מזה שהיא עולה על יתר האמונות, בעצבה דמויות איתנות שאין להפסיק מצעדן אל הנצח שבאדם, שברוח, לעומת הגויים שפעם הם כנועים לרוח, ליופי ולצו העליון וזה בטכסי תפלה ואחרים ומשניה הם פורצים גבולות מוסר ואסתטיקה ויורדים אל שפל המדרגה של „יצור נמכר״ להישג הרגעי הקטן, לזכיה מן ההפקר.

אחד מהספורים שלו סיפר על ייקטרינה הגדולה, מלכת רוסיה, אשר אהבה — כרצון הספור — לבקר את שומסק וסביבתה. היא גם אשר העניקה לה את שם שומסק, שפירושו רעש היערות העבותים, בהם היא מוקפה וגם רעש השווקים שוקקי אכרים, שהיו מתקהלים למכור מרכולתם בשומסק ומשהים עצמם בה ימים ושבועות ונהנים מזלילה וסביאה.

וכך מסיים הסיפור:

לאות הוקרה למלכה הרעשנית, אוהבת הרעש והסביאה, היו מתכנסים אכרי הסביבה ביום הולדתה לשומסק, כדי לחוג את הולדתה והיא בתמורת תודה היתה מעמידה ברחובות חביות מלאות... עטרן, כדי שיוכלו האכרים למשוח

מגפיהם וגלגלי עגלתם בעטרן, חנם אין כסף ושוטרים הועמדו לשמור על הסדר, שלא יהיו מכות פורצות בשל חטיפת העטרן.

מה עשה אכר אחד, שמוח לו בראשו? עמד הוא בשקט וחיכה לתורו, אך משהגיע לחבית, קפץ מלוא גופו לחבית ובדרך זו הערים על השוטרים השומרים על החלוקה הצודקת וקיבל מנתו כפולה ומכופלת...

כל זה טוב, לולא זאת, שצריך היה בקושי ובמאמצים להצילו מן החבית, אליה נדבק במגפיו במשקע הסמיך שלמטה.

אם היו יהודים משתתפים בחטיפה זו לא סיפר הסיפור. אך שהדבר קרה לאכר זה אופייני מאד להלך מחשבתו של יוסל הספר על אדם, נוהג, נימוס ואמונה. ללמדנו, לא ספר היה ר׳ יוסף לרנר, הוא היה מגדלור, האוגר אורות ומפיצם סביבו והיו אורות אלו ואחרים מאירים את שומסק העיירה, הזוהרת זהרת נפש.

חוב חבתי לר׳ יוסף העליז, המאיר, ואשלמנו.

פסח לרנר

הסבתא דבורה רויכמן

אם יש ממשות באגדה שהעולם מתקיים בזכות ל"ו צדיקים, הרי נדמה לי כי עיירתנו שומסק נתברכה בחלק לא מבוטל של הלמד־ווניקים, אשר כל מאוויי חייהם היו נתונים לעזרת הזולת והנצרך. עבודתם היתה בצנעה ובענוה, ללא התבלטות יתרה, ומבלי שירגישו הם עצמם, כי בזכותם מתקיים העולם.

דומני, כי מבלי לחטוא בהפרזה, אני יכול להכליל את הסבתא דבורה רויכמן בין הדמויות האצילות של מקיימי האנושות ושומרות על צלם האדם.

אם הכתוב קובע „כל מי המקיים נפש אחת כאילו מקיים עולם מלא", הרי היא במעשיה קיימה הרבה יותר מנפש אחת. היא היתה לנו לא רק סבתא, היא היתה האם למשפחה שלה ואם לכל משפחה נצרכת בעירנו, במובן הנעלה של המלה. במסירותה, טוב לבה ושלוותה הנפשית השרתה עלינו הרגשת אושר והנאה עילאית, אשר קשה לבטא זאת במלים.

הסבתא דבורה רויכמן ועוד נשים כמותה היוו בשומסק מין מוסד בפני עצמו, המטיל על עצמו חובות ומשימות, אשר כל אחר במקומו היה קורס תחת נטלו, ולא עוד, אלא שהן עצמן שימשו במוסד זה כגוף מבצע וכמנגנון לטפול בצרכיה הסר־ציאליים של עיירתנו, ללא משרד ופקידות. בעילום שם ובכוחותיהן העצמיים עשו את כל העבודה הזאת לתפארת ולברכה.

מכל שטחי פעולותיה ומעשיה היה אחד, אשר לא תמיד ניתן היה לעשותו בסתר. כידוע היה מקובל לברך לכבוד שבת קודש ברכת המוציא לחם מן הארץ על חלות לבנות ולא על לחם שחור כבכל ימות השבוע, שנחשב כעין חילול השבת. בכל יום ששי עם שחר, בכל עונות השנה, בקיץ ובחורף, בימות הגשמים ובשלג,

בכפור ובהפשרת השלגים, כשהבוץ עולה וגואה כביכול מאליו ומגיע עד הברכים, היתה סבתא דבורה מתרוצצת עם סינורה מבית לבית ואוספת החלות ישר מהתנור בעודן חמות, ומעבירן לבתי הנצרכים, שלא ידעו אפילו איזה מלאך משמים הע־ניק להן מתנת שבת זו.

הדורת הוד שבקדושה היתה סבתא דבורה בימי שומסק, אך בכל הוד תפ־ארתה הופיעה ב־1934, כשזכיתי להעלותה ארצה והיא אז בת 92. שום דבר לא העיב על אשרה הגדול להיות בארץ, הקדושה לה מתמיד. ראשית משאלתה ובק־שתה היתה אז לבקר ליד הכותל המערבי וליד קבר רחל אמנו, למשש במו ידיה המגוידות מזוקן את אבני הנצח, אלה אבנים מקודשות בדמעות דורות של סבתות כמותה. בביקורה במקומות קדושים אלה הודתה לאל הבורא על הזכות הגדולה שזכתה לה, כאילו נתמלאו אז כל תקוותיה בחיים והיא יכלה למות בשקט. כל יום נוסף בחייה עלי אדמות היה למענה מעין מענק של חסד שהעניק לה הבורא יתברך משלו כמתנה שאינה מגיעה לה. שנתיים הימים, אשר ההשגחה העליונה העניקה לה לחיות עוד בארץ, לא שכחה את אלה המשפחות שהשאירה מאחוריה בעיירתה, שהיו בטיפולה ואשר מי יודע, אם יש ממלא מקום לה בכך שם, ואשר מי יודע אם לא פגמה בזה במשהו והיתה דואגת להם כאן. כמנהגה מימים ימימה היתה אוספת כספים מאת ידידותיה וחברותיה ומשכניה לספסל בית־הכנסת ומע־בירה אותם לנצרכים בשומסק.

בבוא יומה עמדה לה זכות פעולותיה המבורכות האלה ובזיקנתה המופלגת לא הוותה מטרד למשפחה ולא לאף איש מחוץ למשפחה ובהרגישה, כי מתקרב הרגע בו תפרד נשמתה הטהורה מגופה הזך. עלתה על משכבה ונרדמה תרדמת נצח. מיתת נשיקה מתה, והיא בגיל 94.

למראשות מטתה מצאנו כספים שאספה לבני טיפוליה ולא הספיקה לשלחם.

צ׳רנה כץ (רבין)

טאכע כץ — סבתא בישראל

לא יכולתי לפסוח על ההזדמנות להוסיף לבנה למצבת הזכרון של עיירת שומסק, שם היה חלק גדול ממשפחתי. שם נולד אבי ז״ל (לייזר כץ), שם היתה לי הרגשת בית חמה.

באתי בפעם הראשונה לשומסק בהיותי בת 7—8. הסבתא שלי טאכע כץ אהבה את בנה יחידה אהבה עזה, כי בן יחיד הוא היה לה והיתה קשורה אליו בכל נימי נפשה. כך גם אהבה אותי, את בתו היחידה של בנה וקראה לי בשם

חיבה צ׳רנושקי. אני מצידי אהבתי אותה לא פחות ובלי גבול ממש והייתי קשורה אליה כמו לאמי ז״ל.

איך אפשר היה לא לאהוב אותה? אשה אצילה היתה, יפת תואר ויפת נפש, תמירה כאילן ונעימת הליכות. למרות שחייה היו רוויים סבל, למרות שידעה מעט מאוד אושר בחייה, ועוד פחות נוחיות, היתה מסודרת להפליא ונקיה ותמיד שמחה בחלקה.

סבי ז״ל נטע, היה עדין נפש ויפה רוח, יהודי תמים וטוב, אבל לא ידע לפרנס משפחה כראוי, כי לפי מושגיו סוחר פרושו רמאי וזה היה ממנו והלאה. אני בטוחה, שכל הענין הזה ששמו פרנסה לא עניין אותו. הוא ישב ולמד וסמך על אשתו, שהיא תדאג לכול. והיה לו על מי לסמוך. לכן סחבה בעול בשקט ובצניעות, ראיתי בה אשה מושלמת. הערצתי אותה ממש, בגלל כל מה שראיתי אצלה. לא אשכח את התקופות שהיתה אצלנו. קודם בגלל מחלת אמי, שכאם היתה לה ואחר כך בגלל פטירת אמי.

בתקופה שאמי היתה חולה, מה לא עשתה בשבילה? נסעה אתה לבתי הבראה, טיפלה בה במסירות נפש, רצה לרופאים, מלאה את כל פקודות הרופא, אבל כל זה לא יכול היה להציל את אמי, וכשהיא נפטרה, היתה זו מכה קשה בשבילה. היתה קשורה אליה כמו לבנותיה שלה. פרט לזאת לא יכלה לראות בסבל אבי (בנה). היא גם רצתה להקל על נכדתה צ׳רנושקה, שנשארה יתומה — וכך קבלה על עצמה עול של עוד בית. היא עברה לגור אצלנו בלנוביץ, מרחק עשרות קילומטרים מעיירתה. „הסבא כבר יסתדר״ — כך אמרה ונשארה אצלנו עד יום מותה.

קשה לתאר איזה רוח חיה היא היתה בעסק שלנו. מה לא עשתה? קנתה, מכרה, ארזה וערכה חשבונות. אחרי סגירת החנות סדרה את המדפים הרבים, הכניסה סדר בכל ועברה לעבודת הבית, בשלה, סדרה, תיקנה וכו׳. ואחרי כל אלה הספיק לה הזמן לעבור על כל העתון, כי איך היא תשכב לישון מבלי שתדע מה מתרחש בעולם הגדול?

ביחוד ניכרה גדולתה בדאגתה לנזקקי שומסק, אותם לא שכחה בכל מקום שהיתה. בכל פעם שהיתה באה אלינו באיזה תקופה שהיא, היתה נחה קצת מטלטולי הדרך ורצה לארונות לעשות „בדיקת חמץ״, היתה מוציאה את שמלותיה של אמא ושלי, שלא לבשנו בגלל כל מיני סיבות והתישבה לתקן ולשנות הכל במו ידיה. היו לה ידי זהב. משתיקנה הכל, היתה אורזת הדברים למען נזקקי שומסק. ואני זוכרת עד כמה היתה משקיעה בעבודה זו את כל טעמה הטוב. כל שמלה שתיקנה והתקינה, היתה שונה בצורה ובמידה. סיפוקה היה מלא שכולם מרוצים. את החבילה היתה שולחת לשומסק לידידותיה והן היו משלימות את המצוה ומחלקות את זה לפי הצורך — אם אינני טועה היו אלה הרבנית ויהודית, אשת קובקה ברנשטיין.

הדבר הזה נמשך שנים וכמעט עד סוף חייה.

פעם נסע אבא לרגל עסקיו ללבוב. אני והסבתא נשארנו לבדנו בבית ובחנות. בבוקר הלכתי לבית הספר כרגיל ומהרתי לחזור הביתה, ידעתי שהיא לבדה. כשחזרתי, לא ראיתי שום דבר מיוחד לא בפניה ולא בהתנהגותה. הכל היה כרגיל. היא הסתדרה עם כל הקונים, עם המטבח, הגישה לי את הצהרים והכל היה בסדר. עזרתי לה עד הערב בחנות ובערב פתאום הרגישה עייפות וביקשה ממני להשאר בחנות לגמור עם הקונים. היא תשכב קצת לנוח, לישון ולהחליף כוח. פתאום, כמעט לפני שסיימתי את העבודה עם אחרון הקונים, שמעתי חבטה חזקה ברצפה. רצתי ומצאתי את סבתא שרועה על הרצפה. היא קיבלה שיתוק ונפלה מהמטה.

קשה היה צערי, בראותי את הסבתא במצב כזה ואני לבד אתה, ועודני ילדה. שמונה ימים קשים התענתה. ימים אלה לא אשכח. ידידים ושכנים אמנם באו ובאותו לילה החזירו את אבא מהדרך, אך עלי הוטל הזעזוע הראשון ולא יכולתי להשתחרר ממנו.

תוך שבוע ימים הוציאה את נשמתה. כל השבוע היתה בהכרה מלאה, למרות שהדיבור ניטל ממנה. לפי יכולתה היתה אז פעילה. בעזרת ידיה הסבירה היכן טמנה את הכסף לפני ששכבה לישון. עד הרגע האחרון דאגה לבית ולנו.

זאת חובת האשה בישראל: כאשה, כאם, כסבתא!

לא לחינם עומדים אנו רכוני ראש אל מול הוד מרום אישיותן של קודמותינו, אם נטלו יהודים עשרה קבין סבל בקיום יהדותם בגופם, הרי תשעה קבים נטלו יהודיות אלה, אשר בגופן ובמחיר נעוריהן נשאו בעול הבית, המשפחה, הפרנסה ונצרכי סביבתה ובקיימן את התא המשפחתי בעם, נתנו לנו את העם.

אחת הסבתות המפוארות היתה סבתי. יהיו דברי נר נשמה לה.

תחיה אדלר

סבתא שרה כך ספרה

בשנת 1936 עמדו סבתא וסבא (שרה וישראל סודמן ז״ל) לעלות ארצה לפי דרישת הורי והנה החליטה אמי לנצל את ההזדמנות ולנסוע לחו״ל, כדי להיות להם לעזר בנסיעתם ולהביאם ארצה ויחד עם זאת להתראות עם יתר בני משפחתה הענפה, שנשארה שם.

עשר שנים עברו מאז נפרדה מהם ולמרות היותי כבת שנתיים, לא נרתעה אמי ולקחה גם אותי, כדי להראותני למשפחה ולידידים.

צעירה מאד הייתי ולא נשארו לי זכרונות רבים משל עצמי, מהרפתקה משפחתית זו, אולם סבתי שרה ז״ל נוהגת היתה לחזור ולספר לי את חויתה הבלתי נשכחת מאותם ימים. משהו מאוירת הימים ההם נמסר בספור זה, לכן אמסרהו בערך:

אמי רצתה להגיע לשומסק אינקוגניטו, מפחד התרגשות יתר, או מתוך שיקולים נפשיים מיוחדים. אחרי ימים אחדים של נסיעה באניה וברכבת הגענו בשעות הערב המאוחרות לקרמניץ (התחנה האחרונה שלפני שומסק), מקום מגורי דודתי חוה, אחות אמי. מאותם שיקולים החליטה אמי לא לבקר את אחותה, אלא ללון במלון ובהיותה בשומסק להודיע גם לאחות על בואה. במקרה התאכסן שם יהודי שומסקאי ובראותו אותנו התרגש מאד ורצה מיד להפיץ את הדבר, אך נתבקש ע״י אמי לא לעשות זאת. היא הסבירה לו עד כמה רצוי לחסוך מהוריה מתח מיותר. לכן רצוי שהיא תגיע בשקט ללא רעש מיותר.

בבוקר בכל זאת לא התאפקנו ורצנו לדודה. אחרי יום מנוחה בביתה יצאנו לשומסק והגענו גם כן בשעות הערב עד הכביש המוביל לבית סבתא וסבא.

והנה מה רבתה ההפתעה למראה המחזה הנהדר שראו עיני אמא. כל הבתים שלצידי הדרך היו מוארים באור גדול, כמו בימי חג דלקו נרות בחלונות הבתים ובכניסה לבית סבא עמדו שתי שורות של ידידים, שבאו לברך את האורחת מארץ ישראל ולקבל פניה בחגיגיות.

נוכחנו לדעת, שאותו יהודי לא התאפק וספר את דבר בואנו, וכי איך יכול היה לנהוג, כשגם אצלו עורר הדבר התרגשות רבה. מהתרגשותו נמצאנו למדים, כי כל התכונה היתה יהודית כללית ולאו דוקא משפחתית. היתה זו מפגן רגשות כמיהה לארץ ישראל האהובה על כולם.

אני בראותי את כל המהומה שהוקמה סביבנו והרעש, נבהלתי מאד ופרצתי בבכי מר. הכניסוני מיד לחדר מיוחד והשכיבוני לישון, אף כי רצו כולם לראותני ולעמוד על הפלא המיוחד במינו של דבור עברי מפי ילדה קטנה, שאינה מבינה מלה ביידיש. למחרת היום באו מורים ועסקנים ציונים ותלמידים מבית הספר תרבות, כדי לשמוע אותי מדברת עברית רהוטה וכל ביטוי חדש, שלא היה שגור על פיהם, גרם להם התרגשות נעימה והם שננוהו וחזרו ושיננו אותו.

בימים הראשונים נתקלתי בקשיים. לא יכולתי להתרועע עם חברות בנות גילי, כי לא מצאתי שפת דבור משותפת אתן, אך במשך הזמן הספקי ללמוד את שפתם יותר מהר, מאשר הם למדו את שפתי וכך שכחתי כמעט לדבר עברית.

בכל מקום קבלוני באהבה ובפינוקים. תקופת היותי בשומסק הייתי במרכז התעניינותם, כמין גוש חי, שנתלש מהוית ארץ ישראל והובא אליהם להנותם ולשעשע לבם הכמה.

בראותי את השלג הראשון בימי חיי התפרצתי בהתרגשות גדולה. כך היתה מספרת, התחלתי לצעוק: „יורד גשם לבן מן השמים".

עד היום זכור לי אותו שלג לבן ועמוק, כשם שזכור היער הראשון שראו עיני, יער האורנים הגדול והנפלא של אנטונובצה.

רבו ספורי סבתא, בהם היתה מבטאת את כמיהתה היא ושל כל יהודי שומסק לארץ ישראל וכשאני זוכרת ספוריה עולים בזכרוני גם הורי הורי ואני יודעת, כי היו אלה דור של תוכן לאומי עמוק, אנשי כסופים ואמונה וראוי כי נזכרם.

אסתר ספיר (גרומן)

פייגלה הרבנית - ותגובתה

כפי שידוע היתה עיירתי ציונית ותוססת. אבינו זכרונו לברכה חינך אותנו ברוח ציונית, כולנו שאפנו לעלות ארצה ולהיות בין המגשימים, הבונים וככה התחילה עזיבת הבית. אחד אחרי השני לקחו, אחי ואחיותי, את מטלטליהם ויצאו לדרך להגשמה. זאת היתה תקופה מעניינית, כי הנעורים תססו והשאיפה לפעול היתה חזקה.

אני, הצעירה במשפחה, הייתי בין האחרונים לעליה, אך לא מצאתי לי מנוחה והתכוננתי לעלות, והגיע היום הנכסף, ובמשפחה בכי והספד על הקן שנתרוקן.

זה היה יום סגריר, הגשם טרד ונסך עצב בכל, העיירה הוצפה גשם מבול ובוץ עד הברכים.

יצאתי בלוית אבי להפרד מהשכנים ומהאנשים הקרובים, ופתאום ואנו עומדים מול ביתה הגדול והמפואר של פייגלה הרבנית.

נכנסנו. היא קבלה אותנו בשמחה. כל ישותה אמרה אהבה ואמהות, למרות שהגורל המר לה והיא היתה חשוכת בנים.

אבי התאונן לפניה וספר לה במר נפשו, כי הנה גידל 8 בנים כשתילי זיתים וכולם עוזבים אותו אחד אחד ומי יודע אם יזכה עוד לראותם, והוא עזוב ובודד.

פייגעלע הקשיבה בדומיה. אחרי כן התעוררה בפתאומיות, הישירה מבטה החם והמלבב ואמרה:

סנדר, סנדר, אינך יודע להעריך נכונה איזה אושר נפל בחלקך.

בנים הצוחקים על הבלי העולם הזה, מוותרים על תענוגותיהם הפרטיים, בנים המוכנים להקרבה בשביל להגשים את האידיאלים שלהם.

אני מקנאה בך, והייתי רוצה לראות במקומך.

לאחר מכן נגשה אלי, התיצבה לידי והאריכה דומיה.

עמידתה היתה אלוהית.

בסוף הניחה את ידיה על ראשי ואמרה ברוכה את וברוכה תהיה דרכך, מי יתן ותהיי כעץ שתול על פלגי מים זכים, זכים, שיתנו מחיה לרבבות בני עמנו.

כאן נשתנק גרונה, דבריה נפסקו, היא הסתובבה, פנתה אלינו עורף, כמסתירה פנים, כמתביישת, ראינו רק את גבה... וגבה רטט והרעיד.

היא נסתה בשארית כחותיה לישר גבה, לעמוד בזקיפות קומה, כאילו היה ברצונה להחזיק את ראשה מורם, כאילו נאבקה מאבק קשה עם מר גורלה... שלה. הפעם נוסף כאב על כאבה, רבונו של עולם, גם נחת זו של עזיבת ילדים לא ניתנה לה! גם קצת מן הנחת הזאת, של עצב הפרידה מילדים עוזבים... אלי מולדת, חסכת ממנה!

ירדנו מהמדרגות בדומיה כעדים לטרגדיה אישית, שהתחוללה לנגד עינינו, שהגיעה לשיא יגונה ממש ברגע זה.

פייגעלע, רבנית בישראל, מעיירה קטנטונת שומסק, מי יעמוד במחיצת גודל כאבך ועומק תבונתך.

מאז עברו שנים לעשרות ופייגעלע הרבנית ידועת השכול והאלמון עומדת במלוא גדלותה כדמות איתנה שפגעי הטבע לא פגמו תבונתה וידידותה לאדם.

פסיה גרצפלד

על בית משפחת חזן יעקב ושרה

בית יעקב חזן ז״ל היה בשבילי כביתי ומשפחתו—משפחתי, בשנות התבגרותי המוקדמות. הייתי חברה של בתם ברנדיל לספסל בית־הספר והכינונו יחד שעורים, ולא פעם אחרתי לשבת בביתם לעת ערב ולעתים קרובות גם נשארתי אצלם ללינת לילה משותפת במטה אחת. ימים רבים נשמתי מלוא ריאותי מאוירת הבית המופלא הזה, וכגירסא דינקותא, שאינה משתכחת עם עומס השנים, כן גם התרשמויותי מאותן שנות ילדות חיות לנגד עיני כאילו אתמול התרחשו. בהפגשי עם דוד אחיה בביקוריו בארצנו, עוברות לפני עיני השנים ההן על תקופותיהן: קיץ, סתיו, חורף, אביב, כאילו אתמול נפרדתי מהן. וזכרון דוחק זכרון וחוויה — חוויה, עד אין להפריד ולפרט אחד לאחד את העולה על הלב וצף בזכרון.

בית משפחת חזן עמד במרכז השוק ובימות החורף הקרים בחדשי טבת—שבט כשבעלי החנויות קפאו מקור, שימש בית חזן מקור החימום ליושבי דוכנים בשוק, כל אחד היה מביא את סיר החמום שלו ור׳ יעקב ז״ל היה ממלאו במו ידיו גחלי־אש מהתנור ומיד היה מחדש ומוסיף עצי הסקה, שלא תחסר הגחלת גם לאחרים.

בהגיע ימות סוף הקיץ, ימי־רויה לפירות השונים שסביבתנו נתברכה בהם והמזווה היה דחוס וגדוש שזיפים, דובדבנים, תפוחי־עץ ואגסים, אז היתה אם הבית שרה מחלה לעסוק בטיגון ריבות שונות ומרקחות מכל מיני פירות.

ימים שלמים היתה עוסקת ברקיחה זו ומשכילתה עבודתה, הטילה על בריינדל בתה ועלי ללכת לאסוף מכל הבא ביד, צנצנות וקעריות, כוסות ובקבוקים „רחבי גרון״. היא זקוקה להם ביותר.

התפלאנו, לשם מה כל אלה, כשאפשר לערות כל זה בכלי אחד גדול וזה נמצא בכל בית ישראל בשומסק. היתה אז שרה חזן מוציאה מסינרה רשימה ארוכה של „נצרכים״, „חולים״ וזקוקים, להם היא מכינה את ה„אנגעמאכץ״ ואומרת, „צריך לעשות כפי שהרשימה אומרת״.

אם יש אמת באגדת האיש הענו, הצנוע, החי למען אחרים, שעליו העולם עומד, הרי שרה חזן ז״ל היתה שייכת לסוג אדם זה ולא לחינם כינוה בשם „שרה די צדקת״.

גורן בצלאל (אלתר גורינדר)

משפחה וקורותיה

קיץ 1919 — ואני בן חמש־שש יושב על הספה ומשתדל להציץ החוצה דרך הוילון המורד. ביתנו לא בין בניני פאר — מקומו, כמעט חרבה, היא בקתתנו וכל גדלה חדר אחד. גגו קש, אשר מרוב ישן וחוסר טיפול, חורים בו, הגשם והשמש עושים בו כרצונם, וכולו עומד בנס. גם פנים הבית על סדורו מעיד על עושר דייריו.

יושב אני על הספה אשר עשוה ידיו של רב יואל הנגר, שרגיל היה לאמר: „אם רק תתנו מסמרים ולוחות הכל אעשה לכם".

את הספה רפדו בבד איכרים ומלאוה בקש. מרוב ישן הבד נקרע והקש מציץ החוצה ומוסיף ללכלוך קרקע החמר, כי רצפת עץ לא היתה בביתנו.

מציץ אני פעם החוצה ופעם לפנים החדר בסקרנות ופחד, ורואה אני תנועה שלא כרגיל בסמטתנו הנדחת.

הדרנו הצר נהפך פתאום למקום המבוקש ביותר על ידי נכבדי העיר — הנה משפחת יהושע דוכובני הנכבדה עזבה את ביתה המרווח ובאה להתגורר אצלנו.

בפנה אחרת התישבה משפחת אידל בן ברנדל, וכאשר צר המקום עברו למחיצתה של דודתי גיטעלה, אשר רק מחיצה דקה של עץ הבדילה בינינו ובינה. ועלית הגג זכתה לכבוד הגדול ביותר, וזה בגלל החורים בה דרכם אפשר היה להציץ החוצה — שם התרכזו הצעירים ועקבו אחרי הנעשה ברחוב.

ולא רק לבקור החשוב זכינו, אלא שכל האורחים המכובדים מבקשים במיוחד את קרבתנו. ר' אידל חוזר ומשנן לנו לילדים: אם יבואו וישאלו מי הוא? הרי עלינו להגיד: זה סבא שלנו, אבא של אמא, וחוזר ושונה הוא על דבריו, שנזכור למודו היטב. גב' דוכובנה משתדלת לשכנע את משה נכס, שכנה של דודה גיטעלה, כי אם יבואו זרים, שיציג אותה כאשתו, לא פחות ולא יותר.

משה נכס כידוע לכם בצעירותו מוביל מים היה ולעת זקנה למקבץ נדבות נעשה ועתה הוא לפתע הפך לגבר הנדרש ביותר, וגב' דוכובנה רוצה בכבודו, וכל זה למה?

התקופה תקופת חסר שלטון בפלך שלנו וברוסיה כולה, כנופיות משוטטות ביערות שבסביבה, תובעות כסף, נטפלות לבעלי כסף ואימת הפוגרומים של האוק־ראינים נפלה על כולם.

וסקה השען (אשר דרך אגב, בין היהודים התגורר, היה שכנה של ספטכה, אמו של מאיר החגר, הנודע בכנוי „אנימי") אריון הסנדלר מבירג ואשתו, אחיו של ברונקה שעבד בבית המרחץ הציבורי, התחפשו וארגנו כנופיה והחליטו לבוז בז.

הם היו מתנפלים על היהודים העשירים בעיירה, באיומים, במכות וברציחות היו סוחטים כסף.

וכל אימת שנראו האוקראינים על סוסיהם התחילה ריצת בני העיירה היהודים למחבואות. ואז חשבו ומצאו היהודים העשירים, שהעני יכול לשמש להם להגנה.

כל ההתחכמויות וההסוואות כמובן לא עמדו להם, כי הפורעים היו מתושבי המקום והכירו את כל אחד ואחד. את פרילוצקי האב רצחו, את אבי פצעו ואת רבי בעריניו פדו אנשי העיירה בחרוף נפש מידי הפורעים.

כאשר נודע כי חייו של הרבי בסכנה רצו ממחבואם האנשים בסכנת נפשות, להביא את הכופר שדרשו הפורעים. אהוב היה רבי בעריניו על אנשי העיר.

מבעד לחלון ראיתי את הרבי רץ פצוע מהמכות ואליו ממהרים יהודים עם כסף ביד.

ראיתי דרך החלון את כל המראות האלה ורגע דימיתי את עצמי לקוסם כל יכול, גבור אני ומציל נשמות תועות, יהודים תמימים המקיימים יהדותם במרחב הרצח הפרבוסלבי ואין מגן עליהם. אני אגן ואני אנקום. לקוסם לא נהפכתי. אבל בבוא יום קריאה להלחם נגד הצורר הנאצי, ואני אז כבר בארץ, ראיתי אתכם לנגד עיני נטולי מגן ומסכנים, ראיתי פחדכם ואזלת ידכם, סבלכם ומסירותכם לאשר קדוש היה לכם, וברוח נכונה הלכתי.

*

שלושה נשארנו מכל משפחתנו הגדולה — 11 ילדים היינו — 8 בנים ושלוש בנות.

בצער גדלתם אותנו — אמא ואבא. מה לא עשית ובמה לא עסקת אבא, כדי להחיות נפש בני ביתך.

מנגן בחצוצרה היה אבא, אבל מאז ילדותי זכורני שבתה שמחה מישראל. מלחמות, רדיפות ופורענות באות בזה אחר זה על יהודי העיירה — ומי דורש מנגנים? לקח אבי את החצוצרה, קברה באדמה ותפלה בפיו לימים יבואו, שיהיו יותר טובים ותזכה החצוצרה לשימוש.

אבל חצוצרה קבורה באדמה אינה פוטרת אבא מפרנסה. ובכן התחיל אבי לנסות מזלו בפרנסות אחרות. החל הוא מוביל משאות, שומר לילה, רוכל בכפרים נישקוביץ וקרוליץ, מסכן חייו בדרכים ועל ידו כעוזר לו ומגן אחי הבכור אליעזר.

כך הצלתנו מחרפת רעב והצלחת לגדלנו בריאים וחסונים, כולנו בניך ובנותיך גדלנו ונהיינו לאנשים.

שלושה נשארנו. יתרם גמרו חייהם בידי הנאצים ב„מיתות משונות".

גדול הצער וגדול הכאב. לא יכול אבא להציל עולם מלא מידי משמידי אדם ונפלו גם הם, אך מה שיכול עשה בעיירה נטולת אפשרויות אלה. והקים משפחה ובית בישראל וקשה לשכחו.

אזכור חורף. מגפת הטיפוס משתוללת בעיירה. מלאך המות לא פסח על אף בית. במיוחד קצר קצירו בבתי עניים. תרופות לא היו ולא תשלום לרופא. אחי אליעזר חולה בפעם השלישית בטיפוס המעיים, אחותי חנה חולה כבר זמן ממושך. את סוג המחלה לא יכלו לקבוע. עיניה היו מבריקות והיא גוערת וצועקת, כל דבורה והתנהגותה לא כשל יצור אנוש היו ומי יטרח לדעת מה עם הילדה המס־

כנה, כאשר אין מספיקים לקבור את המתים. אחותי חיה חולה בטיפוס בפעם השניה — אחי יצחק שוכב ופניו צמוקים וחוורים, רק עיניו השחורות נוצצות. אחי אהרון גם הוא חולה, ידיו ורגליו דקות כמקלות, רק אבא ואמא מחזיקים מעמד ומנסים להציל בכל כוחם את הילדים — וראה זה פלא. כולם הבריאו, גדלו ללא מום, חסונים, טובים ושקטים, שומרי נימוס ובעלי לב רגיש.

*

הפרעות נפסקו. ימי שלום יחסיים באו לעיר. הוציא אבא את החצוצרה אשר קבר באדמה והתזמורת הבוכמנית התארגנה מחדש.

עברו שנים, הילדים גדלו ושמחת אושר נראתה על פני אבא. זכה אבא והוא מנצח על תזמורת המורכבת כמעט כולה מילדיו.

שוב נשמע בעיירה קול ששון וקול שמחה. גם במשפחתנו נשמע קול חתן וקול כלה. האח הבכור התחתן עם הבת ציפה בת חיה ומרדכי זובר, הקשר המשפחתי הסתעף. חיה, אם הכלה, היתה אחותה של אבא, ומרדכי אביה הוא בן דוד של אמא.

זוהי משפחה אחת מני רבות בעם היהודי שם. וכאשר מדובר בעם זה כבעם שוחר מותרות ונוחות, מופיעות משפחות כאלה כעדות חותכת וכהוכחה נגדית. העם מקבל אז זוהר של יצורי אנוש השומרים על צלמם בכל מחיר, בכל התנאים ובכל הנסיבות. וכבוד הוא להשתייך אז לעם כזה ולמשפחה כזאת בתוך העם.

מוני חזן

משהו מקורות שומסק ואגדותיה

אל תחפשו את שומסק על המפה, כי לא תמצאוה.

הריני מודה ומתודה, שבכל פעם כשאני נשאל למקום מולדתי, הריני משיב: בעיירה ליד קרמניץ. ולא מפני שאני מתבייש חלילה בעיירתי, אלא מפני שאינה ידועה. בזמן שלטון הצאר היתה העיירה — השוכנת בין שתי הערים הידועות קרמניץ ואוסטרוג — נטולת ערך כלשהו, בין מבחינה היסטורית ובין מבחינה איסטרטגית.

בכל זאת לא הצטערו תושביה ביותר על שלא יצאו מוניטין לעיירתם: ובלבד שישבו במקומם במנוחה ומצאו את פרנסתם מכל מה שהוציאה להם אם־אדמה. גם מי הנהר ההולכים לאט שימשו מקור פרנסה ליהודים.

היסטוריה של שומסק מתחילה מלפני מאתיים שנה וקשורה בשמו של דוד שומסקר. השם דוד שומסקר ידוע לכם, אבל מסופקני, אם כולכם יודעים להעריך את זכויותיו הגדולות בתור מניח היסוד לנקודה ישובית זו ואת כל אשר פעל למענה.

ופרט מעניין: עוד לפני הווסד שומסק היתה קהלה קטנה ברחמנוב הסמוכה. אבל במשך השנים נשתנה המצב. שומסק היתה למקור פרנסה והיהודים מרחמנוב עקרו לשומסק ורק מתי מעט נשארו במקומם. אבל נרצה את הדברים לפי הסדר:

זה היה לפני 200 שנה בערך, בימי שלטון הפולנים. בימים ההם היו נוהגים הפריצים להחכיר את אחוזותיהם ליהודים. גם ברחמנוב קבלו היהודים בחכירה את הפונדק, הטחנה והנהר. רחמנות אוותה לה מושב בין שדות ויערות, ששימשו מקור פרנסה ליהודים. נוסף לכך, נמצאה בסביבה הקרובה אדמת חימר חומה, ששמשה חומר לתעשיית לבנים, רעפים וקדרות. מהתעשיה הזו התפרנסו הרבה משפחות. לא ארכו הימים ורחמנוב התפתחה וגדלה, ומכפר נעשתה לעיירה. הקבוץ היהודי שם בנה בית כנסת ורכש שני ספרי תורה, ונעשה לק״ק דוגמת שאר הקהילות בתפוצות הגולה.

להתפתחות תעשיית הלבנים שימשו שני גורמים: אדמת החימר שהיתה בשפע וכשרונותיו של מנהל התעשיה, ר׳ דוד בט או „השמסקאי״, כפי שכונה. גם התהוותה של שומסק והתפתחותה למופת, היו פרי כשרונותיו של אחד מאבות אבותינו. במשך הזמן רכש דוד דנון שטחי אדמה כבירים בשומסק, שבהם נמצאו אדמות חימר לרוב והעביר לשם את התעשיה ומאז נקרא בשם דוד שומסקר על שם המקום. ללבנים שלו יצאו מוניטין בכל הסביבה בשל חסנם וטיבם ועל כל לבנה חקוקים ר״ת „ד.ש.״

מקודם היה בית החרושת על יד צרנקה. כך קראו למקום שבה נמצאו החימר אבל אח״כ, כשתמה אדמת החימר במקום, קנה דוד אצל הפריץ שומסקי שטחי אדמה נרחבים ויסד שם את ביהח״ר. זה היה בערך בשנת 1745. הוברר, שהאדמה בשומסק עלתה בטיבה על זו שבצרנקה. דוד קנה לעצמו בית מלבנים במקום

החדש וגם התעשיה הועברה לשם. אנשי רחמנוב היו נאלצים להשכים קום בבוקר כדי להספיק להגיע למקום העבודה החדש והיו מגיעים מאוחר לביתם ברחמנוב. על זה נאמר בהלצה: הם הולכים לישון עם התרנגולים לרחמנוב ועד הזמן האחרון היתה מימרה זו מהלכת בשומסק.

במשך זמן קצר ובצעדי ענק התפתחה שומסק והיתה לעיירה. הישוב בה גדל ובונה העיירה נקרא על שמה: דוד השומסקאי. בתור עדים אילמים לימים ההם משמשים הבורות ע״י הכנסיה הפולנית ומאחורי מועצת העיירה (וולוסט). על התהוות הבורות על יד הכנסיה יש גם אגדה, המספרת: במקום הבורות הללו התנוססה בימים ההם כנסיה. ויהי היום ורב העיר, הצדיק הגדול, נפטר. התכונה להלויה רבתה. מסע הלויה נעצר ליד בית הכנסת, שם הספידו את הנפטר הקדוש ומשם המשיכו לבית החיים בדרך שהוליכה ע״י הכנסיה. ומעשה שטן — דוקא בשעה זו החלו פעמוני הכנסיה לצלצל. המלווים, שלא ידעו את המעשה אשר יעשו, עמדו על עמדם והמסע נעצר. באותו רגע התישב הנפטר במטתו, פנה לשמים והפטיר מספר מלים. וכהרף עין שקעה הכנסיה ונעלמה. כך ספרה האגדה... ושני הבורות העמוקים נשארו לזכרון אותו מעשה.

הודות לדוד השומסקאי התפתחו המסחר והתעשיה ויהודים ונוצרים עבדו במפעליו. הגויים כיבדוהו כבוד רב על יחסו האבהי אליהם וקראו לו בשם בט, שפירושו אב.

כשיצאה הפקודה מאת הרשות להוסיף שם משפחה נוסף לשם הפרטי, בחר לו דוד בשם המשפחה בט, כפי שנקרא בפי הגויים.

כל אלה ששמותיהם בט, הם יוצאי חלציו.

אנחנו השומסקאים הוספנו לכנותו בשם דוד השומסקאי. כי על כל לבנה היו חקוקות האותיות: ד׳, ש׳. בכל פעם שנעקרה לבנה מבנין, היו נזכרים בו.

ר׳ דוד לא הסיח דעתו גם מצרכי העיר ונוסף לבתים שבנה בשבילו ובשביל בנו, בנה גם בית מדרש ולהבדיל בית מרחץ. בית להכנסת אורחים והקדש בשביל חולים. כמו כן בנה שלושה טורים חנויות, שעברו בירושה לנכדיו ודמי השכירות שמשו בתור קרן להכנסת כלה.

ברבות הימים החל בבנין בית הכנסת הגדול, שהיה בנין רם ונישא, בנוי כולו לבנים וגדר מסביבו. לא לרבים ידוע, שמבית הכנסת לביתו, אשר עמד ע״י הכנסיה הפרבוסלבית, היתה מנהרה בנויה לבנים. לא ידוע לאיזו מטרה שימש המרתף־המנהרה. ומכיון שהמרתף נמשך לכל אורך השוק, הרי הוא שקע במשך הזמן בכמה מקומות וכוסה עפר.

כשבנו את בית המרקחת נתקלו במרתף זה, אבל בשל הריחות הרעים אי אפשר היה לעבור בו מרחק רב ולא נודע מה מסתתר בתוכן. גם במרתף, אשר מתחת לבית הכנסת. אי אפשר היה להרחיק לכת מסבה זו. ושוב האגדה מספרת: במעמקי המרתף חבויות חביות מלאות זהב, שהשליטה עליהן נמסרה לגמדים בעלי כרעי תרנגולת. והגמדים מביאים מזל לאלה, אשר בידיהם מפתחות המרתף

ואמרו עליו על יודיל זק, שמקור עשרו הוא בזה, שבידו היו המפתחות של המרתף, אשר מתחת לבית הכנסת, המקום אשר שימש מחסן לאופני עגלה ושבכל פעם מגלגל את האופנים מחוץ למרתף, היה מגלגל אתם גם מזל־ברכה.

לפי הפרט שהיה חקוק באותיות זהב בכותל המערבי של בית הכנסת, נוסד הבנין בשנת תקמ"א (1870) וראוי לספר כאן את מה שקרה בימים ההם: בשעה שעמדו לגמור את בנין ביה"כ התערבו השלטונות והפסיקו את הבנין מפני שממדי גבהו הנישא לא היו להם לרצון. ור' דוד שהיה מקובל גם על השלטונות קיבל את האישור לגמר הבנין בהתאם לתכניתו בתנאי שיקיף בגדר את הכנסיה הפרבוסלבית.

והאגדה מוסיפה: לכשנשלם בנין בית הכנסת, פגע הרעם בגדר הכנסיה והרס את רובה.

הבנין התנשא לגובה רב בחוץ, אך עוד יותר רב גבהו בפנים, כי העמיקוהו ועם הכניסה ירדו במדרגות לקיים מה שנאמר: „ממעמקים קראתיך יה".

בשנת 1896 התפלל יוסלי רוזנבלט ע"ה בביה"כ והוא ילד עדיין, והיה דוחק כזה שאחרי התפלה היו נאלצים להוציאו משם על הידים.

באמצע בית הכנסת עמדה ה„במה", מוקפת מעקה משני צדיה, עליה היו עולים בשעת קריאת התורה ואותה היו מקיפים כאשר סובבו „בהקפות" של שמחת תורה או בחבטת ההושענות בהושע־נא רבה.

המנורות היו תלויות בשלשלאות שהשתלשלו מהתקרה, אך מה החזיק את התקרה לא ידע איש וראו זאת כפלא.

בשנת תש"ו מלאו 165 שנה מהיום בו גמר דוד שומסקאי את הבנין. מה עלה לו לביה"כ הד' הוא היודע.

זהי בקצרה הפרשה של העיירה שומסק, עריסת ילדותנו, אשר בו נולדו אבות אבותינו, העיירה החקוקה בלב כולנו, כל בית, כל עץ, כל גבעה, כל עשב עומדים לנגד עיני רוחנו ובית הכנסת בהדר גאונו חרות על לבנו. מה עלה לה לעיירה אחר החורבן, האלהים הוא היודע.

תרגם: **רפאל ספיר**

צ'. ר.

ר' אידל אשכנזי

בכניסה למרכזה של שומסק עמדו שני בתים, זה מול זה, בית המידות של קובקה ברנשטיין, מגדולי עשירי שומסק וממולו מעבר לכביש — ביתו של ר' אידל אשכנזי, שקוע באדמה עד לאדני חלונותיו וגגו השקוע באמצעיתו שיווה לו דמות גמל ענק, הרובץ שרוע לרווחתו באמצע הרחוב.

זה מול זה היו שני בתי ניגוד אלה מושכים תשומת לב בכניסה ראשונה לעיר והיוו סמל של שלום מעמדות בחברה יהודית. הגביר מצד אחד והמך מאידך, שכנו זה ליד זה, ללא חציצה, ללא הבדלי מעמדות וניגודי רובעים. את שניהם — היהדות וטעם היהדות מאחדים לאחד ואין זה מתקנא בזה ואין האחד מזלזל במשנהו.

ר' אידל אשכנזי, יהודי רגיש מאד עד לידי זליגת דמעות, ביחוד כשהמדובר בבניו ובנותיו שיחיו, היה מקושח מאד באמונתו, איתן כמו סלע ולא „מערער" ו„מהרהר" כמלוא הנימה עליו ואחריו. מה שעשה שמיה דקודשא ברוך הוא עשה, ואין לערער.

מתפרנס היה מצרכי שבת: מדגים ובצל. דומה היה עליך, כאילו נוח לו בכך, שהוא מעלה על ראש... את שבת הקודש גם בימות החול.

למעשה היה מוכן לעסוק ב„מכל הבא ביד", אלא שהמבחר היה קטן. פה ושם קצת תבואה או קטניות בכמויות קטנטנות, קצת שערות וזיפים, עורות ופרוות. אלה היו דברים שלא הוא יכול להרימם, כי לא לפי כיסו היו, ולא הם הגיעו אליו, בשבילם היו כתובות אחרות בשומסק.

אותו ראו רק בערבי שבתות או בערב הערבים, כלומר בימי ה' בשבוע, כשהוא לובש רצינות עסקית ורץ עם מגשי הדגים ושקי הבצל והוא מצרף צירופים, מי יקנה ואת מי יש לשדל שיקנה את דגיו.

שומסק שכנה בין שני נהרות, שבשניהם שפע שפעים של דגים ודייגים חובבים, אכרים שזמנם פנוי מחוסר עיסוק מספיק, והם יושבים להם על שפת נחלים כדי להוסיף „מחיה" על כלכלתם המצומצמת. קשה היה לאידל אשכנזי להתחרות עם גויים־מוכרים אלה, שבעצמם היו מביאים את דגתם־רכולתם למכירה.

למזלו היו מן הגויים, שראו חובה לעצמם לעזור ל„אידקה" הישר, „אי באָגו" ישר עד מות, כמעט צדיק וקדוש, והם שהביאו לו דגים למכירה וכמה שנתן נתן.

שני ימים אלה, יום הא ויום וו, היו אצל אידל ימי טרחה וטרדה, והכול כדי להחיות בני ביתו ולקיים את דשון שולחן השבת בשיירי דגים ובצל שנשארו ולא נמכרו.

היה ור' אידל נזכר, כי יש נשים, שאינן מעיזות לבוא אליו לקנות דגים, כי אשתו מזכירה להן ובצדק, שזו שבת חמשית להן, שלא שילמו בעד הדגים והבצל. מה היה עושה? היה משים עצמו כהולך לאן שהולך, מביא דגים ודכוותם לנשים אלה „ואל יבושו בפני היושב בשמים ואל יבוש הוא בשולחן שנתחלל בחוסר דגים".

ילדיו של אידל ידעו, כי אביהם אינו עושה מה שעושה, אלא לשם שבת ולשם קיום בני ביתו, במה שנותן הוא היושב בשמים ואף פעם לא מתחו בקורת עליו ולא קינטרו בו. בזכות ענוותנותו וישרו היו גם הם ענווים וישרים ונחשבים כתלמידים נשמעים בבתי הספר והחדרים.

אך גם ר' אידל — וזו גדולתו — למרות היותו אדוק וקנאי, לא כיהה בם ולא מחה בידם כאשר נתפשו לעברית שגורה וממנה לרקמי מחשבה על עליה. שני הילדים הגדולים נישאו כשם שנישאו, הוא והיא בעיירה סמוכה והלכו לקראת חייהם כהולך מוכן ומזומן למה שמינה לו גורלו, כשהם מצויידים בירושת אבות: עמידה בפני מצוקה וכוח הסבל לעוני ומחסור. הם לא העזו להעלות על דעתם להתקשר למוסדות ותנועות עליה ולעלות ארצה, שמא יגרום הדבר צער לאבא, אך הצעירים — שאני. הם ראו והנה אבא אידל מוכן ללוותם בברכתם בכל אשר יפנו ולכל אשר יפנו והם הלכו ופנו להחלוץ.

זכה ר' אידל אשכנזי, שענוותנותו הצילתו מקנאה ולא יצא מעולמו לרדוף אחר כבוד, המכלה רחמנא לצלן את כוחות האדם לריק ומעמידתו ככלי אין חפץ בו.

זכה ר׳ אידל אשכנזי והיו ילדיו גאים בו ומכבדים אותו, משום ששפל רוח היה, גם לגבי אשתו חוה וגם לגבי ילדיו ולא הביאם לידי קינטור וחלול כיבוד אב, חס וחלילה.

אך זכייתו הגדולה ביותר היתה, שהנוער בשומסק חדור רוח ציונית ושלילת הגולה היה רואה בו את אב־הטיפוס של היהודי הטוב, הנמק בטיבו היהודי, המקבל את הכל באהבה ומטה שכמו לסבל, ואינו מוצא רשות לעצמו לשנות ממה שמינה לו הקדוש ברוך הוא. היה הנוער בשומסק מראה עליו כעל סמל היש, שיש לשנותו וכסמל היהודי הנושא ביהדותו ללא עוררין. כך ירשו שתי תכונות, האחת העזה לשנות מצב היהדות והשניה לשאת ביחוד שם ישראל, גם אם זה כרוך בסבל, ריש ומחסור.

מדמותו ירשו תכונות אלה ואת תודתם הביעו לו על ידי השפעת חבה על ילדיו, חבריהם לספסל־למוד ותנועה.

חבל שלא זכו ילדיו לעלות ארצה ומכולן רק אחת עלתה והיא עשירת ירושת האין של אביה, נשתלבה בחיי הקבוץ בארץ כהמשך טבעי של תורת ר׳ אידל אשכנזי. זכור יהודי יקר זה לטוב.

אסתר לרנר (סודמן)

ז ו ט ו ת

יוסף ניימן

עבודתנו הצבורית המשותפת קשרה אותנו, הכרתיו היטב, הייתי באה לביתו. אליו ואל פנינה אחותו. היה זה בית פתוח לכל, שלוה היתה נסוכה על בית זה, ויוסף כחלק משלוה זו ומהענות זו לכל פונה, שלו, רגוע ומסביר פנים.

תמיד עסוק היה בענינים ציוניים, באסוף כספים, בארגון נוער, בספריה, בהפצת „הקופסה הכחולה".

בכל חתונה ומאורע משפחתי אחר, היה יוסף הראשון להעלות את חובתו של היהודים לקרן הקיימת.

היתה בו מן הרצינות העמוקה, הגובלת עם כובד ראש וקשיחות, כאשר הדבר נגע בעסקי ציונות ויחד עם זאת גמישות אישית ביחסיו אל הזולת. בפעולה

מאיר ניימן

המשותפת אתו היה הוא העומס, המקבל על עצמו משימות, שיש בהן מן השירות והעבודה השחורה. בעצם נפשו היה טמון כשרו וכשרונו ואת הנפש השקיע בכל מה שנגע לענייני המדינה בדרך.

ולא זכה לעלות.

אמו בילה

היתה שקדנית למופת וחרוצה מאד, כשראתה שבעלה מאיר (נוימן) לוקה, עיניו עומדות והוא כולו מוכה רטטת ואין כשרו לעבודה, ניסתה לפרנס את משפחתה בעצמה.

החצר שמאחורי הבית עדרה, תחחה אדמתה היטב, היטב וזרעתה ירקות. אשה יהודית יחידה היתה בשומסק, שמכרה ירקות גידולי ידיה, כדי פרנסה. ואולי יחידה בכל סביבתנו.

כשראתה שאין לה פרנסה מהירקות בלבד, קנתה פרה ומכרה חלבה לשכניה, גם זה נדיר היה בסביבותינו.

בקורי בבית זה הביאו לי משהו מן הטעם, שיש בארץ ישראל, שלעתיד לבוא עמדה להפוך יהודי סחר־מכר לחיים על יגעם ומשביחה טעמם כבני אדם. שלוה זו, שבאשה מוכת הגורל, נקיון דעתה והליכות ביתה הצנועות, נטעו בי אמונה בטיב עתידנו בארץ, כשכל ישראל ישליו על שדותיהם וזרעם מבקש לחם מהשדה, שמעבר לבית ואין דאגת המותרות מעכירה שלוותם.

אשה קשת יום היתה ואת גורלה נשאה כמנת חלק, שאין מנוס ממנו ואין להחליש דעתה ולהשוות ממצב שלה למצב של נשים אחרות.

את רוחה זו הורישה ליוסף בנה.

סבו של יוסף

ר׳ דוד ניימן חביב היה לכל פוגשיו, ונתון לעניניו תוך שקידה, שאין בה פניות לדברים אחרים.

כשלקה בנו מאיר במחלה, שאין ממנה מרפא, לא יכול היה לראות בצער כלתו המיסרת עצמה יסורי פרנסה ואינה מספקת. כשקרה הדבר, זקן היה ר׳ דוד וימיו מרובים. והגיעה שעתו לנוח מעט מיגיעו. אך הוא שכח את גילו והכפיל עמלו, כדי להכפיל שכרו ולעזור לפרנסת משפחת בנו יחידו וכלתו יחידתו.

ימותיו בשבוע בילה ביער כנאמנו של חוכר היערות, שלא יגנבו עציו ולא יחבלו יערו. אך כשבא יום ששי, היה חוזר הביתה לקבל השבת בחיק המשפחה והנכדים, שתהיה שבתם, כשבתן של כל משפחות שומסק, מלאת מגדני שבת ומבטיחה צרכי יום יום של כל ימות השבוע.

נוכחתי פעם בביתם באחד מימי ו׳, כשחזר ר׳ דוד מן היער ורשמו של יום זה מלווני לא פעם, כאחד הזכרונות הנדירים הנעימים, שאני נושאת אתי משומסק ומבית יוסף נוימן.

הדלת נפתחה אט אט ולתוכה נדחף־נכנס ר׳ דוד. קומתו גבוהה וזקנו לבן־לבן, ישר מן הסף שף והתישב בכסא שבאמצע החדר ומסביבו ריח רענן של יער בלבלובו. מלה לא נשמעה מפיו, אך הכל מסביבו נתמלא צפיה לדבר של שמחה. מיד נתכנסו סביבו נכדיו והוא משלח חיוך מתמשך מפתחי פיו, עטור ים הלובן הגדוש לעיניו הממצמצות, ומחלק להם מתנות, ממה שמביא היער בעצי אגוזיו ופירותיו.

הנכדים נקיים, מסודרים ורחוצים, נעמדים לצדדיו מוכנים לשרתו וכלתו בילה מתכופפת נמוך נמוך, לחלוץ לו מגפיו הכבדות.

מי חילץ לו מגפים כל השבוע בלילות ביער? גם כאן יכול היה ר׳ דוד לחלץ לבד מגפיו, אלא שחליצתם בידי בילה יש בה מן הביטוי של הכרת תודה, כמין אקט של הערצה ואדנות הדדית.

מיד היה הוא נוטל ידים והיא מגישה לו ממיטב תבשילה החם „בעד כל השבוע" והילדים עומדים ממרחק ונהנים מזיו פניו הזורחים ומלאי התודה של סבא חביב.

ממול, במרחק־מה, ישב מאיר, רואה באוירה הבשומה של משפחה שבממש. ועיניו הגדולות החומות שעומדות היו ופתוחות שלא כפי המדה זולגות דמעות.

מוסדות תנועות ושונות

פסח לרנר

מכל מלמדי...

חוק למוד תורה כחוק חובה לא היה קיים במקומותינו, במדינת רוסיה או פולין וגם לא בשומסק. אך משום מה היה זה אצל הורינו מעין חוק „חובת הלבבות" ללמד בניהם תורת ישראל — מקרא, גמרא ופוסקים. וחוק זה חזק היה מהרבה חוקים, שעליו מסרו את נפשם ואת נפש ילדיהם וקיימוהו באמצעים וביסורים. בחסיכת פת לחם מנפשם וזמן משחק מילדי טפוחיהם.

בהגיע הבן לגיל שלוש, היתה השמחה גדולה אצל הורי שומסק. יום זה נחוג ברוב ששון, כיום הולדת לכשעצמו וכיום ראשון בחיי ה„יידעלע" הקטן, בו הוא נכנס לעול מצוות ולמוד תורתן של המצוות.

ניתן להגיד, כי יום הולדת השלוש אצל ילדי שומסק היה יום גורל להם, ממנו הפליגו אל עולם שכולו חובה ומוסר, מצוות ויסורי גורל, מאז יום זה שוב

לא יהיה זה ילד ככל הילדים, אלא מועמד קטן למשימה גדולה וכבדה של קיום עול עם נבוך בעמים, אשר דרכו נהירה לו כדרך קשה ומסגפת המוליכה אל מטרה אחת ויחידה, מטרת שנוינו מכל הגויים. לעתים נדמה לי, כי יום הגימל נורא היה בחיי ילדי שומסק יותר מיום היוד־גימל, כי כאן נחרץ גורלן של שנים רכות, של פעוטות רכים בשנים, אשר מעתה נתיבם הוא נתיב היסורים המזומנת לדורות ויום היוד־גימל אינו אלא תולדתו ויוצא חלציו.

באותו יום נורא־הוד הוזמנו כל בני המשפחה, קרובים וידידים, לשמוח בשמחת הכנסת „זה הקטן" בבריתו של היהודי הנענה והסובל, וכסמל לדבר שלא יתפתו לחשוב, כי סתם שמחה היא, הוזמן מיד לחגיגה זו גם המלמד המיועד, אשר כמחנך באינטואיציה ללא הכנה מקצועית פדגוגית היה צריך להקנות לתלמידו ראשית קריאת התורה בה מקופל גורלו לעדי עד.

השמחה היתה גדולה מאד, בחינת „אשרינו שזכינו" אך דוק של עצבות היה עוטה שמחת ההורים. לגבי כל הנוכחים היה זה חג תוספת אח לגורל והרגשה טובה של לא אלמן ולא גלמוד ישראל, דור דור ותוספת יהודיו, עיר עיר ומש־פחותיה, משפחה משפחה וילדיה. אך אצל ההורים היתה אז מתעוררת תחושה ביאולוגית טבעית אל פרי בטנם הרך הגמול מחדות חיים עם צאתו מרחם, מחיק הורים, מטבע, מחיוך שהוא, והוא בשר מבשום ודם מדמם, אלא שהחובה קודמת לתחושה ומיד נפתח ספר „ויקרא" הפותח בפסוק „ויקרא אל משה" ללמדנו, כי אנו היהודים יהודי שומסק תקועים עדיין „בתורת כהנים" ולא ככל הגויים... וגומר.

מעתה נוף אחר ועולם אחר, רקע אחר וסביבה אחרת, כל זה ששומסק שמו אינו אלא מקרה, אנחנו מצווים להיות שתולים אל קרקע קדומה אחרת, שנופה אחר ומסובבה אחר. „זאת תורת הכהנים" לא רק למוד כאן, אלא תורה שהיא מעשים ודרך ארץ, שהיא ראשית ואחרית, שהיא תורת כהנים: עם מחולק לישראל, לוי וכהן, וכל אחד משובץ במשבצת יעודו ומזלו „שקט, דרך ארץ!"

לא פשוט. כשמורה מלמד את הילד למוד כלשהו, שוכח המורה מי המציא את האות, מי כתב את הספר ולשם מה הוא מלמד את החומר הלמוד, בעל מלאכה הוא שמלאכתו להקנות לילד ספר־ספריים ודי לו בכך.

לא כן המלמד, עליו הוטל מגיל שלוש שלו ושל חניכו־פיקודו לזכור ולא לשכוח, כי עיקרו של הילד הוא הלמוד והלמוד אינו אלא אמצעי לידיעת התורה והתורה יעוד בה, גורל ומעמד, מעשים ודרך ארץ. ולא עוד אלא שמשה עצמו קבלה וכו' וכו'.

כל זה הוטל על מלמדי, יקירי, אלה יהודים קשי גורל בתוך „עמך", מקופח גורל־עמים והם שהיו צריכים „לחבבה", לקיים את תלמוד התורה מתוך חובת־חבה ודרך ארץ גם יחד.

והם עמדו בזה.

עתה, במרחק הימים, נראים הם לי ענקי המאמץ הנפשי, היודעים להתפשט מגרמי עולם זה ולצלול לעולם שכולו מרחק ו„באות" עתיד וימים יבואו, המצווים

ליטול לידיהם הרכות את ידי התלמידים הרכים, רוטטי הנפש, להקשיחם לקראת חיים, שיסוריהם ודאותם.

והם עמדו בזה.

חותמם טבוע עד היום בנפשנו ובהלכי רוחנו, הרבה לא למדנו מהם, אך התלהבות של חובה וקיום מתוך מצוקה, זה למדנו מהם יותר מאשר מכל מקרה ואיש בחיינו. כאשר אני זוכרם, איני זוכרם אלא כמוכים ומובסים בחייהם, הזוקפים קומתם בד׳ האמות של דרדקיהם. כאן הם „גורם״, כאן הם מקימים מצות־שר־הקיום של אומה דוויה, וכאן הם ברקע שלהם.

*

ר׳ פרויקה, ר׳ בנימין ריישר, ר׳ שמחה, יעקל חתנו של ר׳ בנימין שוחט, ר׳ אברהם צרבין שר״ב, ואחרון אחרון ר׳ הרצל, כולם מלמדי וזכרונם חרות על לוח לבי לטובה.

כל שם הוא גיל, הראשון 3—6, השני 6—7, השלישי... הרביעי... וכך כולם; שנים, תקופות וחובות.

את השנים הראשונים קשה לזכור לפרטי תכונותיהם, את השלישי והוא ר׳ שמחה אזכור, כשאני ילד קט והוא כבר מופלג בשנים, קפדן וטוב לב מרובה שנים ומעט נסיון וחן של חמימות נסוך על פניו. אצלו נתוודעתי אל הקאנצ׳יק, היה זה מקל שבקצהו שתים שלוש רצועות עור, מין מגלב מתוצרת עצמית שהיה מיועד להרתעה בלבד. אינני זוכר מקרה, שהוא השתמש בו ממש. כל השנה היה הוא בחינת נזוף, שנדון להיות שוהה בגיל הילדות שלא מרצונו ולעשות חייו בין ילדים.

לבי היה קצת גס בו או מרחם אותו, אך אף פעם לא ראיתיו אדם מבוגר ככל בני גילו, רק פעם בשנה בבוא חג הפורים ראיתיו והנה הוא עונה לגילו ונראה כאחד מבני זקנה שזקנתם מחייבתם. באותו יום היה מזווג אל עצמו את ר׳ זוסיה ויוצאים שניהם זה בצד זה וזה משלים לזה לחזור על הפתחים ולקבל ולשלח משלוח מנות למען „עניי עירך״.

*

שונה ממנו ומושך „דרך ארץ״ אל עצמו היה הבא אחריו, ר׳ יעקב חתנו של בנימין שוחט.

צעיר לימים היה, קרוב לנפש חניכיו, אהוב ומקובל עליהם ומפיק חבה מכולם. בזכרוני אראנו שופע חובה ורצינות ויחד עם זאת מחייך ושקט, ומבין לרוח כולנו, היו לו כל התכונות המצטרפות ויוצרות את הפדגוג — האמן המכיר את כל אחד ואחד מחניכיו ויודע להתאים גישה ושטה אליו ויחד עם זאת להשרות אוירה של לכוד בכתה, לזיותנו גוף אחד למאמץ אחיד.

הוא לימד אותנו גם קרוא וכתוב וראשית חשבון, אך עיקר גדולתו היה בהסברתו את פרשת השב״ע שהפכה אצלו יצירה ספורית בפני עצמה. רוח גדולה עברה בכתת למודנו, כאשר היה מפליג אל מרחקי המקרא ומקרבם אלינו, כאילו

היו הם עיקר וקיים ברקע חיינו מציאות והוי. וכל מה שהיה עד עכשיו וכל מה שמסביבנו, אינם, אלא תעתועי מציאות, שאינה קיימת לגבינו.

*

ר׳ אברהם צרבין, שו״ב ומלמד, היה למדן מופלג וגדול בחכמה וידו רב לו בכל מכמני התלמוד ונושאי כליו. תמיהה היתה בעינינו למה לא היה ראש ישיבה באחת הישיבות המפורסמות בערי ישראל? הוא היה ראוי לכך בהחלט, אלא שיש וקורים דברים כאלה, אחד ראוי והוא אינו מגיע ליעודו. לימים ידענו, כי היה זה הקשר לשומסק שלא נתן לרבים להינתק, ללכת לחפש בעולם הרחב מעמד וחיים אחרים. הוא אהב את שומסק, למענה ויתר על סכויים אחרים ועולמות אחרים.

*

ואחרון מלמדי, ר׳ הרצל.

גבר יפה להפליא היה. גבוה, זקוף קומה ופניו פני אציל מעולם האגדות. זקנו ארוך מפוסק לשנים, שקט, מחייך ומאמין „שהכל טוב״. בעמים אחרים היו

חייו עוברים בנתיבות להט של הרפתקאות ואהבים, של מעשי גבורה־לשם־גבורה ואגדה והיה הופך נושא לספורים על אדם, גבר ממש. כאן בשומסק בין יהודיו אחיו היה הוא מלמד, המרסן יצריו ומשליט עליהם גורל כפוי שנכפה עליו על ידי נסיבות לידתו, מקום הלידה, זמן הלידה ואומת הלידה.

אצלו היו לומדים בני בר־מצוה והמובחרים — שנראו לו מובחרים — שבהם.

אחרי הרצל מלמד נסתיים חוק למודי הילדים בשומסק ואז או שאתה גולה למקום תורה באחת הישיבות המפורסמות, או ששומסק מקבלת אותך כאחד נכבד לפי מדותיה, מבוגר לכל דבר וערוך בהשכלתך לחיי יהדות ועיירה לכל צרכיהם, מתאים לה והולם אותה.

ביתו של ר׳ הרצל עמד על שפת הנהר בתוך שטח אדמה נרחב, שחלק ממנו הוקצה לגן ירק של תירס, חמניות, אבטיחים, בצל ואחרים וחלק שני לבוסתן אגסים, שזיפים ותפוחים.

חלוקת שטח זו פילוזופיית חיים של ר׳ הרצל היתה מקופלת בה: לא לחיות על מלמדות בלבד, כדי שהאדם יהא חפשי לקבל את התלמיד הטוב והרצוי ולא את זה שאביו משפיע עליך שפע של שכר.

משק עזר היה בטפולה של הרבנית שרה הינדה, אשר שמרה עליו מכל משמר, אולם אין שמירה מפני משחית מתמיד ופנימי. היינו פורצים מפעם לפעם ומכלים מכל שהביאה העונה, ודי הפסד, בזיון ונזקים.

ר׳ הרצל היה נתון ללמודים בלבד, שהיו נמשכים משמונה בבוקר עד חמש אחה״צ עם הפסקת צהרים, לנו ולרבי. אנו הקדמנו לחזור מהבית כשהוא עודו מנמנם תנומת צהריו העמוקה. אותנו משך הנהר, הרחיצה, ההתפרקות במשטחי גדותיו הירוקים, לא תמיד יכולנו להנתק מהנהר ולשוב בזמן ל„חדר״. בקיץ שטופים היינו ברחיצה ושחיה ובחורף — בהחלקה על הקרח. הדבר גרם כאב להרצל, סטייטש, איך אפשר לבזבז את זמן תלמוד התורה על דברים של מה בכך. שנותיו של היהודי קצרות וים החומר הנלמד נרחב ואין סוף.

בריצה היה הוא בא אל שפת הנחל ואוסף את צאן מרעיתו, כשהוא רודף אחרי כל אחד ואחד מאתנו, וזנבות זקנו האצילי הקדמון מתעופפים לצדדים כשפמי קוזקים ארוכים בדהרם על סוסיהם האבירים על גדות הדון, וכנפי קפוטתו מתבדרים לכל עבר כגלימת אליהו הנביא בשעתו.

הקדמנוהו. כשהיה נכנס לחדר מיוזע ומתנשם, ישבנו כבר מסובים ליד השולחן ומתנועעים על גבי הגמרות הפתוחות. זה הרגיז אותו, איך זה עושה אדם תורתו פלסתר ועטייה של אחיזת עינים. ס׳טייטש? ואיך?

היה הוא אז מתפרץ כלפי אשתו בתמיהה עמוקה כביכול ונזעק:

קום לאַמיר גיין האנדלען, בואי נלך להיות סוחרים. מה יש, אביו של נפתלי קנפר יכול להיות סוחר, חיים אשר׳ס ואחרים יכולים להיות סוחרים. וכאן היה חורז ומונה שמות אבותיהם של כל תלמידיו, משוה עצמו אליהם ולומד קל וחומר: מה הם שיכולים לחיות על מסחר, קל וחומר אנחנו, שרה־הינדע, הערסט לאַמיר גיין האנדלען ולא לסבול מבטול תורה זה העובר כל גבול.

בשעה שהיה רוגז ככה נדמה היה לך כי הוא מסוגל לכך, הוא מסוגל לעזוב את ה„קנעלן", להיות סוחר ואז הקץ לימים היפים של ר' הרצל'ס חדר. נחרדנו, סוף סוף אהבנוהו מאד, ביופיו, בתלמודו הרב, בחן הליכותיו אתנו, במסירותו לחנוכנו. אלא שאהבת ישראל היתה מפותחת אצלו מאד ושקולה לגביו כנגד כל המצוות שבתורה. היה הוא נח מזעפו, נרגע ואומר: — נו, ווּעמען וועל איך אָפּטאָן? למי אגרום קנטור זה, לישראל! ליהודים בשומסק? ילדיהם יופקרו, שם ישראל יחולל ובכלל, לא, לא.

ובשלה החלטה: הוא ימשיך, יסבול וימשיך.

וכך פעמים רבות.

אהבת ישראל זו לא הרפתה ממנו ובכל דרך השתדל להורישה לנו, שתרבה ותכפל אהבת יהודים:

— דע לך כל ישראל יש להם חלק לעולם הבא — היה הוא משנן לנו בפרקי אבות בשבתות אחרי השנה — גם אברהם רייך! כן גם אברהם רייך יש לו חלק שם.

כלומר אותו אברהם רייך, גביר העיר הבודד בהלוכו הגויי, בראשו המגולה ובאכילה גסה ביום הכפורים רחמנא לצלן, גם הוא ישראל הוא וחלקו שמור יחד עם כולם.

מכל מלמדי... למדנו אחריות לגורל ישראל ואהבת ישראל.

על כן יבואו על הזכירה.

חיים לבנה (יוקלסון)

בתי ספר בשומסק

תרבות:

בשנות 1917—1920 השתלטו בעיירתנו משטרי דמים קיקיוניים וכנופיות, שהגיחו מיערות העד שמסביב לשומסק, פקדוה חליפות, הקיזו דמה, הטילוה לטלטלה נפשית של פחד מות וזוועות רעב, דכוי ובזיון.

היו אלה שנים שהטביעו חותם סיוטן למרחקי זמן ארוכים ביותר. יש ונדמה היה לך, כי לא יעמוד בהם הכוח, ביהודים אלה, להתחיל הכול מחדש כאן במקום זה, בו נרצחו יקיריהם, עונו אחיותיהם ונבוז רכושם, עמלם משנים ועדנים. והנה ראה זה פלא, רק שככו ה„מאורעות" והסביבה נרגעה, וכבר אתה מוצא את יהדות שומסק עוסקת שוב בשיקום הריסות קהלתה ובנין בית משפחתה מחדש.

כך גם הוקם בית הספר העברי הראשון באותם ימי תמוטה והרס עולם.

נראה לי, כי יזמו אחד הפליטים, שנשתקע בשומסק, אביו של מורנו רפאל ספרים, ר' סנדר ספרים. היה זה יהודי מיוחד במינו, שקיים בביתו משטר של ארץ ישראל בדרך, כשהשפה השלטת היא עברית והוא כולו „סנה" אחד, הבוער בלהבת העברית וכל מעיניו רק בהפצת „שפת עבר", שפת אבותינו.

על כל פנים הוא אשר הביא את הרעיון ובית הספר קם.

מתחילה שכנו שתי כתותיו אחת בבית הכנסת הגדול והשניה בבית משפחת שרמן על הגבעות (די בערגלעך).

מקום למודי היה בבית הכנסת הגדול. אוירת המקום השפיעה עלינו. פחדנו להמצא שם ביחידות, מפני רוחות המתים, המחפשות רק הזדמנות להתנכל לבני אדם חיים, ובפרט לילדים רכים... נוסף לכך, היתה הכיתה לא רחוק משער הברזל המסתורי, שסגר על מנהרה, שלפי המסופר חצתה את שומסק והגיעה מבית הכנסת עד לבית היראה הקטולי דווקא... הקשר די מסתורי... היו למנהרה גם שלוחות, שלוחה אחת שהיתה מתחת לביתו של אידל זק (אידל דער קאלעס־ניק), מוכר גלגלים וחביות, היתה ידועה למרבית הילדים. מנהרה מסתורית זו, עוד הגבירה את פחדינו.

במשך הזמן התגברנו על פחדינו והעזנו לשיר ולהשתובב. זוכר אני ששרנו שיר ילדים שמלותיו היו:

הן אמרתי לך מה,
לא לטפס על העץ
לא, לא, לא, לא אשמע
לא, לא, לא, לא אשמע
חה, חה, חה
חה, חה, חה

המנגינה והשיר דברו אל לבנו... אבל בכל הסביבה הקרובה, לא נמצא אף עץ אחד לטיפוס, טיפסנו אפוא על גדר הברזל הסגנונית, שהקיפה את בית הכנסת הגדול.

איני זוכר מי היה מנהל בית הספר, אבל זכורים לי שני המורים ששמותיהם גרמן וגרומן. הראשון — עבדקן, גוץ, רתחן ורגזן. לימד תנ״ך ועברית. השני — רזה, שקט ונוח לימד את יתר המקצועות. שניהם, כפי שאני זוכר, היו אנשים שידעו את מקצועם, ולכן לא פלא שנשמרו בזכרוני, למרות שהייתי תלמיד כיתה א׳. גם המורה גרמן וגם המורה גרומן לא היו מתושבי שומסק. הם הגיעו אלינו מהחוץ.

זכורה לי אפיזודה מבית ספר זה, ילד שהיה עונה בכיתה היה זוכה לציון ביומן. כמו כן, בהתחלת כל שעור, היה כל ילד נקרא בשמו; העדרות צוינה ביומן — במינוס. היומן היה נלקח על ידי המורה הביתה אחרי כל שעור.

קרה, והמורה שכח את היומן בכתה בזמן ההפסקה או לאחר הלימודים. רק אז אזרתי עוז להציץ בו, למנות את ה„טוב מאודים" של אלה שזכו לכך והבלתי מספיקים של אלה שבעוונותיהם הרבים הגיעו לכך. היה עוד ציון אחד גרוע מאד, שניתן בעד התנהגות גרועה. היו כאלה שגם ציון זה היה לזכותם... ברור הוא שהילדים היו עוברים על היומן, מונים את החמישיות והיתה תחרות בלתי מוצהרת על רכישה מוגברת של ציון זה, לדאבון אלה שלא עשו את המאמצים או שלא יכלו להגיע לזה. הציונים היו מקור לריב ולהתכתשויות

בין הילדים. היו כאלה שהתמחו גם בשנוי ציונים — דבר שהיווה קושי טכני לא קטן. אבל לעשות מהמינוס (סימן העדרות) פלוס, לא היה קשה וכך יצא שבסוף השנה אף ילד לא נעדר מבית הספר ולא החסיר אף יום.

הלימודים בבית ספר זה היו בשפה העברית. אחד המורים היה הוגה את המילים בהברה הספרדית ואז שמענוה לראשונה. השולחנות והספסלים היו רכוש בית הכנסת.

בית הספר עובר לביתה של בראנצי רויכמן

בית הספר אצל בראנצי רויכמן היה מרווח, היו בו מספר חדרים גדולים ועל ידו היתה כיכר גדולה, באמצעיתה — קבר של קדוש נוצרי ועליו צלב גדול ואיקונין (פרבוסלבי). כיכר גדולה זו, שהיתה מכוסה דשא בקיץ ושלג בחורף, שימשה מקום מרווח למשחקים.

בית הספר היה בן ארבע כיתות. באופן רשמי, כלפי השלטונות הפולניים. עד 4 כתות לא אכפת להם, שהיהודים יקבלו השכלתם, אך למעלה מזה לא הסכימו. גם זה די והותר עבור ילד יהודי, וזהו המטען הרוחני המגיע לו. אבל מה עושים יהודים החיים על חכמתם? היו התלמידים היהודים מתקשים ברוב בערותם... לעשות כיתה אחת לשנה... והיו מבלים בכל כיתה שנתיים... וכך במקום ארבע שנים היו מבלים בבית הספר שמונה שנים, כלומר, למעשה היה בית הספר בן שבע כיתות או כמעט שמונה, וכך היו נמצאים ילדים מגודלים כמעט, בוגרים בכיתה „ד״... ובכיתה זו היו משום מה לומדים טרגדיות של שקספיר... או מסות של אחד העם ופינסקר... כמובן, שבית הספר היה בפקוחו של הקורטור הפולני, שהיה מופיע אחת לשנה, בתאריך ידוע מראש למורים, ואז היו מופיעים בבית הספר מוצגים מוזרים... שלא הכירום במשך כל השנה... מגבת, קערת רחצה, כד מים וסבון... הרצפות נוקו ובית הספר הבריק בנקיונו. גם בית השימוש זכה לחיטוי ולסיוד.

חלק מהתלמידים נצטווה להתנדף הביתה, כי קומתם ושריריהם וממדיהם הפיזיים לא הלמו בכלל את ממדי ילדי כיתה דלת. וכך היו זוכים ילדים אלה בפגרה, שירדה עליהם כחסד משמים... ומהקורטור הפולני. בבית הספר למדו בנות ובנים ביחד. הלימודים נמשכו גם אחר הצהרים ובלילות החורף היו לומדים לאור עששיות נפט. ההליכה הביתה בלילות החושך, בסתיו ובחורף, הפכה למבחן של אומץ, שלא ידעוהו ילדי עמים אחרים. אך גם לכך נמצאה עצה. בבית הספר התפתחה תעשיה מקורית של פנסים, שיאירו את חשכת הדרך. קרקעיתו של בקבוק הותזה על ידי חבל טבול נפט שנכרך על הבקבוק נדלק וחמם את הקרקעית וכאשר נשפכו עליו מים קרים, פקעה הקרקעית וירדה ובמקומה הותקנה תחתית פח — מכסה של קופסת משחת נעלים, אשר שימשה תושבת לנר המודלק. חבל שנקשר לצואר הבקבוק שימש ידית לנשיאה, והנה פנס מושלם ואידיאלי, לאורו היתה עדת ילדים צוהלים עושה דרכה בתהלוכת פנסים ברחובות שומסק הריקים — ילד, ילד לביתו.

בבית הספר היה גם חוג להכנת הצגות לימי מועד, שהועלו על במת בית מבשלת השכר שבזמננו עמד ריק ממכונות. המקום נקרא בלשוננו הברובר. לפני ההצגה היתה תזמורת הנשיפה של שומסק משמיעה במשך שעה ארוכה מנגינות לכת למשוך את הקהל... שהיה זז לבית התיאטרון לא יותר מוקדם משעה עשר, אחרי שהיה מתקין עצמו כדת וכדין, כדי להפיק את ההנאה המלאה מההצגה, שעמדה להערך. אנו הילדים היינו עומדים חבורות חבורות ונהנים מנגינת המרשים והיתה זו תוספת רצינית לחוויה האמנותית שהיתה מזומנת לנו בתיאטרון.

בית הספר בבית ליזאק

משעבר בית הספר למרכז העיר לבית מרווח ונאה על יד בית היראה הקטולי החלו אצלו שנות הפריחה, נתרבו התלמידים, נוספו מורים ורמתם עלתה, בלטו בהם ישראל אקרמן, שלימדנו מקצועות ריאליסטיים, המורה צבי רוזנברג החי עמנו כיום בארץ, והמורה לגמרא ולמשנה מוטיל סגל ז"ל. דמותו של מורנו רוזנברג בלטה במיוחד בין צוות המורים. אישיותו השפיעה עלינו השפעה רבה. הוא הקנה לנו ערכים לאומיים ואנושיים והרחיב את אופק מחשבתנו. רוזנברג לימדנו ספרות ותנ"ך. כל שעור שלו בספרות היה לנו לחוויה, כי ניתוח פרקי היצירה ע"י מורנו היו אוריגינליים ומעניינים. הוא לימדנו לגשת להערכה של יצירה אמנותית באמת מידה נכונה. פרקי הספרות העולמית שהיו נקראים בכיתה,

מיצירות שקספיר, גטה, היינה, שילר ולסינג, למדונו לראות את העולם בהיקפו הרחב ומכאן באה השאיפה העזה לחרוג מהמסגרת הצרה של חיי השיגרה שבעיירה.

רוזנברג החדיר בנו את הרצון לעלות ארצה, להשתרש בה בבנין וביצירה, ממנו שמענו לראשונה על תורתו של בורוכוב, גורדון ואחרים ותודתנו לו מזומנת ועומדת לתמיד.

הלימודים בבית הספר היו רק ביום. מספר השעות שלמדנו ביום היו 7, בתוספת של שעתיים בשבוע ללימוד משנה וגמרא.

בבית הספר היו חוגים לפעולה דרמטית בימי חגים, היו לנו מופעים בפני הורים וקהל. בית הספר שימש מרכז להתענינות של כל תושבי העיירה ומקור גאווה לכל היהודים.

התארגנו חוגים לדיבור עברי וברחובות העיירה ניתן היה לשמוע עברית רהוטה.

מפי צבי רוזנברג (סגל)

„תרבות" ותרבות בשומסק

לשומסק הגעתי דרך קרמניץ, כלומר בעצם הוזמנתי לנהל בית ספר בקר־מניץ, אולם מסיבות פנימיות לוקליות טרחו יהודים מהשכבה המתבוללת לסגוו שם את בית הספר העברי, וכך התגלגלתי לשומסק.

הנהלת בית הספר עשתה מאמצים למצוא בשבילי סדור אחר, אך ללא תוצאות.

נשארתי בקרמניץ ללא סדור. בינתיים הצליח מרכז „תרבות" להשיג רשיון לבי"ס תרבות בשומסק וגם שם נסתבך הדבר.

רשיון בית הספר „תרבות" ניתן רק לשבע כתות בלבד, לפי הוראות הממשלה הוא עמד בפקוח הקורטוריום הרובנאי והמנהל המוכר כנהוג, היה המורה לפולנית. במקרה היתה זו אשה רוקה.

באותו זמן פרסם הרב ר' יוסילי כרוז נגד הקמת בית הספר. הוא עשה זאת לפי הוראות של אגודת ישראל — מפלגתו דאז, וברוח סגנונם „מי שרושם ילדו ל„תרבות" מוציא אותם לתרבות־רעה ומעביר בניו למולך וכו'.

הכרוז היה מוחץ. מ־120 הילדים, שנרשמו, נשרו למעלה מחמשים. עתיד בית הספר הוכרע לפני הקמתו.

ציוני שומסק לא טמנו ידם בצלחת. היו אלה יהודי מסורת מחסידי הרב הנ"ל ולמעשה הם אשר הביאוהו לשומסק והעניקו לו את כס רבנותם, כדי שלא יבוא אליהם רב קנאי ומפגר. והנה אכזבה כזאת.

הם הרגישו עצמם מרומים ונבגדים.

כל העיירה סערה יחד אתם. אולם משום מה לא קבלו את הסיוע הדרוש דוקא מהפרסונל של בית הספר. דרוש היה, כנראה אדם מבחוץ, בעל יוזמה משל עצמו, שיעזור להם להזיז את הענין מקפאונו.

באחד הימים התקרבה עגלה לביתי בקרמניץ, נכנסו אלי שלושה יהודים: א. פוך, פ. בט וא. יוקלסון, הציגו עצמם כשומסקאים, שהקימו שם בית ספר. הם זקוקים למנהל בפועל ושמעו, כי אני האיש ומציעים לי להתלבש, לבוא אתם כאן בעגלה ותיכף.

הססתי. נסיתי לחקרם, איך זה, באמצע שנת הלימודים, מה קרה? הם לא הרבו לפרט דבריהם. „בוא ותראה" ויותר לא יספו.

בקשתי שיחכו לי.

נכנסתי אל בוזי לנדסברג, עסקן בולט ומהימן בקרמניץ. התיעצתי אתו, איך לנהוג. הוא ענה לי:

— סע אתם. תדבר שם עם מוטיל חזן. אם הוא יערוב לך על שטרות לכיסוי המשכורת, תוכל להיות שקט.

בסוף הוסיף:

— מצוה עליך לנסוע לשומסק. זוהי עיירה דתית ובית הספר מתמוטט. אתה כאיש הבקיא בתלמוד, הנך האדם שתוכל להשפיע לטובה ולהרגעתם של אלה, שהם חרדי בית הספר והמסורת גם יחד.

לפי דרישתי הבטיחו לי בקרמניץ, כי לכשתפתח שם גימנסיה „תרבות" — אחזור אליהם.

נסעתי עם אנשי שומסק. הגענו לעת ערב, נכנסנו ישר למוטל חזן ובאותו מעמד הבטיחו לי כולם כל מה שרציתי: דירה, הסקה, מאור ומשכורת גבוהה.

למחרת קיימתי אספת הורים. נפגשתי עם התלמידים. בסוף נפגשתי עם הרב, מצאתי חן בעיניו.

השנה הראשונה היתה שנת סבל לי ולבית הספר. המנהלת־מטעם היתה מאחרת כל יום בשעה לפחות. כתתה היתה משוטטת ליד הכתות הלומדות ומפ־ריעות ללימודים וגם כשהופיעה כבר, היתה יושבת וכותבת מכתבים. לתלמידים היתה נותנת פרקים שלמים להעתיק מהספר ואחד התלמידים היה מתמנה על ידיה כמשגיח. עם המקל שנתנה בידו העבירה שלטונה אליו.

לעתים היתה גם יוצאת מבית הספר וה„משגיח" היה מלכלך את הילדים בבוץ שבקצה המקל.

בסוף השנה אמרתי או היא או אני.

היא קבלה פיצויים.

אני נסעתי ללבוב והבאתי את מונדרר.

בית הספר התפתח יפה. ויתרתי לדתיים. לימדתי תנ"ך בכובע. לפני כל חג הרציתי לתלמידים על דיני החג ומנהגיו. הילדים היו חוזרים לבתיהם וגילו

בקיאות בעניני יהדות יותר מהוריהם והכל בהסתייע במקורות, תוך דקדוק קפדני בפרטיהם.

לבית הרב הייתי נכנס ויוצא וידידות התקשרה בינינו.

כך התפתח בית הספר „תרבות", ריכז את מרבית ילדי שומסק בתוכו והפך למרכז חינוכי ברוח הלאומית, המוסרית והמתקדמת.

השתדלתי לטפח בילדים את כבוד הדת מצדה האתי, המוסרי ומאידך להקנות להם ערכים לאומיים וסוציאליסטיים. תתחדש — של פרישמן, משה — אחד העם ויסורי ורטר הצעיר — מאת גיטה, הפכו לנכסי רוח בחברת הילדים. אופק עניניהם רחב והעשיר.

ספוקי היה גדול. היה טעם בעבודה.

בשומסק עבדתי חמש שנים. נאלצתי לחזור לזברז' אחרי מות אמא, כדי לנהל את עסקי אבא. קשה היה לי להינתק משומסק. שלחתי קודם את אשתי לזברז', שמא יסתדרו איכשהו הדברים בלעדי. בסוף לא היתה ברירה ועזבתי את שומסק.

*

כשאני נזכר בעיירה זו עולים בזכרוני מעשים ומקרים, המעידים כיום עד כמה נשתלבתי בחיי שומסק בכל נימי נפשי. חבל שלא על הכל ניתן לכתוב ולהעסיק קוראים.

על אחדים בכל זאת אספר.

הייתי שם גם עסקן צבורי, משתף עצמי בפעולה ציונית צבורית וגורם להכרעות.

עסקנות זו גרמה לי לא פעם סיבוכים בעבודת ההוראה, אך לא ניתן היה לנתק את חוליות הדורות, עשיתי כמיטב יכולתי להקטין את הפער בין תלמידי והוריהם, בטפוח הערכים הציוניים המתקדמים בין המבוגרים. גשרתי בין הדורות. אך פה ושם פגע הדבר בגבאי העיירה, שבצרו מעמדם בכוחות מן החוץ.

*

כשרצה יענקל אקרמן להבחר לנשיא קהילת שומסק, ידעתי כי זוהי החזרת העיירה למדמנת ה„טכסה" ו„הבעל־טכסה". נרתמתי במלחמה נגד מועמדותו במלוא הלהט. הוא לא נבחר. והוא שאף נקמה. מה עשה? הלך והלשין על בית ספרנו בפני הקורטוריום. דבריו נתקבלו. בית הספר עמד להסגר.

הצילה אותנו העובדה, שבדיוק אז התקיימו מבחנים משותפים לתלמידי „תרבות" ובית הספר הפולני. תלמידי מונדרר עמדו במבחניהם בהיסטוריה והגיאוגרפיה הפולנית יותר טוב מתלמידי בית הספר הפולני. ההצלחה היתה כפולה.

*

פעם הזמינו אותי מוטל סגל וקופל צורף, עסקני שומסק המופלאים, להצטרף אליהם להתרים את אברהם רייך לקרן היסוד.

שנינותו של רייך והציניות שלו, הטילו מבוכה בקרב העסקנים. מוטל נרתע, נצטרף אלי קופל צורף. נכנסנו, עמד רייך נכון לקרב:

— אני יודע, יודע. אתם אנשים תמימים, לאן תכניסו שוב יהודים? מאין תקחו אותם? לא מדינה היא ישראל, ולא עם הוא בית ישראל.

עניתי לו במעשה שהיה ואפיקורס אחד הקניט את ר' לוי יצחק מברדיצ'ב וכפר בהשארת הנפש. אמר לו הרבי לאותו אפיקורס: ואולי אינך כל כך בטוח ויש כן השארת הנפש, אז מה הפסדת כאשר לא תרצח ולא תגנוב.

והאפיקורס נרתע.

רייך נתן 24 דולר. הרגשתי, כי משהו עשיתי.

היו לי מערכות והשגים בשומסק וכל מה שבאתי לספר, לא באתי אלא לאמור מקצת שבחה של עדת בני שומסק וילדיה.

היתה עיירה צמאה לטוב, לתורה ולמצוות וגדולתה בכך. אין שומסק נשכחת במהרה.

יוסף ספיר

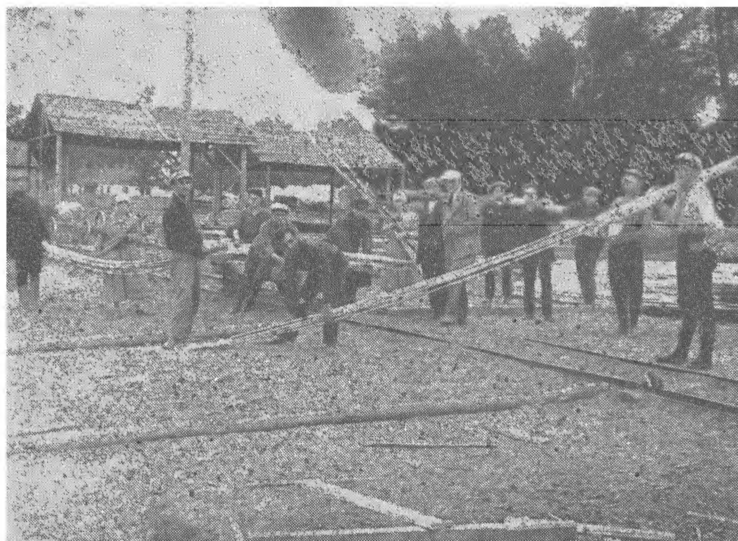
על החלוץ בשומסק ונושאיו

אחד הפרקים היפים בחיי העירה נכתב ע״י תנועת החלוץ. האידיאלים, שבהם דגלה התנועה הנ״ל — הכשרה ועליה — לא היו זרים לבני העירה, היות והרוב המכריע סיים את לימודיו בבי״ס „תרבות״ והבית השלים את חנוכו של הנער או הנערה לאור השאיפות האלה.

ברם, באופן רשמי נוסדה הסתדרות „החלוץ״ בעירה בשנת 1924 והמשיכה את פעולתה ללא הפסק עד מלחמת העולם השניה.

מהיום הראשון נהפכה התנועה לעמוד התווך של חיי הנוער בעירה בהאפילה על כל שאר העבודות הצבוריות והפוליטיות. כל בחור ובחורה בעל שאר רוח במידת מה, אשר לא השלים עם חיי הניוון המצפים לו, בהיותו סמוך על שולחן הוריו ללא עבודה פרודוקטיבית ודרך בחיים, מצא את דרכו לחלוץ.

החל משעות הערב המוקדמות וכלה בשעות המאוחרות שקק בית ההסתדרות חיים. הוא היווה מקום מפגש לצעירים וצעירות, מקום לימוד והתפתחות גם בידיעות כלליות ופוליטיות, מרכז ללימוד השפה העברית ומקום לידיעות על הנעשה בארץ. ויש לציין שעל אף המרחק הגדול, חי הצעיר היהודי את חיי הארץ על לבטיהם ומאבקם בהרבה יותר, מאשר את הסביבה הקרובה על ד׳ אמותיה בעיר מולדתו.

באספות חברים כלליות, שנמשכו עד השעות הקטנות של הלילה, התבררו והתלבנו כל הבעיות הקשורות בבעיות התנועה בגולה, והמשכן בהגשמה בארץ. האספות האלה היוו גם בי"ס להופעות צבור, אשר לימד כל אחד מאתנו לעמוד בפני הצבור ולהביע דעתו בפומבי כשמובטח יחס של סבלנות ואורך רוח מצד השומעים.

בקור חבר המרכז במקום ועל אכו"כ שליח מהארץ נהפך ליום חג לחברי התנועה ומהם לעירה כולה. הפשטות והתמימות, חסר הפניה האישית והמסירות לכלל הטביעו את חותמן על כל חבר וחבר בתנועה.

האספות הכלליות, שבהן אישרו מועמדים לעליה, נהפכו ממש לימי דין כעין יום כפור קטן. הדיון על התור לעליה התנהל ללא כל חנופה ומשוא פנים, לפי כל דרישות הצדק והיושר האבסולוטי, ובפומבי ולא בחדרי חדרים. ניתנה הרשות לערער על ההחלטה, אם נדמה היה לך שיש בה מן הסטיה מהעקרונות הנ"ל. לחברים רבים בני התקופה ההיא זכורות יפה האספות היוצאות מן הכלל האלה.

ומה תימה? — הן האספות האלה היו בבחינת הרות עולם, בהן נחרץ גורל האנשים, אשר קשרו את עצמם לארץ זמן רב לפני עלותם.

המרד בקיים והדרישה לערעור יסודות מקודשים מקדמת דנא מצאו את ביטויים לא רק בויכוחי סרק ובחדרי חדרים, אלא פרץ החוצה מעבר לחומות המציאות היום יומית.

נמצאו נחשונים אחדים, אשר עברו מהלכה למעשה ויצאו לעבוד עבודה גופנית שחורה. תחילה — מקרית, כגון חטיבת עצים אצל שכן ומכר ואח"כ לעבודה קבועה יותר, כגון כריתת עצים ביערות בסביבה.

לפי ליצני החלוץ התחלקה העבודה לשני סוגים: שחורה — רגילה, ולבנה — בטחנות הקמח של העירה.

עבודה זו נעשתה משום מה בלילות בעיקר. כשיצא ממנה העובד עם אור בוקר היה הוא מכוסה כולו אבקת קמח לבנה וכך נתכנתה עבודה זו לפי צבעה.

אותם הכלים והמכשירים, אשר מקדמת דנא היו בחזקת כליו של איבן הגוי ולבית יהודי הגון לא יבואו, כגון משור, גרזן, פצירה ועוד, מצאו את תיקונם בידי בחורים יהודים המתכשרים לעליה. והיו גם כאלה, יחידים אמנם, אשר הלכו לעבוד לבעלי מלאכה, שאינם מבני ברית בתור שוליות במסגרות, נפחות ונגרות. נעים היה לראותם חוזרים לפנות ערב הביתה, לאחר יום עבודה קשה ומפרך, שחורים מפיח מלוכלכים ומבריקים באור שמחה פנימית. מתוך גבורה והכרה ידעו להחזיק מעמד בתנאים קשים אלה ובתשלום מינימלי. יום עבודתם עלה בהרבה על שמונה השעות המקודשות ונמשך מחושך עד חושך. יש לציין, כי גם בעלי המלאכה, אשר אצלם עבדו, איש מהם לא ידע על קיום חוק כזה והוא עצמו, בעל הסדנא בכבודו, היה עובד מזריחת השמש עד שקיעתו.

מובן, שהנחשונים האלה נתקלו מהרגע הראשון באי אמון מכל צד ועבר. היו כאלה בין יהודי העירה, שלא רצו להעסיקם מרוב רגש ורחמים. ובאמת איך יוכלו לראות שפלוני בן פלוני, בנו של בעל בית הגון, יעסוק בעבודה „בזויה" הנעשית כרגיל ע"י גוי, ואיך ישא נותן העבודה את פניו אל ההורים והמשפחה

בפגישה עמהם! בכלל לא היה נוח להעביד חלוצים, כי החלוץ הביט מגבוה על נותן עבודתו וא״א היה לזרזו ולצעוק עליו.

לבטלני העירה היה כל הענין הזה מעין בידור נדיר והיו מתגודדים מבוקר סביב מקום העבודה ע״י ערימת עצים עצומה לחטיבה והיו מהמרים ביניהם לשם קנטור, שעד הצהרים לא ישאר זכר משלושת חוטבי העצים האלה. „הם יברחו כעכברים״ — היו פוסקים. היו עומדים ומודדים עביה של כל קורה וקורה, מונים מספר הסיקוסים בכל אחת מהן, ומבטיחים בהן צדקם, שידי יהודי לא תוכלנה להן. זה עניין לידי עשו. ויש לציין שתבוסתם היתה מלאה. אף אחד לא עזב את המקום. בערב היו חוזרים עייפים ויגעים ועוסקים לאור המנורה בהכנות לקראת יום המחרת בהשחזת משורים וגרזן. זה נהפך למקצוע נוסף כביכול, אשר גם הוא לא ידעוהו אבותינו. ולאחר סיום העבודה ישר לתנועה, לסיפוק, לעניין.

המהפכה שהכניסה התופעה הזאת — של יהודים עובדים, בין שאינם בני ברית — אין לשערה. הם קבעו, שאסון ירד לעולם, סדרי עולם נשתנו ואין זה אלא סימן לקץ הבריאה. והיה כי יעמוד חוטב עצים נוצרי עם יהודי על המקח ולא יגיע לעמק השוה, היה הגוי זורק כלאחר יד בפני היהודי: „במחיר זה יעשו לכם החלוצים שלכם ולא אנחנו״.

שמנו בתור פועלים יצא בין בעלי האחוזות ובעלי היערות בסביבה ובכל מקום עבודה נאחזנו. באחד מבקרי האביב הפולני, יצאנו קבוצת בחורים לעבודה

עם הנץ השחר, כשמשורינו בידינו והגרזנים על השכם ונתקלנו בדרך בגדוד חיילים פולנים. תמהונם היה מלא לראות אותנו בכך ושמענום אומרים: „תראו נא, מאשימים את היהודים שהם פרזיטים ואינם רוצים לעבוד, תבוא המציאות ותוכיח".

ומאוד מאוד נעמו לנו המלים האלה מפי שונאי ישראל.

לאט לאט רכשנו אמונם של האכרים הנוצרים בסביבה, והם התחילו להעסיק אותנו בבתיהם ובשדותיהם מתוך אמון מלא ביכולתנו.

הגיעה עת העליה והדאגה ממשית; לעלות, להחיש העליה, ולכל מי שהוכשר, היתה לעתים בעיית מימון העליה לחבר חסר אמצעים או שהוריו רצו לעכב בידו מלעלות.

יש גם וההכשרה נמשכה מספר שנים, כאשר נסגרו שערי העליה, וחלק מחלוצינו נשאר ללא הוצאות הדרך וללא עזרה מהבית, נאלתה התנועה להרתם לפתרון הבעיה, היא חייבה כל חבר בה ליום עבודה בשבוע תשלום לקופת החלוץ. הכנסת יום עבודה ממש, ללא תמורה כספית באיזו צורה שהיא. חבר, אשר במשך שלושה שבועות השתמט מיציאה לעבודה וללא סיבה מספקת — הוצא אוטומטית. בכך הושגו שתי מטרות, ראשית חויבו חברים אשר טרם יצאו להכשרה מלאה, להגשמה חלקית, ושנית התעשרה קופת העליה וכל חלוץ שומסקאי בכל אתר ואתר ידע, כי יש דואג לו. הדרך הזאת הכתה גלים בסביבה ועד המרכז בורשה הבירה הגיעה. המרכז העריך את מעשינו זה ונתן פרסום לו, בכל זאת דרש מאתנו באספת חברים כללית ללכת לויתורים ופשרות בטענו, כי זוהי גזירה שאין רוב

הציבור יכול לעמוד בה. אנו לא קבלנו דעתם והמשכנו בשטתנו ועזרנו בזה להרבה חברים לעלות והם אתנו כאן כיום הזה.

אינני יודע אם עלה בידי להציב יד הולמת לתנועת החלוץ בשומסק אשר היתה אחת התופעות היפות בחיי העירה, אשר גם כיום בהזכרנו בה ניסך בלבנו חום וזוך שלא מעלמא הדין. מתוך געגועים נזכרים שרידי החלוצים מאז בימים ההם, עת רצה כל אחד לשלב את עולמו הפרטי בעולם המחר הכללי המתחדש. ימים משופעים באידיאלים ושאיפות, שהאצילו מתכנם גם על נושאיהם. חבל על אותו נוי, שנעקר בהעקר נושאיו ביד זדונית ומשנה כאב יכאב הלב על אותו דור משופע ביפי שאיפותיו היהודיות והאנושיות, שנעקר ואיננו.

„TARBUT"
Żyd. Stow Kulturalno-Óświat. w Polsce
Oddział w
Legitymacja № 23
Imję i nazwisko:
Adres:
Data wstąp. do Stow.
Data wydania
Zarząd Oddziału:
Przewodn.:
Sekretarz:
Równe, druk Szestakowskiego

„תרבות"
הסתדרות עברית לחנוך ולתרבות בפולניה.
סניף ______ והלין.
כרטיס חבר № 23
השם ושם המשפחה:
הכתבת:
יום הכניסה אל ההסתדרות:
יום מתן הכרטיס:
ועד הסניף
היו"ר
המזכיר
רובנה, דפוס שוסטקובסקי.

יצחק גלר

שומסק — רחשי עליה ולבטי הגשמה

יחד עם הרבה תינוקות בני גילי הכניסו אותי הורי אל בין כתלי ה„חדר" שבבית המדרש, שמאחורי בית הכנסת הגדול. ב„חדר" היה ה„מלמד" חוזר ומשנן אתנו את ה„אלף־בית" בצוותא וכן גם לימד אותנו ברכת „מודה אני", „קריאת שמע" וכו'. מאוחר יותר עברנו ללמוד ב„אוליקער קלויז". המורה היה ברוך זילבר, שלימד אותנו חומש ורש"י. בין כתלי בית־כנסת זה עברה עלי ילדותי בשומסק, כאן קבלתי לראשונה תודעה יהודית. כשרון מיוחד במינו היה לברוך זילבר, אשר היה מלמד אותנו את סיפורי התורה בענין מיוחד, והם זכורים אתי וחרותים בלבי עד היום הזה.

מה„חדר" עברנו ללמוד בבית ספר „תרבות", אשר בדירת ברנצ'י רויכמן. הבית היה מוקף גן יפה עם עצי פרי לרוב. בערבים, לאחר הכנת השעורים ומשחקי מחבואים ומלחמות בין סמטאות השוק, חוזרים היינו ומתפלחים לגן, שופע הפרי וקוטפים פירות מלא חופניים, קרה גם שנתפסנו בקלקלתנו ולמחרת נענשנו ע"י מורה זה או אחר בעמידה בפינה, או כתיבת משפטים חוזרים ונשנים ללא ספור.

היו הורים שראו את בית הספר „תרבות" בעיירה כמתקדם מדי, ולכן שלחו בניהם ל„ישיבה" בקוריץ.

לעומת זאת היו משפחות ששלחו את הבנות ללמוד בבית הספר הממלכתי, הפולני „פובשכנה", שם היו הלימודים חינם וגם מעצורי מסורת, דת ויהדות לא עכבו בעדם.

לבית־ספרנו „תרבות" היתה השפעה מרובה על הנוער בעיירה ועל התפת־חותו הרוחנית, השפה העברית היכתה שרשים בלבנו, היתה שגורה בפינו ודברנו

בה בין כתלי בית הספר ואף מחוצה לו, היה לנו צוות מורים מעולה כמו: מוני מונדרר, ישראל אקרמן, רוזנברג, ספרים, זילבר. יותר מאוחר הגיעה אלינו מטעם מרכז „תרבות" בורשה המורה פיניקר, שהתחתנה עם נפתלי קנפר ונהיתה ע"י כך כאחת מבנות שומסק עיירתנו. בית־הספר הקנה לנו זיקה למקורות התרבות העברית ונתן לנו חינוך לאהבת המולדת הרחוקה ולפעילות ציונית.

מבין יוצאי בית הספר הזה צמחה תנועת „החלוץ" בעיר. זוכר אני את קבוצת הצעירים בעיירה מלאי החזון ומרץ הנעורים, ספוגי הגעגועים לארץ, אשר מצאו להם פורקן למאווייהם, לחופש נפשי פנימי, בפעולה ענפה למען הקרן הקיימת לישראל וקרן היסוד, הם גם אשר הקימו והרחיבו את הספריה הצבורית, עליה היתה גאות אנשי העיירה. ממעינות הספרות העברית שבספריה ינקו תרבות ומזון רוחני תלמידי בית הספר ובני נוער אחר, שבאו לספריה להחליף ספרים, נפגשו עם חברים וניהלו שיחות בעברית, שפת הארץ הנבנית.

זכורני, עדיין ילדים, נערים היינו, תלמידי ביה"ס תרבות, הרגשנו שעמום בחיי העיירה וזר היה לנו הוי תושביה. אנו קנאנו במבוגרים, אשר מצאו להם תוכן בין כותלי סניף „החלוץ", מי מהם הנמצאים אתנו כיום לא יזכור את ערבי השבתות, החגים, המועדים, הטיולים והמסיבות, שנערכו בקשר למאורע זה או אחר, וערבי השאלות־ותשובות, שנהגו לקיים בעניני מציאות וחזון שבארץ ישראל. כל אחד רשאי היה לשאול בכתב ככל העולה על רוחו ולשים את השאלה בארגז המיועד לכך, במשך השבוע ובערב שבת היו שאלות החברים נקראות בפני כולם והצוות, שהיה מתחלף מדי פעם ואשר היה מורכב לרוב מהרציג מלמן,

יוסף נוימן וזיידל זילבר, ולפעמים גם שליח מהארץ, שהגיע לבקור אלינו, היו משיבים על שאלות החברים. הוויכוחים היו נמשכים עד מאוחר בלילה ואת המסיבה היו מסיימים בשירת „התקוה" וברִיקוד הורה סוער.

חברי „החלוץ" הפיחו רוח חיה ותוכן בעיירה, יחסים נשתנו בעטיים, מושגים מקובלים, הילכות־חיים וערכים נהפכו על פיהם, נפל החיץ בין בן החיט לבין בן הסוחר, התרחב אופק חיינו, דבר מה חדש ונעלה נוצר בעיירה ולנו, בני הדור הצעיר, היתה ההרגשה, שאנו המחוללים את השינוי הזה ומביאים ערנות וחדות־חיים לבתי היהודים.

במרוצת הימים הצטרפו אלינו רבים, והפכנו להיות „החלוץ הצעיר". אז צפה השאלה, כיצד נארגן את העבודה ביחד עם המבוגרים, העומדים בפני הג־שמה — יציאה לקיבוצי הכשרה. לא קל היה לשתף אתם פעולה ולנהלה במשותף. צר היה המקום לכל הגילים. התלבטנו וחיפשנו מוצא. התארגננו, שילמנו מס חבר חדשי ושכרנו אולם נפרד בבית מיכל כץ. אהרון, רחל ומישקה היו אף הם חברים ב„החלוץ הצעיר" ודבר זה הקל עלינו לסדר את הסניף ולקשטו בסיסמאות יפות ומגוונות ואף תמונות מחיי הארץ הרחוקה, הקרובה ללבנו מאד ונופה הקוסם לנו ממרחקים.

היינו קשורים במרכז החלוץ הצעיר בורשה, משם היינו מקבלים חומר הס־ברה לניהול פעולות־תרבות, הקראות, שירים חדשים ורקודים. גם שליחים מארץ־ישראל היו באים לבקר אצלנו כמו פיאלקוב, משה זליצקי (כיום כרמל) ואחרים. היינו מסדרים קייטנות באחד הכפרים וחיים חיי מחנה וישנים בגורן על קש ומבלים בצוותא, חיי חברה וקיבוץ כדוגמת החיים בארץ, כפי שנצטיירו בדמ־יוננו הנלהב.

בתוך הסניף הקמנו חוג דרמטי. מניס פודים, אשר מלבד כשרונו במקצוע החייטות היה מחונן גם בכשרון ביום וארגון, בחר מאתנו קבוצת משחק ושבועות לימד אותנו תורת המשחק ואימן אותנו להופעות. כך הכינונו הצגה בי"א אדר, יום תל־חי, על חייו ומותו של יוסף טרומפלדור והצגת קטעים שונים מהווי הארץ ובנינה. ההצגות התקיימו בבראוועור, באולם הגדול והארוך של חיים ווילסקר. ערב של הצגה כזאת היתה חויה עמוקה לנו ולתושבים, שמלאו את האולם עד אפס מקום.

לא תמיד קבלו אותנו ההורים בהבנה יתרה. היו שהתנגדו לעצם השתייכותנו לתנועת נוער חלוצית, המורדת במציאות הקיימת וחותרת לשינוי ערכים ותוכן בחיים. לא פעם קרה, שחזרנו הביתה מהסניף והדלת היתה נעולה, כי אחרנו לבוא לשעה היעודה.

היתה זו מלחמת אבות ובנים.

אנו, נחושה היתה החלטתנו לצאת למרחב, לעזוב את העיירה, לנסוע לקבוץ הכשרה ולהתכונן לעלות ארצה. לכל זה לא הסכימו ההורים. הם ראו בילדים את ממשיכי מסורת הבית והמשפחה ורצו לראותם מסודרים בעבודה שם, לידם ומקימי בית משלהם.

מלחמה זו פרצה במקרים רבים וקבלה צורות שונות. היה זה סבל להורים ולבנים גם יחד וגדל הצער על התהום הרובצת בין היריבים הדוקי הקרבה והנפש.

במרחקי הזמן הפכו מלחמות דורות אלה לחוויות עמוקות מני נפש. וזכרונם שמור אתנו עד היום.

כבטוי של אהבת הורים נצחית לילדים ודאגתה להם, שלא נמצאה לה הלשון הנכונה והמשותפת לשניהם.

אזכור עלית משפחת פרילוצקי ארצה. הם היו שכנים שלנו. את שומסק יצאו בעגלה עמוסת מטלטלים בדרך העיר החדשה, כשמאחוריהם צועדים הרבה מלווים, אנשים ונוער, אשר באו להפרד, מי מתוך שמחה ותקוה להפגש בעתיד הקרוב בארץ ומי מהם תוך עצב ויגון בידיעה, שזוהי פרידה לנצח ושוב לא יפגשו עוד לעולם.

*

בחדשי יוני—אוגוסט 1937, באו החברים מוסיק יוקלסון ופנחס פלץ מארץ־ישראל לשומסק לבקורים משפחתיים. רבים התאספו אז בבית קרוביהם לשמוע ולקבל דרישת־שלום חיה מבנים ובנות, אשר עלו זה לא מכבר ארצה, דמעות זלגו מעיני הורים ולא רק מעיניהם. הכסופים לארץ רחוקה־קרובה מלאו לבות כולנו. שאפנו להיות מגשימים, ממשיכי דרך המבוגרים וכל פריסת שלום היה משם הרעידה נימין בלב ודמעות בטאו את ההתרגשות.

*

שני קבוצים נוסדו בעיירה, אחד ע״י הסתדרות „החלוץ״ ושני ע״י תנועת בית״ר, שניהם הביאו אתם רוח חלוצית ארץ־ישראלית בקרב תושבי העיירה.

תושבי העיירה לא הבינו אמנם על שום מה ומדוע עזבו בנים ובנות בית הורים נוח וחם, ספסל למודים ותורה, ובאו לכאן לעיירה נידחת לעסוק בעבודה מפרכת וקשה, להיות חוטבי עצים ושואבי מים ועוד שמחים בערבים, רוקדים ושרים ופניהם מאירים וקורנים ממש, כאילו ניצחו עולם ומלואו. הם תמהו, לא הבינו, אך בינתיים הפכו בענין ארץ ישראל והכשרה ונאלצו לתהות בענין חדוה ותוכן מה הם, ומה מניעיהם.

אנו הצעירים, תלמידי בית הספר „תרבות", חניכי תנועות־נוער חלוציות, בקרנו בקבוץ, הצטרפנו לשירה ונסחפנו לרקודי ההורה המשולהבים, כבתוך הווי שהוא כולו שלנו. לנו היו הקבוצים האלה המחשה של מה שעליו חלמנו.

בימים אלה נהלנו פעולת חינוך ענפה להגשמה אישית ועם הזמן הוחלט ביזמתנו לאשר קבוצה ראשונה מבני הדור הצעיר, כהשלמה לחברים המבוגרים הנמצאים בקבוצי הכשרה.

בשנת 1937 קרה הדבר ויצאנו לקבוצי ההכשרה בלוצק ובקלוסובה. בין היוצאים היה בן־דודי מרדכי גלר ופנינה דורפמן, אשר יותר מאוחר הועברו למרכז החלוץ בורשה והם אשר סייעו בידינו לקבל הסכמת הורים ללכת בדרכיהם וקבוצת צעירים כגון: זלדה זילבר, מיטלמן שושנה, פרלמוטר סימה, דב גלוזמן, שושנה דורפמן וכותב זכרונות אלה. יצאו להכשרה במשק החקלאי בגרוכוב ע"י ורשה ולקבוץ לודז. שם חיינו חיי חברה ועבודה, המשכנו גם ללמוד ולהשתלם בסמינר, שקיים המרכז בורשה או בחוגי תרבות מטעם הקבוץ. חיינו השתנו ללא הכר. עוד לפני עלייתנו ארצה הרגשנו בהבדל שבין חיי עבודה ויצירה לבין חיי עיירה מנוונים.

חדשים רבים היינו בקבוצי הכשרה לנוער, עד אשר פרצה מלחמת העולם השניה. עם פרוץ המלחמה נאלצנו לנטוש את החווה החקלאית בגרוכוב. המשק נהרס ברובו ע"י הפגזות הנאצים, הושמדו הפרות וענפי משק רבים הושחתו. ובינתיים ורשה במצור. הגרמנים צרו עליה וסגרו מבואותיה וברחובות העיר הת־נהלו קרבות מרים ואכזריים.

בלילה ארזנו חפצים הכרחיים, לקחנו צידה לדרך ועזבנו. בקבוצות הלכנו, בלילות, בדרכים עקלקלות, כשתמרות עשן, הרס וחורבן מאחורינו. בימים חטפנו תנומה ביערות, החלפנו כח. השתדלנו להתרחק מהפגזות והפצצות הנאצים ולהמ־שיך בצעידה אל החופש בכיוון לווהלין, בחזרה לעיירה, לשומסק.

באורח מקרה נודע בעיירה דבר בואנו לכפר הסמוך וקבוצות נוער, ילדים ומבוגרים, כבר חיכו שם וציפו לבואנו. אתי חזרו גם האחים מוטיל ומשה גלר, שהיו אף הם בורשה במסגרת הכשרה. מאוחר יותר חזרו גם בני שומסק שגויסו לצבא הפולני לאחר שזה הובס ופוזר ע"י הגרמנים, נעזבו לנפשם וכל אחד הלך לו לדרכו, חזרה לביתו.

בעיר היתה מבוכה. אנשים נקלעו מנחוש לנחוש על העתיד הקרוב.

לא ארכו הימים ונתבשרנו, שהצבא הרוסי עומד להכנס העירה. יום אחד הונפו פתאום דגלים אדומים ברחבי ככר הכנסיה הקתולית. עשו זאת בני הנוער הקומוניסטי, מבני העיירה והשמועה נתאמתה.

אחר הצהרים נשמעה דהרת סוסים, פרשים פרצו העירה בסערה ותוך תרועת חצוצרה בישרו את בואו של הצבא האדום. בו ביום החלו לזרום העירה חילות שריון וטנקים, שהתמקמו באזור השוק וברחובות הראשיים של העיר.

משום מה רוקנו החנויות עם בוא הצבא האדום ומצרכים חיוניים נעלמו. קשה היה להשיג צרכי אוכל, התושבים החלו לדאוג ליום המחר, לאגור צרכי מזון ולבוש, הם קנו שקי קמח, מלאו המרתפים תפוחי־אדמה והכינו עצי־הסקה לימי החורף. קר היה בלב ובנשמה.

המשטר הרוסי החל להתבסס, סדרים חדשים הנהיגו, המוסדות הציוניים חדלו מלפעול, הספריה, עליה היתה גאותנו, נסגרה, נחתמה והועברה כשהיא חתומה — לגניזה. נפסקו פעולות הקרן הקימת וקרן היסוד ואף פעולת הקהילה היהודית שותקה. לעומת זאת נפתחו ע״י הרשות קורסים ללימוד החוקה הסטלינית והוחל בפעולות נוער למען הקומסומול, שנוהלו ע״י הפוליטרוק ועוזריו.

המעמד העצמאי והבינוני וכ״ג המסחר חוסל. נוצרו קואופרטיבים וארטילים למלאכה.

בית הספר תרבות שנסגר, פתח שעריו מאוחר יותר בתכנית למודים אחרת לגמרי. זה כבר לא היה בית ספר עברי. הוא שכן בבית המשטרה הישן מול בית אינגרלייב. לצוות המורים הקיים צורפו הח' ברג קטשורץ ומרים הופנגנדלר. שונתה שיטת הלימודים והחינוך הוקדש לערכים אחרים, רחוקים מלבנו ותואמים לערכי מסורת רוסית ולמולדת רחוקה.

באחד מאותם הימים, כשכל עולמנו נחרב וחלומות נעורים גזו ונעלמו, כשהדכאון ותוגת יאוש כרסמו בלבנו, הגיע אלינו שליח מיוחד מטעם מרכז החלוץ ובשורה בפיו: אכן ישנה אפשרות להתקרב לשערי התקוה, קיים גם סכוי לעלות. הדרך אמנם בחזקת סכנה, קשה היא ומפותלת ללא כל בטחון, אך יש לזוז וללכת. גלר ניסה מזלו, לא עבר וחזר הביתה. לי סרבו ההורים, לא הסכימו שאלך בדרך לא דרך וכשהוברר לי, שלא אצליח לשכנעם, אמרתי להם שאכן נוסע אני ללמוד, להמשיך ולהשתלם בבתי ספר שנפתחו אז בלבוב ואמנם יצאתי ביום חורף קר בכיוון הרצוי, תוך חתירה להגשמה.

בלבוב פגשתי את דינה'לה שטיינמן ז״ל, שהמשיכה בלימודיה שם. לה סיפרתי על המשך דרכי, על חתירתי להגיע למקום מבטחים, משם אוכל להמשיך בדרך ההגשמה ובקשתיה שאם לא אצליח, באם אכשל והורי ובני משפחתי ידאגו לגורלי, שתואיל נא ותמסור להם על כל הקורות אתי.

בדרך בה הלכתי לא האיר לי המזל. נפלתי קרבן לעינויים מרים וסבל לא ישוער.

חמש שנים קשות עברו עלי בתקופת מלחמת העולם, שנים בהן נלחמתי ונאבקתי עם מר הגורל שהתאכזר לי, למשפחתי, לעמי. שנות רעב, אימה וחרדה ליום המחר, מלחמת קיום תוך חיי בדידות ותוגה הרחק מבית, מהורים, ממודע וגואל.

קשה היה לשאת בזוועות חיי גיהנום אלה, בהרי החושך הקרים ולולא זיק של תקוה, ולו גם קלושה למדי, וניצוץ של אמונה עמוקה בלב, אותם נטעו בי הורי, מורי, חברי בתנועה ואשר קבעו שאסור להתיאש בכל הנסיבות וכי יש ויתכן שעל אף הכל ולמרות הכל ממשיכים לחיות ולהאבק, מי יודע אם הייתי יכול לעמוד בכל הקשיים האלה. הודות להם האמנתי, כי לא הכל אבוד, כי נשאר עוד מישהו לפליטה וכי ישנה אי־שם אמא ומולדת המצפה לבניה־בוניה.

בלעדי כל אלה — האפשר היה לשאת בכל ענויי הגוף והנפש שפקדוני?

ב־1 ביולי 1941 כבשו הנאצים את עיירתנו שומסק ושלטו בה באכזריות טרף עד תחילת 1944. באותו זמן לא הייתי בשומסק עיירתי. בסוף חודש פברואר 1944 פרצו חילות בטוטין מן הצבא האדום ושחררו את העיירה מעול הנאצים, ששלטו בה ללא מצרים.

אז הגענו העירה. בלילות קרים ואפלים שוטטנו בחורים, קבוצה של פליטי חרב ואבדון, על פני עולם שנחרב. הגענו לשומסק — ועיירת היהודים, הציונית, ההומה חיי צבור ערים ונוער תוסס — לא היתה עוד, הכל נחרב, חלף ואיננו עוד, לא נותר מאומה, לא גלעד ומצבה, העיירה שלנו היתה כלא היתה, חלל ריק, שממה, הרס, חורבן וחדלון, תל־עולם.

קשה היה לנו לראות את שומסק שלנו בכך ועוד באותו ערב המשכנו בדרכנו לקובל העיר, שם קווינו לפגוש חברים, אתם חלמנו לפני המבול לחתור לעלות ארצה, אתם יחד למדנו בסמינר בורשה, יחד עשינו הכשרה וחיינו חיי חברה בגרוכוב וכשנפרדנו, נשבענו להפגש שנית בגמר המלחמה ולהמשיך בדרך בה הלכנו. אך גם קובל היתה חרבה, ללא יהודים וללא מכרים. מפי שכנים גויים נודע לנו, שאת חברינו הכניסו עם עוד יהודים לבית הכנסת ומשם הובילום למח־נות עבודה למקום בלתי ידוע, בבית הכנסת הגדול מצאנו פרישת שלום אחרונה שלהם חתומה על הקירות בדם לבם, לב חברים ההולכים למות, ומטילים עלינו על חבריהם, שלא נשכח אותם, שנקום את נקמת דמם הטהור.

בקובל הגיעה אלינו ידיעה, שהוקמה ממשלה פולנית זמנית בעיר לובלין. וורשה עדיין היתה בידי הנאצים, ושם בלובלין הוקם גם מרכז לפליטים ולחיפוש קרובים ומכרים, שנותרו בחיים, שברחו ליערות, שלחמו בשורות הפרטיזנים, או שניצלו מגיא ההריגה ממחנות ההשמדה.

בלובלין מצאתי חברי מרכז החלוץ לשעבר, שעזרו לי והכינו עבורי את כל הדרוש על־מנת שאוכל להמשיך ללכת בדרך־לא־דרך על פני ארצות תבל בכיוון שערי התקוה, משם אוכל להעפיל ולהגיע ארצה. הצלחתי להגיע לאיטליה, נפגשתי עם חיילי הבריגדה היהודית וביניהם חברים, מכרים וידידים. גוייסתי לעבודה במרכז לגולה, שנתיים של עבודה במרכז החלוץ. באיטליה הצלחתי לקשור קשרים עם הרבה שומסקאים, שהיו באירופה בדרכם־חתירתם להגיע לחופי אי־טליה. מהם אפשר היה להצטרף לאנית מעפילים ולעלות. היתה לי חליפת מכתבים עם חברים בארץ, שומסקאים הנמצאים בתנועה הקבוצית ועם אחרים.

מעניין — אחרי נדודי ברחבי העולם הגדול, כדי לרחק משומסק, שוב נל־

חצתי אליה, אל חיק שרידיה. פסח לרנר סיפר לי במכתביו על הארגון שהקימו יוצאי ווהלין בכלל וארגון של יוצאי שומסק בפרט וידיעות אלה עודדו אותי ומלאו לבי שמחה ותקוה לימים יותר טובים כי יבואו. שוב בין שומסקאים — והוקל ללב.

באמצעות המדור לחיפוש קרובים נודע לי שאבי ואחי נשארו בחיים ונמ־צאים ברוסיה. אחי הצליח לצאת משם ולהגיע אלי, לאיטליה, לאחר שנה חדשים מספר בקשתי לאפשר לנו לעלות ארצה. המרכז לגולה והמוסד המתאים סדר לנו את הניירות המתאימים ונתן לנו האפשרות לצאת בתור חיילים החוזרים לחופשת מולדת עם קבוצה נוספת של חיילי הבריגדה, שבוע ימים ארכה ההפלגה, הים היה שקט, מצב הרוח היה מרומם, הלב המה מחוויות ואושר אין קץ, עת ראיתי מרחוק חופי מולדת ואת חיפה העיר כה קרובה אלי.

עמדנו על הסיפון, מעינינו זלגו דמעות. אכן, זה לא היה חלום, הגענו ארצה, למולדת, זכינו לחיי חרות, אך בלב צרב כאב על כל אלה שלא זכו לכך, אמא שלי, אחים ואחות, חברים, ילדים, זקנים וטף, אנשי שומסק שלי שחייהם קופחו על לא עוול, שהושמדו ע״י טמאי אדם צמאי דם ימח שמם.

ש. ספרים

קבוצת לובומירקי

זה היה בקיץ 1925. אני מטייל לי ברגל בין עיירתנו שומסק ובין עיר המחוז דובנא (המרחק ביניהם כ־50 ק"מ). בשבילי יערות עבותים וכפרים נידחים. מחוסר תעודת זהות ומרוב חסרון כיס לא יכולתי לנסוע בדרך המקובלת. והנה נודע לי, שבלב היער, באמצע הדרך בין שומסק לדובנא, יסדה קבוצת חברים של הסתדרות החלוץ בשומסק, קבוץ הכשרה העובד ביער, במנסרה.

החלטתי לסטות קמעה מדרכי ולבקר אצלם. הוקסמתי מיפי הנוף ומיחס חם מצד החברים שבהם נפגשתי. אחרי כן, כל פעם שהייתי עובר בדרך זו, הייתי סר אליהם, עובד שם יום, נשאר ללון. בערב מקיימים שיחה ובבוקר ממשיך בדרכי.

זכרונות יקרים נשארו לי מהימים שביליתי בחברתם. הימים בעבודה, והלילות בשירה, ריקודים ושיחות.

כל שיחה התחילה אצלם ב„כאשר אעלה לארץ". כבר בחוץ לארץ הם חיו את חיי הארץ. אמנם משנתו של קרל מרקס לא היתה נהירה להם. חששו מאד מפני הבחינות לשם קבלת סרטיפיקט. שמא לא ידעו לענות על ההבדלים שבין קבוצה קטנה לקבוצה גדולה. ומה זאת קפא"י?

לעומת זאת היה להם אינסטינקט בריא בו הרגישו את הקרקע הבוערת תחת כפות רגליהם, ורצון עז להשתלב בחיי הארץ ולבנותה.

וזכו. רובם הגדול עלה ארצה, התערה בחייה ונאחז בכל ענפי העבודה ובכל צורות המשק. בשנים קשות, שנות חוסר העבודה, אף אחד לא נזכר בדוד עשיר מאמריקה, שיעזור לו ואף אחד מהם לא ערק. מיעוטם לא זכה לעלות ולא באשמתם. עקב סגירת שערי הארץ וכל מיני ספרים לבנים, שלגביהם היו שחורים מני שחור. לא זכו לעלות וניספו בימי השואה.

יהי זכרם ברוך ות.נ.צ.ב.ה.

רחל פלדגר

החוג הדרמטי בשומסק

ידועות היו עיירות ווהלין בחיי החברה היהודיים התוססים שבהן, אולם עיירתנו שומסק — כך נראה לי — היתה הבולטת בתוכן. חייה הצבוריים היו יהודיים־ציוניים, מפני שרוב מניינה של שומסק יהודים היו ומפני ששום חטיבה לאומית אחרת לא היתה פעילה בשטח הצבורי.

הפעילות החברתית בעיירה היו שונות ומגוונות: היה סניף „החלוץ" הגדול שהכשיר חלוצים לעליה לארץ, היו הקרנות הלאומיות, קרן הקיימת וקרן היסוד שהיו מגדילות משנה לשנה את מכסותיהן לבניין הארץ, בית ספר „תרבות" גדול ורחב, ספריה עברית גדולה שרוב הנוער נמנה עם קוראיה וכו' וכו'

רבות אפשר ואפשר לספר ולכתוב על כל אלה, ויהיה בהן משום עניין רב לחוקרי התהוות עם בתאיו בדרך, אך אני אעמוד רק על פעולת החוג הדרמטי הגדול שטפחנו, כי חוג זה שהשתתפתי בו תקופה ממושכת היה קרוב ללבי ביותר והדיו ערים בי עד היום.

לא אדע בדיוק מתי נוסד החוג, אני הייתי בין צעירי משתתפיו.

הדמות הבולטת והחשובה, שתשאר חרותה בלבם של כל משתתפי החוג, היתה דמותו של הבמאי, מרמלשטין ואשתו שינדל זכרונם לברכה, שארגנו בביתם בהתנדבות את החוג וערכו בו את החזרות והפגישות.

מטרות החוג היו שתים: האחת פעולה למען פתוח ערות תרבותית־אמנותית בין משתתפיו וקהל חוזיו, השניה, פעולה להעמקת הנכונות הציונית. מבחינה תרבותית אמנותית שקדנו על „הבאת" מחזות של מחברים יהודיים נודעים, בראש וראשונה שלום־עליכם, גולדפדן, גורדין והצגתם בפני הקהל. הפעולה הציונית

התרכזה בהקדשת הכנסות ההצגות לקרנות הלאומיות, לתנועת „החלוץ" ולתמיכה בחברים עולים. היתה גם מטרה שלישית, צדדית, שהיה בה מן המחנך להדדיות צבורית. חלק מההכנסות הקצבנו למטרות צדקה לעניים — מצות לפסח, עצים לחורף וכו'.

מיותר לציין שכל פעולת החוג הושתתה על עבודה קולקטיבית בהתנדבות ללא כל מטרה רווחית של מישהו, כשרק המטרות הצבוריות לנגד עינינו. בכל זאת היה חלק בקהל שראה בנו רק „קאָמעדיאַנטן", הטוב היה שרוב הקהל ידע להעריך את פועלינו ואהד אותנו.

אנו לא חסכנו זמן, כוח ומרץ. איש מאתנו לא נעדר אף מחזרה אחת, אם בגשם ואם בשלג, ואף הוספנו מכספנו — לשלם ההוצאות הקשורות בהצגה שלא כסתה את עצמה, ובמו כספנו קנינו תלבושות, תפאורות, תווים ועוד.

זוכרת אני את מירמלשטין כשהוא עומד בתוכנו, מדריך, מעודד, מחנך וממריץ, כדמות מורה גדול היה הוא בשעות החזרה, אשר רוצה בהצלחת תלמידיו ובטיב החברה המתגבשת על ידיו, משום כך גם לא חשך מאתנו את שבט זעמו, כאשר ראה אותנו סוטים מכוון ההצגה ומהזדהות עם מטרות החוג.

בביתם של שינדל ומרמלשטין הרגשנו הרגשת חופש ואחוה, ואהבנו להפגש בו.

יש לעתים, שאני רואה עצמי בביתם אפופת חמימות של בית, השייך לשבט גדול וגדל ואני יודעת, כי קשורה אני אל אלה, שיחד אתי השתתפו בערבי תרבות אלה ואשר אינם אתנו כיום הזה. לפעמים מופיעים דמויותיהם ואני זוכרם כמו

שהם. הנה פניה וגרישה אקרמן ז״ל. פניה ה„פרימדונה״ שלנו וגרישה הבמאי אחרי מרמרלשטין. פניה יפת התואר שחקה כל תפקיד כשחקנית מקצועית, בכשרון, בטעם ובחן. וגרישה, האדם העליז המבדח, שהפיח בנו רוח של עליצות ושמחה, אחותי בתיה ז״ל, שעיצבה בהצגות את תפקיד ה„יאַכנע״ היהודיה.

חיים קלינשטיין השחקן הקומי — הליצן של החוג ששיחק את הוצמאַך ב„מכשפה״ (קולדוניה) ואת טינג־טנג ב„שולמית״, ואתם יחד הפחות כשרוניים, אך גדולים בשל נכונותם להיות אמצעי ההבלטה ל„גדולים״ האלה, מתוך המטרה הקדושה.

לצדו של החוג נצבה תזמורת קטנה של כלי מיתרים שליוותה את ההצגות. וגם בה פעלו חברים יקרים, שתרמו מכשרונם המוזיקלי להצלחת ההצגות, ושוב זכורים הבולטים ביניהם, האחים משה ויעקב פלדגר, אחי זכרונם לברכה, מאיר אקרמן ז״ל וטרטקובסקי ז״ל. היתה תזמרתנו הצנועה כל כך נאמנה ליעודה, עד שהפכה לסמל של גוף מוסיקלי, אשר גם הפולנים השליטים היהירים, הפוסלים כל מה שלא שלהם, נאלצים להכיר בגדולתם ולהזמינם למופעים שלהם וגם זה הגדיל את ההרגשה היהודית הטובה שלנו.

הרפרטואר של החוג כלל מחזות בולטים של מחברים יהודיים כ„מירלה אפרת״ של גורדין, ה„זכיה הגדולה״ של שלום־עליכם ועוד, וכן אופרטות של גולדפדן שהיו אהובות על הקהל, „בר־כוכבא״, „שולמית״, „המכשפה״ וכו׳.

בהכנת החומר להצגות התחשבנו תמיד בהצגת בעיות וחפוש פתרונן, אך לשם הווי גוף מקובל על הקהל, נאלצנו גם לרדת לקהל ולתת לו משהו מושך, שמא ימשך לשדות זרים. והיה לנו הווי משלנו, חוויות משותפות, עניין מלכד ומשהו שייחד אותנו ואחדנו בעיירתנו שומסק. היה גם הווי של מעבר לקלעים עם כל הכרוך בכך.

לא חסרים גם מאורעות מבדחים וקוריוזים. את ההצגות האחרונות היינו מציגים באולם ביה״ס העממי „שקולה פובשכנה״, אולם לפני כן נהגנו להציגם ב„ברוור״ של וילסקר, זה מרתף היי״ש שאמנם לא היה בו מספיק אור, אך היה בו שטח ורווחה והיו בו צפורים והן... היו נוהגות לעשות את צורכיהן על הקהל בעת ההצגות...

זכורתני, באחת ההצגות באולם „שקולה פובשכנה״, כולנו מלובשים ומאופרים עלינו על הבמה. המסך נפתח, השחקנים מחכים ללחישת הלחשן, מסתכלים למטה והלחשן איננו במקומו! מחכים, מצפים, הקהל יושב בשקט והילד איננו... כמובן שנאלצנו להוריד את המסך. עמדנו אובדי עצות. והנה באחת הפינות שמעבר לקלעים עומד לו הלחשן, זכריה שטינברג ז״ל, ומתפלל שמונה־עשרה בדבקות. הדבר עורר בנו צחוק, שלא לפי התכנית והאולם המה מתמהון. אך הדבר נסלח לו וההצגה הצליחה למרות האחור, אז רק נודע לנו זהותו של הלחשן שלנו והיה בו מן המסמל את פעולתנו: דבקות לאומית שאינה יודעת מגבלות ואשר משתמשת בכל אמצעי הדבקות, זו הישנה נושנה — התפלה וזו החדישה כביכול — ההבעה האמנותית והכל בלחש ובנאמנות לשניהם כשאין האחת נעשית על חשבון השניה.

עקיבא שפרכר

ממה שזכרתי

אני כותב דברי אלה רק בשביל ספר שומסק, תוך אהבה גדולה לעיירתי מי יתן שספר זה ישמש תעודה היסטורית לדורות הבאים וממנו ישאבו הסב־רים: באיזה תנאים גדלנו, למדנו, התפתחנו, תנאים שאין להם דמיון כלשהו לחיי המציאות כיום בארץ. מכאן תראה גדולת דורות ראשונים וחולשותיהם.

ובכן, עיירתנו שומסק היתה מוקפת 24 כפרים, שתושביהם היו ברובם אוקר־אינים בני הדת הפרבוסלבית, אשר פרנסתם היתה מעבודה חקלאית ומעבודה ביערות הסביבה. בלב העיירה גרו כמה אלפי יהודים, שהתפרנסו בעיקר ממסחר, להוציא מן הכלל כמה עשרות משפחות, שהתפרנסו מיגיע כפיהם וחייטים, סנד־לרים, נגרים, זגגים ועוד.

מבנה העיירה היה בחלקו הררי, ולצדה הדרומי עבר נחל בשם ויליה, שהניע 2 טחנות גדולות, הטחנה של ר' אברהם רייך סיפקה חשמל לשומסק והאירה בתים ורחובות. בזה נבדלה עיירתנו מיתר העיירות באזור, שהיו שרויות בחושך שנים רבות אחרינו.

מדי שבוע בשבוע התקיים יום שוק מסורתי, שבו היו האכרים מביאים תבו־אות, פירות וירקות. תמורתם היו קונים דברי מכולת, הלבשה, הנעלה, ולבסוף היו... משתכרים ו... נאסרים ע"י המשטרה.

הנוער בשומסק, חינוכו וחישובי עתידו:

שנים רבות היו אנשי שומסק מסתפקים בלמודי קודש, במסגרת „תלמוד תורה", בבית המדרש. במשך השנים החלו מלמדים בניהם לימודי חול והמעיטו בתלמוד תורה וגמרא. בעיר היו 2 בתי"ס: עממי ממלכתי, ובית ספר „תרבות" פרטי, ששכר הלימוד הגבוה בו סגר את דלתותיו בפני נערים רבים. וחבל.

בבית הספר „תרבות" קבלו הילדים השכלה עברית וכללית וחינוך ציוני מהול בהכשרה לעבודה פיזית ול„הכשרות". לאחר שנער סיים את בית הספר העממי היה במרבית המקרים נרתם לפרנסת המשפחה ולעזרה להורים. אך הואיל ולכל משפחה היו (בממוצע) ארבעה או חמישה ילדים והתעסוקה לא הספיקה, לכן התחילו להרקם מחשבות על הגירה לאמריקה (כבר אז קסמה אמריקה לרב־בות יהודים). מאוחר יותר, החל מהשנים 30—1920, החלו לצמוח רעיונות חלוציים על התישבות בארץ ישראל. באותן השנים התארגן הסניף של „החלוץ", אשר בעדודו החלו הנערים לפנות לעבודה פיזית ממש. הבנים, ביניהם לוקטשר ספרים, שלום רוכמן ועוד, עבדו במחסן העצים, וכל בני ה„אפרתים" התחילו ללמוד נג־רות. ההורים קיבלו בפליאה את התופעה, שבחורינו עשו במו ידיהם עבודות ברמה מקצועית גבוהה מהגויים. הבנות התחילו ללמוד את מלאכת קליעת סלים מקנה סוף, בהדרכת מומחה גוי אצלנו בבית. אחותי דבורה, מלכה קלינשטיין, וגיטל ספרים יצאו אח"כ להכשרות לקלוסוב ולעוד מקומות ברחבי פולניה,

כפי שזכור לי עלו החלוצים הראשונים ארצה בשנת המאורעות 1929, לאחר בצער מהול בשמחה מתושבי העיירה.

היה זה דור „המהפכה והמרד", שראה את השלילה בחיי העיירה, נטולי היסוד והיציבות ושאף לתקן את המעוות ע"י שנוי רדיקלי בחיי יצירה, עמל ועבודת כפיים ובהגשמת רעיון הקמת מדינה יהודית בארץ ישראל. מאוחר יותר התארגנו סניף בית"ר בעיירה וקיבוץ ההכשרה, והם התבססו בעיקר על עבודה במשוריה במלניוב (מרחק כ־7 ק"מ משומסק). זאת היתה עבודה קשה ומפרכת, שכללה בין היתר הגשת בולי עץ למשורים, סדורם וכל מיני עבודות לואי. עבודה זו נתנה קיום לבחורים וסללה דרך חיים גם לאלה שלא חשבו לעזוב את פולין. היו גם בנים, שנסעו ללמוד בקרמניץ בבי"ס „אורט" (החברה להפצת עבודה בין יהודים בהשפעת ה„בונד"). נערים יהודיים החלו להפנות מרצם לעבודה פיזית, מבלי „להתבייש", גם כעתיד חיים בחברה היהודית בשומסק.

חברה ועיסוק:

הנערים היו נפגשים בסניפים, מי ב„החלוץ" ומי בבית"ר, ובכל שבת התקיימה אסיפה כללית, שבסיומה היו יוצאים לטייל לגורקה, שם היתה חורשת ארנים נעימה מאד. אלה שהרחיקו לכת, טיילו ליער מלינוב ושם אספו תותי יער. בעונת הגשמים היה הנוער מסתפק בבילוי בסניפים. בחורף היה קופא הנהר, שהשתרע עד הכפר אוליבוס וזה הוסיף שטח ענק לעיירה, שטח שהיה ישר כזכוכית. זה היה מקל על תנועת האכרים לעיירה. הנהר בקפאונו איפשר לספור־

טאים מבין הנוער לעסוק בהחלקה על הקרח, מי במחליקי עץ ומי במחליקי פלדה. בערבים הם היו מתאספים על גבעה וגולשים במגררות למורד וחוזר חלילה.

גיוס לצבא:

כל בחור שהגיע לגיל 18 התייצב לבדיקת תעודות שיגרתית במשרד העיריה ובהגיעו לגיל 21 היה צריך להתייצב בעיר המחוז קרמניץ, במשרד הגיוס, כדי לעבור בדיקה רפואית לשם קביעת סוג רפואי. אם הגיע בחור לבדיקה ומשקלו לא היה מספיק, הוא קיבל דחיה לשנה, אך אם לאחר 3 בדיקות לא עלה משקלו ולא השתפרה בריאותו, הוא קיבל שחרור מהצבא. כדי להשיג שחרור נכסף זה, היו בחורינו מתאספים חדשים לפני מועד הגיוס, ומבלים ימים כלילות בפיצוח גרעינים, במסגרת מאמציהם הנואשים להוריד את המשקל ולהשתחרר מהצבא הזר. היו מקרים קיצוניים, שגם ההורים שיתפו פעולה עם הבנים ואף אפו להם עוגות עם שמן קיק לצורך זה. אלה שהשלימו כבר עם הגיוס לצבא הפולני, נהגו להתהולל בערבים האחרונים לפני הגיוס, זה התבטא במעשי קונדס של החלפת שלטים: מסנדלר לרופא, מרופא לנגר וכו׳, בבנית בריקדות גבוהות מעצים ומעגלות חורף וכו׳. יש לציין, שהשתמטות מהצבא היתה בושה גדולה בקרב הגויים. אך התנגדות הנוער היהודי להתגייסות היתה בשל 2 סיבות: פחד מפני התעללות אַנטישמית של „האחים לנשק״ וחשש לאכילת טרפות ונבלות ולעתים גם בשל שתי הסיבות יחד.

אלה היו נעריך ואלה היו עיסוקיהם.

מ. גילאון

תיאטרון בשומסק

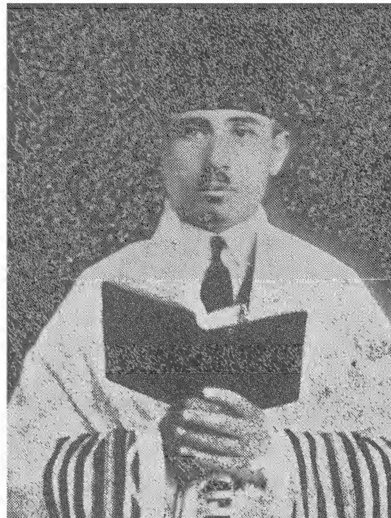
האגודה הראשונה של חובבי תיאטרון בעיירה נוסדה ללא במה וללא הדרכה מקצועית. היתה זו קבוצה של מספר משוגעים לדבר, בראשותם של הרצוג מילמן ז״ל ומירמלשטיין הצלם ורעיתו ז״ל, שארגנו את להקת החובבים הראשונה.

זכורני התלבטויות ראשונות בלימוד ההצגות בעזרת ה„סופלר״ הראשון, זכריה דוד זיסקינד המנוח, שהיה מסתתר תחת השולחן, כדי להסתגל לבונקר שבאמצע הבמה, בו הוא מצווה לשבת בזמן ההצגה וללחש.

החומר הראשון נלקח מהספריה ובכוחות עצמיים נעשתה ההמחזה וכך הועלתה ההצגה הראשונה של „קולדוניה״ סייע הרבה להצלחת ההצגה קונינסקי ז״ל, שהיה כבר אב לבנות ובנים ואחת הבנות, שהיא כיום גיסתי, מילאה גם תפקיד מרכזי עם אביה ז״ל.

לא אמנה את הקשיים האחרים, שהיו בראשית דרכה של הלהקה החובבת השגת רשיון לכל הצגה מטעם השלטונות במתן באקשישים לקומנדנט, ונסיעות לקרמניץ, עיר המחוז, לסטרוסטה. תפקיד שמילא אותו אליקים כץ, שר החוץ של הלהקה.

כשהגיע סוף סוף הרשיון הנכסף, החלו ההכנות הקדחתניות להתקין במה באכסניה של שמעון סיבקער. נאלצנו לנקות קודם את זבל הסוסים שהיו עומדים

דרך קבע במקום רתומים למחצה ואוכלים להנאתם מהאבוס. בנית הבמה לא היתה מן הדברים הקלים, הכול נעשה בהתנדבות, החל מסחיבת קרשים ממגרשו של יודעל קולסניק ועד למסמרים מחנותו של לייב ביירלס. וכאן כדאי להדגיש, שללא השתתפותם של בני יודל קולסניק, שמואל ודוד, ועטיל, הבת של לייב ברלס, במחתרת, לא היינו זוכים לבנות את הבמה.

התפאורה נעשתה ע״י שיינדיל טאכעס, שהיתה גם השחקנית הראשית והבמאי היה בעלה מירמלשטיין, שהצליח בכך מאד. בתנאים אלו הושלמו ההכנות לקראת ההצגה.

בהגיע ערב ההצגה ונדלקו פנסי הנפט על הבמה וזכריה נכנס כבר לבונקר על מנת ללחוש, באה התקלה הראשונה: עגל, שנשכח ונסגר מאחורי הקלעים, החל להשמיע את קולו בגעיה והיה צורך לעכב את פתיחת ההצגה עד להסדר בינו לבין הפרה. לאחר תקלה זו החלה ההופעה באיחור. עצבנותו של הקהל, אשר ישב על קרשים ללא משענת החלה לתת אותותיה וגבר עם מהלך ההצגה. היה זה מזלנו, כי הקהל לא הבחין בינתים בהשמטת חלקים מסויימים של ההצגה בשל התבלבלותו של זכריה הלחשן, אשר הפך שני דפים קדימה, באשמת הנר שכבה ועד שמצא גפרור, נתבלבלו היוצרות. ודי מבוכה ובלבול.

הסוף היה טוב בכל זאת. האורקיסטרא של דוד לאפעס, בהרכב יאנקעלע פויקער ומינקובסקי, הנעימו את מהלך ההצגה, ללא כל קשר עם תוכן ההצגה, בהשמיעם מארשים ושירים צוענים, אופטשאקים ורעטשקעס למיניהם.

אגב, לו רצינו חלילה לוותר על האורקיסטרא, ולא להזמינם, היינו עומדים בפני אולם ריק. הקהל אהב את האורקיסטרא. פעם אחת נסינו להעלות את ה„דורפס יונג" בלי האורקיסטרא, שאכל את מרבית ההכנסה. היה זה במשכן הסוסים והמטענים בברובר של ר׳ חיים ויסלקר ז״ל ולמדנו את הלקח המר לתמיד: התזמורת התישבה על המגרש מול הצלב הקדוש, בדרך לתיאטרון, והחלה לנגן מנגינות ריקוד. שיקסעס ושקצים מילאו את המגרש והחלו לרקוד והקהל הסקרני מסביב שכח את התיאטרון ואת ההצגה בפרט, נשאר עומד ליד במת הריקודים ואותנו הוא זנח. לא נשארה לנו ברירה, אלא לצאת ולהתפשר עם דודי לאפעס וחבריו ובקצב של מארשים החל הקהל לזוז לעבר התיאטרון והכרטיסים אזלו כהרף עין.

למרות הכל ועל אף כל התקלות זכורות לנו החוויות המיוחדות הקשורות עם הכנת ההצגה, המאמץ הקולקטיבי, הערבים התרבותיים אינם ניתנים להשכח.

ברבות הימים התפתחה הלהקה והחלה בהצגותיה באולם ביה״ס של קוסטיוק. עלינו על הדרך והמשימה קלה. ודוקא אז חל הקרע המכאיב והלהקה התפלגה לשתי להקות, אחת בראשותו של מירמלשטיין הרעזשיסער ואחת בראשותו של הרצוג מילמן, במאי ומנהל הספריה „תרבות".

הפילוג היה רעיוני. אנו החלוצים מחשלי המהפכה בחברת שומסק, לא יכולנו להשלים עם החומר המוצג. אנו גם דרשנו שההכנסות תוקדשנה לעזרת עולים נצרכים. אך התוצאות היו קשות. החלה תחרות בהצגות, חטיפת אולמות

ועוד. היתה זו תקופה של „לעבעדיק אין שטעטל". הקומנדנט נהנה הנאה בלתי צפויה, בעלי הדפוס נהנו. הצרה הגדולה ביותר היתה עם התזמורת: זו היתה מורכבת מ־4 אנשים ולא יכלה להתפלג וע"כ נשארה נייטרלית וכל המוסיף לה היה זוכה בה. לעתים עשתה זאת בשני המקומות גם יחד בערב אחד ובאותו רפרטואר, במארשים ופולקות ונגוני החתונות.

זו היתה ראשית התפתחותו של התיאטרון בשומסק. אך ברבות הימים חלה התפתחות, שהיה בה כדי להתגאות. כשבאו להקות ממרחקים עם מחברי מחזות ובמאים כיצחק נוזשיק, יעקב אדיר, א. וולפשטאט ואחרים, הם הביעו לא פעם את התפעלותם והשתוממותם על ההישגים בשטח התיאטרון בעיירה, על אף הקשיים, בפניהם עמדנו.

רבה היתה תרומת ההצגות לתנועה החינוכית, למגביות ולמען הקרנות הציוניות...

החוג הדרמטי

חיים לבנה (יוקלסון)

כלכלה ומחיה בשומסק

מספר האוכלוסיה והרכבה

בכניסה לעיירה התנוסס שלט ובו פירוט האוכלוסיה. ואם זכרוני אינו מטעיני הרי המספרים היו: למעלה מאלף גברים וקצת יותר מזה נשים, כלומר עיירה של קרוב ל־3000 תושבים. המספרים הללו התיחסו לשנת 1928. קרוב לשואה היה מספר האוכלוסיה כמעט כפול.

מרבית האוכלוסיה היתה יהודית, ואילו בפרברי העיירה התגוררה אוכלוסיה מעורבת. היו גם נוצרים בעיירה, שהתפרנסו מהחזקת בתי־אוכל או ממכירה בדוכנים בשוק. תהליך האורבאניזציה של האוכלוסיה הנוצרית היה במלוא התפתחותו ובתקופתה הפולנית של שומסק זה שימש בסיס לאנטישמיות הכלכלית נוסף לאנטישמיות הדתית הרגשית.

התנועה הקואופרטיבית הגדולה בכפרים האוקראיניים והקמת צרכניות החלה בסיסמה של „שלנו לשלנו" והסתייעה בנימוקים אנטישמיים לזירוז התפתחותה. דבר זה גרם להתישבות נוצרים בין היהודים, אך תמיד היוו היהודים רוב גדול מאד בעיירה.

מרכז חנויות

האוכלוסיה היהודית התפרנסה בעיקר ממסחר זעיר. מרכז העיירה היה בנוי בצורת מרובע גדול של בתים, שבמרכזו ארבע שורות של חנויות־עץ.

המלחמה של השלטונות להמירן במבני לבנים התנהלה עד לשואה. מלחמה ממושכת זאת נסתיימה כמובן בנצחון השלטונות. הדחיות הרבות בביצוע הגזירה עלו ליהודים בשלמונים רבים.

חנויות העץ לא היו גדולות ביותר והחשש לשריפות היה גדול מאד. הכפריים מהכפרים הסמוכים היו באים אחת לשבוע ליום־השוק, כדי להצטייד במיצרכים לכל השבוע. דברי מאכל של מותרות, כמו דגים מלוחים, סוכר, שמן ותבלינים; בדים, מינים של סידקית, הלבשה והנעלה; נפט, נרות וכו׳. מצרכים רבים באוכל ובלבוש יוצרו ע״י האיכרים בעצמם, אך עם עלית רמת החיים — והיתה כזאת — עלה גם מספר המצרכים, שהאיכר נזקק להם בעיירה.

יום־השוק בעיירה

יום השוק היה נערך בימי שני או חמישי בשבוע. גם כל ערב חג פראבוסלבי ובמידת מה גם קתולי, שימש יום שוק. בשטח המרכז המרובע חנו עגלות רתומות לסוסים, עגלה ליד עגלה, וכן היו פזורות בכל רחבי העיירה. בכל עגלה היה

יושב אחד ממשפחת האיכר לשמור על התוצרת, שהובאה העירה למכירה, בעת שהשני סובב בשוק בין החנויות לשם מקח־וממכר וחפוש מצרכים. מידת הקניה בחנויות היתה קשורה במכירת מצרכי הכפר — תבואה, עופות, ביצים, בד מתוצרת בית, פשתה, שערות חזיר, דבש, חלב וכו׳. הביקוש והמחירים לתוצרתו של האיכר קבעו גם את היקף קניותיו.

תמונה ססגונית הצטיירה ביום השוק. האיכרים הופיעו בתלבושתם הכפרית, שהאדום והורוד היוו את הצבעים הדומיננטיים, הרהיבו את העין וצהלת הסוסים וקול המון רב משולהב ורגוש הוסיף צליל ורגוש מיוחד. יום־השוק מילא גם פונקציה חברתית בדורית מיוחדת במינה. זה היה היום בשבוע, שהאיכר יצא מד׳ אמותיו, נפגש עם אנשים, ראה דברים אצל אחרים, בילה ערוב יום עירוני בצוותא על כוס יי״ש עם ידיד וחבר. לבידור האיכר הוסיף זמר הרחוב, או זוג העוורים, שהיו שרים על גיבורים ומאורעות בסטפ האוקראיני, בליווי הקטרוס בעל שלושה מיתרים, או זוג להטוטנים, שהיו מזמינים משחקים בכסף וכו׳. תושבי העיירה היו עסוקים ביום זה למעלה ראש, אך יום זה הכניס את רוב פרנסתם לשבוע.

הסביבה והתחבורה

סביבתה של שומסק היתה גדולה למדי, כפרים בראדיוס של 20—30 קילומטר שימשו לה כ„אינטרלאנד״. אדמת האיכרים היתה ברובה טובה — האדמה השחורה של אוקראינה, בואכה הים השחור, ונתנה יבולה בשפע. הסביבה היתה משופעת ביערות אלון, ליבנה ואורן, ששימשו לתעשית חומרי בנין. גם שומסק עצמה שכנה בין יערות ומכאן השם שומסק על־שום רעש העצים.

אנשי המסחר היותר גדולים היו מספקים סחורתם לחנויות הזעירות, סחורות ברזל, חומרי בנין, בדים וכו׳. סיטונאים אלה היו קונים את סחורותיהם בקרמניץ, למברג ועד לודז הגיעו. עד השנים האחרונות היתה העגלה הרתומה לסוסים אמצעי התחבורה היחידי לסביבה הסמוכה. בזמן האחרון היה האוטובוס מחבר את העיירה בימי הקיץ עם העולם הסובב. אך עם רדת הגשמים ובגבור הבוץ, הכפור וסופות השלג, שוב חזרה העגלה ועגלת החורף לתפוס את מקומן כאמצעי תחבורה.

סחר התבואה

מסחר ענף מאד היה הסחר בתבואה. סוחרי התבואה היו ברובם גרים מחוץ לעיר והיו מתחרים בהרחקת מחסניהם מהעיר, בכדי להיות היד הראשונה אצל האיכר הבא העירה. ההתחרות הקשה הכריחה רבים מסוחרי התבואה להתחרות קשות. לא פעם היו שני יהודים עטים אל שק תבואה אחד והיו פותחים בקטטה ביניהם, כשכל צד מגייס את משפחתו לעזרה. יחסים אלה פיתחו מצבים חברתיים שהיו מבישים לסוחר התבואה היהודי. בזמן האחרון עלו סוחרי התבואה לגדולה. היו כאלה שהתקינו טלפון בביתם והתחילו לנהוג מנהגי מתעשרים.

כמו כן שיגשג המסחר בזרעים של מספוא, שלפי השמועות היו הגרמנים משתמשים בהם לתעשית הצבעים.

יערות ועצים

המסחר בעצים ובחומרי בנין היה כולו בידי יהודים עם קום מדינת פולין. היערות היו בידי הממשלה הפולנית, שהפקיעה אותם מידי בעלי האחוזות או

ירשה אותם מידי הבעלים, שנשארו בתחום רוסיה. היא מסרה אותם לידי יהודים לניצול ולסחר.

היו כאלה שעסקו בחכירת היערות והיו כאלה שהיו עובדים אצלם בבלישה (בראקער בלעז). שניהם היו מצויינים בחריפות השכל והלשון, בידיעת לשון הגויים וגם... בטעימה מן הטיפה המרה. היער, הבדידות, הריחוק מהמשפחה, הטביעו חותם זה עליהם והם היו ידועים כשבט עליז ומבוסס, שרישומו המיוחד ניכר ביהודי שומסק.

במשך הזמן ירד מעמד זה מגדולתו.

המנסרה הגדולה ביער סורז הועבר לידי הממשלה הפולנית והיא העסיקה הרבה פועלים לא יהודים. כן העבירה את המסחר לסוחרים רחוקים.

בעלי מלאכה

רוב בעלי המלאכה בשומסק היו יהודים. פחחים, חייטים, נגרים, נפחים שענים וכו'. החייטים פיתחו בתי מלאכה לבגדים מוכנים, שהיו נמכרים בשוק. במקצוע הסנדלרות נאחזו יהודים מן הנמושות שבעם, כמו כן בתפירה לנשים היה חלק היהודים בשומסק גדול. גדולים בכמות היו דוקא העגלונים. כולם נזקקו להם וכולם הכירו את העגלונים. על כל אחד מהם התהלכו ספורים שונים, על הליכותיהם ובמנהגם עם לקוחותיהם. העגלונים היו ידועים בתגרת ידם ובאומץ ליבם, תכונות שהתפתחו אצלם בדרכי סכנה ובחורף הקשה. העגלונים ידעו ללמד לקח לכל מתפרע ובריון. הם לא מחלו על כבודם ולא פעם נמצא שם ישראל מקודש על ידיהם בעמידת הכבוד שלהם.

הספרים בעיירה היו מספרים, שערות וסיפורים. בעלי לשון היו ויודעים הכול. מקצועם חייב אותם לדעת הרבה דברים כדי לשעשע את הלקוחות, כשהמספריים מהלכים שעמום על ראשם.

בטלני העיירה היו מסתופפים במספרות כדי ליהנות ממילתא דבדיחותא ומשיחה קלה.

תעשיה

בשומסק התקיימו בצורה פרימיטיבית מאד בתי „תעשיה": היו שם בתי בד לשמן, שהיו מונעים ע"י סוס עיוור או ע"י בני אדם. כמו כן היו כמה מגרסות לגריסי כוסמת, גם שם הכוח המניע היו בני אדם.

תעשיה מודרנית לפי המושגים של הימים האלה היתה תעשית הבד של א. בודער, מצמר גס, בלתי מעובד, למעילי חורף לאיכרים. שם כבר עמדו מכונות וההנעה היתה מוטורית. הפועלים של בית החרושת היו בני המשפחה, חוץ ממומחה גרמני אחד שהיה מהחוץ. טחנות קמח מונעות ע"י מים היו שתיים. שתי הטחנות עבדו בהספק מלא במשך 24 שעות ביממה. הפועלים בהן היו לא יהודים. הבעלים והמפקחים היו יהודים. ליד טחנת הקמח של רייך עמד בנין של 5 קומות, ששימש פעם טחנת קמח. לפי ממדי הבנין נראה היה, שזה היה מפעל

בקנה מידה גדול. בימינו הבנין עמד ללא שימוש וללא גג. לנו סיפרו, שהבנין נשרף יחד עם המכונות. היה זה הבנין הגדול ביותר בעיירה והיה מזדקר לעין ממרחקים גדולים.

המים המניעים את הטחנות היו מי הנהר „ויליה". בנהר פותח גידול דגים מכוון. כל ארבע שנים הורדו המים ע"י פתיחת הסכרים והיו מוציאים הדגים, שהיו משווקים לערים שבסביבה.

ניתן לסכם ולהגיד, שתושבי העיירה היו עמלניים ובזיעת אפם הוציאו את לחמם. היו יחידים שחייהם לא היו על טהרת היגע, אבל היו אלה יחידים.

היו גם בשומסק „סוחרים" מיוחדים. יהודים אלה עסקו בקניה ובמכירת סוסים, שלא תמיד נשמרה בהן האתיקה המסחרית. היתה זו תורה שלמה של החזרת אונים לסוס זקן, של צביעה והברקת שערות רעמה וזנב, השקאת הסוס באלכוהול וכל מיני פטנטים הבאים להלהיב את הקונה לסחורה. היתה מימרה מתהלכת „משקר כמו ליוראנט", כלומר משקר כמו מוכר סוסים. היו ביניהם אנשים, שידם היתה בגניבת סוסים באורוות האכרים ומכירתם בשוק. ביום השוק אפשר היה לראותם נעולי מגפיים גמלוניים, כשבידם שוט והם מריצים את סוסיהם המוצאים למכירה.

אנשים אלה היו נועזים כשדים ובעלי אגרוף. בימי צרה היה אגרופם זה מגן על יהודים, שנמצאו בתיגרה מסוכנת עם שכיניהם הגויים, אבל זה לא עזר להם ליחס יותר אוהד אליהם מצד הישוב היהודי. בזו להם על דרכיהם הפסולות במקח ובממכר.

נסיבות רבות כפו על היהודים אורח חיים בזוי. לעתים הצמאון לחיים הוליד כל מיני דרכים, כדי להתקיים. בכל זאת החיוב מרובה על השלילה בחיי הכלכלה של שומסק וצלם אלוהים נשמר במחיר כבד מאד.

פסח לרנר

החנוך המתקדם וראשיתו

מספר שנים לפני המלחמה הראשונה דאג השלטון הצארי לבתי ספר חובה, ושומסק זכתה לבי"ס משותף לבנים ובנות ליהודים ולגויים גם יחד.

מצב תלמידי היהודים היה בכל רע. גם המורים וגם התלמידים התנכלו להם וגרמו להם צרות צרורות ואף איש לא הגיב על כך בעיר. אולם כאשר נגזרה הגזירה, שעל התלמידים היהודיים לבקר בבית הספר בשבתות, הוסערו הרוחות. שומסק, בנעוריה ובזקניה, עסקה רק בבעיה זו, לא היה אף איש שיכול היה לעבור על זה בשתיקה.

אחרי השתדלויות מרובות מלוות בקשישים הושגה פשרה, כי הילדים אמנם יבקרו בביה"ס בשבתות, אך לא ישתתפו בשעורי הכתיבה.

פשרה זו לא התקבלה על דעת כולם וההורים החלו להוציא את הבנים מבית הספר, ויהי מה.

ומעז יצא מתוק:

מתתיהו פריידר המורה המובהק הקים ביזמתו לבד בית ספר עברי ראשון בעיירה. בתקופה זו היה בית ספר עברי דבר שבאסור. עסקניו נכנסו למחתרת הרת צרות והראשונים, שהועמדו אל מול הסכנה היומיומית, היו המורים. השעורים התקיימו באוירה של מתח, וערנות המורים לא פסקה. אהבנו את בית ספרנו. המורים בו היו אישים־פדגוגים בעלי ידע ויכולת רבה, אצלם רכשנו ראשית לשון לאומית והתקדמות רבה במקצועות הכלליים. כל שעור הפך למאורע, ומצב המורים הפך להיות מצב שלנו. יחד אתם דאגנו ויחד אתם חרדנו חרדת המחתרת העומדת להתגלות.

ופעם קרה הדבר.

בשעורו של מורנו החביב והנערץ יחיאל קנפר, כשעיני כולנו נצמדו ללוח החבורים והחסורים, שהדגים אחד התלמידים, ראינו פתאום, שהמורה עוזב את עמודו ובקפיצה של פרחח עובר דרך החלון ומתפרץ החוצה. תגובתנו היתה מהירה — קפצנו אחריו. אח"כ התברר, כי נתגלה עווננו והמפקח המחוזי בא להפתיענו במקום הפשע.

בית הספר נסגר. אנו המשכנו ללמוד אצל המורים שלנו באופן פרטי. בבדיקה שעשיתי פעם הסתמנה תופעה מוזרה: המורים שחרפו נפשם ללמוד העברי לא עלו, או שהגרו לארצות אחרות. תלמידיהם ברובם נמצאים בארץ.

עד פרוץ מלחמת העולם הראשונה לא נראתה שום אפשרות של שנוי בשטח החנוך, ובית ספר עברי לא היה.

בשנה הראשונה של המלחמה לא היתה הדעת נתונה לחנוך. מבוכה כללית השתררה בחיי היהודים וכל מעיניהם היו בנחושי התמשכותה של המלחמה, דאגות כלכלה ומלאי של חיונה. אולם בשנה השניה נוצר מעין מסלול חיים, שאפשר היה בו לדאוג גם לחנוך.

באותו זמן הופיע בעירנו שלמה (וואלאך) בן־יהודה, סמינריסט מישראל, שנתקע בבקורו ברוסיה ונקלע לשומסק. הוא הנהיג ראשון את שיטת העברית־בעברית וגילה כשרון פדגוגי לא רגיל. אלא ששעוריו היו פרטיים ורוב הנוער נשאר ללא מוסד חנוכי, אליו הורגלו הורינו בקיומו הקצר של בי״ס מטוס פריידר.

אז הביאו את המורה המדופלם בעל הרשיון הממלכתי לבית ספר עברי כללי, מר מאיר דיקשטיין.

דיקשטיין ז״ל התחבב על תושבי שומסק, בהקפידו על למוד התלמוד בבית הספר עורר אמון לעצמו ולבית ספרו ותוך זמן קצר החלו לבקר בו כל בני הנוער היהודי בשומסק, שוחרי השכלה ומסורת. משפחתו התערתה בעיר כאילו נולדה בה ולשומסק נוספה משפחה מכובדת ברוכת ילדים מחונכים ומחוננים.

כפקיד חצי רשמי לא ידענו מה טיבו הצבורי של דיקשטיין, אך לפי התנהגות הילדים, שהשתתפו בכל פעולה ציונית, כולל החוג הדרמטי, ניתן היה לנחש, כי רקעו ציוני. כאשר התכוננתי לעלות ארצה, בקשו בני משפחתו להיטיב עמהם ולמסור ד״ש לאביו של מאיר דיקשטיין ז״ל בארץ. או אז הוברר לכולנו, כי במסוה הרשמיות נצפנו כונות ציוניות אצל דיקשטיין.

בבואי ארצה בקרתי אצל דיקשטיין סבא. מצאתיו זקן ושבע ימים, שליחו לא נס ואשרו לא נתקפה. הוא ישב ליד גמרא פתוחה והתכונן לשעור, שנתן בבית הכנסת בשכונה בהתנדבות.

מתתיהו　　　　מנוס
פריידר

אז התקנא גם מתתיהו פריידר קנאת סופרים, ניצל את האנדרלמוסיה, שהשתררה ופחד השלטונות פקע והוא פתח (מחדש) בית ספר עברי משלו, שלמדו בו גם מקצועות כלליים. מוריו היו כולם משומסק וכולם מן המעולים שבמורים. היתה שם סוניה אקרמן, מורה מצויינת לרוסית, גיאוגרפיה וחשבון, הרש מנדל גלדי — לדקדוק ותנ"ך ועלה על כולם יעקב זילבר, שהיה אהוב על כל תלמידיו ושעוריו בדקדוק, תנ"ך ולשון הפכו לחויה בלתי נשכחת אצל כולנו.

את ערך החנוך העברי המתקדם בשומסק יכולנו לאמוד, כאשר עלינו ארצה והנה לשוננו העברית חיה ועשירה ומטעננו ההשכלתי רב למדי. לא ניכר היה, שלמדנו תוך לבטים, הפסקות, הפרעות ומחתרת והרגשת רבים מאתנו, כי חנוך ראשיתי זה נשאר ביסודו מרכיב ראשי בנהייתנו לעליה והגשמה.

קרן קימת לישראל

המקום / ארט　　　　היום / דאטום

המנדב / שפענדער

הסכום / סומע

סוג התרומה / זאמעל-צווייג

חתימת יד הגובה / אונטערשריפט פונ'ם זאמלער

מ. גילאון

גן ילדים בשומסק

הרעיון להקמת גן ילדים בשומסק, בתקופה של רתיעה מפני כל התפתחות חילונית וטפוח מלמדי תינוקות דבית רבן, היה בו מן התעוזה, שיש עמה סיכון אישי.

ואינני יודע, איך הסתכנתי אני, כותב טורים אלה, לעשות זאת ללא תמיכה צבורית וללא אוירה מסייעת לפחות.

היה זה בשנת 1924. חזרתי מלמודי ברובנה וסרנה. הצעתי את רעיוני למוסדות הארגונים הציוניים בעיר ולא זו בלבד, שהצעתי לא התקבלה, אלא שהם ריפו את ידי וערמו ספקות על גבי ספקות באפשרות בצוע הדבר.

האמת היא, כי במשהו צדקו פרנסי שומסק, מצוקת העליה ומאמציהם לעידודה תפשו את כל מאמציהם. הם גם חששו מפני תגובת הסקטור הדתי השליט, אשר יראה בדבר משום מינות וכפירה ובשם הצלת הטף יגבירו התנגדות העיירה לכל מפעלי הציונות. ניתן היה גם להניח, שהמלמדים וקרוביהם וקרובי קרוביהם יראו בזה גזילת פרנסה ואף אחד לא העז להסתכן ב„נישול" יהודים מפרנסתם.

יצאתי לדרך לא סלולה. יחיד, בודד, באוירה עוינת וללא כל סיכוי טכני להגשמת הדבר. ללא מקום מתאים לתפקיד „קינדער גאַרטן" וללא ילדים.

התחלתי לנהל תעמולה פרטית והצלחתי לשכנע אמהות אחדות, אולם רבות הציגו לי שאלות משונות: אם זה מבטיח הכנה למקצוע מפרנס, אם יהיה „בעלפער" שישא את הילדים על כתפיו למוסד ועוד שאלות קלוץ כאלה, שלא היו לי תשובות מספקות עליהן.

מובטח במספר ילדים קטן זה התחלתי לחפש מקום משכן למוסדי המסכן.

ומקום כזה אינו בנמצא בעיירתנו, ומקום שהוא כן בנמצא לא ניתן לי מחשש חרם וקונם וכו'.

היחיד שהשתתף במאמצי היה יוסיל באסילס. בדיוק אז הוא הוסיף את הסאלון (בלעז) והוא אשר העמיד לרשותי את חדרו המרווח החדש שבביתו.

היה זה חדר ללא רצפה, שקרקעו מטויח טיח חימר, מעלה אבק ומחוספס חורים וגומות, ששימש עד כה מקום מרבץ ברווזים והם לא נגמלו ממנו גם בשעות הלימוד ותנאי מפורש הותנה אתי, כי הרשות עומדת לבעלי הבית לעבור דרך חדר למודי כל אימת שירצו בכך.

בשעה שהסכמתי לתנאי זה, לא ידעתי שאל בעלי הבית מתלווים כרגיל שכנים ושכנות מוכי סקרנות וברוכי שעות פנויות מדי. כמו כן סוחרים־מוכרים מבאי היריד בימי שוק.

קבלתי את כל יסורי־ייסוד אולפנתי זו ביחס של הכרח והמשכתי במפעלי תקופת מה.

הורי „התלמידים" היו מרוצים מאד והשפיעו עלי שפע ברכותיהם. הילדים הרכים מצאו בגנם עולם ילדות זוהר, חפשי מנטל היהדות המוקדמת מדי ועול המצוות בגיל הדרור כשלהם. ילדי הגיעו לראשית כתיבה וציור. הם ביטאו את רחשיהם בכל מיני צורות, שרצו ונדמה היה לי, כי הענין ימשך, מושגי חינוך ישתנו אצל ההורים ואוכל להגיע לספוקי המקווה.

לצערי היו „הורי שלי" הראשונים שנרתעו והכשילו את מאמצי משראו, שאין ילדיהם עוסקים „בתורת כוהנים" ואין סכוי שיתהדרו ב„אָרויסרעדעכצן" של רש"י וכו' נבהלו ממהפכנות עצמם ובהזדמנות הראשונה משכו ילדיהם ויצאו.

הגן לא המשיך בשומסק, אני עייפתי במאמצי אכזב שלי וכשאני נזכר בזה, אין אני נזכר אלא כדי להזכיר לי ולאחרים, עד כמה נועזים היינו בכל זאת, כשניסינו ועשינו את מה שעשינו, כדי לקדם את אנשי עיירתנו לציונות.

חבל שלא ניתן לנו.

שומסק במבע

מלכה רויך—הימן

אגרת לידיד

נרצחת ידידי, נרצחת לפני שלושים שנה בידי אנשי פטלורה, ומאז ומאז הצטברו אצלי הרבה שאלות לשאול אותך, את עצמי, היינו הך. **אתה הוא — אני** ואני — היא אתה. לי אתה חי, לי לא רצחו אותך. את גופך רצחו, הוא נרקב כבר מזמן והתמזג עם שאר חומר האדמה, ונשמתך השארת לי, ואני נושאת אותה בי ושומרת אותה.

הזוכר אתה? עת התבודדנו שנינו בטיולנו הערביים מחוץ לעיירה? הלכנו להקשיב לטבע, ליקום, ללחש אלפי יצוריו ואז תורה מפיך למדתי, תורת האמונה, תורת אהבת־האדם ושאר בעלי חי, וכל היקום. הסברת לי את התועלת הגדולה, את התפקיד הגדול שממלא כל יצור וכל דבר בעולם ונתת לי את המושג על גודל האדם, על גודל הנפש, הרוח, האמונה ואני, ידידי, ספגתי לתוכי כל זה וזה יקר לי מכל יקר. ובכל זאת עולות שאלות מרות וכאובות בלבי: אם כך הדבר, אם נכונה התורה הזאת — מדוע רצחו אותך ידי אדם? ידי צלם אלהים?

אני יודעת, אתה תענה לי: „אל תרגזי, חלשים הם בני האדם, לא רק אלהים שוכן בהם, שוכן בהם גם השטן האפלו״ ואתה סלח לי ידידי, אינני יכולה לקבל את תשובתך זו, מפני שאני יודעת: האדם הוא חזק, יש בכוחותיו לנצח את האופל! מדוע הוא עצל? מדוע הוא לא עצל ללכת בדרך הרשע?! ספרת לי פעם, כשהייתי עוד קטנה, שלפני שנשלחת הנשמה לגוף האדם, האלוהים נפרד ממנה בנשיקה, וידעתי, תמיד ידעתי, אלהים נשק לנשמתי... ובכל אדם שפגשתי בדרכי, ידעתי, האלהים נשק לנשמתו. ומפני זה כל כך שמחתי לקראת כל אדם. רציתי תמיד לחיות בתורתך זו, הקרובה, היקרה לי. אבל איך? איך אוכל להחזיק בה, והיא נשמטת ממני?! כל אנשי העיירה שומסק שלך, שלי, נשמדו בידי אדם! זקנים, צעירים, תינוקות. פשוט רצחו את כולם, הגויים רצחו אותם, הגויים, בני האדם שנבראו בצלם אלהים! על מה, ולמה? מפני שרצו לחיות! הנה אתה רואה? צלם אלהים!

איפה כל משפחות הידידים שלך, הגדולים והקטנים? נרצחו בכל מיני מיתות משונות, כמוך בזמנך! מי עשה זאת? ידי צלם אלהים! היודע אתה? עומדת אני בחדרי ושקט לילי סביבי, דממת קדושה אשר אהבנו כל כך להקשיב לה, ואני רואה בשקט זה גופות מתים של גדולים וקטנים, ושומעת את צעקותיהן של אמהות מטורפות שכולות! ואני מרגישה שדעתי נטרפת עלי, עיני יוצאות מחוריהן, אני מושיטה את ידי, למי? למה? לצלם אלהים, לתורתך, וזעקת אלם חונקת את גרוני, את נשמתי! אני רואה לפני את העינים הרצחניות, הידים, ידי שטן, הרוצחות, הקורעות גופי תינוקות, והשינים הטורפות! ואלו הן דמויות אדם שנבראו בצלם אלהים! כן ידידי, את תורתך אני שומרת, אבל הכאב הוא חריף מדי. המונים, המונים הם נרצחו, ולפני זה, לפני זה חפרו בעצמם את קבריהם בפקודת השטן, ונזרקו לשם ערומים כפגרי כלבים!

אני יוצאת לי לטיולי הערב שלי, לשם, לקברים אלו, ומתיחדת עם המתים שלי, וחושבת: כל אלה התהלכו, חיו את חייהם וחיכו למותם הטבעי, ולא ידעו התמימים, שיש ידי אדם הקוצרות חיים בלי רחמים. והתינוקות, פטפוטי התינוקות, שפתיים קטנות, פעייתם דומה לי לציוץ צפרים בבוקר, וריח בשרם, כריח פרחי השדה, וכל הניגונים האלו, היופי הזה, רמסו, רצחו, השמידו! ידי אדם עשו כל זה!

לסלוח אתה אומר? ואין סליחה בלבי! אז, אז עוד יכולתי לסלוח, לרחם על הפושע, כעת לא! יותר מדי חיים לקחו ממני לטרף! התזכור? לימדת אותי להיות אם, אם גדולה, אם של כולם. והנה רצחו לי כל כך הרבה ילדים, גדולים וקטנים, וכולם הם בוכים סביבי. אני שומעת אותם, ואני רואה את דמם, דם טהור.

לא ידידי, אינני יכולה לסלוח, לעולם לא!

גם אתה, הגדול ממני בנפש, ברוח, היית מתפלץ למראה מעשי שטן כאלו. לא אסלח לעולם!

שושנה סגל

ל א ק ב ר

לא קבר, לא מצבה על קברם.
— הם לא מתו.
חיים הם בליבנו
עד עולם.
...לא מצבה?
אב ובן נספו יחדיו
מי יניחנה?

...נספה בן בשחרות חייו
וקבר לא קם לו עדין,
שמו לא חקוק על אבן
אך בלב הנו חרות, בדם!
כל אשר נספו
המה, אשר אין מצבה על קברם —
אנחנו נציב את הנר אחריהם
בלבנו מצבת להם!

שושנה סגל

ב ט ר ם

בטרם נחזור אל חיי היום יום
בטרם אדישות תעטוף את לבנו
כל עוד הלב זועק
והנר בוער
נזכור:
עוד שלהבת צריכה היתה לבעור
שלהבת שלא דעכה!
כי דמים רבים כבוה
נשיפות אפיים חזקות,

אלה ששמו את הקץ
לאלפי, רבבות נפשות.
...כל עוד החלב מטפטף מן הנר,
כל עוד שותת הלב הקרוע,
נזכור את אלה שלא זכו לדרור
את אלה שנספו עם הדור
אשר נגדעו מאילן משפחותינו;
אחינו; אבינו; אמנו...

שושנה סגל

לאור נר הזכרון

הם הושמדו במחנות הנאצים, בעוד חייהם לפניהם.

בערבים הגשומים בעודי קטנה ישבתי על ברכיו של אבא.

— ספר לי בקשתי, גם לך היתה אמא ?, איפה היא ?, למה היא לא פה ?. הייתי מציבה את שאלותי הסקרניות.

כן, היתה לך אמא, גם אבא. היו לך אחים ואחיות. שירת חייהם נקטעה והם עוד בתחילת דרכם.

עוד לא הספיקו לצאת לעולם, ללמוד את אכזריותו וכבר הם קרבן לאי הצדק והאכזריות, שבו.

לעתים נסבה השיחה „עליהם" לא הכרתים, אולם לא היו זרים לי.

הייתי ישובה על ברכיו של אבא מביטה לעיניו שמבטם היה תקוע בחלל בספרו ספורו. אשד גבוהה בעלת שער שחור, עינים המביעות טוב-לב... ברור היה לי שזו סבתי.

זקן לבן, פנים מפיקים טוב-לב, עינים גדולות ונבונות, ארשת פנים, האומרת אדם מכובד בעמו, ירא שמים ובקי במקצועו — סבא.

למה הם אינם פה ?

זאת מפני... כאן התחיל ספור המלחמה על כל הזוועות שבו.

שרשרת ארוכה של יהודים התפתלה, השתרכה בכבדות.

בצד הלכו חיילים נאציים כשהם מגדפים, מקללים, בקולי־קולות. צועקים, בועטים ויורים. על אלה, אשר בכל זאת ניסו למלט את חייהם.

הליכה לאה כושלת. ברקע חומות, חוטי תיל מתוחים. אפור שחור הוא הצבע השולט. נעלים מסומרות, רובה, קסדה וחגור. תוי פנים נוקשים מסתוריים כלשהם. עינים קטנות, שקועות מציצות בחשד שזורות לדם. תנועות תוקפניות המביעות כליון.

אלה שהשתרכו לדרכם האחרונה ממלמלים קטעי קודש, מזכירים את שמו של ה' ואינם נואשים ממנו אף ברגע זה.

שורה של נשים צנומות, רזות, משהו עבר עליהן בגיטאות. מחזיקים פעוטות בחקיהם ואלה מיללים ובטנם נפוחה מרעב.

הגברים האמיצים איכה שפלו ? מבטם מופנה תליפות לאדמה ולעבר השמים בבקשה, קריאה, תחינה וזעקה אלמת לרחמים.

נצוץ של תקוה.

הקפוטות שחורות והציציות מציצות מלמטה. הכובע המבריק. הפיאות המתנודדות מתחת לכובע. ילדים ממורמרים. שותקים, סחבו רגליהם מן הצד. הלכו, החזיקו בידיהם את צרורותיהם שנגזלו מהם.

שותקים! רבונו של עולם, איך אפשר לשתוק בגיל זה ?!

ומעולם ההזיות שוב למציאות. מדוע זה כך ? מדוע אותה אישה טובה שבדמיוני איננה אתי כאן ?!

היא היתה יהודיה! ומה בכך? באמת? מה בכך?... משהו מתמרד בי. איני רוצה להשלים.

מה בכך ? מה ?...

בתוך שלהבת הנר רואה אני את דמותה. הוצב הוא לזכרה, והוא דועך.

מסתכלת אני עליה, היא רואה גם אותי, אני בטוחה. עיניה הטובות כה קרובות מביטות ישר אלי. חיוך בעיניה ובזוית פיה, פניה רציניות, הסבל ניכר בם.
העיירה הושמדה ביום אחד. חילים! פקודות! חומות, תיל...
עוד הרבה יש לתקן בעולמנו בשבילנו, זה פשר שלהבתו של נר הזכרון.

ש. בחט

נאום לפתיחת האוניברסיטה העברית ב־1925

חברים! כמדומני שכל אחד מאתנו יודע כבר בשביל מה אנו חוגגים היום, ועל אותה השאלה יענה כל אחד מאתנו כי היום יום ז׳ ניסן. אנו חוגגים בשביל זה שבירושלים על הר הצופים נפתחת האוניברסיטה העברית הראשונה, אבל נחדור נא אל אותן ארבע המלים „האוניברסיטה העברית הראשונה בירושלים״, המעוררים איזה התלהבות בלב כל יהודי, אזי נראה כי באמת צריכים אנו לשמוח היום ולעשות חג גדול בכל מקום שיש קבוץ יהודי. אבל אם כן הוא הדבר הלא תתעור בנו השאלה, מדוע אין אנו שמחים בפתיחת אוניברסיטאות אחרות אשר גם לנו יש חלק בהם, כי גם אנחנו השתתפנו בבנינן, הן בגשמי והן ברוחני. אבל לאותה השאלה יש תשובה מספיקה. ראשית, אין אנו יכולים לשמוח שמחה זרה המביאה לנו הרס ואבדון. כי אותן האוניברסיטאות הן סמל הקנאה והשנאה, ושנית, מפני ששפתם זרה לנו, ושלישית, מפני שיסודם נמצא בידי זרים, כי הקרקע שמתחתם זר. אבל האוניברסיטה שנפתחת היום על הר הצופים, היא תהיה הפך מאותן האוניברסטאות הזרות, כי היא תהיה סמל השלום, האחוה והאהבה ושעריה יהיו פתוחים לרוחה לכל אומות העולם, מבלי שום הבדל בין לאום ואורה יזרח על כל הגויים ובה נמשיך לארוג את אותו חוט הזהב שארגנו מחורבן בית המקדש ועד הנה, למרות כל הפגעים שעברו עלינו והוא כבר נתאדם מרוב הדם הנקי, שנשפך לחנם על מזבח תורתנו הקדושה ואפילו גם האינקבי־זיצה וגזרות השמד לא יכלו לשרש מלב העם, עמנו, את האמונה בתורתנו ותקותנו לגאולה הקרובה לבוא. ועכשיו כשאנחנו זכינו לראות את התגשמות תקוותינו הן ברוחניות והן בגשמיות וכל העמים הכירו כבר את העוולות שעשו בהציקם לעם ישראל החף מפשע ובעצמם באים לירושלים להיות בשעת פתיחת האוניבר־סיטה ולברך את עם ישראל. ואנו רואים איך הולכת ומתקדמת ארצנו הודות חלוצינו ומנהיגי עמנו החכמים, אנו חוגגים היום ומברכים בפה אחד את האנשים שסייעו לזה ואנו שולחים להם מן הגולה יישר כוח ותודה בעד עבודתם הכבירה, ויתן ד׳ שתהיינה רק שמחות בישראל הקם לתחייה.

הערת המערכת:

נתננו כאן את ה„נאום״ הזה בשל התם, האמונה והלהט של נואמו. הוא נישא לפני 42 שנה, מסתבר שפרט לנ״ל היה בו גם חזון — לכן ערכו לספר.

מ. רובין
תרגם מאידיש רפאל ספיר

לעירתי שומסק הבלתי נשכחת

עירתי, זעירתי
יפת הנוף ורבת החן
בתיך מישירים כטור הכן.
בתי תפלה לנער ולזקן
ובית כנסת מתנוסס כטירה;
משרפות היי״ש, הטחנה ובי״ח לבירה,
רחובות ארוכים — רחובות קצרים,
רחובות יפים — רחובות ישרים.
ערוכים טורי חנויות כמ״ם סופית
על הכל מתוה חוט של חן, של יופי.

התזכורה ?

חורש מצל עולם קסמים
יער סורז׳ עתיק הימים
הגן בעיר החדשה
בכל אביב פורח
מבהיק בלבנו וירקו
ומרחוק נותן ריח.

עירתי וכל המונך
יעלה לפני זכרונך.

אזכורה

זרם נהר
משק משוט
שאון ריחים
וכרי הוד
תכלת שמים
וירק אפרים
זהב שדות
וזהר בקרים
לילות בהירים ואור ירח

רחובות דמומים
אנשים רדומים
מקדמים בוקר בלב שמח

אללי לי! הכל נמוג כחלום
מרצחים ערוך ערוך עד תום
עומדות מצבות — קירות חרוכים
לזכר נשמת אחים ירויים וטבוחים.

לא אשכחך, עירתי, כל הימים
שמורה את וחקוקה בלבי לעולמים.

יהושע תורן

הכנות לחג השבועות בעיירה

עוד חג השבועות במרחקים
עוד נותרו ימים לספירה
יצאה אמא עם שחר, לשוק החלבנים
להבטיח לחג מוצרי חלב וגבינה.

מסורת מקדמת דנא
לקיים סועדת חלב בחג
ומי האם שבעוד מועד לא טפלה
לקיום זו מצוה, על כל פרט ותג.

בבית ממרקים ומנקים
עוסקים בהכנות
כלי הנחושת (ירושת דורות) כבר מבריקים
תענוג להסתכל — מעשי ידי הבנות.

הבנים חוזרים מ„החדר" ומשננים
בניגון מסורתי מלבב
אקדמות מלין ושריות־שו־תא
אולא שקילנא הרמן ורשו־תא.

הנגון פושט בחדר
חודר לכל פינה
כשקוי מרפא לאנוא
לכל מדווי לבה.

אנשי הבית בסחרחורת
עוסקים בכל מעשה
למען החג והבורא
ככתוב בתורת משה.

גם הירק חשיבותו מרובה
זכר לחג הקציר והבכורים
מנהג הוא, לקשט בו קירות ורצפה
לכך דואגים הבנים.

עם התקדש החג
השלוה בכל שרויה.
ריח שדה הבית נספג,
בכל ניחוחות, שיהר, ההלויה.

נעלמו הדאגות
הסתתרו הצללים
הנרות הדולקים
אורות מקרינים.

פני אמי קורנים וטובים
זה חלקה וזה עמלה
בבגדי חג וברכת יום טוב
מקבלת מבית הכנסת פני השבים

היכן את עיירתי המושרשת
היכן את אמי החסודה
לא עוד סעודת חלב נדרשת
גם לא דאגתך המסורה.

מה אספר לך אמי היקרה?
אקל לך כובד רגבי אדמתך?
אספר לך, כי יש המשך לעמלך
יש נאמנים לדרכך נאמני מסורת.

לא עוד הפקר דם ישראל
מדינת היהודים קמה לתחיה
אוספת בניה עזובי האל
והיא לה עוז, מבצר ומגן.

מלכה רויד־הימן

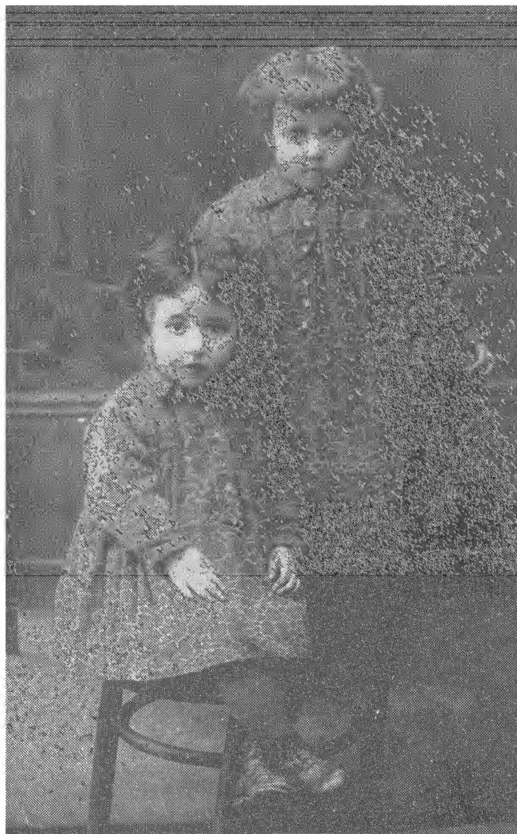
א ר ו ר י ם

ארורים לאלהים, לאדם ולחית השדה
על שרצחתם את אחי, את אחיותי,
על שאנסתם את בנותי
ורוצצתם את גלגלות פעוטותי!
קללותי יהיו למתי לדגל,
וירדפוכם עם דגלי זה כל חייכם,
חייכם הטמאים, המגואלים בדמם.
יבעיתו אתכם מתי היקרים
בשכבכם ובקומכם ממטותיכם.
מים אשר תשתו יהפכו לדם,
בשר שתאכלו, יהפך לבשר־אדם
אשר רצחתם אתם בידיכם!
ולא יהיה לכם מנוס מעינים,
ירדפוכם עינים גדולות, איומות
מאימת פחדים, עיני תינוקות,
עיני תום וטוהר, שואלות, שואלות:
„מדוע כה קצרים היו חיינו?...״
ואתם בני אופל, ארורים!
מנוח לא יהיה לכם לעולם!

מלכה רויד־הימן

תפילת אם

גדלת ויפית, בתי האלמונית.
שושנה פורחת, מרהיבת עין,
ונדמה, לֹא מזמן היית רק תינוקת,
ואיך זה גדלת כך פתאום?
שתי צמות לך שחורות, ושתי עינים
מלאות חכמה ופקחות, ורצון חיים.
מספרות הם לי את סוד חלומך
שאת רוקמת לך, עלֹ בחיר לבך
ובחלומך את רואה אותו שופע אהבה
וידים לו מלטפות, נשמתו מלטפת
ואת שכוּרה מרוב אושר, עדנה...
והוא הגבר, חי עוד בחלומך,
עוד לֹא באת אליו, והוא לא אליך,
כסוד הוא עומד מרחוק לפניך
ושפתיך צמאות כפרח לנשיקת־טל.
ואני רואה אותך בסודך הפלאי,
שפתי לוחשות תפילה לאושרך.
פתאום התפלצתי. לא לאושר נועדת!
בתי הבת.

מלכה רויך־הימן

לזכר אחי

הם ענו אותך אחי, על שנפש בך,
נפש גדולה וטהורה.
נר תמיד הדלקתי בלבי לנשמתך,
לזכר גבורתך הקדושה.
דמותך הצנועה נגד עיני תמיד,
בלי אומר ומלים אהבתיך אחי,
בלכתך ובקולך, ובמבט עיניך.
ולא ידעת על זה יקירי.
והם כיבו לנצח את אור חייך...
אבל לי אתה חי אהובי.
לא הכרתיך כמעט,
רק ראיתיך עובר ברחוב העיירה,
כפוף הוד ראשך מעט,
וקולך נמוך, שקט כצליל כנור.
תמיד אזכורך, אחי המעונה
יקרת לי בחייך ובמותך,
יקור תהא לי וזכור...

י. תרן

בית הכנסת של סבי

בבית הכנסת של סבי
אוירת יו״ט וציפיה שוררת
הכל מצוחצח ממורק ונקי
מרכבת החג בשערי העיר דוהרת.

אמנם עוד החמה לוהטת
פה ושם עוד חנות סדקית פתוחה
למדקדקים השעה דוחקת
פן חלילה יאחרו למנחה.

ואכן הכל ממהרים
לגמור את מלאכתם ועסקיהם
להיות בין ראשוני הבאים
כמנהג אבות אבותיהם.

ראש השנה היום
קדושת הימים הנוראים
כל בעל חי נעמד דום
גם עצים ביער מזדעזעים.

בבית הכנסת ראשוני בעלי הבתים נראים
מברכים איש־רעהו בברכת שנה טובה
ותכלה השנה וקללותיה
ותחל שנה וברכותיה.

הנה הושלך הס סביב
סבי נראה נכנס ובא
זה האיש על כולם חביב
זה הוא לעמוד לפני ה׳ נקרא.

זקנו מגודל פרקו נאה
קולו ערב חודר לבבות
דמותו אצילה לבושו יאה
רק עיניו נראות דומעות.

הוא השץ המבקש לפני הבורא
עליו המשא והאחריות
את ה' יקרא לדין תורה
כדי לטעון לרחמים וסלחנות.

והכל מצפים למוצא פיו
מאמינים בכוחו וקולו הבוקע
לפתיחת דרך ונתיב
לעם שבים צרותיו טובע.

וסבי מתחיל בשקט
וקולו הולך חזק וגדל
בשם אברהם יצחק ויעקב
אל רחום וחנון אלוהי ישראל.

אתו יחדיו עדת המתפללים
ככח כביר ועצום
בבכי ותחינה על תפילותיו חוזרים
וקולותיהם מגיעים למרום.

או סבי! קולך היה ערב
את שליחותך מלאת בנאמנות
שנות חייך עברו בתוגה וכאב
למראה צרות עמך והגלות.

לא יכולת להרחיק ראות
ולא להעלות על דל שפתך
כי במרחק שלושה דורות
ימחק בית הכנסת עם צאן קדושיך.

אשריך שלא זכית
בעיניך הדומעות לראות
את חורבן בית ישראל
המובל כצאן אל אשפתות.

מכתבים

מכתב מארה"ב לספר יזכור

לפי בקשתכם לכתוב משהו מזכרונותי בשומסק עבור ספר „היזכור", איני זוכר הרבה, חוץ מחויה אחת מבית דודי היקר ר' ישראל סודמן ז"ל, הענו וישר הלב, אשר בין כל תכונותיו המבורכות, היתה לו גם זיקה לעסקנות צבורית. בהיותו ממתפללי הקלויז ע"ש הרב מאוליק, ששכן במבנה צר בבית־המדרש, יזם להקמת בית־כנסת נפרד למתפללים אלה, שבלאו הכי היה מורגש חסרונו בדרומה של עיירתנו בקרבת (הנייע שטאט) העיר החדשה. ובעזרת המשפחות

אליהו רויכמן

צבי נטע רויכמן ז"ל ובניו אליהו אייזיק ויוסף שתרמו מגרש רחב ידים בסביבת בוסתנים וגנים, ובעזרת סבי ר' מנחם מנדיל פלץ ז"ל, שבהיותו סוחר יערות, תרם עצי בניה, ובעזרתם של ר' ליפה וילסקר ז"ל ובניו צבי, שמעון, אברהם ועזריאל וכן עזרו ר' סנדר הופהנדלר ז"ל, יעקב גרינברג ז"ל ועוד אחדים שאינני

זוכר כבר שמותיהם. אז נרתם דודי ר׳ ישראל ז״ל בכל המרץ וההתלהבות והמסירות לבצוע המבצע. עשה לילות כימים והפך את ביתו לכור־היוצר של הפעילות המעשית הטכנית וההנדסית, במו ידיו שרטט וצייר, ובהדרכתו וטפולו הוקם בית־כנסת לתפארת, עם ארון־קודש מפואר, שעבורו נסע במיוחד לאוסטרוג להעתיק חלקים מסויימים מארון־הקודש של בית הכנסת המרש״א, ובהשראתו הותקנו בבנין דברים בסמליות מיוחדת, כגון: 12 חלונות שסמלו 12 שבטי ישראל ועוד דברים כאלה, הונהגו בו מנהגים שלא היו קיימים בשום בית־כנסת אחר בעיירתנו. למשל העליות לתורה היו מתחלקים לפי תור בין כל המתפללים כעני ועשיר בצורה שוה, ולא לפי המרבה במחיר, ובזה עזר לו צבי גלר ז״ל ובהיותו ציוני נלהב התקין דגל לאומי עם מגן־דוד במיוחד לחג שמחת־תורה ובהקפות היו נושאים אותו בראש כל הקפה בלווי שירי־ציון ושירים חסידיים, אשר שימש מוקד ומשיכה לכל צעירי העיר ובהמשך השנים עם התפתחות התנועה הציונית והחלוצית היה מקום להרצאות וכנוסים ציוניים.

שיא החויה היה ביום העברת ארון הקודש מבית־דודי לבית־הכנסת לקול צליליהם הראשונים של הכלי־זמרים, שם התאספו כל בני העיירה על טפם וזקניהם, לקחת חלק במצוה נדירה זו, ופני דודי זרחו מאשר בצעדו בראש תהלוכה נכבדה זו.

מעמד זה לא אשכח כל ימי־חיי.

עקיבא בן מרדכי

נכד של אריה ומנחם מנדל פעלץ
אומאה, נברסקה, ארה״ב

24.10.67

יצחק גלר

מכתב מגרוכוב

(1938)

זה קרוב לחדשיים שאני נמצא בקיבוץ־ההכשרה בגרוכוב, ואת הרושם שעשה עלי המשק והימים הראשונים בעבודה — אני רוצה למסור לחברי.

בבואי לגרוכוב יצאתי למשק לראות את חברי שעזבו בית־הורים, ספסלי־למודים והלכו לשנות את חייהם בחיי עבודה ושתוף. והנה ראיתי את החברות והחברים עובדים בשדה, מי במכוש ומי במעדר ומי בקלשון ובמגרפה. בפיהם שירה מצלצלת: אכרים יהודים.

האמת ניתנה להאמר, שלאושר כזה לא פללתי. כאן מצאתי הרבה דברים שהפליאו אותי. החל מהרפת עם הפרות אשר לכל אחת שם עברי „חמודה", „אהובה", „יפה" וכו', הסוסים האבירים וגם הלול עם אפרוחיו בני גזע אחד, חממות, כוורות של דבורים וגם ארנבות. השתא היא שנת ברכה. התבואה גדלה מיום ליום. חושבים שתהיה שנה יותר טובה מאשתקד.

רגע חשבתי שבארץ־ישראל אני נמצא, המשק כל־כך הקסים אותי, ורצוני היה עז לעבוד בו. ביום השני מעורר אותי השומר. בחפזון קמתי ויצאתי ביום הראשון לעבודה במשק. עבדתי בכמה ענפים ומה גדולה היתה שמחתי, כשמסרו לי את המשדדה. כל היום שדדתי את העגבניות ובערב עם צלצול פעמון המשק, גמרתי את עבודתי. העבודה היתה קשה, כאב קצת הגב וכאבו הידים, הרגשתי לאות, אך ידעתי שלא בנקל עולה לכבוש את העבודה ולהסתגל אליה. ולכן קבלתי הכל ברצון. וככה לאט־לאט ומדי פעם אני מקבל עלי עבודה יותר אחראית. העבודה — זהו דבר טבעי אצלי, נקשרתי באלפי נימים לאדמה ונשבעתי שתמיד אהיה פועל. וכעת אני מוצא ספוק בחיי, בעבודתי במשק. כה השתזפתי יפה, השרירים מתמתחים, הידים מיובלות ומלאות־מרץ כאילו נולדתי מחדש.

בערבים יוצאים כל חברי הגיוס למשק. מתישבים בעגול על המחצלות מול הירח, תחת כפת השמים ושרים שירים ספוגי־געגועים למולדת הרחוקה, על רצון לכסות מערומיה ולהפרות את השממה. אחרי השירה ידבר חבר, וכולנו יושבים צפופים ובולעים כל ניב.

יפים פה הלילות במשק, זכים וצלולים, נעימים ומלאי תוכן החיים בקבוץ, ובעיקר כשיוצאים למשק ורואים כיצד הכל מלבלב ופורח, תוקפת שמחה רבה. אמנם ישנם קשיים ובעיקר בזמן הראשון בקבוץ, הקליטה בעבודה, ההתחיות עם החברים וכו', אבל יש להתגבר.

— — — נדהמתי למקרה שראיתי במו עיני: גויים באים וקונים את סחורתנו, את פרי עמל־ידינו. — — —

יש, כשצמאים אנו לגשם, והגשם מתחיל לשטוף ומרוה את התלמים ופורצים כל החברים בשירה וככה נעמוד ואת עבודתנו לא נפסיק.

ויש שמלוה אותי שירה פנימית, מלים ידועות:

„זוהי הדרך, אחרת איננה, בה ללכת, ללכת עד תום"...

משק גרוכוב

י. גלר, פ. גלעדי
שני אודים מוצלים...

יצחק גלר

אל ארגון עולי שומסק בארץ־ישראל

(אל פסח לרנר)

8 באוקטובר 1945

...קבלתי ידיעה מחברי ברומא שפנחס גלדי, בן עיירתנו, הגיע לאיטליה. הצלחתי לבוא אתו בקשרים וגם לקרב אותו לשערי התקוה, מקום קליטה באזור בארי שבדרום, מקום ממנו יוצאים בדרךלא־דרך לארץ ישראל. לא אוכל לתאר לך במלים רגשי השמחה בינינו, שני אודים מוצלים מגיא ההריגה, שרידי השואה והחורבן.

לאיטליה באו עוד מספר ניצולים משומסק ומשאת נפשם להגיע בהקדם למולדת. עם כמה מהם אני מקיים קשר מכתבים. ספרו לי דברים מזעזעים ומסמרי שערות על מה שעבר עליהם ועל העיירה בשנות אימה ומלחמה .. בלב דווי מכאב ובדמעות יגון, אני כותב לך למען תדעו בארץ את אשר קרה.

בראשית חודש יוני 1941, הגיעו שמועות שמלחמה בין גרמניה וברית־המועצות עלולה לפרוץ, אך עוד ב־10.6.1941 הכחישה סוכנות טאַסס השמועות וזה על־מנת לא לגרום בהלה ולהרגעת הצבור. אולם ב־22 ביוני פרצה המלחמה וכבר ב־27 ביוני כבשו הגרמנים את קרמניץ, אוסטרוג, דובנו ומאזורי הכבוש התחיל זרם פליטים בורח לעבר גבולות ברית־המועצות, אך את הגבול לא נתנו הרוסים לעבור ובלית־ברירה נשארו מאות אנשים עזובים לגורלם תחת כפת השמים כשהם מזי־רעב, נתונים בעוני ובחוסר כל.

לא ארכו ימים ואנשי שלטון ומשטרה עזבו את העיירה ותושביה ללא כל הגנה ובטחון כשהד יריות נשמע כבר בכפר ראכמאנוב, שמועות על הרוגים ופצועים בקרבות עם הגרמנים אשר חדרו ופרצו לעיירה שלנו ב־1 ביולי 1941, דכאון אין אונים ופחד מות השתלט על אנשי שומסק. למחרת יום הכבוש הוצאה פקודה לשאת „טלאי לבן” והתחילו לתפוס אנשים לעבודות ונקוי רחובות, נפלו

מספר קרבנות ע״י השוטרים האוקראינים והאנטישמיים האכזריים, משתפי פעולה עם הנאצים. כיון שהגרמנים הבטיחו להם אוטונומיה ושחרור מעול הרוסים באם יעזרו במלאכת ההשמדה...

בפורים 1941 נתנה פקודה לאנשי העיירה לעזוב את הבתים, עושים „פרסיעד־ליעניע״, הקימו גטו שהשתרע מנהר רייך, שדרות ווילסקר, מחצית השוק המרכזי, בית הכנסת הגדול. עד ה־12 במרץ נסגר המעגל ואין יוצא ונכנס. הוקם יודענראַט ומשטרה יהודית פנימית לשמירת הסדר, גיוס אנשים לעבודות כפיה ומלוי הוראות ופקודות הס.ס. נוון, עוני ומחלות פקדו והיו נחלת תושבי הגטו בשומסק. קדרות יאוש וצפיה אלמת לקראת הבאות... בחודש אב תשי״ב הקיפו אנשי הס ס. את הגטו ופתחו ביריות, קראו את יוסף רבין וישראל אקרמן מהיודענראט ומסרו לידיהם כתב־אשמה בו כתוב היה שיהודים — כביכול — מאנשי הגיטו ירו על שוטרים גרמניים ועל־כן הוחלט לחסל את הגיטו ובכדי להגביר מתיחות וחרדה ירו אל תוך הבתים ע״מ שאף איש לא יעז לצאת החוצה.

ב־12 באוגוסט 1942 התחילה האקציה הראשונה, חיות אדם, צמאי דם יהודי פרצו לגטו ומאות אנשים נחטפו וכפי שהבטיחו להם, אמרו לשלחם למחנות עבודה, אך אלה שהלכו, שוב לא חזרו, את כולם הובילו בדרכם האחרונה אל מאחורי ה„נייע שטאַט״ שמאחורי בית העלמין הנוצרי, שם חפרו בורות, שם נורו למות כשאדמה ספגה דם קדושי שומסק שנטבחו ונהרגו על לא כל עוון בכפם.

שמועות על הטבח האכזרי הסתננו והגיעו לאזני אנשי העיירה שנותרו עדיין בחיים והרבה מהם התחילו להסתתר במרתפים, באורוות ומקומות מחסה לא ידועים.

רבים מהם נתגלו בסריקות של אנשי המיליציה והמשטרה המקומית אשר ידעה מקומות סתר אלה, היו כאלה שהצמא והרעב הוציאם ממחבואם או שרעש תינוקות בוכים גילו והביאו לתפיסתם. כך נתפסה גם משפחת כספי־זילבר, שמצאו מקלט בבית אלתר אופנגנדלר. אשתו של זיידל זילבר יצאה ממחבואה בכדי להשיג קצת מים לרוות הצמאון ושכנה אוקראינית הכירה אותה; הלשינה עליה, באה המשטרה, גלו המחבוא והוציאו משם את זלדה זילבר, אמא שלה, את אלתר ומרים הופנגנדלר, הביאו אותם למשטרה ומשם לכוון בלתי ידוע... יצחק שצ׳וגל ודוד כספי הצליחו להתחמק מידי השוטרים, הסתתרו שוב במקום מבטחים. כפי שנמסר הצליח יצחק שצ׳וגל לעבור את כל מדורי הגיהנום ולהשאר בחיים. אך בגמר המלחמה לא אזר כוח, היה בחור עדין, ספג מחלות וייסורי נפש ומת על סף הגאולה. שרידים שנארו בעיירה השתתפו בלויה.

היו כמה מקרים של התעלות ומעשי גבורה ממש.

את חיה גיטלמן גילו, הלשינו עליה כבר ערב שחרור העיירה, גויים שכנים שקבלו ממון רב עבור הסתרתה. סחבוה שוטרים אוקראיניים אל מקום הריגה מאחורי העיירה, צוו עליה לפשוט בגדיה ביום חורף קר וסרבה והגנה בכוח על כבודה ואף הרביצה לשוטר, הרגוה במקום בחמת זעם.

מספרים גם על בחורים צעירים, חניכי תנועות נוער בשומסק שהתמרדו, וגם בעמדם על פי תהום, הלמו בשוטרים, זעקו מרה על גורלם, לא הלכו למות כצאן המובל לטבח.

מכל אנשי העיירה נותרו רק מאה וחמישים איש בלבד, הבית שלנו ברחוב הדואר היה בתחום הגטו, ועברו לגור בו גם הדוד הירש ואסתר, כי ביתם היה מחוץ לתחומי הגטו. אבא סדר פתח סודי לכניסה למחסן עצים אשר היה חסום ללא היכר בחזית.

עם האקציה האחרונה לחסול מאה וחמישים איש הנותרים המוסתרים, היתה גם האמא חנה, אשר לא נפרדה מבנה ומבתה. בצפורניה הגנה על ילדיה וכלביאה פצועה לא נתנה להפריד אותם ממנה, וכשאפסה כל תקוה להצלתם, הלכם אתם בדרכם האחרונה תוך בכי מר ובזעקה קורעת לב לרוצחים שידעו את אשר הם עוללים, כי לא יוכלו להשמיד את כולם וכי אחים ואחיות לנו בארץ ישראל, הם ידעו על הרצח וההשמדה וינקמו את דם אחיהם, משפחותיהם שנרצחו בידי חיות אדם צמאי דם קדושים.

חמשה עשר איש השאירו בסוף בשביל עבודות בתחומי הגטו וכשנודע לאבא, מפי גויה שהיתה נשואה לקצין ס.ס. גרמני, שלמחרת בבוקר עומדים לחסל גם אותם, העביר ידיעה זו לאלה שנותרו בחיים ובאותו ערב ברח עם יעקב אחי לכפר נדח, שם היו גם במחבוא אצל גוי, שייקע כץ, דינה שטיינמן ואחרים. קרוב לשנתיים היו בסתר במרתף בצורת בור שחפרו במו ידיהם וחיו על תפוחי אדמה, לחם צר ומים לחץ. עד תבוסת הצבא הנאצי ועם מגורו וחסולו עברו עם הרבה פליטים, שרידי השואה לאזור קיוב אשר בברית המועצות.

נודע לי באמצעות קשרים ומחליפת מכתבים שמהנוער השומסקאי נשארו לפליטה אודים מוצלים מאש, נצולי שואה בשומסק, שלמה שרייר ואחותו שפרה, ישעיהו כץ, דינה שטיינמן, אחי יעקב שהיו מוסתרים בכפרים סטרה־אוטה וע״י טרנופול. גם בן ממשפחה דוחובני עבר לרוסיה, אברהם קרימר מופיע בתור יוסף גרבוביצגי, נמצא בית־ספר צבאי במודלין. וייסמן פייבל עובד בתור פנקסן בסרטוב, זאב ברג ואשתו לונדון חי בסוורדלוסק, יש להם בן וקראו לו בשם „עמי־קם". רות ודוזי שטיינמן היו בלובלין, אחר־כך עברו ללודז, מלנבוים יצחק, צפורה ויוסף מדניק נמצאים בצ׳יליבינסק מס׳ 5 קופיסק. קורין גיטל נמצאת באוזבסקיה ססס״ר, כ״ג שמעתי על בן של חלבנה מרדכי וינר, סגל בן-פנחס, אהרון זובר, בני סוסנה, סטיס, לוסי שטיינברג, אריה מורדוש, זאב ופרידה ברנשטיין, פנינה מונדרר, שמואל בריק, מוני קראקוביאק, קליינשטיין עטיל, שלמה וציפע, אברהם חסיד, פרימר טוביה ובני משפחתו, ששלחו אותם למחנה עבודה ברוסיה, שלמה קרס, מאירזון לוי ומשפחתו, קונינסקי זאב, וילסקר ואחרים... זה כל מה שנשאר מהעיירה שלנו, מיהודיה, בניה.

יצחק גלר

מכתבים לעולים משומסק

לצפורה גורביץ בחיפה — 10.6.1937

...כעת אני רוצה למסור לך כמה חדשות שארעו בזמן האחרון בעיירתנו הקטנה.

אמש התארח אצלנו החזן גרשון סירוטה וקיים תפילה מיוחדת בבית־הכנסת הגדול בלווי מקהלת הילדים. בית־הכנסת היה מלא עד אפס מקום, גם אני הייתי עם חברי. היתה הענות ושמחה רבה בערב זה. (כפי שקראתי בעתון, הוא יגיע אליכם לתל־אביב לתפילה בימים הנוראים).

✶

בקשר עם הקונגרס הציוני העשרים בקרו אצלנו השליחים מארץ־ישראל, ה׳ מלמד והח׳ גלוז. הם הרצו על תפקידי הציונות בשעה זו, ספרו על חיי היהודים בארץ, המאורעות עם הערבים ועל החלוצים המגנים ובונים המולדת. השנה מכרנו 350 שקלים, אני יכול להודיע לך, שגם ההורים הצביעו בעד מספר 5, אצלכם בארץ זוהי האות „א״.

✶

אני שמח לבשר לך דבר חשוב, בא עם האוטומוביל מוסיק יוקלסון מארץ־ישראל לבקור אצל משפחתו. עכשיו הוא בבית־הוריו. בקרתי אצלם, בקרו גם הוריך, שמענו מפיו על חייך, עבודתך ועל כל הקורות אצלך. הוא סיפר לנו שעברת לגור בכתובת אחרת, ומסר לנו את האדריסה. בינתיים באו עוד אנשים לשאול לשלום ילדיהם הנמצאים בארץ. הבית היה צר מלהכיל את כולם.

✶

היום, ערב שבת ה־13 ביולי, ביקר הח׳ יוקלסון בסניף „החלוץ״. היתה שיחה של שאלות חברים ותשובות שלו, סיפר גם על החברים השומסקאים שהיו בקבוצי־הכשרה ועלו ארצה, על מקום המצאם, עבודתם וחייהם בארץ. ועוד מסר רשמים מטיוליו הרבים במושבות ובקבוצים ועורר בנו כסופים געגועים לארץ, להצטרף לשורות הבונים מולדת לעם. בעוד מספר שבועות יחזור לארץ־ישראל. באם יעלה בידי לרשום משהו בספרו, אליך, אעשה זאת בודאי.

היום ראשון בשבוע ה־15 ביולי, בא פנחס פלץ מא״י לבקור בשומסק והוא מתארח אצל פריידל בהט. הוא סיפר אותם דברים, בערך, מה שמוסיק יוקלסון כבר סיפר קודם.

✶

השנה בחנוכה 1937, ערכו אצלנו שני בזורים יפים, אחד ע״י הקרן־קימת לישראל והשני ע״י קרן תל־חי, להקת בית־הספר „תרבות״ הופיעה עם הצגה חגיגית, השתתפתי במקהלה. השמחה היתה רבה, מדי ערב בקרו הרבה אנשים ונוער, היו הגרלות, קניות ותרומות לקרנות. לפי הדין וחשבון שמסר מוטיל סגל והרציג מלמן, היתה הכנסה 12008 זהובים נטו.

*

ספטמבר 1937

...קראתי שאסרו על עתון „דבר" להכנס לפולניה והצטערתי מאד, למותר להסביר לך כמה היו לי לעזר ולסעד רוחני העתונים „במעלה" ו„דבר" ששלחת לי. הייתי מביאם לחברי בתנועה, בסניף „החלוץ־הצעיר" ולפעמים גם למורה שלי מבית־ספר „תרבות", ישראל אקרמן.

*

על אף הידיעות בעתונות על המצב הקשה בו נמצא כיום הישוב בארץ, סניף „החלוץ" ותנועות הנוער מקבלות חברים חדשים ומתנהלת פעולה תרבותית ענפה וגם אשרו מועמדים לסמינריון ולהכשרה.

*

ידיעה עצובה על מאני בריק, שבאה לבקור, או שחזרה מארץ ישראל, נסעה לקרמניץ ובדרך קבלה התקפה ומתה.

*

קבלתי מכתב ממוטיל גלר, הנמצא יחד עם פנינה דורפמן במרכז „החלוץ" בורשה, אשר ברחוב גנסיה 14. הוא כותב לי שהצליח לסדר אישור יציאה בשביל אחיו משה גלר להכשרה ביוזפוב שע"י ורשה ושלאחר תקופה מסוימת יוכל לנסוע לארץ־ישראל. הוא גם השפיע על הורי שיאפשרו לי לצאת לסמינר של „החלוץ" אשר יתקיים בוורשה, בו ישתתפו שליחים ומרצים מארץ ישראל, כגון: יצחק טבנקין, י. ברסלבסקי, זרובבל, רחל כצנלסון, יעקב לשצ'ינסקי ואחרים. מובן מאליו, שעם גמר הסמינר, אשר ימשך מספר חדשים, לא אחזור הביתה. אני אצטרף לקבוצת נוער בקבוץ ההכשרה בגרוכוב נעבוד בו ונלמד עד אשר תנתן לנו האפשרות לעלות לארץ־ישראל.

מכתבים ממשק גרוכוב — פולין

יוני 1938

...על החיים במשק גרוכוב כתבתי לך כבר ובכדי לשתף אותך ברשמים והוי חיים שלי ושל חברי הצעירים בקבוץ, אני שולח לך הרשימה שלי שהודפסה בעתון התנועה הקבוצית.

אוגוסט 1939

...קראת ודאי על המתיחות והאוירה של ערב מלחמה בפולניה, זה כמובן משפיע גם על החיים במשק. בלב החברים חרדה ודאגה לעתיד, לסכויי עליה, להגשמה. גייסו הרבה חברים לצבא ומתי יחזרו לא ידוע.

ההורים בשומסק כותבים לי, שבעיירה המצב קודר, אוגרים מזון ולבוש לימים קשים ומפחדים ממלחמה. הצעירים חייבי גיוס — הלכו לצבא וגם מבוגרים, שכבר היו חיילים מקודם. כולם מקוים שיהיה שלום, אך מי ידע מה ילד יום?...

ספטמבר 1939

אינני בטוח אם גלויה זו תגיע אליך, כי קרבות עזים מתנהלים בערי מחוז ורשה, הפגזות ללא הפסק, אש ותמרות עשן בכל, הפגיזו גם את המשק שלנו, לפנות ערב אנו עוזבים, ניקח אתנו את ההכרחי ביותר, נצא לדרך בקבוצות. ברגל נלך, אין כבר לא רכבת ולא אמצעי תחבורה אחרים, הכל מסביב הרוס ועולה בלהבות, מוטיל גלר וחברים אחרים נמצאים יחד אתי, נלך לשומסק, חזרה לבית־הורים, למשפחה. האמנם בא קץ לשאיפתנו? האם אפסה תקוה שנוכל להפגש ולחיות חיי חרות במולדתנו? מי ידע מה ילד יום, מה צופן בחובו העתיד?...

יצחק גלר

מכתב משומסק לקוראי „במעלה"

(בשנת 1937)

לשכבה הצעירה של הנוער העובד בארץ ישראל

(מכתב מן הגולה)

חברים יקרים!

רוצה אני לספר לכם על חיינו פה בגלות פולין. יודע אני שאתם מתענינים ורוצים לדעת את חיינו בגולה, ברם עוד יותר אנו רוצים לדעת את חייכם אתם.

מקום מולדתי ומושבי שומסק, עיירה דלה. מצבנו החמרי הוא בכל רע, כמו בכל ארץ פולין. מצב טראגי שורר בגלות, חיי דאגה ושממון עוברים על ראש השבט היהודי, הנתון שוב בפחד מפני התנפלויות. עם רדת הערב מורידים את התריסים וסוגרים את הדלתות על שבעה מנעולים. שעה שעה נתון כבודנו האנושי והלאומי למרמס כל רגל גסה. בראש חוצות ועל דפי העתונות נשמעת הדרישה: „יגרשו היהודים מן המדינה!".

חרם כלכלי שורר נגד היהודים, מסיתים מסתובבים ליד החנויות ומונעים את האיכרים מלהכנס לשם. בעברך ברחובות איבה נתזת מכל עין ושנאה דובב כל פה, וכל שקץ זורק לך בפניך „ז'יד" (שם גנאי ליהודי). זהו המצב השורר כיום בגלות.

אמנם הנוער היהודי מבין פה את תפקידו. הוא פונה להסתדרויות „החלוץ", על מנת להתחנך לקראת עליה לארץ. גם בעיירה שלנו קיים סניף „החלוץ הצעיר", שנתארגן לפני חמש שנים. הסניף נושא פרי, חנך חברים מסורים לתנועה, חרוצים במלאכתם ונאמנים לרעיון העבודה.

סניפנו מונה כיום שבעים חבר. מתקיימים שעורי־ערב ללמוד השפה העברית. בשכבות „בחרות" ו„נעורים" משוחחים על הסתדרות העובדים העברים בארץ־ישראל ועל הנוער העובד. רוצים אנו, לעלות לארץ ולהגשים את הרעיון החלוצי, לגאול יחד עמכם את אדמתנו.

אין אנו מתיאשים, מקוים אנו כי נעלה ארצה ונקח חבל בבנינה. הלא אנו הדור הצעיר, נהיה בעתיד הבונים. עלינו הוטל לשאת את השם „החלוץ", נדע להיות אחראים בעד השם הזה ולהתמסר לעבודה בנאמנות חלוצית.

בשכבות הצעירות מתקיימים טיולים בחיק־הטבע. מדי שבת יוצאים היערה, והטיולים מצליחים מאוד. החברים משתתפים בשיחות, שואלים שאלות, משחקים במשחקים שונים. בכלל, מורגשת ערנות בחיי הסניף. בשכבה הצעירה כ־20 חברים.

שאלו פעם ילד אחד: למה נרשם בסניף שלנו? ענה: „מתביש אני לבוא בבגדי הטלואים למקום אחר, וכאן הכל כמוני, אוהבים אותי וטוב לי".

הסניף שלנו חתם על „דבר". וכן אנו מקבלים את „במעלה", קוראים אותו

ומתענינים בחיי הנוער העובד בארץ; משתמשים בעתון לשיחות ולהקראות, והוא מעורר בילדים רגש אהבה וגעגועים למולדת.

הבה נקוה כי יבוא יום ונתראה יחד בבנין ארצנו החמודה, ואז נשמח כפלים ונשיר יחד את השיר של העם העברי, החרות על לבנו.

הפעם אסיים את מכתבי ואבקש מאת חברי הרחוקים־הקרובים לכתוב לנו על־ידי עתונכם־עתוננו „במעלה" על המתרחש אצלכם.

עלה חלוץ!

יצחק גלר — סניף „החלוץ הצעיר" בשומסק (פולין)

ח' אוגוסט 1937

יום שוק של „העובד"

מכתב מיצחק גלר — אל ארגון יוצאי שומסק

איטליה 1966

לחבר פסח לרנר — מיטב ברכותי!

את מכתבך מיום ה־7.8 ש.ז. קבלתי, והנני לענותך.

ראשית עלי להודות לכם על התענינותכם ודאגתכם לגורל שרידי עיירתנו באשר הם שם הנמקים ביגון ויסורים. לא האמנתי באמת שכיום — לאחר שנאבד האמון בעולם ובאדם — ימצאו עוד אנשים אשר ידאגו לגורל אחיהם, שרידי הטבח אשר אבד להם הכל ונשאר רק זיק יחיד ואחרון — להגיע אליכם ולהפגש עם הקרובים והרחוקים בארץ.

ברכתי — ברכת אחד משרידי העיירה שלוחה לכם מעומק הלב.

אשר לשאלותיך; באיטליה כיום, לא נמצא אף שומסקאי אחד, באם יגיע מי שהוא, בטוחני שימצא את הדרך הביתה. יש לו האפשרות וגם הזכות לכך. רוב שרידי עיירתנו עדיין נמצאים ברו. ובפ. למה לא יצאו עד כה ממצרים, קשה לי באמת להבין. היציאה כיום אפשרית וקלה.

על מספר היהודים ששרדו מעיירתנו, על גורלם, ומקום המצאם ידוע לכם לבטח מפי אלה שהספיקו כבר עד היום להגיע אליכם, ומן המיותר להוסיף. חלו שינויים קטנים בלבד.

בנידון עזרה. לפי דעתי — אגב אינני יודע באם ישנה לי הרשות לחוות־דעה — אין כל צורך, הגיון ותועלת במשלוח־חבילות כלכלה — מזון, בגדים וכו׳ באם אין לכם יכולת של עזרה ממשית, כלומר: לקרבם לשערי התקוה. משלוח חבילות לא רצוי, וגם לא כדאי לבזבז כספים לכך. החבילות לא תמיד יגיעו לכתובת הנכונה והפליט לא יהנה מהן. ידעתי זאת מתוך נסיון של עבודה במרכזי פליטים במקומות ובמסיבות שונות. אך מאידך חשוב שיהיה ביניכם קשר־מכתבים — קשר מתמיד למען לא תעיק עליהם הבדידות, למען ידעו שאינם גלמודים בעולם. מה ערך מכתב זה עבור אדם נטול חיים ומוכה תוגה ואדישות — קשה למסור בכתב.

דעתי — באם ישנה האפשרות מבחינה חמרית־כספית להקים מצבת זכרון־עד לחללי עיירתנו. — במה זה לבטא לא אוכל וגם לא אדע כיון שמציאות א״י העובדת רחוקה ממני — אשר נפלו ע״י צמאי־דם, טמאי־אדם. זה, כלומר המוסד, המפעל, צריך לקום ע״י הועד ליוצאי שומסק בכוחות וביזמת כולם.

רצוי וכדי היה להוציא ספר קטן — חוברת מוקדשת לעיירה העברית ולתושביה היהודים. אפשר לנצל לכך כוחות מספר, השרידים שבאו מגיא־ההריגה — אשר עליהם עבר גל הזוועות והאימים, פליטי החבר — ניצולי התופת הנאצית, שחתרו והגיעו למכורה. בטוחני שתבינו לרוחי.

*

למתרחש אצלי — הכל כרגיל: עובדים ויש ספוק בעבודה, הנני מרגיש את עצמי בכי הטוב. טרם אדע מתי יבוא זמני־תורי להגיע הביתה. לפי התפתחות

העניינים דומני, שלא אוכל להשתחרר לצאת מהעבודה קודם, מאשר עוד חצי שנה. אינני דואב את גורלי, הנני חזק ומאושר שזכיתי לכך. כזהו הגורל.

אני מחכה בכליון־עינים לבואו של אחי יעקב אשר יצא את רו. עבר לפ. וכעת הוא בדרך במחשבה להגיע למטרה.

לפני יומיים העברתי לך חוברות וביולטינים המופיעים במחלקתנו — מחלקת התרבות אותם הנני עורך, מדפיס ושולח. באם תקבלם נא לכתוב לי.

והיו שלום וכל טוב לכם, באם הנכם זקוקים למשהו — לעזרתי, הנני תמיד לרשותכם.

את תשובתכם המידית אקבל ברצון.

פ"ש לכל יוצאי שומסק! ד"ש לגלדי פנחס.

בברכה — שלכם

בן־חיים

פנינה דורפמן

מכתב לחבר

משמר־הים, 30.9.45

שלום רב לך, יצחק גלר,

מה גדולה שמחתי שאני יכולה לכתוב לך אחרי כל־כך הרבה שנים שלא ידענו אחד מהשני. אתה לא יכול לתאר לך שמחתי כאשר קראתי בפעם הראשונה בעתון שאתה באטליה ושאפשר לכתוב לך. את צפורה פגשתי לפני כמה שבועות הייתי אצלה, באמת אצלה קבלתי את הכתובת, היא מאושרת, אין גבול לשמחתה שאתה נשארת בחיים ושבקרוב תוכל להיות אצלה. היא מסודרת טוב, יש לה בן נחמד. אני מקוה שהיא כתבה לך במשך הזמן, ואתה בטח גם יודע שאביך עם עוד אח נמצאים ברוסיה.

כן יצחק, אני כבר ותיקה בארץ, הצלחתי והנה אני כבר שנה חמישית בארץ. אני מאושרת, כי הרי לא חסר היה הרבה שסופי יהיה כסוף כל הנוער השומסקאי. אני מאושרת, נמצאת בקבוץ ולוקחת חלק בבנין ארצנו, בית בשביל עמנו האומלל.

אני כותבת שאני מאושרת, זה עוד לא ככה, כי אין יהודי בעולם, שיהיה מאושר אחרי כל מה שעבר על העם היהודי, ואיך אני יכולה להיות מאושרת שמכל המשפחה ומכל החברים של עיירתנו נשארנו יחידים ויחידה מהמשפחה. את גורל שושנה אני לא יודעת, ב־1943 היתה בסלובקיה, מאז אין שום ידיעות. על גורל מרדכי אין אנו יודעים כלום, הרי לא היה בוילנה וחשבתי שאתה יודע משהו. מזמן פרוץ המלחמה אני ושרה קושניר ועכשיו אתה, הננו היחידים שהצ־לחנו להמלט מהתופת הנאצי.

קבלתי ממך דרישת שלום מכמה חברים שלך. יצחק תעשה הכל בכדי שתגיע מה שיותר מהר אלינו, אנו כולנו רוצים כבר לראות אותך כי מעיירתנו כמעט שאין שום ידיעות, שום אנשים חוץ ממך לא הצליחו להתקשר אתנו. ככה שהבדידות והרצון להפגש עם מישהו קרוב הוא גדול,בכלל אנחנו כאן בישוב, מבודדים ומיותמים. נשארנו יחידים וגם אלה שנשארו עוד שם בגולה, השרידים היקרים, אינם יכולים להגיע אלינו.

כתוב מה נשמע אצלך, איך אתה מרגיש בבריאות, האם אתה בריא אחרי כל מה שעבר עליך. את הכתובת של צפורה אני לא יודעת בדיוק, ככה שאין ביכולתי לשלוח לך. אני תקוה שקבלת אותה כבר ממנה במשך הזמן. יצחק, יש לי גם בקשה אליך, אם תפגש עם בחורה אחת שקורואים לה פסיה לויט, אחותה של ברוריה לויט, שהיתה יחד אתך פעם בסמינריון, תעשה בשבילה הכל, כדי שתוכל לעלות. אחותה עבדה יחד עם מרדכי במרכז. אם פשקה זלוטניק ושלמה גולדשטיין עובדים יחד אתך, תמסור להם דרישת שלום לבבית.

יצחק, אתה לא מתאר לך מה גדולה שמחתי שאני יכולה לכתוב לך. תעשה הכל כדי שנתראה אצלנו, אצלי בקבוץ. שלום ולהתראות מהרה מהר —

פנינה דורפמן

יצחק גלר
בארי איטליה, פברואר 1946

לפנינה דורפמן היקרה — ממיטב הברכה,

...מכתבך מיום ה־18־בספטמבר 1945 קבלתי רק היום ואתך הסליחה על האחור בתשובתי שלא באשמתי.

במכתבי הקודם כתבתי לך כבר את כל האמת המרה על הגורל המר שפקד את בני משפחתך יחד עם כל יהודי שומסק שנרצחו, הושמדו ע״י הנאצים ובעזרת האנטישמיים, שוטרים אוקראיניים. כשחזרתי מגלות בהרי החושך קוויתי שאחותך שושנה שהיתה בקבוץ לודז נשארה בחיים, אך היתה זו תקוות שוא. גם דב (ביירישׁ) ומשה גלר נרצחו בגטו.

מוטיל גלר שהיה אתך במרכז „החלוץ״ בוורשה ואחי מתתיהו הלכו לצבא האדום עם כניסת הגרמנים לשומסק. ספרו עליהם, מי שהיה אתם במלחמה, שהם נפלו בשבי ע״י הגרמנים, סבלו חרפת רעב במחנה השבויים, מאז לא נודע עליהם דבר.

*

כפי שכבר כתבתי לך יצא פנחס גלדי לדרך ההגשמה. הוא וחבריו הצליחו לפרוץ ולהגיע למחוז חפצם. אני מקוה שתהיה לך האפשרות להפגש אתו בקרוב. אני קבלתי ממנו מכתב בו הוא כותב לי בין היתר...

...קראת בטח על הדרך הארוכה וכ״ג התלאות והקשיים שהיו לי ולחברי בדרך, עכשיו אני רוצה להביע את רגשותי וחויות שחשתי לאחר ששוחררתי ממחנה עתלית. מוכרח אני להתוודות לפניך כי לא ידעתי מה זאת ארץ־ישראל. נולדתי פה מחדש, הייתי לאדם אחר, את ארצנו הכרתי מספורים, רשימות ותאורים שונים אבל לא מהחיים. עכשיו נוכחתי לדעת שלא לשוא נלחמו אבותינו כאריות בעד כברת ארץ זו ולא לחנם מסכנים את החיים למענה וחלוצים עזבו בית חם ומסודר בגולה ובאו לפני הרבה שנים לבנותה ולהפרות השממה. בקרתי בהרבה מקומות ויש לנו במה להתגאות. יפה מאד היא ארצנו, לא תארתי לי זאת בגולה. השתדל נא לבוא מהר ותהנה מיפי ארצנו ומאויר המחיה נפשות.

שמעתי שחיים ציסין, קרוב משפחתך, ועוד כמה חברים משומסק הגיעו לאיטליה, פרסמתי מודעה בעתון מרכז הפליטים, „מיר זוכן פריינט, משפחה״, במידה ואדע כתובת מדויקת אשלח אותה אליך בהקדם.

אולי ידוע לך איפה נמצא חברי לתנועה, דב קלויזמן, אחי שרה, שעלה ארצה בעלית־הנוער עוד לפני מלחמת העולם?

*

זהבה בת שומסק הנמצאת עם הוריה במשק יגור, העבירה לי דרישת שלום מצביה לובטקין שזה עתה הגיעה לארץ ונזכרתי איך שהיא וחברה יצחק צוקרמן עזרו לי להגיע לכאן, לאיטליה.

היה זה בתקופה בה התחילה הנסיגה של צבאות גרמניה המובסים משטחי הכבוש בפולין נוסדה הממשלה הזמנית בלובלין, אשר אנטק היה בין הבאים לשם לעתים קרובות.

כשבאתי מקובל ללובלין הייתי בודד, גלמוד ללא מכיר וידיד, כיון שלא מצאתי שרידי משפחה, חברים או מכירים גמלה בלבי ההחלטה לעזוב את פולין, ארץ בה הושמד ונחרב כל היקר לי בחיים ורק משטמה, כליון שרר בכל והפליאה על שלא כולם נהרגו ועוד נשארו יהודים לפליטה, שאפתי לחתור להגיע לאחים ואחיות לאי־שם במולדת רחוקה־קרובה.

בוקר סתוי אחד פגשתי במפתיע את אנטק בלובלין, הוא אשר היה מספר פעמים בשליחות „החלוץ־הצעיר" בשומסק, ארגן את הנוער להגשמה, עזר לי להתאקלם במשק גרוכוב שם היה חבר קבוץ. ההתרגשות היתה גדולה, באתי אליהם לביתם, בית שהיה פתוח לכל חבר, הם קבלוני כמו אח, עודדו אותי, החזירו לי את התקוה והבטחון, כל מטען היגון והסבל, ענויי הגוף והנפש, שפקדני בשנות שואה וחורבן כאילו פורק בהשתפכות נפשית וספורים על מה שעבר עלינו ועל חברינו בשנות המלחמה.

לא עברו ימים רבים והם הכינו לי ניירות מתאימים, בגדים ומזון ויצאתי בדרך־לא־דרך ונדודים הכרוכים בסכנת נפשות אך בתקוה בלב שאני הולך לקראת חיים חדשים — הצלחתי להגיע בשלום לאיטליה, נמצא בבארי, עובד במרכז לגולה עם שליחי הסוכנות מהארץ, נפגש עם חיילי הבריגדה העברית וחברי הפלמ"ח אשר עושים פה עבודה גדולה והקרבה בשביל פליטי שואה...

שומסק

א בוך - א מצבה

פאר די קדושים פון שומסק

וואס זענען אומגעקומען דורך די נאציס

אין 1942

רעדאקטאָר:

חיים רבין

רעדאקציאָנס מיטגלידער:

פסח לרנר

רפאל ספיר

רעדאקציע פאָרוואָרט

ווען מיר געדענקען שומסק געדענקען מיר אידיש, די שפּראַך פון אונזערע טייערע־אויף־אייביג אומגעקומענע עלטערן, ברידער, שוועס־טער, פריינד, שכנים און אַלע טייערע שומסקער אידן. מיר ווייסן, אַז זיי האָבן זיך אָנגעהאַלטן אין דער שפּראַך, ווי אין אַ שוץ מיטל, צו פאַרהיטן זייער אידישקייט, זייער באַזונדערקייט־צום־גוטן. אין איר האָבן זיי גערעדט, געטראַכט, געסודעט זייער היסטאָרישן צוויי־טויזנט־יאָר־סוד, וואָס האָט אונדז געבראַכט דעם צוריקקום אין אונדזער מדינת ישראל און אין איר האָבן זיי געשאַפן, געזונגען, געחנדלט זייער אידישן חנעוודיקן וויץ און... געוויינט אין צייטן פון צווייפל און אומקום.

דערפאַר האָבן מיר געווידמעט אַ גרויסן טייל פון בוך אין אידיש, הגם לויטן באַפעל פון אידישער צוקונפטס אינטואיציע, דארף שוין אַלץ איינגעגאָסן ווערן אין די קלאַנגען פון אונדזער צוקונפטס־שפּראַך.

מיר טוען עס מיט ליבע.

דער אידישער טייל, איז נישט קיין איבערזעצונג. סאיז די שאַ־פונגס שפּראַך פון די שרייבער און פונקט ווי דאָס גאַנצע בוך איז געשאַפן געוואָרן דורך די ווייניקע, וואָס האָבן זיך באַמיט צו שרייבן, פּונקט אַזוי איז דאָס אידישע אין בוך די שפּראַכס שאַפונג פון אירע שרייבערס. צופעליק איז עס כמעט אַ פּאַראַלעלע אָפּשפּיגלונג פון שומסק צו דער העברעאישער אָפּשפּיגלונג.

ס׳איז דאָ דער טייל פון נאָסטאַלגיע, פון פאַרגאַנגענהייטס בענק־שאַפט צום טייערן שטעטעלע מיט זיינע ליידן־פריידן;

ס׳איז דאָ אַ אָפּבילד פון איר געזעלשאַפט, וואָס איז געווען געבויט אויף אַ מאָראַלישן נשמה־קאָד־און־געזעץ, מיט אירע שאָטן און ליכט טיפן;

ס׳איז דאָ די בענקשאַפט פון איר יוגנט צו אַן אייגענער מדינה און זיכערהייטס אידישקייט;

און איבער אַלעס — אַ שילדערונג פון שומסקער אומקום געשריבן דורך דריי פון־טויט־געראַטעוועטע עדות.

*

באַצייכנס־ווערט איז דער אוצר פון שומסקער פאָלקלאָר אין די קאַפּיטלען פון מוני חזן און דער טאָגבוך פון אליע הערש נטע׳ס טאָכטער, צפורה רויכמן, וועלכער איז געשריבן געוואָרן אין די דריי

סיקער יאָרן אין מיטן ימים און אָקעאַנוסן, צווישן הימל און וואַסער, ווען זי איז געווען אַן אומלעגאַלע רייזנדע קיין ישראל און דאָס הארץ איז צעריסן געוואָרן צווישן דראַנג נאָך ישראל און בענקשאַפט צוריק אַהיים, קיין שומסק און דער טויט האָט געפויקט זיין גרויליקן זעלבסט־אָנזאָג און אין געפויק פון כוואַליעס, וואָס רייסן זיך צום אָרעמען נישטיקן נוס־שיפעלע, צום דערטרינקען.

*

די שומסקער לאַנדסמאַנשאַפט אין ישראל האָט געטאָן אַלעס, כדי דאָס בוך אין עברית און אין אידיש זאָל זיין אַ ריכטיקער דענק־מאָל אונדזערע הייליקע טייערע שומסקער אידן, אַ וואָרנונג די אַלע אידן־אומברייינגער אין לענדער און אין דורות און אַ גענוי בילד פון אונדזער שטעטעלע.

מיר נעמען אָן, אַז דאָ און דאָרט זענען געמאַכט געוואָרן פעלערן, פאַרקוקונגען א. א. וו. דאָס איז נאַטירלעך און פאַרגיבלעך. אָבער צוליב דעם האָבן מיר נישט געקאָנט נישט ערפילן אונדזער פליכט פון פאַראייביקן שומסק פאַר אונדזערע קינדער און פאַר דער אידישער געשיכטע.

מיר דאַנקען אַלע אונדזערע שומסקער, וואָס מיט זייער פאָדערן דאָס בוך פון אונדז, האָבן זיי אונדז געגעבן מוט אויסשטיין אַלע הינדערניסן און געלט שוועריקייטן און געבראַכט דעם חלום פון שומסקער יזכור בוך צו דער ווירקלעכקייט.

לאָמיר זען דאָס בוך אַלס קאָלעקטיוון אויסדרוק פון אונדז אַלע שומסקער.

שרה׳קי בערנשטיין־פיקס

מיין געבורטס־שטאט שומסק

שומסק האָט אַרומגירינגלט אַ אויסגוס פון טייך „ווויליע״. דאָס האָט באַזונדער גוט און שיין געמאכט אונדזער שטעטל. חוץ די באַקוועמלעכקייט פון זיך באָדן, פאָרן אויף שיפלעך, און זיך גליטשען אויף קאנקיס, איז אויך געווען אין טייך פיל פיש, ווו מענטשן פלעגן אָפּרוען די נערוון ביים כאַפּן פיש. פאַרנאַכט, נאָך דעם טאָגיקן טומל פון פרנסה, האָט די גרויסע פאַרנאַכט זון זיך געזעצט אין טייך און באַלויכטן מיט אירע רויטע פייערדיקע שטראַלן דאָס גאַנצע שטעטל. נאָכהער איז געקומען דער פריילעכער קאָנצערט פון די זשאבעס, זייער קוואקען האָט געהאָט אַזוי פיל חן און זיסקייט, וואָס איז פאַרבליבן אין דעם זכרון פון יעדן מענטש.

שומסק איז געווען פול מיט אַרומיקע פירשטן—פריצים, 5 ברידער: פירשט שטאסנאָווסקי, פירשט מאָגעלניצקי, פירשט לידאכאווסקי. שומסק האָט געהערט צו מעזשינסקין, וועלכער האָט אין יאָר 1863, אין דער צייט פון פוילישן אויפֿ־שטאַנד, זיך אויסבאַהאַלטן ביי מיין זיידן. ער איז געווען אַ ליבעראַל־גוטער מענטש, ער האָט אין שומסק אויסגעבויט די מילן, די גראַלניע און ביר פאבריק. ער האָט אויך אַנטוויקלט דעם מסחר.

נאָך דעם דריטן פאַרטייל פון פוילן האָבן די רוסן געשענקט די גרויסע מיל די גלחים „הייליקער סינאד קירילי אין מעטעדיא״. די צווייטע מיל האָבן זיי געשענקט אַ פאַרדינסטפולן פאָלקאָווניק „איוואַשטשענקא״. נאָכער האָבן זיי אָוועקגעגעבן דער ניאנין, וואָס האָט אָנגעזויגן דעם קיסר׳ס זון שאָוואלאווא — די גרויסע אוסאדבע ווי מאמאט מיט בערנשטיינען האָבן זיך באַזעצט אויף דער ערד און סאד.

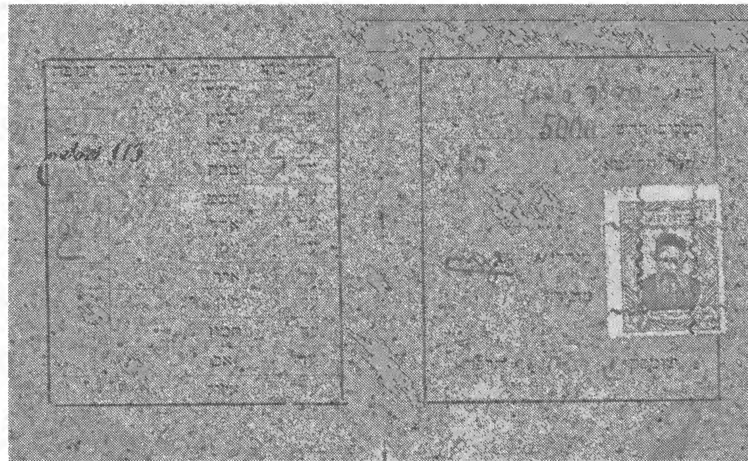
דאכט זיך, אַז שומסק איז אַ שטעטל ווי אַלע שטעטלעך, נאָר דאָך האָט דאָס שטעטל געהאָט עפּעס מער ווי אַנדערע. די יוגנט איז געווען אַנטוויקלט קולטורעל און פּאָליטיש. כ׳געדענק, אַז אין יאָר 1910, ווען ס׳איז געווען בייליסעס פּראָצעס, האָט מען שוין גערעדט וועגן א״י.

ווען ביי אונדז איז געווען אַ 2 קלאַסיקע רוסישע שולע, וועלכע איז געשטאַנען אויף אַ הויכן ניוואָ, האָבן אַנדערע שטעטלעך קוים געהאָט 1 קלאַסיקע שולע. אין 1905 האָט מען שוין אין שטעטל אָנגעזעצט עטלעכע יינגלעך אַלס רעוואָלוציאָנערן: יונה קראזעלמאן, איכיל קאנפער, פייוול בערנשטיין, קיצע לאנדיס זון, סעראזשע וויגאָדע.

אין 1907 ברענגט מען אַ ערשט קלאַסיקן לערער פון עברית פאַר עטלעכע גבירישע קינדער. כ׳געדענק זער גוט, וואָס פאַר אַ געשריי ס׳האָבן געמאַכט די פרומע בעל הבתים פון אונדזער קלויז, ווען מיינע ברידער האָבן אָנגעפאַנגען לערנען אין דער רוסישער שולע, אָבער נאָך גרעסער איז געווען דער געשריי

ווען זיי האָבן זיך דערוווּסט, אַז מיין פֿאָטער האָט געקויפֿט פֿאַר די קינדער י״ל גאָרדאָנס שירים. דאָס איז דאַמאָלס געווען טריף, ערגער פֿון חזיר.

אין יאָר 1907 עפֿנט מען אַ אומלעגאַלע ביבליאָטעק ביי אייזיק מילער, וועלכער האָט געוווינט אַנטקעגן מלכה דער קרומער. מיט איר פֿירן אָן מאָטי שאַמיס, דוד בערנשטיין און בנימין מאַרדער. די אונטערהעלפֿער זענען חנה בריק געלדע, בליאַמע גיליכן און שיינדיל (טאַכעס) מירמלשטיין, בריינדיל חזן,

מאָני חזן, פּסח שאַמיס, לאַזיל מאַרדיש, יחיאל קאַנפֿער, מאָני ליזאַק. אַ גאַנצן טאָג ליגן די ביכער באַהאַלטן אין פֿעסער, דייזשיס פֿון ברויט, אונטער דער באַליע פֿון וועש. אָוונט צייט קומען מענטשן בייטן און נעמען פֿרישע ביכער. אויף דער גאַס שטייט שטענדיק אַ וואַך פֿון פֿאַרטרויאונגס מענטשן, אויב ס׳וועט זיך באַווייזן אַ סטראַזשניק.

אין יענער צייט שטעלט מען א מאַשין אויף מצות. די יוגנט העלפֿט ביי דער אַרבעט, מ׳היט פֿון גניבות, פֿון פּחת. מ׳פֿאַרזאָרגט די אָרעמע מענטשן מיט מצות ביז אין שטוב. מ׳גרינדעט אַ יידישע העברעאישע אומלעגאַלע שולע. מען גרינדעט אַ דראַמאַטישן קרייז פֿון ליבהאָבער א.א.וו.

אין 1917 גרינדעט מען אַן אָפֿיציעלע העברעאישע ביבליאָטעק, אַ שולע מיט מלוכה רעכט. אין דער צייט פֿון טיפֿוס־עפּידעמיע, 1918 ביז 1920, פֿירט מען דיזשורן ביי די קראַנקע.

דעם ציוניזם ברענגט אונדז אברהם ווערטהיים (דעם רבינס אַ קרוב). מיט די וואַלן צו דעם רוסישן פּאַרלאַמענט קומען קיין שומסק 2 פֿאָרשטייער, איינער

פון סוחרים, גאָלדשטיין, דער צווייטער אַ ציוניסט. ווערטהיים ווייזט אויף, אַז דער נומער 8, וואָס רעפּרעזענטירט גאָלדשטיינען, איז „חרם”. מיר דאַרפֿן זיי נישט, מיר ווילן נישט האַנדלען, מיר ווילן בויען אונדזער לאַנד א.א.וו.

אין יאָר 1936 גרינדעט מען אַ רעוויזיאָניסטישע אָרגאַניזאַציע. דער קאַמף ווערט אַלץ שטאַרקער. מיר האָבן אויך געהאט אַ פּאָר בונדאָווצעס, אויך עטלעכע קאָמוניסטן, אָבער אָן יעדער השפּעה אויף דעם שטעטל.

די בעלי מלאכות אין שטעטל זענען טייערע, שטילע יידן. ווער געדענקט נישט מאַטי קאָוויל, חיים אידל שניידער, יצחק ברוך שוסטער, חיים שניידער, לייזער קירזשנער. די אַלע טאַנדעטניקעס. אמת, אייניקע זענען געווען זייער אימפּולסיוו, מען האָט זיי גערופֿן שקצים. אָבער דאָס איז געקומען פֿון סאָציאַלע שווערע באַדינגונגען, פֿון שווערע דאגות פּרנסה, אָבער קיינער פֿון זיי האָט נישט געמסרט, נישט געטון קיינעם קיין שלעכטס. זייער רעוואָלוציאָניזם האָט זיך אויסגעדריקט אין וועלן אַביסל גבאות, אָדער חזנות.

ערגער איז געווען מיט אייניקע „פּסעוודאָ” בעלי בתים, נישט מען האָט געקענט לערנען, נישט מען האָט געהאַט אַ פּאַך צום לעבן, זיי האָבן עפּעס געוואָלט, נישט געוווּסט וואָס זיי ווילן.

די ציוניסטישע אַרבעט האָט פֿאַרכאַפּט די גאַנצע אינטעליגענץ. סיי פּרייע, סיי גלויביקע האָבן געטראָגן מיט שטאָלץ די אַרבעט, וועלכע איז אויף זיי אַרויפֿגעלייגט געוואָרן. נאָך שווערע יאָריד טעג פֿון דאגות פּרנסה, מיט קאָנקורענץ צרות, האָט נ.א. גלעדי פֿאַרלאָזט די קלייט מיט סוחרים און אַוועק צונויפֿנעמען אויף קרן היסוד. מיט אים פּסח באַט, אַלטער יאָקעלסאָן, מאָטיל סגל, הערץ מילמאַן, ב. ווילסקער, מאטי שטיימאַן, לייב קאַרין, י.מ. גרשזמאַן. און ווער נישט? די לעצטע יאָרן האָט שוין די מערהייט פֿון שטעטל געהאַט דאָ אין לאַנד קינדער, מען האָט זיך געגרייט פֿאַראייניקן מיט זיי.

✶

פֿון מיינע יונגסטע יאָרן געדענק איך ביי אונדז אין שטוב אפרים גאָל־דענבערג (בילאַזערקער), יצחק שעכעווער און חיים ווילסקער. די עלטערנס שטוב איז געווען אַ וואָקזאַל, אָבער די מענטשן האָבן זיך פֿאַרנומען מיט פֿאַרגלייכן מענטשן, בוררים אָן געלט. פֿאַרשטייט זיך, נאָכהער האָבן זיי זיך פֿאַרנומען מיט ציונות. ספּעציעל האָט מיך זייער פֿאַראינטערעסירט אפרים, ער האָט גערעדט אַזאַ יידיש, וואָס כ׳האָב קוים פֿאַרשטאַנען: „כך וכך, משמעות, מסוגל, טעות, תוהו־ובוהו, קימא־לן, מקובלים, התלהבות, אחריות, מזכה, ממש, מסתמא א.א.וו. אַ יידיש מיט 90 פּראָצענט עברית. אַ טייערער, איידעלער, אָרנטלעכער מענטש, אַ באַלעזענער. אין מיין לעבן האָב איך נישט געהערט פֿון אים קיין זידל וואָרט, קיין מיאוס וואָרט. אַ גראַדליניקער אין לעבן און אין מסחר. אַ שיינער, איידעלער, אינטערעסאַנטער מענטש איז געווען אברהם רייך, נישט קוקנדיק אויף זיין יידישער רעליגיעזער דערציאונג און גרויס וויסנשאַפֿטלעכ־קייט אויף דעם געביט. ער איז געווען אַ גרויסער אפּיקורס, דאָך האָט ער

פאַרמאָגט אַ ברייט, גוט יידיש האַרץ. ווען זיין באַליבטער זון מאני האָט זיך געשאָסן, ווייל די רעוואָלוציע פון 1906 האָט זיך נישט איינגעגעבן (אין יענער צייט האָט זיך געשאַפן אַ ליגע פון באַגיין זעלבסטמאָרד, בכדי צו ברעכן דאָס האַרץ פון דעם קיסר) האָט אים דאָס זייער ווי געטון.

נישט קוקנדיק אויף זיין קאָנסערוואַטיזם, האָט ער מיר דערציילט, אַז „מוני האָט געמיינט אַ גוטע אידייע, א שיינע זאַך, ער איז געווען אַ באַגאַבטער שילער, געקראָגן אַ גאָלדענעם מעדאל או׳ן טאַקי צוליבן אַריין אין אוניווערזיטעט. פלוצים טוט ער אַזאַ נאַרישקייט. נאָך איצט טוט ער מיר באַנק”. כ׳געדענק ווי אין אַן אָוונט איז געקומען ישראל משה בעטן אַ גמילות חסד אויף קויפן אַ קי, ווייל יענע איז געפגרט. ער האָט אַ שטוב מיט קינדער, און דערצו נאָך שלאַפע. רייך האָט זיך צעשריגן: „ביזט געגנוג מיר שולדיק, פון יאָר צו יאָר וואַקסט דיין חוב, וואָס מיינסטו, ביי מיר איז אַ קרעניצי?” ישראל משה האָט אַראָפגעלאָזט די אויגן און אַוועק. אַרום 10 אַזייגער זאָגט זיין מענטש ישראל, אַז ער גייט שוין אַהיים, ס׳איז שוין שפעט. „נו, גיי געזונט, נאָר נעם 50 זלאָטעס און טראָג אַריין ישראל משה׳ן. ער קלערט אודאי שוין גיין שלאָפן. זאָגט ישראל „נישקשה, צוליב אַזאַ זאַך מעגסטו אים אויפוועקן”.

ווען אונדזערע חלוצים פלעגן גיין צונויפנעמען די געלדער פון קרן־קימת פושקעס, פלעגט ער אָפלאַכן „שוין, ס׳גייט שוין אַ פאָרעלע” און טאַקי באַלד צוגעגעבן „ס׳איז בעסער ווי כאַפן פון די מולטערס”.

✶

איצט עטלעכע ווערטער פון מיין פאָטער יעקבקי בערנשטיין:

די גזרה פון רוסישן צאַר אַרויסשיקן אַלע יידן פון די דערפער האָט זיך אָפגעשפיגלט ביי אונדז אין שטוב. די יידן פון אַרומיקע דערפער, סוראזש, בארעוויצע, קראַפיליוועקי, כאדאקי, קאטי, פיקולסקי־אטיסקא, דערגאניס, מארינעק, באלאטזשיוקי, אוליביס, קארדישאוו און נאָוואָסטאַוו, זענען געווען נידערגעשלאָגן שמואל פון דערגאניס, אַ הויכער, דאַרער, שוואַרצער ייד מיט אַ געקרייזלטער באָרד, רייסט פון איר די האָר פאַר אויפגערעגטקייט. נעבן אים זיצט אַ ברייטבייניקער, געזונטער שיינער ייד, מיט רויטע בעקעלעך, ראובן ווינאקאר. ער קוקט הכנעהדיק דעם טאַטן אין די אויגן. נעבן אים זיצן 2 ברידער פון מארינעק יחזקאל, אַ שטילער, איידעלער פנים. דער צווייטער אַ דאַרער, גרינער פנים מיט אַ שפיציקן בערדל. אָט זיצט אַ שיינער, הויכער ייד מיט אַ ברייטער, שוואַרצער באָרד, מאיר פון באלאזשיוקי (גורשטין). נאָך דעם טאָג און נאַכט פון פאַרברענגען מיט זיי, האַלט מען אַן עצה. איינער ווערט אַ מלמד, אַ צווייטער אַ קאָוואַל, אַ דריטער אַ שוסטער.

אַלע דאָרפס יידן ווערן בעל מלאכות, דאָס האָט זיי געגעבן די מעגלעכקייט בלייבן וואוינען אין די דערפער. צו דעם האָט פיל געהאָלפן דער פריסטאַוו קאַלטענבערג, וועלכער איז געווען מיט דעם פאַטער באַפריינדעט. אָבער מיין זיידע האָט געמוזט פאַרלאָזן אובישטש. דער זעלבער קאַלטענבערג גיט די ערשטע

20 רובל אויף דעם לאָמפּ פון קלוז, וואָס מען האָט געקופּט אויף סינטעטישן גאַז. ער לערנט אויך תלמוד, עברית, ער העלפט אויך באַפרייען צאלי פין דעם בארג (קאַפּעיקעי) וועלכער ווערט באַשולדיקט אין הרגענען אַ גוי, בוזי צאלי׳ס ווייב זאָגט, אַז זי גייט נישט אַהיים, ביז מיין פאָטער נעמט נישט אַרויס איר מאַן, זי האָט 5 קינדער, איז אָרעם. מיט גרויס מי גיט זיך איין איר ערקלערן, אַז דאָס מוז דויערן אַ טאָג, מען מוז פריער דורכפירן אַ סעלעקציע און פּאַלמיסן, דאָס האָט געזאָגט דער פּריסטאַוו. מיין פאָטער האָט אַריינגערופן יצחק שעכווער (זאַוואָדניק), מען האָט עפּעס באַשלאָסן און ביינאַכט זענען ביידע אַוועק קיין קרעמעניץ. מען האָט אַלעס ערלעדיקט. דער קרעמעניצער דאָקטער האָט פעסט געשטעלט, אַז פון פיל בראָנפן טרינקן, האָט געפּלאַצט אַן אָדער.

אָט מסר׳ט מען אליהו הערש נטע׳ס (רויכמאן), אַז ער פאַרקויפט ליכט אין די קלויסטערס אָן אָפּצאָל (סוועטשעשני זבאר). ווען קאווקי רעדט מיט דעם פּריסטאַוו, וואָס זאָל מען טון? ווייזט דער פּריסטאַוו אַ פרישע מסירה אויף פּיניע פעלץ, אַז ער האָט זיך געמאַכט בכיוון אַ פיס פעלער, כדי נישט צו גיין אין מיליטער, און נאָך און נאָך זאַכן, אָבער אַלץ דערליידיקט מיין פאָטער.

ס׳שטאַרבט יחזקאל רויך. ער לאָזט אַ קראַנקע פרוי מיט 4 קינדער, דער עלטסטער זון שמעון איז 14 יאָר אַלט און הויבט אָן העלפן דער מוטער אין געשעפט פון מעל, וואָס מיין פאָטער מיט שמואל לייב וויגאָדע האָבן פאַר זיי געשאַפן. די 3 מיידלעך האָבן חתונה. שמעון ווערט נאַכהער אַ גאַנץ פאַרמעגלע־כער מענטש.

אָט הערן מיר, אַז אין סטאָלאָווע קלאַפּט עפּעס. מלכה די קרומע, וועלכע טראָגט אַ הילצערנעם פוס, וויינט מיט ביטערע טרערן, אַז דער באַק אויוון איז ביי איר אומגעפאַלן, און זי האָט שוין נישט קיין פּרנסה. זי באַקט יום־טוב געבעקסן און פון דעם לעבט זי. אידל זאק פלעגט זאָגן, אַז פון איר געבעקס ווערן די עלטערן נאָך אָרעמער, די קינדער ברענגען אויס אַ סך געלט.

נאָך מיין פאָטערס טויט האָט זיך אַרויסגעוויזן, אַז מיר האָבן געדאַרפט איבערשרייבן עטלעכע דירות, וועלכע מיין פאָטער האָט געהאָלפן זיך אויסדרייען פון פאַרשידענע שטראָפן: שמואל קאַטיקס דירה, הערש ראָכמאַנס דירה, ביי וועמען מען האָט געמאָנט אַ שטראָף פאַר זיין זון מיכל, וואָס איז אָפּגעפאָרן קיין אמעריקע. חנה גענגענס דירה, בנימין שוחט׳ס.

שווער אַלעס אויסרעכענען. איינס איז וויכטיק, אַז קאווקע בערנשטיין האָט געלעבט נישט נאָר פאַר זיין פאַמיליע, נאָר פאַר אַלע יידן. ווען כ׳בין געקומען פון דער טערמי אין 1933 האָט מיך מיין ברודער פייוול געשטראָפט, פאַר וואָס איך בין געגאנגען טוען אַ טובה יידן. „זיי זענען אַלע באַפרייט געוואָרן און דו דאַרפסט זיצן?" מיין ענטפער איז געווען קורץ: אונדזער ג"ז פאָטער האָט אונדז געלערנט זיך מוסר נפש זיין פאַר יעדן יידן.

*

געווען ביי אונדז אין שטעטל אייניקע פרויען, וואָס האָבן זיך פאַרקריצט

אין מיין זכרון: באסי רייזי די גבאי׳טע — זי פלעגט אַרומגיין אויף דעם פעלד, ווי אַגרויסער נאַטשאַלניק. זי איז צו צום פּאָטערס שטיין, אַ קלאַפּ געטון מיט דעם לאנגן שטעקן. „שלום צו אייער הייליקער נשמה, פרידן צו אייער רו, דאָ שטייען אייערע קינדער״ און זיי אויסגערעכנט. דאַן האָט זי אַוועקגעלייגט אַ לאַנגע רעדע. זי איז אַוועק פון אונדז, ווייל מען וואַרט דאָך אויף איר. אָן איר קען מען נישט עפענען דאָס בוך, קיינעם קען מען נישט חוץ איר, פאַרשטייט זיך. נו, און דינה פערל — זי פלעגט אַמאָל לאָזן אַ טרער, ווען כ׳האָב זי געפירט שטימען צום פּוילישן פּאַרלאַמענט. דאָס איז געווען הערבסט צייט, אַ ביסל בלאָטיק, זי שפּאַנט מיט דעם לאַנגן שטעקן אין האַנט. דערביי גיט זי צו: זאָג מיר, וואָס פאַר אַ גזר איז דאָס יעצט אויסגעגאָסן געוואָרן, וואָס איך דאַרף גיין שטימען יעצט?

זייער אַ שיינער מענטש איז אויך געווען רייזי די גבאי׳טע — איינגעבויגן אין דרייען, מיט 2 קוישן חלות אויף שבת, פלעגט זי צונויפנעמען ביי די בעל הבית,טעס, די רעשט פלעגט זי אַריינלייגן אין פאַרטוך און אַזוי אַן אָנגעלאָדענע קוים וואָס זי האָט זיך געשלעפּט, האָט זי יעדן שטיל, בסוד, מתן־בסתר, אַריינ־געטראָגן אין שטוב. אַ פריילעכע איז געווען רבקה חיים שוסטער׳ס ווייב. יויך פון קאַרטאָפל איז געווען ווי פון עוף; געבראָטענע קאַרטאָפל איז ביי איר געווען קאָטלעטן. שטענדיק אַ פריילעכע. אָבער ווען זי איז געווען ביים וואַשן אַ מת, איז זי געווען ערנסט און קאָנצענטרירט. זייער אָפט האָט זיך געקייקלט אַ טרער פון אירע פריילעכע אויגן. געווען איז זי פול מיט האַרץ און נשמה און איז

געבליבן אַן אלמנה זייער יונג, מיט 5 קינדער. כ׳פלעג זיך אָפט אַריינכאַפּן צו איר. די קינדער זענען געווען זייער אָרנטלעכע און שטילע.

*

אונדזער שטעטל האָט געלעבט שטיל און רוהיק. אַלע באַפריינדעט, ווי איין משפחה, סיי אין פריידן, סיי אין ליידן. פאַרגליסט זיך אַ יידן, מענדל רויזין, וואָס האַלט זיך פאַר אַ „גרויסן גביר״ און קיין קינדער נישט געהאַט, קיין לערנער איז ער אויך נישט — מוז מען דאָך פאָרט עפּעס טון, פאַרפירט ער אַ מחלוקת: ער לייגט פאָר אונדזער רב, ר׳ מרדכי׳לע לערנער, אַז ער זאָל זיין ביי אונדז סתם רבי, נעמען קוויטלעך, פראַווען התבודדות און זיין זון בערעלע וועט זיין רב.

דער רב האָט אים נישט געוואָלט פאַרשעמען, האָט ער אים בכלל נישט געענטפערט. אָבער דער זון בערעלי האָט אים גלייך אָפּגעזאָגט. מענדל רויזן „מיט די ברייטע הויזן״, ווי מ׳פלעגט אים רופן, האָט גענומען קודם כל די טאַקסי, געבראַכט אַ רב פון אַלט קאָנסטאַנטין, געבראַכט אַ שוחט, אברהם טשערוויץ, אַ ייד א למדן און אַ קלוגער, נישט קיין קריגער, וועלכער האָט שוין פאַרדעקט די חסרונות פון זייער רב.

מענדלס „הייליקע אַרבעט״ איז געווען רודפן די שוחטים, די קצבים פון צווייטן צד און זיך נישט אָפּגעשטעלט פאַר קיין שום מיטל. אָט ווערט ער הויפּט גבאי אין דער גרויסער שול, וואָס איז געווען אָנגעפירט פון דעם גרויסן נדבן מ. באט, וועלכער האָט געבויט טאַקי די שול און געבראַכט דאַמאָלס דעם רב ר׳ מרדכעלע פון דא דזעווילאוו, ווייל זיין שוואָגער, דער גרויסער גביר, „מעס״, איז געווען אַ גרויסער אָנהענגער פון דעם „מרדכעלעס פאָטער״ יוסלה דער רב.

דער רבי רב מרדכי פלעגט אין די הייליקע טעג דאָרט זאָגן עטלעכע פּעטע תפילות און צו נעילה פלעגט ער קומען בלאָזן שופר. איין מאָל, ווען דער רב איז געקומען זאָגן די תפלה הנני עני ממעש, האָט מענדל אים נישט צוגעלאָזט צום בעלעמער. מיט דעם רב זענען אויך געווען אייניקע באַגלייטער: פנחס׳ל, אינגערלייב, יצחק שוחט, בערל קלויזמאַן און אַנדערע לייט. פנחס׳ל איז געווען אַ גרויסער שוויגער, שטענדיק געהאלטן אַ פינגער אויף די ליפּן, דאָ האָט ער נישט געקענט זיך איינהאַלטן און געפרעגט מענדלען: ווי וואגסטו פאַרשעמען אַ רב? היינט אום יום כפור? זיין ענטפער איז געווען: „איך לאַך פון אייך אַלע״. נישט לאַנג האָט געדויערט און די מלבושים האָבן אָנגעהויבן ענגען אויף אים, ער איז אַוועק קיין ווין צו גרויסע דאָקטוירים. אָבער אָן הילף.

*

פון מיינע חדר יאָרן האָט זיך מיר פאַרקריצט אין זכרון 2 מלמדים. איינער שמעון בערג מיט זיין פרוי. ער איז געווען גוט ווי דער טאָג. שטיל, בנעימות, שטענדיק געשמייכלט און אַלץ האָט ער ביי אונדז געפוילט. די פרוי האָט געגייט, זיך אונטערגעזונגען אַ לידל. אין שטוב איז געווען ריין, ציכטיג. זי האָט אונדז קיין מאָל נישט געלאָזט אַרויסגיין אום ווינטער אָן אַ פאַלטעלע. צום עסן האָט ער געהייסן זיך וואַשן די הענטלעך. דער צווייטער רבי, בעני, איז געווען אַ

געלער, אָבער גוט ווי די זון. ער האָט זייער ליב געהאַט די נאַטור און האָט אונדז גערן געלאָזט פרילינג־צייט גיין אויף דער זון. ל״ג בעומר פלעגט ער גיין מיט אונדז אויף דעם פעלד, אונטער רייך׳ס מיל איז דאָס געווען. דאָרט האָבן זיך אויך די בהמות געפּאַשעט. ער פלעגט זיך באַמיען, מיר זאָלן נישט זען, אַפּרייסן אַ געלע בלום און שטילערהייט אַלעמאָל זי צולעגן צו דער נאָז. יעדע נישט שיינע זאַך פון חומש פלעגט ער אויסטייטשן ווי אַ צופעליקע דערשיינונג. יעדע שלעכטע זאַך האָט ער קאָמענטירט ווי סאָציאָלאָגישע שטערונגען. ער האָט פאַרמאָגט אַ טאַלאַנט איבערגעבן אַלעס גוט און פאַרשטענדלעך.

✶

ווער פון אונדז געדענקט נישט פּרויקי דעם מלמד? טרעפט אַ מאָל, איך בין געווען ביי אונדזער רב יוסעלע, זיצט דאָרט אַלטער יאַקילסאָן און שלמה שטשאבעלי. פּלוצום קומט אַריין דער רבי פּרויקי און זאָגט „רב, כ׳בין געקומען אויף אייער רוף״, מיר האָבן געוואָלט אַרויסגיין, האָט שלמה שטשאבעלי אונדז פאַרהאַלטן. ער איז שנעל געגעבן אַ פאַל צו פּרויקי׳ס פיס און מיט טרערן אין די אויגן אָנגעפאַנגען קושן זיינע פיס און געבעטן אים מוחל זיין פאַר די יסורים, וואָס ער האָט אים פאַרשאַפט. פּרויקי איז געשטאַנען בלאַס ווי דער פרישער שניי, טרערן ווי גרויסע פאַסאָלעס האָבן גערינען פון זיינע אויגן, נאָר קיין וואָרט האָט ער נישט געקענט אַרויסרעדן. וואָס איז דאָ געשען? צוריק מיט עטלעכע יאָר האָט שלמה גערופן פּרויקין צום רב און אים חושד־געווען, אַז ער האָט לער־נענדיק מיט זיינע קינדער ביי אים אין שטוב צוגעגנבעט 300 דאָלאַר. פּרויקי האָט נישט געפּרוווט לייקענען, נאָר געבעטן אים צו וואַרטן עטלעכע טעג, וועט ער שאַפן דאָס געלט און אים אָפּגעבן און ער האָט עס טאַקע געטון: זיין עלטער מיידל האָט געהאַט אַ קלייט אין מאַרק, האָט מען זי פאַרקויפט און אָפּגעצאָלט דעם חוב. אין אַ שיינעם טאָג, ווערט שלומה׳ס שותף קראַנק און ער דערציילט שלומה׳ן, אַז ער האָט ביי אים צוגעגנבעט די 300 דאָלאַר און אַזוי ווי ער האַלט ביים שטאַרבן, בעט ער אים מוחל זיין די זינד. שלמה האָט אויפן פלאַץ געחלש׳ט. איצט בעט ער דעם רבין אים אַנטשולדיקן, פאַרגעבן אַלץ און זאָגן וואָס ער וויל פאַר דער בושה, וואָס ער האָט אים פאַרשאַפן. דערביי גיט ער אים צוריק די 300 דאָלאַר. פּרויקע וויינט, כליפּעט. ער איז אים אַלץ מוחל, נאָר בעט קיינעם נישט דערציילן דעם פאַל, ווייל ער האָט קינדער אויף שידוכים און מענטשן קענען דאָס שלעכט קאָמענטירן. שלמה וויינט, ער קושט דעם רבין און טענה׳ט: רבי, פאַרוואָס האָט איר פון אָנפאַנג נישט געפּרוווט לייקענען? פאַרוואָס האָט איר פאַרקויפט די קלייט? יידן, שרייט שלמה, זאָגט, מיט וואָס אויסקויפן מיינע זינד אין באצוג צום טייערן, אָרענטלעכן רבין?

אָט דאָס איז געווען פּרויקע מלמד.

✶

1915. אין שומסק געפינען זיך זייער פיל בעזשענציס פון ראַדזעווילאָוו, קרעמעניץ, ווערבע, קאזין און ברעסטיטשקי. מען האָט זיי אַלע האַרציק אויפגע־

נומען, פיל פון זיי רעכענען שומסק פאַר זייער צווייטע היים, זער אַ סך האָט אַריינגעבראַכט צו אונדז ציונות און עברית די פאַמיליע סענדער ספרים. אַ גרויסער לערנער פון תלמוד איז געווען דער ווערבער שוחט. דאָס העכסטע טרעפּל פון עברית האָט ביי אונדז געגעבן אין דער שולע צבי (הערמאַן) ראָזענבערג.

גרויס פאַרדינסט פון היילן אונדזערע קראַנקע קומט דעם ד״ר יעקובסון, וואָס האָט ביי אונדז געווױנט 50 יאָר. ווען ער האָט זיך אויסגעבויט אַ דירה האָט ער געבומען ביי אונדז אין קלויז אַ ספר און פאַרבעטן דעם עולם צו זיך כדי צו מאכן אַ מנין. ביי דער געלעגנהייט האָט ער געוויזן, אַז ער האָט סמיכות אויף רב פון דער גרעסטער קאַרלאַנדישער ישיבה. זייענדיק אין שומסק האָב איך באזוכט דאָס הייליקע אָרט. פון אַלע מצבות האָט מען געפּלאַסטערט דעם וועג קיין ראכמאנאָוו, נאָר דעם ד״ר יעקובסון׳ס מצבה האָבן די וואנדאלן נישט געקענט אַרויסנעמען. האָבן זיי איר צעבראָכן.

✶

אין יאָר 1956, חול־המועד סוכות, בין איך געווען אין שומסק. כ׳האָב מיט גרויס מי געפונען מיין שטוב, דאָס שטעטל איז אפילו נישט קיין דאָרף. ס׳איז קאַרדינאַל געענדערט. ווי אַ כוטאָר קוקט אויס דאָס שטעטל, פינטסטער, נישטאָ קיין עלעקטריק, נישטאָ דער פריילעכער טייך, נישטאָ די זיסע סימפאָניע פון די זשאַבעס. לאַכט נישט פון מיר, ביי מיר איז דאָס קוואַקען פון זשאַבעס געווען די שענסטע מוזיק. אמת, שומסקער כלי־זמר האָב איך זייער געליבט. אַלע שטילע, גוטע. די קינדער פלעגן זיי אַרומרינגלען און זיי האָבן אונדז נישט אַוועקגעטריבן. בוכמאַן מיט זיין פידעלע פלעגט אונדז אָפט ברענגען צו טרערן, אָבער דערפאַר האָט אונדז יעקל דער באַס מיט דער גרויסער טראָבע און דאדי מיט זיין בליש־טשענדיקער מעשענער טראבי און יאַנקאָווסקי מיט דעם קלאַרנעט געשאַפן בלויז פרייד: מיר דערמאָנט זיך פרימע כץ׳ס חתונה, ווען די שיינע מחותנים, סכישז, פרילוצקיס, מארקוס, האָבן ספּעציעל געבעטן בוכמאַנען שפּילן כל נדרי. ער האָט מיט זיין שפּילן אַרויסגערופן טרערן ביי אַלעמען. בוכמאַן האָט זיי פאָרגעלייגט אַרויסגיין אויף דער גאַס, ווו ס׳איז דאָ דער פרייער ברייטער מאַרק־פּלאַץ און געבומען שפּילן פריילעכס, וואלעכלעך. מ׳האָט געטאַנצט ביז אין גרויסן טאָג און נאָכהער געגעבן אַ שיינעם מאַרש, זיי אָפּגעפּירט צו זייערע שלאָף־פּלעצער. ווו איז איצט דאָס שומסק?!

לאָמיר אַלע זיין געטרייסט. זאָל הייליק בלייבן דער אָנדענק פון אונדזערע ליבע, טייערע יידן, אומגעקומענע פון די דייטשישע און אוקראַינישע מערדער.

מיין אומפארגעסלעכע שטעטעלע שומסק

פון מאני רובין
(אברהם שוחט׳ס אייניקל)

מיין שטעטעלע דאָס קלייניקע
דיין סביבה אַרום, אַזאַ שייניקע
הייזער גלייכע אין איין ריי
בתי מדרשים, אַ שול אַ גרויסע צווישן זיי
גאַסן קורצע, גאַסן לאַנגע
קלייטן אין אַ פירעקנדיקע שרענגע
אַ בראַווער, גראַלניע און אויך אַ מיל
אַלעס שיין, געשמאַק נאָך אַלעמענס געפיל
דער שפּאַצירגאַנג צו דעם וואַלד
ביי די „גאָרקיס" אַטאַ באַלד
ווען אַלע שבת קליין און גרויס
פון שטעטעלע אַהין זענען גלייך אַרויס
נאָך תענוג שבת, און אויך רו

אַלע, אַלע, ער, איך און דו
און דער סאָד אויף דער נייער שטאָט
זומער פלעג זיך צובליען אַך אַזוי גוט.
וועגן דיר און דיינע מענטשן איך טו איצט טראַכטן
און אויך פון דיינע שיינע אויפדערנאַכטן
דער הימל, אַזוי לויטער בלוי, די לבנה שיינט
אויך אין דעם, דערמאָנט האָב איך זיך היינט
די גאַסן רואיג, די מענטשן שלאָפן
פריילעכקייט, לוסטיקייט שטענדיק ביי דיר געטראָפן
אָבער פּלוצלונג בייז איז דיר געשען
אָפּגעווישט געוואָרן, איך קען דיר שוין מעהר נישט זעהן
דורך די דייטשישע רוצחישע הענט
געבליבן איז נישט מעהר ווי פאַרברענטע ווענט
און מיט דיר צוזאַמען זענען געוואָרן אָפּגעווישט
דיינע מענטשן, מיינע שוועסטער, ברידער און ווער נישט
אָה שומסק איך וועל דיר קיינמאָל נישט פאַרגעסן
אין מיין זכרון ביזטו שוין אויף איי׳ביק איינגעפרעסן.

אָ שטוב אין שומסק

פייגע און יוסף מעדניק

שומסק גייט אויס

(אַרויסערצײלט מ. חזן)

דעם 22־טן יוני 1941, האָט זיך אָנגעהויבן די קריג מיט אַ שוואַרצער כמאַרע פון טויט און פאַרניכטונג פאַר דער גאַנצער וועלט בכלל און פאַר אונדז יידן בפרט.

דעם 5־טן יולי 6 אַזייגער פאַרנאַכט איז אַריין די היטלעריסטישע באַנדע קיין שומסק. אַזוי ווי נאָר זיי זענען אַריין, האָבן זיי אָנגעהויבן שלאָגען און פלאָגען אַלע יידן פון שטעטל. מען האָט אָנגעהויבן שניידן בערד פון עלטערע יידן און ראַבירן דאָס יידישע האָב און גוטס. און נאָך אייניקע טעג האָט מען געגעבן אַ באַפעל די יידן אָנצונייען געלע לאַטעס אויף די פלייצעס און פון פאָרנט אויפן הארץ, און אַ ווייסע לענטע אויף דעם רעכטן אַרבל מיט „אַ מגן דוד", אַזוי אַז אַ ייד האָט מען דערקענט פאַר אַ מייל. די לאַטעס האָבן געמוזט זיין די גרויס פון 20 צענטימעטער קוואַדראַט. ווען עטוואָס קלענער, האָט מען געשלאָגן מכות רצח ביז מען איז געפלן טויט אויפן אָרט. פון אַזאַ שטראָף זענען געפאַלן די ערשטע קרבנות אין שומסק: בערל לאַלקיס, בן־ציון באַרדמאַנס איידעם, רייזלס מאַן. יעדן טאָג, פון פאַרטאָג ביז שפּעט אין דער נאַכט, האָט מען אַלע מאַנספערשוינען געטריבן אַרבעטן אין די וועלדער, צענדליקער

דאָ איז שומסק... באַגראָבן

קילאָמעטערס פון שטאָט. די אַרבעט איז געווען שווערער, ווי אַ מענטש קען אַריבערטראָגן. פאַר נישט קענען אויפהויבן אַ שווערן קלאָץ מיט אַמאָל, האָט מען געשלאָגן ביז חלשות. פון עסן קריגן איז גאָר קיין רייד נישט געווען.

ווען צוריקגייענדיק פון דער אַרבעט אַ גאַנצן טאָג אין וואַלד, האָט מען געפּאַקט ביי אַ ייד אַ שטיקל ברויט, א קאַרטאָפל, א בורעקל, אַ מייערל, א ציבעלע, אָדער עפּעס אַזעלכעס, וואָס מען האָט געטראָגן פאַר די קינדער צו אונטערהאַלטן די פאַרשמאַכטע נשמה, האָט מען געהאָנגען.

יידן האָבן אָנגעהויבן בגניבה קויפן עסן ביי גויים. פאַר אַ שטיקל ברויט אָדער קרויט, צי קאַרטאָפל, האָט מען געמוזט צאָלן מיט גאָלדן געלט. דעם בעסטן אנצוג האָט מען אַוועקגעגעבן פאר א ברויט.

אַזוי איז געווען ביזן געטאָ.

דעם 12־טן מערץ האָט מען אַרויסגעגעבן אַ באַפעל קומען צו דער אַרבעט אויפשטעלן אַ פּאַרקן, כדי אָפּזונדערן די יידן אין אַ געטאָ. מען האָט די יידן פון שטעטל צונויפגעטריבן צו גראָבן גריבער פאַר אַ פּלויט, וואָס האָט זיך געצויגן פון דער גרעבעלע אָן, פון ברוך גאָדל שפּרעכערס שטוב, ביז יעקב׳קע בערנשטיינס שטוב, ביז צום גלויסטער, דאָס איז דער פּוילישער קאָשטשאָל. פון דאַנען ביז שמעון דאַכאָוונעס הויז, נחום כץ׳ס, ביז מאָטעס קרייזלמאַנס, איבערן וועג. דאָ האָט מען געטשעפּעט דעם פּלויט ביז יענטע אונגערלייבס שטוב, יודיל זאַקס, שלום לאַלקעס, אברהמ׳קע שניידערס הויז, ביז זעליק דאָכאָוונעס, צו זיידע כץ׳ס הויז. פון דאַנען צו מענדל טאָבערס הויז, באַיאָרקיס הויז, לייב שמעונ׳ס שטוב, ביז דעם בראַווער צו דער ריקע. פון דער אַנדערער זייט אַריינגענומען דעם רבינס ר׳ יוסעלעס הויז, דאָס מרחץ, די שטיבער פון די קאַנפּערס און אַלע שטיבער, וואָס זענען ביים טייך. אינמיטן זענען געווען די בתי־מדרשים מיט דער גרויסער שול, וואָס איז שוין אַלט געווען קרוב צו צוויי הונדערט יאָר. דאָס אַלעס איז געווען אַרומגעצוימט מיט אַ הויכן פּאַרקאַן, פאַר א געטאָ. דער פּלויט איז געווען 3 מעטער הויך, די ברעטער געקלאַפּט געדעכט איינס צום אַנדערן ווי אַ וואַנט, מען זאָל נישט קענען אַרויסקוקן.

דאַן האָט מען אַריינגעטריבן די יידן אין געטאָ מיט אַלעם, וואָס זיי האָבן פאַרמאָגט.

*

ס׳איז געווען דאָרט ענג ווי הערינג אין אַ פאַס, עטלעכע משפחות אין אַ הויז. אַרום דעם געטאָ האָט מען אַוועקגעשטעלט אוקראַינער פּאָליציי, פּשוטע רוצחים פון די נאָנטע דערפער, זיי זאָלן היטן מען זאָל נישט קאָנען אַרויס פון געטאָ. דאָס לעבן האָט זיך אָנגעהויבן ביטערער ווי פריער. מען האָט באַקומען 10 דעקאָ ברויט אַ טאָג, מער גאָרנישט און מען האָט צו דעם געטאָ קיין זאַך נישט צוגעלאָזט. נאָר ווען אַ קריסט האָט זיך מרחם געווען און אַריינגעוואָרפן אַ ברויט, איז ווער ס׳איז געווען אַ בר־מזל און געהאַט די זכיה דאָס ברויט צו

כאַפּן איז געווען גליקלעך. דער הונגער איז געווען גרויס, האָט מען זיך אָפּטמאָל געשלאָגן פאַר אַ שטיקל ברויט ביז בלוט. פון הונגער זענען מענטשן געשוואָלן געוואָרן. קינדערלעך, קליינינקע עופעלעך, זענען געשטאָרבן פון הונגער. אין איינעם פון די טעג פון אומגליק זענען אַריין די באַנדיטן אין געטאָ און צונויפ־געזאַמלט אַלע מענער און פרויען, יינגלעך און מיידלעך און מען האָט זיי אַלעמען מיט שער מאַשינקעס אָפּגעשוירן די האָר פון די קעפּ און פון די בערד און געפּאַקט אין זעק די אָפּגעשוירענע האָר און אַוועקגעפירט.

נאָך דער אַרבעט זענען פיל דייטשן אָפּגעפאָרן און עס איז געבליבן נאָר אַ לאַנדווירט מיט געסטאַפּאָ פּאָליציי.

פון צייט צו צייט, האָבן זיי אָנגעוואָרפן אויף דעם געטאָ אַ קאָנטריבוציע פאַר דעם צוועק האָבן זיי אויפגעשטעלט אַ יודען־ראַט אין געטאָ, ער זאָל צונויפזאַמלען פאַר זייערטוועגן די קאָנטריבוציע. אַזוי למשל האָבן זיי איינמאָל געפאָדערט מען זאָל זיי צושטעלן 500 גאָלדענע זייגערלעך מיט גאָלדענע קייטעלעך, פרויען האַלדזבאַנדן, גאָלדענע און בראַסלעטן. דער אולטימאַטום איז געווען אויב מען וועט נישט צושטעלן די זאַכן לויט דעם סכום, וואָס זיי ווילן ביז דעם און דעם טאָג 7 אַ זייגער, וועט מען אַרויסנעמען פון געטאָ 100 מענטשן און זיי דערשיסן.

נאָך דעם האָבן זיי געפאָדערט בריליאַנטן גאָלדענע פינגערלעך, פוטערס, ניי־מאַשינען, ראָווערן, מאָטאָרציקלען, גראַמאָפאָנען, שרייב־מאַשינען, גוטע איינצוגען, גאָלדן געלט און אַנדערע חפצים, מיט דראָאונגען אויב מען וועט נישט אויספאָלגן וועט מען אַרויסנעמען 600 מענטשן צו דערשיסן. דער געטאָ איז דאַן אַרומגערינגלט געוואָרן מיט נאָך אוקראַינער, רוצחים מיט מאַשין געווער. מענטשן האָבן געטראָגן דאָס לעצטע וואָס זיי האָבן געהאַט. מען איז זיך געפאַלן איינער אויף דעם צווייטן אויפן האַלדז און זיך געזעגנט, ווער ווייסט צי מיר וועלן קענען דאָס צונויפנעמען און גאָט ווייסט ווער פון אונז וועט פאַלן אַלס קרבנות, אויב מיר וועלן נישט קענען די פאָדערונגען אויספילן.

אַלע טאָג האָט מען פון געטאָ געטריבן אַלע מענער צו שווערע אַרבעט, אין וואַלד און צו האקן שטיינער פאַר די וועגן, און תמיד פלעגט מען ביי די טויערן פון געטאָ, ביים אַרויסגיין און ביים אַריינקומען פון דער אַרבעט, באַזוכן צי האָט עמיצער נישט מיטגעבראַכט אַ שטיקל ברויט.

מען איז געווען אין געטאָ ווי געגנז אין אַ שטייג. איינער האָט געוואָלט טרייסטן דעם צווייטן, אַז ער האָט אין חלום געזען זיינע זכות אבות, אַז עס וועט באַלד קומען די ישועה. מענטשן פלעגן זיצן פאַר זייערע וווינונגען אין שלאָפן, ווייל אינעווייניק איז געווען צו ענג, אַזוי ענג, אַז מען איז פשוט שיעור נישט דערשטיקט געוואָרן. פון דעם הונגער און ענגשאַפט, האָט זיך אַריינגעכאַפּט די טיפוס־עפּידעמיע. עס זענען אויסגעשטאָרבן פיל מענטשן, איבערהויפּט קליינע קינדער. ענג איז געווען, הונעגריק איז מען געווען, איז ביים שלאָפן איינער דעם צווייטן געקראָכן אויפן קאָפּ.

מענער פלעגן פאַרנאַכט קומען פון דער אַרבעט אויסגעמאַטערטע, הונגעריק און מידע, פלעגן זיי אַנידערפאַלן אויף דער ערד זיך אָפּרוען. פלעגן די פרויען און קינדער פרעגן: טאַטע, האָסט עפּעס געבראַכט? אַז ער האָט געהאַט דאָס גליק צו ברענגען עטלעכע קאַרטאָפל אָדער אַ בוריקל, האָט מען עס צעטיילט די קינדערלעך און זיי האָבן דאָס געעסן רויערייט.

אומגליקלעך האָבן זיך געפילט די טאַטע־מאַמע און קינדערלעך נאָך אַ גאַנצן טאָג וואַרטן דער טאַטע זאָל עפּעס ברענגען און עס איז אים נישט געלונגען, פלעגן די קינדערלעך צונויפקלייבן די שאָלעכץ פון קאַרטאָפל און עסן.

פאַר אַמל האָט מען אויסגעטראַכט א בלבול, אַז יידן האָדעווען חזירים אין געטאָ. איז אַרייַנגעפאָרן דער לאַנדווירט מיט געסטאַפּאָוצעס אויף מאָטאָר־ציקלען און מיט רעוואָלווערן אין די הענט אַנגעהויבן שלאָגן מענער און פרויען און קינדער, ווער עס איז נאָר געקומען צו דער האַנט, מען זאָל אַרויסגעבן די חזירים. פאַר שרעק זענען מיר אין חלשות געבליבן. מיר האָבן נישט געקענט פאַרשטיין, וואָס דאָ קומט פאָר.

אָבער ביי אונדז אין שומסק איז געווען אַ פּאָליאַק, וויקטאָר קאַטשאַנאָווסקי, וואָס האָט זיך אויסגעצייכנט מיט אַנטיסעמיטיזם. האָט ער זיך צונויפגערעדט מיט אַנדערע באַנדיטן און מיט דעם לאַנדווירט און דורך אַ לאָך נעבן בראָווער אַרייַנגעשמוגלט אַ חזיר. דער יידן־ראַט איז צוגעקומען צו דעם אָרט און געפונען דעם חזיר, האָבן זיי געמוזט פירן דעם חזיר מיט פּאַראַד איבער דעם געטאָ. און נאַכהער, אַלס שטראָף, האָט מען אַרויסגענומען אַלע שיינע מיידלעך און זיי אַוועקגענומען צום לאַנדווירט צו געשענדעט ווערן. און ווייל זיי האָבן זיך נישט געלאָזט שענדן, האָט מען זיי דערשאָסן.

דאָס ערגסטע האָט זיך אָנגעהויבן 15 טאָג אין חודש אב, 1942. מען האָט אויפגעהערט נעמען מענטשן אויף אַרבעט. דאָס געטאָ איז שוין געווען גענצלעך אָפּגעשלאָסן. קיין ברויט האָט מען שוין נישט געגעבן. די לאַגע איז געוואָרן ערגער פון טאָג צו טאָג.

מען האָט געגעבן אַ באַפעל איבערשרייבן אַלע מענטשן פון געטאָ. מענער באַזונדער, פרויען און קינדער באַזונדער. אַלע אַרבעטס מענטשן האָט מען רויסגעגעבן אַרבעטס־שיינען, ד.ה. אַז זיי זענען פעיק צו אַרבעטן. האָט מען זיך שוין אַרומגעטראָגן מיט אַ פרייד, אַז מ׳וועט קענען אַרויסגיין פון געטאָ פאַר אַרבעט. אַז מ׳האָט שוין אַלעס איבערגעשריבן, האָט מען געוואַרט, וואָס ווייטער וועט זיין. נאָר דערווייל עפנט מען נישט די טויערן פון געטאָ. פאַרקערט, דאָרט וווּ עס איז געשטאַנען אויפן פּאָסטן צו היטן 1 רוצח, האָט מען אַוועקגעשטעלט צוויי. מענטשן האָבן פון די בוידעמער אַרויס געקוקט טאָג און נאַכט צו זען, וואָס עס טוט זיך אויסער דעם געטאָ.

מען האָט באַמערקט, אַז דייטשן טרייבן גוים, גויעס פון דאָרף קריליץ מיט לאָפּאַטעס. האָט מען פאַרשטאַנען, אַז עס איז נישט גוט.

אין עטלעכע טעג אַרום, דעם 26־טן טאָג אין אב, דאָס איז געווען מוצאי שבת, אַרום 12 אַזייגער ביי דער נאַכט, זענען אָנגעקומען אַ גאַנצער באַטאַליאָן נאַציס און זיי האָבן אַרומגערינגלט דעם געטאָ, אַזוי אַז אויף יעדע 2 שפּאַן זענען געשטאַנען צוויי רוצחים. 3 טעג זענען זיי געשטאַנען מיט די ביקסן אויסגעדרייט אין געטאָ אַריין און געגעבן אַ באַפעל קיינער זאָל זיך נישט רירן פון אָרט. טאָמער איז איינער אַרויס פון שטוב, אָדער פון איין שטוב צו דער צווייטער, איז גלייך דערשאָסן געוואָרן. פון די קוילן זענען געפאַלן טויט וואליע די מעזשע, שיע באט, דודי ביקאוויצער און נאָך עטלעכע מענטשן.

די קרבנות זענען געבליבן ליגן, ווייל מען האָט מורא געהאַט אַרויסצוגיין זיי מקבר זיין. די היצן זענען געווען גרויס, האָט זיך אָנגעהויבן פון די מתים שטאַרק שפּירן, אַז מען האָט פּשוט נישט געקענט אָטעמען. האָט זיך מאָטל חזן איינגעשטעלט זיין לעבן און ער מיט דעם פּרעזעס פון יידן־ראַט, צוזאמען מיט צוויי יידישע פּאָליציאַנטן פון געטאָ זיך געלאָזט, מיט געהויבענע הענט, צו גיין צום פּלויט בעטן די רוצחים, זיי זאָלן דערלויבן צו גיין צום לאַנדוויירט, זיי האָבן אים געפרעגט, פאַרוואָס האָט מען אַרומגערינגלט דאָס געטאָ און אַוועקגעהרג׳עט פיל מענטשן, וואָס וואַלגערן זיך און מען האָט מורא זיי מקבר זיין. די היצן זענען גרויס און זיי שפּירן זיך שוין. קען נאָך קומען צו אַן עפּידעמיע. האָט ער געענטפערט, אַז מען האָט אַרומגערינגלט דאָס געטאָ, ווייל מען האָט געהערט שיסן פון געטאָ (וואָס איז געווען שקר וכזב). דערפאַר מוז ער דורכפירן אַ רעוויזיע צו זוכן געווער אין געטאָ. אויב ער וועט גאָרנישט געפינען, וועט די וואַך פון געטאָ אַראָפּגענומען ווערן. די טויטע זאָל מען דערווייל צונויפנעמען און מקבר זיין אין געטאָ, ווייל אויסער דעם געטאָ איז פאַרבאָטן אַרויסצוגיין. מען האָט די קרבנות מקבר געווען אין לייב שמעונס גאָרטן.

די שטימונג אין געטאָ איז געווען זייער אַ געדריקטע. אַלע זענען געווען אין טויט שרעק, ווייל די וואַך אַרום דעם געטאָ איז נישט אַראָפּגענומען געוואָרן. עס האָט זיך געפילט אין דער לופט, אַז עפּעס שרעקלעכעס ווערט צוגעגרייט פאַר די יידן. מ׳האָט אָבער מורא געהאַט אַרויסצוגיין פון די שטיבער, איז מען געזעסן אין אַנגסטן און געוואַרט וואָס וועט זיין.

✶

די גרינטלעכע אויסראָטונג פון געטאָ איז געקומען.

דאָס איז געווען מיטוואָך ערב ר״ח אלול 1942, 4 אַזייגער פאַרטאָג איז אַרויס דער רב ר׳ יוסעלע ז״ל און געהייסן אַלעמען פאַסטן און בעטן עס זאָל געשען אַ נס, מיר זאָלן געהאָלפן ווערן און ניצול ווערן פון די רוצחים. דעם זעלבן מיטוואָך זענען אַריינגעפאָרן די רוצחים אין געטאָ און געזאָגט דעם יידן־ראַט, אַז די אַלע וואָס האָבן באַקומען אַרבעטס־קאַרטן, מעגן אַרויסקומען אויפן פּלאַץ און זיך אויסשטעלן. זיי וועט מען נעמען אויף אַרבעט און די אַלע, וואָס האָבן נישט קיין באַשיינונגען, וועט מען אָפּפירן אין אַ קאָנצענטראַציע

לאַגער. די וואָס גיין אויף אַרבעט מעגן מיטנעמען זייערע פאַמיליעס, אַזוי אַרום זענען אַרויסגעגאַנגען פיל מענטשן, ווייל די מערהייט האָט זיך געוואָלט ראַטעווען פון דעם געשלאָסענעם געטאָ.

אַז די אַלע זענען שוין געווען אויפן פּלאַץ, האָט מען זיי געגעבן אַ רינגל אַרום און געהייסן זיך אויסזעצן אויף דער ערד, זיך נישט רירן פון אָרט. דאָ האָט מען שוין געזען, וואָס עס טוט זיך. נאָכדעם האָט מען געהייסן די אַרבעטס פעיקע מיט די פרויען זיך שטעלן אין די רייען. די קינדער איבערלאָזן און אַרויסגיין פון געטאָ, אַרומגערינגלט פון די רוצחים. דאָס האָט זיך אָפּגעטאָן אויפן פּלאַץ נעבן דער שול.

די ערשטע מחנה איז אַרויס דורכן טויער צווישן אברהמקע שניידער און שיע דאכאוונעס הויז. דאָס איז געשען דעם 2־טן טאָג אין חודש אלול. מען האָט די מחנה יידן געפירט צו דער נייער שטאָט. ווען די מחנה יידן זענען געווען נעבן פסח באטס שטוב, זענען זיי באַפאַלן געוואָרן פון באַנדיטן, וואָס מען האָט פריער צוגעגרייט, און מען האָט זיי מערדערלעך געשלאָגן. אַזוי האָט מען די מחנה יידן צוגעפירט ביז נאָכן גויעשן צמענטער. דאָרטן זענען שוין דריי גרויסע גריבער געווען צוגעגרייט. אַ גרויסע ברעט איז געווען איבערגעלייגט איבער יעדן גרוב. מען האָט באַפוילן זיך אויסצוטאָן און אַרויפגיין צו צען מענטשן אויף דער ברעט. צוויי געסטאַפּאָווצעס האָבן געשאָסן אין זייערע קעפּ, זענען די קדושים געפאַלן גלייך אין גרוב אַריין.

די גריבער זענען געווען זעקס מעטער די ברייט, 3 מעטער די לענג און אַכט מעטער די טיף.

נאָך יעדע 3—4 צענדליק געשאָסענע, האָבן די דייטשן געהייסן די אוקראַינער רוצחים אַראָפּגיין אין גרוב, צונויפרוקן די הרוגים און באַשיטן זיי מיט כלאָר. אַזוי זענען אומגעבראַכט געוואָרן די ערשטע מחנה יידן אין איין גרוב, אַן ערך פופצן הונדערט קדושים.

ווען די דייטשן האָבן דערליידיקט די ערשטע מחנה יידן, זענען זיי אַוועק נאָך די שוואַכערע און עלטערע יידן מיט פרויען און קינדער. קלייניקע קינדערלעך, וואָס האָבן נישט געקענט גיין, האָבן זיי אַרויפגעוואָרפן אויף די מאַשינען, איבערגעדעקט מיט ברעזענטן, אַוועקגעפירט צו די גריבער און לעבעדיקערהייט אין גרוב אַריינגעוואָרפן און געשאָסן מיט מאַשין ביקסען אין גרוב אַריין. ווען די צווייטע מחנה איז געקומען, האָבן די דייטשע רוצחים אַרויסגענומען די עלטערע קינדער און מיט זיי פאַרענדיקט דעם קבר פון די קינדער עופהלעך. דאָס איז דער צווייטער גרוב. אַלע איבעריקע יידן זענען אויף דעם זעלבן אופן אומגעבראַכט געוואָרן אין דריטן גרוב און באַשאָטן מיט כלאָר.

דערנאָך האָבן די גויים די גרובער פאַרשאָטן און פון 4.500 יידן זענען געבליבן דריי גרויסע קברים.

*

עטלעכע שומסקער האָט זיך איינגעגעבן די לעצטע מינוט צו אַנטלויפֿן פֿון די גרובער, זיי זענען: ברל סעגאַל, אברהם רעפּזאָן און יוסקע בעל־עגלה. זיי האָבן בייגעוואוינט דעם טויט פֿון אונזערע שומסקער קדושים. אַנטלויפֿנדיק האָט מען זיי נאָכגעשאָסן אָבער זיי איז באַשערט געווען זיך צו ראַטעווען. זיי האָבן זיך אויסבאַהאַלטן אין פֿעלד צווישן די תבואות. עטלעכע גויים האָבן זיי געהאָלפֿן זיך אויסבאַהאַלטן.

די גויים האָבן דערציילט אַז 3 טעג האָבן זיך די גריבער געהויבן פֿאַר־שיטערהייד. ווען די מערדער זענען מיד געוואָרן פֿון שיסן האָבן זיי די קרבנות אין די גריבער אַריינגעשטיפּט לעבעדיקערהייט.

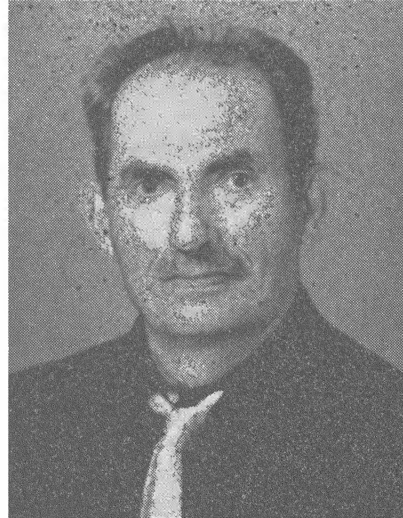
*

נאָך דער אויסראָטונג זענען נאָך געבליבן איייניקע משפּחות אין בונקערס, אָבער אויך זיי האָט מען געפֿונען און גע׳הרג׳עט: נחמן סאָסנע מיט זיין פֿרוי, קאָפּל סעגאַל דער קצב מיט 6 טעכטער, 2 איידעמס, 1 זון און 9 אייניקלעך, זעליג דאַחאָוונע מיט זיין פֿרוי און 3 קינדער, אברהם אויפּירס פֿרוי מיט 4 קינדער, גאָלדבערג מיט זיין פֿאַמיליע, שלום סאָסנעס טאָכטער מיטן מאַן, יענקיל אפֿרת׳ס אַ זון, הירש דעם שוואַרצנס טאָכטער און אַנדערע.

*

אויף דעם 6־טן טאָג נאָך דער לעצטער שחיטה, איז נאָך געווען פֿאַרבאַ־האַלטן אין אַ קעלער יודל דוד שלמה׳ס מיט זיין פֿאַמיליע. יודל מיט זיין פֿרוי, 5 טעכטער, 5 איידעמס, 2 זין, 2 שנורן, 8 אייניקלעך. זיי זענען געווען פֿאַר־מויערט אין קעלער, איז זיי שוין אויסגעגאַנגען עסן און וואַסער. פֿון דאָרשט זענען 2 עופֿולעך געשטאָרבן, האָט מען זיי געמוזט מקבר זיין אין קעלער. האָט זיך עלטסטער זון דוד איינגעשטעלט און אַרויס זוכן אַביסל וואַסער, האָט מען אים באַמערקט און נאָכגעשפּירט און איבערגעגעבן די דייטשן וועגן זייער באַ־העלטעניש, האָט מען זיי אַלע אַרויסגענומען און נעבן יענע קברים, אויסגעגראָבן אַ באַזונדערן גרוב און זיי אַלעמען אויסגעשאָסן, אַזוי אַז זיי ליגן אין אַ באַ־זונדערן קבר.

לויט מ׳גיט איבער זענען נאָך געבליבן אַנדערע, וואָס האָבן זיך געראַטעוועט און לעבן אין ישראל. אָבער זיי זענען זייער ווייניק.

חיים גלר

ווי איך מיט מיין זון זענען געבליבן לעבן

...מיר זענען געבליבן אינגאַנצן 15 מענטשן פון גאַנץ שומסק, צווישן זיי איך און מיין זון נעבעך. מיר פלעגן אַרבעטן ביי דייטשן, זיי באַדינען און באַרוימען און ביינאַכט צוריק אין שול אין געטאָ נעכטיקן.

איינמאָל ווען כ׳בין געקומען צום דייטש, אַ מאַטראָס איז ער געווען, איז ער נישט געווען אין שטוב, און זיין ווייב אַ רוסישע זאָגט מיר:

— מאָרגן וועט מען אייך די לעצטע 15 יידן אויסשיסן. ראַטעוועט זיך, איך האָב פיינט די דייטשן, שלאָפט נישט היינטיקע נאַכט אין שול.

כ׳האָב דאָס איבערגעגעבן אַלעמען און מיר אַלע 15 זענען זיך צוקראָכן אין די דערפער און נישט גענאַכטיקט די נאַכט אין שול.

איך מיט מיין זון יענקל זענען מיר אַוועק צו אַ גוי אַ שטונדיסט, אַ יעוואַנ־געליסט, הייסט עס, ער איז געווען מיינער אַ שכן. ווען ער האָט מיך באַגעגנט גיין צו די דייטשן אַרבעטן, פלעגט ער זאָגן, אַז ער וויל ביי זיין לעבן מיך מיט מיין זון ראַטעווען. איך פלעג אים זאָגן, אַז ס׳איז אַ סכנה ער זאָל מיך אויסבאַהאַלטן ביי זיך. אָבער די נאַכט בין איך צו אים געגאַנגען און דערציילט אַלעס. זאָל ער טאָן וואָס ער וויל — זאָג איך.

ווי אַזוי מיר רעדן, קומט אַריין אַ גוי פון אַ דאָרף און זאָגט, ער האָט געבראַכט קאַרטאָפל צו די דייטשן און דער סקלאַד איז פאַרמאַכט, מוז ער פאָרן צוריק אַהיים מיט די קאַרטאָפלעס. רופט זיך אָן מיין באַקאַנטער, נעם די צוויי יידן צו דיר און היט זיי אויס.

דער גוי איז אויך געווען אַ שטונדיסט, אָבער ער איז געקומען מיט אַ

צווייטן גוי, נישט קיין שטונדיסט, זאָגט ער, ער האָט מורא פאַר דעם צווייטן גוי. זאָג איך אים, דו גיי צו אים, זאָל ער פאָרן אַהיים אַליין און ביינאַכט וועסטו אונז נעמען צו זיך.

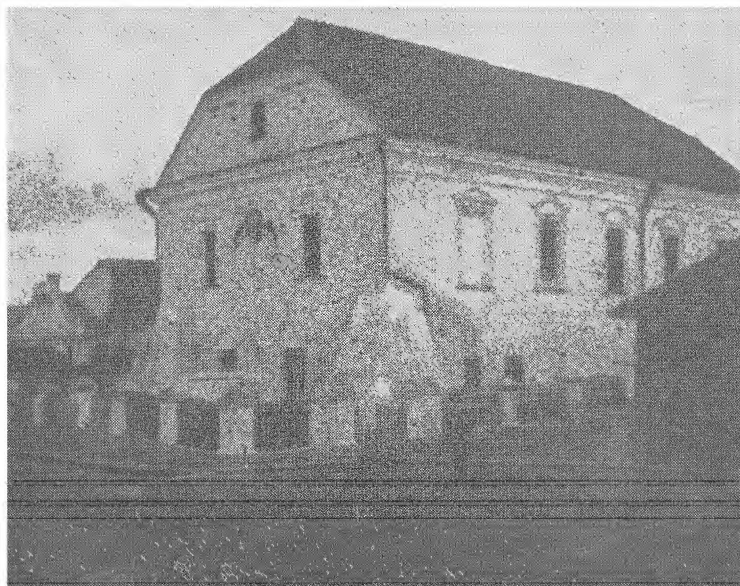
כ׳האָב אים געזאָגט ער זאָל אַרויסגיין אונטער דער שטאָט און וואַרטן אויף אונז. פון דאָרט וועלן מיר גיין צוזאַמען.

אַרויסגיין פון דער שטאָט איז געווען סכנות נפשות, אָבער מיר זענען דורכ־געגאַנגען בשלום אַלע געסעלעך. ס׳איז געווען זעהר פינסטער. מיר קומען צו צום פּלאַץ, איז דער גוי נישטאָ, ער איז אַוועק ווייטער מיט פופציק מעטער און מיר האָבן זיך נישט געפונען אין דער פינסטער. האָבן מיר זיך אומגעקערט צוריק צו אונזער באַקאַנטן.

דער גוי איז אויך געקומען צוריק, זענען מיר שוין אַלע דריי געגאַנגען צו אים אין דאָרף אַריין.

ס׳איז געווען שרעקלעך פינסטער. מיר זענען געגאַנגען 30 קילאָמעטער ביז צו אים. די קליידער זענען געווען נאַס פון שווייס, ער האָט אונז אַרויפגעפירט אויפן בוידעם, מיר זענען אַוועקגעפאַלן און איינגעשלאָפן ווי גע׳הרג׳עטע.

אין דער פרי קומט ער אַרויף און זאָגט, אַז זיין ווייב האָט זעהר מורא

אונז צו האַלטן. די דייטשן קומען אין דאָרף אַריין אַלע טאָג, מוזן מיר איבערגיין צו אַן אַנדערן גוי, ער וועט אונז שוין ברענגען צו אים.

9 טעג האָט געדויערט ביז ער האָט געפונען אַ גוי, אויך אַ יעוואַנגעליסט. און מיר זענען געגאַנגען צו אים.

אויפן וועג זאָגט ער, איר זאָלט נישט זאָגן אַז איר זייט געווען ביי מיר. זאָגט אַז כ׳האָב אייך געפונען אין וואַלד. אַנדערש וועט ער זאָגן האַלט זיי ווייטער.

אין די 5 וואָכן, וואָס מיר זענען געבליבן נאָר 15 מענטשן אין געטאָ, האָב איך באַרעכנט אַז מ׳דאַרף עפּעס אַנגרייטן צום לעבן, טאָמער וועלן מיר זיך ראַטעווען. כ׳האָב געהאַט ביי פּוילישן באַקאַנטן אונזערן 2 קאַסטנס מיט זאַכן, קליידער און אַנדערע זאַכן. זאָג איך צום גוי, דו האַלט אונז און איך וועל דיך באַלוינען. כ׳האָב געבעטן וואָליעניקן, ער זאָל גיין צום פּאָליאַק נעמען ביי אים זאַכן, זיי פאַרקויפן און קויפן פּרעוויאַנט פאַר אונזער איצטיקן גוי.

ער איז געקומען צוריק, אַלעס אין אָרדנונג, אָבער ער האָט געזען אַ פּיזשאַק אַ נייעם, האָט ער אים אָנגעטאָן אויף זיך. דאָס איז געווען מיין עלטערן זונ׳ס פּיזשאַק, וואָס ער האָט אים אַפילו נישט באַוויזן אָנצומעסטןביים לעבן. ווען כ׳האָב דערזען דעם פּיזשאַק האָט מיר פאַרנומען חלש׳ען, ס׳איז מיר געוואָרן שלעכט און דער גוי האָט עס באַמערקט. טוט ער אויס דעם פּיזשאַק און זאָגט, קאָנסט אים נעמען צו זיך אויפן בוידעם, ס׳איז דאָרט קאַלט.

אָבער איך האָב אים נישט גענומען.

ביינאַכט פלעגט ער אונז האַלטן אין שטוב, ווייל אויבן איז געווען זעהר קאַלט. איינמאָל ביינאַכט הער איך׳ מ׳קלאַפּט שטאַרק אין טיר און מ׳שרייט אויף רוסיש, „עפן”, האָב איך פאַרשטאַנען, אַז ס׳איז די אוקראַאינישע באַנדיטן. האָב איך אויפגעריסן מיין זונדעלע פון שלאָף און אַרויס בייצייטנס אויפן בוידעם. די באַנדיטן האָבן דערזען אַז ס׳זענען נישטאָ קיין יידן זענען זיי אַוועק.

פון דאַן האָבן מיר מורא געהאַט צו זיין אין שטוב. מיר האָבן זיך אויפ־געהאַלטן אין קעלער, ביז פּסח. ס׳איז געווען זעהר קאַלט אין קעלער אָבער בעסער קעלט איידער טויט.

איינמאָל קומט דער בעל־הבית מיט דעם עלטסטן שטונדיסט צו אונז אין קעלער, זעהט ער איך שטיי און דאַווען מיט תפילין. זאָגט ער, זאָלסט וויסן, אַז פאַר אונז זענען תפילין טרייף, כ׳וויל זאָלסט זיי פאַרברענען, מ׳טאָר זיי נישט האַלטן ביי אונז אין שטוב. האָב איך געהייסן יענקעלען ער זאָל אַרויסנעמען די „פּרשיות” און זאָל זיי אָפּהיטן און די „בתים” זאָלן זיי פאַרברענען.

אַזוי האָבן מיר אַלע טעג געדאַוונט מיט „פּרשיות”. פּסח האָבן מיר נישט געוואָלט עסן חמץ, האָבן מיר איבערגעקומען מיט 3—4 קאַרטאָפל אַ טאָג. טרפות האָבן מיר קיינמאָל נישט פאַרזוכט, און דער גוי האָט אונז זעהר פיין אָפּגעהיט.

איינמאָל ווערט אַ פּאַניק. די אוקראַאינישע רויבער זענען אַריין און זוכן פּאָליאַקן צום הרג׳ענען, זענען צו אונזער בעל־הבית געקומען זיין ווייבס עלטערן

פוילישע זיך אויסבאַהאַלטן. זאָגט ער, לײדער מוז זיך ראַטעווען מײַן ווײַב׳ס עלטערן און איר מוזט גײן צו אַן אַנדערן.

דערווײַל האָבן מיר זיך דערוואוסט, אַז אײן דאָרף באַהאַלטן זיך אַנדערע ייִדן, אַ ייִנגל מיט אַ מײדל. זאָג איך צו אים, ברענג אונז צו דעם גוי און איך וועל אים צאָלן אויף פֿאַר די צוויי. גײט ער און קומט און זאָגט, יענער באַשטײט נישט. שיק איך מײַן ייִנגל, גיי דו צו אים און זאָג אים צו אַ סך.

דער גוי האָט דערהערט אַזאַ זאַך, האָט ער מסכּים געווען. געקומען אויפֿן בוידעם זיצן דאָרט צוויי, אַ ייִנגל מיט אַ מײדל און האָבן מורא, טאָמער וועט ער זיי אָפּשיקן און אונז וועט ער האַלטן. האָב איך זיי באַרואיגט און געזאָגט אַז כ׳צאָל אויך פֿאַר זיי און מיר זענען געבליבן אַלע פֿיר.

מיט דעם שטונדיסט האָב איך אָפּגעמאַכט, אַז ער לאָזט אונז אויסגראָבן אַ גריב פֿאַר אַלע פֿיר. האָבן מיר געגראָבן בײַנאַכט און באַדעקט דעם גריב מיט ברעטער, מיט ערד און אויבן געפֿלאַנצט גראָז, מ׳זאָל נישט באַמערקן. דער גריב האָט געגרענעצט מיט דער קאַמער און ער האָט אונז דורכן טירל אַרײַנ־דערלאַנגט עסן, ברויט, קאַרטאָפֿל און וואַסער.

מיר זענען פֿון גריב נישט אַרויסגעגאַנגען. די צרכים האָבן מיר געמאַכט אין אַ טאָפּ און בײַנאַכט אים אַרויסגעגאָסן.

אַרום מאַרס קומט דער גוי און זאָגט אַן אַז די רוסן זענען שוין דאָ, מיר זאָלן אַרויסגײן, ווײַל ער וויל אונז שוין מער נישט האַלטן.

ס׳איז געווען קאַלט, דער פֿראָסט שטאַרק און דער שניי איבער אַ מעטער הויך. איך בין פֿון ליגן אויף אײן פּלאַץ אַזוי לאַנג, געוואָרן קרום אויף די פֿיס, אָבער ער האָט אונז פּשוט אַרויסגעטריבן.

מיר זענען 12 אַ זײגער בײַנאַכט אַרויס, מיטגענומען מיט זיך נאָך 2 ייִדן בײַ אַ שכן און געגאַנגען אין פֿראָסט און אין זאַווירוכע. די פּאַרטיזאַנער האָבן אונז באַמערקט. לאָזט זיך אויס, אַז מיר גײען קײן שומסק און דאָרט זענען נאָך די דײַטשן. זענען מיר געבליבן ביז ס׳האָט זיך געמאַכט אַז אַ ייִדישער פּאַרטיזאַנער האָט אונז דערזען און אָנגעזאָגט אַז ייִדן נעמען זיך צוזאַמען אין ראָוונע, זדאַלבונאָוו, זענען מיר אַוועק מיט זײַן הילף קײן זדאַלבונאָוו, פֿון דאָרט קײן קיעוו ביז מיר זענען מיט ווײַטערדיקע וואַלגערנישן אָנגעקומען קײן ישׂראל.

גאָט זײַ דאַנק.

זיידע חאדאקער

דבורה'לעס טויט

איך האָב באלאנגט צו די גלאט קבצנים פון שומסק, דאָרט געוואקסן, דאָרט דערצויגן געוואָרן.

דורכגעמאכט דעם באַרימטן יידישן חדר מיטן רבין און רביצין, מיט טראָגן די פאמייניצע, ניאנטשען דער רביצינס קינדער, גיין פאר איר איינקויפן אין קלייט צו חיים־אהרונען אויף די בערגלעך, כאַפּן פעטש פון דעם רבין, ליידן פון זידלערייען און בזיונות. אין דער היים — אויך קיין האַניג נישט געלעקט, אויך אַ רוסישע שקאָלע דורכגעמאַכט, ווו דער „אוטשיטעל" (לערער) האָט פשוט געהאַט פאַרגעניגן פאַר יעדער קלייניקייט צו קלאַפּן ספּעציעל די יידישע קינדער מיט אַ לינייקע איבער די הענט, אָדער ווען ער האָט געטראָפן אַ פאָר יידישע לידער, פון אַ יידישער כריסטאָמאַטיע, אָדער לשון־קודשדיקע ביכלעך.

צו 15 יאָר בין איך שוין געווען אַ פאָלנע געבילדעטער מענטש, אַ „סימן", אַז מיין פאָטער האָט מיך פאַרהאַנדלט צו „גאָלדע פון אביטש", אין דאָרף נעבן שומסק, צו זיין אַ לערער ביי אירע קינדער, פאַר 25 רובל אַ זמן, און איך בין געוואָרן ממש אַ לערער, אַ מאָדערנער. איך האָב געלערנט מיט די קינעדר, יידיש, העברעאיש, רוסיש... און חומש מיט רש"י, תנ"ך, דאַוונען, זאָגן ברכות און לייענען קריאת־שמע און נאָך אַזעלכע לימודים, וואָס האָט מיר אַליין אַביסל געפעלט צום קענען. און חוץ דעם האָב איך געדארפט אויסגיסן די פאמייניצע, מאכן דער בהמה דאָס עסן און שלעפן דאָס שעפל אין שטאַל אַריין, גיין איבער דעם דאָרף מיט א קויש און צונויפקויפן אייער און אַנדערע פאַר־שידענע זאַכן, פאַרן מסחר. און דערפאַר איז מיין פרייד געווען זייער גרויס, ווען עס האָט אויסגעבראָכן די רעוואָלוציע אין 1917. דאָס האַרץ האָט פאר גרויס פרייד שיעור נישט אַרויסגעשפרונגען.

אַלעס געהערט צום פאָלק! צו אַלע מענטשן גלייך, האָט מען געזאָגט; נישטאָ מער קיין פריוועליגירטע, אַלע גלייך! נישטאָ מער קיין אונטיירשיד צווישן אַ יידן און נישט קיין יידן, אַלע דאַרפן גיין האַנד ביי האַנד און בויען א שיינע ליכטיקע וועלט פון פרייד און גליק.

און אַזוי האַנד ביי האנד אין אַ גרויסער מאַניפעסטאַציע מיט רויטע פענער, צום טאַקט, האָב איך געשפאַנט אַ גליקלעכער, א צעשטראַלטער און געזונגען די מאַרסיליעזע מיט אַלע צוזאַמען אויפן הויכן קול ביז הייזעריקייט.

נישטאָ מער קיין צאַר! קיין באַלעבאטים, קיינע קנעכט, קיין אונטערשיד צווישן יידן און גויים, נישטאָ מער קיין „זשיד פאַרכאַטי". אַלע גלייך! אלע פריי! און באַלד האָב איך באַגריפן, אַז איך טאָר מער נישט שטיין פון וייטן, אַז מיין פלאַץ איז די רעוואָלוציאָנערע אַרמיי. א באַגייסטערטער, צעהיצטער, האָב איך זיך דערזען אַלס פרייוויליקער אין טיף רוסלאַנד, אין דער גרויסער קאָמערציעלער שטאָט סאַראַטאָוו, אויפן ברעג פון דער וואָלגע, אין די רייען פון אַ ריזיקער רעוואָלוציאָנערער אַרמיי!

צוליב אַ פֿאַמיליע צופֿאַל האָט מען מיר דערלויבט פֿאָרן אַהיים. אינצווישן האָבן אָנגעפֿאַנגען פֿאָגראָמען אויף ייִדן און איך בין געבליבן אין שומסק.

כ׳בין געווען אַ מיטגליד פֿון אַ קליינער שוואַכער זעלבסטשוץ פֿון שטעטל אין דער שפּיץ איז געשטאַנען סענדער מילמאַן. די זעלבסטשוץ פֿלעגט אַמאָל אין נישט גאָר געפֿערלעכע אומשטענדן עפּעס אויפֿטאָן. מיר פֿלעגן זיך פֿאַרזאַמלען, אַ פּאָר צענדליק בחורים, וואָס האָבן געוווסט צו האַלטן אַ ביקס אין האַנד. לויפֿנדיק אַזוי אַמאָל פֿאַרביי מײַן קרוב אברהם, יואל־זעליגס, זע איך, ווי ער לאָזט זיך אַרויס פֿון זײַן הויז אַ האַלב נאַקעטער און לויפֿט גלײַך צו דער גרעבליע שיצן ייִדן. זײַן טאָכטער דבורה, זייער אַ שיין, שוואַרצחנוודיק מיידל, פֿון אַ יאָר 18, איז אַרויסגעלאָפֿן נאָך אים און טרויעריק געשריגן: טאַטע! קער זיך אום! טאַטעניו! איך בעט דיך, מאַך אונדז נישט אומגליקלעך! אָבער אברהם יואל־זעליגס איז געלאָפֿן צו ראַטעווען מענטשן און האָט זיך נישט אומגעקוקט און נישט פֿאָרגעשטעלט זיך די געפֿאַר.

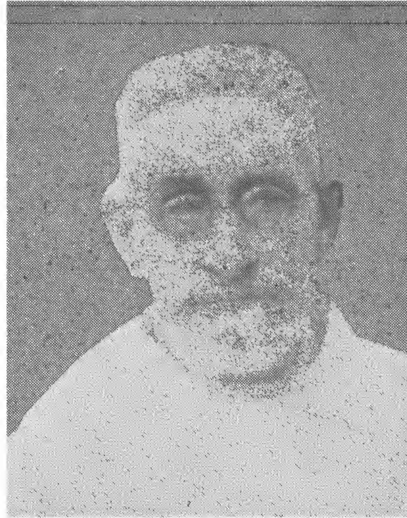
אין דער זעלבער צײַט האָט זיך פֿון דעם שאָסיי נעבן ישׂראל־אברהם קאָטלער באַוויזן אַ רײַטער מיט אַ משונה׳דיקער קוטשמע אויפֿן קאָפּ. ער האָט אָנגעשטעלט די ביקס אויף איר און באַפֿוילן מיט אַ שיכורער שטימע „זאַמאָלטשי זשידאָווקא״.

און דבורה׳לע, זי האָט אים געפֿאָלגט דעם באַנדיט... זי איז טאַקע פֿאַרשוויגן געוואָרן. זי האָט זיך אַ וואַקל געטון, זיך אָנגעכאַפּט אין דער טיר און זיך פֿאַוואָליע אַראָפּגעלאָזט אויף דער ערד...

ווען איך בין צו איר צוגעלאָפֿן, האָב איך דערזען אַרום איר אַ קאַלוזשע בלוט. אַ שווייגנדיקע האָט זי געקוקט אויף מיר, מיט אַ פּאָר גרויסע ברוינע אויגן. אַ מאָדנער סאָרט קוקן איז דאָס געווען, וואָס איך וועל אייביק נישט פֿאַרגעסן.

העלף מיר זיך אויפֿצוהויבן! האָט זי מיר געבעטן. גאַנצע גלאַמעס בלוט האָבן אַ שלאָג געגעבן פֿון איר מויל און נאָז, ווען איך האָב איר אויף מײַנע הענד אין שטוב אַרײַנגעטראָגן און זי אין בעט אַרײַנגעלייגט, האָט דאָס בלוט נאָך פֿיל שטאַרקער אָנגעהויבן שטראָמען פֿון נאָז און מויל אויף איר גאַנצן קערפּער. דאָס גאַנצע בעט איז דורכגעווייקט געוואָרן פֿון בלוט. דער שטענדיק אַלטער דאָקטאָר יעקובסון, האָט בלויז באַשטעטיקט, אַז די קויל האָט דורכגעלעכערט איר לינקע ברוסט און איז אַרויס דורכן רוקן, און ער קען גאָרנישט טאָן.

וואָס דאַמאָלט האָט זיך אָפּגעטאָן בײַ מײַן קרוב אין שטוב איז שווער צו באַשרײַבן. איר קראַנקע מוטער האָט געהאַלטן אין איין חלשן און געשריגן: ראַטעוועט מיר מײַן קינד! גוואַלד! גאָטעניו! נעם נישט צו מײַן דבורה׳ניו, נעם נישט צו מײַן דבורה׳לע פֿון מיר! האָט איר דבורה׳לע מיט אַ שוואַכער שטימע געענטפֿערט און געבעטן איר מוטער: מאַמע! פֿאַרגעס אין מיר! און איר זאָלט זיך פֿאָרשטעלן, אַז איר האָט גאָר קיינמאָל קיין טאָכטער דבורה נישט געהאַט!

ד״ר יעקובסון ז״ל

דער טראַגישסטער מאָמענט איז געווען, ווען דער פאָטער איז צוריקגעקומען און האָט דערזען דאָס בילד. ער האָט זיך אַ קלאַפּ געגעבן מיט זיינע שטאַרקע פויסטן אין זיין קאָפּ און אַ געשריי געגעבן:

רבונו של עולם! איך בין דער גזלן פון מיין קינד! ער איז צוגעפאַלן צו איר בעט מיט אַ שרעקלעכן געיאָמער. קיין שום קינסטלער, דער בעסטער טראַגעדיע אַקטיאָר, קען נישט באַווייזן אַזאַ מין טראַגישן מאָמענט צו שאַפן אויף דער בינע.

גאָט האָט אָבער צו זיינע געשרייען און יאָמערן זיך נישט צוגעהערט. דבורה׳לעס לאַגע איז געוואָרן וואָס אַמאָל ערנסטער און קריטישער. זי האָט איר בלאַסע האַנד אַוועקגעלייגט אויף איר פאָטערס קאָפּ און מיט אַ שטימע וואָס איז געוואָרן וואָס אַמאָל שוואַכער און שוואַכער, האָט זי אויך איר פאָטער געטרייסט מיט דעם, אַז ער זאָל פאַרגעסן אין איר, ער זאָל פאַרגעסן, אַז ער האָט ווען ס׳איז געהאַט אַ קינד וואָס האָט געהייסן דבורה! זי האָט זיך נאָך אַ פאָר מאָל אַ ראַנגל געטון מיטן טויט, האָט זיך אַ הויב געטון פון בעט, געוואָלט זיך אַוועקזעצן, אָבער גרויסע, פאַרקאַכטע שטיקער בלוט האָבן אַ פליוכע געטאָן פון איר מויל און האָבן איר געשטיקט אין האַלז. זי איז אַ מאַכטלאָזע צוריק אַוועקגעפאַלן אויף דעם פאַרבלוטיקטן קישן. אַ שטאַרקער קרעכץ האָט זיך אַרויסגעריסן פון איר ברוסט. זי האָט אַ פאָר מאָל א ציטער געטאָן, אירע שיינע ברוינע אויגן האָבן זיך ברייט צעעפנט, האָבן זיך אָפּגעשטעלט אויף אַן אָרט און זיך שוין קיינמאָל נישט באַוויגט.

אין דרויסן איז געווען פרי־מאָרגן צייט. זון אויפגאַנג.

דוד חזן (ניו־יאָרק)

שרה די צדקת

א קינד בין איך געווען ווען כ׳האָב געהערט אַז מ׳רופט מיין מאַמען „שרה דיצדקת״.

אונזער שטעטל שומסק איז געווען באוואוסט, אַלס שטעטל, וואָס איז אָנגע־פּראַפּט מיט ווייבעד יידישע, האַרציגע, כשרה, וועלכע האָבן זייער יוגענט און פּראַכט, זייער ליבע און פרייד געווידמעט דער משפחה, דער אומגעבונג און אַוועק־געגעבן זייערע שענסטע יאָרן פאַר דער געזעלשאַפט. איך מיין, ס׳איז ביי אונז אין שטעטל געווען פרויען וואָס לויט אַלגעמיין מענשלעכע באַגריפן קאָן מען זיי אָנרופן מיטן נאָמען צדיקות, ווי אַזויזשע האָט די איינציגע פרוי שרה חזן און נאָר זי אַליין זוכה געווען צום גרויסן אויסגעשלאָסענעם טיטעל „די צדקת״.

ווען איך בין עלטער געוואָרן האָב איך אַ סך מענשן געפרעגט פראַגן און געבעטן זיי זאָלן מיר אויפקלערן די זאַך.

פון זייערע ענטפערס און אייגענע איבערלעבונגען האָט זיך געשאַפן אַ בילד פון א פרוי־אַ־מענש, וואָס האָט מיט זיך פאַרגעשטעלט אַ אייגענהאַרטיגער טיפּ, וועלכער איז זעלטן אין יעדער געזעלשאַפט אין יעדן פלאַץ און אין יעדער עפּאָכע פון מענש.

✶

אַ קינד בין איך געווען. ווען פרימאָרגענס האָב איך די אויגן געעפענט איז מיין מאַמע שוין אַוועק, גאַנץ פרי פלעגט זי אויפשטיין, פליכטפול, ווי זי וואָלט געטאָן אַ אַרבייט פאַר געלט, און אַוועק אין גאַס. צו צו אַ שטיבעלע, אויפעפענען שטיל דאָס טירעלע, שטילערהייט אַריינגעגן. די קראַנקע אָרעמע פרוי זאָל זיך נישט אויפכאַפּן, אַריינלייגן אין טעפּל אַ פערטל עוף, וואָס זי האָט מיט זיך מיטגעבראַכט אָפּקאָכן דאָס יאַכעלע, אָנזאָגן וואָס צו טון מיט דער קראַנקער, אַז זי וועט אויפ־שטיין און... אַוועק.

שנעל אַוועק, ווייל די קראַנקע איז נישט די איינציגע, ס׳זענען דאָ נאָך און מען מוז באַווייזן. מען מוז דאָך נאָך די אייגענע קינדער אויך אויסשטאטן, אָנעסן און אין שולע אַוועקשיקן. און דער מאַן, וואָס איז ער שולדיג, אַז זי, שרה זיינע האָט אַ שוואַכקייט צו שוואַכע, צו קראַנקע, צו אָרעמע, ער דאַרף דאָך צו דער אַרבייט גיין.

געקומען אַ היים צו צייט, אַ שמייכעלע פון צעפרידענהייט אויסגעברייטעט אויפן פּנים, מיט שטילע צאַרטע באַוועגונגען יעדעס קינד געבן זיינס, יעדן זיין עסן, זיין אָנטון, זיין גוט וואָרט. אָפּגעשיקט די קינדער אין שולע. דער מאַן — מיין טאַטע — אויך פון שטוב איז זי ווידער אַליין מיט זיך מיט אירע טיפע האַרציגע געפילן, די אָרעמע, קראַנקע, באַדערפטיגע, וואָס וואַרטן אויף איר און איר הילף.

*

דער טאַטע האָט געוואוסט, אַז זיין ווייב האָט זיך אירע שוואַכקייטן, ווען אַן אַנדער מאַן מוז צושטעלן זיין ווייב אירע בריליאַנטן און איר שמוק, ווייל דאָס איז איר שוואַכקייט, מוז ער זיין שרה׳ן צושטעלן געלט פאַר אירע שוואַכקייטן.

טעפ מיט צוקער, פלוימען און הויבסט דאַרף זי האָבן, און זומער-הויבסט פאַר ראש השנה און סליחות לאָזן זי זיצן אין הויף, פאַרפלאַמט פון דעם פייער אונטערן קעסל און קאָכן איינגעמאַכץ, פאָווידלע און פאַרשידענע קאָנפיטורן, כדי נאָכער אויפשטיין פרימאָרגענס צעגיסן דאָס אין טעפעלעך, סלויאיקעס און שיסעלעך און אָוועקטראָגן דאָס צו אירע שטענדיגע קליענטן, צו דערקוויקן די נשמה פון צייט צו צייט, מען זאָגט אַפילו, אַז מער ווי ס׳האָבן געהאָלפן אירע איינגעמאַכצן און פאָווידלעס, האָט געהאָלפן דעם קראַנקען און איינזאַמען איר עצם קומען, אירע רייד זענען ווי מעדיצין-טראָפן געפאַלן אויפן אָנגעווייטיגטן פלאַץ אין האַרץ און אין גייסט און געבראַכט אַ רפואה שלמה, זיי האָבן אויסגעקוקט אויף איר וויזיט מער ווי אויף איר „רעצעפט״.

*

יעדער טאָג אין קאַלענדאַר האָט געהאַט זיין פליכט פאַר מיין מאַמע שרה׳ן. דאַמאָלס איז געווען סליחות-צייט. פסח אָבער, האָט געהאַט זיין אַנדערע אויפגאַבע. פאַר פסח זענען אַלע געווען אין שטוב באַשעפטיגט, אָנגעהויבן האָט זיך עס מיטן ערשטן פראָסט, חנוכה צייט, 40 געגנז — פאַר מער איז נישט געווען קיין פלאַץ — האָבן געגאָגערט אין די שטייגן, זיך געשטאָפט און געלאָזט וואַקסן גוידערס און שמאַלץ-פלאַכטעס, יעדן טאָג האָט מיין מאַמע פאַרבראַכט ביי די שטייגן, געשטאָפט מיט כוח די געגנז, געצווונגען זיי פראָדוצירן מער פלוסטער, ווייל זיי האָבן אַ הייליגע אויפגאַבע, פון דעם פלוסטער וועלן דערנאָך, מאָגערע, גרין-בלאַסינקע, אָרעמע קינדערלעך צוקריגן זייער פעטס, עסן גריוועלעך און אַביסל קומען צו זיך, אַבי נאָר איבערקומען דעם שווערן ווינטער און נאָך אים אַן אַנדערן, וועלן זיי אם ירצה השם אויסוואַקסן געזונטע יידישע לייטישע זון, העלפן זייערע עלטערן און זיין גוטע יידעלעך. פון פורים אָן האָט מען געקוילעט. אַלע זענען געווען באַשעפטיגט מיט שינדן די פעטע הויט פון די געשטאָפטע געגנז, שניידן שטיקעלעך, אויפשטעלן אַ פיראַמידע מיט שטיקלעך פעטקייט, דאַן איז זי אַ צעשטראַלטע פון מצוה-גליק צו צום פרעגלען שמאַלץ-גריוון, צו צעטיילן אין טעפלעך, גלעזעלעך-סלויאיקלעך, און איז ווידער אַוועק צו אירע קליינינקע קליענטעלעך, דאַרינקע פיסעלעך, דאַרינקע ענטעלעך, „נאַט קינדערלעך, קודם מיט מצה מיט ציבעלע שמירט, עסט און האָט הנאה פון פסח״.

וואָכן האָבן זיך געהוידעט די „דראָבעס״ — געפרוירענע געגנז — אויפן בוידעם אָנגעשטייפט פון פראָסט, נאַקעט אָפגעפליקטע און האָבן געוואַרט שרה די צדקת זאָל זיי טון זייער רעכט.

חדשים האָבן מיר קינדערלעך געוואַרט אויף דעם אַקט פון פרעגלען שמאַלץ, זיך באַלעקן פונעם זיס-זאַלציגן ריח פון די טאַנצענדיקע גריוון, אין דער זידיגער

פּאָטעלניע. און דערנאָך... איז אַלעס אַוועק, פאַרשווינדן, די מאַמע לויפט מיטן פלעטייל אויף די אַקסעל צו „אירע", „יענע" קינדערלעך.

מאַמע מיר האָבן דיך ליב געהאַט ווייל דו האָסט אויסער אונז אויך ליב געהאַט אַנדערע קינדערלעך. נישטאָ אַסך אַזעלכע מאַמעס ביי פעלקער, אַ יידישע מאַמע.

✶

מ'זאָגט אַז אַלעס קומט בירושה און גייט איבער אויך בירושה.

שרה די צדקת האָט געהאַט אַ מאַמע, מיין באָבע הייסט עס האָט מען זי אין איר שטעטל גערופן דבורה די מיוחסת. „יחוס" האָט זי געהאַט אַ ספּעציפיש איי-גענעם, זי איז געווען אַ ראַדאָווילער און אַ סך ווען אפשר שרייבן איבער איר די ראַדאָווילער. איך ווייס נאָר, ווען איך פלעג קומען צו גאַסט צו איר, האָב איך זי געזען אין די טיפע פרימאָרגענס אַרויסגאַנבענען זיך פון צימער און לויפן אין געסעלעך פון שטעטל „טון פאַר באַדערפטיגטע".

איבערהויפּט אין די דאַנעשטיקע־נאַכט־אויף פרייטיקן לויפן באַשטעלן חלות חלות ביי בעלי-בית'טעס אויף שבת פאַר אַרעמע. ווען מיר האָבן זי געפרעגט: „באָבע איר זענט דאָך רייך, קויפט אַליין חלות און צעטיילט", האָט זי געענטפערט: קינדערלעך, אַ קונץ איז צו „קויפן" מצוות. א קונץ איז צו „מאַכן" מצוות, אויסער דעם דאַרף אַ מענש נישט זיין קיין עגאָיסט און האַלטן מצוות נאָר פאַר זיך, מיט דעם העלף איך אויך אַנדערע פרויען זיין שותפים צום געשעפט.

מצוות דאַרפן אויך זיין אָן עגאָיזם, נישט נאָר פאַר זיך לעבט אַ מענטש.

האָט אַזוי, בירושה, האָט עס מיין מאַמע שרה די צדיקעס געקריגן פון איר מאַמען.

און הגם איך שעם מיך אַביסל צו רעדן וועגן זיך, אָבער נישט איינמאָל פיל איך, איך בין עפּעס שולדיג מיין מאַמען און באָבען, און ווען ס'קומט פּסח אין ניו-יאָרק האָב איך נישט קיין רוה, שוין יאָרן ווי איך טו עס פאַר זייער הייליגן נאָמען. איך לויף מיט מיין מאַשין (קאַר) און צעפיר מצות פאַר נויטבאַדערפטיגע, פון 3 פּעקלעך צוריק מיט יאָרן בין איך צוגעקומען צו 150 פּעקלעך מצות, עופות און קאַרטאָפעל. אַוועקגעשטעלט דאָס פּעקל, אַנגעקלאַפּט אין טיר „שטייט אויף און נעמט די מצות" און אַוועק.

איך דערצייל עס נישט צוליב מיר, אַ שוואַכקייט אַזאַ האָבן אונז איבערגע-לאָזט אונזערע מאַמעס. אויף אייביג זאָל מיין מאַמע שרה די צדקת נאָמען אין זכרון בלייבן ביי מיר אין האַרצן.

✶

כ'האָב מיין טאַטן זייער ליב געהאַט און געשעצט, מענשן זאָגן, אַז ס'איז געווען וועמען צו שעצן, אָבער פאַרוואָס שרייב איך פון מיין מאַמען, ווייל, הגם דער טאַטע האָט איר אַלעס ערמעגלעכט, אַז אים וואָלט זי דאָס נישט באַוואויגן און גרויס איז זיין חלק אין אירע גוטע גרויסע מעשים טובים, אָבער מיך מיט מיין מאַמען האָט עפּעס פאַרבונדן באַזונדערס:

7 קינדער זענען מיר געווען אין שטוב, איך בין געווען דער קלענסטער. ווען מיין מאַמע האָט געפילט אַז איר גייסטרייך לעבן ענדיגט זיך, אַזוי יונג, האָט זי מיך געהאַלטן אין בעט נעבן זיך. אפשר פּוגע געווען איר קליין יינגעלע, זיך אָפּ-געגעבן צו פיל מיט פרעמדע, וויל זי אָפּגעבן מיר וואָס מיר קומט די לעצטע טעג, שעהען, מינוטן.

ביינאַכט, די לעצטע נאַכט האָט זי דערפילט, אַז זי גייט אויס. האָט זי אויפ-געוועקט די קינדער און געזאָגט: טייערע קינדערלעך איך גיי אַוועק. איך שטאַרב און איך וויל נישט דאָס קינד (ד.ה. איך) זאָל בלייבן ליגן ביז פרימאָרגענס מיט אַ טויטן קערפער אין בעט".

האָבן זיי געוואָלט מיר אַרויסנעמען פון בעט, האָט זי נישט געלאָזט: ,,חלילה, דאָס קינד וועט זיך חלילה אויפכאַפּן. אַ שאָד צו וועקן אַ קינד".

מיט די לעצטע כוחות האָט זי אַריבערגעשלעפּט איר קראַנקען טויט-שוואַכן קערפער און אַריבער אין צווייטן בעט. אין 2—3 מינוטן אַרום איז איר הייליגע נשמה שוין געווען אַוועק.

✶

אויף אייביג דאַרפן מיר געדענקען אונזערע מאַמעס, דאַדורך וועלן מיר בעסער זיין און איבערלאָזן קינדער אמת'ע, וויכטיגע ירושות.

מוני חזן ז״ל
דער סעקרעטאַר פון שומסקער
פאַרבאַנד אין אַמעריקע.
איינער פון די טיפע פערזענ־
לעכקייטן פון שומסק.

...ס׳האט פאסירט אין שומסק

מ. חזן

יאַסעלע ראָזענבלאַט דאַוועננט אַלס אינגעל אין שומסק

ווער ר׳ יאַסעלע איז געווען ווייסן מיר אַלע. און נישט נאָר דאָ אין אַמעריקע, איז ער געווען באַריהמט און באַוואוסט, נאָר איבער דער גאַנצער וועלט האָט זיין נאָמען געקלונגען. אָבער ניט אַלעמען איז באוואוסט, אַז ר׳ יאַסעלע האָט אַלס אינגל שוין גע׳שם׳ט איבער גאַנץ פוילן און וואָלין, און אין יעדער שטאָט און שטעטל, וואו ער מיט זיין פאָטער האָבן זיך אָפּגעשטעלט דאַוונען אַ שבת, האָט מען זיך געקוויקט מיט זיינע מתיקות׳דיגע געזאַנגען אין די שוהלען און בתי-מדרשים.

נאָך אַלס קינד האָט ער אָפּט געזונגען ביים טיש פון וויזשניצער רבי׳ן, ווע-מענס חסיד זיין פאָטער איז געווען. ער האָט אַזוי נושא חן געווען ביים רבי׳ן, אַז דער פאָטער האָט באַקומען אַ כתב פון רבי׳ן מיט א הסכמה, אַז דער קליינער יאַסעלע מעג דאַוונען פאַרן עמוד. דעמאָלסט האָט זיין פאָטער ע״ה גענומען איהם אויף אַ טור איבער שטעט און שטעטלעך פון פוילן און אוקראַינא.

העכער צוויי יאָהר איז ער, מיט זיין פאָטער, אַרומגעפאָרן און יעדן שבת געדאַוונט אין אַן אַנדער שטעטל. נאָך זייער אַוועקפאָרן פון שטעטל האָט מען זיך נישט געקענט אָפּלויבן פון דעם חזנ׳דל יאַסעלע.

און אָט האָט פאַסירט, מיט העכער זעכציג יאָר צוריק, אַז ר׳ יאַסעלע אַלס בר-מצוה בחור׳ל איז געקומען צו גאַסט צו אונז אין שומסק, וואו ער האָט גע-דאַוונט גאַנצע צוויי שבתים.

אין יענע יאָרן, ווען מען פלעגט אויסהייגנען מודעות איבערן שטעטל, אז עס איז געקומען א חזן, איז דאָס ניט געווען קיין נייעס, ווייל כמעט אַלע חזנים פלעגן זומער-צייט גאַסטראָלירן אין די שטעטלעך ובפרט בימי הספירה, און פון נאָך שבועות ביז שבת נחמו. דאַמאָלסט האָבן די חזנים מיט משוררים זיך אַרויסגעלאָזט

איבער די שטעטלעך. אין די מודעות האָט מען געלאָזט וויסן, אַז דער חזן וועט דאַוונען קבלת שבת אין בית המדרש הגדול און שבת פריה אין דער גרויסער שוהל.

גראַד איז ביי אונז אין שטעטל נישט געווען קיין יערליכער חזן, זיינען די טור-חזנים געווען ווילקאָמען און זיי פלעגן אַוועקפאָרן פון אונזער שטעטל גאָר צופרידן.

ויהי היום, הענגט מען אויס מודעות איבערן שטעטל אז עס איז געקומען אַ חזן מיט אַ משורר וואָס וועט דאַוונען שבת מברכים החודש קבלת שבת אין בית המדרש הגדול און אין דער פריה — אין דער גרויסער שוהל. איך אַלס אינגל, האָב ליב געהאַט חזנים און אַזוי ווי מיין פאָטער ע״ה האָט געהאַט זיין „שטאָט״ אין מזרח, בין איך געווען פון די ערשטע אין בית המדרש.

דער עולם וואָס האָט זיך פארזאמעלט, האָט מקבל פנים געווען דעם חזן וואָס איז געקומען מיט אַ משורר, געמיינט האָט מען, אַז דער חזן וועט דאַוונען פאַרן עמוד און דאָס אינגעלע וועט זיין דער משורר. ווען אָבער צו „לכו נרננה״ האָט מען צוגעשטעלט א בענקעלע און דאָס אינגעלע האָט זיך איינגעוויקעלט אין א טלית׳ל און זיך געשטעלט ביים עמוד, איז דאָס שוין אַליין געווען א חידוש, ווייל ביי אונז האָט זיך נאָך ניט געטראָפן אַז א אינגל זאָל דאַוונען פאַרן עמוד, ובפרט צו קבלת שבת. אָבער נאָכדעם ווי דער פאָטער האָט באַוויזן דאָס כתב פון רבי׳ן מיט דער הסכמה צו אונזער רב, האָט דער רב מודיע געווען דעם עולם וועגן דעם, און געבעטן אַז עס זאָל זיין רוהיג.

איהר פאַרשטעהט שוין אַליין וואָס פאַר א רושם ר׳ יאָסעלע האָט דאַמאָלסט געמאַכט אויף אַלעמען מיט זיין זינגען. עד היום געדענק איך ווי ער האָט געזונגען „מזמור לדוד״, „מזמור שיר ליום השבת״, „רזא דשבת״, „אהבת עולם״, „השכיבנו״ און „ושמרו״. דער עולם איז געווען באַגייסטערט.

שומסקער יידן זיינען געווען מבינים אויף גוטע חזנים. די מתפללים פון אַנדערע קלויזן זיינען זיך צונויפגעקומען און עס איז געוואָרן אַזוי ענג, אַז מען איז געשטאַנען אין דרויסן ביי די פענסטער.

שבת פרי איז אין דער גרויסער שוהל געווען אַזאַ געדראַנג, אַז מען האָט נאָכ׳ן דאַוונען זיך ניט געקענט דורכשטופן. יעדער האָט געוואָלט זען דאָס וואונדער קינד, האָט זיך דער עולם א לאָז געטאָן צו איהם, האָט מען דעם חזנד׳ל געמוזט אַרויסטראָגן אויף די הענט.

עס פלעגט זיין א מנהג ביי אונז צו פאַרבעטן דעם חזן אַלס אורח פאַר שבת, האָב איך שוין גע׳פועלט ביי מיין פאָטער, ער זאָל פאַרבעטן דעם פאָטער מיט דעם חזנ׳דל צו אונז אַהיים אויף שבת.

געדענקט האָב איך, אַז ער וועט שוין זיין ביי אונז איבער שבת, אָבער אין דער פריה, ווען מיין פעטער הירש־גדל, וואָס האָט געוואוינט מחוץ לעיר, האָט געהערט ר׳ יאָסעלען דאַוונען, האָט ער געזאָגט מיין פאָטער, אַז ער וויל דעם חזן צו זיך. מיין פאָטער איז געווען א סך יונגער פון מיין פעטער, האָט ער איהם ניט

געקענט אָפּזאָגן. אחוץ דעם איז ער געווען דער גרעסטער גביר פון שטעטל און אויך דער גבאי אין שוהל און נאָכן דאַוונען האָט ער די געסט מיטגענומען צו זיך אין הויז, וואָס איז געווען אַ מהלך רב פון שטעטל.

עס זיינען אפילו געווען א סך בעלנים צו האָבן די דאָזיגע זכיה, אָבער דער נגיד האָט תמיד הצלחה.

וואָס עס האָט זיך אָפּגעטאָן אין שטעטל נאָכן דאַוונען, איז גאָר נישט צו באַשרייבן. מען האָט פאַרגעסן אַלע דאגות פרנסה. וואו מען איז געשטאַנען, האָט מען גערעדט פון דעם אינגעלע חזן יאָסעלע. פרויען האָבן זיך געוואונשן אַז זייערע קינדער זאָלן זיין אַזוי געראָטן ווי יאָסעלע און זיך גאָר נישט געקענט אָפּלויבן פון זיין שיינקייט. מער פון אַלעמען האָבן זיי זיך גאָר נישט געקענט באַרוהיגן. זיי זיינען געווען גרייט צו זיין מיט אים אַ גאַנצן טאָג און אים הערן זינגען.

האָפּענדיג צו הערן עפּעס נאָך א זמר׳ל פון יאָסעלען, האָט זיך דער עולם פאַרזאַמעלט זונטאָג נעבן דעם הויז, וואו ער מיט זיין פאָטער זיינען איינגעשטאַנען. זיי זיינען אָבער געוואָרן אַנטוישט, ווען מען האָט אויסגעפונען אַז יאָסעלע מיט זיין פאָטער זיינען נאָך ביים גביר הירש גאדל אין הויז, ביי וועמען זיי זיינען געווען געלאַדן פאַר שבת צו דער סעודה.

אומגעדולדיג האָט מען געוואַרט מאָנטאָג, דינסטאָג און מיטוואָך און יאָסעלע איז נאָך אַלץ ביים נגיד. עס איז שיער ניט געוואָרן אַ מרידה. איך אָבער בין געווען צופרידן, ווייל גלייך נאָך דער סעודה-שבת, בין איך אַוועק צו מיין פעטער אין הויז. ער האָט באַוואוינט אַ פּאַלאַץ פון צעהן צימערן און עס איז געווען פּלאַץ פאַר יאָסעלען מיט זיין פאָטער זיי זאָלן בלייבן ביי אים.

מיין פעטער אַליין איז אויך געווען אַ בעל מנגן. ער האָט אַפילו איין יאָר געדאַוונט אין אַדעסער שוהל. ער האָט אָבער די שכירות פארן דאַוונען אַוועקגעגעבן פאַר הכנסת כלה. אַזוי פלעגט ער אַלע ימים נוראים דאַוונען אין א גרעסערער שטאָט, ניט ווייט פון אונזער שטעטל און דאָס געלט אַוועקגעבן פאַר הכנסת כלה. ער אַליין איז געווען אַ ייד א גביר פון הונדערט טויזנט רובל, אַחוץ וואָס ער האָט פאַרמאָגט וועלדער, פעלדער, מיהלן און פּאָסעסיעס. פאַרשטייט איר שוין אַז נאָך די שיינע זמירות ביים טיש, האָט ער שוין פשוט ניט געוואָלט זיי אָפּלאָזן. נאָך הבדלה האָט ער געשיקט דעם קוטשער צו ברייגנען זייערע זאַכן פון דער אכסניה, און זיי האָבן זיך באַזעצט ביי אים אין צוויי צימערן. פון עסן און טרינקען איז אָפּגערעדט. מען האָט זיי געגעבן דאָס שענסטע און דאָס בעסטע.

מיין פעטער האָט דאָס געטאָן, ניט אַזוי צוליב זיין אייגענער הנאה, נאָר צוליב די אייניקלעך זיינע, וואָס זיינען געווען אין זעלבן עלטער ווי יאָסעלע. די אייניקלעך זיינען געווען באַגייסטערט פון יאָסעלע׳ס זינגען. זיי זיינען געווען געלערנט, געשפּילט פּיאַנאָ און וויאָלין, האָט מען נאָך הבדלה פאַרבעטן יאָסעלען צו זיך. ער האָט פאַר זיי געזונגען און זיי האָבן געשפּילט פּיאַנאָ. און אַזוי צוזאַמען מיט יאָסעלען האָבן זיי די גאַנצע צייט געשפּילט און געזונגען. איך האָב געהאַט גרויס פאַרגעניגן און איך בין דאָרט אָפּגעלעגן גאַנצע טעג. איך געדיינק נאָך עד

היום דעם זמר וואָס יאָסעלע האָט איינגעשטודירט מיט זיי און זיי האָבן עס דער-נאָך געשפּילט פאַר אַ לאַנגער צייט.

ווען עס איז אָוועק זונטאָג, מאָנטאָג, דינסטאָג און דער עולם אין שטעטל האָט געזען, אַז מיין פעטער האָט פאַרהאַלטן יאָסעלען מיט זיין פאָטער, האָבן זיי געהאָט גרויס תרעומות אויף מיין פעטער.

מיין פעטער האָט אָבער געוואוסט אַז „הכסף יענה את הכל" און כדי מפייס צו זיין דעם עולם, האָט ער גע'פּועל'ט אַז יאָסעלע זאָל דאַווענען דעם צווייטן שבת, וואָס איז אויך אויסגעפאַלן ראש-חודש. דער באַדינג איז געווען אַז מיין פעטער דאַרף זיי באַצאָלן פון זיין קעשענע אַזוי פיל, וויפיל זיי האָבן געמאַכט פאַר דעם ערשטן שבת. די קאָמיטעט וואָס האָט געזאַמעלט די געלדער האָט שוין געזען וואָס מער געלד צו זאַמלען, כדי דער נגיד זאָל מוזן נאָכקומען זיין צוזאָג. ערשט דע-מאָלסט האָט זיך דער עולם באַרוהיגט.

אַ גאַנצע וואָך, ביז דעם צווייטן מיטוואָך האָט מען געזונגען ביי מיין פעטער, די אייניקלעך זיינע האָבן געשפּילט פּיאַנאָ און פידל און עס איז געווען רינה וזמרה ששון ושמחה.

ווען מען האָט געלאָזט וויסן אין שטעטל אַז יאָסעלע בלייבט דאַווענען נאָך אַ שבת, איז געוואָרן אַ שמחה ביי יעדן איינעם.

דאָנערשטאָג נאָך מיטאָג, האָט מיין פעטער געהייסן דעם קוטשער שפּאַנען פערד און ברישקע און פירן יאָסעלען מיט זיין פאָטער אין שטעטל אַריין וואו ער האָט געקראָגן אַ שיינעם קבלת פנים.

אויף דער אכסניה האָבן פאָטער און זון איבערגעחזרט דאָס ראש חודש'דיגע דאַווענען. דעם גאַנצן אָוונט איז די אכסניה געווען באַלאַגערט פון מענטשן זיך צוצוהערן צו זייער געזאַנג.

יאָסעלע האָט אַלזאָ געדאַווענט דעם צווייטן שבת אין דער גרויסער שוהל. איך געדענק נאָך עד היום דעם „בצאת ישראל", „ד' זכרנו", „זה השער" ביז „נגילה ונשמחה בו". די שוהל איז געווען געפּאַקט מיט מענשן. פרויען און מייד-לעך האָבן באַלאַגערט די ווייבערישע שוהל, וואָס איז געווען גאַנץ גרויס.

כאָטש עס זיינען שוין אָוועק אַזוי פיל יאָרן, קלינגען מיר נאָך אין די אויערן די אַלע „שטיקלעך" פון „הלל", וואָס ער האָט געזונגען און איך וועל זיי קיינמאָל ניט פאַרגעסן.

כ'וועל אויך נישט פאַרגעסן, ווי שומסקער יידן האָבן אויסגעטאָן זייערע וואָכענקליידער, פון ערדישע דאגות און זיך אויפגעהויבן אין די הויכע ספערן פון קלאַנג און נשמה.

דער כוח פון יאָסעלע ראָזענבלאָט, די מדרגה פון שומסקער יידן דערמאָנען דעם וויזיט פון יאָסעלע ראָזענבלאָט ביי אונז אין שומסק.

מ. חזן

דער נגיד ווערט א בעדער

אונזער שטעטל שומסק איז מיט צוויי הונדערט יאָר צוריק געווען אַ דערפל אָן יידן, האָט זיך אין יענער צייט באַזעצט איינער אַ דוד מיט זיין משפחה און פון אים האָט זיך דאָרט ענטוויקעלט אַ יידישער ישוב, און אַזוי איז ביסלעכווייז פון דעם דערפל געוואָרן אַ שטעטל.

אַט דער ר׳ דוד שומסקער — האָבן מענשן געהאַט בקבלה פון זייערע טאַטעס און זיידעס — איז געווען אַן עושר, האָט פאַרמאָגט אייגענע ציגעל-פאַבריקן. אַז די יידישע באַפעלקערונג אין שטעטל האָט זיך פאַרגרעסערט, האָט ער געלאָזט אויסבויען אַ שוהל און אויך, להבדיל אַ מרחץ. ער האָט אויך געלאָזט בויען צוויי שורות קראָמען אויפן מאַרק וואָס זיינען איבערגעגאַנגען בירושה צו קינדער, איי-ניקלעך און אור-אייניקלעך.

דער אַלטער מרחץ וואָס ר׳ דוד האָט אויסגעבויט האָט מיט יאָרן שפּעטער זיך געשלאָסן. די רעגירונג האָט דעם מרחץ געשלאָסן ווייל עס איז געווען אַ סכנה דאָרט זיך צו באָדן אָדער וואַשן, און מען האָט באַפוילן אויפצושטעלן אַ נייע געביידע מיט נייע איינריכטונגען, וואָס האָט געדאַרפט קאָסטן עטלעכע טויזנד רובעל.

ווי דער שטייגער איז, האָט מען אָפּגעהאַלטן אַסיפות. מען האָט געזוכט פּלע-נער ווי אַזוי צו שאַפן די נויטיגע סומע. אָבער כאָטש דאָס שטעטל האָט פאַרמאָגט אַ ביסל נגידים, האָט מען אַלץ קיין טויזנטער ניט געקענט שאַפן.

עס האָבן זיך געפונען אַזעלכע וועלכע האָבן צוגעזאָגט צו געבן צו הונדערט רובל, אָבער ניט מער. אַזוי האָט מען וואָך איין וואָך אויס, אָפּגעהאַלטן אַסיפות, אָבער אַלץ אָן די געווינשטע רעזולטאַטן. די מער פאַרמעגלעכע האָבן זיך אַן עצה געגעבן. האָבן זיך איינגעשאַפט וואַנעס און גרויסע סאַמאָוואָרן אָדער קעסלען צו וואַרעמען וואַסער און מען האָט זיך געוואַשן און געבאָדן אין דער היים.

וואָס אָבער האָבן די אָרימע געקענט טאָן? אגב איז דאָך דאָ נאָך אַ זאַך: טהרת המשפחה... מילא די רייכע זיינען געפאָרן אין אַן אַנדער שטאָט האָבן טבילה, אָבער די אָרימע האָבן דאָס ניט געקענט באַהויפּטן. האָט מען מעכב הקריאה געווען און יעדן שבת ניט געלאָזט דאַוונען אין די בתי מדרשים און אין דער גרויסער שוהל און געזוכט עצות צו קענען בויען אַ מרחץ. אַזוי איז שומסק געגאַנגען כאַ-דאָראַם חדשים לאַנג, און צו קיין טאָלק אַלץ ניט געקומען. די אָרימע האָבן געריסן די הויט פון זיך און עס איז געווען פיינלעך צו זען זייער צער און פּיין.

איז געווען ביי אונז אין שטעטל אַ משפחה „חזנים” דאָס זיינען געווען דריי ברידער וואָס זייער פאַמיליע נאָמען איז געווען „חזן”. האָט מען זיי גערופן „די חזנים”.

דער עלטער ער איז טאַקע געווען אַ גרויסער עושר. ער האָט געהייסן הירש

— גאַדעל. די אַנדערע צוויי ברידער, יצחק און יעקב אויך פֿאַרמעגלעכע אָבער נישט אַזוי רייך ווי הירש-גאַדעל.

מען האָט אים געשאַצט אין יענע יאָרן העכער הונדערט טויזנט רובעל. ער איז טאַקע פּעוועזן אַ בעל מטופּל מיט פעלדער, וועלדער, מיהלן און פּאַסעסיעס.

האָט מען אַלץ געהאָפט אַז ער וועט זיך אָפּרופן מיט א גרויסער סומע און קומען דער שטאָט צו הילף. אָבער ער האָט דאָס נישט געטאָן. דערווייל איז אַוועק נאָך אַ היבש שטיקל צייט און קיין אויסזיכט אויף צו האָבן אַ מרחץ איז נאָך אַלץ ניט געווען. ווען דער איבגערער ברודער, יצחק האָט געזען אַז מען קען ניט פועלןביים רייכן ברודער אַ גרעסערע סומע געלט, האָט ער זיך אונטערגענומען צו באַזאָרגן דער שטאָט מיט אַ מרחץ.

ווי געזאָגט, איז ער קיין גביר ניט געווען. ער האָט פֿאַרמאָגט אַביסל ריעל עסטייט, ווי מען רופט עס דאָ אין אַמעריקע, האָט ער אַלעס אויספֿאַרקויפט, געשאַפֿן די סומע געלט וואָס האָט נאָך געפעלט צו דעם וואָס קהל האָט געזאַמעלט און אין עלטלעכע חדשים אַרום האָבן מיר שוין געהאַט אַ מרחץ מיט א בית טבילה, מיט אַלע איינריכטונגען און שומסק האָט אָפּגעלעבט. געהאָפט האָט ער אַז קהל וועט אים אומקערן זיין געלט וואָס ער האָט אַריינגעלייגט. דערווייל האָט ער אַליין אַכטונג געגעבן ביז ער וועט קריגן צוריק זיין געלד און זיין אַ בעל הבית גלייך מיט אַלע בעלי-בתים. קהל האָט עס אָבער ניט געטאָן. יעדענפֿאַלס האָט מען זיך ניט געאיילט. וואָס אַרט עס זיי. אַ מרחץ איז דאָ, א מקוה איז אויך דאָ. ווער עס גיט אויף דעם אַכטונג איז אויך דאָ. טאָ זאָל עס גען ווי עס גייט.

די שטאָט האָט אים טאַקע אָפּגעגעבן גרויס כבוד. ווען דאָס מרחץ איז פֿאַרטיג געוואָרן, האָט מען אים מיט זיין פרוי פייגע געפירט מיט קלעזמער איבער דער שטאָט, ביז אין באָד אַריין וואו עס איז געווען אַ וואוינונג מיט פיר צימערן וואו ער האָט זיך דערווייל באַזעצט, מיט דער דעה איבערצוגעבן דאָס געשעפט צו איינעם וואָס וועט אים קענען אומקערן דאָס געלט. עס איז אָבער געווען אַ פאַלשע האָפֿנונג, ווייל ווער וויל אַריינלייגן אַזוי פיל טויזנטער און ווערן אַ בעדער ? האָט ער דערווייל געהאַט די אויסזיכט ביז גאָט וועט צושיקן איינעם וואָס זאָל אים אומקערן דאָס געלט. אַזוי אָבער ווי ער האָט אַריינגעלעגט אין מרחץ זיין גאַנצן פאַרמעגן און האָט קיין אַנדער קוואַל פון פרנסה ניט געהאַט, איז ער נעבעך געווען געצוואונגען צו ציהען זיין פרנסה פון דער באָד זיין גאַנצן לעבן.

מ. חזן

א חופה אויפן בית עולם

מיט העכער 70 יאָר צוריק האָט די כאָלעריע-מגפה וואָס האָט געבושעוועט איבער גאַנץ אייראָפּע און האָט אָפּגעקאָסט דער וועלט צוואַנציג מיליאָן לעבענס, אויך דערגרייכט אונזער שטעטל שומסק.

מען האָט ניט געוואוסט פון וואַנען די מגפה איז געקומען, נאָר מענשן האָבן אָנגעהויבן גאָר פלוצים צו באַקומען בויך-שמערצן, זיך געמאַטערט עטלעכע טעג און אַוועקגעפאַלן טויט ווי די פליגן.

געווען ביי אונז אין שטעטל אַ דאָקטאָר מיט צוויי פעלדשערס. זיי האָבן זיך אָבער קיין עצה ניט געקענט געבן, ווייל פון די דערפער אַרום האָט מען געפירט גוי'שע קראַנקע אין שטאָטישן שפּיטאָל, וואָס איז געווען איבערפילט מיט חולים. זיי האָבן געטאָן אַלע מיטלען צו ראַטעווען די קראַנקע. אין איינצעלנע פאַלן האָט זיך איינעם אָפּגעגליקט געזונט צו ווערן, דער רוב פון די קראַנקע זענען אָבער געשטאָרבן אין יסורים. עס איז געוואָרן אַ טרעוואָגע ביי אונז אין שטעטל, אַ פּחד איז געפאַלן אויף יעדן איינעם.

קיין מענש, יונג אָדער אַלט, איז ניט געווען זיכער מיטן לעבן. מען האָט ניט געוואוסט ווען מאָרגן עס איז, ווען די כאָלעריע זוכט פאַר אַ קרבן. יעדן טאָג זענען צוגעקומען נייע קרבנות. מענשן האָבן פלוצים אָנגעהויבן פילן שלעכט, באַקומען בויך-ווייטאָג און איידער די ריכטיגע הילף איז געקומען, זענען קרבנות געפאַלן.

קרבנות זענען געפאַלן פון אָרים און רייך און זענען געוואָרן אָפטער פון טאָג צו טאָג. די פאַרצווייפלונג האָט אַריינגעבראַכט אַ פּאַניק אין יעדן האַרצן.

די מגפה איז אויסגעבראָכן אָנהויב זומער און זיך פאַרצויגן ביז אלול. די סאַניטאַרע באַדינגונגען אין די קליינע שטעטלעך זענען פון תמיד געווען פיל ער-גער ווי אין די גרעסערע שטעט, איז דאַרום די שרעק ביי אונז געווען אַסך גרעסער. עס האָבן אויך געפעלט די מיטלען און מעדיצינען מיט וואָס צו קענען צוימען די מגפה.

די עקאָנאָמישע לאַגע האָט אויך דאָ געשפּילט אַ ראָלע און געפירט דערצו, אַז די מגפה האָט זיך פאַרשפּרייט ווי אַ פייער.

די רוסישע רעגירונג האָט אַפילו אָנגעווענדעט אַלע מיטלען אָפּצושטעלן די מגפה. עס זענען אָנגעקומען אינסטרוקציעס פון דער העכערער מאַכט ווי זיך נוהג צו זיין. זיי זיינען אויסגעהאַנגען געוואָרן אין אַלע בתי מדרשים און קלויזן און אָנגעזאָגט זיך צו האַלטן ריין און זויבער.

אָבער וואָס איז די פעולה, אַז דאָס רוב מענשן ביי אונז האָבן ניט געהאַט די מעגליכקייט נאָכצוקומען די סאַניטאַרע פאַרשריפטן, פּשוט דערפאַר וואָס קיין קאַ-נאַליזאַציע איז אין די קליינע שטעטלעך ניט געווען, און די וואַסערן פון טייך.

זענען געווען פֿאַרפֿעסטעט פֿון שמוץ און אָפּפֿאַל, און קיין אַנדער וואַסער צום טרינקען איז ניט געווען.

צוליב דעם אומריינעם וואַסער האָט זיך די מגפֿה נאָך שנעלער פֿאַרשפּרייט. דאָס האָט באַוואויגן דעם דאָקטאָר יאַקאָבסאָן, וואָס איז געווען דער אָנפֿירער פֿון שטאָטישן שפּיטאָל, וואָס די רעגירונג האָט אויסגעהאַלטן, צו פֿאַררופֿן אַ קאָנפֿערענץ פֿון בעלי־בתּים און זיי געגעבן אַלע נויטיגע אינסטרוקציעס ווי אַזוי זיך צו פֿירן.

קודם כּל האָט ער פֿאַרבאָטן צו טרינקען די וואַסער פֿון טייך, סיידן פֿריער איבערגעזידן, נישט עסן קיין רויע פֿרוכטן, נאָר געקאָכטע. גרינסען גוט אויסוואַשן מיט געזאָדענער וואַסער איידער מען עסט. די מילך פֿון בהמות דאַרף מען אויך איבערקאָכן איידער מען גיט די קינדער צו טרינקען, האַלטן זיך ריין און וואַשן מיט זייף די הענט פֿאַרן עסן און נאָך יעדער אַרבייט. באַגיסן אַלע שמוציגע ערטער מיט קאַרבאַלקע און זען, אַז קיין פֿליגן זאָלן זיך אָפּזעצן אויף עסנוואַרג אָדער וואַסער.

כּדי גרינגער צו מאַכן, אַז יעדער זאָל קענען טרינקען נאָר געקאָכטע וואַסער, האָט מען באַשטעלט צוויי גרויסע קעסלען ביי שלמה דעם בלעכער צו קאָכן די וואַסער און עס פֿאַרטיילן פֿריי.

פֿאַר דעם צוועק האָט מען אָפּגעדונגען דאָס הויז אין מאַרק פֿון משה באַט, וואו מען האָט די צוויי קעסלען אַוועקגעשטעלט און געקאָכט אַ גאַנצן טאָג וואַסער. פֿון אינדערפֿרי ביז שפּעט אין אָוונט איז מען געלאָפֿן מיט כּלים און טשאַיניקעס נעמען קאָכעדיקע וואַסער. מען האָט אויך אין פֿראָנט רום אַוועקגעשטעלט אַ פּאָר בעטלעך, פֿאַר אַזוינע וואָס דערפֿילן זיך שלעכט צו געבן זיי די ערשטע הילף.

דער דאָקטאָר האָט אויסגעשריבן פֿון אַפּטייק אַלערליי טראָפּענס וואָס מען האָט געטיילט אויף ציקערלעך. מען האָט געדונגען עטלעכע שטאַרקע חבֿרה־לייט, זיי אויסגעפּוצט ווי סאַניטאַרן מיט ווייסע כאַלאַטן און זיי זענען געווען גרייט צו קומען צו הילף יעדן איינעם, וואָס האָט זיך באַקלאָגט אויף בויך־ווייטאָג. יעדן טאָג האָט מען געבראַכט אַזוינע קראַנקע אין דעם הויז, וואו עס זענען געווען די בעטלעך, מען האָט דעם חולה אַוועקגעלעגט, איינגעריבן מיט ספּירט אַלע אבֿרים, איינגעגעבן פֿון די טראָפּענס וואָס דער דאָקטאָר האָט אויסגעשריבע און אים געלאָזט זיך אויסרוהען. ווען דער חולה האָט זיך געפֿילט בעסער, האָט מען אים אָפּגעפֿירט אַהיים, אויב ניט, האָט מען אים אַוועקגעפֿירט אין שטאָטישן שפּיטאָל, וואו דאָקטאָר יאַקאָבסאָן מיט זיי צוויי פֿעלדשערס האָבן זיך מיט זיי אָפּגעגעבן.

אַ פּאָר מאָל אַ וואָך איז דער דאָקטאָר מיט דעם פּריסטאַוו אַרויס איבערן שטעטל אַכטונג געבן עס זאָל זיין ריין.

די קלאָזעטן און שמוציקע פּלעצער האָט מען געלאָזט אויסרייניקן, באַשאָטן מיט קאַלך און באַגאָסן מיט קאַרבאָל.

די קאַרבאָל האָט דער אַפּטייקער געטיילט אומזיסט כּדי מען זאָל קענען די אַלע פּלעצער האַלטן ריין.

פאַר אונז יונגווארג איז גאָר געווען אַ פּיקניק. מען האָט פאַרבאָטן די חדרים, נאָר דער מלמד איז געקומען אַ היים לערנען מיט אונז. אָפּגעלערנט אַ שעה און פּטור אן עסק, אַוועק צום שטאָטישן קאָמיטעט וואו מען האָט געטיילט צוקערלעך מיט מענטאַל טראָפּענס, מען האָט זיך אַרויסגעלאָזט איבערן שטעטל און געטיילט די צוקערלעך, און אויב עס איז וואו ענטדעקט געוואָרן אַ קראַנקער, האָבן מיר גלייך געלאָזט וויסן אין קאָמיטעט, צו די סאַניטאַרן. אַ וועגעלע איז אויך געווען גרייט איז מען אַוועק און דעם קראַנקן געבראַכט אין קאָמיטעט.

מעגלעך אַז די מיטלען האָבן פאַרבעסערט די לאַגע, ווייל דער עולם איז טאַקע געוואָרן פאַרזיכטיג און זיך אָפּגעהיט לויט די אינסטרוקציעס פון דאָקטאָר. פונדעסטוועגן האָט די מגפה אַלץ געבושעוועט. יעדער טאָג האָט מיט זיך געבראַכט נייע קרבנות. קהל איז געווען פאַרצווייפעלט, צום אומגליק, זענען די טעג געוואָרן הייסע, עס איז שוין געווען תמוז, פון די היצן אַליין זענען מענשן געוואָרן אָפּגע-שוואַכט, האָט מען זיך פאַרזאַמעלטביים רבי׳ן ר׳ בערעניו אין קלויז זוכן עצות און תחבולות, דערווייל האָט מען זיך אַריינגעטיילט אין מנינים און יעדן טאָג געזאָגט תהילים, געבעטן גאָט.

די פרויען זענען געלאָפן אויפן פעלד רייסן קברים, זכות-אבות בעטן.

פאַר תשעה באב האָט דער רבי ר׳ בערעניו, לויט דער עצה פון דאָקטער יאַ-קאָבסאָן געלאָזט אויסרופן אין אַלע קלויזן, אַז תשעה באב מוז מען ניט פאַסטן, אויב מען פילט זיך שוואַך. ער האָט אָבער דערפאַר געהייסן אַלעמען געהן אויף דעם פעלד און גאָט בעטן.

מוצאי שבת חזון האָט זיך קהל ווידער פאַרזאַמעלט צום רבי׳ן אין קלויז. מען האָט זיך פאַרזאָמט ביז שפּעט אין דער נאַכט.

אויף מאָרגן איז מען געוואויר געוואָרן, אַז עס איז מעגלעך דאָ אַ סגולה ווי אָפּצושטעלן די מגפה. מען דאַרף נאָר פראַווען אַ חופּה אויף דעם בית-עולם, דאָס מיינט, אַז קהל זאָל חתונה מאַכן אַ יתומה, וואָס איז א גרויסע מצווה ביי יידן; פראַווען די חופּה אויפן בית עולם מיט כלי-זמר און די מגפה וועט אויפהערן.

צו דער רבי ר׳ בערעניו האָט פאָרגעלעגט די סגולה בין איך ניט זיכער, אָבער אַז ער האָט מסכים געווען צו דער זאַך איז געוואָרן קלאָר.

גלייך אין דער פרי האָבן שדכנים זיך אַרויסגעלאָזט איבערן שטעטל זוכן אַ קאַנדידאָט פאַר אַ חתן און א קאַנדידאַטקע פאַר אַ כלה.

מילא, מיט א חתן האָט אונז גאָט באַזאָרגט און דאָס איז געווען פּרץ דער למך, וואָס איז געווען בלינד אויף אַן אויג, געהינקען אויף אַ פוס און דערצו אַ שטאַמלער. ער איז שוין געווען לאחר שלושים. ער האָט געהאַט אַ קראַנקע מוטער, וואָס ער האָט געדאַרפט אויסהאַלטן. פלעגט ער יעדן פרייטאָג זיך אַרויסלאָזן איבערן שטעטל מיט א טאָרבע זאַמלען חלה און ברויט פאַר דער גאַנצער וואָך. מען האָט אים אויך געגעבן אַ מטבע, אַ שטיקל פלייש אָדער פיש, האָט ער דאָס געבראַכט צו זיין מוטער און פון דעם האָבן זיי געלעבט אַ גאַנצע וואָך.

ווען ער איז געקומען אין א הויז נאָך חלה פלעגן מיידלאַך אים פרעגן: „פּרץ,

ווילסטו מיר נעמען פאַר אַ כלה ?" פלעגט ער זיך צולאַכן פון פרייד און זאָגן : יאָ, יאָ. אָפּטמאָל איז ער אויך געוואָרן האָפּערדיג און געוואָלט אַ קוש טאָן דאָס מיידל. מיט אַ געשריי הט זיך דאָס מיידל געלאָזט לויפן און ער אונטערטאַנצענדיג מיט דער טאָרבע נאָך איר.

אַזאַ ספּעקטאַקעל האָט זיך אָפּגעשפּילט כמעט אין יעדן הויז און ס'איז געווען פריילאַך ווען פּרץ דער שוטה איז געקומען אין א הויז פרייטאָג זאַמלען שטיקלאַך חלה.

הכלל, דער דאָזיגער פּאַרשוין איז געווען דער ריכטיגער קאַנדידאַט פאַר א חתן. די פראַגע איז נאָר, וואו נעמט מען אָבער די בת-מלכה, וואָס זאָל זיך פּאַסן פאַר אַזאַ באַשערטן ?

ווי זאָגט מען : יגעתי — מצאתי, אַז מען זוכט געפינט מען. האָט טאַקע דער מזווג צוגעשיקט אַ יפה-פיה.

זי האָט אַביסל צוגעהינקען מיט דעם לינקען פוס, געווען פּאַראַליזירט אויף דער רעכטער האַנט, אַ קאָפּעטשקע טויבלעך און מיט צוויי רויטע אויגן...

דער חתן האָט זיך גלייך פאַרליבט אין איר און געווען גרייט צו זאָגן דעם הרי את... נאָר דאָ האָט זיך די מאַמע זיינע אַריינגעמישט און נישט דערלאָזט, אַז איר בן יחיד זאָל ווערן אַ חתן אָן נדן. אויב קהל וויל חתונה מאַכן אַ יתומה, האָט זי געטענה'ט, דאַרף מען דערפאַר קריוודען דעם חתן ? ער וועט ניט גען צו דער חופה, סיידען ער קריגט נדן 100 רובעל מזומנים און אויך אייביגע קעסט כנהוג...

קהל האָט איינגעזען, אַז זי איז גערעכט מיט אירע טענות, האָבן זיך אַ פּאָר יידן אַרויסגעלאָזט איבערן שטעטל און געזאַמעלט די 100 רובל און אויך חתונה-מלבושים פאַר חתן-כלה מיט דעם גאַנצן אויסשטייער פון דער חתונה.

די חתונה איז באַשטימט געוואָרן אויף פרייטאָג בייטאָג ערב שבת נחמו. איר קאָנט זיך שוין פאָרשטעלן וואָס עס האָט זיך אָפּגעטאָן דעם פרייטאָג. פרומע מע-נער און נשים צדקניות האָבן זיך מתעסק געווען צוצוגרייטן, אַז אַלץ זאָל זיין אין אָרדנונג. מען האָט צוגעגרייט פון כל טוב און שנאַפּס האָט זיך געגאָסן ווי וואַסער. אַלע האָבן זיך געוואונשן, אַז די סגולה זאָל אָנגענומען ווערן. ביים רבונו של עולם און די מגפה זאָל אויפהערן.

דער עולם האָט זיך פאַרזאַמעלט אויפן מאַרק פּלאַץ אַנטקעגן דעם הויז, וואו די חתונה איז פאָרגעקומען. יונגע מיידלעך האָבן זיך אויסגעפּוצט און געקומען אַזוי שנעל ווי די כלי-זמר האָבן אָנגעהויבן שפּילן.

אַרום צוויי אַזייגער איז שוין דאָס גאַנצע שטעטל געווען אויפן מאַרק נעבן דעם הויז, וואו די חתונה איז געווען. מען האָט נאָר געוואַרט אויף די רבנים און ראשי הקהל. לאַנג האָט מען ניט באַדאַרפט וואַרטן, מען האָט יעדן געטיילט לעקאַך מיט שנאַפּס און דער ספּעקטאַקעל האָט זיך אָנגעהויבן נאָכדעם ווי מ'האָט באַזעצט די כלה, און די ווייבער האָבן זיך אויסגעוויינט.

בראש איז געגאַנגען די קאַפּעליע כלי-זמר און געשפּילט דעם גאַנצן וועג ביז צום בית-עולם. דערנאָך די רבנים, די כלי קודש און ראשי הקהל, דערנאָך

דער חתן מיט די אונטערפירער, די כלה מיט אירע אונטערפירערינס און דאָס גאַנצע שטעטל. קינד און קייט זענען אַלע נאָכגעגאַנגען צום בית החיים.

און דאָס וואָס עס האָט זיך אָפּגעטאָן אויף דעם בית עולם, די חופּה וואָס איז אויפגעשטעלט געוואָרן ביים טויער פון בית עולם, און ווי די כלה מיט אירע אונטערפירערס האָבן זיך באַדאַרפט אַרומדרייען זיבן מאָל אַרום דעם חתן, דעם אויסגעפּוצטן חתן מיטן ציגן בערדל, וואָס האָט די גאַנצע צייט געקוואָלן פון שמחה — איז שווער צו באַשרייבן...

איך געדענק אַז די צערעמאָניע האָט זיך פאַרצויגן ביז אַ שעה פאַר ליכט-בענטשן. די כלי-זמר האָבן צוריק געפירט חתן כלה ביז צו זייער מוטערס וואוי-נונג. די ווייבער האָבן זיך געאיילט אַהיים ליכט בענשן, און די מענער האָבן זיך פאַרזאַמעלט אין די בתי-מדרשים און קלויזן מקבל שבת זיין.

צי די דאָזיגע סגולה האָט געהאָלפן, אַז די מגפה זאָל אויפהערן, איז נישט פעסטגעשטעלט, און איך געדענק ניט אויף זיכער ווען די מגפה האָט זיך אָפּגע-שטעלט. איך געדענק נאָר, אַז ווען עס האָט אָנגעהויבן צו ווערן קעלטער איז די מגפה געוואָרן קלענער, יעדנפאַלס אין דס געווען אַ ספּעקטאַקעל צו געדענקען.

עס טוט מיר נאָר לייד, וואָס דער שלום-בית ביי דעם פּאָר-פאָלק האָט לאַנג ניט אָנגעהאַלטן, און ווייסט איר פאַרוואָס ? — צוליב דער שוויגער...

מ. חזן

„אתה הראת“

אין אַמעריקע איז פופציג דאָלאַר נישט אַזאַ גרויסע מטבע, אַז מ׳זאָל זיך מיט דעם באַרימען. און אויב אַ ייד קאָן זיך פאַרגינען צו באַצאָלן אין שול 50 דאָלאַר פאַר „אתה הראת“ שמחת תורה, וועט עס נישט אַרויסרופן קיין באַוואונדערונג.

אָבער אַז מיט אַ 70-80 יאָר צוריק אין אַ קליין שטעטל אויף דער אוקראַינע, וואָס גבירים האָט מען געקאָנט ציילען אויף די פינגער, זאָל זיך געפינען אַ נגיד צו באַצאָלן פופציג רובעל פאַר „אתה הראת“, זעט איר, דאָס איז שוין א חידוש. נאָר לאָמיר אייך נישט ציען די עצמות און צוגיין גלייך צום סיפור המעשה.

מיין פאָטער ע״ה האָט געהאַט 2 ברידער. זיי זענען געווען עלטער פון אים. איינער האָט געהייסן הירש-גדל, דער עלסטער, ער איז געווען אַ מטופל מיט וועלדער, פעלדער, מילען און פאָסעסיעס. מען האָט אים געשאַצט פאַר אַ גביר עצום. יעדן מוצאי-שבת פלעגן די מענשן, וואָס האָבן געאַרבעט אין זיינע פעלדער און אַנדערע מסחרים זיך פאַרזאַמלען אָפּצוגעבן די געלטער, וואָס זענען אַריינגעקומען איבער דער וואָך. דער סאַמאָוואַר איז געשטאַנען ביים זייט און מען האָט יעדן מכבד געווען מיט טיי און צובייסן.

דער צווייטער ברודער האָט געהייסן יצחק, ער איז נישט געווען אַזוי רייך ווי הירש-גדל, אָבער ער האָט געהאַלטן אין אַרענדע די גראַלניע, וואָס איז געווען אין יענע צייטן אַ גוטער מסחר און אַ חוץ דעם פלעגט ער האַדעווען אָקסען פון דער בראַאַ, וואָס איז פאַרבליבן נאָכן אויסאַרבעטן דעם שנאַפּס, און זיי פאַרקויפן אין וואַרשע, ביאַליסטאָק און אַנדערע שטעט. אויך פלעגט ער אַלע דריי יאָר אָפּדינגען דעם טייך, ווען מען האָט אָפּגעלאָזט דאָס וואַסער צו כאַפּען פיש. די פיש פלעגט מען פאַקען אין פעסער מיט אייז און אַוועקשיקן אין גרעסערע שטעט. סוחרים פון וואַרשע פלעגן קומען קויפן די פיש און זיי צושטעלן צו דער באַן אין קרעמעניץ.

ווי איר זעט, האָט דער פעטער יצחק אויך זיך געקענט פאַרגינען פירען אַ הויז מיט אַ ברייטער האַנט.

אין די שפּעטערע יאָרן, ווען די רעגירונג האָט איבערגענומען דעם „זאַוואָד“ און ער האָט זיך פאַרנומען מיט אַנדערע מסחרים, האָט ער גענומען בויען אַ נייעם מרחץ, נאָכדעם ווי דאָס אַלטע מרחץ איז צוגעשלאָסן געוואָרן פון דער צאַרישער נאַטשאַלסטוואָ. עס איז געווען שרעקלעך צו זען, ווי בעלי-מלאכות און אנדערע קבצנים האָבן פון זיך געריסן דאָס לייב ווינטער-צייט, ווען זיי האָבן זיך נישט געקענט באָדן אין טייך. און די נשים האָבן געמוזט פאָרן אין אַנדערע שטעטלעך צוליב טהרת משפחה. מיין פעטער הירש-גדל האָט זיך אַנגע׳ברוגז׳ט אויפן שטעטל און ניט געוואָלט אַריינלעגן די האַנט אין קעשענע ביז מיין פעטער יצחק האָט זיך אונטערגענומען צו בויען אַ נייעם מרחץ בתנאי, אַז דאָס שטעטל זאָל אים

דאָס געלט אויסצאָלן. ער האָט אויפגעשטעלט אַ בנין מיט אַלע וויגאָדעס און אַריינגעלייגט אין דעם 8-7 טויזנט רובעל. קהל האָט זיך גאַנץ פיין משמח געווען און אים געפירט מיט כלי-זמר צו דער דערעפנונג פון מרחץ, אָבער ווייטער איז דאָס נישט געגאַנגען. קהל האָט זיך גאַנץ פיין אַמוזירט אין נייעם מרחץ, אָבער מיין פעטער האָט שוין צוריק דאָס אַריינגעבראַקטע געלט ניט געזען.

אין בית המדרש וואו אַלע דריי ברידער האָבן געדאַוונט, איז פאַר יאָרן געווען איינגעפירט, אַז מיין פעטער הירש-גדל האָט געזאָגט „אתה הראת” שמחת-תורה צו נאַכט, אין דער פרי האָט געזאָגט אתה הראת מיין פעטער יצחק. דאָס איז געווען אַ חזקה פאַר יאָרן.

מיין פאָטער האָט דערציילט, אַז איינמאָל אין אַ שמחת-תורה אינדערפרי האָבן זיך געפונען בעלנים, וואָס האָבן געוואָלט אויסדינגען ביי מיין פעטער דעם אתה הראת. אַזוי ווי מיין פעטער פלעגט באַצאָלן 10 רובעל, האָבן זיי אָנגעהויבן מוסיף צו זיין. דער שמש רופט אויס: דער און דער גיט 12 רובעל, זאָגט מיין פע-טער — 15 רובעל. גיט יענער אַ זאָג, 16 רובעל; מיין פעטער, 20 רובעל. דער צווייטער צד, וואָס האָט געוואָלט אויסדינגען איז באַשטאַנען פון 3 בעלי-בתים, וואָס האָבן זיך געשעמט אויפצוגעבן, כאָטש עס איז געווען איבער זייערע כוחות, האָבן זיי זיך אָנגעשטרענגט און געזאָגט — 21 רובעל. זאָגט מיין פעטער — 25 ר׳בעל. זיינען זיי געבליבן שטיין פאַרווונדערט און זיך געישוב׳ט, וואָס צו טאָן. האָט מיין פעטער יצחק נישט געהאַט קיין געדולד און אויסגערופן: חמישים רובעל.

עס איז געוואָרן אַ גערודער אין בית המדרש, מען האָט זיך נישט געקענט פאָרשטעלן אַזאַ זאַך.

קבצנים האָבן געטראַכט, וואָס זיי וואָלטן געקענט אויפטאָן מיט אַזאַ סומע געלט און קליינע סוחרים האָבן זיך געוואונשן צו פאַרמאָגן אַזאַ סומע וואָלטן זיי נישט באַדאַרפט אַרומלויפן זוכן אַ גמילת חסד. עס זיינען אויך געווען אַזוינע, וואָס האָבן געדענקט, אַז מיין פעטער זאָגט נאָר אַזוי, אָבער וועט נישט באַצאָלן, ער וויל נאָר פאַרטרייבן זיינע קאָנקורענטן....

ווען צו מיין פעטער איז דערגאַנגען, אַז מען איז מסופק, צי ער מיינט ערנסט מיט זיין צוזאָג, האָט ער לאַנג נישט געטראַכט און געזאָגט צו זיין זון ישראל: גיי אַהיים און ברענג דעם חומש בראשית, נאָר זיי געהיט אים נישט צו עפנען, האַלט דעם חומש אונטער דיין אָרים פעסט.

איז ישראל געלאָפן אַהיים און גענומען דעם חומש בראשית און געבראַכט אין בית המדרש צום פעטער. האָט ער גענומען דעם חומש און אויפגעמישט די סדרה ואלה תולדות יצחק, וואו עס איז געלעגן אַ 50-רובלדיגער באַנקנאָט. אַלע זיינען געלאָפן קוקען אויף דעם פופציגער, וואָס איז געלעגן אין חומש כמלך בגדוד... די נייעס האָט זיך פאַרשפּרייט אין אַנדערע קלויזן און מען איז געקומען זאָגן מיין פעטער יישר כח און ווינשן אים אַריכת ימים בעושר וכבוד, ווייל ער האָט געהאַט אַ סך פריינט ווייל ער האָט אָפט אַרויסגעהאָלפן אַ חוץ די אַלע יידן, וואָס האָבן געאַרבעט ביי אים אין זאַוואָד. זיי זענען געווען שטאָלץ אויף

זייער באַלעבאַס, וואָס האָט זיי שטענדיג באַהאַנדעלט אויף אַ פיינעם אויפן. נאָך דעם ווי מיין פעטער האָט שוין אָפּגעזאָגט אתה הראת און די הקפות האָט ער אויך געהייסן זיין זון צוגרייטן כיבוד פאַרן עולם, וואָס מען האָט געטיילט מיט אַ פולער האַנט. און כטוב לב הקהל בי״ש, האָט מען אַלס אָנערקענונג פאַר זיין גוטער טאָט אים מכבד געווען מיט חתן-תורה. נאָכן דאַווענען איז מען ערשט אַוועק צו אים אין הויז און זיך געגומען צו די געפּרעגעלטע קאַטשקעס, וואָס זיינען געשטאַנען אין אויוון. דערנאָך איז מען אַוועק צו מיין פאַטער אין הויז און אויך זיך געלאָזט וואוילגיין. מיט געזאַנג און טענץ איז מען אַרויס אין גאַס, אויפן מאַרק און זיך משמח געווען ביז זמן מנחה. דער שמש האָט געשריען צו די קינדער „צאן קדשים״ און זיי האָבן געענטפערט „מע״...

מ. חזן

דער בלבול צוליב אַן עירוב

דאָס האָט פּאַסירט אין יאָר 1916, דאַן, ווען די ערשטע וועלט מלחמה איז געווען אין פּולען פלאַקער און דערגרייכט צו דער רוסיש-עסטרייכער גרענעץ, וואָס איז נישט ווייט פון אונזער שטעטל שומסק. יואל זעליק ע״ה האָט זיך אָפּגעגעבן מיט צדקה זאַכען, אַזוי פלעגט ער יעדן דאָנערשטאָג זאַמלען נדבות און דאָס געלט צעטיילן צו אַזוינע אָרימע פאַמיליעס, וואָס האָבן נישט געהאַט אויף שבת.

ער האָט אויך אַכטונג געגעבן, אַז אַ קימפּעטאָרין זאָל האָבן אַן עוף צו דערקוויקן זיך און גאַנץ אָפט געזאַמעלט געלט פאַר אַן אָרימער כלה, וואָס האָט נישט געקענט קומען צו קיין תכלית.

זונטאָג מאָנטאָג, דינסטאָג און מיטוואָך האָט יואל זעליק געזוכט פּרנסה פאַר זיך אַליין, ווייל איהר דאַרפט וויסן, אַז ער איז במחילה אַליין געווען אַ ייד אַ קבצן. אפשר אין די יונגע יאָרן האָט ער עפּעס פאַרדינט, דאָס געדענק איך שוין נישט. אַלעס וואָס איך געדענק, אַז דאָנערשטאָג און פרייטאָג איז ער אַרומגעגאַנגען איבערן שטעטל און געזאַמעלט געלט פאַר נויטבאַדערפטיגטע, וואָס האָבן ניט געהאַט אויף שבת. ער האָט אויך געזאַמעלט געלט יעדעס מאָל, ווען מען האָט באַדאַרפט צורעכט מאַכן דעם עירוב אין שטעטל.

דאָס איז געווען ביי אים פאַרעכענט פאַר אַ גרויסע מצוה, יידן זאָלן קענען זיכער זיין, אַז זיי מעגן טראָגן אום שבת, ווייל אויב חלילה עס האָט זיך געטראָפן, אַז דער עירוב האָט זיך איבערגעריסן, און אָפטמאָל האָבן די גויים אומיסטן דאָס געטאָן, האָט מען גלייך אויסגערופן, אַז דער עירוב איז צעריסן און מען טאָר נישט טראָגן, ביז יואל זעליק האָט געלאָזט וויסן דעם גוי, וואָס איז געווען אין שכנות מיטן עירוב, און וועלכער האָט באַדאַרפט אַכטונג געבן, אַז דער עירוב זאָל זיין גאַנץ. דער גוי האָט געקראָגן באַצאָלט דערפאַר און דאָס איז געווען זעליקס מצוה, זאמלען געלט צו באַצאָלן דעם גוי, ער זאָל אַכטונג געבן אויפן עירוב.

עס איז אָבער אויך געווען נאָך אַן עירוב וואָס ר׳ בערעניו האָט מתקן געווען און האָט זיך געפונען לעבן צאָלי פּעטרושקעס הויז. דער עירוב איז געווען געמאַכט ווי א ווענטל, וואָס לייגט זיך צענויף און איז געלעגן אין אַ בודקע פאַרשלאָסן לעבן צאלע פעטרושקעס הויז. יעדן פרייטאָג האָט יואל זעליק באַדאַרפט איבערקוקן דעם עירוב, צי ער איז אין אָרדנונג, און איבערגעבן דעם רבי׳ן ווי עס האלט מיטן עירוב.

אין 1915, ווען דער פראָנט האָט זיך דערנענטערט צו אונזער שטעטל, שומסק, איז אונזער געגענד פאַרפלייצט געוואָרן מיט מחנות סאָלדאָטן, אָפיצירן און גענעראַלן. זיי האָבן פאַרנומען פולע הייזער און זיך דאָרט באַזעצט ; דעם בעל-הבית האָט מען איבערגעלאָזן איין חדר אָדער צוויי. דער גאַנג פון דער מלחמה איז נישט געווען אַזוי גלענצענד, און די רוסן זיינען צוריקגעטראָטן פון לעמבערג און זיך אָפּגעשטעלט ביי קרעמינעץ, וואו עס זיינען פאַראַן גרויסע בערג.

כדי צו פאַרענטפערן די נידערלאַגעס, וואָס די רוסישע קאָמאַנדירן האָבן געליטן, האָט מען זיך געטשעפּעט צו די יידן, זיי געררודף׳ט, עוואַקואירט פון זייערע ערטער און אָוועקגעשיקט אין טיף רוסלאַנד, און אויב דאָס איז נישט געווען גענוג, האָט מען נאָך געמאַכט בלבולים, אַז יידן זיינען שפּיאָנען, זיי געבן איבער סודות צו די דייטשן, זיי האָבן באַהאַלטענע טעלעפאָנס מודיע זיין דעם שונא וכדומה...

אַז די רוסישע סאָלדאַטן האָבן באַמערקט, אַז אין עק שטאָט איז דאָ אַ דראָט געצויגן פון איין סלופּ צום צווייטן, האָט מען זיך געכאַפּט צו דער מציאה, אַז מען האָט אַנטדעקט אַ געהיימען טעלעפאָן. און עס האָט זיך אָנגעהויבן אַ חקירה ודרי-שה. מען האָט געשיקט רופן עטלעכע בעלי-בתים און עס האָבן נישט געהאָלפן זייערע ערקלערונגען, ביז מען האָט געבראַכט דעם גוי דעם שומר און ער אַליין האָט עדות געזאָגט, אַז דאָס, וואָס די יידן זאָגן וועגן עירוב, איז אמת. דאַנקען גאָט, מען איז אָפּגעקומען מיט שרעק, אָבער דעם עירוב האָט מען געמוזט צונעמען, בעסער געזאָגט, די סאָלדאַטן האָבן געקראָגן אַ באַפעל אַראָפּצונעמען דעם עירוב.

האָט שוין יואל זעליק נישט געקענט אָפּהיטן מצוות עירוב און געהאַט גרויסע יסורים, וואָס יידן קומען דורך דעם צו אַן עבירה. ער האָט זיך אָבער אָביסל גע-טרייסט, וואָס אים איז נאָך געבליבן דער עירוב אין דער בודקע, וואָס ר׳ בערעניו האָט מתקן געווען.

האָט ער מיט גרויס כונה יעדן פרייטאָג געעפנט די בודקע און באַקוקט דעם עירוב און איז געווען צופרידן, וואָס דער עירוב איז געבליבן. סאָלדאַטן זיינען אָבער געווען פול אומעטום און עס האָט זיך גראָדע געמאַכט, אַז די סאָלדאַטן האָבן אַריינגעקוקט אינווייניג דורך אַ שפּאַרונע און עפּעס איז זיי געווען פאַר-דעכטיג, וואָס דאָרט געפינט זיך. געוויינלעך, אַז זיי האָבן זיך געווענדעט צו דעם צאַלי פעטרושקע, ער זאָל עפנען די בודקע און זאָגן, וואָס דאָרט געפינט זיך. דערזעענדיק פאַר זיך עטלעכע סאָלדאַטן, האָט ער זיך דערשראָקן און אויף צע-בראָכענעם רוסיש זיי ערקלערט וואָס דאָרט געפינט זיך, און עס באַלאַנגט צום ראַבין.

דערהערט, אַז די מאַכערייקע באַלאַנגט צום רבי׳ן, איז זייער חשד נאָך גרע-סער געוואָרן און פאַרלאַנגט דעם שליסל צו עפנען די בודקע. אַזוי ווי דאָס שליסל איז געווען ביי יואל זעליק׳ן, האָט צאַלי געשיקט זיינס אַ קינד צו יואל זעליק׳ן, ער זאָל קומען מיט דעם שליסל, ווייל די סאָלדאַטן וואַרטן, זיי ווילן זען, וואָס דאָרטן געפינט זיך. ווען יואל זעליק איז געקומען און געעפנט די בודקע מיט דעם עירוב, האָבן די סאָלדאַטן געזען, אַז עס איז נישט מער ווי אַ צונויפגעלעגט ווענטל, און זיי וואָלטן גאָרנישט חושד געווען, אָבער דאָס וואָס זיי האָבן עפּעס אַרויסגע-צויגן פון צאַלין, אַז עס באַלאַנגט צום רבי׳ן און עס איז אַזאַ שמירה, אַן יידן זאָלן צוליב דעם מעגן טראָגן אום שבת, איז ביי זיי געווען אַ רעטעניש. אַחוץ דעם האָט צאַלי גערעט מיט אַזאַ צעקאַליטשעטער רוסישער שפּראַך, אַז די סאָלדאַטן האָבן אַלץ נישט געוואוסט, וואָס ער מיינט זיי צו ערקלערן, האָבן זיי נישט געמאַכט קיין טענות און גענומען יואל זעליקן מיט צאַלין און זיי אַרעסטירט און אָפּגעפירט צו זייער עלטסטן.

דערווייל איז אין שטעטל געוואָרן „פריילעך", אַז מען האָט זיך דערוואוסט וואָס ס'האָט פּאַסירט. מיט שרעק איז מען גלייך אַוועק צום רבי'ן ר' בערעניו ז"ל און אים איבערגעגעבן, וואָס עס איז פאָרגעקומען. דאָס שטעטל איז געגאַנגען כאַדאַראָם. צאַליס ווייב און קינדער האָבן געבראַכן מיט די הענט און ביטער געוויינט. ווער ווייסט, וואָס מען קען זיי טאָן ? עס איז דאָך מלחמה צייט. אויך ביי יואל זעליקן אין הויז איז געווען אַ גרויס טומל, און מען האָט זיך גאָרנישט געקענט אָפּגעבן א חשבון, וואָס דאָ איז פאָרגעקומען אין אַזאַ קורצער צייט. צו וועמען זאָל מען זיך ווענדן ? וואָס זאָל מען טאָן ? גאָט ווייסט, וואָס מיט די צוויי אַלטע יידן וועט געשען ?

אין דער צייט, וואָס אַלע האָבן זיך געטומעלט, האָט דער רבי ר' בערעניו געשיקט רופן צו זיך ר' יעקב'קע בערנשטיין און איצעק שעכוויר, וועלכע האָבן געהאַט זיך ערוואָרבן גרויס צוטרוי אין שטעטל, צוליב זייער שתדלנות אין די העכערע ספערן לטובת דער יידישער געמיינדע יעדעס מאָל, ווען עס איז געווען אן עת-צרה. ער האָט זיך בעראַטן מיט זיי, וואָס מען זאָל איצט טאָן. אַחוץ דער פראַגע פון ראַטעווען די צוויי יידן, איז אויך געווען אַ סכנה, אַז מען זאָל אַריינציען דעם רבי'ן אין בלבול, ווייל צאַלי האָט דאָך געזאָגט, אַז דער עירוב באַלאַנגט צום רבי'ן.

הכלל, מען האָט נישט געטאָרט פאַרלירן קיין צייט, און עס איז באַשטימט געוואָרן, אַז איציק שעכוויר זאָל זיך זען מיט דעם קאָמענדאַנט, וואָס איז איינגעשטאַנען ביי אים אין הויז. ער האָט אים באַדאַרפט ערקלערן אין וואָס עס האַנדעלט זיך, אַז די צוויי יידן האָט מען אומזיסט אַרעסטירט.

איציק שעכוויר האָט אויף זיך גענומען די אויפגאַבע, ער האָט אָבער ערקלערט, אַז עס וואָלט געווען בעסער, אַז נאָך עמיצער זאָל מיטגיין מיט אים. זאָל דאָ דערמאָנט ווערן זיין נאָמען צום גוטן, אַז יעדן מאָל, ווען עס איז געווען אַ סכנה, האָט ער זיך נישט אָפּגעזאָגט צו גען אין פלעצער, וואָס זענען געווען געפערליך. און איצט, ווען מען האָט זיך באַדאַרפט ווענדן צום קאָמענדאַנט וועגן בלבול, איז ער געווען דער איינציגער, וואָס האָט נישט מורא געהאַט צו גיין בעטן פאַר די אַרעסטירטע.

זעענדיג, אַז אַלע זיינען טרוסן, איז ער געפאַלן אויף דעם געדאנק, אַז ער זאָל בעטן דעם לערער קאָסטיוק, ער זאָל מיט אים גיין. דאָס, האָט ער ערקלערט, וועט זיין פאַר אים נאָך בעסער. עס וועט זיין מער עפעקט, ווען א קריסט וועט זיך אָננעמען פאַר די יידן. ער איז זיכער, אַז ער וועט פועל'ן ביי קאָסטיוקן, ער זאָל מיט אים גען צום קאָמענדאַנט, ווייל ער האָט אימער צוגעהאָלפן יידן אין אַ נויט. ביי אים איז נישט געווען קיין חילוק פון אַ ייד צו אַ קריסט, אן אמת'ער ליבעראַל.

און איצט, ווען צוויי אַלטע יידן זיינען אַרעסטידט געוואָרן און זיי זיינען אונטער אַ פאַלשן פאַרדאַכט, האָט ער זיך געוויס נישט אָפּזאָגן. כך היה, איציק שעכוויר איז אַוועק צו קאָסטיוקן, אים אַלץ דערציילט און געבעטן פון אים א

קליינינקייט, ער זאָל מיט אים צוגיין צום קאָמענדאַנט און דאָרט וועט שוין אַלץ אויפגעקלערט ווערן. מיט דעם גרעסטן פאַרגעניגן האָט קאַסטיוק אַנגענומען די איינלאַדונג און זיי זיינען אַוועק צום קאָמענדאַנט.

געקומען צום קאָמענדאנט, האָט ער זיי פיין אויפגענומען און זיי האָבן אים ערקלערט אין וואָס עס האַנדעלט זיך און אז זייער בקשה איז, אַז מען זאָל די צוויי אַלטע באַפרייען אויף זייער אחריות. און אויב דער קאָמענדאַנט וויל אַליין זען וואָס עס מיינט אַ עירוב ביי יידן, וועט מען דעם עירוב ברענגען גלייך צו אים.

דער קאָמענדאַנט האָט זיי געענטפערט, אז ער איז צופרידן, מען זאָל אים ברענגען די מאַכערייקע, ווייל פון דעם ראַפּאָרט, וואָס מען האָט אים איבערגעגעבן, איז אים טאַקע נישט קלאָר אין וואָס דער פאַרברעכן בשטייט, פאַר וועלכן מען האָט די צוויי יידן אַרעסטירט.

ער האָט ערשט געוואָלט שיקן אַ קאָמיסיע די זאַך אונטערצוזוכן. און אַזוי ווי זיי האָבן אַלץ אויפגעקלערט, זאָל מען טאַקע ברייינגען די מאַכערייקע

אין דער צייט האָט זיך אברהם זעליק׳ס זון, געפונען נישט ווייט פון איציק שעכוועּר׳ס הויז, ווי דאָס האַרץ האָט אים געזאָגט, אַז מען וועט אים דאַרפן און ער וועט קענען אַנזאָגן די בשורה, אַז זיין פאָטער מיט צאַלין זיינען באַפרייט. איציק שעכוויר האָט אים איבערגעגעבן, אַז דער קאָמענדאַנט וויל, אַז מען זאָל אים ברענגען דעם עירוב.

לכן זאָל ער גיך אַהיים גען און שפּאַנען פערד אין וועגעלע און ברענגען דעם עירוב צום קאָמענדאַנט.

אברהם יואל זעליקס איז שנעל אַהיים געגאַנגען, איינגעשפּאַנט פערד אין וועגעלע, אַרויפגעלייגט דעם עירוב און געבראַכט צום קאָמענדאַנט.

די סאָלדאַטן האָבן געהאָלפן אַראָפּנעמען דעם עירוב און דער קאָמענדאַנט איז אַרויסגעקומען באַטראַכטן די „געהיימע מאַשינקע״, וואָס מען האָט כלומרשט אַנטדעקט ביי יידן. באַטראַכטענדיג די מאַכערייקע פון אַלע זייטן, וואָס די סאָל-דאַטן האָבן אויף דער ערד צושפּרייט, וועלכע איז שוין אַגב געווען גאַנץ פיין פאַראָסטעט, האָט ער זיך איבערצייגט, אַז די סאָלדאַטן זיינע האָבן זיך אַביסל צו-געאיילט מיט דעם, וואָס זיי האָבן די צוויי יידן אַרעסטירט.

באַלד האָבן די סאָלדאַטן ארויפגעלעגט צוריק דעם עירוב אויפן וועגעלע און ער האָט זיי געהייסן ברענגען די צוויי יידן, וועלכע זיינען געווען אַרעסטירט אין אַ באַזונדער צימער.

ער האָט געזאָגט, אַז זיי זיינען פריי און קענען גיין אַהיים, פאַרוואָס זיי האָבן אים באַדאַנקט. אויך קאַסטיוק און איציק שעכוויר האָבן באַדאַנקט דעם קאָמענ-דאַנט און זיינען אַוועק אַהיים. אין שטעטל איז געוואָרן ששון ושמחה, ווען מען האָט זיך דערוואוסט, אַז צאַלי און יואל זעליק זיינען שוין באַפרייט געוואָרן.

שומסקער יידן האָבן לאַנג נאָך דער פּאַסירונג געהאַט וואָס צו דערציילן.

מ. חזן

פארשטעלט אלס קאצאפ

ביי אונז אין שטעטל, שומסק, איז דער הויפּט מסחר געווען תבואה. כמעט אַ העלפט פון שטעטל זיינען געווען סוחרים פון תבואה. געווען ביי אונז אַ פּאָר וואַסער-מיהלן צו מאָלן קאָרן, וואו גויים פלעגן ברענגען קאָרן און אַנדערע תבו-אות צו מאַכן מעהל און גרויפּן. זיי פלעגן דערפאַר איבערלאָזן „מייסטל", וואָס מיינט אַ טייל פון זייער תבואה.

אויך יידן פלעגן מאָלן דאָרט קאָרן און ווייץ פאַר זייער געברויך, נאָר האָבן געצאָלט מיט געלט.

אויב מען האָט געוואָלט האָבן בעסערע סאָרטן מעהל, האָט מען זיי געבראַכט פון די גרעסערע מיהלן אַרום שומסק.

סוחרים פון מעהל פלעגן דאָרט קויפן אַלע סארטן מעהל און ברענגען אין שטעטל צו פאַרקויפן.

די סוחרים פון תבואה פלעגן פאַרקויפן זייערע תבואות צו די גרויסע מיהלן אין אַנדערע שטעט. אַזוי איז אַנגעגאַנגען דער מסחר פון מעהל און תבואות פאַר אַ לאַנגער צייט, ביז איינער אַ פנחס טייך פון קרעמעניץ האָט באַקומען די אַרענדע פון דער וואַסער-מיהל. ער אַליין האָט געהאַט אין קרעמעניץ אַנדערע מסחרים, האָט ער דאָס מיהלעכל איבערגעגעבן צו זיין איידים אברהם רייך.

דער אברהם רייך איז געווען אַ גרויסער געלערנטער יונגערמאַן מיט גרויסע אַמביציעס.

ער איז אויך געווען אַ קענער פון תלמוד און העברעאיש, און ער פלעגט אין זיין רעדן אַריינוואַרפן דברי חז"ל, מדרשים און זוהר. רעדן האָט ער געקענט „על השם ועל משיחו", ווייל ער איז געווען אַ כופר בעיקר, כאָטש מען האָט גערעט וועגן אים אַז ער איז געווען א ישיבה-בחור.

שטעלט זיך נאָר פאָר, מיט 50 יאָר צוריק קומט אַראָפּ אַ יונגערמאַן אין אַ קליין שטעטל, אַ גלוח ומחלל שבת בפרהסיה, און רעדט פון תלמוד, מדרשים, זוהר, גמטריאות, רמזים, נוטריקין מיט א טאָן פון ביטול, ווי איינער אַ יוצא לתרבות רעה...

די חסידים האָבן גאָר געהאַט געברענטע צרות פון אים, ווייל זיי האָט ער גערודפט, געמאַכט צו שאַנד און שפּאָט, פונדעסטוועגן איז ער אין גאָר אַ קורצער צייט געוואָרן באַליבט אין שטעטל, מיט זיין צדקה און פילע טובות וואָס ער האָט געטאָן סיי צו יידן און סיי צו קריסטן. אויף יעדן יום טוב האָט ער געשיקט די בעסטע מעהל צו די רבנים אַחוץ געלט-שטיצע אַ גאַנץ יאָר. אַז מ'פלעגט כאַפּן פיש אין זיין טייכל האָט ער נישט פאַרקויפט, נאָר צעטיילט אין שטעטל, סיידן עס איז געווען „ספּוסט", ווען מען האָט איינמאָל אין 3 יאָר אָפּגעלאָזט דאָס וואַ-סער און מיט נעצן אויסגעכאַפּט די פיש, וואָס איז געווען לרוב, זיי פאַרקויפן צו סוחרים וואָס זיינען געקומען פון וואַרשע. פאַר דער צייט פון „ספּוסט" האָבן

שומסקער יידן געגעבן פיש בחינם און פילע האָבן פאַר אַ פּאָר חדשים אויך גע-
האַט פּרנסה פון העלפן כאַפּן די פיש, זיי איינפּאַקן און אַרויספירן ביז צו דער
אייזנבאַן, וואָס איז געווען לעבן קרעמעניץ.

אַזוי האָט דער אברהם רייך אָנגעפירט מיט דער קליינער וואַסער-מיהל עט-
לעכע יאָר.

ער האָט זיך אָבער נישט באַנוגענט מיט דעם, דער קאָפּ האָט ביי אים גע-
אַרבעט. ער האָט געהאַט אַ פּלאַן אויפצושטעלן אַ גרעסערע מיהל מיט מאָדערנסטע
מאַשינען.

ער האָט געוואָלט, מיט דער הילף פון מאָדערנע מאַשינען, פאַרוואַנדלען די וואַ-
סער-קראַפט אין עלעקטרישע קראַפט צו באַטרייבן די גרויסע מיהל, און צו באַ-
לייכטן דאָס גאַנצע שטעטל.

וועגן געלט איז קיין פראַגע נישט געווען, ווייל דער שווער זיינער איז געווען
רייך געגנוג און דער פּלאַן איז אים אויך געפעלן געוואָרן.

די זאַך האָט זיך אָבער אָביסל פאַרצויגן, ווייל ער האָט בסוד פאַרהאַנדעלט
מיט די נויטיגע אינסטאַנצן.

דאָס איז געווען די „זעמסטווא" אין אָסטרע, וואָס האָט געהאַט די דעה אַרויס-
צוגעבן אַזאַ קאָנצעסיע.

עס איז אים נישט אַזוי גרינג אָנגעקומען ביז ער האָט איבערצייגט די ביוראָ-
קראַטן אין זעמסקער אָפּראַווע, די נויטיגקייט פון דער זאַך. ער האָט אָבער נישט
אָפּגעלאָזט ביז ער האָט אַרויסבאַקומען אַזאַ ערלויבניש פאַר אַ גרויסן פּרייז, דער-
פאַר אָבער איז די ערלויבניש געווען פאַר אַ לאַנגן טערמין. עס האָט זיך געהאַנ-
דעלט וועגן אַריינלייגן אַ פאַרמעגן פון פופציג טויזנט רובעל און ער האָט זיך
טאַקע געוואָלט באַוואָרענען פאַר אַ לאַנגן טערמין. עס איז אַ סברה אַז ער האָט
געקראָגן אַ קאָנטראַקט פאַר 99 יאָר.

די אַרבייט האָט זיך גלייך אָנגעהויבן: מען האָט אַראָפּגעבראַכט מוליאַרעס
קאַצאַפּעס. אינזשענירן האָבן אויסגעאַרבייט די פּלענער פאַרן פונדאַמענט פון אַ
5 גאָרנדיקן בנין, וואָס האָט באַדאַרפט אויפגעשטעלט ווערן אויף דעם וואַסער.
קודם האָט מען אָנגעהויבן אַריינפירן גרויסע סלופּעס ווי טעלעגראַף סלופּעס אָבער
גרעבערע, וועלכע מ'האָט גלאַט אַרומגעהובעלט מיט אַ שפּיץ ביים סוף. אין שטעטל
איז געוואָרן לעבעדיג, סיי יידן, סיי קריסטן זיינען געווען באַשעפטיגט. גאַנצע
טראַנספּאָרטן פון ציגל, זאַמד, ליים און קאַלך האָט מען אַריינגעבראַכט. און אַנ-
דערע מאַטעריאַלן. עס האָט זיך געקאָכט טאָג און נאַכט. דאָס וואַסער פון טייך
קאָט מען איינגאַנצען אַרויסגעלאָזט. פאַרקירוועט דעם שטראָם פון וואַסער צו דעם
„סליוזש", פאַר דער צייט פון אָנגיין מיט דער אַרבעט.

קודם האָבן די אינזשענירן אויסגעלעגט דעם פּלאַן ווי אַריינצושלאָגן „פּאַ-
ליעס", אויף וואָס דער שווערער בנין זאָל שטיין. פאַר דעם צוועק האָט מען אויפ-
געשטעלט עטלעכע הויכע סלופּעס. אין דער הויך אַריינגעשטעלט אַ „רעדל" שטאַרק
באַפעסטיגט, אַראָפּגעלאָזט דורכן רעדל אַ גראָבע שטריק, וואָס האָט אַרויפגעצויגן

די „דאַבניאַ“. דאָס איז געווען אַ שווערער קלאָץ באַפעסטיגט מיט אייזן, מיט וועלכן מען האָט אַריינגעשלאָגן די גרויסע „פּאַליעס“. עס ווייזט אויס, אַז דער קלאָפּ איז טאַקע געווען זייער שווער, ווייל מען האָט געדאַרפט 40 אַרבייטער זאָלן אַרויפּשלעפּן די „דאַבניאַ“ און אַזוי אַריינקלאַפּן די פּאַליעס, טיף טיף ביז זיי האָבן זיך אַרויסגעזען די גרויס פון אַ יאַרד. דאָס האָט גענומען עטלעכע וואָכן צייט ביז די מוליאַרעס האָבן געקענט אָנהויבן אויסלייגן דעם פונדאַמענט.

די אַרבייט איז דאַן שוין געגאַנגען שנעלער און דער 5 גאָרנדיגער בנין איז געוואַקסן פון טאָג צו טאָג. אין משך פון 4 חדשים איז אַלץ געווען פאַרטיג און די רעדער מיט דער הילף פון עלעקטריקע האָבן אָנגעהויבן אַרויסוואַרפן גאַנצע וואַגאָנעס מיט מעהל, וואָס האָט געהאַט אַ שם איבער דעם גאַנצן געגנט. אַזוי איז אונזער שטיל שטעטל אויפגעריכט געוואָרן, און מענשן האָבן גאַנץ פיין פאַרדינט דערביי. די מיהל האָט געאַרבעט טאָג און נאַכט און סוחרים זיינען געקומען קויפן די מעהל, פון אַלע שטעט אַרום. אין קאָנטאָר פון אברהם רייך האָבן שוין געאַרבעט 5 יידן וואָס האָבן אָנגעפירט מיט די חשבונות פון דער מיהל. צווישן די 5 מענשן איז אויך געווען יעקיל געליכן און אפרים גאָלדבערג, וועלכע האָבן מיט יאָרן שפּעטער אַליין אויפגעשטעלט אַ וואַלצאָווע מיהל און קאָנקורירט מיט רייך׳ן.

די סיבה פאַרוואָס יעקיל גייליכן און אפרים גאָלדבערג האָבן פּלוצים פאַרלאָזט זייערע שטעלעס ביי אברהם רייך ווייס איך נישט גענוי צו ערקלערן. עס איז אָבער שנעל באַוואוסט געוואָרן, אַז מען גרייט זיך אַוועקצושטעלן נאָך אַ וואַלצאָווע מיהל, מיט מאָדערנע מאַשינען, אויפן אָרט פון דער ריקער מיהל, וואָס איז געווען לעבן לעפּעסיוקע. דאָרט איז געווען אַ קליין מילכל פון יאָרן, און אַזוי ווי דער טייך איז דער זעלבער וואָס פליסט דורכן שטעטל, האָבן אינזשענירן געהאַט אַ פּלאַן דאָרט אויפצושטעלן אַ גרויסע מיהל. עס ווייזט אויס, אַז פון די שכירות וואָס זיי האָבן געקראָגן ביי רייך האָבן זיי קיין גרויסן קאַפּיטאַל נישט אָפּגעשפּאָרט. האָט מען זיך געווענדעט צום גביר יעקבקא בערנשטיין און צום נגיד אברהם ווילסקער זיי זאָלן אַריינלייגן די מזומנים. נישט איין אָוונט האָט מען פאַרבראַכט ביי יעקבקא בערנשטיין אין הויז, ביז מען האָט זיך צוזאַמענגערעט וועגן חלקים און פּראָצענטן. נישט איין סאַמאָוואַר טיי האָט מען ביים גרויסן טיש ביי בערנשטיין אויסגעטרונקען, ביז מען איז געקומען צו א פאַרשטענדניש. מילא מיט די פּראָצענטן איז מען דורכגעקומען, אָבער אַז עס איז געקומען די צייט אַרויסצובאַקומען די קאָנצעסיע האָט זיך אַרויסגעוויזן אַז זיי האָבן געמאַכט דעם חשבון אָן דעם בעל הבית. עס האָט זיך אַרויסגעוויזן, אַז כדי צו באַקומען אַזאַ קאָנטראַקט, מוז מען קומען קיין מאָסקווע, וואו דער בעל הבית געפינט זיך. איז וואו קומט די קאָץ איבערן וואַסער ? האָט דען אַ ייד אין צאַר ניקאָלאַיס צייטן געקענט אַריינקומען אין מאָסקווע ? וועגן אַראָפּברענגען דעם בעל הבית האָט קיין רעדע נישט געקענט זיין, ווייל ער איז געווען אַ גרויסער טשינאָווניק אין מאָסקווע, האָט ער געפאָדערט אַז מען זאָל קומען צו אים אונטערשרייבן דעם קאָנטראַקט. איז אַ ייד טאָר דאָך נישט קומען קיין מאָסקווע, וועט ער שוין דעם יידן באַשיצן

אין מאָסקווע, אָבער ווי אַזוי מען קומט אַריין אין מאָסקווע ווייסט ער נישט.

די 4 שותפים יעקבקא בערנשטיין, יעקב געליכן, אברהם ווילסקער און אפרים גאָלדינבערג האָבן זיך גענומען אויסאַרבייטן אַ פּלאַן, אַז איינער פון זיי זאָל זיך דערשלאָגן קיין מאָסקווע און דאָרט וועט אים שוין דער אדם הגדול באַשיצן ביזן אונטערשרייבן דעם קאָנטראַקט. זייער פּלאַן איז באַשטאַנען אין דעם, אַז איינער פון זיי זאָל זיך פאַרשטעלן אַלס קריסט, מיט אַ קריסטלעכן פּאַס, און אַזוי אַרום זיך דערשלאָגן ביז מאָסקווע. אין מאָסקווע גופא וועט ער שוין געפינען שוץ ביים טשינאָווניק, ביז ער וועט אַלץ דערליידיגן.

נאָך לאַנגע דעבאַטעס וואָס איז אָפּגעהאַלטן געוואָרן ביים גרויסן טיש פון יעקבקא בערנשטיין, איז געפאַלן דער גורל אויף אפרים גאָלדבערג, אַז ער זאָל זיך פאַרשטעלן אלס קריסט און דורכפירן די מיסיע פון אַרויסקריגן דעם געחתמעטן קאָנטראַקט, וואָס אָן דעם קען מען זיך צו דער ארבייט נישט נעמען.

דער גורל איז געפאַלן אויף אים נישט דערפאַר, וואָס ער האָט אפשר אויסגע-זען קריסטלעך, אַדרבא, ער איז געווען דער אמתער חסידישער טיפּ, און אויב מען האָט אים איבערגעגעבן די זאַך צו ערליידיגן איז דאָס געווען דערפאַר, ווייל ער איז טאַקע אַ פּיקח, חכם ונבון און מיט אים איז מען געווען זיכער, אַז די זאַך וועט ווערן דורכגעפירט.

עס איז אַפילו נישט געווען אַזוי איינגענעם פאַר א חסידישן יידן זיך צו פאַרקליידן פאַר אַ קריסט, עס איז אָבער קיין אַנדער ברירה נישט געווען.

אפרים גאָלדינבערג האָט זיך איינגעהאַנדעלט אַ קורץ פוטערל וואָס די קאַצאַ-פּעס טראָגן מיט אַ גרינעם גאַרטל, א ווינטערדיגע קוטשמע (אזא היטל) מיט וואַלינקעס, ווייל עס איז געווען ווינטערצייט. איינגעפּאַקט דעם טלית און תפילין מיט כשר׳ע מאכלים אין א רענצל און זיך אַרויסגעלאָזט אין דער גרויסער וועלט אַריין, אַזש קיין מאָסקווע, איר וועט זיך אפשר וואונדערן פאַרוואָס ער האָט זיך פאַרשטעלט פאַר אַ קאַצאַפּ. דאָס איז געווען דערפאַר, ווייל די קאַצאַפּעס טראָגן בערד, און מיט די פּיאות איז שוין אַ קלייניקייט, מען קען זיי פאַרלעגן הינטער די אויערן און די קוטשמא וועט פאַרשטעלן איבער די אויערן.

אַזוי האָט זיך אפרים גאָלדינבערג, אַלס קאַצאַפּ, אַרויסגעלאָזט פאָרן קיין מאָסקווע, דורכצופירן זיין מיסיע, וואָס איז געקרוינט געוואָרן מיט ערפאָלג.

די נסיעה קיין מאָסקווע האָט ביי אפרים גאָלדינבערג געדויערט מיט דער באַהן אַליין 3 מעת לעת. ער האָט אַ סך דורכגעמאַכט דורך דער צייט, איבערהויפּט האָט ער געהאַט גרויסע שוועריקייטן מיט לעגן תפילין און אָנטאָן דעם טלית יעדן טאָג. אויך נישט אַזוי גרינג איז אים געווען ביים טשינאָווניק אין הויז, וואו ער האָט פאַרבראַכט אַ פּאָר טעג ביז דער קאָנטראַקט איז אונטערגעשריבן געוואָרן, און בכלל די יאַזדע אויף צוריק אין דער צייט וואָס ער האָט פיגורירט אַלס קאַ-צאַפּ, דאָס אַליין וואָלט געווען גענוג אויסצופילן אַ פאַסירונג. דאָ האָב איך נאָר געוואָלט אַרויסברענגען ווי שווער עס איז געווען פאַר יידן אין ניקאָלאַיס צייטן, צו פאָרן קיין מאָסקווע. צוליב וואָס מען האָט געמוזט באַנוצן אַזעלכע מיטלען ווי „פאַרשטעלן זיך פאַר אַ קאַצאַפּ״.

מ. חזן

א גביר א חכם — אבער נישט נאכן טויט

צוליב געוויסע טעמים, וועל איך קיין נעמען נישט דערמאַנען. געווען ביי אונדז אין שטעטל אַ גרויסער גביר, אַ מטופל מיט וועלדער, פעלדער, פּאָסעסיעס און מיהלן.

געשאַצט האָט מען אים אין יענע צייטן, מיט 50 יאָר צוריק, אין אַ פאַרמעגן פון הונדערט טויזנט רובעל. פאַרן שטעטל אָבער האָט ער גאָרנישט געוואָלט טאָן, אין קהלישע ענינים זיך נישט געוואָלט באַטייליגן, געלעבט אינגאַנצן אָפּגעזונדערט.

עס איז אָנגעקומען מיט גרויסע שוועריקייטן ביז מען האָט אַמאָל ביי אים אַרויסגעקראָגן אַ פּאָר רובעל...

אין דער אַלטער היים, איז געווען דער איינציגער וועג ווי אַרויסצוקריגן פון אַ קאַרגן גביר אַ גרויסע סומע געלט, ווען עס איז געשטאָרבן זיין פאָטער אָדער מוטער, און „חברה קדישא" האָט נישט געוואָלט טאָן זייער רעכט, ביז מען האָט פון גביר נישט באַקומען די סומע וואָס מען פאָדערט פון אים. יעצט האָט "חברה" געהאַט אַ געלעגענהייט דערצו. אַזוי שנעל ווי „חברה" האָבן זיך דערוואוסט, אַז דעם גביר'ס מוטער איז שטאַרק קראַנק, און דער דאָקטאָר האָט שוין אויפגעגעבן די האָפנונג, ווייל זי איז שוין געווען אַריבער שמונים, האָבן זיי זיך גענומען צום טרינקען על חשבון הגביר.

עס איז גראָד געווען פסח-צייט, האָט „חברה קדישא" געקאָנט זיך פאַרגינען צו מאַכן „לחיימס" יעדן טאָג. זי איז טאַקע געשטאָרבן שביעי של פּסח.

דער גביר איז זיך געזעסן אין זיין פּאַלאַץ מחוץ לעיר און האָט גאָרנישט געוואוסט ווי גרויס זיין קרעדיט איז ביי לייבצי זיידילס, וואָס האָט פאַרקויפט י"ש כשר לפּסח. אַ גאַנץ יאָר איז געווען געגנוג שנאַפּס ביי אונז אין שטעטל, ווייל עס איז געווען ביי אונז אַ זאַוואָד וואו מען האָט אויסגעאַרבעט שנאַפּס פאַר דעם ראַ-יאָן, אָבער פאַר פּסח, איז דער לייבצי געווען דער איינציגער וואָס האָט פאַרקויפט י"ש כשר לפּסח, וואָס ער האָט געבראַכט פון ראַוונע אין פאַרחסמעטע פלעשער, בהכשר הרב פון ראַוונע.

ווען „חברה" וואָלט געוואָלט טרינקען גלאַט אַזוי, וואָלט לייבצי זיי נישט געטרויט, ווייל ער האָט געקענט די „חברה". און טאַקע ווייל ער איז אַליין געווען איינער פון דער „חברה" האָט ער זיי גוט געקענט, אַז זיי קאָנען אַריינגיסן אין זיך מער וויפל ער פאַרמאָגט, אָבער על חשבון הגביר, איז שוין עפּעס אַנדערש...

אַזוי האָט „חברה" דעם פּסח געהאַלטן אין איין טרינקען. קוים וואָס זיי האָבן זיך געהאַלטן אויף די פיס. שביעי של פּסח איז דעם גביר'ס מוטער געשטאָרבן, מען האָט זיך פאַרזאַמעלט ביים „גבאי" אין הויז צו באַראַטונג. אַזוי ווי דער גדר אויף דעם אַלטן בית עולם איז צעבראָכן, איז נישט מער ווי רעכט, אַז דער גביר זאָל געבן אַ 2 טויזנט רובעל צו מאַכן אַ נייעם גדר.

ווייל אם לא עכשיו אימתי? אויב מען וועט יעצט נישט נעמען ביים גביר,

וועמען דען ?

אפשר וואַרטן ביז ער אַליין וועט שטאַרבן ?

פאָלגט מיך אַ גאַנג און זעץ זיך אַוועק וואַרטן ביז דעם גביר וועט זיך פאַר-גלוסטן צו שטאַרבן...

— „ניין"! נישט אָפּלייגן, זאָגן „חברה"! „היום הרת עולם", היינט איז דער טאָג, וואָס מען קאָן פון דעם גביר עפּעס אַרויסקריגן. אַ מאָמע שטאַרבט איינמאָל, דאַרף מען אויסנוצן די געלעגנהייט".

— זאָל דער גביר דערווייל באַצאָלן פאַר דער מוטער מען זאָל איר טאָן איר רעכט. און אַליין זאָל ער זיך לעבן עד מאה ועשרים שנה.

ס'איז עפּעס דאָ וואָס איבערצוטראַכטן וועגן דעם גביר ?

סיי ווי איז ער אונזערער, פריהער אָדער שפּעטער... און וואָס איז מכוח זיין פלונית'טע, אַז די צייט וועט קומען, וועט ער זיי דען איינזאַלצן ?...

אַזוי האָט חברה זיך אַראָפּגערעט פון האַרצן און פאַרטרונקען מיטן ביטערן טראָפּן.

דער אולטימאַטום צום גביר האָט געלויטעט : „היות, דער אַלטער גדר אויף דעם אַלטן בית עולם איז צעבראָכן, און היות עס דאַרף קאָסטן 2,000 רובעל, נמנו וגמרו כל „החברה" בהסכם „הגבאי", אַז דער גביר זאָל באַצאָלן פאַר אַ גדר די סומע פון 2,000 רובעל.

שטאָפּעטן זיינען געלאָפן איבערגעבן דעם אולטימאַטום דעם גביר. אַלע האָבן זיך געריעשט, געאַמפּערט.

די שטאָפּעטן זיינען געלאָפן הין און צוריק, אָבער דער גביר איילט זיך נישט, מיט די מזומנים.

קודם כל איז דאָך יום טוב, און ווער צאָלט דאָס מזומן אים יום טוב ? צוויי-טענס איז פאַראַן נאָך אַ ברודער וואָס קאָן געבן. דריטענס איז דאָך דער מת נישט ביי אים אין הויז, נאָר ביים ייִנגערן ברודער, טאָ וואָס סטראַשעט איר די גענז ? און וואָס עפּעס טויזנטער ?

וועט 300 רובעל נישט זיין גענוג פאַר אַ גדר ?

דערהערט אַזעלכע דבורים וואָס דער גביר האָט געענטפערט, האָבן „חברה" געמאַכט אַ „ויצעקו", סטייטש, וואו האָט מען געהערט אַזוינס, לאָזן אָפּקומען דעם גביר מיט 300 רובעל. עס וועט דאָך קוים קלעקן פאַר דעם שנאַפּס צו באַצאָלן. שיקט מען אַוועק נאָכאַמאָל אַ שטאָפּעט צום גביר, ער זאָל נישט זיין איינגעשפּאַרט, ווייל עס איז בזיון המת, זאָל ער געבן 1,500 רובעל און ער וועט כאַפּן אַ מציאה.

דער גביר האָט אויסגעהערט די שלוחים און זיי געענטפערט : אַז ער האָט ביי זיך אָפּגעמאַכט צו געבן 300 רובעל, און זאָל עס זיין צושטייער אויף אַ גדר, אָבער ער וועט נישט באַצאָלן פאַר דעם גאַנצן שטעטל.

יעדער איינער איז מחויב צו געבן צו שטייער פאַר דער זאַך, און אויב ער גיט 300 רובעל איז דאָס פון זיין זייט גאָר אַ גרויסע באַשטייערונג.

ואם שלש אלה לא יעשה, אויב 300 רובעל איז נישט גענוג פאַר זיי, ויצאה

חנם אין כסף, וועט ער גאָרנישט געבן. עס איז פאַראַן 3 ברידער, פאַלט נישט דער חוב אינגאַנצן אויף אים אַליין.

צווינגען קאָן מען אים נישט, ווייל דער מת איז נישט ביי אים אין הויז, און ער איז גאָר מחוץ לעיר.

דערהערט אַזאַ ענטפער, זיינען חברה געוואָרן געפּלעפּט. עס האָבן זיך גע-שאַפן 2 צדדים. איין צד האָט נישט געוואָלט נאָכגעבן און דער צווייטער צד איז באַשטאַנען צו נעמען ביים גביר 300 רובעל און ביי די אַנדערע 2 ברודער צו הונ-דערט רובעל וועט זיין 500 רובעל.

ווי געזאָגט איז לייבצי זיידילס געווען איינער פון דער „חברה". ער איז גע-ווען אַ קלוגער חברה-מאַן, געהאט אַ גרויסע דעה, ווייל ער האָט אויך געקאָנט דערלאַנגען אַ מתנת-יד ווען עס איז נויטיג געווען; ער איז געווען מיטן צווייטן צד. ער האָט פשוט מורא געהאָט, אַז ער וועט זיין געלט פאַר דעם שנאַפּס נישט קאָנען אַרויסקריגן, איז ער באַשטאַנען, אַז עס זאָל קומען צו אַן ענדע, ווייל די צייט לויפט, עס איז שוין נאָך 12 ביינאַכט, אויף וואָס וואַרט מען?

זעהענדיג, אַז ער קאָן מיט די שכורים גאָר נישט מאַכן, איז ער מיט נאָך אַ פּאָר אַוועק צום גביר, געקראָגן די 300 רובעל, אַרויסבאַקומען פון די אַנדערע ברודער דאָס איבריגע און באַפוילן די ווייבער זיך מתעסק זיין מיט דער „טהרה".

איידער וואָס ווען האָט ער שוין געכאַפּט דעם בר-מינן און מיט דער הילף פון נאָך אַ פּאָר זיינען זיי פאַרשוואונדן אין דער פינסטערניש פון דער נאַכט...

אין דער פרי איז מען געוואויר געוואָרן, וואָס עס האָט זיך אָפּגעטאָן ביינאַכט, אָבער לייבצי איז געווען פיין גענוג, אָפּצוגעבן דאָס געלט דעם „גבאי" נאָך דעם ווי ער האָט אַרונטערגענומען וואָס עס קומט אים פאַר דעם שנאַפּס.

דאָס וואָס לייבצי האָט אָפּגעטאָן „חברה", האָבן זיי אים נישט געקאָנט מוחל זיין, אָבער איינרייסן זיך מיט אים האָט מען מורא געהאַט. דער האָס צום גביר, וואָס איז אָפּגעקומען מיט אַזאַ קליינינקייט, איז אָבער פאַרבליבן טיף אין זייערע הערצער.

ווען מיט א 10 יאָר שפּעטער, אַז דער גביר אַליין איז געשטאָרבן און „חברה" האָט שוין פאַרהאַנדעלט מיט זיין איידעם, וואָס מען האָט טעלעגראַפיש אַראָפּגע-בראַכט פון קיעוו, האָט מען פון אים געקראָגן 2,000 רובעל פאַר א גדר צום בית עולם און א פאַרקן אַרום דער שוהל.

אויך האָט ער באַצאָלט פאַר דעם שנאַפּס וואָס „חברה" האָט דאָס מאָל אויס-געטרונקען, על חשבון הגביר. אַדאַנק די 3,000 רובעל האָט קהל געקאָנט באַ-הויפטן צו מאַכן אַ „גדר" אויפן בית עולם און א געמויערטן פאַרקן אַרום דער שוהל.

מ. חזן

צוויי חברים — איין טאטע

ביי אונז אין שטעטל זיינען געווען עטלעכע מלמדים, וואָס האָבן געלערנט מיט תלמידים, אָבער מער פון אַלע איז געווען באַוואוסט שמחה מלמד.

ער איז שוין געווען אריבער שבעים און נאָך אַלץ געקנעלט. פילע בעלי בתים, וועמענס קינדער האָבן געלערנט ביי אים, זיינען אַליין אַמאָל געווען זייערע תל-מידים און זיי פלעגן אים רופן „רבי״. אַלע אין שטעטל האָבן אים גערופן „רבי״ אָן גוזמא, קען מען זאָגן, אַז כמעט אַ העלפט פון שטעטל מענער זיינען געווען זיינע געוועזענע תלמידים און אים גערופן „רבי״.

האָט טאַקע שמחה מלמד יעדן זמן געהאַט אַ „פול חדר״.

עס ווייזט אָבער אויס, אַז אַפילו פון דעם „פולן חדר״, האָט ער אויך נישט געהאַט קיין פּרנסה בריוח און האָט באַדאַרפט זוכן זייטיגע פּאַרדינסטן, ווי זאָגן „קדיש״, מאַכן „אל מלא׳ס״, גען מיט א מנין דאַוונען צו אבלים, וואָס זיינען גע-זעסן שבעה. און אַזוי ווי ער איז געווען פון די זקני הדור, האָבן זיך אַלע גע-ווענדעט צו אים אין אַזוינע ענינים, וואָס האָבן געהאַט אַ שייכות מיט יאָרצייט, וואָס איז ביי אים געווען פאַרצייכנט. ער האָט אויך אָנגעפירט מיט חברה, וואָס האָט געלערנט משניות ביי שבעה, אָדער יאָרצייט, ביז ער האָט זיך אַרויפגעאַר-בעט און איז אויך געוואָרן גבאי אין קלויז, וואו די אַלע יאָרצייטן זיינען גע-פּראַוועט געוואָרן. און קיין שנאַפּס האָט נישט געפעלט און נאָך מיט עטלעכע גראָ-צער צוגעצאָלט.

די אַלע זייטיגע הכנסות האָט ער אָנגעפירט בשותפות מיט זיינעם אַ חבר, זוסיע מלמד. וואָס איז טאַקע געווען אין די זעלבע יאָרן וואָס ער. דער זוסיע מלמד האָט געלערנט מיט די תלמוד-תורה קינדער ביים רבי׳ן ר׳ בערעניו זצ״ל אין קלויז, און געהאַט וואַסער אויף קאַשע.

אַזוי אַרום האָבן זיך די חברים שמחה און זוסיע געהאַלטן צוזאַמען, הן אויף שמחות והן אויף אבלות ר״ל, פאַרוואָס מען האָט זיי גערופן: „שני אחים״, „הנא-הבים והנעימים״, אָדער „דאָס פּאָרל״.

קיין שמחה איז נישט געפּראַוועט געוואָרן אָן זיי. שטענדיק זיינען זיי געווען פון די ראשונים אויף אַ חתונה, ברית, פדיון הבן, חנוכת הבית א.א. וואו נאָר מען האָט געקענט מאַכן אַ „לחיים״ זיינען די „שני אחים״ געזעסן צוזאַמען, זיך אַליין מכבד געווען איינער דעם צווייטן מיט אָנגיסן אַ גלעזל בראָנפן און טרינקען „לחיים״. עס איז טאַקע נישט געווען קיין איינציגע שמחה אין שומסק, מען זאָל נישט איינלאַדן, אַלס די עלטסטע אין שטעטל, דאָס דאָזיגע „פּאָרל״. ובפרט אַז זיי זיינען נישט געווען פון די, וואָס וואַרטן אויף אַן איינלאַדונג. עס איז שוין געווען זייער חזקה, צו זיין מחותנים מיטן גלעזל, אָן אונטערשייד, ווער עס פּראַ-ווועט די שמחה. אָפּטמאָל זיינען די בעלי בתים — די בעלי שמחה אַליין — געווען ווייערע תלמידים, אָדער עלטערן פון תלמידים, איז דאָך אַ מצווה צו טרינקען מיטן

„רבי׳ן" לחיים. האָט מען זיי מכבד געווען נאָך מיט גלעזלעך בראַנפן און טאַקע פון די אמתע יין שרף.

אַזוי לאַנג האָט זיך „דאָס פּאָרל" משמח געווען, ביז זיי זיינען געוואָרן בגילופין, און די בעקעלעך ביי זיי האָבן זיך צעפלאַמט.

ערשט דאַמאָלסט האָבן זיי זיך געלאָזט אַהיים געאַרעמט, אָפּט מאָל, ווען זיי האָבן שוין געהאַלטן נאָך די „ארבע כוסות" פלעגן זיי זיך באַקלאָגן אויף זייער מערכה — מלמדות. דער וועלכער האָט נאָר געקענט רעדן, נאָך אַזוי פיל טרינקען, איז געווען שמחה מלמד, גאָר אַ קרעפטיג יידל מיט אַ הדרת פּנים. פלעגט ער אַזוי אָנהויבן: „זאָג מיר נאָר, זוסיע סערדצע, וואָס זיינען מיר? אַה, וואָס זאָגסטו, מלמדים? ניין! האָלץ העקערס זיינען מיר. ווייסטו גאָר וואָס, הלוואי קריגן מיר באַצאָלט ווי זיי, און טאַקע באותו יום, ווי זיי. אָבער מיר האַקן האָלץ אַ גאַנצע וואָך, און ווען מיין אידענע האָט נישט אויף שבת, ווייל די בעלי-בתים האָבן פאַרגעסן, אַז דער „רבי" האָט אויך אַ מאָגן, טענה׳ט זי טאַקע: „הלוואי וואָלסטו געהאַקט האָלץ, וואָלט כאָטש געווען מיט וואָס שבת צו מאַכן און זיך ביי וואָס אָנצוווארמען אויך.

„מה אומר ומה אדבר?" איך האָב איר דען וואָס צו ענטפערן? זי איז אפשר נישט גערעכט? און די בעלי בתים ווייסטו דאָך: איז איינער גוט פאָר שכר לימוד, פּאַסט נישט צו מאַנען; איז ער אַליין אַ קבצן, וואָס העלפט דאָס מאָנען? וואָס האָבן מיר פון אונזער האָרעוואַניע? „פּת במלח ומים במשורה", אָט גייסטו אַהיים זינגען די שבת׳דיקע זמירות; „בשר ודגים וכל מטעמים", אָבער צו דער סעודה וועט מען דיר אַוועקלייגן אַ הערינג אויף דעם טיש.

זוסיע מלמד האָט אויסגעהערט דעם גאַנצן „מאָנאָלאָג" פון זיין חבר שמחה און צוגעשאָקעלט מיטן קאָפּ, ווי איינער זאָגט:

אַזאַ יאָר אויף אונז ווי גערעכט דו ביזט, אָבער קיין לשון האָט ער שוין נישט געהאַט. די צונג איז ביי אים געווען אין גלות...

ער איז פּונקט געווען דער היפּוך פון זיין חבר. שמחה, וואָס מער ער האָט געטרונקען, אַלץ מער האָט ער געפּלאַפּלט, געדברט. אָבער זוסיע איז געזעסן שטיל, ווי אַ קאָטינקע, און נאָר געשאָקעלט מיטן קאָפּ, אַ סימן, ער איז מסכים.

אַזוי האָט זיך דאָס „פּאָרל" באַקלאָגט אויף זייער גורל און פאַרגאָסן זייערע צרות מיט דעם ביטערן טראָפּן, אָבער זייערע בני-בית האָבן זיך געפּלאָגט, געווען אָפּגעצערט פון נישט עסן צו דער זעט.

איך געדענק נאָך דעם בן יחיד, וואָס שמחה האָט געהאַט. ער האָט געהייסן בנימין. איז ער געווען אַזוי בלאָס, אַז קיין טראָפּן בלוט האָט מען אין זיין פּנים נישט געזען. ער איז טאַקע יונגערהייט אַוועק פון דער וועלט. אונזער שמחה האָט זיך דערפילט דערשלאָגן, וואָס ער איז געבליבן אָן אַ קדיש. ער איז אָבער נאָך געווען ביי אַלע חושים, האָט דער קלאַפּ אויף אים שטאַרק נישט געווירקט. פאַרקערט אָבער, זיין אידענע, וואָס איז אַזוי אויך געווען אַ שברי כלי, האָט די יסורים נישט געקענט אַריבערטראָגן... זי איז געוואָרן מעלאַנכאָליש און געצאַנקט פון

טאָג צו טאָג. זי האָט אָפּגעקרענקט אַ שטיקל ציים ביז איין פרימאָרגן ווען די תלמידים זיינען געקומען אין חדר לערנען, האָט זיי אַ שכנה געזאָגט, אַז היינט מעגן זיי אַהיים גיין, ווייל די רביצין לאה איז ביינאַכט געשטאָרבן.

כדי זיי זאָלן נישט אַרומגען בטל, האָט מען זיי געשטעלט אונטער דער השגחה פון זוסיע מלמד. שטעלט זיך נאָר פאָר וואָס עס וואָלט געווען, ווען חברה זאָלן זיין אַ גאַנצע וואָך „כצאן בלא רועה״?

נאָך איידער דער רבי איז צוריקגעקומען פון דער לוויה, האָבן די חברה שמאַדאַלניקעס אַרויסבאַקומען די מולטער, אין וועלכער מען קנעט חלה און זיך געלאָזט שליטלען באַרג אַראָפּ אַזוי לאַנג ביז די משא איז געוואָרן צו שווער און באַך... די מולטער האָט זיך צושפּאָלטן און חברה זיינען זיך צופאַלן... דאָס האָט זיי ווינציג געקימערט. געזאָרגט האָבן זיי זיך, וואָס טוט מען, אַז דער רבי זאָל נישט געוואויר ווערן? האָט מען זיך צוזאַמענגערעט די מולטער מבער צו זיין... און אומר ועושה: אונטערצונדן עטלעכע שפּענדלעך פון פּעקעליק און געמאַכט אויף דער מולטער „בורא מאורי האש״, וחסל.

אָפּגעפּטערט די מולטער, האָבן חברה זיך געשוואָרן, אַז עס זאָל בלייבן בסוד און אַוועק אַהיים. ווען די וואָך פון שבעה איז פאַריבער, זיינען חברה צוריקגעקומען לערנען פלייסיג, ווייל זיי האָבן זיך געפילט שולדיג אַקעגן רבי׳ן און געוואָלט זיין סטאַטעטשנע און פיינע תלמידים.

דער רבי שמחה איז אויך געווען גוט צו זיי, ווייל ער האָט איצט אַליין דערפילט זיין עלענדקייט און זיך געטרייסט מיט דעם, וואָס אויך „תלמידים קרוים בנים״. ער האָט פונדעסטוועגן לאַנג אין הויז נישט געקענט זיין, און גלייך ווי ער האָט צולאָזט דאָס חדר, איז ער אַוועק אין קלויז, וואו זוסיע האָט אים געטרייסט, ווי אַ געטרייער חבר, וואָס פילט מיט (זוסיע אַליין איז שוין געווען אַן אַלמן די לעצטע פּאָר יאָר).

עס זיינען אַוועק עטלעכע מאָנאַטן ביז ער האָט זיך צוגעוואוינט צו דעם סאָרט לעבן צווישן די 4 ווענט, אָבער יעדן פרימאָרגן כעלות השחר איז ער אויפגעשטאַנען און אַוועק אין קלויז, וואו ער האָט זיך געפילט היימישער ווי ביי זיך אין דער היים. איבערהויפּט איז אים געווען צום האַרצן צו רעדן מיט שמעיה דעם שדכן, וועלכער האָט אים פאָרגעלייגט אַ שידוך מיט א יתומה פון דערבייאיגן שטעטל, וואָס איז געווען אַ בתולה קרוב צו שלושים.

אין אָנהויב האָט ער אַפילו נישט געוואָלט הערן וועגן אַזאַ שידוך. ווען ער האָט אָבער זיך באַדענקט, אַז עס איז אפשר „מן השמים״ באַשערט, ער זאָל נאָך איבערלאָזן א קדיש לאחר מאה ועשרים שנה, איז ער מרוצה געוואָרן און געזאָגט צום שדכן, ער זאָל זיך משתדל זיין. מיט גאָט׳ס הילף, ער קען נאָך ברענגען אַ דור אויף דער וועלט. שמעיה דער שדכן האָט גענומען ביי אים אַ גוטן שמעק-טאַבאַק, זיך אויסגעלעגט די באָרד און אים געגעבן האָפנונג, אַז די זאַך וועט זיך ענדיגן בכי טוב.

יענעם טאָג איז ער אַוועק צו דער יתומה, האָט איר פאַרשפּראָכן גאָלדענע

גליקן. פונדעסטוועגן האָט זי געהאַט געגוג שכל זיך צו באַוואָרנען, ער זאָל אי־בערשרייבן דאָס הויז אויף איר נאָמען. שמחה האָט זיך לאַנג נישט מיישב געווען און מסכים געווען. די גאַנצע זאַך איז צוגעגאַנגען בסוד, דערפאַר איז דאָס שטעטל געגאַנגען כאַדאַראַם, ווען דער רבי שמחה איז אין אַ שיינעם טאָג אַראָפּגעקומען מיט זיין פלונית׳טע.

אין קלויז האָט מען שמחה׳ן געגעבן אַ גרויסן קבלת פּנים און אויפגענומען מיט גרויס כבוד. אַלע האָבן אים געוואונשן „מזל טוב״. עלטעכע וויצלער האָבן אים אַפילו צוגעוואונשן „צום יאָר מיט א ברית״, אויף וואָס ער האָט געענטפערט „אם ירצה השם״.

געוויינלעך איז דאָס געזאָגט געוואָרן נישט ערנסט, נאָר אין אַ שפּאַס, ווייל איר דאַרפט וויסן, אַז אונזער שמחה איז שוין געווען קרוב צו גבורות, אָבער ער אַליין האָט דווקא געהאַט גרויס בטחון און געענטפערט יעדן: „מיטן אויבערשטענס הילף״. און וואונדער איבער וואונדער, דער נס איז געשען: צום יאָר האָט אים די יתומה געבוירן אַ בן זכר. וואָס עס האָט זיך דעמאָלט געטאָן אין שטעטל, איז נישט צו באַשרייבן.

דער ברית איז געפּראַוועט געוואָרן מיט גרויס צערעמאָניע אין שוהל. בעלי־בתים, וואָס זיינען געווען זיינע תלמידים, האָבן שוין געזען, אַז דער ברית זאָל זיין מיט אַלע קליפּערלאַך, פון שנאַפּס און לעקאַך איז אָפּגערעט. מער פון אַלע־מען האָט זיך משמח געווען זיין חבר זוסיע, וועלכער האָט זיך אויך דערפילט אַ סך אינגער און האָט זיך מיט אַ באַזונדערן פאַרגעניגן איינגעהערט, וואָס יידן האָבן צו זאָגן אויף גאָט׳ס וואונדער.

דער בעל־ברית אַליין האָט געשיינט פון גליק, זיך אַביסל גערויטעלט. נאָך עטלעכע לחיימ׳ס איז ער גאָר געוואָרן אויפגעלייגט און זיך ממש געקושט מיט זיין חבר זוסיע. אונזער דאָקטאָר יאַקובסאָן האָט זיך אַליין אָנגעבאָטן מיט מעדי־צינישער הילף, ווייל ער האָט זיינע אויגן נישט געגלויבט. סיידן, האָט ער געזאָגט, עס איז פון גאָט׳ס וואונדער. אָבער זיין הילף איז נישט נויטיג געווען. אַלץ איז אַריבער בשלום.

וואָלט אַזאַ זאַך פּאַסירט אין דער גרויסער שטאָט, וואָלטן די רעפּאָרטערס פון די צייטונגען באַשריבן די סענסאַציע מיט אַלע פּיטשעווקעס. אונזער 80־יאָ־ריגער מלמד וואָלט געווען דער העלד פון טאָג מיט אַ בילד אויף דער פראָנט־פּעידזש. אַזוי ווי אָבער דאָס האָט פּאַסירט אין אַ קליין שטעטל, האָט זיך אַביסל אָפּגעטאַראַראַמט, — און מיט דעם געענדיגט.

אין א צייט אַרום איז שמחה מלמד פּלוצים קראַנק געוואָרן פון א פאַרקילונג, באַקומען לונגען־ענטצינדונג, זיך אָפּגעמוטשעט אַ וואָך און הלך לעולמו. וואָלט דאָס נישט געווען קיין סענסאַציע, אַז אין אַ שטעטל זאָל זיך ווייטער קאָכן. מען איז אָבער געווען איבעראַשט צו הערן, אַז פאַר זיין טויט, האָט ער אָנגעזאָגט זיין חבר זוסיע, ער זאָל חתונה האָבן מיט זיין אלמנה, כדי זי מפרנס צו זיין מיטן קינד. ער האָט אים אויך געבעטן, ער זאָל זאָגן קדיש נאָך אים א גאַנצן יאָר. עס פאַר־שטייט זיך, אַז זוסיע האָט אויסגעפאָלגט די בקשה פון זיין געטרייען חבר...

מ. חזן

א טאָפּלטער נס

נאָך דער רעוואָלוציע פון 1917 ווען די קערענסקי רעגירונג איז געפאַלן און די מאַכט אין רוסלאַנד האָט זיך צעשפּליטערט, האָט דאָס לאַנד איבערגעלעבט שרעקלעכע צייטן. די אַנאַרכיע האָט זיך פאַרשפּרייט איבער גאַנץ רוסלאַנד און עס האָט אויסגעקוקט ווי דער „גרויסער בער" ווערט צעריסן אויף שטיקער, איין קאַטאַסטראָפע נאָך דער אַנדערער...

צום אַלעם ערשטן האָבן די דייטשן אַרויפגעצוואונגען דעם ברעסט-ליטאָווס-קער שלום און געשניטן פאַסענווייז פון רוסלאַנד, און ווייל די באַלשעוויקעס זיינען נאָך געווען שוואַך, האָבן זיי אַלץ נאָכגעגעבן.

דערווייל האָט אין רוסלאַנד אויסגעבראָכן אַן אינערלעכע מלחמה, נישט איינע נאָר עטלעכע מיט אַמאָל, אָנגעפירט פון צאַרישע גענעראַלן.

דעמאָלט האָט אויך פוילן אויסגענוצט די געלעגנהייט און אַן אַ וואָרנונג אַטאַקירט רוסלאַנד און זיך אַריינגעריסן טיף אין דער רוסישער טעריטאָריע, נאָך איידער די רוסישע אַרמייען האָבן באַוויזן צו אָרגאַניזירן די פראָנטן.

אין אוקראַינע ווידער איז אויפגעשטאַנען אַ פּעטליורא, וואָס האָט געוואָלט באַפרייען אוקראַינע פון די באַלשעוויקעס. ער האָט צונויפגעזאַמעלט אַ מחנה סאָלדאַטן, וואָס זיינען זיך צעלאָפן פון די פראָנטן, און צו זיי זיינען אויך צוגע-שטאַנען באַנדעס רוצחים, וועלכע ער האָט באַוואָפנט מיט געווער, און זיך געלאָזט אַנרעדן פון די דייטשן זיך צו שלאָגן מיט די באַלשעוויקעס.

נישט קאָנענדיג זיך פאַרמעסטן געגן דער רויטער אַרמיי, האָבן די פּעטליו-ראַוועצעס זייער כעס אויסגעלאָזט צו יידן, געראַבעוועט און געמאָרדעט אין יעדער שטאָט און שטעטל.

אין די אַלע שטעטלעך וואו זיי האָבן דורכגעמאַרשירט, האָבן זיי איבערגע-לאָזט אַ חורבן און יידיש בלוט האָט זיך געגאָסן ווי וואַסער. פיל שטעטלעך האָבן אָרגאַניזירט זעלבסטבאַשיצונג און געגעבן אַ גרויסן ווידערשטאַנד די באַנדעס.

די צעשלאָגענע רעשטלעך זיינען זיך צעלאָפן אין די דערפער און אַגיטירט די פּוערים צו פּאָגראָמען אויף יידן.

אונזער שטעטל שומסק, וואָס איז ביז יענער צייט, ווי דורך אַ נס, ניצול געוואָרן פון אַ פּאָגראָם, האָט דערפילט די סכנה וואָס רוקט זיך אָן און עס איז געוואָרן אַ פּאַניק פאַר דער דראָענדער געפאַר.

ויהי היום, עס איז געווען פאַר קריסטמעס, האָבן זיך ביי אונז אין שטעטל שומסק פאַרשפּרייט קלאַנגען, אַז פּוערים אַרום שומסק גרייטן זיך דעם טאָג פון יאַריד צו מאַכן אַ פּאָגראָם. עס איז דעמאָלט געווען אַזאַ צייט וואָס די גוים אַרום זיינען געהעצט געוואָרן זיך נוקם צו זיין אין די יידן, פאַרן דורכפאַל פון פּעט-ליורעס „סאַמאָסטאַיאַטעלניע אוקראַינע", וואָס ער האָט כלומרשט געוואָלט ראַ-

טעוועז פון די באָלשעוויקעס. קיין אַגיטאַטאָרן האָבן אין די אַרומיגע דערפער נישט געפעלט און מען האָט געהאַלטן אין איין העצן די פּוערים צו אַ פּאָגראָם.

אמת, זיי האָבן קיין גרויס דערפאָלג נישט געהאַט מיט זייער אַגיטאַציע, ווייל די יידן פון שטעטל האָבן תמיד געלעבט בשלום מיט די גוים אַרום, און ווער שמועסט איצט, האָט מען זיך אויסגעהיט פון יעדער זאַך, וואָס האָט געקאָנט ברענגען צו מיספּערשטענדענישן. יידן פלעגן אַרומפאָרן אין די דערפער איינקויפן ביי די פּוערים זייערע תבואות און פּראָדוקטן, און די גוים האָבן איינגעקויפט אין שטעטל זייערע באַדערפענישן. אַזוי האָבן די יידן מיט די גוים אימערצו געלעבט בשלום צווישן זיך ובפרט מיט די גוישע שכנים פונעם עק שטעטל.

די פּראָוואָקאַטאָרן האָבן זיך אָבער צופיל פאַרשפּרייט אין די דערפער און אַלעמען געהעצט צו אַ פּאָגראָם. אַ פּחד איז באַפאַלן די יידישע באַפעלקערונג, ווען צו זייערע אויערן האָבן דערגרייכט די שרעקלעכע ידיעות פון די פּאָגראָמען.

עפּעס האָט מען געקוקט אויף יעדן גוי מיט חשד, יעדן פּויער האָט מען פאַר-דעכטיגט טאָמער... ווער ווייסט ? און געציטערט פאַר יעדן שאָרך... וואָס נעענטער עס איז געקומען צום טאָג פון יאַריד, וואָס פלעגט פאָרקומען יעדן חודש דעם 15-טן, אַלץ מער האָבן זיך די קלאַנגען פאַרשפּרייט און די שרעק איז מיט יעדן טאָג געוואַקסן.

מען קאָן זיך פאָרשטעלן וואָס מען האָט פאַר דער צייט איבערגעלעבט. גרו-פּענווייז האָט מען זיך פאַרזאַמעלט אויפן מאַרק און אויך אין די בתי-מדרשים, צוליב דער געפאַר וואָס רוקט זיך אָן אויף אונזער שטעטל און עס זיינען שוין געוועזן אַזוינע, וואָס האָבן אונטערגעטראָגן וואָס זיי האָבן געהערט און וואָס זיי ווייסן, אַז מען גרייט זיך אין די דערפער... מען האָט אָנגעהויבן זוכן עצות צו פאַרהיטן דאָס אומגליק. די מאַכט פון די באָלשעוויקעס איז נאָך נישט געווען באַ-פעסטיקט אין די קליינע שטעטלעך. די גאַנצע שמירה פון שטעטל איז געווען אַ קאָמיסאַר מיט עטלעכע פּאָליציאַנטן.

צו יענער צייט איז ביי אונז אין שטעטל געווען דער קאָמיסאַר אַ ליבעראַלער קריסט אַנדריי קאָסטיוק. פריער איז ער געווען אַ לערער אין שול, און יידן האָבן געוואוסט, אַז ער איז מחסידי אומות העולם, ווייל ער האָט פאַרן שטעטל אַ סך אויפגעטאָן פאַר דער צייט וואָס ער איז געווען קאָמיסאַר. מען האָט אויך געוואוסט, אַז ער איז אין זייער גוטע באַציאונגען מיט עטלעכע פּני-העיר און איז אַ נקי-כפּים.

עס איז דעריבער געבליבן איין האָפענונג, זיך צו ווענדן צו אים, ער זאָל זען טאָן וואָס נאָר מעגלעך אין זיין מאַכט, צו פאַרהיטן אונז פון אַ פּאָגראָם אין טאָג פון יאַריד. אַ דעלעגאַציע איז אַוועק צו אים מיט דער בקשה. ער האָט זיי גאַנץ פיין אויפגענומען און צוגעזאָגט, אַז ער וועט טאָן וואָס איז נאָר מעגלעך און אויך געגעבן אַן עצה, מען זאָל פאַרן קיין קרעמעניץ און בעטן דאָרטן דעם קאָמיסאַ-ריאָט זיי זאָלן געבן פאַרן שטעטל 30 ביקסן מיט פּאַטראָנען און באַוואָפנען 30

צוריקגעקומענע יידישע סאָלדאַטן, וואָס ער איז גרייט צו העלפֿן אָרגאַניזירן פֿאַר דער זעלבסט-באַשיצונג פֿון דער יידישער באַפֿעלקערונג.

אין שטעטל זיינען שוין געווען אַזוינע סאָלדאַטן, וואָס האָבן געוואוסט ווי אַרומצוגיין מיט דער ביקס און זיינען געווען גרייט צו באַשיצן זייערע פֿרויען און קינדער.

ער האָט אָנגעשריבן אַ פּאַפּיר און איבערגעגעבן צו אַ דעלעגאַציע פֿון דריי, וועלכע זיינען אַוועקגעפֿאָרן קיין קרעמעניץ צו באַקומען די ביקסן.

עס איז גאָרנישט אָנגעקומען שווער און מען האָט זיי איבערגעגעבן 30 ביקסן און פּאַטראָנען, וועלכע מען האָט אַרויפֿגעלייגט אויף אַ פֿור און אַ באַוואָפֿנעטער מיליציאָנט איז מיט זיי מיטגעפֿאָרן, ווייל טאָמער מאַכט זיך אויפֿן וועג מעשה-שטן, מ׳וועט זיי אָפּשטעלן און וועלן באַזוכן, וואָס זיי פֿירן, האָט מען צו די יידן אויך מעטגעשיקט אַ שומר. אַרויסגעפֿאָרן פֿון קרעמעניץ זיינען זיי פֿאַרנאַכט און געפֿאָרן אַ גאַנצע נאַכט. אָנגעקומען קיין שומסק איידער עס האָט אָנגעהויבן טאָגן. דאָס געווער האָט מען באַהאַלטן אין קעלער פֿון שוהל, וואו עס איז געווען אַ סקלאַד פֿון געהילץ וואָס יודעל זאַקס האָט דאָרטן געהאַט. פֿון דאָרט האָט מען אויסגעטיילט די ביקסן צו די יידישע סאָלדאַטן און יעדער האָט אַהיים גענומען אַ ביקס, און געהאַלטן ביי זיך, צו זיין גרייט פֿאַר דעם טאָג פֿון יאַריד.

דער קאָמיסאַר קאַסטיוק האָט זיך אויף דעם אַליין נישט געוואָלט פֿאַרלאָזן אינגאַנצן און זיך אַליין צוגעגרייט צום טאָג פֿון יאַריד מיט דער מיליציע.

ער האָט פֿאַרזאַמעלט אַרום זיך עטלעכע מיליציאַנטן און זיין געהילף האָט אויך געהאַט עטלעכע מיליציאַנטן און זיי געגעבן אינסטרוקציעס ווי צו האַנדלען אויב עפּעס וועט געשען. ווען עס איז געקומען דער טאָג פֿון יאַריד, האָט ער זיי אַרויסגעשיקט אין ביידע זייטן פֿון שטעטל, וואו די פּוערים מיט פֿורען קומען אַריין דורכן שליאַך, און זיי געהייסן אָפּשטעלן יעדן פֿור, און בודק זיין צו זיי פֿירן נישט מיט זיך קיין געווער אָדער אַנדערע כלי משחית. ער אַליין, מיט זיין אָפּטיילונג מיליציע, זיינען אַרומגעפֿאָרן אויפֿן מאַרק און אַכטונג געגעבן עס זאָל נישט פֿאָר-קומען קיין אינצידענטן, וואָס קענען פֿירן צו אַ געשלעג. זיי זיינען אַזוי רייטענדיג אויף פֿערד געפֿאָרן איבערן מאַרק און אויך וואו עס איז געווען דער פּלאַץ פֿון פֿערד מסחר הינטערן קלויסטער.

גראַדע איז דער טאָג געווען אַ שיינער, און פּוערים פֿון אַרום זיינען זיך צוזאַמענגעפֿאָרן. די יידן האָבן מיט שרעק אין זייערע הערצער געעפֿנט די קראָמען, און געבעטן גאָט, ער זאָל אויסהיטן, עס זאָל אָפּגיין בשלום.

אַלץ איז צוגעגאַנגען אין אָרדנונג און אויב אַפּילו עס זיינען געווען גויים מיט שלעכטע כוונות, האָבן זיי שוין געזען פֿון דעם קבלת פּנים, וואָס מען האָט זיי געגעבן ביים בודק זיין זייערע פֿורען, אַז איצט איז נישט די צייט פֿאַר זיי.

די 30 יונגעלייט וואָס האָבן געהאַט די ביקסן ביי זיך, האָבן זיך פֿון זייערע הייזער נישט געטאָרט רירן, סיידן, חלילה, עס וועט זיך עפּעס טרעפֿן, און עס וועט ווערן אַ טומעל, אַ מהומה. אַזוי איז דער יאַריד, ווי אַלע ירידים, כסדר, זיך אָנ-

געגאַנגען מיט קויפן און פאַרקויפן. עס איז שוין געווען נאָך האַלבן טאָג און עס איז אַלעמען אַביסל גרינגער געוואָרן אויף די הערצער. יעדן מאָל ווען מען האָט געזען דעם קאָמיסאַר מיט די מיליציאַנטן אַרומפאָרן איבערן מאַרק, האָט מען געדאַנקט גאָט פארן חסד, וואָס מען האָט אַזאַ געטרייען און אמתן פריינט — אַ קריסט וואָס באַשיצט די יידישע באַפעלקערונג מיטן גאַנצן האַרצן.

עס איז אָבער פאָרט נישט באַשערט געווען דער טאָג זאָל אַריבער אינגאַנצן בשלום, ווייל אַ שאָס פון אַ ביקס, וואָס איז פאַראורזאַכט געוואָרן דורך אַן טעות, האָט אַריינגעוואָרפן איז אַ פּאַניק די פּוערים, און מיינענדיג אַז די יידן ווילן אָנפאַלן אויף זיי, האָבן זיי געכאַפּט זייערע פּעקלעך און זאַכן וואָס זיי האָבן שוין באַוויזן איינצוקויפן, און אויף שנעל אָנגעהויבן צו אַנטלויפן פון יאַריד. אין דער סומאַטאָכע האָט קיינער נישט געוואוסט וואָס דאָ קומט פאָר. איינער האָט געפרעגטביים צווייטן פאַרוואָס מען לויפט. פיל האָבן געזאָגט: „מען שיסט". וואו, וואָס, ווען, ווער? קיינער ווייס נישט. דערווייל האָבן די בעלי-עגלות זיך געאיילט וואָס פריער צו אַנטלויפן. אַ סך האָבן געמיינט, אַז אַ פייער האָט אויסגעבראָכן, אַנדערע ווידער האָבן געשריען: „די דייטשן קומען!" און קיינער האָט נישט געוואוסט, וואָס אין דער אמתן עס האָט פּאַסירט. די פרויען האַלטן אין איין פאַרלאָזן דאָס שטעטל. עס איז אַ געפּילדער, אַ לויפעניש. די קראָמען מאַכן זיך צו און אין משך פון 15-20 מינוט איז שוין קיין זכר פון אַ יאַריד ניטאָ...

ערשט, אַז עס איז שוין געווען אַלץ פאַראיבער און דער קאָמיסאַר איז געבליבן מיט זיינע מיליציאַנטן „כצאן בלא רועה", אָדער גאָר פאַרקערט, „כרועה בלא צאן", ווייל ער האָט נישט געוואוסט וואָס דאָ האָט פּאַסירט און די יידן האָבן זיך אַביסל באַרואיגט און זיך פאַרזאַמעלט אויפן מאַרק געוואויר ווערן וואָס עס איז געשען, האָט זיך אַרויסגעוויזן אַזאַ געשיכטע: איינער, גאָר פון די יונגע סאָלדאַטן, וועלכער האָט געדאַרפט זיין אין הויז, האָט אַרום דריי אַזייגער בייטאָג זיך נישט געקאָנט איינהאַלטן און זיך אַרויסגעלאָזט מיט זיין ביקס און אין די בגדי מלכות וואָס ער האָט געבראַכט פון פראָנט, אויפן מאַרק.

ער האָט אָנגעלאָדן די ביקס און זי פאַרוואָרפן אויף די פּלייצעס. אַזוי איז ער ארומגעגאַנגען צווישן די פורן. אַקוראַט קען מען נישט וויסן, וואָס עס איז פאָרגעקומען, אָבער די ביקס זיינע האָט פּלוצים אויסגעשאָסן און דאָס האָט אַרויסגערופן די פּאַניק צווישן די פּוערים, ווייל זיי האָבן נישט געוואוסט פון וואַנען דער שאָס איז געקומען און וואָס דאָס מיינט. די יידישע זעלנער, וואָס זיינען געווען ביי זיך אין די הייזער, אַז זיי האָבן דערהערט דעם שאָס און די בהלה, וואָס איז געוואָרן, האָבן זיך באַוואָפענט מיט די ביקסן און אַרויסגעלאָזט אויפן מאַרק. ווען די פּוערים האָבן באַמערקט ווי יידישע סאָלדאַטן מיט ביקסן פאַרזאַמלען זיך, איז ווי אַנדערש האָבן זיי געקענט טראַכטן — אַוודאי וועלן די יידן אויף זיי אָנפאַלן מיט וואָפן. האָט יעדער פויער געכאַפּט האַק און פאַק און געלאָפן.

נאָך אַ חקירה ודרישה, וואָס דער קאָמיסאַר האָט געמאַכט, האָט ער שוין געזען וואָס פאַר אַ גרויסער העלד דער יידישער סאָלדאַט איז, אַז מיט איין שאָס

האָט ער צעטריבן אַלע פורען מיט די פוערים פון יאַריד. וואָלט מען על פי יושר אים באַדאַרפט געבן אַ באַלוינונג. לאָזט זיך אויס, אַז דער קאָמיסאַר איז געוואָרן אויף אים מלא חמה, און הייסט, מחילה, אים אָפּפירן אין חד גדיא, פאַר שטערן די רו פון דער באַפעלקערונג.

וועט איר דאָך אַוודאי מיינען, אַז מיט דעם האָט זיך שוין אַלץ געענדיגט? טאָ הערט ווייטער וואָס עס האָט פּאַסירט:

ווען די קריסטן, וואָס וואוינען אין עק שטעטל, זיינען געוואויר געוואָרן וואָס דאָ איז פאָרגעקומען, און אַז די יידן זיינען באַוואָפנטע מיט געווער, איז זיי די זאַך נישט געפעלן געוואָרן. וואָס הייסט, יידן זאָלן זיין באַוואָפנט?

מען טאָר נישט דערלאָזן! מען דאַרף דאָס געווער ביי די יידן צונעמען!

נאָך דעם, ווי דער קאָמיסאַר איז שוין לאַנג געוועזן אַוועק צו זיך אין קוואַר-טיר, האָבן די קריסטן זיך פאַרזאַמעלט אויפן מאַרק און געפאָדערט פון די יידן, מען זאָל זיי אַרויסגעבן דאָס געווער. זיי האָבן אָנגעהויבן מאַכן באַזוכן אין יעדן יידישן הויז און צוגענומען די ביקסן און דעם באַזיצער אַרויסגעפירט אויפן מאַרק. אַזוי אַרום האָבן זיי אויפגעזאַמעלט אַלע יידישע זעלנער מיט די ביקסן אויפן מאַרק און זיי געלאָזט שטיין ביז זיי וועלן זיך באַראַטן וואָס צו טאָן מיט דעם גע-ווער און מיט די זעלנער...

זיי האָבן מודיע געווען דעם קאָמיסאַר, ער זאָל קומען און זיין דער שופט — וואָס צו טאָן מיט דעם געווער און מיט די זעלנער.

דערווייל שטייען די יידישע זעלנער אויסגעשטעלט, צו צוויי אין אַ שורה, און מען היט זיי ווי אַרעסטאַנטן. די ביקסן שטייען צונויפגעשטעלט אָקעגן, און די יידן האָבן מורא אַרויסצוגיין אין גאַס, קוקן דורך די פענסטער וואָס דאָ וועט זיין. מען קען זיך פאָרשטעלן וואָס מען האָט אין די פאָר שטונדען דורכגעלעבט, ביז גאָט האָט געהאָלפן און דער קאָמיסאַר בעצמו איז געקומען. אַז מען האָט דער-זען דעם קאָמיסאַר, האָט מען זיך אַביסל באַרואיגט, ווייל ער איז פאַרט געווען גוט צו די יידן אַלעמאָל.

ער האָט דערקלערט די קריסטן די גאַנצע סיטואַציע, ווי אַזוי עס איז געקו-מען צום באַוואָפענען די יידישע זעלנער פאַר זעלבסטבאַשיצונג, נישט חלילה מיט שלעכטע כוונות... און עס איז געווען זיין הסכמה דערויף, אַז די יידן זאָלן זיך קענען פאַרטיידיקן טאָמער וועלן באַנדעס זיי וועלן פאַגראָמירן. דער שאָס פון יידישן זעלנער איז נישט מער ווי אַ טעות און ער וועט באַקומען זיין שטראָף...

און טאַקע אַ דאַנק דעם קאָמיסאַר, זיינען די שומסקער יידן צום צווייטן מאָל אין איין טאָג ניצול געוואָרן פון געפאַר. דאָס קען מען זאָגן, איז געווען אַ דאָפּעל-טער נס. נאָך אַ קורצער פאַרהאַנדלונג, איז געבליבן, אַז די ביקסן דאַרפן צוגע-נומען ווערן אין קאָמיסאַריאַט, די יידישע זעלנער האָבן קיין שולד נישט אויף זיך, מען דאַרף זיי באַפרייען און זיי לאָזן אַהיים, דערפאַר זאָלן די יידן ברענגען שנאַפּס מיט צובייסן און זאָל נישט זיין קיין שום רוגזה צווישן די יידן און די קריסטן פון שטעטל, וואָס האָבן אימערצו געלעבט בשלום.

מ. חזן

דעם רבינ׳ס קללה

ביי אונז אין שטעטל איז געווען רב דאַמאַלסט, דער רבי בעריניו זצ״ל, וועל-כער האָט געשטאַמט מגזע צדיקים און איז אַליין געווען באַליבט און געאַכטעט, פאַר זיין גוט האַרץ און זיין הויז איז געווען אַ בית ועד לחכמים און כל דכפין יתא וייכול — און די מצוה פון הכנסת אורחים איז ביי אים געווען זייער טייער.

פאַסירט אַמאַל אין 1912, אַז דער רבי זצ״ל, האָט בשוגג אַרויסגעלאָזט אַ קללה פון זיין מויל, וואָס איז שפּעטער, צום באַדויערן, מקוים געוואָרן.

גראָד האָט די פאַסירונג געטראָפן מיט מיינעם אַ ידיד מיט וועמען איך האָב געלערנט צוזאַמען אין בית המדרש, און טאַקע דערפאַר וואָס איך האָב די פאַסירונג אַליין בייגעוואוינט, האָט דאָס געמאַכט אויף מיר אַ שטאַרקן רושם און זי האָט זיך איינגעקריצט אין מיין זכרון, אַז איך קאָן דאָס נישט פאַרגעסן, כאָטש עס זיינען שוין פאַריבער אַזוי פיל יאָרן. איך גיב דאָס איבער אָן קאָמענטאַרן.

ביי אונז אין שטעטל זיינען פאַר יאָרן לאַנג געווען 2 צדדים: איין צד טאַקע ר׳ בעריניו זצ״ל, און פון דעם צווייטן צד — דער נייער רב, וועמען בעלי בתים האָבן אַראָפּגעבראַכט, ווייל זיי האָבן געטענהט, אַז אַ רבי דאַרף נישט זיין קיין רב.

הגם זיי האָבן ר׳ בעריניון געשטיצט מיט געלט, אָבער אַ רב האָבן זיי אַליין אַראָפּגעבראַכט און אויסגעהאַלטן. האָבן זיך דאָן געשאַפן 2 צדדים.

געווען ביי אונז אין שטעטל איינער מיט דעם נאָמען עקיבא וואסקאבויניק, וואָס איז געווען פאַררעכענט פאַר אַ נגיד, און ער איז געווען מצד השני. פאַר-שטייט זיך, אַז ער איז געווען אַ געגנער פון דעם רבי״ן ר׳ בעריניו. ער האָט גע-האַט די גאַנצע דעה ביים 2-טן צד. זיין מסחר איז באַשטאַנען פון דעם וואָס ער פלעגט אַרומפאָרן איבערן גאַנצן ראַיאָן איינקויפן האָניק פון די בינשטאָקן, און די פּוערים, מיט וועמען ער האָט, געהאַנדעלט פלעגן דעם האָניק ברענגען אין שאָט.

פאַרמאָגט האָט ער אויך 5 טעכטער און דוקא נישט קיין יפה-פיות. הגם אַליין איז ער געווען אַ פּשוטער מענש אָן וויסן, האָט ער פונדעסטוועגן געהאַט גרויסע השגות, בנוגע זיינע טעכטער. דהיינו: ער האָט תמיד געשטרעבט חתונה מאַכן זיינע טעכטער פאַר לומדים און תלמידי חכמים. ער האָט נישט געזשאַלעוועט קיין געלט אבי צו קריגן איידעמס פיינע, און געלערנטע, וואָס האָט זיך אים איינגע-געבן הונדערט פּראָצענט.

אַזוי איז זיין עלטסטער איידעם געווען ר׳ מאָטי האַלפּערין ע״ה, אַ ייד אַ למדן און אַ גרויסער סוחר.

דער צווייטער איידעם איז געווען ר׳ שמעון וועקסלער ע״ה, אויך ער איז געווען מיט אַלע מעלות און אַ גרויסער סוחר. דער דריטער איידעם איז געווען ר׳ יוסף שעכוויץ ע״ה. ער איז געווען אַ „שם דבר״ און עולה על גביהן. א חוץ וואָס ער איז געווען אַ למדן, איז ער אויך געווען געבענטשט מיט חכמה און ער איז געווען אַ פעהיגער סוחר. מענטשן זיינען

געקומען צו אים זיך באראַטן און עס איז פאַרשטענדלעך, אַז ער איז געווען דער ליבלינג פון אַלעמען, דרך אגב איז ער טאַקע געווען אַ מעורב בין הבריות. אַלס כהן איז ער געווען אין בי"מ דער ראש הכהנים, כאָטש עס זיינען געווען עלטערע פון אים. ער האָט אויך אָנגעהאַלטן זיין אַמט אַלס גבאי ביז דעם לעצטן טאָג פון זיין לעבן.

זעלבסטפאַרשטענדלעך אַז די איידעמס זיינען אַלע געווען ווי זייער שווער, געענגער פון רבי'ן ר' בעריניו זצ"ל.

ווען ר' עקיבא וואַסקאָבויניק איז געשטאָרבן, האָט ער איבערגעלאָזט דאָס הויז אין דעם מסחר פון האָניג פאַר זיין איידעם ר' יוסף הכהן.

ר' יוסף הכהן זצ"ל האָט אויך אָנגעפירט אַנדערע מסחרים אָבער דער הויפּט איז טאַקע געווען האָניג און וואַקס ווייל דאָס הויז איז געווען באַוואוסט פאַר פילע יאָרן און די פּוערים פון אַרום זיינען שוין געקומען ווי צו זיך אַ היים.

יעדן טאָג נאָך מנחה האָט ר' יוסף געלערנט אַ בלאַט גמרא און זיך געפירט אַ רוהיג לעבן.

זיין פרוי מייטע, האָט אים געבוירן עטלעכע קינדער, אַלע מיידלעך, ערשט דאָס זיבעטע קינד איז געבוירן געוואָרן אַ יינגל, ווען מען האָט טאַקע אַ נאָמען געגעבן נאָך מיין פאַטער יעקב ע"ה. די שמחה ביי ר' יוסף'ן אין הויז איז געווען זייער גרויס און ער האָט געפראַוועט אַ סעודה ביי דעם ברית פון זיין בן זקונים, כיד המלך.

ווען די מיידלעך זיינען אונטערגעוואַקסן האָט ער זיי געלאָזט לערנען, און איין טעכטערל, וואָס האָט געהאַט אַ שאַרפן מח מיט גרויסע פעהיגקייטן, האָט ער געשיקט אין דער רוסישער שולע לערנען וואָס איז טאַקע געווען ביי אונז אין שטעטל.

פאַר לאַנגע יאָרן האָבן די יידישע קינדער זיך באַנוצט מיט דער פּריווילעגיע נישט צו באַזוכן די שולע שבת און יום-טוב. טאָמער האָט געקאָסט יעדן אַ פאַר רובעל, וואָס מען האָט באַצאָלט דעם אָנפירער פון שולע, איז נישט געווען קיין בייז, יעדער איז געווען צופרידן, אבי די קינדער זאָלן נישט דאַרפן מחלל שבת זיין.

אַזוי איז געווען דער סדר הלמוד אין דער רוסישער שולע פאַר א לאַנגער צייט. און טאַקע צוליב דעם האָבן אַפילו חסידים און סתם פרומע יידן, זיך ערלויבט צו שיקן זייערע קינדער אין דער רוסישער שולע.

דער רבי ר' בעריניו האָט טאַקע נישט געגעבן זיין הסכמה אָבער קינדער האָט מען דאָך געדאַרפט געבן בילדונג, איז דאָס אַזוי אָנגעגאַנגען ביי אונז אין שטעטל פאַר אַ סך יאָרן, און עס איז געווען שלום ושלוה.

ויהי היום, מאַכט זיך, אַז עס איז געקומען אַ פּריקאַז צום אָנפירער פון שול, פון הויכע נאַטשאַלסטווא, אַז יידישע קינדער וואָס לערנען אין דער רוסישער שולע, מוזן אויך קומען לערנען שבת און יום-טוב, קיין אויסנאַם נישט. אין שטעטל איז געוואָרן אַ רעש, מען האָט געוואָלט אָפּשרייען די גזירה, מען איז אַפילו געפאָרן

אין דער הויפט שטאָט קרעמעניץ, זיך משתדל זיין, אָבער עס האָט נישט געהאָלפן קיין שתדלנות. די חסידים האָבן זיך געקאָכט און דאָס שטעטל איז געגאַנגען כאָ-דאַראָם. די גאָר פרומע האָבן נישט געשיקט זייערע קינדער אין שולע און מען האָט זיי אויסגעשלאָסן.

אַ טייל בעלי בתים זיינען איינגעגאַנגען אויף אַ קאָמפּראָמיס, דאָס הייסט, זיי וועלן לאָזן זייערע קינדער אין שולע שבת, אָבער מען זאָל זיי נישט צווינגען צו שרייבן נאָר לערנען די למודים. געוויינלעך האָט מען דערפאַר אויך באַדאַרפט אונטערשמירן.

דער רבי, ר׳ בעריניו איז שאַרף אַרויסגעטראָטן געגן אַזאַ קאָמפּראָמיס, און האָט געהייסן מכריז ומודיע זיין, אַז קיינער זאָל נישט שיקן זיינע קינדער, אַפילו נאָר צום לערנען, ווייל עס וועט קומען צו חלול שבת, און האָט געוואָרענט די עלטערן, אַז זיי זיינען פאַראַנטוואָרטלעך פאַר די קינדער, וועלכע זיינען נאָך נישט קיין בני-עונשין.

די חסידים האָבן געפאָלגט דעם רבי׳ן, און זיך אָפּגעזאָגט צו שיקן זייערע קינדער אין שול, און אָנגעפירט אַ גרויסע אַגיטאַציע צו בעאיינפלוסן אַנדערע צו טאָן דאָס זעלבע.

פאַרקערט, די בעלי הבתים מצד השני, האָבן זיך גאָר ווינציג געקימערט וואָס דער רבי און די חסידים זאָגן, אין געשיקט זייערע קינדער שבת אין שול. און אַז מען האָט די קינדער נישט געצוואונגען צו שרייבן נאָר לערנען און אויס-הערן די למודים, האָט מען טאַקע נישט אַזוי מקפיד געווען אויף דער זאַך, און דעם כרוז פון רבי׳ן נישט געפאָלגט.

אַזוי האָט זיך דער קריזיס פון די 2 צדדים נאָך מער פאַרשאַרפט.

צווישן די עלטערן וועלכע האָבן נישט געוואָלט פאָלגן דעם פאַרזאָג פון רבי׳ן און האָבן זיך גאָר ווינציג געקימערט, איז אויך געווען אַ שענער איד, וועמענס טעכטערל איז געגאַנגען אין שול.

ווען עס איז באַוואוסט געוואָרן, אַז פילע עלטערן שיקן זייערע קינדער שבת אין שולע און אַז בתוכם איז אויך דאָס טעכטערל, איז ביים רבי׳ן אין קלויז געוואָרן אַ רעש, מען האָט מעכב הקריאה געווען און באַשלאָסן, דער רבי׳ זאָל קומען אין בית המדרש פון 2-טן צד מיט אַ מנין חסידים און נאָך אַמאָל מכ-ריז ומודיע זיין וועגן חלול שבת.

די גאַנצע שולד האָט מען געוואָרפן אויף דעם איד, ווייל איר דאַרפט וויסן, אַז ער איז געווען אַ גרויסער תלמיד חכם און א ירא שמים, און אַלס כהן ווי קען ער עולה לדוכן זיין ווען זיין קינד איז מחלל שבת ?

הכלל, עס איז געווען ליהודים... די חסידים זיינען געווען אויף דער אָפּענ-סיווע, האָבן זיך דעם שבת געגרייט צו שטורמען די פעסטונג פון צווייטן צד.

ויהי היום, אַ שבת פאַרנאַכט, דער איד איז געזעסן ביי א גמרא אין בית מדרש און געלערנט ווי זיין שטייגער איז געווען יעדן שבת, און עס עפענט זיך פלוצלונג די טיר פון בית מדרש און ר׳ בעריניו מיט אַ מנין חסידים זיינע,

לאָזן זיך אַריין גלייך צו דער בימה. און דער רבי הויבט אָן צו זאָגן מוסר דעם עולם וועגן חלול שבת.

מערסטענטייל מענשן האָבן געגעבן כבוד דעם רבי'ן, וואָס איז דאָס ערשטע מאָל געקומען אין בית המדרש אַריין, אויפגעשטעלט און זיך צוגעהערט וואָס ער זאָגט.

אַנדערש איז אָבער געווען דער איד, וועלכער איז געזעסן ביים שולחן און געלערנט. ער האָט נישט מפסיק געווען פון לערנען, און זיך נישט געמאַכט וויסנדיג וואָס דער רבי זאָגט.

דאָס ווייזט אויס האָט דעם רבי'ן אַריינגעבראַכט אין גרויס צאָרן, און ער האָט גענומען שטאַרק מוסר'ען דעם שענעם איד און פון גרויס אויפרעגונג האָט ער אָנגעהויבן אויסטייטשען דעם פּסוק: „ובת כהן כי תחל... אַז א בת כהן איז מחלל... זי פאַרשוועכט דעם הייליגן שבת... זאָגט די תורה, אַז עס קומט איר שרפה... נאָר אַזוי ווי זי איז דאָך נאָך נישט קיין בת עונשין, פאַלט די שולד אויף איר פאָטער...

אָפּזאָגענדיג די ווערטער, האָט דער רבי ר' בעריניו פאַרלאָזן דעם בית המדרש מיט זיינע חסידים, און דער עולם איז געבליבן ווי פאַרגליווערט פון דעם אויסטייטש פון פּסוק. מעהר פון אַלעמען בין איך געווען ערשטוינט ווייל דער רבי איז געווען אַ מזג טוב און איך האָב נישט געקענט פאַרשטיין ווי עס האָט זיך ביי אים געקאָנט אַרויסכאַפּן אַ וואָרט וואָס איז כמעט געווען אַ קללה.

די דאָזיגע פאַסירונג האָט געמאַכט אַ שטאַרקן רושם אויף אַלעמען וואָס האָבן זיך געפונען אין בית המדרש, און באַזונדערס זיינען די פריינט פון דעם איד געווען שטאַרק באַקימערט.

מיט דער צייט האָט זיך דער עולם באַרוהיגט און דער גאַנצער ענין איז פאַרגעסן געוואָרן.

אין אַ פּאָר יאָר אַרום איז אויסגעבראָכן די מלחמה, דער פראָנט האָט זיך דערנעענטערט צו אונז, נייע צרות זיינען געקומען, אַלערליי גזרות מיט גרושים, עס האָט זיך אָנגעהויבן פילן דער יקרות, אַלעס איז געשטיגן אין פּרייז, אַ סך זאַכן זיינען נישט געווען בנמצא, עסנוואַרג איז געווען בצמצום און עס האָט אויך אויסגעפעלט קעראָסין. און דאָס ביסל וואָס מען האָט געקענט קריגן איז געווען אויף העלפט מיט בענזין, וואָס מען פלעגט צומישן און נישט געוואוסט די סכנה דערפון.

איך געדענק, עס איז געווען אין אַ זומער 1917 אָדער 1918, עס איז געווען בין השמשות, מען איז געזעסן פאַר די הייזער און גערעט וועגן מלחמה, וועגן יקרות, מיט אַמאָל עס ווערט אַ לויפעריי, אַ געשריי: אַ מענש ברענט... און ווירקלעך מן זעט פון ווייטענס ווי אַ בוים וואָלט געפלאַקערט. מענשן האָבן זיך צונויפגעקליבן און מען הערט שוין שרייען, אַז דער איד ברענט. זיינע מלבושים האָבן זיך אָנגעצונדן אויף אים און געפלאַקערט.

עס איז אַזוי געשען: ער האָט פאַרנאַכט גענומען אָנצינדן דעם לאָמפּ וואָס איז געווען פול מיט קעראָסין געמישט מיט בענזין.

די פרוי און די קינדער זיינען שוין ווייזט אויס געשלאָפן און ער האָט גע-

וואַלט אַריינקוקן אין אַ ספר. דערווייל איז דער לאָמפּ אַרויסגעפאַלן פון זיינע הענט און דער קעראָסין האָט זיך אָנגעצונדן אויפן דיל. די פלאַמען האָבן אָנגעצונדן זיינע מלבושים וואָס זיינען געווען פעט פון וואַקס און דאָס האָט נאָך פאַרגרעסערט די פלאַמען. ער איז גיך אַרויס אין גאַס און געשריען נאָך הילף. עס האָט נישט געדויערט קיין מינוט און ער איז פאַרוואַנדעלט געוואָרן אין אַ פאַקעל און ביז מענשן זיינען זיך צונויפגעלאָפן צו העלפן איז שוין געווען צו שפּעט. מען האָט מיט בלענקעטס פאַרלאָשן דאָס פייער אויף אים און אַריינגעלייגט אין בעט און געבראַכט דעם דאָקטאָר צו אים. דער דאָקטאָר האָט געגעבן ווינציג האָפנונג און אַזוי האָט ער זיך אָפּגעמוטשעט אַ גאַנצע נאַכט אין יסורים און אין דערפרי איז ער געשטאָרבן. די שטאָט איז געווען אין טרויער, אַלע קראָמען זיינען געווען צוגעמאַכט ביי זיין לויה און דאָס גאַנצע שטעטל האָט אים באַגלייט צום בית עולם. זיינע פריינד זיינען געווען נידערשלאָגן. עס האָט געשוועבט פאַר די אויגן דעם רבין׳ס קללה...

רבקה ארליך־גאָלדענבערג

פון שומסק ביז תל-אביב

פאַראַן איבערלעבענישן, וואָס די צייט האָט איבער זיי נישט קיין שליטה. אָפּטמאָל ווייזט זיך מיר אויס, אַז עס איז לגמרי נישט אמת, אַז די צייט שוואכט אָפּ דעם זכרון אין מעקט אָפּ לאַנג געשעענע זאַכן. פאַרוואָס אויך איצט, איבער דרייסיג יאָר ווי איך בין אַוועק פון שומסק, זענען נאָך אַזוי פריש אין מיין געמיט די איבערלעבענישן פון מיינע קינדער-יאָרן און יוגנט-יאָרן, און דאָך גיב איך זיך אָפּ אַ חשבון, אַז איך וועל נישט אומשטאַנד זיין דאָס אַלץ צו באַשרייבן, אפשר טאַקע דערפאַר, ווייל שוין ביים ערשטן פאַרטראַכט נעמען זיך פון אַלע זייטן פלייצן אויף מיר די דערינערונגען פון יענער צייט, פון די זומערס און ווינטערס, וואָס איך האָב דאָרט פאַרבראַכט, פון די פשוטע וואָכעדיקע טעג און הייליג-פיי-ערלעכע שבתים, פול מיט חן און צויבער פון אַמאָליקע יאָרן.

שומסק, שטעטל פון מיין קינדהייט און יוגנט, זיסע חלומות און גאָלדענע זכרונות. ווי לויטער ס׳זענען די געשטאַלטן פון יענע שיינע יידן, אין געלייטערטער פון אַלע זע איך דיך, מיין פאָטער, אַ פאַרנומענער מיט געשעפטן: אַ מיהל, חשבו-נות, אַ בורר. שוין דאַמאָלס האָסטו געזען, אַז די שיינע אוקראַאינישע געגענט איז נישט אונזערע, אַז די שכנים די גוים מיט די פּאָליאַקן זענען אונזערע אייביקע שונאים, זיי זענען גרייט יעדע מינוט צוצערויבן דאָס לעצטע ביסל האָב און גוטס.

אַזוי פיל שיינע פרילינגס, בלויער שטראַליקע טעג, שיינע פרימאַרגנס און אָוונטן, וואָס האָבן געצויגן צום שפּאַצירן אויף דעם שאָסיי, די גאָרקע, דער סוראַזשער וואַלד. ווי ליב זענען די דערינערונגען וועגן דעם טייך אים זומער. היינט איז דאָס אַלעס צווישטערט און פאַרניכטעט צוזאַמען מיט דעם שענסטן וואָס האָט דאָרט געלעבט און געבליט, היינט ליגט דאָס אַלעס אין חורבות.

אמערסטן איינגעקריצט אין מיין זכרון פון דער אַלטער הייט, זענען די איילי-גע מינוטן פון דעם אָנקום פון שבת-קודש, ווען אונזער גאָטזעליגע ליבע מוטער פלעגט ליכט בענטשן, פאַרשטעלנדיק דאָס צעשטראַלטע פּנים מיט אירע איידעלע הענט, און שטיל תפילה טון פאַר איר הויזגעזונט, זייער אָפּט פלעגט אַ טרער כּאַלן דורך די פינגער אַראָפּ אויף דעם ווייסן טישטוך. זי האָט געפילט, אַז די קינ־דער וועלן פאַרלאָזן די שטוב, איניגע זענען שוין געווען אין אַמעריקע, און ווער עס וועט העלפן בויען דאָס יידישע לאַנד, וועגן וועלכן זי האָט אַזוי פיל געהערט פון איר גוטן מאַן, אונזער האַרציגן טאַטן.

דער פאָטער אונזערער איז געווען זייער צופרידן, ווען מ׳האָט באקומען אַ סערטיפיקאַט פאַר אונזערטוועגן, דאָס איז געווען זיין שכר, זיינע פאַרדינסטן פאַר זיין טיטיקייט פאַרן קרן-היסוד. דער גורל איז געפאַלן, אַז אונזער שוועסטער בת-שבע זאָל פאָרן. צום אָנהויב איז די פרייד געווען אין לשער, אָבער באַלד האָט דער טרויער זיך אַריינגעגנבעט אין האַרצן:

ווי אַזוי וועט זי איבערלאָזן די מאַמען?

פון די צוועלף קינדער זענען מיר נאָך דאַמאָלס געווען זעקס שוועסטער אין שטוב, אָבער ביי יעדער פון אונז איז דאָס געפיל געווען פון איינעם צום אַנדערן אַזוי שטאַרק, אַז אָפּרייסן זיך פון דער משפחה איז געווען ווי אָפּרייסן אַ גליד פון אַ לעבעדיקן גוף.

אין יענער צייט האָט די רעדאַקציע „היינט" אָרגאַניזירט אַן עקסקורסיע קיין ארץ-ישראל. אונזער פאָטער האָט גערעט מיט התלהבות וועגן דעם, ווייל ער האָט געוואוסט אַז דאָ וועט זיך עפענען אַ וועג און מעגלעך אַז מיט דער צייט וועט די גאַנצע משפחה קענען איבערזידלען קיין ארץ-ישראל. פאַר דער רעגירונג האָט דאָס געהייסן אַ שפּאַציר אויף זעקס וואָכן, אָבער מיר האָבן נישט געטראַכט וועגן קומען צוריק.

אין איינעם אַ טאָג האָט מיין פאָטערס פּנים זיך צעשיינט מיטן רוהיגסטן שמייכל און גערעט האָט ער, ווי זיין שטייגער, שטיל און דורכגעטראַכט:

„איך האָב איינגעצאַלט אויף דער עקסקורסיע פאַר חוה׳ן און רבקה"... די פרייד איז געווען גרויס, דאָס האַרץ האָט ביי מיר געקלאַפּט, אָבער דאָ האָב איך זיך אָנגעטראָפן אויף דער מאַמעס פייכטע אויגן, וואָס האָבן געקוקט אויף אונז שטיל מיט טיפער בענקשאַפט און מיט געוויסער פאַרשעמטקייט, זי האָט זיך גע-שעמט, וואָס זי קען נישט אָנטיילנעמען אין דער גרויסער פרייד.

איך האָב דערזען די טרערן אין מיין שוועסטערס אויגן און נישט געקענט איינהאַלטן דעם שטראָם פון טרערן, וואָס האָט געגומען פליסן פון מיינע אויגן.

דער טאַטע האָט זיך אָנגערופן:

„קינדער, אויב איר וועט זען, אַז עס איז דאָרט שווער פאַר אייך, זאָלט איר קומען צוריק אַ היים". זיין שטים האָט געציטערט, איך האָב געוואוסט ווי שווער עס איז דער געראַנגעל אין זיין האַרץ, וואָס האָט איבערגעטראָגן און איבערגעליטן ווען ער האָט ווייטער גערעט:

„אויב איר וועט זען, אַז עס איז פאַראַן די מינדעסטע אויסזיכט מיר זאָלן עולה זיין, שרייבט גלייך אַ בריוו".

אין שטעטל האָט זיך געקאָכט, מיר זענען געווען די עלדינס פון טאָג. נישט געקוקט אויף דעם, וואָס דאַמאָלס זענען שוין אַ סך שומסקער יוגענטלעכע געווען אין ארץ-ישראל, איז יעדער אַרויספאָר פון שטעטל געווען אַ וויכטיג געשעעניש. מען האָט זיך געפרייט און מקנא געווען, דיסקוטירט און געזיפצט, גערעדט וועגן גרויסע חלוצישע וואונדער, און פאַרויסגעזען שווערע טעג אין גלות.

ס'איז געווען שוין ענדע ווינטער, דער טייך איז נאָך געווען פאַרפרוירן, דער שניי איז נאָך געלעגן אויפן שטעטל. דער שליטן איז פאַרפאָרן ביז אונזער שטוב. פון גאַנץ פרי איז שוין די גאַנצע משפחה געווען באַ אונז אין שטוב, מיין ברודער הירשל מיט זיין גאַנצע משפחה, מיין שוועסטער מייקי מיט איר מאַן און קינדער, אונזער שוועסטער ברײַנע פון בילֿיזערקע איז געקומען זיך געזעגנען, אין דער שטוב האָט זיך גערוישט, אַלע מיט רויט פאַרוויינטע אויגן. מ'האָט זיך געדרייט פון וואַנט צו וואַנט, געווישט אַ טרער און געשוויגן. די מאַמע האָט זיך באַמיט צו שמייכלען מילד, אָבער אַפילו די טריט אירע זענען געווען דורכגענומען מיט שטילן און פרומען געוויין, און איר יעדעס פשוטע וואָרט איז געווען אַ תפילה.

אונזער שוועסטער שרה'קע, וואָס איז אין יענער צייט געקומען צו אונז אויף אַ באַזוך פון אַמעריקע, איז איצט געווען די סאַמע ענערגישסטע. זי האָט שוין איינמאָל איבערגעלעבט די פּיין פון צושיידונג און האָט געוואוסט, אַז מען טאָר זיך נישט אונטערגעבן. זי האָט פאַרביסן די ליפּן און אונז גענומען אונטעריאָגן צום שליטן.

מיט טרערן און איינגעהאַלטענעם געוויין האָבן מיר זיך געזעגנט מיט דער מאַמען. דער טאַטע האָט אונז באַגלייט ביז קרעמעניץ, אין זכרון זענען מיר געבליבן די שטילע רייד פון טאַטן, מיר זענען שוין געזעסן אין דער באַן קיין וואַרשע, נאָר שרהקע האָט אונז באַגלייט ביז וואַרשע, די עטלעכע מינוט פאַרן אָוועקגיין די באַן האָט דער טאַטע געקוקט אויף אונדז נישט גערעט אַ וואָרט, ער איז געווען זיכער, אונזער גוטער טאַטע אַז די פייערלעכקייט, מיט וועלכער ער איז געווען דורכגענומען, שפּיגעלט זיך אָפּ אויף זיין פּנים, גיט זיך אונז איבער און איז בכוח צו פאַרטרייבן, אָדער לפּחות פאַרגרינגערן די יסורים פון אָפּרייסן זיך פון שטוב און פון אַלע נאָענטע.

ס'האָבן אונז באַגלייט דער מאַמעס בליקן, ס'האָט זיך מיר אויסגעוויזן, אַז אָט בויגט זי אַריבער דעם קאָפּ איבער די פאַרשטאַרטע פינגער פון מיינע הענט און דערוואַרעמט זיי מיטן אָטעם פון איר גרויסער ליבשאַפט.

די ליפּן ביי מיין פרומען טאַטן האָבן געפּליסטערט תפילת-הדרך, אָבער זיין פּנים, אויסגעצערט דורך פּיין, דורך ליבשאַפט און איידעלער חכמה, האָט גע-שמייכעלט און זיינע פייכטע אויגן האָבן געקוקט לויטער און מילד ערגעץ ווייט צום חלום פון אויסגעלייזטן ייִדישן לאַנד.

אין יענע מינוטן האָב איך געפילט די קדושה, מיט וועלכער עס איז דורכגע-נומען זיין שטרעבונג צו קומען מיט זיין פאַמיליע קיין ארץ-ישראל. איך האָב אין האַרצן געשווירן, אַז קיין שום שוועריקייטן וועלן מיר נישט אָפּשרעקן און קיין שום כוח וועט מיך נישט אָפּהאַלטן פון בלייבן אין ארץ-ישראל און טון אַלץ אַריבערצונעמען די שוועסטער און ברידער, דעם טאַטן און די מאַמען.

„איך האָף, אַז מיר וועלן זיך זען", האָב איך געזאָגט צום טאַטן ביים געזעג-נען זיך. און מיין קול האָט געמוזט אָפּקלינגען די גאַנצע דעצידירטקייט און עקשנות, וואָס האָט זיך אָנגעזאַמעלט אין מיין האַרץ, ווייל מיין טאַטענס אויגן האָבן געגומען שטראַלן. מיט אַ תפילה׳דיק קול האָט ער געזאָגט: „זיכער קינדער-לעך, איך האָף אַז בקרוב וועלן מיר אַלע זיין צוזאַמען אין ארץ-ישראל".

דעם טאַטענס תפילה׳דיק קול און דער מאַמעס לעצטע טרערן האָבן מיר און מיין שוועסטער חוה באַגלייט נאָכן אַראָפּגיין פון פּאָרט און געענדיק אויף די גאַסן פון תל-אביב.

דעם אמת פון אונזער מצב האָבן מיר נישט געשריבן, אַ היים זענען געגאַנגען פריילעכע בריוו, געשריבן נאָר וועגן דעם, אַז די ערד אונטער מיינע פיס — איז מיינע.

אַ יאָר שפּעטער איז אונזער מלכה געקומען. זענען מיר געווען דריי שוועסטער. מיין ברודער זיאַמע מיט זיין פאַמיליע זענען געקומען פון אַמעריקע מיט דער מיי-נונג צו באַזעצן זיך אין ארץ-ישראל, און באַלד האָט ער אָנגעהויבן טון צו ברענגען די עלטערן מיט דעם צווילינג צ׳רנה און לאה. אין דעם יאָר איז געקומען בלויז בת-שבע.

ליידער, ליידער האָבן מיר נישט מצליח געווען און נישט זוכה געווען צו האָבן אונזער גוט ייִדישע משפחה מיט אונז דאָ, און זיי האָבן געטיילט דעם גורל זייערן מיטן גאַנצן ייִדישן ישוב אין פּוילן.

צפורה (רויכמאַן) ווייסמאַן

א בריוועלע דער מאמע׳ן פון „וועלאס״

(טאָג בוך פון אַן אומלעגאַלער עולה)

30.7.1934

אינדערפרי אַנגעקומען קיין וואַרשע. אַ טאַקסי פירט אונדז אין האָטעל אויסער דער שטאָט. טרויעריק, דער האָטעל ווירקט שלעכט אויף דער נשמה. מ׳טרייסט זיך מיט היימישע חברה. אַלע זענען היימיש, אַפילו די אומבאַקאַנטע, איין גורל. מ׳וואַרט אויף אינפאָרמאַציעס. איך בין אין אַ צימער מיט 5 בחורות.

כ׳גיי צו דער קאָנטראָלע פון דאָקטאָר. כ׳בין שטאַרק שוואַך פון אַ קרענק אין דערהיים, פאַרמאַטערט פון וועג. דער דאָקטאָר זאָגט אַז ס׳האַרץ איז שטאַרק אָפּגעשוואַכט. איך בין פאַרצווייפלט, מיר גלוסט זיך נישט צוריק פאָרן. דערווייל גייט מען זען ווארשע, זי מאַכט אַן איינדרוק.

31.7.1934

9 אַ זייגער. ס׳קומען אַן חברים פון ליטאַ און לעטלאַנד. די משפחה וואַקסט, חברים פון מזכירות הייסן פאַקן די זאַכן. מ׳וואַרט אויף אַ ידיעה, אויפן באַפעל צום אָפּפאָר. דער זייגער איז 12, די ידיעה איז נישטאַ, אַלע גייען אין שטאָט, איך בין דענערווירט פון בענקשאַפט אַהיים, כלייג זיך שלאָפן.

1.9.1934

נישטאָ קיין ידיעה וועגן אָפּפאָר. חברים פון מזכירות רופן אונדז צוזאַמען, ריידן איבער אומלעגאַלער עליה. מיר האָבן די זכיה — זאָגן זיי צו זיין די ערשטע אומלעגאַלע א.אַ.וו. ווען מיר פרעגן פאַרוואָס ווילן זיי נישט אַזאַ זכיה, ענטפערן זיי נישט. זיי ענטפערן נישט אויף אַ סך פראַגן.

3.9.1934

פון פרימאָרגן גייען קלאַנגען אַז מ׳פאָרט. מען גלויבט שוין נישט מער. מען איז פאַרצווייפלט. דאָך קומען חברי מזכירות מיט די באַן בילעטן. אַ פאַרזאַמלונג, זיי זענען מודיע אַז מ׳דאַרף צוצאָלן נאָך 750. חברה האָבן אויסגעגעבן דאָס געלט אין שטאָט, זיי האָבן נישט מער. ס׳ווערט אַ גערודער, די וואָס האָבן געלט שרייען מ׳זאָל געבן, „מ׳דאַרף עולה זיין און אַן עק״.

איך האָב איין דאָלאַר, כ׳גיב אים אַוועק. זיי אָבער באַנוגן זיך נישט, מ׳וואַרפט מיך אַרויס פון צימער.

די צייט איז קורץ, 2 אַ זייגער גייט אָפּ די באַן, אַלע האָבן ערלעדיקט, נאָר דער גוש בלייבט.

ס׳ווערט אַ רעש, כמעט אַ געשלעג, די טאַקסאָווקעס קומען, מ׳דאַרף פאָרן, ס׳קומט אַ מזכירותניק, ערלעדיקט אַלעס. מ׳פאָרט צו דער באַן.

אַ שורה מיט מאַשינען, אַ רעש, ס׳ציט די אויפמערקזאַמקייט פון אַלע.

ביי דער באַן ווערט אַ געלויף, יעדער וויל שנעלער אַרויף. מ׳גלויב נישט, מ׳וויל אָפּענדיקן מיטן פריערדיקן, מיט אַלטע איבערבלייבענישן. חברים פון מרכז באַגלייטן אונדז מיט האַרציקע וואונטשן.

אין באַן, די טירן ווערן פאַרמאַכט, די פאַרהאַנגען אַראָפּ, יעדער האָט זיך זיין פּלאַץ. די שטימונג אַ בעסערע, מ׳זינגט, מ׳קריטיקירט די מזכירות, מ׳רעדט איבער אירע חטאים, פּריווילעגיעס. מיט אונדז פאָרן שווארץ, יהודה שוואַרצבארט, יזרעאלי און ד״ר בראַנד, אינטעליגענטע מענטשן, מ׳באַציט זיך איידל.

דאָס עסן אויף דער באַן איז אויף אונדזערע קאָסטן, און קיין געלט איז נישטאָ.

דאָס ערשטע פּלאַץ נאָך וואַרשע איז טשענסטאָכאָוו. אַ גרויסע שטאָט, אַ שיינער וואָקזאַל, שיין, אָבער מיין האַרץ בענקט זיך אַהיים. איצט גייט קאָנגרעס פּוילן, קוילן גרובנס, ס׳פּלאָטערן פייערלעך פאַרשידענע. קאַטאָוויץ, הייזער לויטן דייטשישן סטיל, ווייסע, שיינע. די באַן לויפט, ס׳פליען דורך שטעט, שטעטעלעך.

ס׳איז 11 ביינאַכט. מיר זענען ביי דער טשעכישער גרענעץ. מען זעצט זיך איבער אין אַ צווייטן צוג. חברים קויפן זיך איין זאַכן אין פּוילן. מ׳האָט געלט, אַ געזעלשאַפט פון שוואַכע געלטלאָזע און זאַטע, אייניקע האָבן נישט קיין געלט צום עסן. ס׳קומען צו חברים פון גאַליציע, מ׳פאָרט צוזאַמען קיין טשעכיע.

4.9.1934

די נאַכט אַריבער, באַגינען, ס׳רעגנט, פעלדער באַוואַקסן מיט קוקורודזע, ווייַנטרויבן. ס׳מאַכט נישט קיין איבעריקן איינדרוק. פעלדער, שטעט זעט מען נישט. מענטשן אין טשעכיע זענען גאַנץ פיין געקליידט. זיי ווייסן אַז מיר זענען „שילער״ און באַציען זיך זייער גוט.

אויך פון טשעכיען קומען צו עולים. דער זייגער איז 12 בייטאָג. מיר קומען צו דער הונגאַרישער גרענעץ. דאָ רעגנט אויך, די לאַנדשאַפט ווי אין טשעכיען. מיר קומען צו בודאַפּעשט. די באַן שניידט דורך די שטאָט. זי זעט אויס ריזיק. עס קורסירט אַ עלעקטרישע באַן. חברה לויפן אַרויס אין גאַס, מ׳וויל זען אַביסל. אַלעס איז דאָ אנדערש. ס׳קומען צו חברים פון הונגאַרן, אויך ווינער. מיר קאָנען נישט ריידן מיט זיי.

מ׳פאָרט ווייטער. ביי דער לענג פון דונאַי ציען זיך ריזיקע בערג, אַריינ־געגראָבן אין וואָלקנס. כ׳בין פול מיט איינדריקן. אַלעס איז פאַר מיר ניי. איך וויל זיך מיט עמיצן טיילן, אָבער נישטאָ מיט וועמען, אַלעס אַרום מיר איז פרעמד.

פאַרנאַכט. די יוגאָסלאַווישע גרענעץ. מען קאָנטראָלירט די פּעסער. די סטאַציע איז באַוואַקסן מיט בלומען. זומער דופּטעט אַרום, וואַרעם אַ מחיה. בעלגראַד, הויפּט שטאָט שפּיגלט זיך אין דונאַי שיין, אַ רעש ווי אומעטום אין די וואָקזאַלן. די באַן לויפט שוין ווייטער איבער יוגאָסלאַוויע. מען עסט אָונט ברויט. דאָס פּוילישע ברויט איז שוין נישטאָ. מען עסט קוקורודזע־ברויט,

מ׳עסט טייל׳ט סאַרדינען, עפּל, וויינטרויבן. נישט שלעכט, מען איז זייער מיד, מ׳פאַלט אַוועק ווי מען איז און מען שלאָפט.

5.9.1934

פאַרטאָג. מ׳וועקט, מ׳איז שוין ווידער ביי דער בולגאַרישער גרענעץ. כ׳ווער געוואויר, אַז ביינאַכט איז געווען אַ קאַטאַסטראָפע, אַ ראָד איז אַראָפּ פון א וואַגאָן, דאַנקען גאָט אָן קרבנות. נו, מ׳וואַרט מ׳דאַרף ווייטער פאָרן, אָבער מ׳פאָרט נישט. געקריגן אַ טעלעגראַמע נישט צו פאָרן ווייטער קיין גריכנלאַנד. חברה האָבן דערווייל דערזען אַ קראַן, וואַסער, מ׳לויפט טרינקען, וואַשן ס׳פּנים נאָך צוויי טעג שמוץ.

פון ווייטנס לעשט מען אַ שרפה. מיר 37 מענטשן אויף דעם קליינינקן פּעראָן ציען צו פיל די אויפמערקזאַמקייט. מ׳לויפט צו אונדז, מ׳פרעגט ווער מיר זענען. די מענטשן, שוואַרץ אָפּגעברענט, אָרעם געקליידעט, פּרוּוען מיט לאַנגע צעפּ ביז דער ערד. פרייַנטלעכע. חברה קויפן טיי. די צייט גייט.

ענדלעך הייסט מען ווייטער פאָרן. די געגנט — אַ גן עדן, אַלס בערגיק־באַוואַלדערט. די שפּיץ בערג זעט מען נישט, שפּאַרן אָן אין הימל. דער וועג שניידט דורך זייערע בייכער. 23 טונעלן, פינסטער אַרום, חברה זענען פריילעך. נאָך אַ טאָג פאַרביי.

2 אַ זייגער. סאָפיאַ, אַ בלומיקע שטאָט, נישט ווייט פון וואָקזאַל אַ ראַדיאָ סטאַציע. באַנען קומען און לויפן אַוועק.

מיר פאָרן קיין וואַרנע צום פאָרט. די אומגעבונג שיינער ווי שיין, אויף וואָקזאַלן שטייט מען מיט ווייַנטרויבן און קאַוואַנעס, מ׳נעמט פויליש געלט. חברה קראַצן אויס גראָשנס פּוילישע און מ׳קויפט. אַ געפילדער. פריילעך. נאָך איין סטאַציע צו וואַרנע.

די מזכירות׳ניקעס הייסן זיך פּאַקן, לערנען ווי זיך אויפצופירן, נישט ריידן נאָר פויליש, זיין רואיק, שטיל. ס׳פילט זיך שוין מיט „אַנלעגאַלקייט״.

מ׳גייט אַרויס פון באַן צו צענדליקער. די וואַליזעס טראָגן אונדז באַן־באַאַמטע. מ׳גייט צו קאָנטראָלע, אָבער מ׳עפנט כמעט גאָרנישט.

מיר וואַרטן. דערווייל גייט מען זען די שיפן פאַראַנקערטע צום פאָרט. די ים־וואוינונג מאַכט אַ געוואַלדיקן רושם. ביים אָנהויב און צווישן, קריגן מיר די פּעסער. מ׳גייט אַרויף אויף דער שיף. איין חבר איז אַריינגעפאַלן אין קעלער, מ׳טראָגט אים אַרויף אויפן דעק אַ צעקלאַפּטער, בלוט רינט פון אַלע אברים, שרעקלעך, ביז ער קומט צום באַוואוסטזיין זענען אַלע דערשלאָגן. דער ערשטער קרבן.

6.9.1934

מ׳מוז זיך צופּאַסן צום שיף רעגולאַמין. 7 וועקט מען צו טיי, אַ גריכישע שיף. ווער פאַרשטייט זיי ? איינער גאָר אַן אַלטיטשקער, אַ רוסיש אַנטלאָפענער פון דער רעוואָלוציע, רעדט רוסיש, מיט אים פירן מיר אויס אַלעס.

מיר זענען 4 בחורות אין אַ קאַבינע. מ׳באַציט זיך צו אונדז שיין. דער עס־צימער איז שיין סערווירט, מאַכט אַ רושם. ס׳איז 11 אַ זייגער, די שיף רירט. די חברים וואָס האָבן אונדז באַגלייט אין באַנען, געזעגנען זיך וואַרעם, מ׳בעט אָפּגעבן גריסן אייגענע דאָרט אין פּוילן, טרערן, באַנק.

ס׳איז פֿאַרבאָטן צו שטיין אויפֿן דעק. ביינאַכט, זאָגט מען, האָט מען אָפּ־געבונדן אַ שיף. אַ רעוויזיע פֿירט זיך. 3 חברים נייע פֿון ישראל זענען צוגעקומען, זיי וועלן אונדז פֿירן קיין ארץ.

הימל און וואַסער, נישטאָ קיין באָדן. דער שוואַרצער ים איז רואיק און פֿאַרכשופֿט. מ׳שטייט און מ׳קוקט אין זיין טיפֿקייט. ער דערציילט עפּעס. געזעל־שאַפֿטן האַלטן זיך. איך בין אומעטיק, אַלע זענען פֿריילעך, מ׳זינגט, מ׳שפּילט.

מ׳ריידט זיך אָפּ אויפֿשטיין 3 ביינאַכט, מ׳גייט דורכפֿאָרן די דאַרדאַנעלן. ס׳הערט זיך אַ גערודער, מ׳זעט אַ ים־לאָמפּ — קאָנסטאַנטינאָפּאָל. זי איז צע־טיילט אויף צוויי, אייראָפּע און אַסיע. אין אַסיע זענען צענדליקער מעטשעטן. די דאַרדאַנעלן אַ שמולער וואַסער פּאַס. מיר זענען אין יש־השיש. רואיק אַרום, מיר זיצן אויפֿן דעק. ס׳קומט אָן אַ לוקסוס שיף, אַן אַמעריקאַנער. צוויי וועלטן באַגריסן זיך העפֿלעך. אַ עראָפּלאַן לאַנדעט. מ׳פֿאַרגעסט אַז ס׳איז ים.

חברה גרייטן אַ נשף לכבוד פֿרייטיק צונאַכט. נאָכן אָוונט ברויט שטעלט מען אויס בענק, אַ סצענע. דער נשף פֿאַנגט אָן, רעציטאַציעס, אַ קאָנצערט, אַ באַלעט. פֿריילעך.

8.9.1934

אַריבער אין עגעיאישן ים. אַ שטורימדיקער ים, מענטשן ווערן כמורנע, דער קאָפּ דרייט זיך, ס׳איז עסן נישט גוט, מ׳קאָן שוין נישט זיצן, מ׳לייגט זיך אויס אויפֿן דעק. מ׳הויבט אָן „פֿאָרן ריגע״, מ׳חלש׳ט. צוויי טעג אַזעלכע וועלן מיר זיך מאַטערן. זער שווער אָבער כדאי, אבי צו קומען צום ציל.

9.9.1934

די קראַנקע מערן זיך. נישטאָ מיט וואָס צו ראַטעווען, אַלע זענען קראַנק, איין פּראָבלעם ווען גייט מען אַראָפּ און וואָס עסט מען מ׳זאָל עס פֿאַרדייען.

10.9.1934

מיר זענען אַריין אין ים התיכון. אַ מחיה, דער ים אַ רואיקער, דער וועטער פֿיין, מ׳זעט פֿון וייטנס בערג. אַ חבר פֿון ישראל זאָגט ס׳איז דער הר הכרמל. ס׳האַרץ גיט אַ ציטער. ביינאַכט דרייט מען זיך נעבן די ברעגעס פֿון ארץ. מ׳זעט פֿייערלעך פֿון חיפֿה, אָבער מיר דערווייטערן זיך פֿון איר, נישטאָ קיין באַפֿעל. מיר זענען אויף אַ שלאַכט פֿעלד, מ׳וואַרט אויף קאָמאַנדע.

11.9.1934

מ׳רופט צו אַ אַסיפה. די ישראל פירער הייסן מאַכן קליינע פעקלעך, נישט נעמען קיין וואַליזעס. ס׳גייען לאבוד פיל זאַכן, נייע שיינע וואַליזעס לאָזט מען איבער, אַבי קומען קיין ארץ.

מ׳כילט אַז ס׳דראָט אַ געפאַר, אַנגעשטרענגט, ס׳דאַרפן קומען מזכירות חברים. זיי זענען נישטאָ. מ׳וואַרט, דערווײַלט פעלט אויס וואַסער און ברויט. חברה ווערן אויפגערעגט.

12.9.1934

וואַסער איז שוין אינגאַנצן נישטאָ. עפּעס איז נישט קלאָר, פאַרוואָס בחורות קריגן יאָ וואַסער. בכלל פירן זיך אייניקע מיידלעך נישט גוט אויף, מ׳האָט באַקאַנטשאַפט מיט ד׳ער מאַנשאַפט פון שיף, כמעט יעדע אַסיפה האָט צום אַרומריידן די פראַגע : בחורות.

די חברים פון ארץ גרייטן צו אַ לאַדקע. פאַרנאַכט, זיי גרייטן זיך אין וועג. מ׳שווימט ווידער ביי די ברעגעס, ווידער זעט מען חיפה, הדר הכרמל, זייערע פלעמלעך שפּיגלען זיך אין ים.

מ׳לאָזט אַראָפּ די לאַדקע. 2 חברים פאָרן קיין ארץ. מאָרגן וועלן זיי צוריק־קומען.

13.9.1934

ס׳איז שוין 12 בייטאָג. די 2 חברים זענען נאָך נישטאָ צוריק. מ׳איז אומ־געדולדיק, ס׳שפּירט זיך דער הונגער, מ׳איז אויסגעדרושט נאָך אַ טראָפּן וואַסער. פּלוצלינג דערזעט מען אַ שוואַרץ פּינטעלע נעענטערט זיך צו אונדז. ס׳האַרץ ווערט דערפרייט. מיר באַגריסן וואַרעם די 12 חברים. זיי זענען געקומען אונדז נעמען קיין ארץ. ווידער גרייט מען זיך, ווידער פעקלעך, אַנווייזונגען. מ׳עסט פּרי אוונט־ברויט, מ׳טוט זיך אָן מיט די קלימענקעס אין האַנט, ממש יציאת מצרים. יעדער טוט אָן עטלעכע פּאָר הויזן, קליידלעך, בלוזעס, יעדער גרופּע אויף איר אַנגעוויזענעם פּלאַץ. די שיף איז פינסטער, מ׳הערט נישט קיין שאָרך, איינער ווייסט נישט פון צווייטן. מיר 90 מאַן פון גוש כללי זיצן אין איין צימער. ס׳איז דושנע, דער ים שטורעמט, די שיף הוידעט זיך, ס׳הערן זיך קרעכצן מ׳ברעכט, מ׳חלש׳ט. איך בין זייער שוואַך, מ׳פירט מיך אין קאָרידאָר כאַפּן לופט. ס׳איז נישטאָ קיין טראָפּן וואַסער צו מינטערן די פאַר׳חלש׳טע, דער דאָקטאָר איז נישטאָ, ס׳ווערט אַ פּאַניק, אַ געלויף.

דערווייל איז נאָך קיינער נישט אַראָפּ, מיר זענען שוין ווידער ווייט פון ברעג. ס׳קומען לאַדקעס, מ׳נעמט 30 מאַן פון דער פּאַרטיי, פוןביידע זייטן לאַדקע שווימען חברים. באַלד קומען זיי צוריק. ווידער נעמט מען מענטשן, אין יעדער גרופּע צו 8 בחורות. דער ים שטורעמט, סכנת נפשות. מ׳באַשילסט אַראָפּלאָזן אַנדערע גרופּן מאָרגן. מ׳וואַרט מיט אומגעדולד אויפן תור. אַ חבר קומט, זאָגט אָן אַז מ׳קאָן זיך דערווייל לייגן שלאָפן.

מיט געבראָכענע קערפּער און נשמות פֿאַלט יעדער אַוועק וואו ער איז און מ׳ווערט אַנטשלאָפֿן.

14.9.1934

די שיף גייט, מיר ווייסן נישט וואוהין, מ׳דערווייטערט זיך. פֿרישטיק איז נישטאָ, מ׳האָט זיך נישט געוואַשן, די ים־וואַסער איז שטאַרק געזאַלצן, רופֿט אַרויס פֿרישטשעס. מ׳דערציילט אַז מ׳האָט געוואָלט צוצאָלן דעם שיפֿס קאַפּיטאַן נאָך 1000 פֿונט ער זאָל נאָך בלייבן אַ וואָך דאָ, האָט ער נישט באַשטאַנען. ער פֿאָרט נאָך קוילן פֿאַר דער שיף.

מיר פֿאָרן איבער סוריה נעבן חרמון. די בערג פֿון לבנון זענען אַלע באַוואוינטע, מ׳פֿאָרט דורך בירות. מיר זענען שוין אין טריפּאָלי. 9 אַ זייגער. פֿאָליציי. מ׳קאָנטראָלירט. ברויט האָבן מיר נאָך נישט. מידע און פֿאַרהונגערטע לייגן מיר זיך שלאָפֿן.

איך פֿאַרע זיך ביי אַ קראַנקען בחורה. זי האָט היץ, איך ווער אַנטשלאָפֿן מיט איר אין בעט.

15.9.1934

אַראָבער אין לאַדקעס קומען, מ׳ברענגט פֿלעצל טרוקענע ענבים, עגבניות, גזוז. זיי שרייען. די חברה בייטן דאָלאַרן, מ׳קויפֿט, ווער ס׳האָט. מיר אָבער בלייבן הונגעריקע, מ׳וואַרט. בייטאָג ברענגט מען ברויט מיט פּאָמידאָרן. פֿרישטיק, מיטיק און אָוונטברויט צוזאַמען, מ׳שטייט אין תור נאָך וואַסער וואָס מ׳האָט געבראַכט אין אַ פֿושקע. חברה שטופּן זיך, ממש קרבנות פֿאַלן, ס׳קומט דערצו אַז אַ חבר פֿון ארץ דערלאַנגט איינעם אַ פּאַטש. מ׳ברענגט בלוזעס, שיך. ס׳געפֿונען זיך חברים וואָס גנב׳ענען אָביסל, מיאוס דאָס געזונדל.

16.9.1934

דערווייל הערט מען אַז ס׳איז נישטאָ קיין קוילן און נישט קיין וואַסער, מ׳דאַרף פֿאָרן צוריק קיין גריכנלאַנד. חברה שטיפֿן אָן וואַליזעס מיט ווייַנטרויבן.

18.9.1934

די שיף רייבט זיך ביי די ברעגעס פֿון אַנאַטאָליע, קפּריסין, (אַן איטאַליענישע קאָלאָניע), אַלעס אינטערעסירט, מ׳פֿרעגט אויף יעדער שטיקל יבשה, יעדער נאָמען.

ס׳איז ערב יום כּפּור, כּל נדרי נאַכט. מ׳דערמאָנט זיך אין די עלטערן, זייערע ליידן. זיי ווייסן גאָרנישט וועגן אונדז. צווישן אונדז זענען דאָ פֿיל רעליגיעזע. מ׳פֿאַרשרייבט ווער ס׳וויל פֿאַסטן. חברים פֿון גאַליציע, טשעכיע און ליטע ווילן פֿאַסטן. מ׳גרייט פֿאַר זיי אַ ספּעציעלן אָוונטברויט פֿאַר כּל נדרי. זיי נעמען זיך דווונען. ס׳וואַרפֿט אַריבער צוריק אַהיים, דאָרט וואו מ׳האָט געמיינזאַם געליטן,

געשטרעבט. איצט איז מען איינזאַם, אַפּגעריסן. חברים וואָס פאַסטן נישט, מאַכן אַ משפט איבער רעליגיע. די סנגוריה און קטגוריה זענעןביידע שוואַכע. פאַסטערס ווילן אויך נעמען אַנטייל נאָך כל נדרי און מ'לייגט אַפּ דעם אורטייל.

19.9.1934 — יום כפור

מיר זענען צוריק אין עגעיאישן ים. ער שטורעמט און וואַרפט שטאַרק, מ'קאָן פון געלעגער נישט אַראָפּ, מ'גיט אַלעס צוריק. איצט פאַסטן, נישט ווילנדיק אַלע.

3 בייטאָג. אַרום אונדז בערג. ס'איז אַביסל רואיקער. חברים פון ישראל צעטיילן די פעסער. פון ווייטנס זעט מען אַ באַוואוינטן פלאַץ. די מאַנשאַפט זאָגט, מיר פאָרן אַהין. מ'הייסט שרייבן בריוו, מ'וועט זיי שיקן. יעדער לויפט, שטופט זיך שרייבן, די קראַנקע בחורה פונדעוועט מיר אַ פאָסט־מאַרקע, זי האָט נאָך אַ דאָלאַר.

מיר זענען שוין אין פּאָרט. די שטאָט איז געבויט אויף 2 בערג, קליין אָבער רירעוודיק. פּאָליציי קאָנטראָלירט די פעסער, מ'ערלויבט אַראָפּגיין אין שטאָט. די חברים פון ארץ נעמען אַ פּאָר בחורות און פאָרן פאַרברענגען.

20.9.1934

די וואָס האָבן געלט פאָרן אין שטאָט, שיקן די בריוו, די איבעריקע מאַכן אַ רשימה. צום סוף גייען אַלע אין שטאָט אַריין. דער באָדן אונטער די פיס בּרענגט פרייד. מיר רודעווען אַרום, די גריכן ווילן זיך צונויפריידן מיט אונדז און קאָנען נישט.

21.9.1934

מ'שטייט אין פּאָרט. ס'פעלט ווידער וואַסער. פאַרוואָס? מ'קאָן דאָס נישט פאַרטראָגן, ס'טייטש וואַסער זאָל נישט זיין? ס'ווערט אַ דעמאָנסטראַציע מיט האָנטוכער אויפן האַלדז, מ'שרייט, מ'פאָדערט „וואַסער, „וואַסער". די נערוועז זענען אָנגעשטרענגט, דער שיפס־אייגנטימער בעט רואיק זיין, מ'איז אונטערן אויפזיכט פון פאָליציי. מ'וויל נישט פאָלגן, מ'שטורעמט, מ'וויילט אַ קאָמיסיע וואָס זאָל האַלטן קאָנטאַקט מיט די ישראל חברים.

ס'האָט געווירקט, מיר האָבן באַלד באַקומען עסן און וואַסער וויפל מיר האָבן געוואָלט.

22.9.1934

ביינאַכט קומט אַ חבר פון וואַרשא מיט וויכטיקע נייעס, ער האָט געהערט פון אונדזער ליידעניש, אָבער לאָזט אַ לאַנגן רעפעראַט וועגן „מיר חלוצים דאַרפן זיין גרייט צו אַלעם, אאַ"וו". חברה פאָדערן אָבער סערטיפיקאַטן.

23.9—27.9.1934

קיינע ענדערונגען, מ׳געניסט פון דעם וואָס מ׳ריהט זיך אָפּ פון ים־קרענק, מ׳גייט אין שטאָט, מ׳פאַרברענגט אַביסל, אָבער דאָך, מ׳וואַרט דאָך אויף עליה, וואָס וועט זיין.

דערווייל גרייט מען צו וואַסער און קוילן אויף 8 טעג.

28.9.1934

מ׳קאָנטראָלירט צי אַלע זענען דאָ, מ׳פרישטיקט און... דער ים האָט דערפילט אַז מ׳גייט פאָרן, שפּרינגט ער מיט זיינע ווילדע כוואַליעס. דער קאָפּ דרייט זיך ווידער. קראַנק, נישטאָ שוין מער קיין שטייאיקע, אַלעס איז פאַרשטעקט אין קאַבינע, צום בעט געשמידט, אומעטום איז איינגעשמוצט. דער דאָקטאָר קאָן זיך קיין עצה נישט געבן, די פּלאָג איז גרויס, אַלעס ווייטיקט, צום טיש גייט קיינער נישט, אַ נייער יום־כּפּור.

29.9.1934

ס׳איז צו פרי צופאָרן צו די ברעגעס. די שיף שטעלט זיך אָפּ אין אַ דערפל, אַרום זענען בערג, אַ הערלעך שיינע געגנט. פּויערן אַרבעטן ביי שטיינער. מיר זענען רואיק, דערווייל זענען מיר טוריסטן, מ׳פּאַרט, מ׳קוקט, אַ ניי אָרט. דער ים איז רואיק, די וואַסער בלוי, די מאַנשאַפט זאָגט צו רואיקע טעג אויך ווייטער.

1.10.1934

די חברים פון ארץ רופן אַן אַסיפה. מאָרגן גייען מיר אַראָפּ, מ׳דאַרף קלויבן אַ ראש קבוצה. מאָרגן 12 אַ זייגער קומען צו צו אונדז נאָך חברים. מיר נעמען שוין אויף אַלץ רואיק „ותיקים אין די צרות״. אָוונט, אַ רעפעראַט איבער עבודה עברית, עתון חי און אַ קאָנצערט. מ׳געזעגנט זיך, איינער פון דער מאַנשאַפט פאַרלאָזט אונדז. אין משך פון דער צייט האָט ער שוין געלערנט אַביסל עברית. ער געזעגנט זיך מיט אַ „להתראות בפלשתינה הדימוקרטית״.

אַ הייסער הורא פאַרענדיקט דעם אָוונט.

2.10.1934

דאַרף זיין אַ היסטאָרישער טאָג פאַר אונדז, ליידער איז ער נישט. מ׳פּאַקע־וועט די בידנע פּעקלעך, ראשי קבוצות גיבן אַנווייזונגען, מ׳זעט די ברעגעס פון ארץ, אָבער... די חברים זענען נישט געקומען. ראשי קבוצות רודערן, מ׳קריגט וואַלעריאַנע טראָפּן, מ׳עסט פרי אונטערברויט, מ׳ליגט אין קעלער, מ׳איז פאַרטיילט אין גרופּן, אָבער...

מ׳זעט אַ זיגל־שיף, די כוואַליעס וואַרפן זי אויף־און־אָפּ. אונדזערע „חברים״ גייען אַראָפּ צו די אין שיפל, אַ גוטער סימן. מיר האַלטן די פּעקלעך אויף די פּלייצעס. די מערסטע פילן זיך ווידער נישט גוט פון ים־קרענק, אָבער מ׳שטאַרקט

זיך. פלוצלינג הייסט מען זיך צוגיין. דער חשמל צינדט זיך אָן, די נערוועץ פלאַצן. וואָס ווידער? קאַרג געליטן? די ארץ חברה הייסן זיך שטאַרקן, דיס־ציפּלין האַלטן, וואַרטן אויף אַ באַפעל, ס׳מוז נעמען נאָך אַ פּאָר טעג. אַ צווייטער הויבט אָן ענדיקן דעם רעפּעראַט, מיר אָבער צוגייען זיך איש לאהלו.

4.10.1934

אַ טרויעריקע שטימונג, באַוועגונגסלאָז, אָן צוטרוי, ס׳הונגערט שוין גוט, מ׳בענקט נאָך אַ פּיצל פלייש, ס׳ברויט איז פאַרשימלט, גרופּן אין ווינקלעך ריידן וועגן פאַרגאַנגענע צייטן. מ׳באַשולדיקט זיך קעגנזייטיק, ספּעציעל זענען שולדיק די ארץ ישראלדיקע, זיי יאָגן זיך נאָך בחורות און פאַרגעסן זיך, זיי זענען נישט ערנסט. די מאַנשאַפט באַציען זיך שלעכט, מיר זענען זיי נמאס. מ׳רופט אָן אַסיפה פון גוש, מיר ווילן זאָגן אַז מיר זענען גרייט אויף אַלעם, אַפילו אויף עכו־תפיסה. די אסיפה דויערט שעה׳ן, די ארץ חברים לעבן גוט און פילן אונדז נישט מיט. זיי זענען ברוגז און די אַסיפה ענדיקט זיך.

5.10.1934

כאָטש מיר גלויבן נישט, דאָך גרייט מען זיך ווידער. די לאַגע איז שוין אנערטרעגלעך, דאָס ברויט גרין און שטינקט איז שוין אויך נישטאָ. די סוכארעס זענען ווייניק און מיט ווערים. יעדע שעה איז אַן אייביקייט, אָבער מ׳האָפט. מ׳געזעגנט זיך ווידער, להתראות בארץ, מ׳איז באַהאַלטן, צוגעגרייט גיכע הילף. פון ווייט זעט מען ליכט־פלעמלעך פון חיפה, מיר דערנענטערן זיך צום באָדן. פינסטער, אַלע גלידער רייסן זיך, מ׳וויל פילן דעם באָדן אונטער די פיס, דער ים איז צוגעגעסן.

2 ארץ־חברים לאָזן זיך אַראָפּ מיט אַ שיפל צום ברעג. מ׳וואַרט אויף אַ בשורה מיט אָנגעשטרענגטקייט, אַ מינוט — אַן אייביקייט. ס׳קומט אַ צעטעלע, נישט דאָ, מ׳דאַרף פאָרן קיין תל־אביב, אפשר דאָרט וועט מען קאָנען אַראָפּגיין, אַ רייזע פון 2 שעה. אַנטוישטע, מידע שלעפּן מיר זיך ביים שרון. ווידער לעמפּ־לעך, תל־אביב — קליין פּאַריס, זי באַוועגט זיך און וויגט זיך, פּראַכטפול. גאָט, ווי זענען מיר שוין דאָרט!

ס׳געפיל איז נישט גוט. איינער פון אונדז זאָגט: מיר וועלן דאָס זען מיט די אויגן אָבער נישט באַטרעטן מיט די פיס. ס׳קומט אַ באַפעל, בלייבן אויף די ערטער, האַלטן זיך שטיל.

מיר זענען די ערשטע צום אַראָפּ אין לאָדקע, 30 מאַן אין אַ פּיצעלע לאָדקע. פלוצלינג ווערט באַלויכטן די שיף. אַ חבר זאָגט אַז אַ שיפעלע איז צוגעפאָרן צו אונדז. מ׳האָט געפרעגט „מי אתם", אָבער געענטפערט האָט מען אַראַביש, געפרעגט ווי הייסט די שיף אונדזערע און באַלד האָט אַ ראַקעטע העל באַלויכטן די שיף. מיר ציטערן אין פחד און די שיף הויבט אָן לויפן אויף צוריק און דערווייטערט זיך פון ארץ שנעל, באַגלייט מיט ראַקעטן ליכט.

װען די שיף איז שױן װײַט פֿון סכּנה הױבט מען אָן רודערן, רױשן. די מאַנשאַפֿט ערקלערט, װען מ׳גײט אַראָפּ אין דער לאָדקע װאָלטן געװען קרבנות און די שיף װאָלט מען אַרעסטירט.

6.10.1934

װידער פֿאָרן אָפּ די ישׂראל חברים. מ׳קוּשט זיך מיט זײ, מ׳קלערט, אפשר, אפשר, איצט װעט שױן אפשר געלונגען. מ׳גרײט צו סוכאַרקעס מיט װאַסער. די האָפֿנונג אונדזערע זענען די ישׂראל חברים.

7.10.1934

אַ טאָג פֿון אָנגעשטרענגטער ערװאַרטונג, מ׳זאָרגט שױן פֿאַרן גורל פֿון די ארץ חברים, װאָס איז מיט זײ. פֿונװײַטנס זעט מען אַ פֿונק, הױבט מען אָן צו האָפֿן. צום סוף איז דאָס אַ לאַסט־שיף קײן אַלעקסאַנדריע.

8.10.1934

זײ זענען הײַנט אױך נישט געקומען. אַ זיצונג, מ׳באַשליסט שיקן נאָך אַ פּאָר ארץ חברים מיט אײנעם פֿון דער מאַנשאַפֿט, זײ זאָלן קומען מיט אַ קאָנ־קרעטער ידיעה. דער בעל־הבית איז מסכּים. די שיף נאָענט זיך װידער צו די ברעגעס. פּלוצלינג אַ געשלעג צװישן די מאַטראָסן, זײ װילן נישט פֿאָרן, האָבן מורא און מ׳פֿאָרט נישט. מיר זענען אין אײן בהלה. שפּעטער װײסט מען שױן: דער שיפֿ׳ס אײגנטימער האָט פּשוט אַזױ זיך אַרױסגעדרײט פֿון אונדז מיט אונדזער באַשלוס.

9.10.1934

אַ רעגן. חברים אױפֿן דעק זענען אױסגענעצט, מלױפֿט אין די קעלערן, מ׳איז נאָך מער פֿאַרצװײפֿלט. אײנער זאָגט ערנסט, ער װעט זיך װאַרפֿן אין ים אַרײַן. ס׳איז שױן נמאס, מיר װילן שױן גאָרנישט װיסן: נאָר סערטיפֿיקאַטן! געענדיקט מיט דער חלוצישער ברײטקײטן, סערטיפֿיקאַטן גלײַך װי אַלע.

10.10.1934

דער ים שטורעמט געפֿערלעך, ס׳מערן זיך קראַנקע. אײנער װערט פּאַראַ־ליזירט אױפֿן לשון, אײנער פֿאַר׳חלש׳ט אָן פּולס, עטלעכע זענען טױב אױף בײדע אױערן, אַלע הונגעריק און דאָרשטיק. אײן זעקל ברױט פֿאַר 400 מאַן. חברים האַלב־נאַקעטע זענען אַרײַן אין קיך גנב׳ענען ברױט בײַנאַכט. אַן אַסיפֿה אין מיט נאַכט מיט 320 חברים, מ׳װײלט אַ ועדה, מ׳פֿאָדערט סערטיפֿיקאַטן. דער בעל־הבית קריגט רחמנות אױף אונדז, פֿאָרט קױפֿן ברױט אין אַ קלײנעם פּאָרט. מיר זענען שעפּסלעך, מ׳פֿירט אונדז װאו מ׳װיל.

11.10.1934

פרימאָרגן. אַ שיינער אָרט, בוימער, שטיבעלעך, אַלעס בליט. מיר קריגן ברויט צו פרישטיק. לייכטער אויף דער נשמה ווען מ׳זעט יבשה. די שיף נעמט קוילן גלייך פון גרוב דורך ווינדעס אויף דראָטן. שיין צו קוקן ווי דאָס גייט, פון ווייטנס אַ קאַראַוואַן מיט קעמלען.

12.10.1934

די שיף גייט, מ׳פאָרט פאַרביי גריכנלאַנד, אַ גאַנצער אַרכיפעלאַג. ווידער ים, ס׳איז נמאס, מ׳וויל שוין פילן באָדן אונטער די פיס.

13.10.1934

אַ זיצונג ווידער ראשי קבוצות, גיבן נאָכער איבער ווי מ׳דאַרף זיך אויפ־פירן. מ׳פאַקעוועט די פעקלעך ווידער, מ׳טוט זיך אָן ווי טוריסטן, די גריכישע פאָן פלאַטערט, מ׳לאָזט אַראָפּ דעם אַנקער אין ים, די טרעפּ — אויפן טראָטואַר, מ׳גייט אין שטאָט 320 מאַן. מיר ציען אויף זיך די אויפמערקזאַמקייט פון דער גאַס. די שטאָט שיין, געטונקט אין גרינס, אויפן באַרג די גאַסן רווישיקע, טראַמ־ווייען, טאַקסובקעס, די מענטשן אייראָפּעאיש געקליידעט.

באַלד לויפט צו אונדז צו אַ חבר פון וואַרשאַ, ווייזט די פלעצער אין די טאַקסעס, ווישט דעם שווייס און פרעגט מיט אַנגסט, צי לעבן מיר אַלע, צי זענען נישטאָ קרבנות. דערווייל האָט דער שטאָט גובערנאַטאָר אונדז באַדאַרפט אויפנעמען און איז אַוועקגעפאָרן, מ׳דאַרף וואַרטן. ס׳קומט צו נאָך אַ חבר, ער פרייט זיך מיט אונדז ווי מיט פאַרלוירענע קינדער, ער רופט אַ אַסיפה, איז מודיע, אַז מ׳האָט באַשלאָסן אונדז געבן סערטיפיקאַטן. כשר זיך פאַרדינט. די שטימונג שטייגט, אָבער ווערט ווידער פאַרדונקלט, ווען ער דערציילט איבער די ידיעות וואָס גייען אַרום איבער אונדז: אַז מיר זענען דערטרונקען, אַרעסטירט, אויסגעשטאָרבן פון קראַנקייטן. די עלטערן זענען געלאָפן פאַר׳סמ׳טע, גע׳טענה׳ט אין מרכז, אַז מ׳האָט פאַרפירט זייערע קינדער, ס׳ווייטיקט ס׳האַרץ אויף אונדזערע טייערע עלטערן, אָבער מיר טרייסטן זיך, נאָך אַ מאָנאַט וועלן מיר קאָנען קומען לעגאַל קיין ארץ־ישראל.

14.10.1934

חברים ברענגען אונדז פּאַפּיר מיר זאָלן שרייבן אַהיים, ס׳רודערט זיך, אַלעס איז גוט, אָבער די רייזע קיין ארץ קאָסט 2 פונט, און דאָ דער אויפהאַלט קאָסט אויך און מיר האָבן נישט קיין גראָשן ביי דער נשמה, ווי אַזוי קאָן מען פאָדערן דאָס געלט פון אונדזערע אָרעמע עלטערן.

15.10.1934

מ׳גרייט זיך אַראָפּגיין. אָבער די ארץ־חברים קומען מיט אַ נעגאַטיווער תשובה, דער גובערנאַטאָר דערלויבט נישט אַראָפּגיין, דאַך זיינען מיר רוהיק אבי ס׳דאָ ברויט און מ׳האָט נישט מורא קאָן מען אויסהאַלטן.

16.10.1934

ברענגט אַ פּרילינגס געפיל אין אונדזער האַרץ. אַט שיינט אויף די זון און אַט פאַרגייט זי אין וואָלקנס און ס׳ווערט אַ זאַוויערוכע. א חבר קומט און וואַרפט אַריין אַ ספק אין האַרץ וועגן די סערטיפיקטן. מ׳קאָן אויך נישט בלייבן אין גריכנלאַנד. מ׳וועט דאַרפן פאָרן קיין קאָנסטאַנץ. אונדזער צימער איז געווען נעבן דעם אַלגעמיינעם פון די בחורים, פּאַראַמאָל הערן מיר אַ געפּילדער, איינער שרייט איבער דעם צווייטן. ס׳איז אַ פּנים דער זייגער 2 באַנאַכט, אַלע שפּרינגען אַראָפּ פון די בעטן, אַ זיצונג פון דער ועדה. די פענסטער זענען באַלאַגערט, מ׳לאָזט נישט אַריין. מיר זענען געשפּאַנט, וואָס וועט זיין דער באַשלוס. איך ווי תמיד גלויב די פּירערס, זיי וועלן זיך נישט אַרומשפּילן מיט אונדז אונפאַר־אַנטוואָרטלעך.

17.10.1934

ס׳רעגנט און ס׳איז טריב אויף דער נשמה. מיר זענען זומערדיק אָנגעטאָן. די קעלט מאַטערט און שרעקט. אָן אספּה. די וועדה גיט איבער איר באַשלוס. מ׳רופט אונדז צו אַ הונגער־שטרייק ביז מיר זאָלן וויסן גענוי וואָס איז מיט סערטיפיקאַטן. פרישטיק — מ׳עסט נישט, מיטאָג — גיסט מען אַרויס. די ארץ־חברים בעטן זיך ביי אונדז מיר זאָלן עסן, דער שיפס־קאַפּיטאַן איז ברוגז. ער וויל וויסן פאַרוואָס מ׳שטרייקט.

3 אַזייגער קומט אַ חבר, ס׳איז אָן אספּה. ער גיט איבער, אַז די סערטיפיקאַטן זענען פאַרזיכערט. חברה גלויבן נישט, מ׳רוישט זיך. 5 אַזייגער — דער שטרייק ענדיקט זיך.

18.10.1934

נישטאָ קיין גוטע נייעס. מ׳רעדט שוין נישט וועגן סאַלאָניקי, אפשר בוקאַ־רעשט. אַלע קוקן אַרויס אויף די פאַרשטייער. מ׳דערזעט די לאַדקע, מיינט מען אַט וועט זיין נייעס. און די נערוון פּלאַצן.

22.10.1934

ווען מ׳הערט ווידער וועגן בוקאַרעשט, הויבט מען אָן קלערן, אַז דאָס הייסט צוריק קיין פּוילן. ס׳איז טרויעריק. מ׳לערנט די בחורות גימנאַסטיק, מ׳טרייבט די צייט מיט ספּאָרט. בייטאָג געשעט אַ מיאוסער פאַרפאַל: אַ בחור גנבעט צו אַ הייס לעבל ברויט. אַ פּאָליציאַנט באַמערקט דאָס און... ס׳איז אָן אספּה. מ׳טאַדלט דעם טאַט, מ׳רעדט וועגן אויפפירונג.

23.10.1934

אַ חבר, אַ פירער, קומט, זיין פנים שטראַלט. אַ בשורה. מ׳דערלויבט אַראָפּ־גיין אין סאלאָניקי. די וועדה קריגט אינסטרוקציעס, ווידער רעדט מען וועגן אויפפירן זיך, ספּעציעל בחור און בחורה. די גריכן זענען אין דער אינזיכט נישט פאַרגעשריטן. מ׳דינגט צוויי האָטעלן באַזונדערע. די דערלויבעניש פון גובערנאַטאָר איז נאָר אַ מינדלעכע, שפּעטער וועט קומען די שריפטלעכע. מיר זענען אויפגעלעבט, מ׳טאַנצט אַ לעבעדיקן הורה, מ׳וויל זיין שוין אויסערן ים, און טאַקע ווייט פון פוילן.

24.10.1934

מ׳וואַרט אַלץ אויפן אַראָפּגאַנג. פאַרנאַכט קומען חברים טרויעריק חושך. אַטען האָט דערלויבט דעם אַראָפּגאַנג, אָבער סאלאָניקי באַשטייט נישט. די באַציאונג צווישן די גויים און יידן זענען דאָ פאַרשאַרפטע. ס׳קאָן אויסברעכן אַ פּאָגראָם און זיי האָבן מורא. מ׳ראט אונדז פאָרן צוריק קיין בוקאַרעשט. מיר באַקלאָגן זיך אויף אונדזער ביטערן גורל.

25.10.1934

די נייגעריקייט וואַקסט, מ׳פרעגט איינס ס׳אנדערע, וואָס וועט זיין. ס׳קומט אָן אַ ידיעה, אַז מ׳מוז פאָרן, מ׳האָט שוין אפילו געדונגען אַ שיף, אָבער זי איז צו קליין. וועלן מיר זיך צעטיילן אויף צווייען. די ערשטע גרופּע וועט אָפּפאָרן מאָרגן. די צווייטע אין אַ פּאָר טעג אַרום, אין בוקאַרעשט וועט מען זיך צונױ־מענטרעפן, ס׳איז אַן אספה. מיר וועלן מוזן שלעפן די וואַליזעס פון די אָפּגעפאָ־רענע חברים. מיר באַשטייען, אָבי קומען צו אַ ציל.

26.10.1934

מיר זענען אַ געהאָרכזאַמע סטאַדע. פון ווייטנס שטייט די רומענישע שיף. 2 אַזייגער דאַרף זי אונדז נעמען. ס׳גייען קלאַנגען, אַז אין קאָנסטנטינאָפּאָל וועלן רעגירונגס־באַאַמטע צו אונדז ברענגען די וויזעס.

דער וועטער איז שיין, מיר וואַרטן.

ס׳איז 2 בייטאָג, די שיף רירט, אָבער ליידער קומט זי נישט צו אונדז. מיר ווייסן נישט פאַרוואָס.

פלוצלונג אַ געלויף, ס׳קומען אָן ארץ־חברים, זאָגן אַז מ׳האָט רחמנות אויף אונדז. מיר בלייבן אין אַטען, א פּאָר טעג וועלן מיר דאָרט זיין. מיר אָבער גלויבן שוין נישט מער. זיי פאַרשטייען גוט אונדזער שווייגן און אויך.

27.10.1934

ס׳איז באַשטעטיקט די דערלויבעניש אין אַטען אויף מאָנטאָג און מיר רירן פון אָרט. מיר קריגן קאַרטלען פאָר אַ פּלאַץ אין אַטען. אויף דער שיף איז לעבעדיק, מ׳הייצט די קעסלען.

28.10.1934

מ׳רעדט ווי זיך אופצופירן אין אַטען. דערפון וועט באַשטימט ווערן אונדזער גורל. מ׳שאַפט פיקציעס, אייניקע קלויבן זיך אַליין די פאַרלעך. ס׳איז פריילעך אויפן הארצן. די יוגנט האָט זיך צעשפּראָצט, ס׳פאַלן וויצן און דער ספּאָרט איז דער הויפּט פאַרנעם אונדזערער.

29.10.1934

אַלעס איז געגרייט צום אָפּפאָר קיין אַטען. דער אַנקער פאַרהויבן. מיר האָבן שוין געפּאַקט די פּעקלעך, דער קעסל איז געהייצט. פּאָליציי קומט נעמען די חברים וואָס פאָרן נישט, מ׳שטייט דאָך שוין אַ פּאָר מינוט. דער חבר קומט צוריק, מאַכט פון ווייטנס מיט די הענט, זיין געזיכט איז נישט פריילעך. מיר פאַלן אַריין אין אַ ספק. ער קומט אַרויף מיט אַ באַפעל „נישט רירן זיך". מען לאָזט אַראָפּ דעם אַנקער צוריק. מיר קריצן מיט די ציין, ס׳פאָרט פאַרביי אַ רוסישע שיף מיט 15 פאַמיליעס קיין ארץ, זיי געזעגענען זיך מיט אונדז, מיר בלייבן.

30.10.1934

מיר ווייסן נאָך אַלץ נישט פאַרוואָס מיר זענען אַרעסטירט דאָ אין שיף. ס׳קומט אַ חבר. מ׳רופט די קבוצות, מ׳איז מודיע אַז די סבה איז אַ דאָפּלטע: ערשטנס, אַ סורישע צייטונג האָט אונדז אָנגעגריפן אַלס קאָמוניסטן. דער ענגלישער קאָנסול דערלויבט נישט אַראָפּגיין, די רומענער האָבן אויך מורא פאַר קאָמוניסטן. אונדזער לאַגע איז נאָענט צו פאַרצווייפלונג. מיר מוזן אַליין זאָרגן פאַר אונדזער גורל, דאָ פלאַצט אַלעס. דער חבר קאָן ווייטער נישט רעדן. אַ שטורעם פון כעס און מ׳פאָדערט זען אַליין און הערן גענוי די רייד פון חבר׳ס מויל. ער אָבער באַרויִקט אונדז. מ׳האָט געזאָרגט ביז אַהער, וועט מען אויך ווייטער זאָרגן. מ׳איז פאַרבונדן מיט מלוכות, ערגעץ וועט זיך אַן אָרט פאַר אונדז געפינען. אין ערגסטן פאַל — זאָגט ער — איז דאָ פּוילן. ס׳רייסט זיך אַ שטורעם, מיר ווילן נישט הערן וועגן פּוילן, אַלע בריקן זענען פאַרברענט. בעסער שוין — זאָגט מען אים — פאָרן קיין ביראָבידזשאַן.

ער בעט אָפּוואַרטן נאָך אַ 8 טעג. די יידישע וועלט איז אויפגערודערט מיט אונדזער וואַנדערן. דערביי לעזט ער פאָר אַ טעלעגראַם פון אַ געזעלשאַפט, וואָס איז אונדז גרייט איינאָרדענען אין אַ בראַזיליאַנער געזעלשאַפט אויף די בעסטע באַדינגונגען. מיר צעגייען זיך נידערשלאָגן אין די קאַבינעס. אין גאַס גייט אַ טריבער רעגן.

31.10.1934

מ׳וואַרט אויף „נייע ליגנס". דערווייל האָט אַ ארץ־חבר דערלאַנגט אַ פּאַטש אונדזערן אַ חבר, ער שטרייקט מיט עסן דעם צווייטן טאָג. מיר פאָדערן אין אַ גוש־אספה, טוישן אונדזער פאָרשטייער, מ׳רעכנט אויס זיינע חטאים. איך

האַלט נישט דערפֿון. די גאַנצע שיף איז פֿול מיט פּראָטעקציעס, פּריווילעגיעס. קיינער וועט נישט זײַן בעסער פֿון אים.

2.11.1934

אַ קלאַנג, אַז די שיף איז אַרעסטירט. מיר טומלען זיך, מ׳וויל קלאַפּן טעלעגראַמעס אין אַלע עקן וועלט. דערווײַל האָט דער חבר געענדיקט זײַן הונגער־שטרייק, ווידער רעדט מען וועגן פּוילן. גאַנצע נאַכט חברה שלאָפֿן נישט, אַספּות און שטורמען און פֿאַרצווייפֿלונג.

3.11.1934

מ׳רופֿט די ארץ חברים צו אַן אַספּה, מ׳זאָגט זיי, אַז אויב מ׳וועט פֿירן קיין פּוילן וועלן פֿאַרקומען זעלבסטמאָרדן — אומעטום נאָר נישט קיין פּוילן. אייניקע פֿון אונדז פֿאַרשטייען נישט דאָס ערנסטקייט פֿון אונדזער לאַגע, אַ פּאָר בחורות גייען מאַכן גימנאַסטיק, חברה זענען אויפֿגערעגט, מ׳באַוואַרפֿט זיי מיט עגבניות.

4.11.1934

די וועלט איז אויפֿגערעגט איבער אונדזער לאַגע. מיר קריגן בריף פֿון אומעטום. איינער פֿון טשעכאָסלאָוואַקײַ שרײַבט מיט הומאָר. ער איז גרייט צו ראַטעווען אַ בחורה, וואָס וועט וועלן פֿאָרן מיט אים קיין אַמעריקע.

בריוו פֿון דער היים קריגט מען נישט. אייניקע האָבן יאָ דאָס גליק, אָבער אַנדערע זענען באַזאָרגט, וואָס וועלן עלטערן זאָגן, אַז מ׳וועט הערן פֿון אַרום וואָס ס׳פּאַסירט מיט אונדז.

אין איינעם אַ בריוו איז בײַגעלייגט יצחקי׳ס קאָרעספּאָנדענץ, אַ אַרטיקל איבער זײַן באַזוך בײַ אונדז. ער שרײַבט: מיר זענען מונטער, טאַנצן הורה און זענען פֿריילעך. מיר שמייכלען: זאָלן כאָטש די עלטערן וויסן דאָס.

אויף דער אַספּה פֿאַרנאַכט, רייסט אָבער אויף אַ שטורעם. אַלע מיר, די 320 מאַן, זענען אויפֿגערודערט, ביז ווי לאַנג וועט מען אונדז אַזוי אַרומשליידערן?

9.11.1934

ס׳קומען ווידער פּאָר פֿאַרבאַרייטונגען, אָבער די חברים רעדן שוין נישט מער מיט אונדז. מ׳שמועסט וועגן איטאַליע, אפֿשר וועט זי זיך איינשטעלן אונדז אויפֿנעמען. פּלוצלונג ווידער אַן אַנטוישונג, זי וויל אויך נישט.

דערווײַל איז דער פּוילישער נאַציאָנאַלער יום־טוב, עלפֿטער ליסטאָפּאַד, מיר גרייטן זיך צום אָוונט, סוף סוף נאָך אַלץ פֿאַרבונדן מיט פּוילן.

12.11.1934

באַלד אינדערפֿרי קומט אַ חבר מיט אַ ידיעה, אַז 9 אַזייגער פֿאָרט מען. דער געפֿילדער, די פֿרייד, די אַנטוישונג זענען נישט צום באַשרײַבן. שטאָט

מענטשן קומען זיך גרוסן מיט די פּאַרוואָגלטע חלוצים, וואָס האָבן פון אייגענעם ווילן זיך געמאכט אומלעגאַל. מ׳ווינטשט פון גאַנצן האַרצן אַ גליקלעכע רייזע.

אַזוי פּאַרלאָזן מיר סאַלאָניקי, וואָס האָט אונדז אַזוי פיל צוגעזאָגט און אַזוי מיאוס אַנטוישט און אָפּגענאַרט.

13.11.1934

דער ים איז ברוגז, אים האָבן מיר זיך אויך איינגעגעסן. ער שליידערט אונדז ביז חלשות און קרענק. פרנאַכט דערוויסן מיר זיך, אַז דאָס גאַנצע פאָרן איז אַ פּאַראַט. דער בעל הבית האָט אונדז פּאַראַטן. ער זאָגט כלומרשט, אַז ער דאַרף נעמען קוילן און פאָרט אין אַן אנדער ריכטונג.

נאָר דאָס האָט אונדז געפעלט.

14.11.1934

אין מיטן ים, כדי מ׳זאָל נישט וויסן, אַז מיר זענען פון דער שיף „וועלאָס״, ווייל דאָס קען זיין ווידער אַן אומגליק פאַר אונדז און די ענגלענדער זאָלן אונדז צוריק שיקן קיין פוילן.

מיר האָפן, אַז דאָס איז דער לעצטער טאָג אין דער שיף. די שטימונג איז זייער אַן אָנגעצויגענע. דערווייל געשען נאָך אַ פּאָר עפּיזאָדן. די מאַנשאַפט פון דער שיף זענען מיר שוין נמאס געוואָרן, ווי זיי אונדז. איינער פון אונדזערע ווערט שטאַרק צעשלאָגן פון זיי, אַן אַנדערער פון אונדז ברעט זיך אָפּ מיט אַ טאָס טיי, ביי איינעם פון אונדז איז דאָך נאָך געווען 94 דאָלאַר, וועלכע זענען צוגעגנבעט געוואָרן. דערווייל ווערט נאַכט, מיר קומען אָן צום פּלאַץ, דאָס איז אַ נאַטורעלער קאַנאַל, אין מיטן ים. פון ביידע זייטן צוויי הויכע שטיינערנע בערג וואַקסן אויס פון ים, עס דוכט זיך, אַז אָט דערגרייכן זיי צו גאָט, דאַמאָלס וואָלט זיך טאַקע געוואָלט צו קומען צו אים און פרעגן, פאַרוואָס מאַטערט ער אונדז אַזוי לאַנג אין דעם געטלעכן וואַנקלעע קומט נישט די שיף. נאָך אַ גאַנצער נאַכט וואַרטנדיק, שלאָפפרדיקע, הונגעריקע (ווייל קיין עסן איז שוין ווידער נישט געווען) און פרצאַרנטע פאָרן מיר צוריק אין אַ צווייטן פּאָרט. די גרויסע צאָל פון אינדזלעלעך אין איטאַליע און גריכנלאַנד זענען געשאַפן געוואָרן נאָר פאַר אונדז מיר זאָלן קענען זיך אַלע מאָל אָפּשטעלן.

15.11.1934

די סיבה פאַרוואָס די שיף איז נישט געקומען, ווייסן מיר נישט. עסן איז אַבסאָלוט נישטאָ. דער קאַפּיטאַן דערמאָנט זיך וועגן אַביסל לאָקשן, פאַרשטייט זיך פול מיט ווערעם. מ׳נאַרט אָפּ, די ווערים שווימען. אָבער אַז מען איז הונגעריק עסט מען און מ׳ברעכט. פון דעם אינדזעלע מוז מען זיך רירן, ווייל

די באַפעלקערונג האָט מורא מיר זאָלן דאָס נישט אָקופּירן. דאַן איז די פראַגע וווהין?

ביישאָג קומט אָן אַ טעלעגראַמע, מיר פאָרן צוריק קיין פּירעאוס, מיר זענען גליקלעך, אפשר דאָ וועט קומען די ישועה. מ׳גרייט צו די שיף מיט דער טראַגישער מחנה זאָל נישט פאַרשעמען דעם שיינעם פּאָרט און אַ געוואַלדיקער גרויסער ים, וואו 200 שיפן און מיר צווישן זיי.

16.11.1934

מיר שטייען אין פּירעאוס און ווערן פּאָפּולער. מען לויפט פון אַלע שיפן קוקן אויף דעם בייזן ווונדער. פיל זשורנאַליסטן, פאָטאָגראַפן און סתם מענטשו אָבער אונדזער שיף איז טאַבו, נישט אַריין און נישט אַרויס. אפילו אונדזער שליח, וואָס האָט געבראַכט עסן און בריוו ווערט אויך נישט אַראָפּגעלאָזט. צוויק, דער שליח פון ארץ, וואָס איז מיט אונדז, פאַראינטערעסירט אַלעמען מיט זיינע הרצאות וועגן ציוניזם.

17.11.1934

מיר זענען נאָך פאַרשפּאַרט און קיינער קען נישט אַראָפּגיין. דערווייל דערזעט מען נעבן אונדזער שיף אַ 200 יידן, דאָס זענען געווען דעפּאָרטירטע פון ארץ. אַ סך זוכן איצטער וועגן זיך אומקערן אין אַנדערע דאָך אַהיים פאָרן. דאָס האַרץ גיט אַ ציטער, אפשר איז אונדזער גורל דער זעלבער. מיר ווערן אויס אַנאָנימע פּערזאָנען און דערפאַר איז די שיף נישט געקומען. די ענגלענדער האָבן דאָס נישט דערלאָזט, ס׳איז אַ סברה, אַז אונדזערע בריוו האָבן אונדז געשאַדט, אין די צייטונגען שרייבט מען, אַז מיר וועלן פאָרן קיין רומעניע.

18.11.1934

אונדזער גורל איז פאַרנעפּלט. מיר ווייסן נישט מאין יבוא עזרי, אָבער מיר מוזן פאַרלאָזן די שיף אַ שמוציקע אָן וואַסער צום וואַשן זיך, אָפּגעשוואַכט אין געזונט און נערוון, נאָר מיט די לעצטע כוחות האַלט מען דעם מאָראַל.

19.11.1934

ביי טאָג איז שוין זיכער, אַז מיר גייען איבער טאַקע אויף אַ רומענישער שיף „קאראָל”. מ׳פירט אונדז איבער מיט לאָדקעס. אונדזער פּלאַץ איז אויף דער דעק. פאַרנאַכט, ס׳ווערט קאַלט, מיר האָבן אויף זיך נאָר בלוזקעס, ווער אַ פּאָר הויזן, ווער יאפּקעס. איך האָב מיט זיך אַ ליילעך און פאַר דאָס אַזוי ווי אָרעמע. פאַר עטלעכע מיידלעך האָט מען געגעבן אַ פּאָר בעטלעך אונטן אין קעלער. די דזשוקעס זענען געפלויגן אויף אונדז און אונטער אונדז. אין דרייען האָט מען זיך געוואַלגערט, מיך האָט ווידער מיין ליילעך געראַטעוועט פון די דזשוקעס.

20.11.1934

דורכגעקומען אַ שווערע קאַלטע נאַכט, אין דער פרי באַקומט מען אַביסל עסן אין די הענט, אויפן דעק. די טערקישע דערפער און שטעט באַגלייטן אונדז. אָט זענען מיר שוין ביי די דאַרדאַנעלן, סזעען זיך די פּאַלעמיאַטן פון דער ערשטער מלחמה, צעראינירטע געביידעס און אויך אַן אויפשריפט „18.3.1915. דאָ ליגן די געפאַלענע פון דער מלחמה.‟. די שיף שטעלט זיך אָפּ. ס׳קומען אַרויף טערקישע פּאָליציאַנטן און נעמען אונדזער שיפל קיין קאָנ־סטאַנטינאָפּאַל.

21.11.1934

12 אַזייגער בייטאָג פאַרלאָזן מיר די שטאָט. דער שוואַרצער ים איז שטורמיש, מען הייסט אונדז עסן, מיר זאָלן נישט ברעכן, אָבער איך בין נאָך אַלץ נישט קיין ים מענטש און כ׳פּיל זיך זייער שלעכט. ס׳איז אויך קאַלט און די שטימונג אויך נישט קיין געהויבענע. ביינאכט זענען מיר שוין אין קאָנסטאַנץ. אַלע פּאַסאַזשירן גייען אַראָפּ, נאָר מיר בלייבן. צויק איז געווען אין שטאָט זיך באַגעגענען מיט אונדזערע פירערס, אין דער לופט פילט זיך אַז אונדזער גורל איז נאָך זייער שווער און מיר האָבן נישט געוווסט צו וואָסער באַשלוס מיט צו דערוואַרטן.

22.11.1934

צויק מעלדעט, אַז 12 אַזייגער גייען מיר אַראָפּ פון שיף. ער גייט אַוועק מיט דעם מענטשן פון פ. א. אין שטאָט. עס קומען פאָטאָגראַפן און ווילן אונדז פאָטאָגראַפירן, אָבער מיר לאָזן זיך נישט. איינער ווייזט אונדז אַ טעלעגראַמע אַז ער איז ספּעציעל אַרויסגעפאָרן פון אַמעריקע מיט אַן עראָפּלאַן צו מאַכן פון אונדז א פילם. אָבער מיר לאָזן זיך נישט פאָטאָגראַפירן. זאָגן זיי צו אונדז: וואָס מיינט איר, אַז דאָס איז אויך „וועלאָס?‟ די שטימונג איז אַ שלעכטע און צויק איז נישטאָ. דער געדאַנק ביי יעדן חבר איז, אַז מיר פאָרן צוריק קיין פּוילן. ערשט מיר זייען, אַז ס׳גייט אַריין אַ באַן און מיר באַמערקן, אַז די וואַגאָנעס זענען פּוילישע. די חברה רעדן צווישן זיך, אַז ס׳זעט אויס, אַז די באַן איז פאַר אונדז. קיין טעות האָבן מיר חס וחלילה נישט געהאַט. 2 אַזייגער גייט אַרויף אַ מענטש און זאָגט: פּוילן, לעטלאנד, ליטע גייען גלייך אַרויף און פאָרן נאָך פּוילן, אונגאַרן, עסטרייך און טשעכיע און מיט אַ צווייטן באַן פאָרן צו זיך אַהיים. צוויק דרייט זיך ביים פּאָרט.

מיר ווילן נישט גיין אין באַן. די שטימונג איז זייער אַ שלעכטע. מיר באַשטימען און זאָגן, אַז מיר ווילן, אַז אונדזערע פירער זאָלן אונדז הייסן פאָרן. צוויק קומט אַרויף און גיט אונדז איבער אַז חבר נישט איז נישטאָ און מען ווייסט נישט ווו ער איז און אַז מען דאַרף באַקומען אַ ידיעה פון בוקאַרעשט. דערווייל האָט ער דערלויבט צו בלייבן ביז מאָרגן אויף דער שיף. יעדער פון

אונדז איז צעבראָכן אי גייסטיק אי פיזיש. ס׳איז קאַלט, נישטאָ ווו צו אָנוואַרעמען זיך. ס׳איז נישטאָ די קלענסטע האָפענונג. אַלע זענען אין קעלער, איינער אויף דעם צווייטן. אָנגעשפאַרט, איז מען אַזוי איינגעדרימלט פאַרפראָרענע.

פלוצלונג הערט מען שרייען: חברה, מע גיט ערטער צום שלאָפן. עטלעכע קאַבינעס פאַר בחורות און פאַר די בחורים אין דעם עס צימער פון ערשטן קלאַס. יעדער איינער מאַכט זיך אַן אָרט, דער אויף דער באַנק, דער אויף די טישן און ווער אויף דער ערד. דער ראַדיאָ שפּילט אָבער, אויפן הרצן איז זייער טרויעריק. עפּעס פאַדערן קען מען נישט, ווייל מ׳איז אין גלות. יאָ, דאָ איז אַ מחיה צו שלאָפן. יעדער איינער רוט זיך אויס פאַר די נעכט וואָס מען איז נישט געשלאָפן.

23.11.1934

גאַנץ פרי איז זייער אַ שלעכטע שטימונג. עס איז קאַלט, עסן איז נישטאָ און ס׳איז נישטאָ קיין מענטש זאָל עפּעס זאָגן צו אונדז אַ גוט וואָרט. מיר זיצן און וואַרטן אומגעדולדיק אויף אַ ידיעה. ווי אַ זייגער קומט אַ מענטש און ברענגט אונדז עסן. דאָס עסן האָט מען אַרויפגענומען, אָבער עס נישט אַרויפ־געלאָזן אויף דער שיף. דער מענטש גיט עטלעכע גראָשן דעם פּאָליציאַנט און ער לאָזט עס אַרויף. ער גיט אונדז איבער, אַז 2 אַזייגער וועט שוין זיין קלאָר, וווּהין מיר פאָרן, צי קיין פּוילן אָדער קיין בוקאַרעשט. 2 אַזייגער גייט אַרויף דער זעלבער מענטש, וואָס נעכטן און זאָגט, אַז מיר זאָלן גלייך אַרויף אויפן באַן. האָבן מיר געענטפערט, אַז מיר פאָדערן אונדזערע פירער. עס קומט אַרויף דער מענטש פון דעם פּ. א. און זאָגט, אַז אַלעס איז אין בעסטן אָרדענונג. אַלע פאָרט איר קיין פּוילן. איר וועט זיך געפינען אַלע צוזאַמען, ביז איר וועט אָפּפאָרן אין ארץ. יעדער איינער גייט און נעמט זיין וואַליזע פון דער ערשטער פּלוגה און גייט אין באַן. מיר זענען אַריין אין וואַגאָן, אָבער די שטימונג איז זיך שווער צו פאָרשטעלן. מיר פאָרן אָן בילעטן, ווייל קיין געלט איז נישט געווען. דער חבר צוויק איז געבליבן, ער דאַרף באַקומען געלט, וועט ער איינקויפן בילעטן און וועט אונדז אָניאָגן מיט אַ שנעלצוג. מיר זענען אָפּגעפאָרן. אין עטלעכע שעה אַרום, האָט שוין צוויק אונדז אָפּגעוואַרט ביי אַ סטאַציע. ער איז אַרויף און מיטגעבראַכט בילעטן. מיר פאָרן, זענען שטאַרק פאַרביטערט. ווער ווייסט, וואָס ס׳שטייט אונדז פאָר ווייטער? יעדער איינער קוקט איבער זיין וואַליזקע, וואָס ער פירט פון דער ערשטער פּלוגה, עס זאָל זיך נישט געפונען זאַכן וואָס מען דאַרף נישט.

24.11.1934

מיר דערנענטערן זיך צו דער פּוילישער גרענעץ. עס קומט פאָר אַ קאָנטראָל אויף די וואַליזקעס און מען ווייזט די פּעסער. גלייך גייט אַרויף אַ פּשאַדאָווניק

און לייענט אויס אַ ריי מענטשן, וואָס האָבן אויף זיך מיליטער פאַרפליכטונג און פרעגט זיי אין וועלכער שטאָט זיי פאָרן. אויפן האַרצן איז געגוג שווער, עס הויבן זיך שוין אָן די צרות.

קומענדיק אויף דער ערשטער סטאַציע פון פוילן, האָבן מיר זיך געטראָפן מיט אונדזערע מענטשן פון מרכז, וואָס זענען אַרויסגעפאָרן אונדז אַנטקעגן. זיי גיבן אונדז איבער, אַז אַלעס איז אין בעסטן אָרדענונג. מיר גייען איבער אין אַ צווייטער באַן און פאָרן קיין זאַלעשטשיקי. דאָרט וועט איר זיין ביז איר וועט נאָך אַ קורצער צייט עולה זיין. דאָ האָבן מיר בקומען בריוו פון סלאָניקי, וואָס חבר נישט האָט מיטגעברכט. דאָ בלייבן מיר שטיין ביז וואַרשע וועט דערליידיקן פאַר די אויסלענדער וויזעס אויף צו פאַרבלייבן אין פוילן. מיר לייענען אין די צייטונגען, אַז מיר פאָרן אין פאַרפלאָמבירטע וואַגאָנעס. פאַר־שטייט זיך, אַז דאָס איז נישט ריכטיק. 11 ביינאַכט פאָרן מיר אָפּ פונדאַנען און מיר קומען אָן 2 ביינאַכט קיין קאָלאָמייע. דאָ האָבן מיר געוואַרט ביז 5 פרי. עס זענען געקומען אַהערצו אונדזערע מזכירותניקעס, וועלכע פאָרן גלייך מיט אונדז אין זאַלעשטשיקי צו דערליידיקן אונדזערע ענינים. ביינאַכט אויף דער סטאַציע זענען שוין געווען עלטערן, שוועסטער, ברודער, וועלכע זענען געקומען פון די נאָענטע קאַנטן, זיך צו זען מיט זייערע קינדער און אייגענע און נאָכהער האָבן זיי זיך אומגעקערט אַהיים. צו מיר איז געקומען מיין שוועסטער פעסי. וועגן דער באַגעגעניש איז שווער צו איבערגעבן מיט ווערטער. מיינע איבער־לעבענישן האָבן זיך אָפּגעשפּיגלט אויף מיין גאַנצער פאַמיליע. די באַגעגעניש פון צוויי שוועסטער, וואָס האָבן נישט געהאַט די האָפענונג זיך נאָך אַמאָל צו טרעפן.

25.11.1934

6 פרי פאָרן מיר אָפּ פון קאָלאָמיי. מיר דערציילן די מזכירותניקעס פון אונדזער יציאת־מצרים. זיי פון זייער זייט דערציילן אונדז אין אַלגעמיין וואָס ס'טוט זיך אין פוילן. 9 אַזייגער אינדערפרי זענען מיר שוין אין זאַלעשטשיקי. די גאַנצע שטאָט איז געווען ביי דער סטאַציע, אפילו דער דאָקטאָר, ווייל מען האָט זיך פאָרגעשטעלט, אַז דער צוג ברענגט בלויז קראַנקע, אויסגעהונגערטע און אויסגעמוטשעטע מענטשן. אָבער מיר האָבן געהאַלטן דעם מאָראַל און דאָס האָט זיי געמאַכט גליקלעך. ס'איז געווען פאַר אונדז צוגעגרייט שיינע צימערן, זייער גוט עסן, אונדזערע געפילן און פרייד איז שטאַרק, טרעטנדיק צוריק אויף ערד. די באַציאונג פון אונדזערע פירערס איז געוואָרן בעסער. זיי האָבן צוגעזאָגט אַז מיר וועלן דאָך קריגן סערטיפיקאַטן.

מיר האָבן זיך זייער פיין ערהאַלט. נישט געקענט זיך אָנזעטיקן מיט די גרינע בוימעלעך, באַשאָטן מיט שניי.

דאָ בין איך דווקא געווען איינע פון די געציילטע ערשטע 6 פאָרלעך, וואָס האָבן געקראָגן סערטיפיקאַטן, ווייל מיר האָבן דורכקעפירט פיקציעס, כדי

פאָרן לעגאַל מיט סערטיפיקאַטן, און אַזוי ווי מיר האָבן נישט באַוויזן זיך צו גט'ן, זענען אונדזערע פּעסער געווען גרייט.

דעם 23 דעצעמבער זענען מיר שוין ווידער געווען אויף דער שיף פּאַלאַניא. אָבער פאַרשטייט זיך, אין גאַנץ אַנדערע באַדינגונגען. מיר זענען געווען דער וווּנדער פון דער שיף, וואָס קיין איין מענטש האָט נישט מוותר געווען אונדז צו באַטראַכטן.

און אַזוי האָט זיך געענדיקט די פּרשה עליתי לארץ ישראל.

צפורה (ויסמן) רויכמן

ר׳ מאיר־צבי בר׳ אברהם־דוד (הערי) סילווערבערג ע״ה

(מתוך „דאָס אידישע וואָרט״, וויניפעג)

גאַנץ וויניפעג איז דערשיטערט געוואָרן מאַנטיק פאַרנאַכט, דעם 14־טן אויגוסט 1967, ווען עס האָבן זיך אָנגעהויבן פאַרשפּרייטן קלאַנגען — און צום גרויסן אומגליק זיינען זיי געווען אמת — אַז הערי סילווערבערג, איינער פון די אַקטיווסטע כלל טוער און פילאַנטראָפּ, איז פּלוצים געשטאָרבן אַרום 7 אַזייגער אין אָוונט, אין סט. באָניפעס האָספּיטאַל. קיינער אין שטאָט האָט נישט געוווסט, אויסער די גאָר נאָענטע, אַז 2 טעג האָט דער גוט־האַרציקער הערי געשוועבט צווישן לעבן און טויט. פרייטיק, דעם 12־טן אויגוסט, האָט מען אים נאָך געזען אין זיין אָפיס און מאָנטיק האָט ער אויסגעהויכט זיין נשמה.

הערי איז געבוירן געוואָרן אין שומסק, וואָלין געגנט, און געקומען קיין וויניפעג אין 1929, דורכגעמאַכט שווערע עטלעכע יאָר ביים אָנפאַנג, ווי אַלע עמיגראַנטן אין די 20־קער יאָרן. עס האָט אים אָבער אַ שיין געטאָן די זון גאָר שנעל און אין אַ קורצער צייט האָט ער דערגרייכט אַ שיינעם נאָמען אַלס פאַר־מעגלעכער מאַן, וואָס גיט אַ סך צדקה, וואָס לאָזט קיינעם נישט אַרויס ליידיק פון זיין אָפיס, וואָס איז אַ גוט ברודער מיט יעדן איינעם, וואָס געדענקט זיינע ביטערע צייטן און דאַנקט גאָט וואָס ער איז ביכולת צו געבן צדקה מיט דער ברייטער האַנט — און דער שבח איז אים געבליבן ביי יעדן אויף די ליפּן ביז איצט.

הערי סילווערבערג האָט באַלאַנגט צו אַלע אָרגאַניזאַציעס, נישט אַלס מיטגליד, נאָר אַלס בייזשטייערער צו יעדער זאַך וואָס איז מענטשלעך, וואָס איז יידיש, ארץ־ישראלדיק, געגעבן מיט דער פולער האַנט צו אַלע נאַציאָנאַלע און לאָקאַלע אינסטיטוציעס אין שטאָט, אַרויסגעהאָלפן הונדערטער יחידים ביודעים ובלא יודעים; געווען איינער פון די גרינדער — טאַקע דער, ביי וועמען אין שטוב איז אָרגאַניזירט געוואָרן די אַרבעט אויפצובויען די ראש פינה שול און געווען פּרעזידענט עטלעכע יאָר. ווי נאָר עס האָבן זיך אָנגעהויבן די ישראל באָנדס, איז ער געווען דער ערשטער פאָרזיצער. געווען גאָווערנאָר פון יידישן טעאָלאָגישן סעמינאַר אין אַמעריקע, מיטגליד אין באָרד פון העברעאישן אוני־ווערסיטעט, לעבנס מיטגליד פון באָרד אָוו גאָווערנאָרס וומה״א און לעבנס־מיטגליד פון באָרד אָף גאָווערנאָרס פון מושב זקנים, באָרד מיטגליד פון דער נאַציאָנאַלער קאָנפערענץ פון קריסטן און יידן, געוועזענער קאָמאַדאָר פון מאַנ. יאַכט קלוב, פּרעזידענט פון הלל. אין 1962 האָט ער באַקומען אַ נאַציאָנאַלן אַוואָרד פאַר געזעלשאַפטלעכע טעטיקייטן פון יידישן טעאָלאָגישן סעמינאַר אין אַמעריקע. לעצטן יאָר איז דער „נגב דינער״ געגעבן געוואָרן אין זיין כבוד וועגן, ער איז געווען באַליבט און געאַכטעט פון יעדן.

ער האָט געלאָזן אין גרויס טרויער זיין פרוי, סילוויא; 2 טעכטער: מרס.

דעיוויד (נאָרא) קאָפּמאַן און מרס. ערנעסט (עוועלין) רעידי, 4 אייניקלעך; 3 ברידער: סאָל, אין וויניפּעג; סעם, אין ניו־יאָרק; און פרעד, אין מאָנטרעאַל, און אַ גרויסע פאַרצווייגטע משפּחה פון קאָזינס און קוזינעס אין וויניפּעג, רעדזשיינע, טאָראָנטאָ, ניו־יאָרק און ישראל, וואָס זיינען אַלע געווען אַ טייל פון זיין לעבן.

די לוויה איז פאָרגעקומען מיטוואָך, דעם 17טן אויגוסט, פון ראש פינה שול און איז געווען איינע פון די גרעסטע אין שטאָט. זייער אַ סך מענער און פרויען האָבן געוויינט אין זאַל און מען האָט געזען, אַז די אַלע זיינען געקומען מיט אָנגעווייטיקטע הערצער באַוויינען זייער שטיצער, דאַנקען אים פאַר אַלץ וואָס ער האָט געטאָן פאַר זיי. עס זיינען אין זאַל אויך געווען אַ סך נישט־יידן, געשעפט מענטשן, פּערזענלעכע פריינט, וואָס זיינען געקומען אים אָפּגעבן דעם לעצטן כבוד. די רבנים מאיר שוואַרצמאַן און וויטי האָבן אין זייערע רעדעס (ראש חודש מאַכט מען נישט קיין הספד, נאָר מ׳זאָגט אַ שבח) באַטאָנט די גוטע מעלות פונעם נפטר, זיין איבערגעגעבענע אַרבעט לטובת דעם יחיד, זיין נאָבעלן כאַ־ראַקטער און זיין גוט יידיש האַרץ, וואָס וויניפּעג וועט לאַנג, לאַנג געדענקען. חזן אברהם ווערזאָל האָט געזאָגט אַ קאַפּיטל תהלים און געמאַכט דעם אל מלא רחמים און גאָר אַ גרויסער עולם — אין די הונדערטער — האָבן אים באַגלייט צו זיין אייביקער רו — אויפן שערי צדק בית עלמין.

אַ גרויסער שאָד פאַר דער יידישער וויניפּעג, אַ גרויס יידיש האַרץ האָט זיך אָפּגעשטעלט אין זיינע בליענדע יאָרן, פּונקט צו זיינע 60 יאָר — היה איש ואיננו... געווען אַ הערי סילווערבערג, אַ גוטער, האַרציקער ייד, וואָס האָט נאָך אַזויפיל געקאָנט אויפטאָן און איז אַוועקגענומען געוואָרן פון אונדז. חבל על דאבדין!

נ״ב — די גאַנצע קולטורעלע האַלבע שעה, פון 1 ביז 1.30, היינטיקן זונטיק אויף דער יידישער ראַדיאָ, וועט זיין געווידמעט דעם אָנדענק פון הערי סיל־ווערבערג ע״ה.

עטיל קליינשטיין

וואס א בילד ערציילט

אין שומסק איז אַ פאָטאָגראַפיע געווען אַ געשעעניש, אַן אַנשטרענגונג און אין געלט... גוט אויסגערעכנט: וואָס פלוצלונג? פאָטאָגראַפירן זיך אין מיטן העלן טאָג?

און אָט אַ בילד פון 8 מיידעלעך, נאַאיווע, מיט טרוימענדע אייגעלעך איבער אַ בעסערער לאַגע, אַ גוט לעבן און אַ שענערע צוקונפט.

ווי זוי האָבן זיך דאָס פאָטאָגראַפירט די אַכט? איז דאָס אַ בילד פון אַן אָרגאַניזאַציע? וואו זענען די איבעריקע? איז דאָס אַ בילד פון אַ שמחה, אַ געשעעניש, וואו איז דער אומשלאַג, דאָס מיליע?

עפּעס האָט אין זיך דאָס בילד עטוואָס, וואָס איז נישט צום פאַרשטיין און ווען נישט די הויפט פראַגע: „וואו זענען זיי איצט", וואָלט איך אינגאַנצן נישט געשריבן דעריבער, אָבער די לעצטע פראַגע ברענגט מיך דערצו איך זאָל ענט־פערן אויף אַלע און מיר זאָלן דאָס בילד זען אַלס סימבאָל פון עפּעס שוידער־לעכעס, וואָס קען זיך נאָך חס וחלילה אומקערן און דעריבער איז גרויס די וויכטיקייט פון דעם בילד.

אַלע אַכט קינדער האָבן מיר געוואוינט ביינאַנדער אין אַ געסל פון שומסק. אונדזערע מאַמעס האָבן צוזאַמען פאַרבראַכט אין לאַנגע רעדעס איבער זייערן בשותפותדיקן, דאָס הייסט איבער אונדז, בשעת מעשה האַלטנדיק אונדז אויף זייערע הענט און שטראַמען פון גליק האָבן עלעקטריש געשטראַמט הין־און־צוריק פון זיי צו אונדז און פאַרקערט. יעדע מאַמע האָט געזען אין אונדז דאָס שענסטע,

געלונגענסטע און טייערסטע, און די נאַרישע מאַמע האָט געטרוימט אַלדעס גוטעס פאַר איר טעכטערל.

ווען עלטער געוואָרן זענען די שותפות געוואַקסענע, צוזאַמען געשפּילט זיך אָן די מאַמעס, צוזאַמען אין גן ילדים געגאַנגען, אין שולע און צו 12 יאָר אין החלוץ געגאַנגען און שוין אָנגעהויבן טראַכטן וועג ישראל, אַן אַנדער לעבן אַא״וו.

מיר האָבן געהייסן אין שול און איבעראַל „די חבר׳טות, אָבער יעדער האָט זיך געהאַט זיין נאָמען: איך — עטל קליינשטיין, נעבן מיר שרה אופּנגענדלער, חסיה קוציק, לוסיע שטיינבערג, שרה קרעמער, סאָניע אופּנגענדלער, סאָסיע געלדי, זעלדע זילבער און וויטל סעגאַל.

פון החלוץ הצעיר זענען מיר אַרויס אויף הכשרה. מיט מיר שרה קרעמער און זעלדע זילבער, געווען אויפן וועג צו אַ ייִדישער אַנדערע צוקונפט. אָבער די קריז איז אויסגעבראָכן און די היים האָט געצויגן, די עלטערן, די מאַמעס. מיר זענען צוריק אַוועק קיין שומסק, געמיינט: עלטערן לעזן תמיד די פראַגן פון זייערע קינדער, מ׳וועט זיין מיט זיי.

טייערע ייִדישע עלטערן, ס׳איז נישט געווען פאַר אייך צו לעזן די פראַגן פון דעם דור צו וועלכן ס׳האָבן געהערט אייערע קינדער. ליידער.

בין איך איינע, צופעליק, פון אַלע אַכט נאַאיווע, גלויבנדע מיידלעך אַליין געבליבן. אַלע איבעריקע זענען נעבעך פאַרשיט געוואָרן צוזאַמען מיט אַלע אויף די קריליצער בערגלעך צו וועלכע מיר פלעגן אַזוי פיל שפּאַצירן און פאַרברענגען. די בערגלעך זענען געוואָרן דער קבר פון מיינע 7 חברות.

אַ בילד אַ וואָרענונג, אַ בילד אַ ווייטיק אין האַרצן.

ואלה שמות

ק ד ו ש י

ש ו מ ס ק

א

אוזרובסקי חיה
אוזרובסקי ירמיהו
אוזרובסקי פרידה
אויפה בנימין
אויפה אשתו
אויפה ילדים — 2
אויפה זיידל
אויפה טמה
אויפה ילדים — 2
אויפה נעכה
אויפה פריל
אויפה בנימין
אויפה פסח
אויפה הינדה
אויפה דבורה
אויפה בנימין
אויפה פסח
אויפהביילה
אויפה סוניה ומשפחתה
איבן מעשל
איבן אשתו
איבן טובה
איבן ילדים — 4
אינגרלייב ינטה
אינגרלייב יוחנן
אינגרלייב אסתר
אינגרלייב בנות — 2
אינגרלייב יחיאל
אינגרלייב מיכאל
אינגרלייב פייגה
אייזיק הנפח
אייזיק טשרנה
אייזיק ילדים — 2
איצקוביץ רחל
איצקוביץ משה
איצקוביץ ינטה
איצקוביץ פנחס
איצקוביץ לייבל
אלבוים אברהם
אלבוים קוקה
אלשטיין חנה
אלשטיין מרדכי
אלשטיין בלומה
אפרות מוטל
אפרות גיטל
אפרות אברהם
אפרות פייבל
אפרות קלמן
אפרות מחליה
אפרות קילה
אפרות פרצוק
אפרות חיה מנוחה
אפרות ילד — 1
אפרות חנה
אפרות מיכאל
אפרות צונקה
אפרות חיניע
אפרות ילד — 1
אפרות יעקב
אפרות ינטה
אפרות מוני
אפרות אברהם
אפרות משה
אפרות ינטל
אפרות ביריל
אפרות רבקה
אפרות שמואל
אפרות מיכאל
אפרות יצחק
אפרות מלכה
אפרות ילדים — 2
אפרות חנה

אקסל זכריהו
אקסל רבקה
אקסל ילדים — 2
אקרמן שיינדל
אקרמן שרה
אקרמן מרדכי
אקרמן אשתו
אקרמן נפתלי
אקרמן משקה
אקרמן לאה
אקרמן ישראל
אקרמן מאטל
אקרמן בנות — 2
אקרמן גרישה
אקרמן פניה
אקרמן גיטיה
אקרמן חנצ׳ה
אקרמן רבקה
אקרמן מוניה
אקרמן יהודה
אקרמן ינטה
אקרמן גרשון
אקרמן בן־ציון
אקרמן רחל
ארליך חיים
ארליך מחלה
ארליך משה
ארליך צבי
ארליך רבקה
ארליך חייקה
אשכנזי חוה
אשכנזי צבי
אשכנזי הנצ׳ה
אשכנזי איידל
אשכנזי גרשון
אשכנזי איטה־מלכה
אשכנזי ילדים — 2
אשכנזי משה
אשכנזי אשתו

ב

בהט ישעיהו
בהט מלכה
בהט שיינדל
בהט חנה
בהט מניס
בהט מנוחה
בהט פריידל
בהט חנה
בהט משה
בהט פריל
בהט בריינדל
בהט ילדה — 1
בהט אייזיק
בהט יעקב
בהט חוה
בודר אברהם
בודר בריינדל
בודר בת ומשפחה
בודר יצחק
בודר אשתו
בודר ילדים — 2
בודר מיכאל
בודר חיים
בודר מוטל
בודר נפתלי
בודר סוניה
בורדמן יואל
בורדמן רייזל
בורשטיין בעריל
בורשטיין הנצ׳ה
בורשטיין קונה

בורשטיין פייגלה
בורשטיין ישראל
בורשטיין אשתו
בורשטיין זכריהו
בורשטיין מיכאל
בורשטיין אשתו
בורשטיין שמעון
ביידר הרשל
ביידר אשתו
ביידר ילדים — 2
ביידר שלמה
ביידר מלכה
בייטש חיים
בייטש פסיה
בייטש אלקה
בייטש שרקה
בייטשר טוביה
בייטשר פריל
בייטשר עטיל
בייטשר לייזי
בייטשר שרה
בייטשר עטיל
בייטשר ישעיהו
בייטשר חוה־רציה
ביק שמעון
ביק בנצי
בכטל דוד
בכטל חוה
בכטל לייבצ׳ה
בכטל רבקה
בכטל ישראל
בכטל פריידה
בכטל ילדים — 2
בכטל וועלוועל
בכטל ינטה
בכטל ילדים — 2
בכטל לאה

בכטל בעלה
בכטל ילדים — 2
בכטל טוביה
בכטל אשתו
בכטל ילדים — 2
בכטל אפרים
בכטל גיטל
בכטל בנות — 3
בלובשטיין ישעיהו
בלובשטיין שרה
בלובשטיין נסיה
בלובשטיין בעלה
בלובשטיין ילדים — 2
בלובשטיין גרשון
בלובשטיין רבקה
בלובשטיין אייזיק
בלובשטיין רציה
בלובשטיין סיריל
בלובשטיין בריינדל
בלובשטיין ילדים — 3
בלינדר פריידה
בלינדר יוסף
בלינדר בנצי
בלינדר שיינדל
בנדמן לייבצ׳ה
בנדמן רייזל
בנדמן אביש
בנדמן לאה
בנדמן דוד
בנדמן אשתו
בנדמן ילדים —
בקר סוניה
בקר יחיאל־וולף
בקר איטה
בקר פריידל
בקר זיידל
בקר צפורה

בקר שלמה
בקר שרה
בקר ישראל
בקר יצחק
ברג מאיר לייב
ברג לאה
ברג ניסן
ברג שמעון
ברג יעקב
ברגר דוד
ברגר חייקה
ברגר יעקב
ברגר ילד
ברגר מרדכי
ברגר זלדה
ברגר סימה
ברגר שמשון
ברגר רחל
ברגר שלום
ברגר אייזיק
ברוטמן יחזקאל
ברוטמן פריידה
ברוטמן יצחק ברוך
ברונשטיין קופל
ברונשטיין בינה
ברונשטיין שרה
ברונשטיין צבי
ברונשטיין מציק
בריק יודל
בריק אשתו
בריק צבי
בריק אשתו
בריק ילדים — 3
בריק מנדל
בריק רבקה
בריק מניה
בריק יצחק

בריק מלה
בריק חייקה
בריק צבי
בריק זאב
בריק ישראל
בריק גיטל
בריק שרה
בריק אשתו של מוניע
ברן יעקב
ברן מחלה
ברן חנה
ברן אודיל
ברן שיינדל
ברן טובה
ברניק פייגה
ברניק שלום
ברניק אסתר
ברניק שרה
ברניק יעקב
ברנר יוסף
ברנר אשתו
ברנר טמה
ברנר רבקה
ברנר חנניה
ברנשטיין גולדה
ברנשטיין רחל
ברנשטיין אברהם
ברנשטיין אשתו
ברנשטיין עטיל
ברנשטיין אהרון
ברנשטיין מרים
ברנשטיין דינה
ברנשטיין עוזיאל
ברנשטיין ישעיהו
ברנשטיין אשתו
ברנשטיין בת
ברנשטיין סוניה

ברנשטיין רבקה־אקה
ברנשטיין ישראל
ברנשטיין חייקה
ברנשטיין ברוך
ברנשטיין יואל
ברנשטיין לאה
ברנשטיין ילדה — 1
ברנשטיין חנה בילה
ברנשטיין יוסף
ברנשטיין ילדים — 2

ג

גולדנברג שלמה
גולדנברג פרומה
גולדנברג יצחק
גולדנברג סימה
גולדנברג רחלה
גולדנברג רפאל
גולדנברג טשרני
גולדנברג יוסף
גולדנברג יואל ומשפחתו
גולדנברג עזריאל
גולדנברג רבקה־לאה
גולדנברג דבורה
גולדנברג לייביש
גולדנברג חנה בילה
גולדנברג דבורה
גולדנברג אייסה
גולדנברג בנו
גולדנברג שמואל
גולדנברג אליעזר
גולדנברג קריינצ׳ה
גולדנברג טשרני
גולדנברג לאה
גולדנברג צבי
גולדנברג גיטל
גולדנברג מוני
גולדנברג פסי
גולדנברג ליפה
גולדנברג מלכה
גולדנברג שלמה
גולדנברג פריידל
גולדנברג בריינה
גולדנברג דוד
גולדנברג נתן
גולדשטיין בוזיה
גולדשטיין עדה
גולדשטיין ילד — 1
גולדשטיין זעליג
גולדשטיין אסתר
גולדשטיין פנחס
גולדשטיין הנצ׳ה
גון משה
גון מרים
גון מיכאל
גון עזרא
גון יהושע
גון ברכה
גון בנות — 2
גורבטו אהרון יהושע
גורבטו אסתר
גורבטו ילד — 1
גורבטי זלדה
גורבטי שיינדל
גורביץ בן־ציון
גורביץ שרה
גורביץ ילדים — 2
גורביץ מתתיהו
גורביץ לאה

גורביץ אסתר
גורביץ בריינדל
גורביץ ישעיהו
גורביץ עטיה
גורביץ גולדה
גורביץ ישעיהו
גורביץ בריינדל
גורביץ ילדים — 3
גורביץ זאב
גורביץ אשתו
גורביץ צביה
גורביץ ילדים — 2
גורביץ בן־ציון
גורביץ פרידה
גורביץ טובה
גורביץ ישראל
גורביץ עקיבא
גורביץ בנו
גורביץ חיים
גורביץ בילה
גורביץ צבי
גורביץ פישל
גורביץ חנה
גורביץ חיה
גורביץ יצחק
גורביץ רחל
גורביץ אליעזר
גורביץ שלמה
גורביץ בילה שינדל
גורביץ ילדים — 2
גורנדר אהרון
גורנדר אשתו
גורנדר ילדים — 2
גורנדר יצחק
גורנדר אשתו
גורנדר ילדים — 2
גורנדר דוד

גורנדר שרה
גורנדר שינדל
גורנדר משה
גורנדר גיטל
גורנדר משה
גורנדר בנו
גורנדר ילדים — 3
גורנדר אליעזר
גורנדר ציפה
גורנדר אברהם
גורנדר ילדים — 3
גורנדר חנה לאה
גורנדר בעלה דוד
גורנדר ילדים — 2
גורפינקל אייזיק
גורשטיין דוד
גורשטיין חנה
גורשטיין ילד — 1
גיטלמן נפתלי
גיטלמן טרני
גיטלמן יודל
גיטלמן אסתר
גיטלמן שושנה
גיטלמן ילדים — 3
גיטלמן דוד
גיטלמן אשתו
גיטלמן רייזי
גיטלמן ילדים — 3
גיטלמן מרדכי
גיטלמן אשתו
גיטלמן ילדים — 2
גיטלמן יוסף
גיטלמן אשתו
גיטלמן ילדים — 2
גיטלמן פרויקה
גיטלמן מלכה
גיטלמן חיה

גיטלמן אסתר
גיטלמן שרה
גיטלמן מאיר
גיטלמן אשתו
גיטלמן ילדים — 2
גיטלמן יעקב
גיטלמן אשתו
גיטלמן ילדים — 2
גיטלמן נתן
גיירמן יהושע
גיירמן משקה
גיירמן שמעון
גיירמן גולדה
גיירמן אתל
גיירמן אברהם
גיירמן שלום
גיירמן ציפה
גיירמן בילה
גיירמן ילדים — 4
גיירמן ישראל
גיירמן אלטה
גיירמן מרים
גיירמן ילדים — 2
גיירמן משה
גיליכן אברהם יצחק
גיליכן איטה
גיליכן אליעזר
גיליכן רחל
גיליכן זוסיה
גיליכן דוד
גיליכן פיניה
גיליכן יעקב
גיליכן מרים
גיליכן אברהמציק
גיליכן רוניה
גיליכן אליעזר
גיליכן סוניה

גיליכן ילדים — 2
גיליכן מרדכי
גיליכן רחל
גיליכן רעיה
גיליכן לייב
גיליכן באבצ׳ה
גיליכן סוניה
גיליכן שפקה
גיליכן אברהם
גיליכן מרדכי
גיליכן בילה־רציה
גיליכן מאליע
גיליכן פייגה
גיליכן אליעזר
גיליכן רבקה
גיליכן ילדים — 3
גייליכן עזריאל
גייליכן אליעזר
גינצבורג משה
גינצבורג יוכבד
גינצבורג סוניה
גינצבורג לייב
גינצבורג זלמן
גינצבורג אשתו
גינצבורג ילדים — 2
גינצבורג יוסף
גינצבורג עטיל
גינצבורג יחזקאל
גינצבורג חנה
גינצבורג זנביל
גינצבורג שרה
גינצבורג ילד — 1
גירשמן יצחק מאיר
גירשמן בתיה
גירשמן בנימין
גירשמן אטל
גירשמן דב

גירשמן דינה
גלדי נחום אשר
גלדי חנה
גלדי סוסיה
גלדי מרדכי
גלדי אסתר
גלדי הרשל
גלדי מלכה
גלוזמן שרה
גלוזמן עוזר
גלוזמן מרים
גלוזמן דב
גלוזמן צבי
גלוזמן יעקב
גלוזמן ברכה
גלוזמן שרה
גלוזמן רבקה
גלוזמן מרים
גלוזמן אפרים
גלוזמן יוסף
גלוזמן עוזר
גלוזמן פריידה
גלזר יוסף
גלזר גולדה
גלזר ילדים — 2
גלמן משה
גלמן גולדה
גלפריןנחמן
גלפרין בלומה
גלפרין חיה־שרה
גלפרין שמוליק
גלר יואל
גלר אסתר גולדה
גלר בעריש
גלר זינה
גלר פייגה
גלר בעלה

גלר ילדים — 2
גלר צבי
גלר אסתר
גלר משה
גלר מרדכי
גלר חנה
גלר מתתיהו
גלר דבורה
גלר יוסף
גנגן אברהם
גנגן מרים
גנגן ילדים — 3
גרינברג יעקב
גרינברג יצחק
גרינברג אשתו
גרינברג לוסיק
גרינברג מירה
גרינברג פייגה
גרינברג בעלה יוסף
גרינברג קוקה
גרינברג מרדכי
גרינברג מרגילי
גרינברג יצחק
גרינברג מלכה
גרינברג שפע
גרינברג אברם
גרינברג מני
גרינברג יוסף
גרינברג רייזל
גרינברג ילדים — 2
גרמן זוסיה
גרמן רייזל
גרמן יעקב
גרמן אשתו
גרמן ילדים — 3
גרמן דוד
גרמן אשתו

גרשנגורן עקיבא
גרשנגורן אִיטה
גרשנגורן בנות —
גרשנגורן יצחק
גרשנגורן חייקה
גרשנגורן ילדים — 4
גרשנגורן מרדכי
גרשנגורן פסי
גרשנגורן לולקה

ד

דובמן חיה
דובמן ילדים — 2
דובמן יצחק
דובמן אשתו
דובמן ילדים — 2
דובמן לייביש
דובמן אשתו
דובמן ילדים — 2
דובמן פרומה
דובמן ישראל
דובמן רבקה
דובמן יחזקאל
דובמן שלמה
דוחבנה יהושע
דוחבנה שלום
דוחבנה שמחה
דוחבנה זעליג
דוחבנה רחל
דוחבנה חנה
דוחבנה אייזיק
דוחבנה שמעון
דוחבנה שאבה
דוחבנה נפתלי
דוחבנה אוטיע
דוחבנה ילדים — 2
דורפמן אייזיק
דורפמן שרה
דורפמן שושנה
דורפמן רעיה
דורפמן אברהם
דוקוטשליבה זאב
דוקוטשליבה קריינצ׳ה
דוקוטשליבה בנות — 2
דיין פייביש
דיין אשתו
דיין ילדים — 3
דיקשטיין שיינדל
דיקשטיין יוסף
דיקשטיין שרה
דמב קובה
דמב מניה
דמב דוצ׳ה
דמב לייב
דמב בריינדל
דמב ילד — 1
דרוקר זאב
דרוקר יעקב
דרוקר זלטה
דרוקר ילדים

ה

הופנגנדלר ברכה
הופנגנדלר אלטר
הופנגנדלר בריינצ׳ה
הופנגנדלר מרים
הופנגנדלר פייגה רייזה
הופנגנדלר מלכה
הופנגנדלר באבה
הופנגנדלר משה
הופנגנדלר דבורה
הופנגנדלר שרה

הופנגנדלר סנדר
הופנגנדלר יוסף
הופנגנדלר חונה
הק בריינדל
הק בעלה לייזר

ו

ולפצון חיים
ולפצון עטיל
ולפצון יעקב
ולפצון ילדים — 3
ווסקובוניק יוסף
ווסקובוניק גיטל
ווסקובוניק יגאל
ווסקובוניק עמה
וידלגוז מוטיל
וידלגוז אשתו
וידלגוז ילדים — 2
וילסקר בן־ציון
וילסקר פריל
וילסקר ליפא
וילסקר פריידה
וילסקר הודי
וילסקר אליעזר
וילסקר שמואל
וילסקר חנה
וילסקר פריידה
וילסקר זאב
וילסקר אסתר
וילסקר פרידה
וילסקר ליפה
וילסקר ישראל
וילסקר טובה
וילסקר סאסל
וילסקר תבל
וילסקר רבקה

וילסקר בוסיה
וילסקר מרדכי
וילסקר חיים
וילסקר ברוך
וילסקר אליעזר
וילסקר מרים
וילסקר ילדים — 2
וילסקר חיה
וילסקר יעקב
וילסקר אסתר
וילסקר דינה
וילסקר בוסיה
וילסקר שמעון
וילסקר באבצ׳ה
וילסקר אסתר
וינקור פרומה
וינקור ילדים — 3
וינקור גיטל
וינקורביילה
וינקור פייגה
וינקור וועלוול
וינקור מוטיל
וינקור משה
וינקור רבקה
וינקור יחיאל־יוסף
וינקור בת־שבע
וינקור שרה
וינקור חייקה
ויינר רבקה
ויינר שמשון
ויינר שרה
ויינר בנות — 4
ויינר יואל
ויינר אשתו
ויינר ילד — 1
ויינר אברהם
ויינר ברכה

ויינר חיים
ויינר שרה
ויינר טובה
ויינר גולדה
ויינר רחל
ויינר לובה
ויינר סוניה
ויינר לייב׳לה
ויינר שומקה
ויינר יהושע
ויינר רודיע
ויינר טשרנה
ויינר מיכאל
ויינר שלמקה
ויינר יחזקאל
ויינר מרים
ויינר לייבלה
ויינר פייגלה
ויינר שמשון
ויינר פייגה
ויינר שלמקה
ויינר ציפקה
ויינר וועלוועל
ויינר אשתו
ויינר ילד — 1
וינר מאיר
וינר מלכה
וינר ביילה
וינר יצחק לייב
וינר מרים
וינר חנה
וינר אסתר
וינר שמואל
ויינר בתיה
ויינר יוסף
ויינר אברהם
ויינר יחיאל
ויינר מאליה
ויסברג אברהם
ויסבליט יהושע הרשיל
ויסבליט מני
ויסבליט אברהם
ויסבליט אשתו
ויסבליט ילדים — 3
ויסמן הלל
ויסמן שרה
ויסמן לאה׳צי
ויסמן מרדכי
ויסמן קוקה
ויסמן משה
ויסמן מאליה
ויסמן ילד — 1
ויסמן שרה
ויסמן ישראל
ויסמן ילדים — 3
ויצמן אלטר
ויצמן גיטל
ויצמן שרה
ולדמן מנדל
ולדמן לאה
ולדמן חסיה
ולדמן אשר
ולדמן פריידה
וסרמן הינדה
וסרמן חנה
וסרמן — בעלה
וסרמן ילדים — 2
וקסלר צירל
וקסלר בנות — 2
וקסלר זאב
וקסלר הניה ביילה
וקסלר ילדים — 2

ז

זובר בומה
זובר זלדה
זובר אלעזר
זובר שיינדל
זובר אליהו
זובר ילדים — 3
זובר יעקב
זובר רוזה
זובר ישראל
זובר יצחק
זובר פסיה
זובר הרצל
זובר ילדים — 2
זובר צבי
זובר אשתו
זובר ילד — 1
זובר סנדר
זובר ישראל
זובר משה
זובר מרדכי
זובר חנה
זובר ביילה
זובר מיכאל
זובר שיינדל
זובר ברל
זובר ציפה
זובר אהרן
זובר שיינדיל
זובר זלטה
זובר ברודיל
זובר אטל
זייד שמחה
זייד שרה
זייגרסון יוסף
זייגרסון חיה

זייגרסון ילד
זילבר יצחק
זילבר רעכל
זילבר יוסף
זילבר שינדל
זילבר גיטל
זילבר ברוך
זילבער באבע
זילבר זיידל
זילבר גולדה
זילבר זלדה
זילבר מרדכי
זילבר בתיה
זילבר ילדים — 2
זילברברג ברוך
זילברברג מלכה זלדה
זילברברג משה
זילברברג מרדכי
זילברברג דבורה — אחותו
זילברברג משפחתה
זילברברג דוד
זילברברג פרידה
זילברברג יעקב
זילברברג יחזקאל
זילברברג משה
זילברברג משה
זילברברג אשתו
זילברברג ילדים — 2
זילברג ריבה
זילברג אברהם
זילברג יוסף
זילברג פייגה
זינגר אורי
זינגר חיה
זינגר ילד — 1
זנדברג פייוול
זנדברג אשתו

זק אידל
זק אשתו
זק (זלצמן) הנצ׳י
זק דוד
זק קיילצ׳ה
זק ילד
זק שמואל
זק מניה
זק גולד׳לה
זק אברהם
זק גיטל
זק מניה
זק פרץ
זק דוד
זק זלטה
זק ילד — 1
זקצר יצחק
זקצר אשתו
זקצר רחל
זקצר יעקב
זקצר בן
זקצר בת
זיסל מהגרלניה

ח

חדק אשר
חדק טשרנה
חדק ילדים — 2
חוטורנסקי אהרון
חוטורנסקי מחלה
חזן מרדכי
חזן רחל
חזן יעקב
חזן סוניה
חזן—וולמן ווסיע
חזן—וולמן רוזה
חזן יהודה־לייב
חזן אשתו
חזן צבי
חזן יעקב
חזן שימקה
חזן מלכה
חזן הודיה
חזן אברהם
חזן זיסל
חזן דוד
חלבנה יוסף
חלבנה אשתו
חלבנה יצחק
חלבנה רחל
חלבנה חייקה
חלבנה ילדים — 4
חלבנה יצחק
חלבנה אחרוני
חלבנה יעקב
חסיד שמעון
חסיד שרה
חסיד וועלוועל
חסיד טויבע
חסיד סוניה
חסיד ישראל
חסיד שרה
חסיד שמעון
חסיד דבורה
חסיד שרה
חסיד אברהם
חסיד יוסף
חסיד יעקב
חסיד אברהם
חסיד שמעון
חסיד סימה
חסיד מוטיע
חסיד לייב

חסיד הרש
חסיד שמשון
חסיד לאה
חסיד יואל
חסיד שרה
חרש שלמה
חרש יצחק
חרש גיטל
חרש ילדים — 3

ט

טודריס ישעיהו
טודריס אשתו
טודריס ילדים — 3
טייטלבוים אהרון
טייטלבוים נפשות — 4
טייכמן פנחס
טייכמן לאה
טייכמן חנה
טייכמן מודיל
טייכמן רבקה
טייכמן ילד — 1
טייכמן חיים מרדכי
טייכמן חוה
טייכמן מאיר
טייכמן אשתו
טייכמן ילד — 1
טייכמן סוניה
טייכמן בעלה
טייכמן ילד — 1
טייכמן אהרון
טייכמן יוסף
טלומק טשרנה
טלומק משה
טלומק אברהם
טלומק חיים
טנקל יוסף
טנקל מלכה
טרודמן רפאל
טרודמן שרה
טרודמן שפרה
טרודמן שיינדל
טרודמן חייקה
טרייבר פנחס
טרייבר לאה
טרייבר חנה
טרייבר פייגה
טרייבר געצל
טשיצ׳ניץ משה
טשיצ׳ניץ רבקה
טשיצ׳ניץ ילד — 1
טשיצ׳ניץ רחל
טשרניאק מיכאל

י

יוגר פרץ
יוגר אשתו
יוגר ילדים — 3
יודיסעס משה
יודיסעס גיטל
יוקלסון אלטר
יוקלסון ביילה
יקובסון אסתר
יקובסון יהושע
יקובסון אולקה
יוסף שואב המים
נפשות — 9
יקירה פעסי
יקירה מלכה
יקירה חנה
יקירה ישראל משה
יקירה רחל

יקירה אסתר
יקירה טוביה
יקירה שפרה
יקירה אידיל
יקירה דבורה
יקירה אסתר
יקירה מרדכי

כ

כץ פישל
כץ עדה
כץ משה
כץ פנינה
כץ בנו
כץ משה
כץ חנה
כץ אהרן
כץ ילדים — 3
כץ ישראל
כץ שרה
כץ יהושע
כץ שמואל
כץ חוה
כץ יוכבד
כץ זלטה גיטל
כץ שמעיה
כץ מחלה
כץ רבקה
כץ נחום
כץ אליקים
כץ זאב
כץ שיינע
כץ בצלאל
כץ דב
כץ פסח
כץ פייוול
כץ זאב
כץ שינדיל
כץ אריה
כץ משה
כץ גולדה
כץ אברהם
כץ רוסיה
כץ בוסיה
כץ אייזיק
כץ איטה
כץ יעקב
כץ אשר
כץ שמשון
כץ אפרים
כץ יעקב
כץ ברכה
כץ בני
כץ בת שבע
כץ פייוול
כץ איידל
כץ מירל
כץ אהרן
כץ רחל
כץ ישעיהו

ל

לופטין פריידל
לופטין שיינדל
לופטין מרדכי
לופטין פריל
לופטין פייגה
לופטין מוטי
לופטין חיים ישראל
לופטין פסי
לופטין אדליה
לויפר אליהו

לויפר אשתו
לויפר ילד — 1
לויפר שיינדל
לויפר בעלה
לויפר ילדים — 2
לוקטשר סנדר
לוקטשר רחל
לוקטשר רייזל
לייבוביץ חיים אייזיק
לייבוביץ אסתר
לייבוביץ צבי
לייבוביץ נפשות — 4
ליזק מוני
ליזק אשתו
ליזק ילדים — 2
ליזק דיזה
ליזק אשתו
לינסק יעקב
לינסק לאה
לינסק יוסף
לינסק רחל
לינסק בתיה
למפל צירל
למפל בעלה
למפל ילדים — 3
לנדאו שפרינצה
לנדאו צפורה
לנדאו בעלה
לנדאו ילדים — 3
לנדאו פייגה
לנדאו אליעזר
לנדאו חנה
לנדאו רחל
לנדאו הנצ׳ה
לרנר יוסף
לרנר רחל
לרנר אליעזר
לרנר גיטל
לרנר ילדים — 2
לרנר אסתר חנה
לרנר הרב פנחס
לרנר אשתו
לרנר ילדים — 2
לרנר הרב יוסף בר׳ אהרן
לרנר חסקה
לרנר ברל
לרנר מרדכי
לרנר משה
לרנר רחלה

מ

מדוועד ישראל
מדוועד רוסיה
מדוועד לייב
מדוועד ילד — 1
מולדובן הינדה
מולדובן בעלה
מולדובן ילדים — 3
מולדובן אהרן
מולדובן אשתו
מולדובן ילדים — 2
מונדרר מוני
מונדרר טינצה
מונדרר אמא
מונדרר רוזיה
מונדרר מוסיק
מוסונזניק אשר
מוסונזניק מלכה
מוסונזניק הרצל
מוסונזניק צבי
מוסונזניק עוזר
מוסונזניק ילדה — 1
מוסונזניק חיה שרה

מיסונזניק יצחק
מיסונזניק באבצ׳ה
מיסונזניק אידל
מיסונזניק אברהם
מיסונזניק מרדכי
מיסונזניק עטיל
מיסונזניק חייקה
מורדיש חיהביילה
מורדיש טייבל
מורדיש מלכה
מזור מאיר
מזור גולדה
מזור סוניה
מזור פסיה
מזור ילדים — 4
מטלר אשר
מטלר רייזל
מטלר ילדים — 2
מילוגר שרה
מילוגר ראובן
מילוגר יצחק
מילוגר בריינצ׳ה
מילוגר נחמן
מילוגר הרצל
מילמן יצחק
מילמן קריינצ׳ה
מילמן הנצ׳ה
מילמן נחמן
מילמן אשתו
מילמן הרצל
מירמלשטיין שיינדל
מירמלשטיין מרדכי
מירמלשטיין ביילה
מישנה זוסע
מישנה טובה
מישנה רעיה
מישנה פייגה

מלמד חנן
מלמד ביילה
מלמד ילדים — 3
מלנבוים לייב
ממוט יעקב
ממוט מירל
מנטל דוד
מנטל חיה שרה
מנטל זלדה
מנטל יחזקאל
מרזל ליפשה
מאירזומן בתיה
מאירזומן מניה
מאירזומן אייזיק
מאירזומן חיים
מאירזומן אסתר
מאירזומן צביה
מאירזומן בתיה

נ

נול אליעזר
נול חיה
נול שלמה
נול אשתו
נול ילדים — 2
נול פייוול
נול אשתו
נול שפרה
ניימן דוד
ניימן מאיר
ניימן יוסף
ניימן אשתו
ניימן פריל
ניימן שלמה
ניימן בנות — 2

ס

סגל יוסף
סגל שיינדל
סגל יוכבד
סגל רבקה
סגל מיכאל
סגל מוטל
סגל אשתו
סגל פנחס
סגל ביילה
סגל בנימין
סגל קיילה
סגל דוד שלמה
סגל מנדל
סגל מרדכי
סגל נחמה
סגל יעקב
סגל פריל
סגל צבי
סגל אשתו
סגל אשר
סגל אשתו
סגל ילדים — 2
סגל ישראל
סגל גולדה
סגל ילדים — 2
סגל קופל
סגל שרה
סגל ראובן
סגל דבורה
סגל יוסף
סגל משה
סגל ירחמיאל
סגל פסי
סגל סוניה
סגל משפחה — 4

סגל אייזיק
סגל ישראל
סגל פסי
סגל חנה
סודמן יונה
סודמן רייזל
סודמן ילדים — 2
סודמן מרים (מוני)
סוסנה מאיר
סוסנה ביילה
סוסנה ילדים — 3
סוסנה נחמן
סוסנה צפורה
סוסנה אברהם
סוסנה רבקה
סוסנה שמואל
סוסנה חנה
סוסנה ילדים — 3
סוסנה לייביש
סוסנה מרים
סוסנה נפתלי
סוסנה שיינדל
סגל משפחה — 4
סטיס אברהם
סטיס חנה
סטיס רחל
סטיס זאב
סטיס מאיר
סטיס ליפה
סטיס רוחציה
סטיס חיים (מוני)
סטיס חנה
סטיס ילדים — 2
סטיס פניה רחל
סטיס נטע
סטיס פייגה
סטיס בריל

סטיס דוד
סטיס משה
סטיס שמואל אריה
סטיס חיה רבקה
סטיס פריל
סטיס מוטל
סטיס גיטל
סטיס לאה עטיל
ספירטוס יצחק
ספירטוס חנה לאה
ספירטוס הניה
ספירטוס עטיה
ספירטוס רחל
ספירטוס רבקה
ספקטור סוסיה
ספקטור נחום זייליק
ספקטור פריבה
ספקטור מרדכי
ספקטור מיכאל
ספקטור דוד
ספקטור רייזל
ספקטור בילה
ספקטור ליפה
ספקטור מלכה
ספקטור חיים
ספקטור חנה
ספקטור יצחק
ספקטור רבקה יוכבד
ספקטור נחום זייליק

פ

פודים רייזל
פודים בת — 1
פולק אלימלך
פולק אסתר
פולק עטיה
פולק יצחק
פולק יהושע
פולק אייזיק
פומרנץ מרדכי
פומרנץ שלמה
פומרנץ חנה
פומרנץ בילה
פומרנץ ילדים — 2
פומרנץ רפאל
פומרנץ מייטה
פומרנץ ציפה
פומרנץ טוני
פומרנץ חייקה
פוקס יוסף
פוקס שרה
פוקס בן־ציון
פוקס לייבל
פוקס אסתר
פוקס שפרינצה
פוקס חנה
פוקס פנחס
פוקס זלמן
פוקס פסי
פוקס לובה
פוקס חנה
פינגרוט יוסף
פינגרוט חיה
פינגרוט ישראל
פינגרוט למל
פינגרוט שמואל
פינגרוט אטיל
פינהוז שלום
פינהוז חיים משה
פינהוז מרים
פינקל שלום
פינקל אשתו
פינקל שרה

פינקל אהרן
פינקלשטיין חיים
פינקלשטיין מלכה
פינקלשטיין אחות
פינקלשטיין נתן
פירר אהרון
פירר אשתו
פירר ילדים — 2
פירר בנימין
פירר אשתו
פירר ילדים — 2
ד״ר פייערשטיין
פלדגר חיה־בילה
פלדגר משה
פלדגר אשתו
פלדגר בתיה
פלדגר יעקב
פלדגר אשתו
פלדגר ילדים — 2
פלדמן אליעזר
פלדמן אשתו
פרבר משה
פרבר אשתו
פרבר גיטל
פרידר אליעזר
פרידר אשתו
פרידר ילדים — 2
פרידה די טעפרן
פריל ינטה
פריל אבנר
פריל שמחה
פריל אשתו
פריל ילדים — 2
פרילוצקי בילה
פרילוצקי פניה

פרילוצקי סנדר
פרילוצקי איטה
פריליך צבי
פרימר ישראל

פרימר גיטל
פרימר חיה
פרימר שמואל
פרימר יוסף
פרימר רחל
פרימר ישראל
פרימר טובה
פרימר רבקה
פרימר שרה
פרימר בריל
פרימר נכה
פרימר צינה
פרימר יונה צבי
פרימר בלומה
פרימר ילדים — 3
פרלמוטר אמה
פרלמוטר סימה
פרנקל פיירל
פרנקל גולדה
פרסאייזן פנחס
פרסאייזן אסתר
פרסאייזן פסח
פרסאייזן דבורה
פרסאייזן רייזל
פרסאייזן חייקה
פרסאייזן שרה
פרסאייזן יוסף
פרסאייזן אשתו
פרסאייזן ילדים — 3

צ

ציסין דוד
ציסין חנה
ציסין שפרינצה
ציסין באבע
ציסין אסתר
ציסין יונה
ציסין פסי
ציסין זאב
ציסין מלכה
ציסין ויידה
ציסין ביילה
ציסין פולה
ציסין בוזי
ציסין טובה
ציסין יעקב
ציסין גיטל
ציסין ילדים
ציסין פסילה
ציסין שלום
ציסין חיה
ציסין פסח
ציסין יעקב
ציסין ישראל
צפ דוד
צפ פרומה
צפ שרה
צפ ברוך
צפ יצחק
צפ יוסף
צורף בנימין

ק

קוטיס יהודה
קוטיס רייזל
קוטיס דוד
קוטיס שבע
קוטיס חיים
קוטיס בת
קוטיס מלכה
קוטיס רחל
קוטיס ילדים — 2
קוטיק ינטה
קוטיק יעקובקה
קוטלר ישעיה
קוטלר אסתר
קוטלר חיה־שרה
קוטלר נטע
קוטלר אשה
קונינסקי אברהם
קונינסקי פריידה
קונינסקי חיה
קונינסקי בעלה
קונינסקי משה
קונינסקי צירל
קונינסקי עמנואל
קופ פייביש
קופ צ׳רנה
קופ ילדים — 2
קופיט ישראל
קופיט אשתו
קופיט ילדים — 2
קופיט דוואסיע
קופיט יוסקה
קופיט אשתו
קופיט ילדים — 3
קופיט בצלאל
קופיט משה
קופיט שרה
קופיט ילדים — 2
קופיקה בצלאל
קופיקה בוזי
קופיקה משה
קופיקה מרי

קופיקה יעקב
קופיקה איידל
קופיקה סלובה
קופרמן מיכאל
קופרמן חיה שרה
קוציק נחמן
קוציק בלומה
קוציק מאשה
קוציק טוניה
קוציק חסיה
קוציק לוביה
קורין צפורה
קורין מיכאל
קורין ילדים — 2
קורין נח
קורין לאה
קורין בת־שבע
קורין אליעזר
קורין חסיה
קורין הערש
קורן אברהם
קורין חוה
קורין נחום
קורין באבע
קורין שרה
קורין חסיה
קורין צבי
קורין חיים
קושניר יהושע
קושניר בילה
קושניר מלכה
קושניר פריידיל
קושניר חיים
קירשנבוים צבי
קירשנבוים רחל
קירשנבוים ניוניס
קירשנבוים קוקע

קירשנבוים יונה
קלאץ אפרים
קלאץ בת־שבע
קלאץ אברהם
קלאץ קוקע
קלאץ אנשל
קלויזמן סנדר
קלויזמן מליה
קלויזמן דובה
קלויזמן זאב
קטשורץ פרומה
קטשורץ ישעיהו
קטשורץ בילה
קטשורץ אשר
קטשורץ בבה
קטשורץ רוזה
קליינמן חיה
קלינשטין בלומה
קלינשטין חסיה
קליינשטיין יצחק
קליינשטיין איטה
קליינשטיין צב
קליינשטיין דב
קליינשטיין ישעיהו
קליינשטיין נטע
קליינשטיין רחל
קליינשטיין לאה׳לה
קליינשטיין קוקע
קליינשטיין שמואליק
קליינשטיין לאה (חזן)
קליינשטיין בעלה יצחק (חזן)
קליינשטיין אהרונצ׳יק (חזן)
קליינשטיין ילדים — 2 (חזן)
קליינשטיין מלכה
קליינשטיין בן־ציון (בעלה)
קליינשטיין בנות — 2
קליינשטיין לייביש

קליינשטיין טוליה
קליינשטיין ילדה — 1
קלינשטין חיים
קלינשטין דינה
קלינשטין אלתר
קלינשטין שמעון
קלינשטין זאב אליעזר
קנדזיור יחיאל
קנדזיור פסי
קנדזיור בילה
קנדזיור איטה
קנדזיור ילדים — 2
קנטרמן משה
קנטרמן חנה
קנטרמן ילדים — 2
קנפר דוד
קנפר פריל
קנפר ילדים — 3
קנפר ברוך
קנפר אשתו
קנפר נפתלי
קנפר מלכה
קנפר תחיה
קנפר עדינה
קנפר ברוך (בן יצחק)
קנפר אשתו
קנפר בנים — 2
קנפר יחיאל
קנפר שרה
קנפר מוני
קנפר גור־אריה
קנפר לאה
קנפר בוזי
קנפר טוני
קנפר מניה
קנר מרדכי יודל
קנר אשתו
קנר בנות — 2
קסל אפרים
קסל אשתו
קסל ילדים — 2
קסל יוסף
קסל חנה
קסלר יוסף
קסלמן אייזיק
קסלמן ישעיהו
קסלמן אסתר
קסלמן מרים
קסלמן חיים יצחק
קסלר הנצ׳ה
קסלר ילדים — 2
קסלר חיה
קסלר בת־שבע
קסלר ילדים — 2
קצפ פרומה
קצפ בילה
קצפ בנימין
קצפ נסים
קצפ עוזר
קצפ משה
קרוין שמואל
קרוין גיסעי
קרוין רחל
קרוין שלמה
קרוין משה
קריבולווק חיים
קריבולווק גיסיה
קריבולווק ילדים — 3
קריבין דוד
קריבין רחל
קריבין אידל
קריבין שמואל
קריבין יוסף
קריבין שפרינצה

קריבין שלום
קריבין מניה
קריבין חיים
קרימר דוד־בער
קרימר פירל
קרימר שרה
קרימר ירחמיאל
קרימר יצחק
קרימר בריינדל
קרימר אידל
קרימר אהרן
קרימר אשתו
קרימר זלטה
קרימר בעלה
קרימר ילדים — 2
קרימר אייזיק
קרימר דבורה
קרימר ילד — 1
קרימר גדליהו
קרימר ינטה
קרימר יחיאל
קרימר יוסף
קרישטול זלמן
קרישטול פרומה
קרישטול מרים
קרמן שאול
קרמן מניה
קרמן חיה
קרמן ילדים — 2
קרמן חיים
קרמן אשתו
קרמן ילד — 1
קרנץ מוניק
קרנץ קיילה (קרימר)
קרנץ ילדים — 2
קרס יוסף
קרס אטל
קרס זאב
קרס אשתו
קרס זלטה
קרס משה
קרס לאה
קרקוביאק בוזי
קרקוביאק מייקה
קרקוביאק ראובן
קרקוביאק צביה
קרקוביאק צפורה
קרקוביאק יעקב
קרקוביאק בריינדל
קרקוביאק דוד
קרקוביאק מנדל
קרקוביאק בוזי
קרקוביאק פסיה
קרקוביאק אריה שמעון
קרקוביאק פייבל
קרקוביאק עטי
קרקוביאק חנה

ר

רודמן בנימין
רודמן אלתע
רודמן ילדים — 3
רודמן זעליג
רודמן אשתו
רודמן ילדים — 2
רוזנברג שפקה
רוזנברג רבקה
רוזנברג בילה
רוזנצוייג בילה
רוזנצוייג ינטה
רוזנצוייג יצחק
רויזן בלומה
רויזן לאה

רויזן שרה
רויזן פלטיאל
רויזן בלומה
רויזן מיכאל
רויזן לאה
רויזן ציפה
רויזן יהודית
רויך שמעון
רויך חייקה
רויך סוניה
רויך קוקה
רויכמן מרים
רויכמן מנחם מוניש
רויכמן שרקה
רויכמן מנדל
רויכמן עטיה
רויכמן חסיה
רויכמן רחל
רויכמן זומה
רויכמן אשתו
רויכמן ילד
רויכמן הרש נוטע
רויכמן אשתו
רויכמן ילדים
רויכמן יוסף
רויכמן טשרני
רויכמן פייגה
רויכמן ברנצ׳ה
רויכמן רוזה
רויכמן פסי
רויכמן צבי
רויכמן נסיה
רויכמן יעקב
רויכמן חייה
רויכמן ילדים — 3
רויכמן יוסף
רויכמן יצחק

רויכמן בילצ׳ה
רויכמן ילדים — 2
רויכמן שמואל
רויכמן משפחתו — 4
רויכמן לייבצ׳ה
רויכמן אשתו
רויכמן רחל
רויכמן פנחס
רזניק דוד
רזניק אשתו
רזניק רחל (קונינסקי)
רזניק בתיה
רזניק ועוד ילדים — 4
רייזמן אלטר
רייזמן איטה
רייזמן ילדים — 2
רייזמן משה
רייזמן פריידה
רייזמן ילד — 1
רייזמן מיכאל
רייזמן אשתו
רייזמן ילד — 1
רייזמן חנה
רייזמן דוד
רייזמן ציונקה
רייזמן עטיל
רייך סניה
רייך אשתו
ריישר מאיר
ריישר ברכה
ריישר ילדים — 2
ריישר מלכה
ריישר פירל
ריישר לאה
ריישר חייקה
ריישר משפחתה — 3
ריישר איסר

ריישר אשתו
ריישר ילדים — 2
ר'צנברג שמואל יצחק
רצנברג נכה

ש

שובר יצחק־וולף
שובר שרה רייזה
שובר שינדל
שובר מינצ'ה
שובר רחל לאה
שובר מאיר
שובר מיכאל
שובר קוקה
שובר מנדל
שובר מניה
שובר יוסף
שובר רבקה
שובר ברכה
שובר פסי
שובר בריינדל
שובר לאה
שוורץ יהושע
שוורץ פריל
שוורץ ברוך
שוורץ פסי
שוורץ מכלה
שולדרינג
שולדרינג אשתו
שולדרינג ילדים — 2
שומשטיין יוסף
שומשטיין יהודית
שומשטיין שרה
שוסטר יהושע
שוסטר בת טובה
שוסטר משפחתה — 2
שוסטר בילה
שוסטר משפחתה — 2
שטוטמן דוד
שטוטמן פניה
שטוטמן ילדים — 2
שטוטמן משה
שטוטמן אשתו
שטוטמן יהושע
שטיין פסחיה
שטיין רבקה
שטיין דוד
שטיין זנוול
שטיין ישראל
שטינברג מאיר
שטינברג לוסיה
שטינברג בעלה
שטינברג ילד — 1
שטינברג בילה
שטינברג בוזיה
שטינברג משה
שטיינברג שמואל
שטיינברג עטל
שטיינברג ביילה
שטיינברג הניה
שטיינברג גיטל
שטיינברג עטיל
שטיינברג שרה
שטיינברג בן־ציון
שטיינברג לייזר
שטיינברג ישראל
שטיינברג שינדל
שטיינברג פרידה
שטיינברג זכריה
שטיינברג טייבל
שטיינמן יעקב
שטינמן מרים
שטיינמן דוד

שטיינמן מרדכי
שטיינמן ליזה
שטיינמן ילד — 1
שטיינמן טוניה
שטיינמן פירל
שטיינמן שמואל
שטיינמן רייזל
שטיינמן אסיה
שטיינמן פייגה
שטיינמן מניה
שטיינמן מנדל
שטיינמן רחל
שטיינמן חנה
שטיינמן טובה
שטיק פנחס
שטיק חיה בתיה
שטיק אטלה
שטיק אברהם
שטיק שפסל
שטשוגול דוד
שטשוגול אשתו
שטשוגל יצחק
שלפר דוד
שלפר זינה
שלפר יהושע
שלפר זלדה
שלפר יעקב
שלפר טובה
שלפר ילדים — 3
שמיס חוה
שמיס זיסל
שמיס פסח
שמיס מוטיה
שמיס יעקב
שמיס רבקה
שמיס משה
שמיס אהרן

שניידמן יונה
שניידמן סאסיע
שניידמן אברהם
שניידמן הרשל
שניידר חיים איזידיכע
שניידר חנה
שניידר מחלה
שניידר בעלה
שניידר ילדים — 2
שניידר מרדכי
שניידר אשתו
שניידר ילדים — 2
שער לייב
שער אשתו
שער ילדים — 5
שער יחזקאל
שער אשתו
שער ילדים — 5
שפיץ שלמה
שפיץ גיטל
שפיץ ילדים — 2
שפירא משה
שפירא אודל
שפירא שמואל
שפירא אשתו
שפירא ילדים — 2
שפירא בנימין
שפירא אשתו
שפירא ילדים — 2
שפירא דניאל
שפירא (וינר) אשתו
שפירא שמוליק
שפירא רבקה
שפק הירשל
שפק לאה
שפק יוסף
שפק רבקה

שפק נחמה
שפק פייגה
שפק מרים
שפק בעלה
שפק ילדים — 2
שפק נחמן
שפק משפחתו
שפק מאיר
שפק משפחה — 3
שפריץ חיים
שפריץ אשתו
שפריץ אשר
שפריץ חנה
שפריץ ילדים — 2
שפריץ שרה
שפריץ בעלה
שפריץ משה
שפרכר יוסף
שפרכר קרינצ׳ה
שפרכר מירל
שץ ישעיהו
שץ פירל

שץ פישל
שץ אשתו
שץ ילדים — 4
שרייער דוד
שרייער דינקה
שרייער בערל
שרייער גיטל
שרמן זיידה
שרמן אטיל
שרמן שרה
שרמן אהרן
יעקב ורחל וינוקור־הלפרין,
בת הרב וארבע בנותיה
פסח ושושנה בורשטין,
בת נחום כץ עם ילדיהם
יעקב כץ, בן נחום ואשתו
פירל כץ, בת נחום ומשפחתה
אליקום כץ, בן נחום ומשפחתו
הירש־מינדל בן ר׳ בריש, שו״ב
מרחמנוב ומשפחתו
גיטל וסרמן ומשפחתה

משפחות יהודי הכפרים שהושמדו בגטו שומסק

משפחת סטיס מז׳לובוק
משפחת סטיס מרחמנוב
משפ׳ לוזר (מארינקר) ממארינק
משפ׳ אהרון (מארינקר) ממארינק
משפ׳ בריל (דדרקלר) מדדרקלה

משפ׳ נתן (דדרקלר) מדדרקלה)
משפ׳ נחום (בריקר) מבירק
משפ׳ זלמן (בריקר) מבירק
משפ׳ פורמן מברקוביץ

רשימת נצולי שומסק לארצות קליטתם

(אסף וערך פ. לרנר)

י ש ר א ל

אקרמן יעקב
בהט יהושע
ברג זאב
ברגר עזריאל
ברגר רייזל
ברן אליקום
ברנשטיין וולף
ברנשטיין פרידה
בריק זאב ז״ל — רוסיה
בריק (ישראלי) מנחם
ברנשטיין־פוקס שרה
ברנשטיין־פוקס יהושע
ברנשטיין־הלר עדה
ברנשטיין־פוקס אידה
גלעדי פנחס
גלר חיים
גלר יעקב
גלר יצחק
גולדנברג שלום
גולדנברג פרידה (אחות)
גולדנברג יצחק
גלמן צבי
גורביץ מרדכי
גרין־קורין טובה
וינר מרדכי
ויסמן שרגא (פייווקה)
ויצמן אהרון
ויצמן אלקנה
זובר אריה
חלבין משה
חסיד אברהם
יעקובסון רעיה
יעקובסון דורה
לנדוי לייב ז״ל
לופטין ראובן
מאירזון לוי
מונדרר פליה
מולדובן רבקה
מלינבוים יצחק
מורדיש אריה
סגל שמואל
פוקס נחום
פרימר טוביה (9 נפשות)
ציסין חיים
קיסיל גייער מניה
קליינשטיין אטיל
קריזלמן אריה
קרמר אברהם
קרקוביאק שלום
רוזנברג־סגל צבי
שובר מלך
שטיינמן רות
שטיינמן דינה ז״ל
שטיינברג יעקב (בן־דוד)
שטיינברג יעקב (בן שמואל)
שפאק ישראל
שפאק לובה
שפאק סוניה

פ ו ל י ן

מורדיש לאה
רייך יוז׳ק
שרייער שפרה
קופייקו לובה
קסל דב — פולין ז״ל

ארגנטינה

בורדמן הרצל
בורדמן בנו
פודים מנוס

ר ו ס י ה

בריק שמואל
גינצבורג לוסיק — קניב ע״י קיוב
דוחובני דוד־צבי — רוסטוב
דוחובני יעקב — רוסטוב
וילסקר הירש־לייב — לנינגרד
וינר עקיבא — רוסטוב
סוסנה משה — לנינגרד
סוסנה שמואל — לנניגרד
ספקטור בן־חיים — ?
פרבר יוסף — סיביר
קלינשטיין שלמה — ריזן
ע״י מוסקוה.
קלינשטיין ציפקה — באקו

אמריקה הצפונית

גלעדי צפורה
גלעדי־מדניק יוסף (בעלה)
גרינברג ניסן
כץ מיכאל ז״ל
סגל בירל
פרילוצקי אליהו
קרס שלמה
שרייער שלמה
גרינברג שפע
גרינברג ניסן

ק נ ד ה

גורנדר אריה
גורנדר יעקב
חלבן סוניה
קונאנסקי זאב

בני שומסק שנפטרו בישראל

(סדר והגיש פ. לרנר)

חיים פרצוס
אשתו
דבורה רויכמן
לייב קורין
טילה קורין
אהרון סטיס
נחום ווסקובויניק
אנצי ווסקובויניק
רחל רזניק
לייב לנדאו
משה בהט
שמואל בהט
פנחס פלץ (Pelc)
חנה פלץ
לאה גלזר
דבורה יאנינגר־גלזר
גיטל רויטר
משה רויטר
משה שטיינברג
חוה יהודית קליימשטיין

פישל כץ
גיטל כץ
רייזל לוזמן
יצחק לוזמן
לייב יאנינגר
אשתו
לאה קנפר
יעקב קנפר
משה קופלוביץ
גילה קופלוביץ
משה לרנר
מלכה לרנר
צבי פרילוצקי
שרה קנפר־רוזנטל
ישראל סודמן
שרה סודמן
מינדל מלמן
צבי רביץ
שטיינמן דינה

דפוס נאות בע״מ, תל־אביב